Aṅguttaranikāyaṭṭhakathāya

Pañcamādinipātānaṁ Atthavaṇṇanābhūtā

Bhadantasāriputtattherena katā

Sāratthamañjūsā nāma

Aṅguttaraṭīkā

(Tatiyo bhāgo)

Buddhavasse 2552 Marammavasse 1370 AD. 2008

Romanized from Myanmar version published in 1961

Ṭīkā Series 20

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀḶI ALPHABET
IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a　အာ ā　ဣ i　ဤ ī　ဥ u　ဦ ū　ဧ e　ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL "A"

က ka	ခ kha	ဂ ga	ဃ gha	င ṅa
စ ca	ဆ cha	ဇ ja	ဈ jha	ဉ ña
ဋ ṭa	ဌ ṭha	ဍ ḍa	ဎ ḍha	ဏ ṇa
တ ta	ထ tha	ဒ da	ဓ dha	န na
ပ pa	ဖ pha	ဗ ba	ဘ bha	မ ma

ယ ya　ရ ra　လ la　ဝ va　သ sa　ဟ ha　ဠ ḷa　ံ ṁ

VOWELS IN COMBINATION

ာ ါ = ā　ိ = i　ီ = ī　ု ု = u　ူ ူ = ū　ေ = e　ော ေါ = o

က ka　ကာ kā　ကိ ki　ကီ kī　ကု ku　ကူ kū　ကေ ke　ကော ko

ခ kha　ခါ khā　ခိ khi　ခီ khī　ခု khu　ခူ khū　ခေ khe　ခေါ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

က္က kka	င်္ဃ ṅgha	ဏ္ဌ ṇṭha	ဓျ dhya	ပ္လ pla	လ္လ lla
က္ခ kkha	စ္စ cca	ဏ္ဍ ṇḍa	ဓွ dhva	ဗ္ဗ pba	လျ lya
ကျ kya	စ္ဆ ccha	ဏ္ဏ ṇṇa	န္တ nta	ဗ္ဘ bbha	လှ lha
ကြိ kri	ဇ္ဇ jja	ဏှ ṇha	န္တွ ntva	ဗျ bya	ဝှ vha
က္လ kla	ဇ္ဈ jjha	တ္တ tta	န္ထ ntha	ဗြ bra	သ္တ sta
က္ဝ kva	ည ñña	တ္ထ ttha	န္ဒ nda	မ္ပ mpa	သ္တြ stra
ချ khya	ဉှ ñha	တွ tva	န္ဒြ ndra	မ္ဖ mpha	သ္န sna
ခွ khva	ဉ္စ ñca	တျ tya	န္ဓ ndha	မ္ဗ mba	သျ sya
ဂ္ဂ gga	ဉ္ဆ ñcha	တြ tra	န္န nna	မ္ဘ mbha	ဿ ssa
ဂ္ဃ ggha	ဉ္ဇ ñja	ဒ္ဒ dda	နျ nya	မ္မ mma	သ္မ sma
ဂျ gya	ဉ္ဈ ñjha	ဒ္ဓ ddha	နှ nha	မျ mya	သွ sva
ဂြ gra	ဋ္ဋ ṭṭa	ဒျ dya	ပ္ပ ppa	မှ mha	ဟ္မ hma
င်္က ṅka	ဋ္ဌ ṭṭha	ဒြ dra	ပ္ဖ ppha	ယျ yya	ဟွ hva
င်္ခ ṅkha	ဍ္ဍ ḍḍa	ဒွ dva	ပျ pya	ယှ yha	ဠှ ḷha
င်္ဂ ṅga					

၁	၂	၃	၄	၅	၆	၇	၈	၉	၀
1	2	3	4	5	6	7	8	9	0

Aṅguttaraṭīkā

Tatiyabhāga

Mātikā | Piṭṭhaṅka

Pañcakanipāta

1. Paṭhamapaṇṇāsaka

1. Sekhabalavagga

2. Balavagga

3. Pañcaṅgikavagga

Mātikā Piṭṭhaṅka

4. Sumanavagga

5. Muṇḍarājavagga

2. Dutiyapaṇṇāsaka

(6) 1. Nīvaraṇavagga

Mātikā Piṭṭhaṅka

(7) 2. Saññāvagga

(8) 3. Yodhājīvavagga

(9) 4. Theravagga

(10) 5. Kakudhavagga

3. Tatiyapaṇṇāsaka

(11) 1. Phāsuvihāravagga

Mātikā Piṭṭhaṅka

6. Abyākatavagga

7. Mahāvagga

8. Vinayavagga

Mātikā Piṭṭhaṅka

Aṭṭhakanipāta

1. Paṭhamapaṇṇāsaka

1. Mettāvagga

2. Mahāvagga

3. Gahapativagga

4. Dānavagga

Mātikā Piṭṭhaṅka

Mātikā Piṭṭhaṅka

3. Tatiyapaṇṇāsaka

(11) 1. Samaṇasaññāvagga

(12) 2. Paccorohaṇivagga

4. Catutthapaṇṇāsaka

(21) 1. Karajakāyavagga

Ekādasakanipāta

1. Nissaggiyavagga

2. Anussativagga

Aṅguttaraṭīkāya tatiyabhāge mātikā niṭṭhitā.

Suttantapiṭaka

Pañcakādinipāta

Aṅguttaraṭīkā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

Pañcakanipāta

1. Paṭhamapaṇṇāsaka

1. Sekhabalavagga

1. Saṁkhittasuttavaṇṇanā

1. Pañcakanipātassa paṭhame kāmaṁ sampayuttadhammesu thirabhāvopi balaṭṭho eva, paṭipakkhehi pana akampanīyattaṁ sātisayaṁ balaṭṭhoti vuttaṁ **"assaddhiye na kampatī"**ti.

Saṁkhittasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Vitthatasuttādivaṇṇanā

2-6. Dutiye **hirīyatī**ti lajjati virajjati. Yasmā hirī pāpajigucchanalakkhaṇā, tasmā **"jigucchatīti attho"**ti vuttaṁ. **Ottappatī**ti utrasati. Pāputrāsalakkhaṇaṁ hi ottappaṁ.

Paggahitavīriyoti saṅkocaṁ anāpannavīriyo. Tenāha "**anosakkitamānaso**"ti. **Pahānatthāyā**ti samucchinnatthāya. Kusalānaṁ dhammānaṁ upasampadā nāma samadhigamo evāti āha "**paṭilābhatthāyā**"ti.

Gati-atthā dhātusaddā buddhi-atthā hontīti āha "**udayañca vayañca paṭivijjhituṁ samatthāyā**"ti. Missakanayenāyaṁ desanā gatāti āha "**vikkhambhanavasena ca samucchedavasena cā**"ti. Tenāha "**vipassanāpaññāya ceva maggapaññāya cā**"ti. Vipassanāpaññāya vikkhambhanakiriyato sā ca kho padesikāti nippadesikaṁ katvā dassetuṁ "**maggapaññāya paṭilābhasaṁvattanato**"ti vuttaṁ. Dukkhakkhayagāminibhāvepi eseva nayo. **Sammā**ti yāthāvato. Akuppadhammatāya hi maggapaññāya khepitaṁ khepitameva, nāssa puna khepanakiccaṁ atthīti upāyena ñāyena sā pavattatīti āha "**hetunā nayenā**"ti. Tatiyādīsu natthi vattabbaṁ.

Vitthatasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Kāmasuttavaṇṇanā

7. Sattame asanti lūnanti tenāti **asitaṁ,** dāttaṁ. Vividhā ābhañjanti bhāraṁ olambenti tenāti **byābhaṅgī,** vidhaṁ. **Kulaputto**ti ettha duvidho kulaputto jātikulaputto ācārakulaputto ca. Tattha "tena kho pana samayena raṭṭhapālo nāma kulaputto tasmiṁyeva thullakoṭṭhike aggakulikassa putto"ti[1] evaṁ āgato uccakulappasuto **jātikulaputto** nāma. "Ye te kulaputtā saddhā agārasmā anagāriyaṁ pabbajitā"ti[2] evaṁ āgatā pana yattha katthaci kule pasutāpi ācārasampannā **ācārakulaputto** nāma. Idha pana ācārakulaputto adhippeto. Tenāha "**kulaputtoti ācārakulaputto**"ti. **Yuttan**ti anucchavikaṁ, evaṁ vattabbataṁ arahatīti attho. Sesamettha uttānameva.

Kāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Ma 2. 245 piṭṭhe. 2. Ma 1. 20 piṭṭhe.

8. Cavanasuttavaṇṇanā

8. Aṭṭhame **saddhāyā**ti iminā adhigamasaddhā dassitā. Catubbidhā hi saddhā āgamanīyasaddhā adhigamasaddhā pasādasaddhā okappanasaddhāti. Tattha **āgamanīyasaddhā** sabbaññubodhisattānaṁ pavattā hoti. Āgamanīyappaṭipadāya āgatā hi saddhā sātisayā mahābodhisattānaṁ paropadesena vinā saddheyyavatthuṁ aviparītato gahetvā adhimuccanato. Saccappaṭivedhato āgatasaddhā **adhigamasaddhā** suppabuddhādīnaṁ viya. "Sammāsambuddho bhagavā"ti-ādinā buddhādīsu uppajjanakappasādo **pasādasaddhā** mahākappinarājādīnaṁ viya. "Evametan"ti okkanditvā pakkhanditvā saddahanavasena kappanaṁ okappanaṁ, tadeva saddhāti **okappanasaddhā.** Tattha pasādasaddhā paraneyyarūpā hoti savanamattenapi pasīdanato. Okappanasaddhā saddheyyaṁ vatthuṁ ogāhitvā anupavisitvā "evametan"ti paccakkhaṁ karontī viya pavattati.

Cavanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Paṭhama-agāravasuttavaṇṇanā

9. Navame **appatissayo**ti appatissavo va-kārassa ya-kāraṁ katvā niddeso. Garunā kismiñci vutto gāravavasena patissavanaṁ patissavo, patissavabhūtaṁ taṁsabhāvañca yaṁ kiñci gāravaṁ. Natthi etasmiṁ patissavoti **appatissavo,** gāravavirahito. Tenāha **"ajeṭṭhako anīcavuttī"**ti.

Paṭhama-agāravasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Dutiya-agāravasuttavaṇṇanā

10. Dasame **vuddhin**ti-ādīsu sīlena **vuddhiṁ,** maggena **virūḷhiṁ,** nibbānena **vepullaṁ.** Sīlasamādhīhi vā **vuddhiṁ,** vipassanāmaggehi **virūḷhiṁ,** phalanibbānehi **vepullaṁ.** Ettha ca yassa catubbidhaṁ sīlaṁ akhaṇḍādibhāvappavattiyā suparisuddhaṁ visesabhāgiyattā appakasireneva maggaphalāvahaṁ saṁgharakkhitattherassa viya, so tādisena sīlena imasmiṁ dhammavinaye

vuddhiṁ āpajjissati. Tena vuttaṁ "sīlena vuddhin"ti. Yassa pana ariyamaggo uppanno, so virūḷhamūlo viya pādapo suppatiṭṭhitattā sāsane virūḷhiṁ āpanno nāma hoti. Tena vuttaṁ "maggena virūḷhin"ti. Yo sabbakilesanibbānappatto, so arahā sīlādidhammakkhandhapāripūriyā sati vepullappatto hoti. Tena vuttaṁ "nibbānena vepullan"ti. Dutiyavikappe attho vuttanayānusārena veditabbo.

Dutiya-agāravasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sekhabalavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Balavagga

1. Ananussutasuttavaṇṇanā

11. Dutiyassa paṭhame **abhijānitvā**ti abhivisiṭṭhena ñāṇena jānitvā. **Aṭṭhahi kāraṇehi tathāgatassā**ti "kathā āgatoti tathāgato. Tathā gatoti tathāgato. Tathalakkhaṇaṁ āgatoti tathāgato. Tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti tathāgato. Tathadassitāya tathāgato. Tathāvāditāya tathāgato. Tathākāritāya tathāgato. Abhibhavanaṭṭhena tathāgato"ti evaṁ vuttehi aṭṭhahi kāraṇehi. Usabhassa idanti **āsabhaṁ,** seṭṭhaṭṭhānaṁ. Tenāha **"āsabhaṁ ṭhānanti seṭṭhaṭṭhānan"**ti. Parato dassitabalayogena "dasabalohan"ti **abhītanādaṁ nadati. Brahmacakkan**ti ettha seṭṭhapariyāyo **brahma**saddoti āha **"seṭṭhacakkan"**ti. Cakkañcetaṁ dhammacakkaṁ adhippetaṁ.

Ananussutasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Saṁkhittasuttavaṇṇanā

13. Tatiye kāmaṁ sampayuttadhammesu thirabhāvopi balaṭṭho eva, paṭipakkhehi pana akampanīyattaṁ sātisayaṁ balaṭṭhoti vuttaṁ **"muṭṭhassacce na kampatī"**ti.

Saṁkhittasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Vitthatasuttavaṇṇanā

14. Catutthe **satinepakkenā**ti satiyā nepakkena, tikkhavisadasūrabhāvenāti attho. Aṭṭhakathāyaṁ pana nepakkaṁ nāma paññāti adhippāyena "nepakkaṁ vuccati paññā"ti vuttaṁ. Evaṁ sati añño niddiṭṭho nāma hoti. **Satimā**ti ca iminā savisesā sati gahitāti paratopi "cirakatampi cirabhāsitampi saritā anussaritā"ti satikiccameva niddiṭṭhaṁ, na paññākiccaṁ, tasmā **satinepakkenā**tisatiyā nepakkabhāvenāti sakkā viññātuṁ labbhateva. Paccayavisesavasena aññadhammanirapekkho satiyā balavabhāvo. Tathā hi ñāṇavippayuttacittenapi sajjhāyanasammasanāni sambhavanti.

Cirakatampīti attanā vā parena vā kāyena cirakataṁ cetiyaṅgaṇa vattādimahāvattappaṭipattipūraṇaṁ. **Cirabhāsitampī**ti attanā vā parena vā vācāya cirabhāsitaṁ sakkaccaṁ uddisana-uddisāpanadhammosāraṇadhammadesanā-upanisinnakaparikathā-anumodanīyādivasena pavattitaṁ vacīkammaṁ. **Saritā anussaritā**ti tasmiṁ kāyena cirakate kāyo nāma kāyaviññatti, cirabhāsite vācā nāma vacīviññatti, tadubhayampi rūpaṁ, taṁsamuṭṭhāpakā cittacetasikā arūpaṁ. Iti ime rūpārūpadhammā evaṁ uppajjitvā evaṁ niruddhāti sarati ceva anussarati ca, satisambojjhaṅgaṁ samuṭṭhāpetīti attho. Bojjhaṅgasamuṭṭhāpikā hi sati idha adhippetā. Tāya satiyā esa sakiṁ saraṇena saritā, punappunaṁ saraṇena anussaritāti veditabbā.

Vitthatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Daṭṭhabbasuttādivaṇṇanā

15-20. Pañcame **savisayasmiṁyevā**ti attano attano visaye eva. **Lokiyalokuttaradhamme kathetun**ti lokiyadhamme lokuttaradhamme ca tena tena pavattivisesena kathetuṁ. **Catūsu sotāpattiyaṅgesū**ti sappurisasaṁsevo saddhammassavanaṁ yonisomanasikāro dhammānudhammappaṭipattīti imesu catūsu sotāpattimaggakāraṇesu. Kāmañca tesu sati-ādayopi dhammā icchitabbāva tehi vinā tesaṁ

asambhavato, tathāpi cettha saddhā visesato kiccakārīti veditabbā. Saddho eva hi sappurise payirupāsati, saddhammaṁ suṇāti, yoniso ca aniccādito manasi karoti, ariyamaggassa ca anudhammaṁ paṭipajjati, tasmā vuttaṁ **"ettha saddhābalaṁ daṭṭhabban"**ti. Iminā nayena sesabalesupi attho daṭṭhabbo.

Catūsu sammappadhānesūti catubbidhasammappadhānabhāvanāya. **Catūsu satipaṭṭhānesū**ti-ādīsupi eseva nayo. Ettha ca sotāpatti-aṅgesu saddhā viya, sammappadhānabhāvanāya vīriyaṁ viya ca satipaṭṭhānabhāvanāya yasmā "vineyya loke abhijjhādomanassan"ti[1] vacanato pubbabhāge kiccato sati adhikā icchitabbā, evaṁ samādhikammikassa samādhi, "ariyasaccabhāvanā paññābhāvanā"ti katvā tattha paññā pubbabhāge adhikā icchitabbāti pākaṭoyamattho. Adhigamakkhaṇe pana samādhipaññānaṁ viya sabbesampi balānaṁ saddhādīnaṁ samatāva icchitabbā. Tathā hi "ettha saddhābalan"ti-ādinā tattha tattha etthaggahaṇaṁ kataṁ.

Idāni saddhādīnaṁ tattha tattha atirekakiccataṁ upamāya vibhāvetuṁ **"yathā hī"**ti-ādi vuttaṁ. Tatridaṁ upamāsaṁsandanaṁ—rājapañcamasahāyā viya vimuttiparipācakāni pañca balāni, nesaṁ kīḷanatthaṁ ekajjhaṁ vīthi-otaraṇaṁ viya balānaṁ ekajjhaṁ vipassanāvīthi-otaraṇaṁ, sahāyesu paṭhamādīnaṁ yathāsakaṁ geheva vicāraṇā viya saddhādīnaṁ sotāpatti-aṅgādīni patvā pubbaṅgamatā, sahāyesu itaresaṁ tattha tattha tuṇhībhāvo viya sesabalānaṁ tattha tattha tadanvayatā, tassa pubbaṅgamassa balassa kiccānugatā. Na hi tadā tesaṁ sasambhārapathavī-ādīsu āpādīnaṁ viya kiccaṁ pākaṭaṁ hoti, saddhādīnaṁyeva pana kiccaṁ vibhūtaṁ hutvā tiṭṭhati puretaraṁ tathāpaccayehi cittasantānassa abhisaṅkhatattā. Ettha ca vipassanākammikassa bhāvanā visesato paññuttarāti dassanatthaṁ rājānaṁ nidassanaṁ katvā paññindriyaṁ vuttaṁ. Chaṭṭhādīni suviññeyyāni.

Daṭṭhabbasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Balavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Dī 2. 231; Ma 1. 70 piṭṭhesu.

3. Pañcaṅgikavagga

1. Paṭhama-agāravasuttādivaṇṇanā

21-22. Tatiyassa paṭhame **ābhisamācārikan**ti abhisamācāre uttamasamācāre bhavaṁ. Kiṁ pana tanti āha **"vattavasena paññattasīlan"**ti. Sesaṁ suviññeyyameva. Dutiye natthi vattabbaṁ.

Paṭhama-agāravasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Upakkilesasuttādivaṇṇanā

23-24. Tatiye **na ca pabhāvantan**ti na ca pabhāsampannaṁ. **Pabhijjanasabhāvan**ti tāpetvā tāḷakajjanapabhaṅguraṁ. **Avasesaṁ lohan**ti vuttāvasesaṁ sajātilohaṁ vijātilohaṁ pisācalohaṁ kittimalohanti evaṁpabhedaṁ sabbampi lohaṁ. **Uppajjituṁ appadānenā**ti ettha nanu lokiyakusalacittassapi suvisuddhassapi[1] uppajjituṁ appadāneneva upakkilesatāti? Saccametaṁ, yasmiṁ pana santāne nīvaraṇāni laddhappatiṭṭhāni, tattha mahaggatakusalassapi asambhavo, pageva lokuttarakusalassa. Parittakusalaṁ pana yathāpaccayaṁ uppajjamānaṁ nīvaraṇehi upahate santāne uppattiyā aparisuddhaṁ hontaṁ upakkiliṭṭhaṁ nāma hoti aparisuddhadīpakapallikavaṭṭitelādisannissayo padīpo viya. Apica nippariyāyato uppajjituṁ apadāneneva tesaṁ upakkilesatāti dassento **"yadaggena hī"**ti-ādimāha. Ārammaṇe vikkhittappavattivasena cuṇṇavicuṇṇatā veditabbā. Catutthe natthi vattabbaṁ.

Upakkilesasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Anuggahitasuttavaṇṇanā

25. Pañcame **sammādiṭṭhīti vipassanāsammādiṭṭhī**ti-ādinā aṅguttarabhāṇakānaṁ matena ayaṁ atthavaṇṇanā āraddhā, majjhimabhāṇakā panettha aññathā atthaṁ vadanti. Vuttaṁ hetaṁ **majjhimaṭṭhakathāyaṁ**[2]—

---

1. Suvisadassāpi (Ka)   2. Ma-Ṭṭha 2. 246 piṭṭhe.

“**Anuggahitā**ti laddhūpakārā. **Sammādiṭṭhī**ti arahattamaggasammādiṭṭhi. Phalakkhaṇe nibbattā cetovimutti phalaṁ assāti **cetovimuttiphalā.** Tadeva cetovimuttisaṅkhātaṁ phalaṁ ānisaṁso assāti **cetovimuttiphalānisaṁsā.** Dutiyapadepi eseva nayo. Ettha catutthaphalapaññā **paññāvimutti** nāma, avasesā dhammā **cetovimuttī**ti veditabbā. **“Sīlānuggahitā”**ti-ādīsu **sīlan**ti catupārisuddhisīlaṁ. **Sutan**ti sappāyadhammassavanaṁ. **Sākacchā**ti kammaṭṭhāne khalanapakkhalanacchedanakathā. **Samatho**ti vipassanāpādikā aṭṭha samāpattiyo. **Vipassanā**ti sattavidhā anupassanā. Catupārisuddhisīlaṁ hi pūrentassa, sappāyadhammassavanaṁ suṇantassa, kammaṭṭhāne khalanapakkhalanaṁ chindantassa vipassanāpādikāsu aṭṭhasu samāpattīsu kammaṁ karontassa, sattavidhaṁ anupassanaṁ bhāventassa arahattamaggo uppajjitvā phalaṁ deti.

Yathā hi madhuraṁ ambapakkaṁ paribhuñjitukāmo ambapotakassa samantā udakakoṭṭhakaṁ thiraṁ katvā bandhati, ghaṭaṁ gahetvā kālena kālaṁ udakaṁ āsiñcati, udakassa anikkhamanatthaṁ mariyādaṁ thiraṁ karoti. Yā hoti samīpe valli vā sukkhadaṇḍako vā kipillikapuṭo vā makkaṭakajālaṁ vā, taṁ apaneti, khaṇittiṁ gahetvā kālena kālaṁ mūlāni parikhaṇati, evamassa appamattassa imāni pañca kāraṇāni karoto so ambo vaḍḍhitvā phalaṁ deti, evaṁ sampadamidaṁ veditabbaṁ. Rukkhassa samantato koṭṭhakabandhanaṁ viya hi sīlaṁ daṭṭhabbaṁ, kālena kālaṁ udakasiñcanaṁ viya dhammassavanaṁ, mariyādāya thirabhāvakaraṇaṁ viya samatho, samīpe valli-ādīnaṁ haraṇaṁ viya kammaṭṭhāne khalanapakkhalanacchedanaṁ, kālena kālaṁ khaṇittiṁ gahetvā mūlakhaṇanaṁ viya sattannaṁ anupassanānaṁ bhāvanā, tehi pañcahi kāraṇehi anuggahitassa ambarukkhassa madhuraphaladānakālo viya imassa bhikkhuno imehi pañcahi dhammehi anuggahitāya sammādiṭṭhiyā arahattaphaladānaṁ veditabban”ti.

Ettha ca **laddhūpakārā**ti yathārahaṁ nissayādivasena laddhapaccayā. Vipassanāsammādiṭṭhiyā anuggahitabhāvena gahitattā maggasammādiṭṭhīsu ca

arahattamaggasammādiṭṭhi. Anantarassa hi vidhi paṭisedho vā, aggaphalasamādhimhi tapparikkhāradhammesuyeva ca kevalo cetopariyāyo niruḷhoti **sammādiṭṭhīti arahattamaggasammādiṭṭhi. Phalakkhaṇe**ti anantaraṁ kālantare cāti duvidhepi phalakkhaṇe. Paṭippassaddhivasena sabbasaṁkilesehi ceto vimuccati etāyāti **cetovimutti,** aggaphalapaññaṁ ṭhapetvā avasesā phaladhammā. Tenāha **"cetovimutti phalaṁ assāti, cetovimuttisaṅkhātaṁ phalaṁ ānisaṁso"**ti. Sabbakilesehi cetaso vimuccanasaṅkhātaṁ paṭippassambhanasaññitaṁ pahānaṁ phalaṁ ānisaṁso cāti yojanā. Idha cetovimuttisaddena pahānamattaṁ gahitaṁ, pubbe pahāyakadhammā. Aññathā phaladhammā eva ānisaṁsoti gayhamāne punavacanaṁ niratthakaṁ siyā. **Paññāvimuttiphalānisaṁsā**ti etthāpi evameva attho veditabbo. Sammāvācākammantājīvāsīlasabhāvattā visesato samādhissa upakārā, tathā sammāsaṅkappo jhānasabhāvattā. Tathā hi so "appanā"ti niddiṭṭho. Sammāsatisammāvāyāmā pana samādhipakkhiyā evāti āha **"avasesā dhammā cetovimuttīti veditabbā"**ti.

Catupārisuddhisīlanti ariyamaggādhigamassa padaṭṭhānabhūtaṁ catupārisuddhisīlaṁ. **Sutā**dīsupi eseva nayo. Attano cittappavatti-ārocanavasena saha kathanaṁ saṁkathā, saṁkathāva **sākacchā.** Idha pana kammaṭṭhānappaṭibaddhāti āha **"kammaṭṭhāne -pa- kathā"**ti. Tassa kammaṭṭhānassa ekavāraṁ vidhiyā appaṭipajjanaṁ khalanaṁ, anekavāraṁ pakkhalanaṁ, tadubhayassa vicchedanī apanayanī kathā **khalanapakkhalanacchedanakathā. Pūrentassā**ti vivaṭṭasannissitaṁ katvā pālentassa brūhentassa ca. **Suṇantassā**ti "yathā-uggahitakammaṭṭhānaṁ phātiṁ gamissatī"ti evaṁ suṇantassa. Teneva hi **"sappāyadhammassavanan"**ti vuttaṁ. **Kammaṁ karontassā**ti bhāvanānuyogakammaṁ karontassa. Pañcasupi ṭhānesu anta-saddo hetu-atthajotano daṭṭhabbo. Evaṁ hi "yathā hī"ti-ādinā vuccamānā ambūpamā yujjeyya.

Udakakoṭṭhakanti jalāvāṭaṁ[1]. **Thiraṁ katvā bandhatī**ti asithilaṁ daḷhaṁ nātimahantaṁ nātikhuddakaṁ katvā yojeti. **Thiraṁ karotī**ti udakasiñcanakāle tato tato pavattitvā udakassa anikkhamanatthaṁ jalāvāṭapāḷiṁ thirataraṁ karoti. **Sukkhadaṇḍako**ti tasseva ambagacchassa sukkhako

---

1. Ālavālaṁ (Mūlapaṇṇāsake mahāvedallasuttaṭīkāyaṁ)

sākhāsīsako. **Kipillikaputo**ti tambakipillikaputo. **Khaṇittin**ti kudālaṁ. **Koṭṭhakabandhanaṁ viya sīlaṁ** sammādiṭṭhiyā vaḍḍhanūpāyassa mūlabhāvato. **Udakasiñcanaṁ viya dhammassavanaṁ** bhāvanāya paribrūhanato. **Mariyādāya thirabhāvakaraṇaṁ viya samatho** yathāvuttāya bhāvanādhiṭṭhānāya sīlamariyādāya daḷhībhāvāpādanato. Samāhitassa hi sīlaṁ thirataraṁ hoti. **Samīpe valli-ādīnaṁ haraṇaṁ viya kammaṭṭhāne khalanapakkhalanacchedanaṁ** icchi tabbabhāvanāya vibandhanāpanayanato. **Mūlakhaṇanaṁ viya sattannaṁ anupassanānaṁ bhāvanā** tassā vibandhassa mūlabhūtānaṁ taṇhāmānadiṭṭhīnaṁ palikhaṇanato. Ettha ca yasmā suparisuddhasīlassa kammaṭṭhānaṁ anuyuñjantassa sappāyadhammassavanaṁ icchitabbaṁ, tato yathāsute atthe sākacchāsamāpajjanaṁ, tato kammaṭṭhānavisodhanena samathanibbatti, tato samāhitassa āraddhavipassakassa vipassanāpāripūri, paripuṇṇā vipassanā maggasammādiṭṭhiṁ brūhetīti evametesaṁ aṅgānaṁ paramparāya sammukhā anuggaṇhanato ayamānupubbī kathitāti veditabbaṁ.

Anuggahitasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Vimuttāyatanasuttavaṇṇanā

26. Chaṭṭhe vimuttiyā vaṭṭadukkhato vimuccanassa āyatanāni kāraṇāni **vimuttāyatanānī**ti āha **“vimuccanakāraṇānī”**ti. **Pāḷi-atthaṁ jānantassā**ti “idha sīlaṁ āgataṁ, idha samādhi, idha paññā”ti-ādinā taṁtaṁpāḷi-atthaṁ yāthāvato jānantassa. **Pāḷiṁ jānantassā**ti tadatthabodhiniṁ pāḷiṁ yāthāvato upadhārentassa. **Taruṇapītī**ti sañjātamattā mudukā pīti jāyati. Kathaṁ jāyati? Yathādesitaṁ dhammaṁ upadhārentassa tadanucchavikameva attano kāyavācāmanosamācāraṁ pariggaṇhantassa somanassaṁ pattassa pamodalakkhaṇaṁ pāmojjaṁ jāyati. **Tuṭṭhākārabhūtā balavapītī**ti purimuppannāya pītiyā vasena laddhāsevanattā ativiya tuṭṭhākārabhūtā kāyacittadarathassa passambhanasamatthatāya passaddhiyā paccayo bhavituṁ samatthā balappattā pīti jāyati. Yasmā nāmakāye passaddhe rūpakāyepi passaddho eva hoti, tasmā “nāmakāyo passambhati”cceva vuttaṁ.

Sukhaṁ paṭilabhatīti vakkhamānassa cittasamādhānassa paccayo bhavituṁ samatthaṁ cetasikaṁ nirāmisasukhaṁ paṭilabhati vindati. **Samādhiyatī**ti ettha pana na yo koci samādhi adhippeto, atha kho anuttarasamādhīti dassento **"arahatta -pa- samādhiyatī"**ti āha. **"Ayaṁ hī"**ti-ādi tassaṁ desanāyaṁ tādisassa puggalassa yathāvuttasamādhipaṭilābhassa kāraṇabhāvavibhāvanaṁ, yaṁ tathā vimuttāyatanabhāvo. **Osakkitun**ti dassituṁ. **Samādhiyeva samādhinimittan**ti kammaṭṭhānapāḷiyā āruḷho samādhi eva parato uppajjanakabhāvanāsamādhissa kāraṇabhāvato samādhinimittaṁ. Tenāha **"ācariyassa santike"**ti-ādi.

Vimuttāyatanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Samādhisuttavaṇṇanā

27. Sattame sabbaso kilesadukkhadarathapariḷāhānaṁ vigatattā sātisayamettha sukhanti vuttaṁ **"appitappitakkhaṇe sukhattā paccuppannasukho"**ti. Purimassa purimassa vasena pacchimaṁ pacchimaṁ laddhāsevanatāya santapaṇītatarabhāvappattaṁ hotīti āha **"purimo -pa- sukhavipāko"**ti. **Kilesappaṭippassaddhiyā**ti kilesānaṁ paṭippassambhanena laddhattā. **Kilesappaṭippassaddhibhāvan**ti kilesānaṁ paṭippassambhanabhāvaṁ. **Laddhattā** pattattā tabbhāvaṁ upagatattā. Lokiyasamādhissa paccanīkāni nīvaraṇapaṭhamajjhānanikanti-ādīni niggahetabbāni, aññe kilesā vāretabbā. Imassa pana arahattasamādhissa paṭippassaddhasabbakilesattā na niggahetabbaṁ vāretabbañca atthīti maggānantaraṁ samāpattikkhaṇe ca appayogena adhigatattā appitattā ca aparihānivasena vā appitattā **na sasaṅkhāraniggayhavāritagato.** **Sativepullappattattā**ti etena appavattamānāyapi satiyā satibahulatāya sato eva nāmāti dasseti. **Yathāparicchinnakālavasenā**ti etena paricchinnassatiyā satoti dasseti. **Sesesū**ti ñāṇesu.

Samādhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Pañcaṅgikasuttādivaṇṇanā

28-29. Aṭṭhame karo vuccati pupphasambhavaṁ "gabbhāsaye kirīyatī"ti katvā. Karato jāto kāyo **karajakāyo,** tadupanissayo catusantatirūpasamudāyo. Kāmaṁ nāmakāyopi vivekajena pītisukhena tathāladdhūpakāro, "abhisandetī"ti-ādivacanato pana rūpakāyo idha adhippetoti āha **"imaṁ karajakāyan"**ti. **Abhisandetī**ti abhisandanaṁ karoti. Taṁ pana abhisandanaṁ jhānamayena pītisukhena karajakāyassa tintabhāvāpādanaṁ sabbatthakameva lūkhabhāvāpanayananti āha **"temetī"**ti-ādi. Tayidaṁ abhisandanaṁ atthato yathāvuttapītisukhasamuṭṭhānehi paṇītarūpehi kāyassa parippharaṇaṁ daṭṭhabbaṁ. **Parisandetī**ti-ādīsupi eseva nayo. Sabbaṁ etassa atthīti sabbāvā, tassa **sabbāvato.** Avayavāvayavisambandhe avayavini sāmivacananti avayavavisayo **sabba-**saddo, tasmā vuttaṁ **"sabbakoṭṭhāsavato"**ti. **Aphuṭaṁ nāma na hoti** yattha yattha kammajarūpaṁ, tattha tattha cittajarūpassa abhibyāpanato. Tenāha **"upādinnakasantakī"**ti-ādi.

Chekoti kusalo. Taṁ panassa kosallaṁ nahānīyacuṇṇānaṁ karaṇe piṇḍikaraṇe ca samatthatāvasena veditabbanti āha **"paṭibalo"**ti-ādi. **Kaṁsa-**saddo "mahatiyā kaṁsapātiyā"ti-ādīsu[1] suvaṇṇe āgato. "Kaṁso upahato yathā ti"ādīsu[2] kittimalohe. Katthaci paṇṇattimatte "upakaṁso nāma rājāsi, mahākaṁsassa atrajo"ti-ādi[3]. Idha pana yattha katthaci loheti āha **"yena kenaci lohena katabhājane"**ti. **Snehānugatā**ti udakasinehena anuppavisanavasena gatā upagatā. **Snehaparetā**ti udakasinehena parito gatā samantato phuṭā. Tato eva **santarabāhirā phuṭā snehena.** Etena sabbaso udakena temitabhāvamāha. **Na ca paggharinī**ti etena tintassapi tassa ghanathaddhabhāvaṁ vadati. Tenāha **"na bindu bindū"**ti-ādi.

Tāhi tāhi udakasirāhi ubbhijjatīti ubbhidaṁ, ubbhidaṁ udakaṁ etassāti **ubbhidodako. Ubbhinna-udako**ti nadītīre khatakūpako viya ubbhijjanaka-udako. **Uggacchana-udako**ti dhārāvasena uṭṭhahana-udako. Kasmā panettha

---

1. Ma 1. 36 piṭṭhe. 2. Khu 1. 33 piṭṭhe Dhammapade. 3. Jātaka-Ṭṭha 4. 80 piṭṭhe.

ubbhidodakova rahado gahito, na itaroti āha **"heṭṭhā uggacchana-udakañhī"**ti-ādi. **Dhārānipātabubbuḷakehī**ti dhārānipātehi ca udakabubbuḷehi ca. "Pheṇapaṭalehi cā"ti vattabbaṁ, **sannisinnameva** aparikkhobhatāya niccalameva, suppasannamevāti adhippāyo. **Sesan**ti "abhisandetī"ti-ādikaṁ.

Uppalānīti uppalagacchāni. **Setarattanīlesū**ti uppalesu, setuppalarattuppalanīluppalesūti attho. **Yaṁ kiñci uppalaṁ uppalameva** sāmaññaggahaṇato. **Satapattan**ti ettha **sata**-saddo bahupariyāyo "satagghī"ti-ādīsu viya. Tena anekasatapattassapi saṅgaho siddho hoti. Loke pana rattaṁ padumaṁ, setaṁ puṇḍarīkanti vuccati. Yāva aggā yāva ca mūlā udakena abhisandanādisambhavadassanatthaṁ[1] **udakānuggata**ggahaṇaṁ. Idha uppalādīni viya karajakāyo, udakaṁ viya tatiyajjhānasukhaṁ.

Yasmā **parisuddhena cetasā**ti catutthajjhānacittamāha, tañca rāgādi-upakkilesamalāpagamato nirupakkilesaṁ nimmalaṁ, tasmā āha **"nirupakkilesaṭṭhena parisuddhan"**ti. Yasmā pana pārisuddhiyā eva paccayavisesena pavattiviseso pariyodātatā sudhantasuvaṇṇassa nighaṁsanena pabhassaratā viya, tasmā āha **"pabhassaraṭṭhena pariyodātaṁ veditabban"**ti. **Idan**ti odātavacanaṁ. **Utupharaṇatthan**ti utuno pharaṇadassanatthaṁ. **Utupharaṇaṁ na hoti** sesanti[2] adhippāyo. Tenāha **"taṅkhaṇa -pa- balavaṁ hotī"**ti. **Vatthaṁ viya karajakāyo**ti yogino karajakāyo vatthaṁ viya daṭṭhabbo utupharaṇasadisena catutthajjhānasukhena pharitabbattā. Purisassa sarīraṁ viya catutthajjhānaṁ daṭṭhabbaṁ utupharaṇaṭṭhāniyassa sukhassa nissayabhāvato. Tenāha **"tasmā"**ti-ādi. Tattha ca **"parisuddhena cetasā"**ti cetogahaṇena jhānasukhaṁ vuttanti daṭṭhabbaṁ. Tenāha **"utupharaṇaṁ viya catutthajjhānasukhan"**ti. Nanu ca catutthajjhāne sukhameva natthīti? Saccaṁ natthi, sātalakkhaṇasantasabhāvattā panettha upekkhā "sukhan"ti adhippetā. Tena vuttaṁ **sammohavinodaniyaṁ**[3] "upekkhā pana santattā, sukhamicceva bhāsitā"ti.

---

1. Abhisandanādisambhāradassanatthaṁ (Ka) Dī-Ṭī 1. 264 piṭṭhe passitabbaṁ.
2. Savisesanti (Dī-Ṭī 1. 264 piṭṭhe.) 3. Abhi-Ṭṭha 2. 171 piṭṭhe.

Tassa tassa samādhissa sarūpadassanassa paccayattā paccavekkhaṇañāṇaṁ **paccavekkhaṇanimittaṁ. Samabharito**ti samapuṇṇo.

Maṇḍabhūmīti papāvaṇṇabhūmi. Yattha salilasiñcanena vināva sassāni ṭhitāni sampajjanti. Yuge yojetabbāni yoggāni, tesaṁ ācariyo **yoggācariyo.** Tesaṁ sikkhāpanato hatthi-ādayopi "yoggā"ti vuccantīti āha pāḷiyaṁ "assadammasārathī"ti. **Yena yenā**ti catūsu maggesu yena yena maggena. **Yaṁ yaṁ gatin**ti javasamajavādibhedāsu gatīsu yaṁ yaṁ gatiṁ. Navame natthi vattabbaṁ.

Pañcaṅgikasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Nāgitasuttavaṇṇanā

30. Dasame **uccāsaddamahāsaddā**ti uddhaṁ uggatattā ucco patthaṭo mahanto vinibbhijjitvā gahetuṁ asakkuṇeyyo saddo etesanti uccāsaddamahāsaddā. Vacīghosopi hi bahūhi ekajjhaṁ pavattito atthato saddato ca duravabodho kevalaṁ mahānigghoso eva hutvā sotapathamāgacchati. **Macchavilope**ti macchānaṁ vilumpitvā viya gahaṇe, macchānaṁ vā vilumpane. Kevaṭṭānaṁ hi macchapacchiṭhapitaṭṭhāne mahājano sannipatitvā "idha aññaṁ ekaṁ macchaṁ dehi, ekaṁ macchaphālaṁ dehī"ti, "etassa te mahā dinno, mayhaṁ khuddako"ti evaṁ uccāsaddaṁ mahāsaddaṁ karonti. Macchaggahaṇatthaṁ jāle pakkhittepi tasmiṁ ṭhāne kevaṭṭā ceva aññe ca "paviṭṭho gahito"ti mahāsaddaṁ karonti. Taṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ. **Asucisukhan**ti kāyāsucisannissitattā kilesāsucisannissitattā ca asucisannissitasukhaṁ. **Nekkhammasukhassā**ti kāmato nikkhamantassa sukhassa. **Pavivekasukhassā**ti gaṇasaṅgaṇikato kilesasaṅgaṇikato ca vigatassa sukhassa. **upasamasukhassā**ti rāgādivūpasamāvahassa sukhassa. **Sambodhasukhan**ti maggasaṅkhātassa sambodhassa niṭṭhappattatthāya sukhaṁ. Sesaṁ suviññeyyameva.

Nāgitasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcaṅgikavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Sumanavagga

1. Sumanasuttavaṇṇanā

31. Catutthassa paṭhame **satakkakū**ti satasikharo, anekakūṭoti attho. Idaṁ tassa mahāmeghabhāvadassanaṁ. So hi mahāvassaṁ vassati. Tenevāha **"ito cito ca uṭṭhitena valāhakakūṭasatena samannāgatoti attho"**ti. **Dassanasampanno**ti ettha dassanaṁ nāma sotāpattimaggo. So hi paṭhamaṁ nibbānadassanato "dassanan"ti vuccati. Yadipi taṁ gotrabhu paṭhamataraṁ passati, disvā pana kattabbakiccassa kilesappahānassa akaraṇato na taṁ "dassanan"ti vuccati. Āvajjanaṭṭhāniyaṁ hi taṁ ñāṇaṁ. Maggassa nibbānārammaṇatāsāmaññena cetaṁ vuttaṁ, na nibbānappaṭivijjhanena, tasmā dhammacakkhuṁ punappunaṁ nibbattanena bhāvanaṁ appattaṁ dassanaṁ, dhammacakkhuñca pariññādikiccakaraṇena catusaccadhammadassanaṁ tadabhisamayoti natthettha gotrabhussa dassanabhāvāpatti. Sesamettha suviññeyyameva.

Sumanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Cundīsuttavaṇṇanā

32. Dutiye "ariyakantehi sīlehi samannāgato"ti-ādīsu[1] ariyakantānīti pañcasīlāni āgatāni. Ariyakantāni hi pañcasīlāni ariyānaṁ kantāni piyāni, bhavantaragatāpi ariyā tāni na vijahanti. Idha pana "yāvatā Cunda sīlāni ariyakantāni sīlāni, tesaṁ aggamakkhāyati -pa- agge te paripūrakārino"ti vuttattā maggaphalāni sīlāni adhippetānīti āha **"ariyakantāni sīlānīti maggaphalasampayuttāni sīlānī"**ti.

Cundīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Aṁ 2. 187 piṭṭhe.

3. Uggahasuttavaṇṇanā

33. Tatiye **sabbapaṭhamaṁ uṭṭhānasīlā**ti rattiyā vibhāyanavelāya sāmike parijane seyyāya avuṭṭhite sabbapaṭhamaṁ uṭṭhānasīlā. Sāmikaṁ disvā nisinnāsanato aggidaḍḍhā viya paṭhamameva vuṭṭhahantīti vā **pubbuṭṭhāyiniyo. Kiṁkāran**ti kiṁkaraṇīyaṁ, kiṁkaraṇabhāvena pucchitvā kātabbaveyyāvaccanti attho. Taṁ paṭissuṇantā vicarantīti **kiṁkārappaṭissāviniyo.** Manāpaṁyeva kiriyaṁ karonti sīlenāti **manāpacāriniyo.** Piyameva vadanti sīlenāti **piyavādiniyo.**

Tatrupāyāyāti tatra kamme sādhetabba-upāyabhūtāya vīmaṁsāya. Tenāha **"tasmiṁ uṇṇākappā sasaṁvidhāne"**ti-ādi. **Alaṁ kātun**ti kātuṁ samatthā. **Alaṁ saṁvidhātun**ti vicāretuṁ samatthā. Tenāha **"alaṁ kātuṁ alaṁ saṁvidhātunti attanā kātumpi parehi kārāpetumpī"**ti-ādi. Sesamettha suviññeyyameva.

Uggahasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Sīhasenāpatisuttādivaṇṇanā

34-35. Catutthe **sandiṭṭhikan**ti asamparāyikatāya sāmaṁ daṭṭhabbaṁ, sayaṁ anubhavitabbaṁ attapaccakkhaṁ diṭṭhadhammikanti attho. **Na saddhāmattakeneva tiṭṭhatī**ti "dānaṁ nāma sādhu sundaraṁ, buddhādīhi paṇḍitehi pasatthan"ti evaṁ saddhāmattakeneva na tiṭṭhati. **Yaṁ dānaṁ detī**ti yaṁ deyyadhammaṁ parassa deti. **Tassa pati hutvā**ti tabbisayaṁ lobhaṁ suṭṭhu abhibhavanto tassa adhipati hutvā deti. Tena anadhibhavanīyattā **na dāso na sahāyo**ti. Tattha tadubhayaṁ anvayato byatirekato ca dassetuṁ **"yo hī"**ti-ādi vuttaṁ. **Dāso hutvā deti** taṇhādāsabyassa upagatattā. **Sahāyo hutvā deti** tassa piyabhāvāvissajjanato. **Sāmī hutvā deti** tattha taṇhādāsabyato attānaṁ mocetvā abhibhuyya pavattanato. Atha vā yo dānasīlatāya dāyako puggalo, so dāne pavattibhedena dānadāso, dānasahāyo, dānapatīti tippakāro hoti. Tadassa tippakāratam vibhajitvā dassetuṁ **"yo hī"**ti-ādi vuttaṁ. Dātabbaṭṭhena **dānaṁ,** annapānādi.

Tattha yaṁ attanā paribhuñjati, taṇhādhipannatāya tassa vasena vattanato dāso viya hoti. Yaṁ paresaṁ dīyati, tatthāpi annapānasāmaññena idaṁ vuttaṁ **"dānasaṅkhātassa deyyadhammassa dāso hutvā"**ti. **Sahāyo hutvā deti** attanā paribhuñjitabbassa paresaṁ dātabbassa ca samasamaṁ ṭhapanato. **Pati hutvā deti** sayaṁ deyyadhammassa vase avattitvā tassa attano vase vattāpanato. Aparo nayo—yo attanā paṇītaṁ paribhuñjitvā paresaṁ nihīnaṁ deti, so **dānadāso** nāma tannimittanihīnabhāvāpattito. Yo yādisaṁ attanā paribhuñjati, tādisameva paresaṁ deti, so **dānasahāyo** nāma tannimittahīnādhikabhāvavivajjanena sadisabhāvāpattito. Yo attanā nihīnaṁ paribhuñjitvā paresaṁ paṇītaṁ deti, so **dānapati** nāma tannimittaseṭṭhabhāvāpattito.

Nittejabhūto tejahānippattiyā. Saha byati gacchatīti sahabyo, sahapavattanako, tassa bhāvo **sahabyatā,** sahapavattīti āha **"sahabhāvaṁ ekībhāvaṁ gatā"**ti. **Asitassā**ti vā abandhassa, taṇhābandhanena abandhassāti attho. Pañcamaṁ uttānameva.

Sīhasenāpatisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Kāladānasuttādivaṇṇanā

36-37. Chaṭṭhe **ārāmato**ti phalārāmato. **Paṭhamuppannānī**ti sabbapaṭhamaṁ sujātāni. **Bhāsitaññū**ti bhikkhū gharadvāre ṭhitā kiñcāpi tuṇhī honti, atthato pana "bhikkhaṁ dethā"ti vadanti nāma ariyāya yācanāya. Vuttaṁ hetaṁ "uddissa ariyā tiṭṭhanti, esā ariyāna yācanā"ti. Tatra ye "mayaṁ pacāma, ime na pacanti, pacamāne patvā alabhantā kuhiṁ labhissantī"ti deyyadhammaṁ saṁvibhajanti, te **bhāsitaññū** nāma ña tvā kattabbassa karaṇato. **Yuttappattakāle**ti dātuṁ yuttappattakāle. **Appaṭivānacitto**ti anivattanacitto. Sattamaṁ uttānameva.

Kāladānasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Saddhasuttavaṇṇanā

38. Aṭṭhame **anukampantī**ti "sabbe sattā sukhī hontu averā abyāpajjā"ti evaṁ hitapharaṇena anuggaṇhanti. Apica upaṭṭhākānaṁ gehaṁ aññe sīlavante sabrahmacārino gahetvā pavisantāpi **anuggaṇhanti** nāma. **Nīcavuttin**ti paṇipātasīlaṁ. **Kodhamānathaddhatāya rahitan**ti kodhamānavasena uppanno yo thaddhabhāvo cittassa uddhumātalakkhaṇo, tena virahitanti attho. **Soraccenā**ti "tattha katamaṁ soraccaṁ? Yo kāyiko avītikkamo vācasiko avītikkamo kāyikavācasiko avītikkamo, idaṁ vuccati soraccaṁ, sabbopi sīlasaṁvaro soraccan"ti[1] evamāgatena sīlasaṁvarasaṅkhātena soratabhāvena. **Sakhilan**ti "tattha katamaṁ sākhalyaṁ? yā sā vācā thaddhakā kakkassa pharusā kaṭukā abhisajjanī kodhasāmantā asamādhisaṁvattanikā, tathārūpiṁ vācaṁ pahāya yā sā vācā nelā kaṇṇasukhā pemanīyā hadayaṅgamā porī bahujanakantā bahujanamanāpā, tathārūpiṁ vācaṁ bhāsitā hoti. Yā tattha saṇhavācatā sakhilavācatā apharusavācatā, idaṁ vuccati sākhalyan"ti[1] evaṁ vuttena sammodakamudubhāvena samannāgataṁ. Tenāha **"sakhilanti sammodakan"**ti.

Saddhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Puttasuttādivaṇṇanā

39-40. Navame **bhato**ti posito. Taṁ pana bharaṇaṁ jātakālato paṭṭhāya sukhapaccayūpaharaṇena dukkhapaccayāpaharaṇena ca pavattitanti dassetuṁ **"amhehī"**ti-ādi vuttaṁ. **Hatthapādavaḍḍhanādīhī**ti **ādi**-saddena mukhena siṅghānikāpanayananahāpanamaṇḍanādiñca saṅgaṇhāti. Mātāpitūnaṁ santakaṁ khettādiṁ avināsetvā rakkhitaṁ tesaṁ paramparāya ṭhitiyā kāraṇaṁ hotīti āha **"amhākaṁ santakaṁ -pa- kulavaṁso ciraṁ ṭhassatī"**ti. **Salākabhattādīni anupacchinditvā**ti salākabhattādīni avicchinditvā. Yasmā dāyajjappaṭilābhassa yogyabhāvena vattamānoyeva dāyassa paṭipajjissati, na itaroti āha **"kulavaṁsānurūpāya**

---

1. Abhi 1. 260 piṭṭhe.

paṭipattiyā"ti-ādi. **Attanā dāyajjārahaṁ karonto**ti attānaṁ dāyajjārahaṁ karonto. Mātāpitaro hi attano ovāde avattamāne micchāpaṭipanne dārake vinicchayaṁ gantvā[1] aputte karonti, te dāyajjārahā na honti. Ovāde vattamāne pana kulasantakassa sāmike karonti. **Tatiyadivasato paṭṭhāyā**ti matadivasato tatiyadivasato paṭṭhāya. Sesaṁ suviññeyyameva. Dasamaṁ uttānameva.

Puttasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Sumanavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Muṇḍarājavagga

1. Ādiyasuttādivaṇṇanā

41-42. Pañcamassa paṭhame **uṭṭhānavīriyādhigatehī**ti vā uṭṭhānena ca vīriyena ca adhigatehi. Tattha **uṭṭhānan**ti kāyikaṁ vīriyaṁ. **Vīriyan**ti cetasikanti vadanti. **Uṭṭhānan**ti vā bhoguppādane yuttappayuttatā. **Vīriyaṁ** tajjo ussāho. **Pīṇitan**ti dhātaṁ sutittaṁ. Tathābhūto pana yasmā thūlasarīro hoti, tasmā **"thūlaṁ karotī**"ti vuttaṁ. Dutiyaṁ uttānameva.

Ādiyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Iṭṭhasuttavaṇṇanā

43. Tatiye **appamādaṁ pasaṁsantī**ti "etāni āyu-ādīni patthayantena appamādo kātabbo"ti appamādameva pasaṁsanti paṇḍitā. Yasmā vā puññakiriyāsu paṇḍitā appamādaṁ pasaṁsanti, tasmā āyu-ādīni patthayantena appamādova kātabboti attho. Purimasmiṁ atthavikappe "puññakiriyāsū"ti padassa "appamatto"ti iminā sambandho. Yasmā paṇḍitā appamādaṁ pasaṁsanti, yasmā ca puññakiriyāsu appamatto ubho atthe adhigato hoti, tasmā āyu-ādīni patthayantena

---

1. Patvā (Ka)

appamādova kātabbo. Dutiyasmiṁ atthavikappe paṇḍitā appamādaṁ pasaṁsanti. Katthāti? Puññakiriyāsu. Kasmāti ce? Yasmā appamatto ubho atthe adhiggaṇhāti paṇḍito, tasmāti attho. **Atthappaṭilābhenā**ti diṭṭhadhammikādihitappaṭilābhena.

Iṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Manāpadāyīsuttavaṇṇanā

44. Catutthe jhānamanena nibbattaṁ **manomayan**ti āha **"suddhāvāsesu ekaṁ jhānamanena nibbattaṁ devakāyan"**ti. Satipi hi sabbasattānaṁ abhisaṅkhāramanasā nibbattabhāve bāhirapaccayehi vinā manasāva nibbattattā **"manomayā"**ti vuccanti rūpāvacarasattā. Yadi evaṁ kāmabhāve opapātikasattānampi manomayabhāvo āpajjatīti ce? Na, tattha bāhirapaccayehi nibbattetabbatāsaṅkāya eva abhāvato "manasāva nibbattā"ti avadhāraṇāsambhavato. Niruḷho vāyaṁ loke manomayavohāro rūpāvacarasattesu. Tathā hi "annamayo pāṇamayo manomayo ānandamayo viññāṇamayo"ti[1] pañcadhā attānaṁ vedavādinopi vadanti ucchedavādinopi vadanti "dibbo rūpī manomayo"ti[2]. **Tīsu vā kulasampattīsū**ti brāhmaṇakhattiyavessasaṅkhātesu sampannakulesu. **Chasu vā kāmasaggesū**ti chasu kāmāvacaradevesu.

Manāpadāyīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Puññābhisandasuttādivaṇṇanā

45-46. Pañcame **asaṅkheyyo**ti āḷhakagaṇanāya asaṅkheyyo. Yojanavasena panassa saṅkhā atthi heṭṭhā mahāpathaviyā upari ākāsena parisamantato cakkavāḷapabbatena majjhe tattha tattha ṭhitakehi dīpapabbatapariyantehi paricchinnattā jānantena yojanato saṅkhātuṁ sakkāti katvā. Mahāsarīramacchakumbhīlayakkharakkhasamahānāgadānavādīnaṁ saviññāṇakānaṁ balavāmukhapātālādīnaṁ aviññāṇakānaṁ bheravārammaṇānaṁ vasena

---

1. Tittirīya-upanisaganthe 2 valliyaṁ 1, 2, 3, 4, 5 anuvākesu. 2. Dī 1. 31 piṭṭhe.

bahubheravaṁ. Puthūti bahū. **Savantī**ti sandamānā. **Upayantī**ti upagacchanti. Chaṭṭhaṁ uttānameva.

Puññābhisandasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Dhanasuttādivaṇṇanā

47-48. Sattame **saddhā**ti maggenāgatā saddhā. **Sīlañca yassa kalyāṇan**ti kalyāṇasīlaṁ nāma ariyasāvakassa ariyakantaṁ sīlaṁ vuccati. Tattha kiñcāpi ariyasāvakassa ekasīlampi akantaṁ nāma natthi, imasmiṁ panatthe bhavantarepi appahīnaṁ pañcasīlaṁ adhippetaṁ. Aṭṭhamaṁ uttānameva.

Dhanasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Kosalasuttavaṇṇanā

49. Navame **patitakkhandho**ti sammukhā kiñci oloketuṁ asamatthatāya adhomukho. **Nippaṭibhāno**ti sahadhammikaṁ kiñci vattuṁ avisahanato nippaṭibhāno paṭibhānarahito.

Kosalasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Nāradasuttavaṇṇanā

50. Dasame **ajjhomucchito**ti adhimattāya taṇhāmucchāya mucchito, mucchaṁ mohaṁ pamādaṁ āpanno. Tenāha **"gilitvā -pa- atirekamucchāya taṇhāya samannāgato"**ti. **Mahaccā**ti mahatiyā. Liṅgavipallāsena cetaṁ vuttaṁ. **Tenāha "mahatā rājānubhāvenā"**ti.

Nāradasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Muṇḍarājavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamapaṇṇāsako niṭṭhito.

2. Dutiyapaṇṇāsaka

(6) 1. Nīvaraṇavagga

1. Āvaraṇasuttādivaṇṇanā

51-52. Dutiyassa paṭhame āvarantīti **āvaraṇā,** nīvārayantīti **nīvaraṇā.** Ettha ca **āvarantī**ti kusaladhammuppattiṁ ādito parivārenti, **nīvārayantī**ti niravasesato vārayantīti attho, tasmā **āvaraṇavasenā**ti ādito kusaluppattivāraṇavasena, **nīvaraṇavasenā**ti niravasesato vāraṇavasenāti evamettha attho daṭṭhabbo. Yasmā pañca nīvaraṇā uppajjamānā anuppannāya lokiyalokuttarāya paññāya uppajjituṁ na denti, uppannāpi aṭṭha samāpattiyo pañca vā abhiññā upacchinditvā pātenti, tasmā **"paññāya dubbalīkaraṇā"**ti vuccanti. Upacchindanaṁ pātanañcettha tāsaṁ paññānaṁ anuppannānaṁ uppajjituṁ appadānameva. Iti mahaggatānuttarapaññānaṁ ekaccāya ca parittapaññāya anuppattihetubhūtā nīvaraṇadhammā itarāsaṁ samatthataṁ vihanantiyevāti paññāya dubbalīkaraṇā vuttā. Bhāvanāmanasikārena vinā pakatiyā manussehi nibbattetabbo dhammoti **manussadhammo,** manussattabhāvāvaho vā dhammo **manussadhammo,** anuḷāraṁ parittakusalaṁ. Yaṁ asatipi buddhuppāde vattati, yañca sandhāyāha "hīnena brahmacariyena, khattiye upapajjatī"ti[1]. Alaṁ ariyāya ariyabhāvāyāti alamariyo ariyabhāvāya samatthoti vuttaṁ hoti. Ñāṇadassanameva ñāṇadassanaviseso, alamariyo ca so ñāṇadassanaviseso cāti **alamariyañāṇadassanaviseso.**

Ñāṇadassananti ca dibbacakkhupi vipassanāpi maggopi phalampi paccavekkhaṇañāṇampi sabbaññutaññāṇampi vuccati. "Appamatto samāno ñāṇadassanaṁ ārādhetī"ti[2] hi ettha dibbacakkhu ñāṇadassanaṁ nāma. "Ñāṇadassanāya cittaṁ abhinīharati abhininnāmetī"ti[3] ettha vipassanāñāṇaṁ. "Abhabbā te ñāṇāya dassanāya anuttarāya sambodhāyā"ti[4] ettha maggo.

---

1. Khu 5. 183 piṭṭhe. 2. Ma 1. 257 piṭṭhe. 3. Dī 1. 72 piṭṭhe. 4. Aṁ 1. 521 piṭṭhe.

"Ayamañño uttarimanussadhammā alamariyañāṇadassanaviseso adhigato phāsuvihāro"ti[1] ettha phalaṁ. "Ñāṇañca pana me dassanaṁ udapādi, akuppā me vimutti, ayamantimā jāti, natthi dāni punabbhavo"ti[2] ettha paccavekkhaṇañāṇaṁ. "Ñāṇañca pana me dassanaṁ udapādi 'sattāhakālakato āḷāro kālāmo'ti"[3] ettha sabbaññutaññāṇaṁ. Idha pana lokuttaradhammo adhippeto. Ettha ca rūpāyatanaṁ jānāti cakkhuviññāṇaṁ viya passati cāti **ñāṇadassanaṁ,** dibbacakkhu. Sammasanūpacāre ca dhammalakkhaṇattayañca tathā jānāti passati cāti **ñāṇadassanaṁ,** vipassanā. Nibbānaṁ cattāri vā saccāni asammohappaṭivedhato jānāti passati cāti **ñāṇadassanaṁ,** maggo. Phalaṁ pana nibbānavaseneva yojetabbaṁ. Paccavekkhaṇā maggādhigatassa atthassa sabbaso jotanaṭṭhena **ñāṇadassanaṁ.** Sabbaññutā anāvaraṇatāya samantacakkhutāya ca **ñāṇadassanaṁ. Byādiṇṇakālo**ti pariyādinnakālo. Dutiyaṁ uttānameva.

Āvaraṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Padhāniyaṅgasuttādivaṇṇanā

53-54. Tatiye padahatīti padahano, bhāvanamanuyutto yovī, tassa bhāvo bhāvanānuyogo **padahanabhāvo.** Padhānamassa atthīti padhāniko, ka-kārassa ya-kāraṁ katvā **"padhāniyo"**ti vuttaṁ. "Abhinīhārato paṭṭhāya āgatattā"ti vuttattā paccekabodhisattasāvakabodhisattānampi paṇidhānato pabhuti āgatasaddhā **āgamanasaddā** eva, ukkaṭṭhaniddesena pana **"sabbaññubodhisattānan"**ti vuttaṁ. Adhigamato samudāgatattā aggamaggaphalasampayuttā cāpi **adhigamasaddhā nāma,** yā sotāpannassa aṅgabhāvena vuttā. **Acalabhāvenā**ti paṭipakkhena anadhibhavanīyattā niccalabhāvena. **Okappanan**ti okkhanditvā adhimuccanaṁ, pasāduppattiyā pasādanīyavatthusmiṁ pasīdanameva. **Suppaṭividdhan**ti suṭṭhu paṭividdhaṁ. Yathā tena paṭividdhena sabbaññutaññāṇaṁ hatthagataṁ ahosi, tathā paṭividdhaṁ. Yassa buddhasubuddhatāya saddhā acalā asampavedhi, tassa dhammasudhammatāya

---

1. Ma 1. 268 piṭṭhe. 2. Saṁ 3. 370; Vi 3. 16; Khu 9. 331 piṭṭhesu.
3. Ma 1. 226; Ma 2. 294 piṭṭhesu.

saṁghasuppaṭipannatāya tena paṭivedhena saddhā na tathāti aṭṭhānametaṁ anavakāso. Tenāha bhagavā "yo bhikkhave buddhe pasanno dhamme pasanno saṁghe pasanno"ti-ādi. **Padhānavīriyaṁ ijjhati** "addhā imāya paṭipadāya jarāmaraṇato muccissāmī"ti sakkaccaṁ padahanato.

Appa-saddo abhāvattho "appasaddassa -pa- kho panā"ti-ādīsu viyāti āha **"arogo"**ti. **Samavepākiniyā**ti yathābhuttamāhāraṁ samākāreneva pacanasīlāya. Daḷhaṁ katvā pacantī hi gahaṇī ghorabhāvena pittavikārādivasena rogaṁ janeti, sithilaṁ katvā pacantī mandabhāvena vātavikārādivasena. Tenāha **"nātisītāya nāccuṇhāyā"**ti. Gahaṇitejassa mandapaṭutāvasena sattānaṁ yathākkamaṁ sītuṇhasahatāti āha **"atisītalaggahaṇiko"**ti-ādi. Yathāvato accayadesanā attano āvikaraṇaṁ nāmāti āha **"yathābhūtaṁ attano aguṇaṁ pakāsetā"**ti. **Udayatthagāminiyā**ti saṅkhārānaṁ udayañca vayañca paṭivijjhantiyāti ayamettha atthoti āha **"udayañcā"**ti-ādi. **Parisuddhāyā**ti nirupakkilesāya. **Nibbijjhituṁ samatthāyā**ti tadaṅgavasena savisesaṁ pajahituṁ samatthāya. **Tassa dukkhassa khayagāminiyā**ti yaṁ dukkhaṁ imasmiṁ ñāṇe anadhigate pavattirahaṁ, adhigate na pavatti, taṁ sandhāya vadati tathāhesa yogāvacaro "cūḷasotāpanno"ti vuccati. Catutthaṁ uttānameva.

Padhāniyaṅgasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Mātāputtasuttavaṇṇanā

55. Pañcame **vissāso**ti visacchāyasantāno bhāvo. **Otāro**ti tattha cittassa anuppaveso. **Gahetvā**ti attano eva okāsaṁgahetvā. **Khepetvā**ti kusalavāraṁ khepetvā.

Ghaṭṭeyyāti akkamanādivasena bādheyya. **Tīhi pariññāhī**ti ñātatīraṇappahānasaṅkhātāhi tīhi pariññāhi. Natthi etesaṁ kutoci bhayanti **akutobhayā,** nibbhayāti attho. Catunnaṁ oghānaṁ, saṁsāramahoghasseva vā pāraṁ pariyantaṁ gatā. Tenāha **"pāraṁ vuccati nibbānan"**ti-ādi.

Mātāputtasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Upajjhāyasuttavaṇṇanā

56. Chaṭṭhe madhurakabhāvo nāma sarīrassa thambhitattaṁ, taṁ pana garubhāvapubbakanti āha **"sañjātagarubhāvo"**ti. **Na pakkhāyantī**ti nappakāsenti, nānākāraṇato na upaṭṭhahanti. Tenāha **"catasso disā ca anudisā ca mayhaṁ na upaṭṭhahantī"**ti. Sesamettha uttānameva.

Upajjhāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Abhiṇhapaccavekkhitabbaṭṭhānasuttavaṇṇanā

57. Sattame **jarādhammo**ti **dhamma**-saddo "asammosadhammo nibbānan"ti-ādīsu[1] viya pakatipariyāyo, tasmā jarāpakatiko jiṇṇasabhāvoti attho. Tenāha **"jarāsabhāvo"**ti-ādi. Sesapadesupi eseva nayo. Kammunā dātabbaṁ ādiyatīti **kammadāyādo,** attanā yathūpacitakammaphalabhāgīti attho. Taṁ pana dāyajjaṁ kāraṇūpacārena vadanto **"kammaṁ mayhaṁ dāyajjaṁ santakanti attho"**ti āha yathā "kusalānaṁ bhikkhave dhammānaṁ samādānahetu, evamidaṁ puññaṁ vaḍḍhatī"ti[2]. Yonīhi phalaṁ sabhāvato bhinnampi abhinnaṁ viya missitaṁ hoti. Tenāha **"kammaṁ mayhaṁ yoni kāraṇan"**ti. Mamattavasena bajjhantīti bandhū, ñāti sālohito ca, kammaṁ pana ekantasambandhamevāti āha **"kammaṁ mayhaṁ bandhū"**ti. **Patiṭṭhā**ti avassayo. Kammasadiso hi sattānaṁ avassayo natthi.

Yobbanaṁ ārabbha uppannamadoti "mahallakakāle puññaṁ karissāma, daharamha tāvā"ti yobbanaṁ apassāya mānakaraṇaṁ. "Ahaṁ nirogo saṭṭhi vā sattati vā vassāni atikkantāni, na me harītakakhaṇḍampi khāditabbaṁ, ime panaññe 'asukaṁ no ṭhānaṁ rujjati, bhesajjaṁ khādāmā'ti vicaranti, ko añño mayā sadiso nirogo nāmā"ti evaṁ mānakaraṇaṁ **ārogyamado.** Sabbesampi jīvitaṁ nāma pabhaṅguraṁ dukkhānubandhañca, tadubhayaṁ anoloketvā pabandhaṭṭhitiṁ[3] paccayasulabhatañca nissāya "ciraṁ jīviṁ, ciraṁ jīvāmi, ciraṁ jīvissāmi, sukhaṁ jīviṁ, sukhaṁ jīvāmi, sukhaṁ jīvissāmī"ti evaṁ mānakaraṇaṁ **jīvitamado.**

---

1. Khu 1. 396 piṭṭhe. 2. Dī 3. 48 piṭṭhe. 3. Pabandhasīti (Ka)

Upadhirahitanti kāmūpadhirahitaṁ. Cattāro hi upadhī kāmūpadhi khandhūpadhi kilesūpadhi abhisaṅkhārūpadhīti. Kāmāpi "yaṁ pañca kāmaguṇe paṭicca uppajjati sukhaṁ somanassaṁ, ayaṁ kāmānaṁ assādo"ti[1] evaṁ vuttassa sukhassa adhiṭṭhānabhāvato "upadhiyati ettha sukhan"ti iminā vacanatthena "upadhī"ti vuccanti, khandhāpi khandhamūlakassa dukkhassa adhiṭṭhānabhāvato, kilesāpi apāyadukkhassa adhiṭṭhānabhāvato, abhisaṅkhārāpi bhavadukkhassa adhiṭṭhānabhāvato. Sesaṁ suviññeyyameva.

Abhiṇhapaccavekkhitabbaṭṭhānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Licchavikumārakasuttādivaṇṇanā

58-60. Aṭṭhame **sāpateyyan**ti ettha saṁ vuccati dhanaṁ, tassa patīti sapati, dhanasāmiko. Tassa hitāvahattā sāpateyyaṁ, drabyaṁ, dhananti attho. Attano rucivasena gāmakiccaṁ netīti gāmaniyo, gāmaniyoyeva **gāmaṇiko.**

Anvāya upanissāya jīvanasīlā **anujīvino**ti āha **"ye ca etaṁ upanissāya jīvantī"**ti. Ekaṁ mahākulaṁ nissāya paṇṇāsampi saṭṭhipi kulāni jīvanti, te manusse sandhāyetaṁ vuttaṁ. Sesaṁ suviññeyyameva. Navamādīni uttānatthāneva.

Licchavikumārakasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Nīvaraṇavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

(7) 2. Saññāvagga

1. Saññāsuttādivaṇṇanā

61-65. Dutiyassa paṭhame **"mahapphalā mahānisaṁsā"**ti ubhayampetaṁ atthato ekaṁ, byañjanameva nānanti āha **"mahapphalā"**ti-ādi. "Pañcime gahapatayo ānisaṁsā"ti-ādīsu[2] ānisaṁsa-saddo phalapariyāyopi

---

1. Ma 1. 120 piṭṭhe. 2. Khu 1. 185 piṭṭhe Udāne.

hoti. Mahato lokuttarassa sukhassa paccayā hontīti **mahānisaṁsā. Amatogadhā**ti amatabbhantarā amataṁ anuppaviṭṭhā nibbānadiṭṭhattā, tato paraṁ na gacchanti. Tena vuttaṁ "amatapariyosānā"ti. Amataṁ pariyosānaṁ avasānaṁ etāsanti **amatapariyosānā. Maraṇasaññā**ti maraṇānupassanāñāṇena saññā. **Āhāre paṭikūlasaññā**ti āhāraṁ gamanādivasena paṭikūlato parigganhantassa uppannasaññā. **Ukkaṇṭhitassā**ti nibbindantassa katthacipi asajjantassa. Dutiyādīni uttānatthāneva.

Saññāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Sājīvasuttādivaṇṇanā

66-70. Chaṭṭhe saha ājīvanti etthāti **sājīvo,** pañhassa pucchanaṁ vissajjanañca. Tenāha **"sājīvoti pañhapucchanañceva pañhavissajjanañcā"**ti-ādi. **Abhisaṅkhatan**ti citaṁ. Sattamādīni uttānatthāneva.

Sājīvasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Saññāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

(8) 3. Yodhājīvavagga

1. Paṭhamacetovimuttiphalasuttādivaṇṇanā

71-72. Tatiyassa paṭhame **avijjāpalighan**ti ettha **avijjā**ti vaṭṭamūlikā avijjā, ayaṁ pacurajanehi ukkhipituṁ asakkuṇeyyabhāvato dukkhipanaṭṭhena nibbānadvārappavesavibandhanena ca "paligho viyāti paligho"ti vuccati. tenesa tassā ukkhittattā **"ukkhittapaligho"**ti vutto. Punabbhavassa karaṇasīlo, punabbhavaṁ vā phalaṁ arahatīti **ponobhavikā,** punabbhavadāyikāti attho. **Jātisaṁsāro**ti jāyanavasena ceva saṁsaraṇavasena ca evaṁladdhanāmānaṁ punabbhavakkhandhānaṁ paccayo kammābhisaṅkhāro. Jātisaṁsāroti hi phalūpacārena kāraṇaṁ vuttaṁ. Taṁ hi punappunaṁ uppattikāraṇavasena parikkhipitvā ṭhitattā **"parikhā"**ti vuccati

santānassa parikkhipanato. Tenesa tassa saṁkiṇṇattā vikiṇṇattā sabbaso khittattā vināsitattā **"saṁkiṇṇaparikho"**ti vutto.

Taṇhāsaṅkhātanti ettha **taṇhā**ti vaṭṭamūlikā taṇhā. Ayaṁ hi gambhīrānugataṭṭhena **"esikā"**ti vuccati. **Luñcitvā** uddharitvā. **Orambhāgiyānī**ti orambhāgajanakāni kāmabhave upapattipaccayāni kāmarāgasaṁyojanādīni. Etāni hi kavāṭaṁ viya nagaradvāraṁ cittaṁ pidahitvā ṭhitattā "aggaḷā"ti vuccanti. Tenesa tesaṁ niggatattā bhinnattā **"niraggaḷo"**ti vuttoti. Aggamaggena panno apacito mānaddhajo etassāti **pannaddhajo. Pannabhāro**ti khandhabhārakilesabhāra-abhisaṅkhārabhārā oropitā assāti pannabhāro. **Visaṁyutto**ti catūhi yogehi sabbakilesehi ca visaṁyutto. **Asmimāno**ti rūpe asmīti māno, vedanāya, saññāya, saṅkhāresu, viññāṇe asmimāno. Ettha hi pañcapi khandhe avisesato "asmī"ti gahetvā pavattamāno asmimānoti adhippeto.

Nagaradvārassa parissayapaṭibāhanatthañceva sodhanatthañca ubhosu passesu esikāthambhe nikhaṇitvā ṭhapetīti āha **"nagaradvāre ussāpite esikāthambhe"**ti. Pākāraviddhaṁsaneneva parikhābhūmisamakaraṇaṁ hotīti āha **"pākāraṁ bhinditvā parikhaṁ vitiritvā"**ti. **"Evan"**ti-ādi upamāsaṁsandanaṁ. Santo saṁvijjamāno kāyo dhammasamūhoti **sakkāyo,** upādānakkhandhapañcakaṁ. **Dvattiṁsakammakāraṇā** dukkhakkhandhe āgatadukkhāni. Akkhirogasīsarogādayo **aṭṭhanavuti**[1] **rogā,** rājabhayādīni **pañcavīsatimahābhayāni.** Dutiyaṁ uttānameva.

Paṭhamacetovimuttiphalasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Paṭhamadhammavihārīsuttādivaṇṇanā

73-74. Tatiye **niyakajjhatte**ti attano santāne. Mettāya upasaṁharaṇavasena **hitaṁ esantena.** Karuṇāya vasena **anukampamānena. Pariggahetvā**ti parito gahetvā, pharitvāti attho. **Pariccā**ti parito katvā, samantato pharitvā-icceva attho.

---

1. Channavuti (Ka)

“Paṭiccā”tipi pāṭho. **Mā pamajjitthā**ti “jhāyathā”ti vuttasamathavipassanānaṁ ananuyuñjanena aññena vā kenaci pamādakāraṇena mā pamādaṁ āpajjittha. Niyyānikasāsane akattabbakaraṇaṁ viya kattabbākaraṇampi pamādoti. **Vipattikāle**ti satta-asappāyādivipattiyutte kāle. Sabbepi sāsane guṇā idheva saṅgahaṁ gacchantīti āha **“jhāyatha mā pamādattha -pa- anusāsanī”**ti. Catutthe natthi vattabbaṁ.

Paṭhamadhammavihārīsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Paṭhamayodhājīvasuttavaṇṇanā

75. Pañcame yujjhanaṁ yodho, so ājīvo etesanti **yodhājīvā.** Tenāha **“yuddhūpajīvino”**ti. **Santhambhitvā ṭhātuṁ na sakkotī**ti baddho dhitisampanno ṭhātuṁ na sakkoti. **Samāgate**ti sampatte. **Byāpajjatī**ti vikāramāpajjati. Tenāha **“pakatibhāvaṁ jahatī”**ti.

Rajaggasminti paccatte bhummavacananti āha **“kiṁ tassa puggalassa rajaggaṁ nāmā”**ti. **Vinibbeṭhetvā**ti gahitaggahaṇaṁ vissajjāpetvā. **Mocetvā**ti sarīrato apanetvā.

Paṭhamayodhājīvasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Dutiyayodhājīvasuttavaṇṇanā

76. Chaṭṭhe **camman**ti iminā cammamayaṁ cammamiti sibbitaṁ, aññaṁ vā keṭakaphalakādiṁ saṅgaṇhāti. **Dhanukalāpaṁ sannayhitvā**ti dhanuñceva tūṇirañca sannayhitvā sajjetvā. Dhanudaṇḍassa jiyāyattabhāvakaraṇādipi hi dhanuno sannayhanaṁ. Tenevāha **“dhanuñca sarakalāpañca sannayhitvā”**ti. **Yuddhasannivesena ṭhitan**ti dvinnaṁ senānaṁ byūhanasaṁvidhānanayena kato yo sanniveso, tassa vasena ṭhitaṁ, senābyūhasaṁvidhānavasena sanniviṭṭhanti vuttaṁ hoti. **Ussāhañca vāyāmañca karotī**ti yujjhanavasena ussāhaṁ vāyāmañca karoti. **Pariyāpādentī**ti maraṇapariyantikaṁ aparaṁ pāpenti. Tenāha **“pariyāpādayantī”**ti, jīvitaṁ pariyāpādayanti maraṇaṁ paṭipajjāpentīti vuttaṁ hoti.

Arakkhiteneva kāyenāti-ādīsu hatthapāde kīḷāpento gīvaṁ viparivattento kāyaṁ na rakkhati nāma. Nānappakāraṁ duṭṭhullaṁ karonto vācaṁ na rakkhati nāma. Kāmavitakkādayo vitakkento cittaṁ na rakkhati nāma. **Anupaṭṭhitāya satiyā**ti kāyagatāya satiyā anupaṭṭhitāya. **Rāgena anugato**ti rāgena anupahato. **Rāgapareto**ti vā rāgena phuṭṭho phuṭṭhavisena viya sappena.

Anudahanaṭṭhenāti anupāyappaṭipattiyā. Sampati āyatiñca **mahābhitāpaṭṭhena.** Anavatthitasabhāvatāya **ittarapaccupaṭṭhānaṭṭhena.** Muhuttaramaṇīyatāya **tāvakālikaṭṭhena.** Byattehi abhibhavanīyatāya **sabbaṅgapaccaṅgapalibhañjanaṭṭhena.** Chedanabhedanādi-adhikaraṇabhāvena ugghaṭṭanasadisatāya **adhikuṭṭanaṭṭhena.** Avaṇe vaṇaṁ uppādetvā anto anupavisanasabhāvatāya **vinivijjhanaṭṭhena.** Diṭṭhadhammikasamparāyika-anatthanimittatāya **sāsaṅkasappaṭibhayaṭṭhena.**

Dutiyayodhājīvasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Paṭhama-anāgatabhayasuttādivaṇṇanā

77-78. Sattame **visesassa pattiyā** visesassa pāpuṇanatthaṁ. **Vīriyan**ti padhānavīriyaṁ. Taṁ pana caṅkamanavasena karaṇe "kāyikan"tipi vattabbataṁ labhatīti āha **"duvidhampī"**ti. **Satthakavātā**ti sandhibandhanāni kattariyā chindantā viya pavattavātā. Tenāha **"satthaṁ viyā"**ti-ādi. **Katakammehī**ti katacorakammehi. Te kira katakammā yaṁ nesaṁ devataṁ āyācitvā kammaṁ nipphannaṁ, tassa upakāratthāya manusse māretvā galalohitāni gaṇhanti. Te "aññesu manussesu māriyamānesu kolāhalaṁ uppajjissati, pabbajitaṁ pariyesanto nāma natthī"ti maññamānā bhikkhū gahetvā mārenti. Taṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ. **Akatakammehī**ti aṭavito gāmaṁ āgamanakāle kammanipphattatthaṁ puretaraṁ balikammaṁ kātukāmehi. Tenevāha **"corikaṁ katvā nikkhantā katakammā nāmā"**ti-ādi. Aṭṭhame natthi vattabbaṁ.

Paṭhama-anāgatabhayasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Tatiya-anāgatabhayasuttavaṇṇanā

79. Navame **pāḷigambhīrā**ti[1] pāḷivasena gambhīrā agādhā dukkhogāhā sallasuttasadisā. **Sallasuttaṁ**[2] hi "animittamanaññātan"ti-ādinā pāḷivasena gambhīraṁ, na atthagambhīraṁ. Tathā hi tattha tā tā gāthā duviññeyyarūpā tiṭṭhanti. Duviññeyyaṁ hi ñāṇena dukkhogāhanti katvā "gambhīran"ti vuccati. Pubbāparampettha kāsañci gāthānaṁ duviññeyyatāya dukkhogāhameva, tasmā pāḷivasena gambhīraṁ. **Atthagambhīrā**ti atthavasena gambhīrā mahāvedallasuttasadisā, **mahāvedallasuttassa**[3] atthavasena gambhīratā pākaṭāyeva. Lokaṁ uttaratīti lokuttaro, so atthabhūto etesaṁ atthīti **lokuttarā.** Tenāha **"lokuttaradhammadīpakā"**ti. **Suññatāpaṭisaṁyuttā**ti sattasuññadhammappakāsakā. Tenāha **"khandhadhātu-āyatanapaccayākārappaṭisaṁyuttā"**ti. **Uggahetabbaṁ pariyāpuṇitabban**ti ca liṅgavacanavipallāsena vuttanti āha **"uggahetabbe ceva vaḷañjetabbe cā"**ti. Kavino kammaṁ **kavitā.** Yassa pana yaṁ kammaṁ, taṁ tena katanti vuccatīti āha **"kavitāti kavīhi katā"**ti. **Kāveyyan**ti kabyaṁ, **kabyan**ti ca kavinā vuttanti attho. Tenāha **"tasseva vevacanan"**ti. **Cittakkharā**ti citrākāra-akkharā. Itaraṁ tasseva vevacanaṁ. **Sāsanato bahiddhā ṭhitā**ti na sāsanāvacarā. **Bāhira kasāvakehī**ti "buddhā"ti appaññātānaṁ yesaṁ kesañci sāvakehi. **Sussūsissantī**ti akkharacittatāya ceva sarasampattiyā ca attamanā hutvā sāmaṇeradaharabhikkhumātugāmamahāgahapatikādayo "esa dhammakathiko"ti sannipatitvā sotukāmā bhavissanti.

Tatiya-anāgatabhayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Catuttha-anāgatabhayasuttavaṇṇanā

80. Dasame **pañcavidhena saṁsaggenā**ti "savanasaṁsaggo dassanasaṁsaggo samullāpasaṁsaggo sambhogasaṁsaggo kāyasaṁsaggo"ti evaṁ vuttena pañcavidhena saṁsaggena. Saṁsajjati etenāti saṁsaggo, rāgo. Sāvanahetuko, savanavasena vā pavatto saṁsaggo **savanasaṁsaggo.** Esa

1. Saṁ-Ṭī 2. 190 piṭṭhe passitabbaṁ.
2. Khu 1. 371 piṭṭhe Suttanipāte.
3. Ma 1. 365 piṭṭhe.

nayo sesesupi. **Kāyasaṁsaggo** pana kāyaparāmāso. Tesu parehi vā kathiyamānaṁ rūpādisampattiṁ attanā vā sitalapitagītasaddaṁ suṇantassa sotaviññāṇavīthivasena uppanno rāgo **savanasaṁsaggo** nāma. Visabhāgarūpaṁ olokentassa pana cakkhuviññāṇavīthivasena uppanno rāgo **dassanasaṁsaggo** nāma. Aññamañña-ālāpasallāpavasena uppannarāgo **samullāpasaṁsaggo** nāma. Bhikkhuno bhikkhuniyā santakaṁ, bhikkhuniyā bhikkhussa santakaṁ gahetvā paribhogakaraṇavasena uppannarāgo **sambhogasaṁsaggo** nāma. Hatthaggāhādivasena uppanno rāgo **kāyasaṁsaggo** nāma.

Anekavihitanti annasannidhipānasannidhivatthasannidhi-yānasannidhisayanasannidhigandhasannidhi-āmisasannidhivasena anekappakāraṁ. **Sannidhikatassā**ti etena "sannidhikāraparibhoganti ettha kāra-saddassa kammatthataṁ dasseti. Yathā vā "ācayaṁ gāmino"ti vattabbe anunāsikalopena "ācayagāmino"ti[1] niddeso kato, evaṁ "sannidhikāraṁ paribhogan"ti vattabbe anunāsikalopena **"sannidhikāraparibhogan"**ti vuttaṁ, sannidhiṁ katvā paribhoganti attho.

"Sannidhikatassa paribhogan"ti ettha[2] pana duvidhā kathā vinayavasena sallekhavasena ca. Vinayavasena tāva yaṁ kiñci annaṁ ajja paṭiggahitaṁ aparajju sannidhikāraṁ hoti, tassa paribhoge pācittiyaṁ. Attanā laddhaṁ pana sāmaṇerānaṁ datvā tehi laddhaṁ vā pāpetvā dutiyadivase bhuñjituṁ vaṭṭati, sallekho pana na hoti. Pānasannidhimhipi eseva nayo. Vatthasannidhimhi anadhiṭṭhitāvikappitaṁ sannidhi ca hoti, sallekhañca kopeti. Ayaṁ nippariyāyakathā. Pariyāyato pana ticīvarasantuṭṭhena bhavitabbaṁ, catutthaṁ labhitvā aññassa dātabbaṁ. Sace yassa kassaci dātuṁ na sakkoti, yassa pana dātukāmo hoti, so uddesatthāya vā paripucchatthāya vā gato, āgatamatte dātabbaṁ, adātuṁ na vaṭṭati. Cīvare pana appahonte, satiyā vā paccāsāya anuññātakālaṁ ṭhapetuṁ vaṭṭati. Sūcisuttacīvarakārakānaṁ alābhe tatopi vinayakammaṁ katvā ṭhapetuṁ vaṭṭati. "Imasmiṁ jiṇṇe puna īdisaṁ kuto labhissāmī"ti pana ṭhapetuṁ na vaṭṭati, sannidhi ca hoti, sallekhañca kopeti.

---

1. Abhi 1. 2 piṭṭhe.
2. Dī-Ṭṭha 1. 79 piṭṭhepi passitabbaṁ.

Yānasannidhimhi **yānaṁ** nāma vayhaṁ ratho sakaṭaṁ sandamānikā pāṭaṅkīti. Na panetaṁ pabbajitassa yānaṁ, upāhanaṁ pana yānaṁ. Ekabhikkhussa hi eko araññavāsatthāya, eko dhotapādakatthāyāti ukkaṁsato dve upāhanasaṅghāṭakā vaṭṭanti, tatiyaṁ labhitvā aññassa dātabbo. “Imasmiṁ jiṇṇe aññaṁ kuto labhissāmī”ti ṭhapetuṁ na vaṭṭati, sannidhi ca hoti, sallekhañca kopeti. Sayanasannidhimhi **sayanan**ti mañco. Ekassa bhikkhuno eko sayanagabbhe, eko divāṭṭhāneti ukkaṁsato dve mañcā vaṭṭanti. Tato uttariṁ labhitvā aññassa bhikkhuno, gaṇassa vā dātabbo, adātuṁ na vaṭṭati, sannidhi ceva hoti, sallekho ca kuppati. Gandhasannidhimhi bhikkhuno kaṇḍukacchuchavidosādi-ābādhe sati gandhā vaṭṭanti. Gandhatthikena gandhañca āharāpetvā tasmiṁ roge vūpasante aññesaṁ vā ābādhikānaṁ dātabbaṁ, dvāre pañcaṅguligharadhūpanādīsu vā upanetabbaṁ. “Puna roge sati bhavissatī”ti ṭhapetuṁ na vaṭṭati, gandhasannidhi ca hoti, sallekhañca kopeti.

Āmisanti vuttāvasesaṁ daṭṭhabbaṁ. Seyyathidaṁ? Idhekacco bhikkhu “tathārūpe kāle upakārāya bhavissantī”ti tilataṇḍulamuggamāsanāḷikeraloṇamacchasappitelakulālabhājanādīni āharāpetvā ṭhapeti, so vassakāle kālasseva sāmaṇerehi yāguṁ pacāpetvā paribhuñjitvā “sāmaṇera udakakaddame dukkhaṁ gāmaṁ pavisituṁ, gaccha asukakulaṁ gantvā mayhaṁ vihāre nisinnabhāvaṁ ārocehi, asukakulato dadhi-ādīni āharā”ti peseti. Bhikkhūhi “kiṁ bhante gāmaṁ pavisissāmā”ti vuttepi “duppaveso āvuso idāni gāmo”ti vadati. Te “hotu bhante, acchatha[1] tumhe, mayaṁ bhikkhaṁ pariyesitvā āharissāmā”ti gacchanti. Atha sāmaṇero dadhi-ādīni āharitvā bhattañca byañjanañca sampādetvā upaneti, taṁ bhuñjantasseva upaṭṭhākā bhattaṁ pahiṇanti, tatopi manāpamanāpaṁ bhuñjati. Atha bhikkhū piṇḍapātaṁ gahetvā āgacchanti, tatopi manāpamanāpaṁ bhuñjatiyeva. Evaṁ catumāsampi vītināmeti. Ayaṁ vuccati bhikkhu muṇḍakuṭumbikajīvikaṁ jīvati, na samaṇajīvikanti. Evarūpo **āmisasannidhi** nāma hoti. Bhikkhuno pana vasanaṭṭhāne ekā taṇḍulanāḷi eko

---

1. Vacchatha (Ka)

guḷapiṇḍo kuḍuvamattaṁ sappīti ettakaṁ nidhetuṁ vaṭṭati akāle sampattacorānaṁ atthāya. Te hi ettakaṁ āmisapaṭisanthāraṁ alabhantā jīvitā voropeyyuṁ, tasmā sace hi ettakaṁ natthi, āharāpetvāpi ṭhapetuṁ vaṭṭati. Aphāsukakāle ca yadettha kappiyaṁ, taṁ attanāpi paribhuñjituṁ vaṭṭati. Kappiyakuṭiyaṁ pana bahuṁ ṭhapentassapi sannidhi nāma natthi.

Catuttha-anāgatabhayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Yodhājīvavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

(9) 4. Theravagga

1. Rajanīyasuttādivaṇṇanā

81-82. Catutthassa paṭhamaṁ suviññeyyameva. Dutiye guṇamakkhanāya pavattopi attano kārakaṁ gūthena paharantaṁ gūtho viya paṭhamataraṁ makkhetīti makkho, so etassa atthīti **makkhī.** Paḷāsatīti paḷāso parassa guṇe ḍaṁsitvā viya apanetīti attho. So etassa atthīti **paḷāsī.** Paḷāsī puggalo hi dutiyassa dhuraṁ na deti, sampasāretvā tiṭṭhati. Tenāha **"yugaggāhalakkhaṇena paḷāsena samannāgato"**ti.

Rajanīyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Kuhakasuttavaṇṇanā

83. Tatiye **tīhi kuhanavattūhī**ti sāmantajappana-iriyāpathasannissita-paccayappaṭisevanabhedato tippabhedehi kuhanavatthūhi. Tividhena kuhanavatthunā lokaṁ kuhayati vimhāpayati "aho acchariyapuriso"ti attani paresaṁ vimhayaṁ uppādetīti **kuhako**. Lābhasakkāratthiko hutvā lapati attānaṁ dāyakaṁ vā ukkhipitvā yathā sokiñci dadāti, evaṁ ukkācetvā kathetīti **lapako.** Nimittaṁ sīlaṁ tassāti **nemittiko,** nimittena vā carati, nimittaṁ vā karotīti **nemittiko. Nimittan**ti ca paresaṁ paccayadānasaññuppādakaṁ kāyavacīkammaṁ

vuccati. Nippeso sīlamassāti **nippesiko.** Nippisatīti vā nippeso, nippesoyeva **nippesiko. Nippeso**ti ca saṭhapuriso[1] viya lābhasakkāratthaṁ akkosanuppaṇḍanaparapiṭṭhimaṁsikatādi.

Kuhakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Paṭisambhidāppattasuttādivaṇṇanā

86-87. Chaṭṭhe paṭisambhidāsu yaṁ vattabbaṁ, taṁ teṭṭhā vuttameva. **Uccāvacānī**ti uccanīcāni. tenāha **"mahantakhuddakānī"ti. Kiṁkaraṇīyānī**ti "kiṁ karomī"ti evaṁ vatvā kattabbakammāni. Tattha **uccakammāni** nāma cīvarassa karaṇaṁ, rajanaṁ, cetiye sudhākammaṁ, uposathāgāracetiyagharabodhigharesu kattabbakammanti evamādi. **Avacakammaṁ** nāma pādadhovanamakkhanādi khuddakakammaṁ. **Tatrupāyāyā**ti tatrupagamaniyā, tatra tatra mahante khuddake ca kamme sādhanavasena upagacchantiyāti attho, tassa tassa kammassa nipphādane samatthāyāti vuttaṁ hoti. **Tatrupāyāyā**ti vā tatra tatra kamme sādhetabbe upāyabhūtāya. **Alaṁ kātun**ti kātuṁ samattho hoti. **Alaṁ saṁvidhātun**ti vicāretuṁ samattho. Sattamaṁ uttānameva.

Paṭisambhidāppattasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Therasuttavaṇṇanā

88. Aṭṭhame **thirabhāvappatto**ti sāsane thirabhāvaṁ anivattikāvaṁ patto. Pabbajito hutvā bahū rattiyo jānātīti **rattaññū.** Tenāha **"pabbajitadivasato paṭṭhāyā"**ti-ādi. **Pākaṭo**ti ayathābhūtaguṇehi ceva yathābhūtaguṇehi ca samuggato. Yaso etassa atthīti **yasassī,** yasaṁ sito nissito vā **yasassī.** Tenāha **"yasanissito"**ti. Asataṁ asādhūnaṁ dhammā **asaddhammā,** asantā vā asundarā gārayhā lāmakā dhammāti **asaddhammā.** Vipariyāyena **saddhammā** veditabbā.

Therasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Bhadrapuriso (Ka) Dī-Ṭī 1. 129 piṭṭhe passitabbaṁ.

9. Paṭhamasekhasuttavaṇṇanā

89. Navame āramitabbaṭṭhena kammaṁ ārāmo etassāti kammārāmo, tassa bhāvo **kāmmārāmatā.** Tattha **kamman**ti itikattabbaṁ kammaṁ vuccati. Seyyathidaṁ? Cīvaravicāraṇaṁ cīvarakammakaraṇaṁ upatthambhanaṁ pattatthavika-aṁsabaddhakakāyabandhanadhammakaraṇa-ādhārakapādakathalika sammajjani-ādīnaṁ karaṇanti. Ekacco hi etāni karonto sakaladivasaṁ etāneva karoti, taṁ sandhāyesa paṭikkhepo. Yo pana etesaṁ karaṇavelāyameva tāni karoti, uddesavelāya uddesaṁ gaṇhāti, sajjhāyavelāya sajjhāyati, cetiyaṅgaṇavattavelāya cetiyaṅgaṇavattaṁ karoti, manasikāravelāya manasikāraṁ karoti, na so kammārāmo nāma. **Bhassārāmatā**ti ettha yo itthivaṇṇapurisavaṇṇādivasena ālāpasallāpaṁ karontoyeva divasañca rattiñca vītināmeti, evarūpo bhasse pariyantakārī na hoti, ayaṁ bhassārāmo nāma. Yo pana rattimpi divasampi dhammaṁ katheti, pañhaṁ vissajjeti, ayaṁ appabhasso bhasse pariyantakārīyeva. Kasmā? "Sannipatitānaṁ vo bhikkhave dvayaṁ karaṇīyaṁ dhammī vā kathā, ariyo vā tuṇhībhāvo"ti[1] vuttattā.

Niddārāmatāti ettha yo gacchantopi nisinnopi nipannopi thinamiddhābhibhūto niddāyatiyeva, ayaṁ niddārāmo nāma. Yassa pana karajakāye gelaññena cittaṁ bhavaṅge otarati, nāyaṁ niddārāmo. Tenevāha "abhijānāmi kho panāhaṁ aggivessana gimhānaṁ pacchime māse pacchābhattaṁ piṇḍapātappaṭikkanto catugguṇaṁ saṅghāṭiṁ paññāpetvā dakkhiṇena passena sato sampajāno niddaṁ okkamitā"ti[2]. **Saṅgaṇikārāmatā**ti ettha yo ekassa dutiyo, dvinnaṁ tatiyo, tiṇṇaṁ catutthoti evaṁ saṁsaṭṭhova viharati, ekako assādaṁ na labhati, ayaṁ saṅgaṇikārāmo. Yo pana catūsu iriyāpathesu ekakova assādaṁ labhati, nāyaṁ saṅgaṇikārāmo veditabbo. Sekhānaṁ paṭiladdhaguṇassa parihānāsambhavato **"upariguṇehī"**ti-ādi vuttaṁ.

Paṭhamasekhasuttavaṇṇanā niṭṭhtā.

---

1. Ma 1. 217; Khu 1. 89, 113, 114 piṭṭhesu. 2. Ma 1. 316 piṭṭhe.

10. Dutiyasekhasuttavaṇṇanā

90. Dasame **atipātovā**ti sabbarattiṁ niddāyitvā balavapaccūse koṭisammuñjaniyā thokaṁ sammajjitvā mukhaṁ dhovitvā yāgubhikkhatthāya pātova pavisati. **Taṁ atikkamitvā**ti gihisaṁsaggavasena kālaṁ vītināmento majjhanhikasamayaṁ atikkamitvā pakkamati. Pātoyeva hi gāmaṁ pavisitvā yāguṁ ādāya āsanasālaṁ gantvā pivitvā ekasmiṁ ṭhāne nipanno niddāyitvā manussānaṁ bhojanavelāya "paṇītabhikkhaṁ labhissāmī"ti upakaṭṭhe majjhanhike uṭṭhāya dhammakaraṇena udakaṁ gahetvā akkhīni puñchitvā piṇḍāya caritvā yāvadatthaṁ bhuñjitvā gihisaṁsaṭṭho kālaṁ vītināmetvā majjhanhe vītivatte paṭikkamati.

Appicchakathāti "āvuso atricchatā pāpicchatāti ime dhammā pahātabbā"ti tesu ādīnavaṁ dassetvā "evarūpaṁ appicchataṁ samādāya vattitabban"ti-ādinayappavattā kathā. **Tīhi vivekehī**ti kāyaviveko cittaviveko upadhivivekoti imehi tīhi vivekehi. Tattha eko gacchati, eko tiṭṭhati, eko nisīdati, eko seyyaṁ kappeti, eko gāmaṁ piṇḍāya pavisati, eko paṭikkamati, eko caṅkamaṁ adhiṭṭhāti, eko carati, eko viharatīti ayaṁ **kāyaviveko** nāma. Aṭṭha samāpattiyo pana **cittaviveko** nāma. Nibbānaṁ **upadhiviveko** nāma. Vuttampi hetaṁ "kāyaviveko ca vivekaṭṭhakāyānaṁ[1] nekkhammābhiratānaṁ, cittaviveko ca parisuddhacittānaṁ paramavodānappattānaṁ, upadhiviveko ca nirupadhīnaṁ puggalānaṁ visaṅkhāragatānan"ti[2]. **Duvidhaṁ vīriyan**ti kāyikaṁ cetasikañca vīriyaṁ. **Sīlan**ti catupārisuddhisīlaṁ. **Samādhin**ti vipassanāpādakā aṭṭhasamāpattiyo. **Vimuttikathā**ti vā ariyaphalaṁ ārabbha pavattā kathā. Sesaṁ uttānameva.

Dutiyasekhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Theravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Vippakaṭṭhakāyānaṁ (Ka)
2. Khu 4. 122 piṭṭhe.

(10) 5. Kakudhavagga

1. Paṭhamasampadāsuttādivaṇṇanā

91-100. Pañcamassa paṭhame dutiye ca natthi vattabbaṁ. Tatiye ājānanato **aññā,** uparimaggapaññā heṭṭhimamaggena ñātapariññāya eva jānanato. Tassā pana phalabhāvato maggaphalapaññā taṁsahagatā sammāsaṅkappādayo ca idha "aññā"ti vuttā. Aññāya byākaraṇāni **aññābyākaraṇāni.** Tenevāha **"aññābyākaraṇānīti arahattabyākaraṇānī"**ti. **Adhigatamānenā**ti appatte pattasaññī, anadhigate adhigatasaññī hutvā adhigataṁ mayāti mānena. Catutthādīni uttānatthāneva.

Paṭhamasampadāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Kakudhavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyapaṇṇāsako niṭṭhito.

3. Tatiyapaṇṇāsaka

(11) 1. Phāsuvihāravagga

1. Sārajjasuttādivaṇṇanā

101-4. Tatiyassa paṭhame natthi vattabbaṁ. Dutiye piṇḍapātādi-atthāya upasaṅkamituṁ yuttaṭṭhānaṁ gocaro, vesiyā gocaro assāti **vesiyāgocaro,** mittasanthavavasena upasaṅkamitabbaṭṭhānanti attho. Vesiyā nāma rūpūpajīviniyo, tā mittasanthavavasena na upasaṅkamitabbā samaṇabhāvassa antarāyakarattā, parisuddhāsayassāpi garahāhetuto, tasmā dakkhiṇādānavasena satiṁ upaṭṭhapetvā upasaṅkamitabbaṁ. **Vidhavā** vuccanti matapatikā, pavutthapatikā vā. **Thullakumāriyo**ti mahallikā anividdhā kumāriyo. **Paṇḍakā**ti napuṁsakā. Te hi ussannakilesā avūpasantapariḷāhā lokāmisanissitakathābahulā, tasmā na upasaṅkamitabbā. **Bhikkhuniyo** nāma ussannabrahmacariyā. Tathā **bhikkhūpi.** Aññamaññaṁ visabhāgavatthubhāvato santhavavasena upasaṅkamane katipāheneva brahmacariyantarāyo siyā, tasmā na upasaṅkamitabbā, gilānapucchanādivasena upasaṅkamane satokārinā bhavitabbaṁ. Tatiyacatutthāni uttānatthāneva.

Sārajjasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Phāsuvihārasuttavaṇṇanā

105. Pañcame mettā etassa atthīti mettaṁ, taṁsamuṭṭhānaṁ kāyakammaṁ **mettaṁ kāyakammaṁ.** Esa nayo sesadvayepi. **Āvī**ti pakāsanaṁ. Pakāsabhāvo cettha yaṁ uddissa taṁ kāyakammaṁ karīyati, tassa sammukhabhāvatoti āha **"sammukhā"**ti. **Raho**ti appakāsaṁ. Appakāsatā ca yaṁ uddissa taṁ kāyakammaṁ karīyati, tassa apaccakkhabhāvatoti āha **"parammukhā"**ti. Imāni mettakāyakammādīni bhikkhūnaṁ vasena āgatāni tesaṁ seṭṭhaparisabhāvato, gihīsupi labbhantiyeva. Bhikkhūnaṁ hi mettacittena ābhisamācārikapūraṇaṁ mettaṁ kāyakammaṁ

nāma, gihīnaṁ cetiyavandanatthāya bodhivandanatthāya saṁghanimantanatthāya gamanaṁ gāmaṁ piṇḍāya paviṭṭhe bhikkhū disvā paccuggamanaṁ pattappaṭiggahaṇaṁ āsanapaññāpanaṁ anugamananti evamādikaṁ mettaṁ kāyakammaṁ nāma. Bhikkhūnaṁ mettacittena ācārapaññattisikkhāpanaṁ kammaṭṭhānakathanaṁ dhammadesanā tepiṭakampi buddhavacanaṁ mettaṁ vacīkammaṁ nāma, gihīnaṁ "cetiyavandanāya gacchāma, bodhivandanāya gacchāma, dhammassavanaṁ karissāma, dīpamālaṁ pupphapūjaṁ karissāma, tīṇi sucaritāni samādāya vattissāma, salākabhattādīni dassāma,vassāvāsikaṁ dassāma, ajja saṁghassa cattāro paccaye dassāma, saṁghaṁ nimantetvā khādanīyādīni saṁvidahatha, āsanāni paññapetha, pānīyaṁ upaṭṭhapetha, saṁghaṁ paccuggantvā ānetha, paññattāsane nisīdāpetha, chandajātā ussāhajātā veyyāvaccaṁ karothā"ti-ādikathanakāle mettaṁ vacīkammaṁ nāma. Bhikkhūnaṁ pātova uṭṭhāya sarīrappaṭijagganaṁ katvā cetiyaṅgaṇaṁ gantvā vattādīni katvā vivittasenāsane nisīditvā "imasmiṁ vihāre bhikkhū sukhī hontu averā abyāpajjā"ti cintanaṁ mettaṁ manokammaṁ nāma, gihīnaṁ "ayyā sukhī hontu averā abyāpajjā"ti cintanaṁ mettaṁ manokammaṁ nāma.

Tattha navakānaṁ cīvarakammādīsu sahāyabhāvagamanaṁ sammukhā kāyakammaṁ nāma, therānaṁ pana pādadhovanasiñcanabījanadānādibhedampi sabbaṁ sāmīcikammaṁ sammukhā kāyakammaṁ nāma, ubhayehipi dunnikkhittānaṁ dārubhaṇḍādīnaṁ tesu avaññaṁ akatvā attanā dunnikkhittānaṁ viya paṭisāmanaṁ parammukhā mettaṁ kāyakammaṁ nāma. "Devatthero tissatthero"ti vuttaṁ evaṁ paggayhavacanaṁ sammukhā mettaṁ vacīkammaṁ nāma, vihāre asantaṁ pana paṭipucchantassa "kuhiṁ amhākaṁ devatthero, kuhiṁ amhākaṁ tissatthero, kadā nu kho āgamissatī"ti evaṁ piyavacanaṁ parammukhā mettaṁ vacīkammaṁ nāma. Mettāsinehasiniddhāni pana nayanāni ummīletvā pasannena mukhena olokanaṁ sammukhā mettaṁ manokammaṁ nāma, "devatthero tissatthero arogo hotu abyāpajjo"ti samannāharaṇaṁ parammukhā mettaṁ manokammaṁ nāma. Kāmañcettha mettāsinehasiniddhānaṁ nayanānaṁ ummīlanaṁ, pasannena mukhena olokanañca mettaṁ kāyakammameva, yassa pana cittassa vasena nayanānaṁ mettāsinehasiniddhatā, mukhassa ca pasannatā, taṁ sandhāya vuttaṁ "mettaṁ manokammaṁ nāmā"ti. Samādhisaṁvattanappayojanāni **samādhisaṁvattanikāni.**

Samānasīlataṁ gatoti tesu tesu disābhāgesu viharantehi bhikkhūhi saddhiṁ samānasīlataṁ gato. **Yāyan**ti yā ayaṁ mayhañceva tumhākañca paccakkhabhūtā. **Diṭṭhī**ti sammādiṭṭhi. **Ariyā**ti niddosā. **Niyyātī**ti vaṭṭadukkhato nissarati niggacchati. Sayaṁ niyyantīyeva hi taṁsamaṅgipuggalaṁ vaṭṭadukkhato niyyāpetīti vuccati. Yā satthu anusiṭṭhi, taṁ karotīti **takkaro,** tassa, yathānusiṭṭhaṁ paṭipajjakassāti attho. **Dukkhakkhayāyā**ti sabbadukkhakkhayatthaṁ. **Diṭṭhisāmaññagato**ti samānadiṭṭhibhāvaṁ upagato.

Phāsuvihārasuttavaṇṇanā niṭṭhatā.

---

6. Ānandasuttādivaṇṇanā

106-110. Chaṭṭhe **adhisīle**ti nimittatthe bhummaṁ, sīlanimittaṁ na upavadati na nindatīti attho. Attani kamme ca anu anu pekkhati sīlenāti **attānupekkhī.** Sattamādīni uttānatthāneva.

Ānandasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Phāsuvihāravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

(12) 2. Andhakavindavagga

1. Kulūpakasuttādivaṇṇanā

111-114. Dutiyassa paṭhame asanthavesu kulesu vissāso etassāti **asanthavavissāsī.** Anissaro hutvā vikappeti saṁvidahati sīlenāti **anissaravikappī.** Vissaṭṭhāni visuṁ khittāni bhedena avatthitāni kulāni ghaṭanatthāya upasevati sīlenāti **vissaṭṭhupasevī.** Dutiyādīni uttānatthāneva.

Kulūpakasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Maccharinīsuttādivaṇṇanā

115-123. Pañcame āvāsamacchariyādīni pañca idha bhikkhuniyā vasena āgatāni, bhikkhussa vasenapi tāni veditabbāni. Āvāsamacchariyena hi samannāgato bhikkhu āgantukaṁ disvā "ettha cetiyassa vā saṁghassa vā parikkhāro ṭhapito"ti-ādīni vatvā saṁghika-āvāsaṁ na deti. Kulamacchariyena samannāgato bhikkhu tehi tehi kāraṇehi ādīnavaṁ dassetvā attano upaṭṭhāke kule aññesaṁ pavesampi nivāreti. Lābhamacchariyena samannāgato saṁghikampi lābhaṁ maccharāyanto yathā aññe na labhanti, evaṁ karoti attanā visamanissitatāya balavanissitatāya ca. Vaṇṇamacchariyena samannāgato attano vaṇṇaṁ vaṇṇeti, paresaṁ vaṇṇe "kiṁvaṇṇo eso"ti taṁ taṁ dosaṁ vadati. **Vaṇṇo**ti cettha sarīravaṇṇopi guṇavaṇṇopi veditabbo.

Dhammamacchariyena samannāgato "imaṁ dhammaṁ pariyāpuṇitvā eso maṁ abhibhavissatī"ti aññassa na deti. Yo pana "ayaṁ imaṁ dhammaṁ uggahetvā aññathā atthaṁ viparivattetvā nāsessatī"ti dhammānuggahena vā "ayaṁ imaṁ dhammaṁ uggahetvā uddhato unnaḷo avūpasantacitto apuññaṁ pasavissatī"ti puggalānuggahena vā na deti, na taṁ macchariyaṁ. **Dhammo**ti cettha pariyattidhammo adhippeto. Paṭivedhadhammo hi ariyānaṁyeva hoti, te ca naṁ na maccharāyanti macchariyassa sabbaso pahīnattāti tassa asambhavo eva. Tattha āvāsamacchariyena lohagehe paccati, yakkho vā peto vā hutvā tasseva āvāsassa saṅkāraṁ sīsena ukkhipitvā carati. Kulamacchariyena appabhogo hoti. Lābhamacchariyena gūthaniraye nibbattati, saṁghassa vā gaṇassa vā lābhaṁ maccharāyitvā puggalikaparibhogena vā paribhuñjitvā yakkho vā peto vā mahā-ajagaro vā hutvā nibbattati. Vaṇṇamacchariyena bhavesu nibbattassa vaṇṇo nāma na hoti. Dhammamacchariyena kukkuḷaniraye nibbattati. Chaṭṭhādīni uttā natthāneva.

Maccharinīsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Andhakavindavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(13) 3. Gilānavagga

124-130. Tatiyo vaggo uttānatthoyeva.

(14) 4. Rājavagga

1. Paṭhamacakkānuvattanasuttavaṇṇanā

131. Catutthassa paṭhame **atthaññū**ti hitaññū. Hitapariyāyo hettha attha-saddo "attattho parattho"ti-ādīsu[1] viya. Yasmā cesa paresaṁ hitaṁ jānanto te attani rañjeti, tasmā vuttaṁ **"rañjituṁ jānātī"**ti. **Daṇḍe**ti aparādhānurūpe daṇḍane. **Balamhī**ti balakāye. **Pañca atthe**ti attattho parattho ubhayattho diṭṭhadhammiko attho samparāyiko atthoti parattho ubhayattho diṭṭhadhammiko attho samparāyiko atthoti evaṁ pañcappabhede atthe. **Cattāro dhamme**ti catusaccadhamme, kāmarūpārūpalokuttarabhede vā cattāro dhamme. Paṭiggahaṇaparibhogamattaññutāya eva pariyesanavissajjanamattaññutāpi bodhitā hontīti **"paṭiggahaṇaparibhogamattaṁ jānāti"** icceva vuttaṁ.

Uttarati atikkamati, abhibhavatīti vā uttaraṁ, natthi ettha uttaranti **anuttaraṁ.** Anatisayaṁ, appaṭibhāgaṁ vā anekāsu devamanussaparisāsu anekasatakkhattuṁ tesaṁ ariyasaccappaṭivedhasampādanavasena pavattā bhagavato dhammadesanā **dhammacakkaṁ.** Apica sabbapaṭhamaṁ aññātakoṇḍaññappamukhāya aṭṭhārasaparisagaṇāya brahmakoṭiyā catusaccassa paṭivedhavidhāyinī yā dhammadesanā, tassā sātisayā dhammacakkasamaññā. Tattha satipaṭṭhānādidhammo eva pavattanaṭṭhena cakkanti **dhammacakkaṁ. Cakkan**ti vā āṇā dhammato anapetattā, dhammañca taṁ cakkañcāti **dhammacakkaṁ.** Dhammena ñāyena cakkantipi **dhammacakkaṁ.** Yathāha "dhammañca pavatteti cakkañcāti dhammacakkaṁ, cakkañca pavatteti dhammañcāti dhammacakkaṁ, dhammena pavattetīti dhammacakkan"ti-ādi[2]. **Appaṭivattiyan**ti dhammissarassa bhagavato sammāsambuddhassa dhammacakkassa anuttarabhāvato appaṭisedhanīyaṁ. Kehi pana appaṭivattiyanti āha **samaṇena vā"**ti-ādi. Tattha **samaṇenā**ti pabbajjaṁ upagatena. **Brāhmaṇenā**ti jātibrāhmaṇena. Sāsanaparamatthasamaṇabrāhmaṇānaṁ hi paṭilomacittaṁyeva natthi. **Devenā**ti kāmāvacaradevena. **Kenacī**ti

---

1. Khu 7. 138; Khu 8. 175; Khu 9. 375 piṭṭhesu. 2. Khu 9. 345, 346 piṭṭhesu.

yena kenaci avasiṭṭhapārisajjena. Ettāvatā aṭṭhannampi parisānaṁ anavasesapariyādānaṁ daṭṭhabbaṁ. **Lokasmin**ti sattaloke.

Paṭhamacakkānuvattanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyacakkānuvattanasuttavaṇṇanā

132. Dutiye **cakkavattivattan**ti dasavidhaṁ, dvādasavidhaṁ vā cakkavattibhāvāvahaṁ vattaṁ. Tattha antojanasmiṁ balakāye dhammikāyeva rakkhāvaraṇaguttiyā saṁvidhānaṁ, khattiyesu, anuyantesu, brāhmaṇagahapatikesu, negamajānapadesu, samaṇabrāhmaṇesu, migapakkhīsu, adhammikapaṭikkhepo, adhanānaṁ dhanānuppadānaṁ, samaṇabrāhmaṇe upasaṅkamitvā pañhapucchananti idaṁ dasavidhaṁ cakkavattivattaṁ. Idameva ca gahapatike pakkhijāte ca visuṁ katvā gahaṇavasena dvādasavidhaṁ. **Pitarā pavattitameva anuppavattetī**ti dasavidhaṁ vā dvādasavidhaṁ vā cakkavattivattaṁ pūretvā nisinnassa puttassa aññaṁ pātubhavati, so taṁ pavatteti. Ratanamayattā pana sadisaṭṭhena tadevetanti katvā "pitarā pavattitan"ti vuttaṁ. Yasmā vā so "appossukko tvaṁ deva hohi, ahamanusāsissāmī"ti āha, tasmā pitarā pavattitaṁ āṇācakkaṁ anuppavatteti nāmāti evamettha attho daṭṭhabbo. Yañhi attano puññānubhāvasiddhaṁ cakkaratanaṁ, taṁ nippariyāyato tena pavattitaṁ nāma, netaranti paṭhamanayo vutto. Yasmā pavattitasseva anuvattanaṁ, paṭhamanayo ca taṁsadise tabbohāravasena vuttoti taṁ anādiyitvā dutiyanayo vutto.

Dutiyacakkānuvattanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Yassaṁdisaṁsuttavaṇṇanā

134. Catutthe **"ubhato sujāto"**ti ettake vutte yehi kehici dvīhi bhāgehi sujātatā paññāpeyya, sujāta-saddo ca "sujāto cārudassano"ti-ādīsu[1] ārohasampattipariyāyoti

1. Ma 2. 351; Khu 1. 367; Khu 2. 330 piṭṭhesu.

jātivasena sujātataṁ vibhāvetuṁ **"mātito ca pitito cā"**ti vuttaṁ. Anorasaputtavasenapi loke mātupitusamaññā dissati, idha pana sā orasaputtavasena icchitāti dassetuṁ **"saṁsuddhaggahaṇiko"**ti vuttaṁ. Gabbhaṁ gaṇhāti dhāretīti **gahaṇī,** gabbhāsayasaññito mātukucchippadeso. Tenāha **"saṁsuddhāya mātukucchiyā samannāgato"**ti. Yathābhuttassa āhārassa vipācandavasena gaṇhanato achaḍḍanato **gahaṇī,** tejodhātu. Pitā ca mātā ca pitaro. Pitūnaṁ pitaro pitāmahā. Tesaṁ yugo pitāmahayugo, tasmā **yāva sattamā pitāmahayugā,** pitāmahadvandāti evamettha attho daṭṭhabbo. Evaṁ hi pitāmahaggahaṇeneva mātāmahopi gahitoti so aṭṭhakathāyaṁ visuṁ na uddhato. Yuga-saddo cettha ekasesanayena daṭṭhabbo "yugo ca yugo ca yugo"ti. Evaṁ hi tattha tattha dvinnaṁ gahitameva hoti. Tenāha **"tato uddhaṁ sabbepi pubbapurisā pitāmahaggahaṇeneva gahitā"**ti. Purisaggahaṇaṁ cettha ukkaṭṭhaniddesavasena katanti daṭṭhabbaṁ. Evaṁ hi "mātito"ti pāḷivacanaṁ samatthitaṁ hoti.

Akkhittoti appattakkhepo. **Anavakkhitto**ti sampattavivādādīsu na avakkhitto na chaḍḍito. Jātivādenāti hetumhi karaṇavacananti dassetuṁ **"kena kāraṇenā"**ti-ādi vuttaṁ. Ettha ca "ubhato -pa- pitāmahayugā"ti etena khattiyassa yonidosābhāvo dassito saṁsuddhaggahaṇikabhāvakittanato. "Akkhitto"ti iminā kiriyāparādhābhāvo. Kiriyāparādhena hi sattā khepaṁ pāpuṇanti. "Anupakkuṭṭho"ti iminā ayuttasaṁsaggābhāvo. Ayuttasaṁsaggaṁ hi paṭicca sattā akkosaṁ labhanti.

Aḍḍhatā nāma vibhavasampannatā, sā taṁ taṁ upādāyupādāya vuccatīti āha **"yo koci attano santakena vibhavena aḍḍho hotī"**ti. Tathā mahaddhanatāpīti taṁ ukkaṁsagataṁ dassetuṁ **"mahatā aparimāṇasaṅkhena dhanena samannāgato"**ti vuttaṁ. Bhuñjitabbato paribhuñjitabbato visesato kāmā bhogā nāmāti āha **"pañcakāmaguṇavasenā"**ti. Koṭṭhaṁ vuccati dhaññassa āvasanaṭṭhānaṁ, koṭṭhabhūtaṁ agāraṁ **koṭṭhāgāraṁ.** Tenāha **"dhaññena ca paripuṇṇakoṭṭhāgāro"**ti. Evaṁ sāragabbhaṁ koso, dhaññapariṭṭhapanaṭṭhānañca koṭṭhāgāranti dassetvā idāni tato aññathā taṁ dassetuṁ **"atha vā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha yathā asino

tikkhabhāvaparihārako paṭicchado "koso"ti vuccati, evaṁ raññotikkhabhāvaparihāraṁ katvā caturaṅginī senā kosoti āha **"catubbidho koso hatthī assā rathā pattī"**ti. Vatthakoṭṭhāgāraggahaṇeneva sabbassapi bhaṇḍaṭṭhapanaṭṭhānassa gahitattā **"tividhaṁ koṭṭhāgāran"**ti vuttaṁ.

Yassā paññāya vasena puriso "paṇḍito"ti vuccati, taṁ paṇḍiccanti āha **"paṇḍiccena samannāgato"**ti. Taṁtaṁitikattabbatāsu chekabhāvo byattabhāvo **veyyattiyaṁ.** Sammohaṁ hiṁsati vidhamatīti medhā, sā etassa atthīti **medhāvī.** Ṭhāne ṭhāne uppatti etissā atthīti **ṭhānuppatti,** ṭhānaso uppajjanapaññā. **Vaḍḍhi-atthe**ti vaḍḍhisaṅkhāte atthe.

Yassaṁdisaṁsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Patthanāsuttādivaṇṇanā

135-9. Pañcame **hatthismin**ti hatthisippe. Hatthīti hi hatthivisayattāhatthisannissitattā ca hatthisippaṁ gahitaṁ. Sesapadesupi eseva nayo. Vayatīti vayo, sobhanesu katthaci apakkhalanto avitthāyanto tāni sandhāretuṁ sakkotīti attho. Na vayo avayo, tāni atthato saddato ca sandhāretuṁ na sakkoti. Avayo na hotīti **anavayo.** Dve paṭisedhā pakatiṁ gamentīti āha **"anavayoti samattho"**ti. Chaṭṭhādīni uttānatthāneva.

Patthanāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Sotasuttavaṇṇanā

140. Dasame **tibbānan**ti tikkhānaṁ. **Kharānan**ti kakkasānaṁ. **Kaṭukānan**ti dāruṇānaṁ. **Asātānan**ti nasātānaṁ appiyānaṁ. Na tāsu mano appeti, na tā manaṁ appāyanti vaḍḍhentīti **amanāpā.**

Sotasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Rājavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(15) 5. Tikaṇḍakīvagga

1. Avajānātisuttavaṇṇanā

141. Pañcamassa paṭhame **datvā avajānātī**ti ettha eko bhikkhu mahāpuñño catupaccayalābhī hoti, so cīvarādīni labhitvā aññaṁ appapuññaṁ āpucchati. Sopi tasmiṁ punappunaṁ āpucchantepi gaṇhātiyeva. Athassa itaro thokaṁ kupito hutvā maṅkubhāvaṁ uppādetukāmo vadati "ayaṁ attano dhammatāya cīvarādīni na labhati, amhe nissāya labhatī"ti. Evampi **datvā avajānā**ti nāma. Eko pana ekena saddhiṁ dve tīṇi vassāni vasanto pubbe taṁ puggalaṁ garuṁ katvā gacchante gacchante kāle cittīkāraṁ na karoti, āsananisinnaṭṭhānampi na gacchati. Ayampi puggalo **saṁvāsena avajānāti** nāma. **Ādheyyamukho**ti ādito dheyyamukho, paṭhamavacanasmiṁyeva ṭhapitamukhoti attho. Tatthāyaṁ nayo—eko puggalo sāruppaṁyeva bhikkhuṁ "asāruppo eso"ti katheti. Taṁ sutvā esa niṭṭhaṁ gacchati, puna aññena sabhāgena bhikkhunā "sāruppo ayan"ti vuttepi tassa vacanaṁ na gaṇhāti. Asukena nāma "asāruppo ayan"ti amhākaṁ kathitanti purimabhikkhunova kathaṁ gaṇhāti. Aparopissa dussīlaṁ "sīlavā"ti katheti. Tassa vacanaṁ saddahitvā puna aññena "asāruppo eso bhikkhu, nāyaṁ tumhākaṁ santikaṁ upasaṅkamituṁ yutto"ti vuttepi tassa vacanaṁ aggahetvā purimaṁyeva kathaṁ gaṇhāti. Aparo vaṇṇampi kathitaṁ gaṇhāti, avaṇṇampi kathitaṁ gaṇhātiyeva. Ayampi **ādheyyamukho** yeva nāma ādhātabbamukho, yaṁ yaṁ suṇāti, tattha tattha ṭhapitamukhoti attho.

Loloti saddhādīnaṁ ittarakālappatitattā assaddhiyādīhi lulitabhāvena lolo. **Ittarabhattī**ti-ādīsu punappunaṁ bhajanena saddhāva bhattipemaṁ. Saddhāpemampi gehassitapemampi vaṭṭati, pasādo saddhāpasādo. **Evaṁ puggalo lolo hotī**ti evaṁ ittarasaddhāditāya puggalo lolo nāma hoti. Haliddirāgo viya, thusarāsimhi koṭṭitakhānuko viya, assapiṭṭhiyaṁ ṭhapitakumbhaṇḍaṁ viya ca anibaddhaṭṭhāne muhuttena kuppati. **Mando momūho**ti aññāṇabhāvena mando, avisayatāya momūho, mahāmūḷhoti attho.

Avajānātisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Ārabhatisuttādivaṇṇanā

142-3. Dutiye **ārabhatī**ti ettha **ārambha**-saddo kammakiriyahiṁsanavīriyakopanāpattivītikkamesu vattati. Tathā hesa "yaṁ kiñci dukkhaṁ sambhoti, sabbaṁ ārambhapaccayā"ti[1] kamme āgato. "Mahārambhā mahāyaññā, na te honti mahapphalā"ti[2] kiriyāya. "Samaṇaṁ gotamaṁ uddissa pāṇaṁ ārabhantī"ti[3] hiṁsane. "Ārambhatha nikkhamatha, yuñjatha buddhasāsane"ti[4] vīriye. "Bījagāmabhūtagāmasamārambhā paṭivirato hotī"ti[5] kopane. "Ārabhati ca vippaṭisārī ca hotī"ti[6] ayaṁ pana āpattivītikkame āgato, tasmā āpattivītikkamavasena ārabhati ceva, tappaccayā ca vippaṭisārī hotīti ayamettha attho. **Yathābhūtaṁ nappajānātī**ti anadhigatattā yathāsabhāvato na jānāti. **Yatthassā**ti yasmiṁ assa, yaṁ ṭhānaṁ patvā etassa puggalassa uppannā pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhantīti attho. Kiṁ pana patvā te nirujjhantīti? Arahattamaggaṁ, phalappattassa pana niruddhā nāma honti. Evaṁ santepi idha maggakiccavasena pana phalameva vuttanti veditabbaṁ.

Ārabhati na vippaṭisārī hotīti āpattiṁ āpajjati, taṁ panesa desetuṁ sabhāgapuggalaṁ pariyesati, tasmā na vippaṭisārī hoti. **Na ārabhati vippaṭisārī hotī**ti āpattiṁ na āpajjati, vinayapaññattiyaṁ pana akovidattā anāpattiyā āpattisaññī hutvā vippaṭisārī hotīti evamettha attho daṭṭhabbo. **"Na ārabhati na vippaṭisārī hotī"**ti yo vutto, kataro so puggalo? Ossaṭṭhavīriyapuggalo. So hi "kiṁ me imasmiṁ kāle parinibbānena, anāgate metteyyasammāsambuddhakāle parinibbāyissāmī"ti visuddhasīlopi paṭipattiṁ na pūreti. So hi "kimatthaṁ āyasmā pamatto viharati, puthujjanassa nāma gati anibaddhā, tasmā hi metteyyasammāsambuddhassa sammukhībhāvaṁ labheyyāsi, arahattatthāya vipassanaṁ bhāvehī"ti ovaditabbova.

---

1. Khu 1. 394 piṭṭhe.
2. Saṁ 1. 76; Aṁ 1. 351 piṭṭhesu.
3. Ma 2. 32 piṭṭhe.
4. Saṁ 1. 158; Khu 10. 35, 217; Khu 11. 238 piṭṭhesu.
5. Dī 1. 5, 61; Ma 1. 237 piṭṭhesu.
6. Aṁ 2. 146; Abhi 3. 173 piṭṭhesu.

Sādhūti āyācanatthe nipāto. Idaṁ vuttaṁ hoti—yāva aparaddhaṁ vata āyasmatā, evaṁ santepi mayaṁ āyasmantaṁ yācāma, desetabbayuttakassa desanāya, vuṭṭhātabbayuttakassa vuṭṭhānena, āvikātabbayuttakassa āvikiriyāya ārambhaje āsave pahāya suddhante ṭhitabhāvapaccavekkhaṇena vippaṭisāraje āsave paṭivinodetvā nīharitvā vipassanācittañceva vipassanāpaññañca vaḍḍhetūti. **Amunā pañcamena puggalenā**ti etena pañcamena khīṇāsavapuggalena. **Samasamo bhavissatī**ti lokuttaraguṇehi samabhāveneva samo bhavissatīti evaṁ khīṇāsavena ovaditabboti attho. Tatiyaṁ uttānameva.

Ārabhatisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Tikaṇḍakīsuttādivaṇṇanā

144-6. Catutthe **paṭikūle**ti amanuññe aniṭṭhe. **Appaṭikūlasaññī**ti iṭṭhākāreneva pavattacitto. **Iṭṭhasmiṁ vatthusmiṁ asubhāya vā pharati, aniccato vā upasaṁharati** upaneti pavatteti. **Aniṭṭhasmiṁ vatthusmin**ti aniṭṭhe sattasaññite ārammaṇe. **Mettāya vā pharatī**ti mettaṁ hitesitaṁ upasaṁharanto sabbatthakameva vā tattha pharati. **Dhātuto vā upasaṁharatī**ti dhammasabhāvacintanena dhātuto paccavekkhaṇāya dhātumanasikāraṁ vā tattha pavatteti. **Tadubhayaṁ abhinivajjetvā**ti sabhāvato ānubhāvato ca upatiṭṭhantaṁ ārammaṇe paṭikūlabhāvaṁ appaṭikūlabhāvañcāti taṁ ubhayaṁ pahāya aggahetvā, sabbasmiṁ pana tasmiṁ majjhatto hutvāti vuttaṁ hoti. Majjhatto hutvā viharitukāmo pana kiṁ karotīti? Iṭṭhāniṭṭhesu āpāthaṁ gatesu neva somanassito hoti, na domanassito hoti. **Upakkhako vihareyyā**ti iṭṭhe arajjanto aniṭṭhe adussanto yathā aññe asamapekkhanena mohaṁ uppādenti, evaṁ anuppādento chasu ārammaṇesu chaḷaṅgupekkhāya upekkhako vihareyya. Tenevāha **"chaḷaṅgupekkhāvasena pañcamo"**ti. Iṭṭhāniṭṭhachaḷārammaṇāpāthe parisuddhapakatibhāvāvijahanalakkhaṇāya chasu dvāresu pavattanato "chaḷaṅgupekkhā"ti laddhanāmāya tatramajjhattupekkhāya vasena pañcamo vāro vuttoti attho. Pañcamaṁ chaṭṭhañca uttānameva.

Tikaṇḍakīsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Asappurisadānasuttādivaṇṇanā

147-150. Sattame **asakkaccan**ti anādaraṁ katvā. Deyyadhammassa asakkaccakaraṇaṁ nāma asampannaṁ karotīti āha **"na sakkaritvā suciṁ katvā detī"**ti, uttaṇḍulādidosavirahitaṁ sucisampannaṁ katvā na detīti attho. **Acittīkatvā**ti na citte katvā, na pūjetvāti attho. Pūjento hi pūjetabbavatthuṁ citte ṭhapeti, na tato bahi karoti. Cittaṁ vā acchariyaṁ katvā paṭipattivikaraṇaṁ sambhāvanakiriyā, tappaṭikkhepako **acittīkaraṇaṁ** asambhāvanakiriyā. **Agāravena detī**ti puggale agaruṁ karonto nisīdanaṭṭhāne asammajjitvā yattha vā tattha vā nisīdāpetvā yaṁ vā taṁ vā ādhārakaṁ ṭhapetvā dānaṁ deti. **Asahatthā**ti na attano hatthena deti, dāsakammakarādīhi dāpeti. **Apaviddhaṁ detī**ti antarā apaviddhaṁ vicchedaṁ katvā deti. Tenāha **"na nirantaraṁ detī"**ti. Atha vā **apaviddhaṁdetī**ti ucchiṭṭhādichaḍḍanīyadhammaṁ viya avakkhittakaṁ katvā deti. Tenāha **"chaḍḍetukāmo viya detī"**ti. "Addhā imassa dānassa phalameva āgacchatī"ti evaṁ yassa kammassakatādiṭṭhi atthi, so āgamanadiṭṭhiko, ayaṁ pana na tādisoti **anāgamanadiṭṭhiko.** Tenāha **"katassa nāma phalaṁ āgamissatī"**ti-ādi. Aṭṭhamādīsu natthi vattabbaṁ.

Asappurisadānasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Tikaṇḍakīvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatiyapaṇṇāsako niṭṭhito.

4. Catutthapaṇṇāsaka

(16) 1. Saddhammavagga

151-160. Paṭhamo vaggo uttānatthoyeva.

(17) 2. Āghātavagga

1. Paṭhama-āghātapaṭivinayasuttādivaṇṇanā

161-165. Dutiyassa paṭhame natthi vattabbaṁ. Dutiye āghāto paṭivinayati ettha, etehīti vā **āghātapaṭivinayā.** Tenāha **"āghāto etehi paṭivinetabbo"**ti-ādi.

Nantakanti anantakaṁ, antavirahitaṁ vatthakhaṇḍaṁ. Yadi hi tassa anto bhaveyya, "pilotikā"ti saṅkhaṁ na gaccheyya.

Sevālenāti bījakaṇṇikakesarādibhedena sevālena. **Udakapappaṭakenā**ti nīlamaṇḍūkapiṭṭhivaṇṇena udakapiṭṭhiṁ chādetvā nibbattena udakapiṭṭhikena[1]. **Ghammena anugato**ti ghammena phuṭṭho abhibhūto. **Cittuppādan**ti paṭighasampayuttacittuppādaṁ.

Visabhāgavedanuppattiyā kakaceneva iriyāpathapavattinivāraṇena chindanto ābādhati pīḷetīti ābādho, so assa atthīti **ābādhiko.** Taṁsamuṭṭhānena **dukkhito** sañjātadukkho. **Bāḷhagilāno**ti adhimattagilāno. **Gāmantanāyakassā**ti gāmantasampāpakassa.

Pasannabhāvena udakassa acchabhāvo veditabboti āha **"acchodakāti pasannodakā"**ti. Sādurasatāya sātatāti āha **"madhurodakā"**ti. Tanukameva salilaṁ visesato sītalaṁ, na bahalāti āha **"tanusītasalilā"**ti. **Setakā**ti nikkaddamā. Sacikkhallādivasena hi udakassa vivaṇṇatā. Sabhāvato pana taṁ setavaṇṇameva. Tatiyādīni uttānatthāneva.

Paṭhama-āghātapaṭivinayasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Udakapicchillena (Ka)

6. Nirodhasuttavaṇṇanā

166. Chaṭṭhe **amarisanatthe**ti asahanatthe. **Anāgatavacanaṁ katan**ti anāgatasaddappayogo kato, attho pana vattamānakālikova. Akkharacintakā[1] hi īdisesu ṭhānesu anokappanāmarisanatthavasena atthisadde upapade vattamānakālepi anāgatavacanaṁ karonti.

Nirodhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Codanāsuttādivaṇṇanā

167-9. Sattame **vatthusandassanā**ti yasmiṁ vatthusmiṁ āpatti, tassa sarūpato dassanaṁ. **Āpattisandassanā**ti yaṁ āpattiṁ so āpanno, tassā dassanaṁ. **Saṁvāsappaṭikkhepo**ti uposathappavāraṇādisaṁvāsassa paṭikkhipanaṁ akaraṇaṁ. **Sāmīcippaṭikkhepo**ti abhivādanādisāmīcikiriyāya akaraṇaṁ. **Codayamānenā**ti codentena. **Cuditakassa kālo**ti cuditakassa codetabbakālo. **Puggalan**ti codetabbapuggalaṁ. **Upaparikkhitvā**ti "ayaṁ cuditakalakkhaṇe tiṭṭhati, na tiṭṭhatī"ti vīmaṁsitvā. **Ayasaṁ āropetī**ti "ime maṁ abhūtena abbhācikkhantā ayasaṁ byasanaṁ uppādentī"ti bhikkhūnaṁ ayasaṁ uppādeti. Aṭṭhamanavamāni uttānatthāneva.

Codanāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Bhaddajisuttavaṇṇanā

170. Dasame **abhibhavitvā ṭhito** ime satteti adhippāyo. Yasmā pana so "pāsaṁsabhāvena uttamabhāvena ca te satte abhibhavitvā ṭhito"ti attānaṁ maññati, tasmā vuttaṁ **"jeṭṭhako"**ti. **Aññadatthu daso**ti dassane antarāyābhāvavacanena

---

1. Pāṇinī 3. 3. 145-146 suttāni passitabbāni.

ñeyyavisesapariggāhikabhāvena ca anāvaraṇadassāvitaṁ paṭijānātīti āha **“sabbaṁ passatīti adhippāyo”**ti.

Bhaddajisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Āghātavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

(18) 3. Upāsakavagga

1. Sārajjasuttādivaṇṇanā

171-176. Tatiyassa paṭhamadutiyatatiyacatutthe natthi vattabbaṁ. Pañcame **upāsakapacchimako**ti upāsakanihīno. “Iminā diṭṭhādinā idaṁ nāma maṅgalaṁ bhavissatī”ti evaṁ bālajanaparikappitakotūhalasaṅkhātena diṭṭhasutamutamaṅgalena samannāgato **kotūhalamaṅgaliko.** Tenāha **“iminā idaṁ bhavissatī”**ti-ādi. **Maṅgalaṁ paccetī**ti diṭṭhamaṅgalādibhedaṁ maṅgalameva patthiyāyati. **No kamman**ti kammassakataṁ no patthiyāyati. **Imamhā sāsanā**ti ito sabbaññubuddhasāsanato. **Bahiddhā**ti bāhirakasamaye. **Dakkhiṇeyyaṁ pariyesatī**ti “duppaṭipannā dakkhiṇeyyā”ti saññī gavesati. Ettha dakkhiṇapariyesanapubbakāre ekaṁ katvā pañca dhammā veditabbā. Chaṭṭhaṁ uttānameva.

Sārajjasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Vaṇijjāsuttādivaṇṇanā

177-8. Sattame **satthavaṇijjā**ti āvudhabhaṇḍaṁ katvā vā kāretvā vā kataṁ vā paṭilabhitvā tassa vikkayo. **Āvudhabhaṇḍaṁ kāretvā tassa vikkayo**ti idaṁ pana nidassanamattaṁ. **Sūkaramigādayo posetvā tesaṁ vikkayo**ti sūkaramigādayo posetvā tesaṁ maṁsaṁ sampādetvā vikkayo. Ettha ca satthavaṇijjā paroparādhanimittatāya akaraṇīyā vuttā, sattavaṇijjā abhujissabhāvakaraṇato, maṁsavisavaṇijjā vadhahetuto, majjavaṇijjā pamādaṭṭhānato. Aṭṭhamaṁ uttānameva.

Vaṇijjāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Gihisuttavaṇṇanā

179. Navame **ābhicetasikānan**ti **abhiceto**ti abhikkantaṁ visuddhacittaṁ vuccati adhicittaṁ vā, abhicetasi jātāni ābhicetasikāni, abhiceto sannissitānīti vā ābhicetasikāni. Tenevāha **"uttamacittanissitānan"**ti. **Diṭṭhadhammasukhavihārānan**ti diṭṭhadhamme sukhavihārānaṁ. **Diṭṭhādhammo**ti paccakkho attabhāvo vuccati, tattha sukhavihārānanti attho. Rūpāvacarajjhānānametaṁ adhivacanaṁ. Tāni hi appetvā nisinnā jhāyino imasmiṁyeva attabhāve asaṁkiliṭṭhaṁ nekkhammasukhaṁ vindanti, tasmā "diṭṭhadhammasukhavihārānī"ti vuccanti.

Catubbidhamerayanti pupphāsavo phalāsavo guḷāsavo madhvāsavoti evaṁ catuppabhedaṁ merayaṁ. **Pañcavidhañca suran**ti pūvasurā piṭṭhasurā odanasurā kiṇṇapakkhittā sambhārasaṁyuttāti evaṁ pañcappabhedaṁ suraṁ. Puññaṁ attho etassāti **puññattho.** Yasmā panesa puññena atthiko nāma hoti, tasmā vuttaṁ **"puññena atthikassā"**ti. Sesamettha uttānameva.

Gihisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Gavesīsuttavaṇṇanā

180. Dasame **sukāraṇan**ti bodhiparipācanassa ekantikaṁ sundaraṁ kāraṇaṁ. **Mandahasitan**ti īsakaṁ hasitaṁ. **Kahaṁ kahan**ti hāsasaddassa anukaraṇametaṁ. **Haṭṭhappahaṭṭhākāramattan**ti haṭṭhassa pahaṭṭhākāramattaṁ. Yathā gahitasaṅketā "pahaṭṭho bhagavā"ti sañjānanti, evaṁ ākāranidassanamattaṁ.

Idāni iminā pasaṅgena hāsasamuṭṭhānaṁ vibhāgato dassetuṁ **"hasitañca nāmetan"**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha ajjhupekkhanavasenapi hāso na sambhavati, pageva domanassavasenāti āha **"terasahi somanassasahagatacittehī"**ti. Nanu ca keci kodhavasenapi hasantīti? Na, te sampiyanti kodhavatthuṁ tattha "mayaṁ dāni yathākāmakāritaṁ āpajjissāmā"ti duviññeyyantarena somanassacitteneva hāsassa uppajjanato.

Tesūti pañcasu somanassasahagatakiriyacittesu. **Balavārammaṇe**ti uḷāratame ārammaṇe yamakapāṭihāriyasadise. **Dubbalārammaṇe**ti anuḷāra-ārammaṇe.

"Imasmiṁ pana ṭhāne -pa- uppādetī"ti idaṁ porāṇaṭṭhakathāyaṁ tathā āgatattā vuttaṁ, na sahetukasomanassasahagatacittehi bhagavato sitaṁ na hotīti dassanatthaṁ. **Abhidhammaṭīkāyaṁ**[1] pana "atītaṁsādīsu appaṭihataṁ ñāṇaṁ vatvā 'imehi dhammehi samannāgatassa buddhassa bhagavato sabbaṁ kāyakammaṁ ñāṇapubbaṅgamaṁ ñāṇānuparivattī'ti[2] ādivacanato 'bhagavato idaṁ cittaṁ uppajjatī'ti vuttavacanaṁ vicāretabban"ti vuttaṁ. Tattha iminā hasituppādacittena pavattiyamānampi bhagavato sitakaraṇaṁ pubbenivāsa-anāgataṁsasabbaññutaññāṇānaṁ anuvattakattā ñāṇānuparivattiyevāti evaṁ pana ñāṇānuparivattibhāve sati na koci pāḷi-aṭṭhakathānaṁ virodho. Tathā hi **abhidhammaṭṭhakathāyaṁ**[3] "tesaṁ ñāṇānaṁ ciṇṇapariyante idaṁ cittaṁ uppajjatī"ti vuttaṁ. Avassaṁ cetaṁ evaṁ icchitabbaṁ, aññathā āvajjanacittassapi bhagavato tathārūpe kāle na yujjeyya. Tassapi hi viññattisamuṭṭhāpakabhāvassa nicchitattā. Tathā hi vuttaṁ "evañca katvā manodvārāvajjanassapi viññattisamuṭṭhāpakattaṁ upapannaṁ hotī"ti[4], na ca viññattisamuṭṭhāpakatte taṁsamuṭṭhānakāyaviññattiyā kāyakammādibhāvaṁ āpajjanabhāvo vissajjatīti.

Hasitanti sitameva sandhāya vadati. Tenāha **"evaṁ appamattakampī"**ti. **Samosaritā vijjulatā.** Sā hi itaravijjulatā viya khaṇaṭṭhitiyā sīghanirodhā ca na hoti, apica kho dandhanirodhā, na ca sabbakālikā. Dīdhiti pāvakamahāmeghato vā cātuddīpikamahāmeghato vā niccharati. Tenāha **"cātuddīpikamahāmeghamukhato"**ti. Ayaṁ kira tāsaṁ rasmīnaṁ dhammatā, yadidaṁ tikkhattuṁ sīsaṁ padakkhiṇaṁ katvā **dāṭhaggesuyeva**[5]**antaradhānaṁ.** Sesamettha suviññeyyameva.

Gavesīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Upāsakavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Mūlaṭī 1. 137 piṭṭhe. 2. Khu 7. 278; Khu 9. 376 piṭṭhesu. (Atthato samānaṁ)
3. Abhi-Ṭṭha 1. 333 piṭṭhe. 4. Mūlaṭī 1. 72 piṭṭhe. 5. Dantaggesuyeva (Ka)

(19) 4. Araññavagga

1. Āraññikasuttavaṇṇanā

181. Catutthassa paṭhame **appicchataṁyeva nissāyā**ti-ādīsu "iti appiccho bhavissāmī"ti idaṁ me āraññikaṅgaṁ appicchatāya saṁvattissati, "iti santuṭṭho bhavissāmī"ti idaṁ me āraññikaṅgaṁ santuṭṭhiyā saṁvattissati, "iti kilese sallikhissāmī"ti idaṁ me āraññikaṅgaṁ kilesasallikhanatthāya saṁvattissatīti āraññiko hoti. **Aggo**ti jeṭṭhako. Sesāni tasseva vevacanāni.

Gavā khīranti gāvito khīraṁ nāma hoti, na gāviyā dadhi. **Khīramhā dadhī**ti-ādīsupi eseva nayo. **Evamevan**ti yathā etesu pañcasu gorasesu sappimaṇḍo aggo, evamevaṁ imesu pañcasu āraññikesu yo ayaṁ appicchatādīni nissāya āraññiko hoti, ayaṁ aggo ceva seṭṭho ca mokkho ca pavaro ca, imesu āraññikesu jāti-āraññikā veditabbā, na āraññikanāmamattena āraññikāti veditabbā. **Paṁsukūlikā**dīsupi eseva nayo.

Āraññikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Araññavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

(20) 5. Brāhmaṇavagga

1. Soṇasuttavaṇṇanā

191. Pañcamassa paṭhame **sampiyenevā**ti aññamaññapemeneva kāyena ca cittena ca missībhūtā saṁghaṭṭitā saṁsaṭṭhā hutvā saṁvāsaṁ vattenti, na appiyena niggahena vāti vuttaṁ hoti. Tenāha **"piyan"**ti-ādi. Udaraṁ avadihati upacinoti pūretīti **udarāvadehakaṁ.** Bhāvanapuṁsakañcetaṁ, udarāvadehakaṁ katvā udaraṁ pūretvāti attho. Tenāha **"udaraṁ avadihitvā"**ti-ādi.

Soṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Doṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

192. Dutiye **pavattāroti**[1] pāvacanabhāvena vattāro. yasmā te tesaṁ mantānaṁ pavattanakā, tasmā āha **"pavattayitāro"**ti. Sudde bahi katvā rahobhāsitabbaṭṭhena mantā eva taṁtaṁatthappaṭipattihetutāya **mantapadaṁ.** Anupanītāsādhāraṇatāya rahassabhāvena vattabbakiriyāya adhigamūpāyaṁ. **Sajjhāyitan**ti gāyanavasena sajjhāyitaṁ. Taṁ pana udattānudattādīnaṁ[2] sarānaṁ sampadāvaseneva icchitanti āha **"sarasampattivasenā"**ti. **Aññesaṁ vuttan**ti pāvacanabhāvena aññesaṁ vuttaṁ. **Samupabyūḷhan**ti saṅgahetvā uparūpari saññūḷhaṁ. **Rāsikatan**ti iruvedayajuvedasāmavedādivasena, tatthāpi paccekaṁ mantabrahmādivasena, ajjhāyānuvākādivasena ca rāsikataṁ. **Tesan**ti mantānaṁ kattūnaṁ. **Dibbena cakkhunā oloketvā**ti dibbacakkhuparibhaṇḍena yathākammūpagañāṇena sattānaṁ kammassakatādiṁ, paccakkhato dassanaṭṭhena dibbacakkhusadisena pubbenivāsañāṇena atītakappe brāhmaṇānaṁ mantajjhenavidhiñca oloketvā. **Pāvacanena saha saṁsandetvā**ti kassapasammāsambuddhassa yaṁ vacanaṁ vaṭṭasannissitaṁ, tena saha aviruddhaṁ katvā. Na hi tesaṁ vivaṭṭasannissito attho paccakkho hoti. **Aparāpare**ti aṭṭhakādīhi aparāpare pacchimā okkākarājakālādīsu uppannā. **Pakkhipitvā**ti aṭṭhakādīhi[3] ganthitamantapadesu kilesasannissitapadānaṁ tattha tattha pade pakkhipanaṁ katvā. **Viruddhe akaṁsū**ti **brāhmaṇadhammikasuttādīsu**[4] āgatanayena saṁkilesatthadīpanato paccanīkabhūte akaṁsu.

Usūnaṁ asanakammaṁ issatthaṁ, dhanusippena jīvikā. Idha pana issatthaṁ viyāti **issatthaṁ,** sabba-āvudhajīvikāti āha **"yodhājīvakammenā"**ti, āvudhaṁ gahetvā upaṭṭhānakammenāti attho. **Rājaporisaṁ** nāma vinā āvudhena poroheccāmaccakammādirājakammaṁ katvā rājupaṭṭhānaṁ. **Sippaññatarenā**ti gahitāvasesena hatthi-assasippādinā. Kumārabhāvato pabhuti caraṇena **komārabrahmacariyaṁ.**

Udakaṁ pātetvā dentīti dvāre ṭhitasseva brāhmaṇassa hatthe udakaṁ āsiñcantā "idaṁ te brāhmaṇa bhariyaṁ posāpanatthāya demā"ti

---

1. Dī-Ṭī 1. 308 piṭṭhepi passitabbaṁ.
2. Udātānudātādīnaṁ (Ka)
3. Vaṭṭakārīhi (Ka)
4. Khu 1. 322 piṭṭhe Suttanipāte.

vatvā denti. Kasmā pana te evaṁ brahmacariyaṁ caritvāpi dāraṁ pariyesanti, na yāvajīvaṁ brahmacārino hontīti? Micchādiṭṭhivasena. Tesaṁ hi evaṁ diṭṭhi hoti "yo puttaṁ na uppādeti, so kulavaṁsacchedakaro hoti, tato niraye paccatī"ti. Cattāro kira abhāyitabbaṁ bhāyanti gaṇḍuppādako kikī kontinī brāhmaṇoti. Gaṇḍuppādā kira mahāpathaviyā khayanabhayena mattabhojanā honti, na bahuṁ mattikaṁ khādanti. kikī sakuṇikā ākāsapatanabhayena aṇḍassa upari uttānā seti. Kontinī sakuṇī pathavīkampanabhayena pādehi bhūmiṁ na suṭṭhu akkamati. Brāhmaṇā kulavaṁsūpacchedabhayena dāraṁ pariyesanti. Āhu cettha—

"Gaṇḍuppādo kikī ceva, kontī brāhmaṇadhammiko.
Ete abhayaṁ bhāyanti, sammūḷhā caturo janā"ti[1].

Sesamettha uttānameva.

Doṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Saṅgāravasuttavaṇṇanā

193. Tatiye[2] **paṭhamaññevā**ti puretaraṁyeva, asajjhāyakatānaṁ mantānaṁ appaṭibhānaṁ pageva paṭhamaṁyeva siddhaṁ, tattha vattabbameva natthīti adhippāyo. Pariyuṭṭhānaṁ nāma abhibhavo gahaṇanti āha **"kāmarāgapariyuṭṭhitenāti kāmarāgaggahitenā"**ti. Vikkhambheti apanetīti vikkhambhanaṁ, paṭipakkha to nissarati etenāti nissaraṇaṁ. Vikkhambhanañca taṁ nissaraṇañcāti **vikkhambhananissaraṇaṁ.** Tenāha **"tatthā"**ti-ādi. Sesapadadvayepi eseva nayo. Attanā araṇīyo pattabbo attho **attattho.** Tathā **parattho** veditabbo.

"Aniccato anupassanto niccasaññaṁ pajahatī"ti-ādīsu[3] byāpādādīnaṁ anāgatattā byāpādavāre tadaṅganissaraṇaṁ na gahitaṁ. Kiñcāpi na gahitaṁ, paṭisaṅkhānavasena tassa vinodetabbatāya tadaṅganissaraṇampi labbhatevāti sakkā viññātuṁ. **Ālokasaññā** upacārappattā vā

---

1. Suttanipāta-Ṭṭha 2. 52 piṭṭhepi. 2. Saṁ-Ṭī 2 447 piṭṭhepi passitabbaṁ.
3. Khu 9. 55 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

appanāppattā vā. Yo koci kasiṇajjhānādibhedo **samatho. Dhammavavatthānaṁ** upacārappanāppattavasena gahetabbaṁ.

Kudhitoti tatto. **Ussūrakajātoti**[1] tasseva kudhitabhāvassa ussūrakaṁ accuṇhataṁ patto. Tenāha **"usumakajāto"**ti. **Tilabījakādibhedenā**ti tilabījakaṇṇikakesarādibhedena sevālena. **Paṇakenā**ti udakapicchillena. **Appasanno** ākulatāya. **Asannisinno** kalaluppattiyā. **Anālokaṭṭhāne**ti ālokarahite ṭhāne.

Saṅgāravasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Kāraṇapālīsuttavaṇṇanā

194. Catutthe **paṇḍito maññe**ti ettha **maññe**ti idaṁ "maññatī"ti iminā samānatthaṁ nipātapadaṁ. Tassa iti-saddaṁ ānetvā atthaṁ dassento **"paṇḍitoti maññatī"**ti-āha. Anumatipucchāvasena cetaṁ vuttaṁ. Tenevāha **"udāhu no"**ti. "Taṁ kiṁ maññati bhavaṁ piṅgiyānī samaṇassa gotamassa paññāveyyattiyan"ti vuttamevatthaṁ puna gaṇhanto "paṇḍito maññe"ti āha, tasmā vuttaṁ **"bhavaṁ piṅgiyānī samaṇaṁ gotamaṁ paṇḍitoti maññati udāhu no"**ti, yathā te khameyya, tathā naṁ kathehīti adhippāyo. **Ahaṁ ko nāma,** mama avisayo esoti dasseti. **Ko cā**ti hetunissakke paccattavacananti āha **"kuto cā"**ti. Tathā cāha **"kena kāraṇena jānissāmī"**ti, yena kāraṇena samaṇassa gotamassa paññāveyyattiyaṁ jāneyyaṁ, taṁ kāraṇaṁ mayi natthīti adhippāyo. **Buddhoyeva bhaveyya** abuddhassa sabbathā buddhañāṇānubhāvaṁ jānituṁ asakkuṇeyyattāti. Vuttaṁ hetaṁ "appamattakaṁ panetaṁ bhikkhave oramattakaṁ sīlamattakaṁ, yena puthujjano tathāgatassa vaṇṇaṁ vadamāno vadeyya[2]. Atthi bhikkhave aññeva dhammā gambhīrā duddasā duranubodhā -pa- yehi tathāgatassa yathābhūtaṁ vaṇṇaṁ sammā vadamāno vadeyyā"ti[3] ca. **Etthā**ti "sopi nūnassa tādiso"ti etasmiṁ pade.

---

1. Ussadakajāto (Pāḷiyaṁ aṭṭhakathāyañca) 2. Dī 1. 3 piṭṭhe. 3. Dī 1. 11 piṭṭhe.

Pasatthappasatthoti pasatthehi pāsaṁsehi attano guṇeheva so pasattho, na tassa kittinā, pasaṁsāsabhāgeneva pāsaṁsoti attho. Tenāha “**sabbaguṇānan**”ti-ādi. **Maṇiratanan**ti cakkavattino maṇiratanaṁ.

Sadevake pāsaṁsānampi pāsaṁsoti dassetuṁ “**pasatthehi vā**”ti dutiyavikappo gahito. Araṇīyato attho, so eva vasatīti vasoti **atthavaso.** Tassa tassa payogassa ānisaṁsabhūtaṁ phalanti āha “**atthavasanti atthānisaṁsan**”ti. Attho vā phalaṁ tadadhīnavuttitāya vaso etassāti **atthavaso,** kāraṇaṁ.

Khuddakamadhūti khuddakamakkhikāhi katadaṇḍakamadhu. **Aneḷakan**ti niddosaṁ apagatamakkhikaṇḍakaṁ.

Udāharīyati ubbegapītivasenāti **udānaṁ,** tathā vā udāharaṇaṁ **udānaṁ.** Tenāha “**udāhāraṁ udāharī**”ti. Yathā pana taṁ vacanaṁ udānanti vuccati, taṁ dassetuṁ “**yathā hī**”ti-ādi vuttaṁ. Sesaṁ suviññeyyameva.

Kāraṇapālīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Piṅgiyānīsuttavaṇṇanā

195. Pañcame **sabbasaṅgāhikan**ti sarīragatassa ceva vatthālaṅkāragatassa cāti sabbassa nīlabhāvassa saṅgāhakavacanaṁ. **Tassevā**ti nīlādisabbasaṅgāhikavasena vutta-atthasseva. **Vibhāgadassanan**ti pabhedadassanaṁ. Yathā te licchavirājāno apītādivaṇṇā eva, keci keci vilepanavasena pītādivaṇṇā khāyiṁsu, evaṁ anīlādivaṇṇā eva keci vilepanavasena nīlādivaṇṇā khāyiṁsu. Te kira suvaṇṇavicittehi maṇi-obhāsehi ekanīlā viya khāyanti.

Kokanadanti vā padumavisesanaṁ yathā “kokāsakan”ti. Taṁ kira bahupattaṁ vaṇṇasampannaṁ ativiya sugandhañca hoti. Ayaṁ hettha attho—

yathā kokanadasaṅkhātaṁ padumaṁ pāto sūriyuggamanavelāya phullaṁ vikasitaṁ avītagandhaṁ siyā virocamānaṁ, evaṁ sarīragandhena guṇagandhena ca sugandhaṁ, saradakāle antalikkhe ādiccamiva attano tejasā tapantaṁ, aṅgehi niccharantajutitāya aṅgīrasaṁ sambuddhaṁ passāti.

Piṅgiyānīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Mahāsupinasuttavaṇṇanā

196. Chaṭṭhe **dhātukkhobhakaraṇapaccayo**[1] nāma visabhāgabhesajjasenāsanāhārādipaccayo. **Atthakāmatāya vā anatthakāmatāya vā**ti pasannā atthakāmatāya, kuddhā anatthakāmatāya. **Atthāya vā anatthāya vā**ti sabhāvato bhavitabbāya atthāya vā anatthāya vā. **Upasaṁharantī**ti attano devānubhāvena upanenti. **Bodhisattamātā viya puttapaṭilābhanimittan**ti tadā kira pure puṇṇamāya sattamadivasato paṭṭhāya vigatasurāpānaṁ mālāgandhādivibhūtisampannaṁ nakkhattakīḷaṁ anubhavamānā bodhisattamātā sattame divase pātova uṭṭhāya gandhodakena nahāyitvā sabbālaṅkārabhūsitā varabhojanaṁ bhuñjitvā uposathaṅgāni adhiṭṭhāya sirigabbhaṁ pavisitvā sirisayane nipannāniddaṁ okkamamānā imaṁ supinaṁ addasa—cattāro kira naṁ mahārājāno sayaneneva saddhiṁ ukkhipitvā anotattadahaṁ netvā nahāpetvā dibbavatthaṁ nivāsetvā dibbagandhehi vilimpetvā dibbapupphāni piḷandhetvā tato avidūre rajatapabbato, tassa anto kanakavimānaṁ atthi, tasmiṁ pācīnato sīsaṁ katvā nipajjāpesuṁ. Atha bodhisatto setavaravāraṇo hutvā tato avidūre eko suvaṇṇapabbato, tattha caritvā tato oruyha rajatapabbataṁ āruhitvā kanakavimānaṁ pavisitvā mātaraṁ padakkhiṇaṁ katvā dakkhiṇapassaṁ phāletvā kucchiṁ paviṭṭhasadiso ahosi. Imaṁ supinaṁ sandhāya etaṁ vuttaṁ "bodhisattamātā viya puttapaṭilābhanimittan"ti.

---

1. Sārattha-Ṭī 2. 302 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

Kosalarājā viya soḷasa supineti—

“Usabhā rukkhā gāviyo gavā ca,
Asso kaṁso siṅgālī ca kumbho.
Pokkharaṇī ca apākacandanaṁ,
Lābūni sīdanti silā plavanti.

Maṇḍūkiyo kaṇhasappe gilanti,
Kākaṁ suvaṇṇā parivārayanti.
Tasā vakā eḷakānaṁ bhayā hī”ti[1]—

ime soḷasa supine passanto kosalarājā viya.

1. Ekadivasaṁ kira kosalamahārājā rattiṁ niddūpagato pacchimayāme soḷasa mahāsupine passi[2]. Tattha cattāro añjanavaṇṇā kāḷa-usabhā “yujjhissāmā”ti catūhi disāhi rājaṅgaṇaṁ āgantvā “usabhayuddhaṁ passissāmā”ti mahājane sannipatite yujjhanākāraṁ dassetvā naditvā gajjitvā ayujjhihvāva paṭikkantā. Imaṁ paṭhamaṁ supinaṁ addasa.

2. Khuddakā rukkhā ceva gacchā ca pathaviṁ bhinditvā vidatthimattampi ratanamattampi anuggantvāva pupphanti ceva phalanti ca. Imaṁ dutiyaṁ addasa.

3. Gāviyo tadahujātānaṁ vacchānaṁ khīraṁ pivantiyo addasa. Ayaṁ tatiyo supino.

4. Dhuravāhe ārohapariṇāhasampanne mahāgoṇe yugaparamparāya ayojetvā taruṇe godamme dhure yojente addasa. Te dhuraṁ vahituṁ asakkontā chaḍḍetvā aṭṭhaṁsu, sakaṭāni nappavattiṁsu. Ayaṁ catuttho supino.

5. Ekaṁ ubhatomukhaṁ assaṁ addasa, tassa ubhosu passesu yavasaṁ[3] denti, so dvīhipi mukhehi khādati. Ayaṁ pañcamo supino.

---

1. Khu 5. 18 piṭṭhe Jātake.
2. Jātaka-Ṭṭha 1. 355 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.
3. Yavasassaṁ (Ka)

6. Mahājano satasahassagghanikaṁ suvaṇṇapātiṁ sammajjitvā "idha passāvaṁ karohī"ti ekassa jarasiṅgālassa upanāmesi, taṁ tattha passāvaṁ karontaṁ addasa. Ayaṁ chaṭṭho supino.

7. Eko puriso rajjuṁ vaṭṭetvā pādamūle nikkhipati, tena nisinnapīṭhassa heṭṭhā sayitā chātasiṅgālī tassa ajānantasseva taṁ khādati. Imaṁ sattamaṁ supinaṁ addasa.

8. Rājadvāre bahūhi tucchakumbhehi parivāretvā ṭhapitaṁ ekaṁ mahantaṁ pūritakumbhaṁ addasa. Cattāropi pana vaṇṇā catūhi disāhi catūhi anudisāhi ca ghaṭehi udakaṁ ānetvā pūritakumbhameva pūrenti, pūritaṁ pūritaṁ udakaṁ uttaritvā palāyati, tepi punappunaṁ tattheva udakaṁ āsiñcanti, tucchakumbhe olokentāpi natthi. Ayaṁ aṭṭhamo supino.

9. Ekaṁ pañcapadumasañchannaṁ gambhīraṁ sabbatotitthaṁ pokkharaṇiṁ addasa, samantato dvipadacatuppadā otaritvā tattha pānīyaṁ pivanti, tassa majjhe gambhīraṭṭhāne udakaṁ āvilaṁ, tīrappadese dvipadacatuppadānaṁ akkamanaṭṭhāne acchaṁ vippasannamanāvilaṁ. Ayaṁ navamo supino.

10. Ekissāyeva kumbhiyā paccamānaṁ odanaṁ apākaṁ addasa. "Apākan"ti vicāretvā vibhajitvā ṭhapitaṁ viya tīhākārehi paccamānaṁ ekasmiṁ passe atikilinno hoti, ekasmiṁ uttaṇḍulo, ekasmiṁ supakkoti. Ayaṁ dasamo supino.

11. Satasahassagghanakaṁ candanasāraṁ pūtitakkena vikkiṇante addasa. Ayaṁ ekādasamo supino.

12. Tucchalābūni udake sīdantāni addasa. Ayaṁ dvādasamo supino.

13. Mahantamahantā kūṭāgārappamāṇā ghanasilā nāvā viya udake plavamānā addasa. Ayaṁ terasamo supino.

14. Khuddakamadhukapupphappamāṇā maṇḍūkiyo mahante kaṇhasappe vegena anubandhitvā uppalanāḷe viya chinditvā maṁsaṁ khāditvā gilantiyo addasa. Ayaṁ cuddasamo supino.

15. Dasahi asaddhammehi samannāgataṁ gāmagocaraṁ kākaṁ kañcanavaṇṇavaṇṇatāya "suvaṇṇā"ti laddhanāme suvaṇṇarājahaṁse parivārente addasa. Ayaṁ pannarasamo supino.

16. Pubbe dīpino eḷake khādanti, te pana eḷake dīpino anubandhitvā muramurāti khādante addasa, athaññe tasā vakā eḷake dūratova disvā tasitā tāsappattā hutvā eḷakānaṁ bhayā palāyitvā gumbagahanāni pavisitvā nilīyiṁsu. Ayaṁ soḷasamo supino.

1. Tattha adhammikānaṁ rājūnaṁ, adhammikānañca manussānaṁ kāle loke viparivattamāne kusale osanne akusale ussanne lokassa parihānakāle devo na sammā vassissati, meghapādā pacchijjissanti, sassāni milāyissanti, dubbhikkhaṁ bhavissati, vassitukāmā viya catūhi disāhi meghā uṭṭhahitvā itthikāhi ātape patthaṭānaṁ vīhi-ādīnaṁ temanabhayena antopavesitakāle purisesu kudālapiṭake ādāya āḷibandhanatthāya nikkhantesu vassanākāraṁ dassetvā gajjitvā vijjulatā nicchāretvā usabhā viya ayujjhitvā avassitvāva palāyissanti. Ayaṁ paṭhamassa vipāko.

2. Lokassa parihīnakāle manussānaṁ parittāyukakāle sattā tibbarāgā bhavissanti, asampattavayāva kumāriyo purisantaraṁ gantvā utuniyo ceva gabbhiniyo ca hutvā puttadhītāhi vaḍḍhissanti. Khuddakarukkhānaṁ pupphaṁ viya hi tāsaṁ utunibhāvo, phalaṁ viya ca puttadhītaro bhavissanti. Ayaṁ dutiyassa vipāko.

3. Manussānaṁ jeṭṭhāpacāyikakammassa naṭṭhakāle sattā mātāpitūsu vā sassusasuresu vā lajjaṁ anupaṭṭhapetvā sayameva kuṭumbaṁ saṁvidahantāva ghāsacchādanamattampi mahallakānaṁ dātukāmā dassanti, adātukāmā na dassanti. Mahallakā anāthā hutvā asayaṁvasī dārake ārādhetvā jīvissanti tadahujātānaṁ vacchakānaṁ khīraṁ pivantiyo mahāgāviyo viya. Ayaṁ tatiyassa vipāko.

4. Adhammikarājūnaṁ kāle adhammikarājāno paṇḍitānaṁ paveṇikusalānaṁ kammanittharaṇasamatthānaṁ mahāmattānaṁ yasaṁ na dassanti, dhammasabhāyaṁ vinicchayaṭṭhānepi paṇḍite vohārakusale mahallake amacce na ṭhapessanti, tabbiparītānaṁ pana taruṇataruṇānaṁ yasaṁ dassanti, tathārūpe eva ca vinicchayaṭṭhāne ṭhapessanti. Te rājakammāni ceva yuttāyuttañca ajānantā neva taṁ yasaṁ ukkhipituṁ sakkhissanti, na rājakammāni nittharituṁ. Te asakkontā kammadhuraṁ chaḍḍessanti, mahallakāpi paṇḍitāmaccā yasaṁ alabhantā kiccāni nittharituṁ samatthāpi "kiṁ amhākaṁ etehi, mayaṁ bāhirakā jātā, abbhantarikā taruṇadārakā jānissantī"ti uppannāni kammāni na karissanti. Evaṁ sabbathāpi tesaṁ rājūnaṁ hāniyeva bhavissati, dhuraṁ vahituṁ asamatthānaṁ vacchadammānaṁ dhure yojitakālo viya dhuravāhānañca mahāgoṇānaṁ yugaparamparāya ayojitakālo viya bhavissati. Ayaṁ catutthassa vipāko.

5. Adhammikarājakāleyeva adhammikabālarājāno adhammike lolamanusse vinicchaye ṭhapessanti, te pāpapuññesu anādarā bālā sabhāyaṁ nisīditvā vinicchayaṁ dentā ubhinnampi atthapaccatthikānaṁ hatthato lañjaṁ gahetvā khādissanti asso viya dvīhi mukhehi yavasaṁ[1]. Ayaṁ pañcamassa vipāko.

6. Adhammikāyeva vijātirājāno jātisampannānaṁ kulaputtānaṁ āsaṅkāya yasaṁ na dassanti, akulīnānaṁyeva dassanti. Evaṁ mahākulāni duggatāni bhavissanti, lāmakakulāni issarāni. Te ca kulīnapurisā jīvituṁ asakkontā "ime nissāya jīvissāmā"ti akulīnānaṁ dhītaro dassanti, iti tāsaṁ kuladhītānaṁ akulīnehi saddhiṁ saṁvāso jarasiṅgālassa suvaṇṇapātiyaṁ passāvakaraṇasadiso bhavissati. Ayaṁ chaṭṭhassa vipāko.

7. Gacchante gacchante kāle itthiyo purisalolā surālolā alaṅkāralolā visikhālolā āmisalolā bhavissanti dussīlā durācārā. Tā sāmikehi kasigorakkhādīni kammāni katvā

---

1. Yavasassaṁ (Ka)

kicchena kasirena sambhataṁ dhanaṁ jārehi saddhiṁ suraṁ pivantiyo mālāgandhavilepanaṁ dhārayamānā antogehe accāyikampi kiccaṁ anoloketvā gehaparikkhepassa uparibhāgenapi chiddaṭṭhānehipi jāre upadhārayamānā sve vapitabbayuttakaṁ bījampi koṭṭetvā yāgubhattakhajjakāni pacitvā khādamānā vilumpissanti heṭṭhāpīṭhake nipannachātasiṅgālī viya vaṭṭetvā vaṭṭetvā pādamūle nikkhittarajjuṁ. Ayaṁ sattamassa vipāko.

8. Gacchante gacchante kāle loko parihāyissati, raṭṭhaṁ nirojaṁ bhavissati, rājāno duggatā kapaṇā bhavissanti. Yo issaro bhavissati, tassa bhaṇḍāgāre satasahassamattā bhavissanti. Te evaṁduggatā sabbe jānapade attanova kammaṁ kāressanti, upaddutā manussā sake kammante chaḍḍetvā rājūnaṁyeva atthāya pubbaṇṇāparaṇṇāni vapantā rakkhantā lāyantā maddantā pavesentā ucchukkhettāni karontā yantāni vāhentā phāṇitādīni pacantā pupphārāme phalārāme ca karontā tattha tattha nipphannāni pubbaṇṇādīni āharitvā rañño koṭṭhāgārameva pūressanti. Attano gehesu tucchakoṭṭhe olokentāpi na bhavissanti, tucchakumbhe anoloketvā pūritakumbhapūraṇasadisameva bhavissati. Ayaṁ aṭṭhamassa vipāko.

9. Gacchante gacchante kāle rājāno adhammikā bhavissanti, chandādivasena agatiṁ gacchantā rajjaṁ kāressanti, dhammena vinicchayaṁ nāma na dassanti, lañjavittakā bhavissanti dhanalolā, raṭṭhavāsikesu tesaṁ khantimettānuddayā nāma na bhavissanti, kakkhaḷā pharusā ucchuyante ucchubhaṇḍikā viya manusse pīḷentā nānappakāraṁ baliṁ[1] uppādetvā dhanaṁ gaṇhissanti. Manussā balipīḷitā kiñci dātuṁ asakkontā gāmanigamādayo chaḍḍetvā paccantaṁ gantvā vāsaṁ kappessanti, majjhimajanapado suñño bhavissati, paccanto ghanavāso seyyathāpi pokkharaṇiyā majjhe udakaṁ āvilaṁ pariyante vippasannaṁ. Ayaṁ navamassa vipāko.

10. Gacchante gacchante kāle rājāno adhammikā bhavissanti, tesu adhammikesu rājayuttāpi brāhmaṇagahapatikāpi negamajānapadāpīti

1. Pīḷaṁ (Ka)

samaṇabrāhmaṇe upādāya sabbe manussā adhammikā bhavissanti. Tato tesaṁ ārakkhadevatā balipaṭiggāhikadevatā rukkhadevatā ākāsaṭṭhadevatāti evaṁ devatāpi adhammikā bhavissanti, adhammikarājūnaṁ rajje vātā visamā kharā vāyissanti, te ākāsaṭṭhakavimānāni kampessanti. Tesu kampitesu devatā kupitā devaṁ vassituṁ na dassanti. Vassamānopi sakalaraṭṭhe ekappahāreneva na vassissati, vassamānopi sabbattha kasikammassa vā vappakammassa vā upakāro hutvā na vassissati. Yathā ca raṭṭhe, evaṁ janapadepi gāmepi ekataḷākasarepi ekappahārena na vassissati, taḷākassa uparibhāge vassanto heṭṭhābhāge na vassissati, heṭṭhā vassanto upari na vassissati. Ekasmiṁ bhāge sassaṁ ativassena nassissati, ekasmiṁ avassanena milāyissati, ekasmiṁ sammāvassamāno sampādessati. Evaṁ ekassa rañño rajje vuttasassā tippakārā bhavissanti ekakumbhiyā odano viya. Ayaṁ dasamassa vipāko.

11. Gacchante gacchanteyeva kāle sāsane parihāyante paccayalolā alajjikā bahū bhikkhū bhavissanti, te bhagavatā paccayaloluppaṁ nimmathetvā kathitadhammadesanaṁ cīvarādicatupaccayahetu paresaṁ desessanti. Paccayehi mucchitvā nittharaṇapakkhe ṭhitā nibbānābhimukhaṁ katvā desetuṁ na sakkhissanti. Kevalaṁ "padabyañjanasampattiñceva madhurasaddañca sutvā mahagghāni cīvarādīni dassanti" iccevaṁ desessanti. Apare antaravīthicatukkarājadvārādīsu nisīditvā kahāpaṇa-aḍḍhakahāpaṇapādamāsakarūpādīnipi nissāya desessanti. Iti bhagavatā nibbānagghanakaṁ katvā desitaṁ dhammaṁ catupaccayatthāya ceva kahāpaṇādi-atthāya ca vikkiṇitvā desentā satasahassagghanakaṁ candanasāraṁ pūtitakkena vikkiṇantā viya bhavissanti. Ayaṁ ekādasamassa vipāko.

12. Adhammikarājakāle loke viparivattanteyeva rājāno jātisampannānaṁ kulaputtānaṁ yasaṁ na dassanti, akulīnānaññeva dassanti. Te issarā bhavissanti, itarā daliddā. Rājasammukhepi rājadvārepi amaccasammukhepi vinicchayaṭṭhānepi tucchalābusadisānaṁ akulīnānaṁyeva kathā osīditvā ṭhitā viya niccalā suppatiṭṭhitā bhavissati. Saṁghasannipātepi

saṁghakammagaṇakammaṭṭhānesu ceva pattacīvarapariveṇādivinicchayaṭṭhānesu ca dussīlānaṁ pāpapuggalānaṁyeva kathā niyyānikā bhavissati, na lajjibhikkhūnanti evaṁ sabbatthāpi tucchalābūnaṁ sīdanakālo viya bhavissati. Ayaṁ dvādasamassa vipāko.

13. Tādiseyeva kāle adhammikarājāno akulīnānaṁ yasaṁ dassanti. Te issarā bhavissanti, kulīnā duggatā. Tesu na keci gāravaṁ karissanti, itaresuyeva karissanti. Rājasammukhe vā amaccasammukhe vā vinicchayaṭṭhāne vā vinicchayakusalānaṁ ghanasilāsadisānaṁ kulaputtānaṁ kathā na ogāhitvā patiṭṭhahissati. Tesu kathentesu "kiṁ ime kathentī"ti itare parihāsameva karissanti. Bhikkhusannipātepi vuttappakāresu ṭhānesu neva pesale bhikkhū garukātabbe maññissanti nāpi nesaṁ kathā pariyogāhitvā patiṭṭhahissati, silānaṁ plavanakālo viya bhavissati. Ayaṁ terasamassa vipāko.

14. Loke parihāyanteyeva manussā tibbarāgādijātikā kilesānuvattakā hutvā taruṇānaṁ attano bhariyānaṁ vase vattissanti. Gehe dāsakammakārādayopi gomahiṁsādayopi hiraññasuvaṇṇampi sabbaṁ tāsaṁyeva āyattaṁ bhavissati. "Asukaṁ hiraññasuvaṇṇaṁ vā paricchadādijātaṁ vā kahan"ti vutte "yattha vā tattha vā hotu, kiṁ tuyhiminā byāpārena, tvaṁ mayhaṁ ghare santaṁ vā asantaṁ vā jānitukāmo jāto"ti vatvā nānappakārehi akkositvā mukhasattīhi koṭṭetvā dāsaceṭake viya vase katvā attano issariyaṁ pavattessanti. Evaṁ madhukapupphappamāṇānaṁ maṇḍūkīnaṁ āsivise kaṇhasappe gilanakālo viya bhavissati. Ayaṁ cuddasamassa vipāko.

15. Dubbalarājakāle pana rājāno hatthisippādīsu akusalāyuddhesu avisāradā bhavissanti, te attano rājādhipaccaṁ āsaṅkamānā samānajātikānaṁ kulaputtānaṁ issariyaṁ adatvā attano pādamūlikanahāpanakappakādīnaṁ dassanti. Jātigottasampannā kulaputtā rājakule patiṭṭhaṁ alabhamānā jīvikaṁ kappetuṁ asamatthā hutvā issariye ṭhite jātigottahīne akulīne upaṭṭhahantā vicarissanti, suvaṇṇarājahaṁsehi kākassa parivāritakālo viya bhavissati. Ayaṁ pannarasamassa vipāko.

16. Adhammikarājakāleyeva ca akulīnāva rājavallabhā issarā bhavissanti, kulīnā apaññātā duggatā. Te rājānaṁ attano kathaṁ gāhāpetvā vinicchayaṭṭhānādīsu balavanto hutvā dubbalānaṁ paveṇi-āgatāni khettavatthādīni "amhākaṁ santakānī"ti abhiyuñjitvā te "na tumhākaṁ, amhākan"ti āgantvā vinicchayaṭṭhānādīsu vivadante vettalatādīhi paharāpetvā gīvāyaṁ gahetvā apakaḍḍhāpetvā "attano pamāṇaṁ na jānātha, amhehi saddhiṁ vivadatha, idāni vo rañño kathetvā hatthapādacchedādīni kāressāmā"ti santajjessanti. Te tesaṁ bhayena attano santakāni vatthūni "tumhākaṁyeva tāni, gaṇhathā"ti niyyātetvā attano gehāni pavisitvā bhītā nipajjissanti. Pāpabhikkhūpi pesale bhikkhū yathāruci viheṭhessanti, pesalā bhikkhū paṭisaraṇaṁ alabhamānā araññaṁ pavisitvā gahanaṭṭhānesu nilīyissanti. Evaṁ hīnajaccehi ceva pāpabhikkhūhi ca upaddutānaṁ jātimantakulaputtānañceva pesalabhikkhūnañca eḷakānaṁ bhayena tasavakānaṁ palāyanakālo viya bhavissati. Ayaṁ soḷasamassa vipāko. Evaṁ tassa tassa anatthassa pubbanimittabhūte soḷasa mahāsupine passi. Tena vuttaṁ "kosalarājā viya soḷasa supine"ti. Ettha ca pubbanimittato attano atthānatthanimittaṁ supinaṁ passanto attano kammānubhāvena passati. Kosalarājā viya lokassa atthānatthanimittaṁ supinaṁ passanto pana sabbasattasādhāraṇakammānubhāvena passatīti veditabbaṁ.

Kuddhā hi devatāti mahānāgavihāre mahātherassa kuddhā devatā viya. Rohaṇe kira mahānāgavihāre mahāthero bhikkhusaṁghaṁ anapaloketvāva ekaṁ nāgarukkhaṁ chindāpesi. Rukkhe adhivatthā devatā therassa kuddhā paṭhamameva naṁ saccasupinena palobhetvā pacchā "ito te sattadivasamatthake upaṭṭhāko rājā marissatī"ti supine ārocesi. Thero taṁ kathaṁ āharitvā rājorodhānaṁ ācikkhi. Tā ekappahāreneva mahāviravaṁ viraviṁsu. Rājā "kiṁ etan"ti pucchi. Tā "evaṁ therena vuttan"ti ārocayiṁsu. Rājā divasaṁ gaṇāpetvā sattāhe vītivatte therassa hatthapāde chindāpesi. **Ekantaṁ saccameva hotī**ti phalassa saccabhāvato vuttaṁ,

dassanaṁ pana vipallatthameva. Teneva pahīnavipallāsā pubbanimittabhūtampi supinaṁ na passanti. Dvīhi tīhipi kāraṇehi kadāci supinaṁ passatīti āha **"saṁsaggabhedato"**ti. "Asekhā na passanti pahīnavipallāsattā"ti vacanato catunnampi kāraṇānaṁ vipallāsā eva mūlakāraṇanti daṭṭhabbaṁ.

Tanti supinakāle pavattaṁ bhavaṅgacittaṁ. **Rupanimittādi-ārammaṇan**ti kammakammanimittagatinimittato aññaṁ rūpanimittādi-ārammaṇaṁ na hoti. **Īdisānī**ti paccakkhato anubhūtapubbaparikappitarūpādi-ārammaṇāni ceva rāgādisampayuttāni ca. **Sabbohārikacittenā**ti pakaticittena.

Dvīhi antehi muttoti kusalākusalasaṅkhātehi dvīhi antehi mutto. **Āvajjanatadārammaṇakkhaṇe**ti idaṁ yāva tadārammaṇuppatti, tāva pavattacittavāraṁ sandhāya vuttaṁ. "Supineneva diṭṭhaṁ viya me, sutaṁ viya meti kathanakāle pana abyākatoyeva āvajjanamattasseva uppajjanato"ti vadanti. Evaṁ vadantehi pañcadvāre dutiyamoghavāre viya manodvārepi āvajjanaṁ dvattikkhattuṁ uppajjitvā javanaṭṭhāne ṭhatvā bhavaṅgaṁ otaratīti adhippetanti daṭṭhabbaṁ ekacittakkhaṇikassa āvajjanassa uppattiyaṁ "diṭṭhaṁ viya me, sutaṁ viya me"ti kappanāya asambhavato. Ettha ca "supinantepi tadārammaṇavacanato paccuppannavasena atītavasena vā sabhāvadhammā supinante ārammaṇaṁ hontī"ti vadanti. "Yadipi supinante vibhūtaṁ hutvā upaṭṭhite rūpādivatthumhi tadārammaṇaṁ vuttaṁ, tathāpi supinante upaṭṭhitanimittassa parikappavasena gahetabbatāya dubbalabhāvato dubbalavatthukattāti vuttan"ti vadanti. Keci pana "karajakāyassa nirussāhasantabhāvappattito tannissitahadayavatthu na suppasannaṁ hoti, tato tannissitāpi cittappavatti na suppasannā asuppasannavaṭṭinissitadīpappabhā viya, tasmā **dubbalavatthukattā**ti ettha dubbalahadayavatthukattā"ti atthaṁ vadanti. Vīmaṁsitvā yuttataraṁ gahetabbaṁ.

Supinantacetanāti manodvārikajavanavasena pavattā supinanta cetanā. Supinaṁ hi passanto manodvārikeneva javanena passati, na pañcadvārikena. Paṭibujjhanto ca manodvārikeneva paṭibujjhati, na pañcadvārikena. Niddāyantassa hi mahāvaṭṭiṁ jāletvā dīpe cakkhusamīpaṁ upanīte paṭhamaṁ cakkhudvārikaṁ āvajjanaṁ bhavaṅgaṁ na āvaṭṭeti, manodvārikameva āvaṭṭeti. Atha javanaṁ javitvā bhavaṅgaṁ otarati. Dutiyavāre cakkhuddhārika-āvajjanaṁ bhavaṅgaṁ

āvaṭṭeti, tato cakkhuviññāṇādīni javanapariyosānāni pavattanti, tadanantaraṁ bhavaṅgaṁ pavattati. Tatiyavāre manodvārika-āvajjanena bhavaṅge āvaṭṭite manodvārikajavanaṁ javati. Tena cittena "kiṁ ayaṁ imasmiṁ ṭhāne āloko"ti jānāti. Tathā niddāyantassa kaṇṇasamīpe tūriyesu paggahitesu, ghānasamīpe sugandhesu vā duggandhesu vā pupphesu upanītesu, mukhe sappimhi vā phāṇite vā pakkhitte, piṭṭhiyaṁ pāṇinā pahāre dinne paṭhamaṁ sotadvārikādīni āvajjanāni bhavaṅgaṁ na āvaṭṭenti, manodvārikameva āvaṭṭeti, atha javanaṁ javitvā bhavaṅgaṁ otarati. Dutiyavāre sotadvārikādīni āvajjanāni bhavaṅgaṁ āvaṭṭenti, tato sotaghānajivhākāyaviññāṇādīni javanapariyosānāni, pavattanti, tadanantaraṁ bhavaṅgaṁ vattati. Tatiyavāre manodvārika-āvajjanena bhavaṅge āvaṭṭite manodvārikajavanaṁ javati, tena cittena ñatvā "kiṁ ayaṁ imasmiṁ ṭhāne saddo, saṅkhasaddo bherisaddo"ti vā "kiṁ ayaṁ imasmiṁ ṭhāne gandho, mūlagandho"ti vā "kiṁ idaṁ mayhaṁ mukhaṁ pakkhittaṁ, sappīti vā phāṇitan"ti vā "kenamhi piṭṭhiyaṁ pahaṭo, atibaddho me pahāro"ti vā vattā hoti. Evaṁ manodvārikajavaneneva paṭibujjhati, na pañcadvārikena. Supinampi teneva passati, na pañcadvārikena. Sesamettha suviññeyyameva.

Mahāsupinasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Vassasuttavaṇṇanā

197. Sattame **utusamuṭṭhānan**ti vassike cattāro māse uppannaṁ. **Akālepī**ti cittavesākhamāsesupi. Vassavalāhakadevaputtānaṁ hi attano ratiyā kīḷitukāmatācitte uppanne akālepi devo vassati. Tatridaṁ vatthu—eko kira vassavalāhakadevaputto vākarakuṭakavāsikhīṇāsavattherassa santikaṁ gantvā vanditvā aṭṭhāsi. Thero "kosi tvan"ti pucchi. Ahaṁ bhante vassavalāhakadevaputtoti. Tumhākaṁ kira cittena devo vassatīti. Āma bhanteti. Passitukāmā mayanti. Temissatha bhanteti. Meghasīsaṁ vā gajjitaṁ vā na paññāyati, kathaṁ temissāmāti. Bhante amhākaṁ cittena devo vassati, tumhe paṇṇasālaṁ pavisathāti. "Sādhu devaputtā"ti pāde dhovitvā

paṇṇasālaṁ pāvisi. Devaputto tasmiṁ pavisanteyeva ekaṁ gītaṁ gāyitvā hatthaṁ ukkhipi, samantā tiyojanaṭṭhānaṁ ekameghaṁ ahosi. Thero addhatinto paṇṇasālaṁ paviṭṭhoti.

Vassasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Vācāsuttādivaṇṇanā

198-9. Aṭṭhame **aṅgehī**ti kāraṇehi. Aṅgīyanti hetubhāvena ñāyantīti **aṅgāni,** kāraṇāni. Kāraṇatthe ca aṅga-saddo. **Pañcahī**ti hetumhi nissakkavacanaṁ. **Samannāgatā**ti **samanu-āgatā pavattā yuttā ca**[1]. **Vācā**ti samullapanavācā. Yā "vācā girā byappatho"ti[2] ca, "nelā kaṇṇasukhā"ti[3] ca āgacchati. Yā pana "vācāya ce kataṁ kamman"ti[4] evaṁ viññatti ca, "yā catūhi vacīduccaritehi ārati -pa- ayaṁ vuccati sammāvācā"ti[5] evaṁ virati ca, "pharusavācā bhikkhave āsevitā bhāvitā bahulīkatā nirayasaṁvattanikā hotī"ti[6] evaṁ cetanā ca vācāti āgatā, na sā idha adhippetā. Kasmā? Abhāsitabbato. "Subhāsitā hoti, no dubbhāsitā"ti hi vuttaṁ. **Subhāsitā**ti suṭṭhu bhāsitā. Tenassā atthāvahataṁ dīpeti. **Anavajjā**ti rāgādi-avajjarahitā. Imināssa kāraṇasuddhiṁ agatigamanādippavattadosābhāvañca dīpeti. Rāgadosādivimuttaṁ hi yaṁ bhāsato anurodhavivajjanato agatigamanaṁ durasamussitamevāti. **Ananuvajjā**ti anuvādavimuttā. Imināssā sabbākārasampattiṁ dīpeti. Sati hi sabbākārasampattiyaṁ ananuvajjatāti. **Viññūnan**ti paṇḍitānaṁ. Tena nindāpasaṁsāsu bālā appamāṇāti dīpeti.

Imehi khoti-ādīni tāni aṅgāni paccakkhato dassento taṁ vācaṁ nigameti. Yañca aññe paṭiññādīhi avayavehi, nāmādīhi padehi, liṅgavacanavibhattikālakārakasampattīhi ca samannāgataṁ musāvādādivācampi subhāsitanti maññanti, taṁ paṭisedheti. Avayavādisamannāgatāpi hi

---

1. Sampannaṁ āgatā pavattā (Ka) Saṁ-Ṭṭha 1. 249 piṭṭhe passitabbaṁ.
2. Abhi 1. 168 piṭṭhe.
3. Dī 1. 4, 60 piṭṭhesu.
4. Abhi-Ṭṭha 1. 127 piṭṭhe.
5. Abhi 1. 76 piṭṭhe.
6. Aṁ 3. 78 piṭṭhe.

tathārūpī vācā dubbhāsitāva hoti attano ca paresañca anatthāvahattā. Imehi pana pañcahaṅgehi samannāgatā sacepi milakkhubhāsāpariyāpannā ghaṭaceṭikāgītikapariyāpannāpi hoti, tathāpi subhāsitāva lokiyalokuttarahitasukhāvahattā. Tathā hi maggapasse sassaṁ rakkhantiyā sīhaḷaceṭikāya sīhaḷakeneva jātijarāmaraṇayuttaṁ gītikaṁ gāyantiyā saddaṁ sutvā maggaṁ gacchantā saṭṭhimattā vipassakabhikkhū arahattaṁ pāpuṇiṁsu.

Tathā tisso nāma āraddhavipassako bhikkhu padumassarasamīpena gacchanto padumassare padumāni bhañjitvā—

"Pātova phullitakokanadaṁ,
Sūriyālokena bhijjiyate.
Evaṁ manussattaṁ gatā sattā,
Jarābhivegena maddīyantī"ti[1]—

imaṁ gītiṁ gāyantiyā ceṭikāya sutvā arahattaṁ patto.

Buddhantarepi aññataro puriso sattahi puttehi saddhiṁ aṭavito āgamma aññatarāya itthiyā musalena taṇḍule koṭṭentiyā—

"Jarāya parimadditaṁ etaṁ, milātacammanissitaṁ.
Maraṇena bhijjati etaṁ, maccussa ghāsamāmisaṁ.

Kimīnaṁ ālayaṁ etaṁ, nānākuṇapena pūritaṁ.
Asucibhājanaṁ etaṁ, kadalikkhandhasamaṁ idan"ti[2]—

imaṁ gītaṁ sutvā paccavekkhanto saha puttehi paccekabodhiṁ patto. Evaṁ imehi pañcahi aṅgehi samannāgatā vācā sacepi milakkhubhāsāya pariyāpannā ghaṭaceṭikāgītikapariyāpannā vācā hoti, tathāpi subhāsitāti veditabbā. Subhāsitā eva anavajjā ananuvajjā ca viññūnaṁ atthatthikānaṁ kulaputtānaṁ atthappaṭisaraṇānaṁ, no byañjanappaṭisaraṇānanti. Navamaṁ uttānameva.

Vācāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Saṁ-Ṭṭha 1. 250; Suttanipāta-Ṭṭha 2. 124 piṭṭhesupi.
2. Saṁ-Ṭṭha 1. 251; Suttanipāta-Ṭṭha 2. 125 piṭṭhesupi.

10. Nissāraṇīyasuttavaṇṇanā

200. Dasame nissarantīti nissaraṇīyāti vattabbe dīghaṁ katvā niddeso. Kattari hesa anīya-saddo yathā "niyyāniyā"ti. Tenāha **"nissaṭā"**ti. Kuto pana nissaṭā? Yathāsakaṁ paṭipakkhato. Nijjīvaṭṭhena dhātuyoti āha **"attasuññasabhāvā"**ti. Atthato pana dhammadhātumanoviññāṇadhātuviseso. Tādisassa bhikkhuno kilesavasena kāmesu manasikāro natthīti āha **"vīmaṁsanatthan"**ti, "nekkhammaniyataṁ idāni me cittaṁ, kiṁ nu kho kāmavitakkopi uppajjissatī"ti vīmaṁsantassāti attho. **Pakkhandanaṁ** nāma anuppaveso. So pana tattha natthīti āha **"nappavisatī"**ti. **Pasīdanaṁ** nāma abhiruci. **Santiṭṭhanaṁ** patiṭṭhānaṁ. **Vimuccanaṁ** adhimuccananti. Taṁ sabbaṁ paṭikkhipanto vadati **"pasādaṁ nāpajjatī"**ti-ādi. Evaṁbhūtaṁ panassa cittaṁ tassa kathaṁ tiṭṭhatīti āha **"yathā"**ti-ādi.

Tanti paṭhamajjhānaṁ. **Assā**ti bhikkhuno. **Cittaṁ pakkhandatī**ti parikammacittena saddhiṁ jhānacittaṁ ekattavasena ekajjhaṁ katvā vadati. **Gocare gatattā**ti attano ārammaṇe eva pavattattā. **Ahānabhāgiyattā**ti ṭhitibhāgiyattā. **Suṭṭhu vimuttan**ti vikkhambhanavimuttiyā sammadeva vimuttaṁ. Cittassa ca kāyassa ca vihananato **vighāto.** Dukkhaṁ paridahanato **pariḷāho. Kāmavedanaṁ na vediyati** anuppajjanato. Nissaranti tatoti **nissaraṇaṁ.** Ke nissaranti? Kāmā. Evañca **kāmānan**ti kattusāmivacanaṁ suṭṭhu yujjati. Yadaggena kāmā tato nissaṭāti vuccanti, tadaggena jhānampi kāmato nissaṭanti vattabbataṁ labhatīti vuttaṁ **"kāmehi nissaṭatthā"**ti. Evaṁ vikkhambhanavasena kāmanissaraṇaṁ vatvā idāni samucchedavasena accantato nissaraṇaṁ dassetuṁ **"yo panā"**ti-ādi vuttaṁ. **Sesapadesū**ti sesakoṭṭhāsesu.

Ayaṁ pana visesoti visesaṁ vadantena taṁ jhānaṁ pādakaṁ katvāti-ādiko avisesoti katvā dutiyatatiyavāresu sabbaso anāmaṭṭho, catutthavāre pana ayampi visesoti dassetuṁ **"accantanissaraṇañcettha arahattaphalaṁ yojetabban"**ti vuttaṁ. Yasmā[1]

1. Kasmā (Ka)

arūpajjhānaṁ pādakaṁ katvā aggamaggaṁ adhigantvā arahatte ṭhitassa cittaṁ sabbaso rūpehi nissaṭaṁ nāma hoti. Tassa hi phalasamāpattito vuṭṭhāya vīmaṁsanatthaṁ rūpābhimukhaṁ cittaṁ pesentassa. **Idamakkhātan**ti samathayānikānaṁ vasena heṭṭhā cattāro vārā gahitā. Idaṁ pana sukkhavipassakassa vasenāti āha **"suddhasaṅkhāre"**ti-ādi. **"Puna sakkāyo natthī"ti uppannan**ti "idāni me sakkāyappabandho natthī"ti vīmaṁsantassa uppannaṁ.

Nissaraṇīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Brāhmaṇavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catutthapaṇṇāsako niṭṭhito.

5. Pañcamapaṇṇāsaka

(21) 1. Kimilavagga

1. Kimilasuttādivaṇṇanā

201-4. Pañcamassa paṭhamadutiyāni uttānatthāneva. Tatiye adhivāsanaṁ khamanaṁ, paresaṁ dukkaṭaṁ duruttañca paṭivirodhākaraṇena attano upari āropetvā vāsanaṁ adhivāsanaṁ, tadeva khantīti **adhivāsanakkhanti.** Subhe ratoti sūrato, suṭṭhu vā pāpato orato virato sorato, tassa bhāvo **soraccaṁ.** Tenāha **"soraccenāti sucisīlatāyā"**ti. Sā hi sobhanakammaratatā, suṭṭhu vā pāpato oratabhāvo viratatā. Catutthe natthi vattabbaṁ.

Kimilasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Cetokhilasuttavaṇṇanā

205. Pañcame **cetokhilā** nāma atthato vicikicchā kodho ca. Te pana yasmiṁ santāne uppajjanti, tassa kharabhāvo kakkhaḷabhāvo hutvā upatiṭṭhanti, pageva attanā sampayuttacittassāti āha **"cittassa thaddhabhāvā"**ti. Yathā lakkhaṇapāripūriyā gahitāya sabbā satthu rūpakāyasirī gahitā eva nāma hoti evaṁ sabbaññutāya sabbadhammakāyasirī gahitā eva nāma hotīti tadubhayavatthukameva kaṅkhaṁ dassento **"sarīre kaṅkhamāno"**ti-ādimāha. **Vicinanto**ti dhammasabhāvaṁ vīmaṁsanto. **Kicchatī**ti kilamati. **Vinicchetuṁ na sakkotī**ti sanniṭṭhātuṁ na sakkoti. Ātapati kileseti **ātappaṁ,** sammāvāyāmoti āha **"ātappāyāti kilesasantāpanavīriyakaraṇatthāyā"**ti. **Punappunaṁ yogāyā**ti bhāvanaṁ punappunaṁ yuñjanāya. **Satatakiriyāyā**ti bhāvanāya nirantarappayogāya.

Paṭivedhadhamme kaṅkhamānoti ettha kathaṁ lokuttaradhamme kaṅkhāpavattīti? Na ārammaṇakaraṇavasena, anussutākāraparivitakkaladdhe parikappitarūpe

kaṅkhā pavattatīti dassento āha **"vipassanā -pa- vadanti, taṁ atthi nu kho natthīti kaṅkhatī"**ti. **Sikkhā**ti cettha pubbabhāgasikkhā veditabbā. Kāmaṁ cettha visesuppattiyā mahāsāvajjatāya ceva saṁvāsanimittaṁ ghaṭanāhetu abhiṇhuppattikatāya ca sabrahmacārīsūti kopassa visayo visesetvā vutto, aññatthāpi kopo na cetokhiloti na sakkā viññātunti keci. Yadi evaṁ vicikicchāyapi ayaṁ nayo āpajjati, tasmā yathārutavasena gahetabbaṁ.

Cetokhilasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Vinibandhasuttādivaṇṇanā

206-8. Chaṭṭhe pavattituṁ appadānavasena kusalacittaṁ vinibandhantīti **cetaso vinibandhā.** Taṁ pana vinibandhantā muṭṭhiggāhaṁ gaṇhantā viya hontīti āha **"cittaṁ vinibandhitvā"**ti-ādi. Kāmagiddho puggalo vatthukāmepi kilesakāmepi assādeti abhinandatīti vuttaṁ **"vatthukāmepi kilesakāmepī"**ti. **Attano kāye**ti attano nāmakāye, attabhāve vā. **Bahiddhārūpe**ti paresaṁ kāye anindriyabaddharūpe ca. Udaraṁ avadihati upacinoti pūretīti **udarāvadehakaṁ. Seyyasukhan**ti seyyāya sayanavasena uppajjanakasukhaṁ. **Samparivattakan**ti samparivattitvā. **Paṇidhāyā**ti taṇhāvaseneva paṇidahitvā. Iti pañcavidhopi lobhaviseso eva "cetovinibandho"ti vuttoti veditabbo. Sattamaṭṭhamesu natthi vattabbaṁ.

Vinibandhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Gītassarasuttādivaṇṇanā

209-210. Navame **āyatako nāma gītassaro** taṁ taṁ vattaṁ bhinditvā akkharāni vināsetvā pavattoti āha **"āyatakenā"**ti-ādi. Dhammehi suttavattaṁ nāma atthi, gāthāvattaṁ nāma atthi, taṁ vināsetvā atidīghaṁ kātuṁ na vaṭṭati. Dhammaṁ hi bhāsantena caturassena vattena

parimaṇḍalāni padabyañjanāni dassetabbāni. "Anujānāmi bhikkhave sarabhaññan"ti[1] ca vacanato sarena dhammaṁ bhaṇituṁ vaṭṭati. Sarabhaññe kira taraṅgavattadhotakavattabhāgaggahakavattādīni dvattiṁsa vattāni atthi. Tesu yaṁ icchati, taṁ kātuṁ labhatīti. Dasame natthi vattabbaṁ.

Gītassarasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Kimilavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

(22) 2. Akkosakavagga

1. Akkosakasuttādivaṇṇanā

211-2. Dutiyassa paṭhame **dasahi akkosavatthūhi akkosako**ti "bālosi, mūḷhosi, oṭṭhosi, goṇosi, gadrabhosī"ti-ādinā dasahi akkosavatthūhi akkosako. "Hotu muṇḍakasamaṇa adaṇḍo ahanti karosi, idāni te rājakulaṁ gantvā daṇḍaṁ āropessāmī"ti-ādīni vadanto paribhāsako nāmāti āha **"bhayadassanena paribhāsako"**ti. Lokuttaradhammā apāyamaggassa paripanthabhāvato **paripantho** nāmāti āha **"lokuttaraparipanthassa chinnattā"**ti, lokuttarasaṅkhātassa apāyamaggaparipanthassa chinnattāti attho. Dutiye natthi vattabbaṁ.

Akkosakasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Sīlasuttādivaṇṇanā

213-220. Tatiye[2] **dussīlo**ti ettha **du**-saddo abhāvattho "duppañño"ti-ādīsu[3] viya, na garahaṇatthoti āha **"asīlo nissīlo"**ti. **Bhinnasaṁvaro**ti ettha samādinnasīlo kenaci kāraṇena sīlabhedaṁ patto, so tāva bhinnasaṁvaro hotu. Yo pana sabbena sabbaṁ asamādinnasīlo ācārahīno, so kathaṁ bhinnasaṁvaro nāma

---

1. Vi 4. 243 piṭṭhe. 2. Dī-Ṭī 2. 137 piṭṭhepi passitabbaṁ. 3. Ma 1. 366 piṭṭhe.

hotīti? Sopi sādhusamācārassa pariharaṇīyassa bheditattā bhinnasaṁvaro eva nāma. Vinaṭṭhasaṁvaro saṁvararahitoti hi vuttaṁ hoti. **Taṁ taṁ** sippaṭṭhānaṁ. **Māghātakāle**ti "mā ghātetha pāṇīnan"ti evaṁ māghātaghosanaṁ ghositadivase. **Abbhuggacchati** pāpako kittisaddo. **Ajjhāsayena maṅku hotiyeva** vippaṭisāribhāvato.

Tassāti dussīlassa. **Samādāya vattitaṭṭhānan**ti uṭṭhāya samuṭṭhāya katakāraṇaṁ. **Āpāthaṁ āgacchatī**ti taṁ manaso upaṭṭhāti. **Ummīletvā idhalokan**ti ummīlanakāle attano puttadārādivasena idhalokaṁ passati. **Nimīletvā paralokan**ti nimīlanakāle gatinimittupaṭṭhānavasena paralokaṁ passati. Tenāha **"cattāro apāyā"**ti-ādi. **Pañcamapadan**ti "kāyassa bhedā"ti-ādinā vutto pañcamo ādīnavakoṭṭhāso. **Vuttavipariyāyenā**ti vuttatthāya ādīnagakathāya vipariyāyena "appamatto taṁ taṁ kasivaṇijjādiṁ yathākālaṁ sampādetuṁ sakkotī"ti-ādinā. Pāsaṁsaṁ sīlamassa atthīti **sīlavā. Sīlasampanno**ti sīlena samannāgato sampannasīloti evamādikaṁ pana atthavacanaṁ sukaranti anāmaṭṭhaṁ. Catutthādīni uttānatthāneva.

Sīlasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Akkosakavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

(23) 3. Dīghacārikavagga

1. Paṭhamadīghacārikasuttādivaṇṇanā

221-230. Tatiyassa paṭhamādīni suviññeyyāni. Pañcame **raho nisajjāya āppajjatī**ti "yo pana bhikkhu mātugāmena saddhiṁ eko ekāya raho nisajjaṁ kappeyya, pācittiyan"ti imasmiṁ **sikkhāpade**[1] vuttaṁ āpattiṁ āpajjati. **Paṭicchanne āsane āpajjatī**ti "yo pana bhikkhu mātugāmena raho paṭicchanne āsane nisajjaṁ kappeyya, pācittiyan"ti imasmiṁ vuttaṁ āpattiṁ āpajjati. **Mātugāmassa uttari chappañca vācāhi dhammaṁ**

---

1. Vi 2. 130 piṭṭhe.

desento āpajjatīti "yo pana bhikkhu mātugāmassa uttari chappañca vācāhi dhammaṁ deseyya aññatra viññunā purisaviggahenā"ti[1] evaṁ vuttaṁ āpattiṁ āpajjati. Tenāha **"tesaṁ tesaṁ sikkhāpadānaṁ vasena veditabbānī"**ti. Chaṭṭhādīni uttānatthāni.

Paṭhamadīghacārikasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Dīghacārikavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

231-302. Catutthavaggādīni uttānatthāni.

Iti manorathapūraṇiyā aṅguttaranikāyaṭṭhakathāya
Pañcakanipātavaṇṇanāya anuttānatthadīpanā samattā.

1. Vi 2. 34 piṭṭhe.

Chakkanipāta

1. Paṭhamapaṇṇāsaka

1. Āhuneyyavagga

1. Paṭhama-āhuneyyasuttavaṇṇanā

1. Chakkanipātassa paṭhame **cakkhunā rūpaṁ disvā**ti nissayavohārena vuttaṁ. Sasambhārakaniddesoyaṁ yathā "dhanunā vijjhatī"ti, tasmā nissayasīsena nissitassa gahaṇaṁ daṭṭhabbaṁ. Tenāyamattho "cakkhudvāre rūpārammaṇe āpāthagate taṁ rūpaṁ cakkhuviññāṇena disvā"ti. **Neva sumano hotī**ti javanakkhaṇe iṭṭhe ārammaṇe rāgaṁ anuppādento neva sumano hoti gehassitapemavasenapi maggena sabbaso rāgassa samucchinnattā. **Na dummano**ti aniṭṭhe adussanto na dummano. Pasādaññathattavasenapi iṭṭhepi aniṭṭhepi majjhattepi ārammaṇe na samaṁ sammā ayoniso gahaṇaṁ **asamapekkhanaṁ.** Ayañcassa paṭipatti sativepullappattiyā paññāvepullappattiyā cāti āha **"sato sampajāno hutvā"**ti. Satiyā yuttattā **sato.** Sampajaññena yuttattā **sampajāno.** Ñāṇuppattipaccayarahitakālepi pavattibhedanato **"satatavihāro kathito"**ti vuttaṁ. **Satatavihāro**ti khīṇāsavassa niccavihāro sabbadā pavattanakavihāro. Ṭhapetvā hi samāpattivelaṁ bhavaṅgavelañca khīṇāsavā imināva chaḷaṅgupekkhāvihārena viharanti.

Ettha ca "chasu dvāresupi upekkhako viharatī"ti iminā chaḷaṅgupekkhā kathitā, "sampajāno"ti vacanato pana cattāri ñāṇasampayuttacittāni labbhanti tehi vinā sampajānatāya asambhavato. Satatavihārabhāvato aṭṭha mahākiriyacittāni labbhanti. "Neva sumano na dummano"ti vacanato aṭṭha mahākiriyacitāni, hasituppādo, voṭṭhabbanañcāti dasa cittāni labbhanti. Rāgadosasahajātānaṁ somanassadomanassānaṁ abhāvo tesampi sādhāraṇoti chaḷaṅgupekkhāvasena āgatānaṁ imesaṁ satatavihārānaṁ somanassaṁ kathaṁ labbhatīti ce? Āsevanato.

Kiñcāpi khīṇāsavo iṭṭhāniṭṭhepi ārammaṇe majjhatto viya bahulaṁ upekkhako viharati attano parisuddhapakatibhāvāvijahanato, kadāci pana tathā cetobhisaṅkhārābhāve yaṁ taṁ[1] sabhāvato iṭṭhaṁ ārammaṇaṁ, tassa yāthāvasabhāvaggahaṇavasenapi arahato cittaṁ pubbāsevanavasena somanassasahagataṁ hutvā pavattateva.

Paṭhama-āhuneyyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Dutiya-āhuneyyasuttādivaṇṇanā

2-7. Dutiye[2] **anekavihitan**ti anekavidhaṁ nānappakāraṁ. **Iddhividhan**ti iddhikoṭṭhāsaṁ. **Paccanubhotī**ti paccanubhavati, phusati sacchikaroti pāpuṇātīti attho. Idānissa anekavihitabhāvaṁ dassento **"ekopi hutvā"**ti-ādimāha. Tattha "ekopi hutvā"ti iminā karaṇato pubbeva pakatiyā ekopi hutvā. **Bahudhā hotī**ti bahūnaṁ santike caṅkamitukāmo vā sajjhāyaṁ kātukāmo vā pañhaṁ pucchitukāmo vā hutvā satampi sahassampi hoti. **Āvibhāvaṁ tirobhāvan**ti ettha āvibhāvaṁ karoti, tirobhāvaṁ karotīti ayamattho. Idameva hi sandhāya **paṭisambhidāyaṁ**[3] vuttaṁ "āvibhāvanti kenaci anāvuṭaṁ hoti appaṭicchannaṁ vivaṭaṁ, tirobhāvanti kenaci āvuṭaṁ hoti paṭicchannaṁ pihitaṁ paṭikujjitan"ti. **Tirokuṭṭaṁ tiropākāraṁ tiropabbataṁ asajjamāno gacchati seyyathāpi ākāse**ti ettha **tirokuṭṭan**ti parakuṭṭaṁ, kuṭṭassa parabhāganti vuttaṁ hoti. Esa nayo itaresu. **Kuṭṭo**ti ca gehabhittiyā etaṁ adhivacanaṁ. **Pākāro**ti gehavihāragāmādīnaṁ parikkhepapākāro. **Pabbato**ti paṁsupabbato vā pāsāṇapabbato vā. **Asajjamāno**ti alaggamāno seyyathāpi ākāse viya.

Ummujjanimujjanti ettha **ummujjan**ti uṭṭhānaṁ vuccati. **Nimujjan**ti saṁsīdanaṁ. Ummujjañca nimujjañca **ummujjanimujjaṁ. Udakepi abhijjamāne**ti ettha yaṁ udakaṁ akkamitvā saṁsīdati, taṁ bhijjamānanti vuccati, viparītaṁ **abhijjamānaṁ. Pallaṅkena** gacchati.

---

1. Santaṁ (Ka) 2. Visuddhi 2. 12 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ. 3. Khu 9. 386 piṭṭhe.

Pakkhī sakuṇoti pakkhehi yuttasakuṇo. **Imepi candimasūriye evaṁmahiddhike evaṁmahānubhāve pāṇinā parāmasatī**ti ettha candimasūriyānaṁ dvācattālīsayojanasahassassa upari caraṇena mahiddhikatā, tīsu dīpesu ekakkhaṇe ālokakaraṇena mahānubhāvatā veditabbā. Evaṁ uparicaraṇa-ālokakaraṇehi mahiddhike mahānubhāve. **Parāmasatī**ti gaṇhāti, ekadese vā chupati. **Parimajjatī**ti samantato ādāsatalā viya parimajjati. **Yāva brahmalokāpī**ti brahmalokampi paricchedaṁ katvā. **Kāyena vasaṁ vattetī**ti tatra brahmaloke kāyena attano vasaṁ vatteti.

Dibbāya sotadhātuyāti ettha dibbasadisattā **dibbā.** Devatānaṁ hi sucaritakammanibbattā pittasemharuhirādīhi apalibuddhā upakkilesavimuttatāya dūrepi ārammaṇasampaṭicchanasamatthā dibbā pasādasotadhātu hoti. Ayañcāpi imassa bhikkhuno vīriyabhāvanābalena nibbattā ñāṇasotadhātu tādisāyevāti dibbasadisattā dibbā. Apica dibbavihāravasena paṭiladdhattā attanā ca dibbavihārasannissitattāpi **dibbā.** Savanaṭṭhena nijjīvaṭṭhena ca sotadhātu. Sotadhātukiccakaraṇena sotadhātu viyātipi sotadhātu. Tāya **sotadhātuyā. Visuddhāyā**ti suddhāya nirupakkilesāya. **Atikkantamānusikāyā**ti manussūpacāraṁ atikkamitvā saddasavane mānusikaṁ maṁsasotadhātuṁ atikkantāya vītivattetvā ṭhitāya. **Ubho sadde suṇātī**ti dve sadde suṇāti. Katame dve? **Dibbe ca mānuse ca,** devānañca manussānañca saddeti vuttaṁ hoti. Etena padesapariyādānaṁ veditabbaṁ. **Ye dūre santike cā**ti ye saddā dūre paracakkavāḷepi, ye ca santike antamaso sadehasannissitapāṇakasaddāpi, te suṇātīti vuttaṁ hoti. Etena nippadesapariyādānaṁ veditabbaṁ.

Parasattānanti attānaṁ ṭhapetvā sesasattānaṁ. **Parapuggalānan**ti idampi iminā ekatthameva. Veneyyavasena pana desanāvilāsena ca byañjananānattaṁ kataṁ. **Cetasā ceto**ti attano cittena tesaṁ cittaṁ. **Pariccā**ti paricchinditvā. **Pajānātī**ti sarāgādivasena nānappakārato jānāti. **Sarāgaṁ vā cittan**ti-ādīsu pana aṭṭha lobhasahagatacittaṁ sarāgaṁ cittanti veditabbaṁ. Avasesaṁ cātubhūmakaṁ kusalābyākatacittaṁ **vītarāgaṁ.**

Dve domanassacittāni, dve vicikicchuddhaccacittānīti imāni pana cattāri cittāni imasmiṁ duke saṅgahaṁ na gacchanti. Keci pana therā tānipi saṅgaṇhanti. Duvidhaṁ pana domanassacittaṁ **sadosaṁ cittaṁ** nāma. Sabbampi cātubhūmakaṁ kusalābyākatacittaṁ **vītadosaṁ.** Sesāni dasa akusalacittāni imasmiṁ duke saṅgahaṁ na gacchanti. Keci pana therā tānipi saṅgaṇhanti. **Samohaṁ vītamohan**ti ettha pana pāṭipuggalikanayena vicikicchuddhaccasahagatadvayameva samohaṁ. Mohassa pana sabbākusalesu sambhavato dvādasavidhampi akusalacittaṁ **samohaṁ cittan**ti veditabbaṁ. Avasesaṁ **vītamohaṁ**. Thinamiddhānugataṁ pana **saṁkhittaṁ,** uddhaccānugataṁ **vikkhittaṁ.** Rūpāvacarārūpāvacaraṁ **mahaggataṁ,** avasesaṁ **amahaggataṁ.** Sabbampi tebhūmakaṁ **sa-uttaraṁ,** lokuttaraṁ **anuttaraṁ.** Upacārappattaṁ appanāppattañca **samāhitaṁ,** ubhayamappattaṁ **asamāhitaṁ.** Tadaṅgavikkhambhanasamucchedappaṭippassaddhinissaraṇavimuttiṁ pattaṁ pañcavidhampi etaṁ **vimuttaṁ,** vimuttimappattaṁ vā **avimuttan**ti veditabbaṁ.

Anekavihitanti[1] anekavidhaṁ, anekehi vā pakārehi pavattitaṁ saṁvaṇṇitanti attho. **Pubbenivāsan**ti samanantarātītabhavaṁ ādiṁ katvā tattha tattha nivutthasantānaṁ. **Anussaratī**ti khandhapaṭipāṭivasena, cutipaṭisandhivasena vā anugantvā anugantvā sarati. Seyyathidaṁ? **ekampi jātiṁ -pa- pubbenivāsaṁ anussaratī**ti. Tattha **ekampi jātin**ti ekampi paṭisandhimūlaṁ cutipariyosānaṁ ekabhavapariyāpannaṁ khandhasantānaṁ. Esa nayo **dvepi jātiyo**ti-ādīsupi. **Anekepi saṁvaṭṭakappe**ti-ādīsu pana parihāyamāno kappo **saṁvaṭṭakappo,** vaḍḍhamāno **vivaṭṭakappo**ti veditabbo. Tattha saṁvaṭṭena saṁvaṭṭaṭṭhāyī gahito hoti taṁmūlakattā, vivaṭṭena vivaṭṭaṭṭhāyī. Evaṁ hi sati yāni tāni "cattārimāni bhikkhave kappassa asaṅkhyeyyāni. Katamāni cattāri? Saṁvaṭṭo saṁvaṭṭaṭṭhāyī vivaṭṭo vivaṭṭaṭṭhāyī"ti[2] vuttāni, tāni pariggahitāni honti.

Amutrāsinti amumhi saṁvaṭṭakappe ahaṁ amumhi bhave vā yoniyā vā gatiyā vā viññāṇaṭṭhitiyā vā sattāvāse vā sattanikāye vā āsiṁ. **Evaṁnāmo**ti tisso vā phusso vā. **Evaṁgotto**ti gotamo vā kaccāyano vā kassapo vā. Idamassa atītabhave attano nāmagottānussaraṇavasena vuttaṁ. Sace pana tasmiṁ kāle attano

---

1. Vi-Ṭṭha 1. 128 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ. 2. Aṁ 1. 460 piṭṭhe.

vaṇṇasampattilūkhapaṇītajīvikabhāvaṁ sukhadukkhabahulataṁ appāyukadīghāyukabhāvaṁ vā anussaritukāmo hoti, tampi anussaratiyeva. Tenāha **"evaṁvaṇṇo -pa- evamāyupariyanto"**ti. Tattha **Evaṁvaṇṇo**ti odāto vā sāmo vā. **Evamāhāro**ti sālimaṁsodanāhāro vā pavattaphalabhojano vā. **Evaṁsukhadukkhappaṭisaṁvedī**ti anena pakārena kāyikacetasikānaṁ sāmisanirāmisādippabhedānaṁ sukhadukkhānaṁ paṭisaṁvedī. **Evamāyupariyanto**ti evaṁ vassasataparimāṇāyupariyanto vā caturāsītikappasahassāyupariyanto vā. **So tato cuto amutra udapādin**ti so ahaṁ tato bhavato yonito gatito viññāṇaṭṭhitito sattāvāsato sattanikāyato vā cuto puna amukasmiṁ nāma bhave yoniyā gatiyā viññāṇaṭṭhitiyā sattāvāse sattanikāye vā udapādiṁ. **Tatrāpāsin**ti tatrāpi bhave yoniyā gatiyā viññāṇaṭṭhitiyā sattāvāse sattanikāye vā puna ahosiṁ. **Evaṁnāmo**ti-ādi vuttanayameva.

Apica **amutrāsin**ti idaṁ anupubbena ārohantassa yāvadicchakaṁ anussaraṇaṁ. **So tato**ti paṭinivattantassa paccavekkhaṇaṁ, tasmā **"idhūpapanno"**ti imissā idhūpapattiyā anantarameva uppattiṭṭhānaṁ sandhāya "amutra udapādin"ti idaṁ vuttanti veditabbaṁ. **Tatrāpāsin**ti evamādi panassa tatrāpi imissā upapattiyā antare upapattiṭṭhāne nāmagottādīnaṁ anussaraṇadassanatthaṁ vuttaṁ. **So tato cuto idhūpapanno**ti svāhaṁ tato anantaruppattiṭṭhānato cuto idha amukasmiṁ nāma khattiyakule vā brāhmaṇakule vā nibbattoti. **Itī**ti evaṁ. **Sākāraṁ sa-uddesan**ti nāmagottavasena sa-uddesaṁ, vaṇṇādivasena sākāraṁ. Nāmagottena hi satto "tisso kassapo"ti uddisīyati, vaṇṇādīhi "sāmo odāto"ti nānattato paññāyati, tasmā nāmagottaṁ uddeso, itaro ākāro.

Dibbenāti-ādīsu dibbasadisattā dibbaṁ. Devatānaṁ hi sucaritakammanibbattaṁ pittasemharuhirādīhi apalibuddhaṁ upakkilesavimuttatāya dūrepi ārammaṇasampaṭicchanasamatthaṁ dibbaṁ pasādacakkhu hoti. Idañcāpi vīriyabhāvanābalena nibbattaṁ ñāṇacakkhu tādisamevāti dibbasadisattā dibbaṁ. Dibbavihāravasena paṭiladdhattā attano ca dibbavihārasannissitattāpi dibbaṁ. Ālokapariggahena

mahājutikattāpi dibbaṁ. Tirokuṭṭādigatarūpadassanena mahāgatikattāpi **dibbaṁ.** Taṁ sabbaṁ saddasatthānusārena veditabbaṁ. Dassanaṭṭhena cakkhu. Cakkhukiccakaraṇena cakkhumivātipi cakkhu. Cutūpapātadassanena diṭṭhivisuddhihetuttā visuddhaṁ. Yo hi cutimeva passati, na upapātaṁ, so ucchedadiṭṭhiṁ gaṇhāti. Yo upapātameva passati, na cutiṁ, so navasattapātubhāvadiṭṭhiṁ gaṇhāti. Yo pana tadubhayaṁ passati, so yasmā duvidhampi taṁ diṭṭhigataṁ ativattati, tasmā taṁ dassanaṁ diṭṭhivisuddhihetu hoti. Ubhayampi cetaṁ buddhaputtā passanti. Tena vuttaṁ "cutūpapātadassanena diṭṭhivisuddhihetuttā visuddhan"ti. Manussūpacāraṁ atikkamitvā rūpadassanena atikkantamānusakaṁ, mānusaṁ vā maṁsacakkhuṁ atikkantattā atikkantamānusakanti veditabbaṁ. Tena **dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena.**

Satte passatīti manussānaṁ maṁsacakkhunā viya satte oloketi. **Cavamāne upapajjamāne**ti ettha cutikkhaṇe vā upapattikkhaṇe vā dibbacakkhunā daṭṭhuṁ na sakkā. Ye pana āsannacutikā idāni cavissanti, te cavamānāti, ye ca gahitappaṭisandhikā sampatinibbattā ca, te upapajjamānāti adhippetā. Te evarūpe cavamāne upapajjamāne ca passatīti dasseti. **Hīne**ti mohanissandayuttattā hīnānaṁ jātikulabhogādīnaṁ vasena hīḷite uññāte. **Paṇīte**ti amohanissandayuttattā tabbiparīte. **Suvaṇṇe**ti adosanissandayuttattā iṭṭhakantamanāpavaṇṇayutte. **Dubbaṇṇe**ti dosanissandayuttattā aniṭṭhākantāmanāpavaṇṇayutte, virūpavirūpetipi attho. **Sugate**ti sugatigate, alobhanissandayuttattā vā aḍḍhe mahaddhane. **Duggate**ti duggatigate, lobhanissandayuttattā vā dalidde appannapāne.

Yathākammūpageti yaṁ yaṁ kammaṁ upacitaṁ, tena tena upagate. **Kāyaduccaritenā**ti-ādīsu duṭṭhu caritaṁ kilesapūtikattāti duccaritaṁ. Kāyena duccaritaṁ, kāyato vā uppannaṁ duccaritanti **kāyaduccaritaṁ.** Itaresupi eseva nayo. **Samannāgatā**ti samaṅgibhūtā. **Ariyānaṁ upavādakā**ti buddhapaccekabuddhasāvakānaṁ ariyānaṁ antamaso gihisotāpannānampi anatthakāmā hutvā antimavatthunā vā guṇaparidhaṁsanena vā upavādakā, akkosakā garahakāti vuttaṁ hoti. **Micchādiṭṭhikā**ti

viparītadassanā. **Micchādiṭṭhikammasamādānā**ti micchādiṭṭhivasena samādinnanānāvidhakammā, yepi micchādiṭṭhimūlakesu kāyakammādīsu aññepi samādāpenti.

Kāyassa bhedāti upādinnakkhandhapariccāgā. **Paraṁ maraṇā**ti tadanantaraṁ abhinibbattakkhandhaggahaṇā. Atha vā **kāyassa bhedā**ti jīvitindriyassūpacchedā. **Paraṁ maraṇā**ti cuticittato uddhaṁ. **Apāyan**ti evamādi sabbaṁ nirayavevacanameva. Nirayo hi saggamokkhahetubhūtā puññasammatā ayā apetattā, sukhānaṁ vā āyassa abhāvā **apāyo.** Dukkhassa gati paṭisaraṇanti **duggati,** dosabahulatāya vā duṭṭhena kammena nibbattā gatīti **duggati.** Vivasā nipatanti tattha duggatakārinoti **vinipāto,** vinassantā vā ettha patanti sambhijjamānaṅgapaccaṅgāti **vinipāto.** Natthi ettha assādasaññito ayoti **nirayo.**

Atha vā **apāya**ggahaṇena tiracchānayoniṁ dīpeti. Tiracchānayoni hi apāyo sugatito apetattā, na duggati mahesakkhānaṁ nāgarājādīnaṁ sambhavato. **Duggati**ggahaṇena pettivisayañca. So hi apāyo ceva duggati ca sugatito apetattā dukkhassa ca gatibhūtattā, na tu vinipāto asurasadisaṁ avinipatitattā. **Vinipāta**ggahaṇena asurakāyaṁ. So hi yathāvuttena atthena apāyo ceva duggati ca sabbasamussayehi vinipatitattā vinipātoti vuccati. **Niraya**ggahaṇena avīci-ādikamanekappakāraṁ nirayamevāti. **Upapannā**ti upagatā, tattha abhinibbattāti adhippāyo. Vuttavipariyāyena sukkapakkho veditabbo. Ayaṁ pana viseso—tattha **sugati**ggahaṇena manussagatipi saṅgayhati, **sagga**ggahaṇena devagatiyeva. Tattha sundarā gatīti **sugati.** Rūpādīhi visayehi suṭṭhu aggoti **saggo.** So sabbopi lujjanappalujjanaṭṭhena lokoti ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana sabbākārena **visuddhimaggasaṁvaṇṇanāto**[1] gahetabbo. Tatiyādīni uttānatthāni.

Dutiya-āhuneyyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Visuddhi-Ṭī 2. 56 piṭṭhe.

8. Anuttariyasuttavaṇṇanā

8. Aṭṭhame natthi etesaṁ uttarāni visiṭṭhānīti anuttarāni, anuttarani eva **anuttariyāni** yathā "anantameva anantariyan"ti āha **"niruttarānī"**ti. **Dassanānuttariyaṁ nāma** phalavisesāvahattā. Esa nayo sesesupi. **Sattavidha-ariyadhanalābho**ti sattavidhasaddhādilokuttaradhanalābho. **Sikkhāttayassa pūraṇan**ti adhisīlasikkhādīnaṁ tissannaṁ sikkhānaṁ pūraṇaṁ. Tattha pūraṇaṁ nippariyāyato asekkhānaṁ vasena veditabbaṁ. Kalyāṇaputhujjanato paṭṭhāya hi satta sekhā tisso sikkhā pūrenti nāma, arahā paripuṇṇasikkhoti. Iti imāni anuttariyāni lokiyalokuttarāni kathitāni.

Anuttariyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Anussatiṭṭhānasuttavaṇṇanā

9. Navame anussatiyo eva diṭṭhadhammikasamparāyikādihitasukhānaṁ kāraṇabhāvato ṭhānānīti **anussatiṭṭhānāni. Buddhaguṇārammaṇā satī**ti yathā buddhānussati visesādhigamassa ṭhānaṁ hoti, evaṁ "itipi so bhagavā"ti-ādinā buddhaguṇe ārabbha uppannā sati. Evaṁ anussarato hi pīti uppajjati, so taṁ pītiṁ khayato vayato paṭṭhapetvā arahattaṁ pāpuṇāti. Upācārakammaṭṭhānaṁ nāmetaṁ gihīnampi labbhati. **Upacārakammaṭṭhānan**ti ca paccakkhato upacārajjhānāvahaṁ kammaṭṭhānaparamparāya sammasanaṁ yāva arahattā lokiyalokuttaravisesāvahaṁ. Esa nayo sabbattha.

Anussatiṭṭhānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Mahānāmasuttavaṇṇanā

10. Dasame **tasmiṁ samaye**ti buddhāguṇānussaraṇasamaye. **Rāgapariyuṭṭhitan**ti rāgena pariyuṭṭhitaṁ. Pariyuṭṭhānappattipi, rāgena vā saṁhitaṁ

cittaṁ araññamiva corehi tena pariyuṭṭhitanti vuttaṁ, tassa pariyuṭṭhānaṭṭhānabhāvatopi pariyuṭṭhitarāganti attho. Byañjanaṁ pana anādiyitvā atthamattaṁ dassento **"uppajjamānena rāgena uṭṭhahitvā gahitan"**ti āha. **Ujukamevā**ti pageva kāyavaṅkādīnaṁ apanītattā cittassa ca anujubhāvakarānaṁ mānādīnaṁ abhāvato, rāgādipariyuṭṭhānābhāvena vā oṇati-uṇṇativirahato ujubhāvameva gataṁ. Atha vā **ujukamevā**ti kammaṭṭhānassa thinaṁ middhaṁ otiṇṇatāya līnuddhaccavigamato majjhimasamathanimittappaṭipattiyā ujubhāvameva gataṁ. **Aṭṭhakathaṁ nissāyā**ti bhavajāti-ādīnaṁ padānaṁ atthaṁ nissāya. **Atthavedan**ti vā hetuphalaṁ paṭicca uppannaṁ tuṭṭhimāha. **Dhammavedan**ti hetuṁ paṭicca uppannaṁ tuṭṭhiṁ. "Ārakattā arahan"ti anussarantassa hi yadidaṁ bhagavato kilesehi ārakattaṁ, so hetu. Ñāpako cettha hetu adhippeto, na kārako sampāpako. Tatonena ñāyamāno arahattattho phalaṁ. Iminā nayena sesapadesupi hetuso phalavipāko veditabbo. **Dhammānussati**-ādīsupi hi ādimajjhapariyosānakalyāṇatādayo suppaṭipatti-ādayo ca tattha tattha hetubhāvena niddiṭṭhāyeva. **Dhammūpasaṁhitan**ti yathāvuttahetuphalasaṅkhātaguṇūpasaṁhitaṁ.

Mahānāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Āhuneyyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Sāraṇīyavagga

1. Paṭhamasāraṇīyasuttavaṇṇanā

11. Dutiyassa paṭhame **saritabbayuttakā**ti anussaraṇārahā. Mijjati siniyhati etāyāti mettā, mittabhāvo. Mettā etassa atthīti **mettaṁ,** kāyakammaṁ. Taṁ pana yasmā mettāsahagatacittasamuṭṭhānaṁ, tasmā vuttaṁ **"mettena cittena kātabbaṁ kāyakamman"**ti. Esa nayo sesadvayepi. **Imānī**ti mettakāyakammādīni. **Bhikkhūnaṁ vasena āgatāni** tesaṁ seṭṭhaparisabhāvato. Yathā pana bhikkhunīsupi labbhanti, evaṁ gihīsupi labbhanti catuparisasādhāraṇattāti taṁ dassento **"bhikkhūnañhī"**ti-ādimāha.

Bhikkhuno sabbampi anavajjakāyakammaṁ ābhisamācārikakammantogadhamevāti āha **"mettena cittena -pa- kāyakammaṁ nāmā"**ti. Bhattivasena pavattiyamānā cetiyabodhīnaṁ vandanā mettāsiddhāti katvā tadatthāya gamanaṁ "mettaṁ kāyakamman"ti vuttaṁ. **Ādi**-saddena cetiyabodhibhikkhūsu vuttāvasesāpacāyanādivasena pavattamettāvasena pavattaṁ kāyikaṁ kiriyaṁ saṅgaṇhāti.

Tepiṭakampi buddhavacanaṁ kathiyamānanti adhippāyo. Tepiṭakampi buddhavacanaṁ paripucchana-atthakathanavasena pavattiyamānameva **mettaṁ vacīkammaṁ nāma**hitajjhāsayena pavattitabbato. **Tīṇi sucaritānī**ti kāyavacīmano sucaritāni. **Cintanan**ti evaṁ cintanamattampi manokammaṁ, pageva paṭipannā bhāvanāti dasseti.

Āvīti pakāsaṁ. Pakāsabhāvo cettha yaṁ uddissa taṁ kāyakammaṁ karīyati, tassa sammukhabhāvatoti āha **"sammukhā"**ti. **Raho**ti appakāsaṁ. Appakāsatā ca yaṁ uddissa taṁ kāyakammaṁ karīyati, tassa apaccakkhabhāvatoti āha **"parammukhā"**ti. **Sahāyabhāvagamanaṁ** tesaṁ purato[1]. Tesu karontesuyeva hi sahāyabhāvagamanaṁ sammukhā kāyakammaṁ nāma hoti. **ubhayehī**ti navakehi therehi ca. **Paggayhā**ti paggaṇhitvā uddhaṁ katvā kevalaṁ "devo"ti avatvā guṇehi thirabhāvajotanaṁ "devatthero"ti vacanaṁ paggayha vacanaṁ. Mamattabodhanaṁ vacanaṁ **mamāyanavacanaṁ.** Ekantaparammukhassa manokammassa sammukhatā nāma viññattisamuṭṭhāpanavasena hoti, tañca kho loke kāyakammanti pākaṭaṁ paññātaṁ. Hatthavikārādīni anāmasitvā eva dassento **"nayanāni ummīletvā"**ti-ādimāha. Kāmaṁ mettāsinehasiniddhānaṁ nayanānaṁ ummīlanā pasannena mukhena olokanañca mettaṁ kāyakammameva, yassa pana cittassa vasena nayanānaṁ mettāsinehasiniddhatā mukhassa ca pasannatā, taṁ sandhāya vuttaṁ **"mettaṁ manokammaṁ nāmā"**ti.

Lābha-saddo kammasādhano "lābhā vata bho laddho"ti-ādīsu viya. So cettha "dhammaladdhā"ti vacanato atītakālikoti āha **"cīvarādayo laddhapaccayā"**ti. Dhammato āgatāti **dhammikā,** parisuddhagamanā paccayā. Tenāha "dhammaladdhā"ti. Imameva hi atthaṁ dassetuṁ

---

1. Parato (Ka) Dī-Ṭī 2. 131 piṭṭhe passitabbaṁ.

“kuhanādī”ti-ādi vuttaṁ. Na sammā gayhamānā hi dhammaladdhā nāma na hontīti tappaṭisedhanatthaṁ pāḷiyaṁ “dhammaladdhā”ti vuttaṁ. Deyyaṁ dakkhiṇeyyañca appaṭivibhattaṁ katvā bhuñjatīti **appaṭivibhattabhogī** nāma hoti. Tenāha **“dve paṭivibhattāni nāmā”**ti-ādi. **Cittena vibhajanan**ti etena cittuppādamattenapi vibhajanaṁ paṭivibhattaṁ nāma, pageva payogatoti dasseti. Cittena vibhajanapubbakaṁ vā kāyena vibhajananti mūlameva dassetuṁ **“evaṁ cittena vibhajanan”**ti vuttaṁ. Tena cittuppādamattena paṭivibhāgo kātabboti dasseti. **Appaṭivibhattan**ti bhāvanapuṁsakaniddeso, appaṭivibhattaṁ lābhaṁ bhuñjatīti kammaniddeso vā. **Taṁ neva gihīnaṁ deti** attano ājīvasodhanatthaṁ. **Na attanā paribhuñjati** “mayhaṁ asādhāraṇabhogitā mā hotū”ti. **Paṭiggaṇhanto ca -pa- passatī**ti iminā āgamanato paṭṭhāya sādhāraṇabuddhiṁ upaṭṭhāpeti. Evaṁ hissa sādhāraṇabhogitā sukarā, sāraṇīyadhammo cassa pūro hoti.

Atha vā **paṭiggaṇhanto ca -pa- passatī**ti iminā tassa lābhassa tīsu kālesu sāmāraṇato ṭhapanaṁ dassitaṁ. **Paṭiggaṇhanto ca saṁghena sādhāraṇaṁ hotū**ti iminā paṭiggahaṇakālo dassito. **Gahetvā -pa- passatī**ti iminā paṭiggahitakālo. Tadubhayaṁ pana tādisena pubbabhāgena vinā na hotīti atthasiddho purimakālo. Tayidaṁ paṭiggahaṇato pubbevassa hoti “saṁghena sādhāraṇaṁ hotūti paṭiggaṇhissāmī”ti, paṭiggaṇhantassa hoti “saṁghena sādhāraṇaṁ hotūti paṭiggaṇhāmī”ti, paṭiggahetvā hoti “saṁghena sādhāraṇaṁ hotūti hi paṭiggahitaṁ mayā”ti. Evaṁ tilakkhaṇasampannaṁ katvā laddhaṁ lābhaṁ osāraṇalakkhaṇaṁ avikopetvā paribhuñjanto sādhāraṇabhogī appaṭivibhattabhogī ca hoti.

Imaṁ pana sāraṇīyadhammanti imaṁ catutthaṁ saritabbayuttadhammaṁ. **Na hi -pa- gaṇhanti,** tasmā sādhāraṇabhogitā dussīlassa natthīti ārambhopi tāva na sambhavati, kuto pūraṇanti adhippāyo. **Parisuddhasīlo**ti iminā lābhassa dhammikabhāvaṁ dasseti. **Vattaṁ akhaṇḍento**ti iminā appaṭivibhattabhogitaṁ sādhāraṇabhogitañca dasseti. Sati pana tadubhaye sāraṇīyadhammo pūrito eva hotīti āha **“pūretī”**ti. **Odissakaṁ katvā**ti etena anodissakaṁ katvā pituno, ācariyupajjhāyādīnaṁ

vā therāsanato paṭṭhāya dentassa sāraṇīyadhammoyeva hotīti dasseti. **Dātabban**ti avassaṁ dātabbaṁ. **Sāraṇīyadhammo panassa na hoti** paṭijaggaṭṭhāne odissakaṁ katvā dinnattā. Tenāha **"palibodhajagganaṁ nāma hotī"**ti. **Muttapalibodhassa vaṭṭati** amuttapalibodhassa pūretuṁ asakkuṇeyyattā. Yadi evaṁ sabbena sabbaṁ sāraṇīyadhammaṁ pūrentassa odissakadānaṁ vaṭṭati, na vaṭṭatīti? No na vaṭṭati yuttaṭṭhāneti dassento **"tena panā"**ti-ādimāha. Iminā odissakadānaṁ panassa na sabbattha vāritanti dasseti. Gilānādīnaṁ hi odissakaṁ katvā dānaṁ appaṭivibhāgapakkhikaṁ "asukassa na dassāmī"ti paṭikkhepassa abhāvato. Byatirekappadhāno hi paṭibhāgo. Tenāha **"avasesan"**ti-ādi. **Adātumpī**ti **pi**-saddena dātumpi vaṭṭatīti dasseti. Tañca kho karuṇāyanavasena, na vattaparipūraṇavasena, tasmā dussīlassapi atthikassa sati sambhave dātabbaṁ. Dānaṁ hi nāma na kassaci nivāritaṁ.

Susikkhitāyāti sāraṇīyapūraṇavidhimhi susikkhitāya, sukusalāyāti attho. Idāni tassa kosallaṁ dassetuṁ **"susikkhitāya hī"**ti-ādi vuttaṁ. **Dvādasahi vassehi pūreti, na tato oran**ti iminā tassa duppūrataṁ dasseti. Tathā hi so mahapphalo mahānisaṁso diṭṭhadhammikehipi tāvagarutarehi phalānisaṁsehi anugatoti taṁsamaṅgī ca puggalo visesalābhī ariyapuggalo viya loke acchariyabbhutadhammasamannāgato hoti. Tathā hi so duppajahadānamayassa sīlamayassa puññassa paṭipakkhadhammaṁ sudūre vikkhambhitaṁ katvā visuddhena cetasā loke pākaṭo paññāto hutvā viharati. Tassimamatthaṁ byatirekato anvayato ca vibhāvetuṁ **"sace hī"**ti-ādi vuttaṁ. Taṁ suviññeyyameva.

Idānissa samparāyike diṭṭhadhammike ca ānisaṁse dassetuṁ **"evaṁ pūritasāraṇīyadhammassā"**ti-ādi vuttaṁ. **Neva issā na macchariyaṁ hoti** cirakālabhāvanāya vidhutabhāvato. **Manussānaṁ piyo hoti** pariccāgasīlatāya vissutattā[1]. Tenāha "dadaṁ piyo hoti bhajantinaṁ bahū"ti-ādi[2]. **Sulabhapaccayo hoti** dānavasena uḷārajjhāsayānaṁ paccayalābhassa idhānisaṁsasabhāvato dānassa. **Pattagatamassa**

1. Visuddhattā (Dī-Ṭī 2. 133 piṭṭhe.)
2. Aṁ 2. 34 piṭṭhe.

diyyamānaṁ na khīyati pattagatasseva dvādasavassikassa mahāvattassa avicchedena pūritattā. **Aggabhaṇḍaṁ labhati** devasikaṁ dakkhiṇeyyānaṁ aggato paṭṭhāya dānassa dinnattā. **Bhaye vā -pa- āpajjanti** deyyappaṭiggāhakavikappaṁ akatvā attani nirapekkhacittena cirakālaṁ dānassa pūritatāya pasāritacittattā.

Tatrāti tesu ānisaṁsesu vibhāvetabbesu. **Imāni** phalāni **vatthūni** kāraṇāni. **Mahāgirigāmo**[1] nāma nāgadīpapasse eko gāmova. **Alabhantāpī**ti appapuññatāya alābhino samānāpi. **Bhikkhācāramaggasabhāgan**ti sabhāgaṁ tabbhāgiyaṁ bhikkhācāramaggaṁ jānanti. Anuttarimanussadhammattā therānaṁ saṁsayavinodanatthañca **"sāraṇīyadhammo me bhante pūrito"**ti āha. Tathā hi dutiyavatthusmimpi therena attā pakāsito. Daharakāle evaṁ kira sāraṇīyadhammapūrako ahosi. Manussānaṁ piyatāya sulabhapaccayatāyapi idaṁ vatthumeva. Pattagatākhīyanassa pana visesaṁ vibhāvanato **"idaṁ tāva -pa- ettha vatthū"**ti vuttaṁ.

Giribhaṇḍamahāpūjāyāti cetiyagirimhi sakalalaṅkādīpe yojanappamāṇe samudde ca nāvāsaṅghāṭādike ṭhapetvā dīpapupphagandhādīhi kariyamānāya mahāpūjāya. Tassā ca paṭipattiyā avañjhabhāvavibhāvanatthaṁ**"ete mayhaṁ pāpuṇissantī"**ti āha. **Pariyāyenapi** lesenapi. **Anucchavikan**ti "sāraṇīyadhammapūrako"ti yathābhūtapavedanaṁ tumhākaṁ anucchavikanti attho.

Anārocetvāva palāyiṁsu corabhayena. "Attano dujjīvikāyā"tipi vadanti. Ahaṁ sāraṇīyadhammapūrikā, mama pattapariyāpannenapi sabbāpimā bhikkhuniyo yāpessantīti āha **"mā tumhe tesaṁ gatabhāvaṁ cintayitthā"**ti. **Vaṭṭissatī**ti kappissati. **Therī sāraṇīyadhammapūrikā ahosi,** therassa pana sīlatejeneva devatā ussukkaṁ āpajji.

Natthi etesaṁ khaṇḍanti akhaṇḍāni. Taṁ pana nesaṁ khaṇḍaṁ dassetuṁ **"yassā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha upasampannasīlānaṁ uddesakkamena ādi-antā veditabbā. Tenāha **"sattasū"**ti-ādi. Na hi añño koci

---

1. Mahātīragāmo (Ka)

āpattikkhandhānaṁ anukkamo atthi, anupasampannasīlānaṁ samādānakkamenapi ādi-antā labbhanti. **Pariyante chinnasāṭako viyā**ti tatrante[1] dasante vā chinnavatthaṁ viya. Visadisudāharaṇañcetaṁ "akhaṇḍānī"ti imassa adhikatattā. Evaṁ sesānampi udāharaṇāni. Khaṇḍikatā bhinnatā khaṇḍaṁ, taṁ etassa atthīti **khaṇḍaṁ,** sīlaṁ. **Chiddan**ti-ādīsupi eseva nayo. **Vemajjhe bhinnaṁ**vinivijjhanavasena. Visabhāgavaṇṇena gāvī viyāti sambandho. Visabhāgavaṇṇena upaḍḍhaṁ tatiyabhāgagataṁ sambhinnavaṇṇaṁ **sabalaṁ,** visabhāgavaṇṇeheva bindūhi antarantarāhi vimissaṁ **kammāsaṁ.** Ayaṁ imesaṁ viseso. Sabalarahitāni **asabalāni,** tathā **akammāsāni.** Sīlassa taṇhādāsabyato mocanaṁ vivaṭṭūpanissayabhāvāpādanaṁ, tasmā taṇhādāsabyato mocanavacanena tesaṁ sīlānaṁ vivaṭṭūpanissayatamāha. **Bhujissabhāvakaraṇato**ti iminā bhujissakarāni **bhujissānī**ti uttarapadalopenāyaṁ niddesoti dasseti. Yasmā vā taṁsamaṅgipuggalo serī sayaṁvasī bhujisso nāma hoti, tasmāpi **bhujissāni.** Aviññūnaṁ appamāṇatāya **"viññuppasatthānī"**ti vuttaṁ. Suparisuddhabhāvena vā sampannattā viññūhi pasatthānīti **viññuppasatthāni.**

Taṇhādiṭṭhīhi aparāmaṭṭhattāti "imināhaṁ sīlena devo vā bhavissāmi devaññataro vā"ti taṇhāparāmāsena, "imināhaṁ sīlena devo hutvā tattha nicco dhuvo sassato bhavissāmī"ti diṭṭhiparāmāsena ca aparāmaṭṭhattā. **Parāmaṭṭhun**ti "ayaṁ te sīlesu doso"ti catūsu vipattīsu yāya kāyaci vipattiyā dassanena parāmaṭṭhuṁ, anuddhaṁsetuṁ codetunti attho. Sīlaṁ nāma avippaṭisārādipārampariyena[2] yāvadeva samādhisampādanatthanti āha **"samādhisaṁvattanikānī"**ti. Samādhisaṁvattanappayojanāni **samādhisaṁvattanikāni.**

Samānabhāvo sāmaññaṁ, paripuṇṇacatupārisuddhibhāvena majjhe bhinnasuvaṇṇassa viya bhedābhāvato sīlena sāmaññaṁ sīlasāmaññaṁ, taṁ gato upagatoti **sīlasāmaññagato.** Tenāha **"samānabhāvūpagatasīlo"**ti, sīlasampattiyā samānabhāvaṁ upagatasīlo sabhāgavuttikoti attho. Kāmaṁ puthujjanānampi catupārisuddhisīle nānattaṁ na siyā, taṁ pana na ekantikaṁ, idaṁ ekantikaṁ niyatabhāvatoti āha

---

1. Vatthante (Dī-Ṭī 2. 134 piṭṭhe.)
2. Pāripūriyena (Ka)

“natthi maggasīle nānattan”ti. **Taṁ sandhāyetaṁ vuttan**ti maggasīlaṁ sandhāya taṁ “yāni tāni sīlānī”ti-ādi vuttaṁ.

Yāyanti yā ayaṁ mayhañceva tumhākañca paccakkhabhūtā. **Diṭṭhī**ti maggasammādiṭṭhi. **Niddosā**ti niddhutadosā, samucchinnarāgādipāpadhammāti attho. **Niyyātī**ti vaṭṭadukkhato nissarati niggacchati. Sayaṁ niyyantīyeva hi taṁsamaṅgipuggalaṁ vaṭṭadukkhato niyyāpetīti vuccati. Yā satthu anusiṭṭhi, taṁ karotīti **takkaro,** tassa yathānusiṭṭhaṁ paṭipajjantassāti attho. **Samānadiṭṭhibhāvan**ti sadisadiṭṭhibhāvaṁ saccasampaṭivedhena abhinnadiṭṭhibhāvaṁ.

Paṭhamasāraṇīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Dutiyasāraṇīyasuttavaṇṇanā

12. Dutiye **sabrahmacārīnan**ti sahadhammikānaṁ. Piyaṁ piyāyitabbakaṁ karontīti **piyakaraṇā.** Garuṁ garuṭṭhāniyaṁ karontīti **garukaraṇā. Saṅgaṇhanatthāyā**ti saṅgahavatthuvisesabhāvato sabrahmacārīnaṁ saṅgahaṇāya saṁvattantīti sambandho. **Avivadanatthāyā**ti saṅgahavatthubhāvato eva na vivadanatthāya. Sati ca avivadanahetubhūtasaṅgahakatte tesaṁ vasena sabrahmacārīnaṁ samaggabhāvo bhedābhāvo siddhoyevāti āha **“sāmaggiyā**”ti-ādi.

Dutiyasāraṇīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Nissāraṇīyasuttavaṇṇanā

13. Tatiye **vaḍḍhitā**ti bhāvanāpāripūrivasena paribrūhitā. **Punappunaṁ katā**ti bhāvanāya bahulīkaraṇena aparāparaṁ pavattitā. **Yuttayānasadisā katā**ti yathā yuttamājaññayānaṁ chekena sārathinā adhiṭṭhitaṁ yathāruci pavattati, evaṁ yathāruci pavattirahaṁ gamitā. **Vatthukatā**ti vā adhiṭṭhānaṭṭhena vatthu viya katā, sabbaso upakkilesavisodhanena iddhivisesatāya pavattiṭṭhānabhāvato suvisodhitaparissayavatthu viya katāti vuttaṁ hoti. **Adhiṭṭhitā**ti

paṭipakkhadūrībhāvato subhāvitabhāvena taṁtaṁadhiṭṭhānayogyatāya ṭhapitā. **Samantato citā**ti sabbabhāgena bhāvanūpacayaṁ gamitā. Tenāha **"upacitā"**ti. **Suṭṭhu samāraddhā**ti iddhibhāvanāsikhāppattiyā sammadeva sambhāvitā. **Abhūtabyākaraṇaṁ byākarotī**ti "mettā hi kho me cetovimutti bhāvitā"ti-ādinā attani avijjamānaguṇābhibyāhāraṁ byāharati. Cetovimuttisaddaṁ apekkhitvā **"nissaṭā"**ti vuttaṁ. **Puna byāpādo natthī**ti idāni mama byāpādo nāma sabbaso natthīti ña tvā.

Balavavipassanāti bhayatupaṭṭhāne ñāṇaṁ, ādīnavānupassane ñāṇaṁ, muccitukamyatāñāṇaṁ, bhaṅgañāṇanti catunnaṁ ñāṇānaṁ adhivacanaṁ. Yesaṁ nimittānaṁ abhāvena arahattaphalasamāpattiyā animittatā, taṁ dassetuṁ **"sā hī"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha rāgassa nimittaṁ, rāgo eva vā nimittaṁ **rāganimittaṁ. Ādi**-saddena dosanimittādīnaṁ saṅgaho daṭṭhabbo. Rūpavedanādisaṅkhāranimittaṁ **rūpanimittādi.** Tesaṁyeva niccādivasena upaṭṭhānaṁ **niccanimittādi.** Tayidaṁ nimittaṁ yasmā sabbena sabbaṁ arahattaphale natthi, tasmā vuttaṁ "sā hi -pa- animittā"ti. Nimittaṁ anussarati anugacchati ārabbha pavattati sīlenāti **nimittānusārī.** Tenāha **"vuttappabhedaṁ nimittaṁ anusaraṇasabhāvan"**ti.

Asmimānoti "asmī"ti pavatto attavisayo māno. **Ayaṁ nāma ahamasmī**ti rūpalakkhaṇo vedanādīsu vā aññataralakkhaṇo ayaṁ nāma attā ahaṁ asmīti. Asmimāno samugghātīyati etenāti **asmimānasamugghāto,** arahattamaggo. **Puna asmimāno natthī**ti tassa anuppattidhammatāpādanaṁ kittento samugghātattameva vibhāveti.

Nissāraṇīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Bhaddakasuttādivaṇṇanā

14-15. Catutthe āramitabbaṭṭhena vā kammaṁ ārāmo etassāti **kammārāmo.** Kamme rato na ganthadhure vipassanādhure vāti **kammarato. Punappunaṁ yutto**ti tapparabhāvena anu anu yutto pasuto. **Ālāpasallāpo**ti itthivaṇṇapurisavaṇṇādivasena punappunaṁ lapanaṁ. Pañcame natthi vuttabbaṁ.

Bhaddakasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Nakulapitusuttavaṇṇanā

16. Chaṭṭhe visabhāgavedanuppattiyā kakaceneva catu-iriyāpathaṁ chindanto ābādhayatīti ābādho, so yassa atthīti **ābādhiko.** Taṁsamuṭṭhānadukkhena **dukkhito. Adhimattagilāno**ti dhātusaṅkhayena parikkhīṇasarīro.

Sappaṭibhayakantārasadisā soḷasavatthukā aṭṭhavatthukā ca vicikicchā tiṇṇā imāyāti **tiṇṇavicikicchā.** Vigatā samucchinnā pavatti-ādīsu "evaṁ nu kho na nu kho"ti evaṁ pavattikā kathaṁkathā assāti **vigatakathaṁkathā.** Sārajjakarānaṁ pāpadhammānaṁ pahīnattā rāgavikkhepesu sīlādiguṇesu ca tiṭṭhakattā vesārajjaṁ, visāradabhāvaṁ veyyattiyaṁ pattāti **vesārajjappattā.** Attanā eva paccakkhato diṭṭhattā na paraṁ pacceti, nassa paro paccetabbo atthīti **aparappaccayā.**

Gilānā vuṭṭhitoti gilānabhāvato vuṭṭhāya ṭhito. Bhāvappadhāno hi ayaṁ niddeso. **Gilāno hutvā vuṭṭhito**ti idaṁ pana atthamattanidassanaṁ.

Nakulapitusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Soppasuttavaṇṇanā

17. Sattame **paṭisallānā vuṭṭhito**ti ettha **paṭisallānan**ti tehi tehi saddhivihārika-antevāsika-upāsakādisattehi ceva rūpārammaṇādisaṅkhārehi ca paṭinivattitvā apasakkitvā nilīyanaṁ vivecanaṁ. Kāyacittehi tato vivitto ekībhāvo pavivekoti āha **"ekībhāvāyā"**ti-ādi. **Ekībhāvato**ti ca iminā kāyavivekato vuṭṭhānamāha. **Dhammanijjhānakkhantito**ti-ādinā cittavivekato. **Vuṭṭhito**ti tato duvidhavivekato bhavaṅguppattiyā sabrahmacārīhi samāgamena upeto.

Soppasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Macchabandhasuttavaṇṇanā

18. Aṭṭhame **macchaghātakan**ti macchabandhaṁ kevaṭṭaṁ. **Orabbhikādīsu urabbhā** vuccanti eḷakā, urabbhe hantīti **orabbhiko. Sūkarikā**dīsupi eseva nayo.

Macchabandhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Paṭhamamaraṇassatisuttavaṇṇanā

19. Navame **evaṁnāmake gāme**ti nātikānāmakaṁ gāmaṁ nissāya. Dvinnaṁ cūḷapitimahāpitiputtānaṁ dve gāmā, tesu ekasmiṁ gāme. Ñātīnaṁ hi nivāsaṭṭhānabhūto gāmo ñātiko, ñātikoyeva **nātiko** ña-kārassa na-kārādeso "animittā na nāyare"ti-ādīsu[1] viya. So kira gāmo yesaṁ tadā tesaṁ pubbapurisena attano ñātīnaṁ sādhāraṇabhāvena nivasito, tena ñātikoti paññāyittha. Atha pacchā dvīhi dāyādehi dvidhā vibhajitvā paribhutto. Giñjakā vuccati iṭṭhakā, giñjakāhiyeva kato āvasathoti **giñjakāvasatho.** So hi āvāso yathā sudhāparikammena payojanaṁ natthi, evaṁ iṭṭhakāhi eva cinitvā chādetvā kato. Tasmiṁ kira padese mattikā sakkharamarumpavālukādīhi asammissā kathinā saṇhasukhumā, tāya katāni kulālabhājanānipi silāmayāni viya daḷhāni, tasmā te upāsakā tāya mattikāya dīghaputhū iṭṭhakā kāretvā ṭhapetvā ṭhapetvā dvāravātapānakavāṭatulāyo sabbaṁ dabbasambhārena vinā tāhi iṭṭhakāhiyeva pāsādaṁ kāresuṁ. Tena vuttaṁ **"iṭṭhakāmaye pāsāde"**ti.

Rattindivanti ekarattidivaṁ. **Bhagavato sāsanan**ti ariyamaggappaṭivedhāvahaṁ satthu ovādaṁ. **Bahu vata me kataṁ assā**ti bahu vata mayā attahitaṁ pabbajitakiccaṁ kataṁ bhaveyya.

Tadantaranti tattakaṁ velaṁ. **Ekapiṇḍapātan**ti ekaṁ divasaṁ yāpanappahonakaṁ piṇḍapātaṁ. **Yāva anto paviṭṭhavāto bahi nikkhamati, bahi**

---

1. Visuddhi 1. 228; Saṁ-Ṭṭha 1. 39; Jātaka-Ṭṭha 2. 52 piṭṭhesu.

nikkhantavāto vā anto pavisatīti ekasseva pavesanikkhamo viya vuttaṁ, taṁ nāsikāvātabhāvasāmaññenāti daṭṭhabbaṁ.

Paṭhamamaraṇassatisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Dutiyamaraṇassatisuttavaṇṇanā

20. Dasame **nikkhante**ti vītivatte. **Patigatāyā**ti[1] paccāgatāya, sampattāyāti attho. Tenāha **"paṭipannāyā"ti. So mamassa antarāyo**ti yathāvuttā na kevalaṁ kālakiriyāva, mama atidullabhaṁ khaṇaṁ labhitvā tassa satthusāsanamanasikārassa ceva jīvitassa ca saggamokkhānañca antarāyo assa, bhaveyyāti attho. Tenāha **"tividho antarāyo"**ti-ādi. **Vipajjeyyā**ti vipattiṁ gaccheyya. Satthakena viya aṅgapaccaṅgānaṁ kantanakārakā kāye sandhibandhanacchedakavātā **satthakavātā. Kattukamyatāchando**ti niyyānāvaho kattukamyatākusalacchando. **Payogavīriyan**ti bhāvanānuyogavīriyaṁ. Na paṭivāti na paṭinivattatīti **appaṭivānī,** antarā vosānānāpajjanavīriyaṁ. Tenāha **"anukkaṇṭhānā appaṭisaṅgharaṇā"**ti.

Dutiyamaraṇassatisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāraṇīyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Anuttariyavagga

1. Sāmakasuttādivaṇṇanā

21-22. Tatiyassa paṭhame **kevalakappan**ti ettha **kevala**-saddo anavasesattho, **kappa**-saddo samantabhāvattho, tasmā kevalakappaṁ pokkharaṇiyanti evamattho daṭṭhabbo. Anavasesaṁ pharituṁ samatthassapi obhāsassa kenaci kāraṇena ekadesapharaṇampi siyā, ayaṁ pana sabbasova pharatīti dassetuṁ samantattho kappa-saddo gahito. **Attano obhāsena pharitvā**ti vatthālaṅkārasarīrasamuṭṭhitena obhāsena pharitvā,

---

1. Patiyitāya (Pāḷiyaṁ)

candimā viya ekobhāsaṁ ekapajjotaṁ karitvāti attho. **Samanuñño**ti sammadeva katamanuñño. Tenāha **"samānacitto"**ti, samānajjhāsayoti attho. Dukkhaṁ vaco etasminti dubbaco, tasā kammaṁ dovacassaṁ, tassa puggalassa anādariyavasena pavattā cetanā, tassa bhāvo atthitā **dovacassatā.** Atha vā dovacassameva **dovacassatā.** Sā atthato saṅkhārakkhandho hoti. Cetanāpadhāno hi saṅkhārakkhandho. Catunnaṁ vā khandhānaṁ apadakkhiṇaggāhitākārena pavattānaṁ etaṁ adhivacananti vadanti. Pāpā assaddhādayo puggalā etassa mittāti pāpamitto, tassa bhāvo **pāpamittatā.** Sāpi atthato dovacassatā viya daṭṭhabbā. Yāya hi cetanāya puggalo pāpamitto pāpasampavaṅko nāma hoti, sā cetanā pāpamittatā. Cattāropi vā arūpino khandhā tadākārappavattā pāpamittatā. Dutiyaṁ uttānameva.

Sāmakasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Bhayasuttavaṇṇanā

23. Tatiye sambhavati jātimaraṇaṁ etenāti **sambhavo,** upādānanti āha **"jātiyā ca maraṇassa ca sambhave paccayabhūte"**ti. **Anupādā**ti anupādāya. Tenāha **"anupādiyitvā"**ti. Jātimaraṇāni sammā khīyanti etthāti **jātimaraṇasaṅkhayo,** nibbānanti āha **"jātimaraṇānaṁ saṅkhaya saṅkhāte nibbāne"**ti. **Sabbadukkhaṁ upaccagun**ti sakalampi vaṭṭadukkhaṁ atikkantā carimacittanirodhena vaṭṭadukkhalesassapi asambhavato.

Bhayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Himavantasuttavaṇṇanā

24. Catutthe **samāpattikusalo hotī**ti samāpajjanakusalo hoti. Tenāha **"samāpajjituṁ kusalo"**ti. Tattha antogatahetu-attho ṭhiti-saddo, tasmā ṭhapanakusaloti atthoti āha **"samādhiṁ ṭhapetuṁ sakkotīti attho"**ti. Tattha **ṭhapetuṁ sakkotī**ti

sattaṭṭha-accharāmattaṁ khaṇaṁ jhānaṁ ṭhapetuṁ sakkoti adhiṭṭhānavasibhāvassa nipphāditattā. **Yathāparicchedenā**ti yathāparicchinnakālena. **Vuṭṭhātuṁ sakkoti** vuṭṭhāna vasibhāvassa nipphāditattā. Kallaṁ sañjātaṁ assāti kallitaṁ, tasmiṁ kallite kallitabhāve kusalo **kallitakusalo. Hāsetuṁ** tosetuṁ sampahaṁsetuṁ. **Kallaṁ kātun**ti samādhānassa paṭipakkhadhammānaṁ dūrīkaraṇena sahakārīkāraṇānañca samappadhānena samāpajjane cittaṁ samatthaṁ kātuṁ. **Samādhissa gocarakusalo**ti samādhismiṁ nipphādetabbe tassa gocare kammaṭṭhānasaññite pavattiṭṭhāne bhikkhācāragocare satisampajaññayogato kusalo cheko. Tenāha "**samādhissa asappāye anupakārake dhamme vajjetvā**"ti-ādi. **Paṭhamajjhānādisamādhiṁ abhinīharitun**ti paṭhamajjhānādisamādhiṁ visesabhāgiyatāya abhinīharituṁ upanetuṁ.

Himavantasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Anussatiṭṭhānasuttavaṇṇanā

25. Pañcame **anussatikāraṇānī**ti anussatiyo eva diṭṭhadhammikasamparāyikādihitasukhānaṁ hetubhāvato kāraṇāni. **Nikkhantan**ti nissaṭaṁ. **Muttan**ti vissaṭṭhaṁ. **Vuṭṭhitan**ti apetaṁ. Sabbametaṁ vikkhambhanameva sandhāya vadati. **Gedhamhā**ti pañcakāmaguṇato. **Idampī**ti buddhānussativasena laddhaṁ upacārajjhānamāha. **Ārammaṇaṁ karitvā**ti paccayaṁ karitvā, pādakaṁ katvāti attho.

Anussatiṭṭhānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Mahākaccānasuttavaṇṇanā

26. Chaṭṭhe **sambādhe**ti vā taṇhāsaṁkilesādīnaṁ sampīḷe saṅkare gharāvāse. **Okāsā vuccantī**ti maggaphalasukhādhigamāya okāsabhāvato okāsāti vuccanti. **Okāsādhigamo**ti lokuttaradhammassa adhigamāya adhigantabba-okāso. **Visujjhanatthāyā**ti rāgādīhi malehi

abhijjhāvisamalobhādīhi ca upakkiliṭṭhacittānaṁ visuddhatthāya. Sā panāyaṁ cittassa visuddhi sijjhamānā yasmā sokādīnaṁ anupādāya saṁvattati, tasmā vuttaṁ **"sokaparidevānaṁ samatikkamāyā"**ti-ādi. Tattha socanaṁ ñātibyasanādinimittaṁ cetaso santāpo antotāpo antonijjhānaṁ **soko,** ñātibyasanādinimittameva socikatā. "Kahaṁ ekaputtakā"ti-ādinā[1] paridevanavasena lapanaṁ **paridevo. Samatikkamanatthāyā**ti pahānāya. Āyatiṁ anuppajjanaṁ hi idha samatikkamo. **Dukkhadomanassānaṁ atthaṅgamāyā**ti kāyikadukkhassa ca cetasikadomanassassa cāti imesaṁ dvinnaṁ atthaṅgamāya, nirodhāyāti attho. Ñāyati nicchayena kamati nibbānaṁ, taṁ vā ñāyati paṭivijjhati etenāti **ñāyo,** ariyamaggo. Idha pana saha pubbabhāgena ariyamaggo gahitoti āha **"sahavipassanakassa maggassa adhigamanatthāyā"**ti. **Apaccayaparinibbānassā**ti anupādisesanibbānaṁ sandhāya vadati. Paccayavasena anuppannaṁ asaṅkhataṁ amatadhātumeva. Sesamettha uttānameva.

Mahākaccānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Paṭhamasamayasuttavaṇṇanā

27. Sattame **vaḍḍhetī**ti manaso vivaṭṭanissitaṁ vaḍḍhiṁ āvahati. **Manobhāvanīyo**ti vā manasā bhāvito sambhāvito. Yañca āvajjato manasi karoto cittaṁ vinīvaraṇaṁ hoti. Imasmiṁ pakkhe kammasādhano sambhāvanattho bhāvanīya-saddo. **"Thinamiddhavinodanakammaṭṭhānan"**ti vatvā tadeva vibhāvento **"ālokasaññaṁ vā"**ti-ādimāha. **Vīriyārambhavatthu-ādīnaṁ vā**ti ettha **ādi**-saddena idha avuttānaṁ atibhojane nimittaggāhādīnaṁ saṅgaho daṭṭhabbo. Vuttaṁ hetaṁ "cha dhammā thinamiddhassa pahānāya saṁvattanti atibhojane nimittaggāho, iriyāpathasamparivattanatā, ālokasaññāmanasikāro, abbhokāsavāso, kalyāṇamittatā, sappāyakathā"ti[2]. Antarāyasaddapariyāyo idha **antarā**-saddoti āha**"anantarāyena"**ti.

Paṭhamasamayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Ma 2. 309, 310; Saṁ 1. 323 piṭṭhesu.
2. Itivuttaka-Ṭṭha 341 piṭṭhe.

8. Dutiyasamayasuttavaṇṇanā

28. Aṭṭhame maṇḍalasaṇṭhānamāḷasaṅkhepena katā bhojanasālā **maṇḍalamāḷā**ti adhippetāti āha **"bhojanasālāyā"**ti. Sesamettha suviññeyyameva.

Dutiyasamayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Udāyīsuttavaṇṇanā

29. Navame diṭṭhadhammo vuccati paccakkho attabhāvoti āha**"imasmiṁyeva attabhāve"**ti. **Sukhavihāratthāyā**ti nikkilesatāya nirāmisena sukhena vihāratthāya. **Ālokasaññaṁ manasi karotī**ti sūriyacandapajjotamaṇi-ukkāvijju-ādīnaṁ āloko divā rattiñca upaladdho, yathāladdhavaseneva ālokaṁ manasi karoti, citte ṭhapeti. Tathā ca naṁ manasi karoti, yathāssa subhāvitālokakasiṇassa viya kasiṇāloko yathicchakaṁ yāvadicchakañca so āloko rattiyaṁ upatiṭṭhati. Yena tattha divāsaññaṁ ṭhapeti, divāriva vigatathinamiddho hoti. Tenāha **"yathā divā tathā rattin"**ti. **Divāti saññaṁ ṭhapetī**ti vuttanayena manasi katvā divāriva saññaṁ uppādeti. **Yathānena divā -pa- tatheva taṁ manasi karotī**ti yathānena divā upaladdho sūriyāloko, evaṁ rattimpi divā diṭṭhākāreneva taṁ ālokaṁ manasi karoti. **Yathā canena rattiṁ -pa- manasi karotī**ti yathā rattiyaṁ candāloko[1] upaladdho, evaṁ divāpi rattiṁ diṭṭhākāreneva taṁ ālokaṁ manasi karoti, citte ṭhapeti. **Vivaṭenā**ti thinamiddhena apihitattā vivaṭena. **Anonaddhenā**ti asañchāditena. **Sahobhāsakan**ti saññāṇobhāsaṁ. Dibbacakkhuñāṇaṁ rūpagatassa dibbassa itarassa ca dassanaṭṭhena idha ñāṇadassananti adhippetanti āha **"dibbacakkhusaṅkhātassā"**ti-ādi.

Uddhaṁ jīvitapariyādānāti jīvitakkhayato upari maraṇato paraṁ. **Samuggatenā**ti uṭṭhitena. **Dhumātattā**ti uddhaṁ uddhaṁ dhumātattā

---

1. Candālokādi-āloko (Ka)

sūnattā. Setarattehi viparibhinnaṁ vimissitaṁ nīlaṁ, purimavaṇṇavipariṇāmabhūtaṁ vā nīlaṁ vinīlaṁ, vinīlameva **vinīlakan**ti ka-kārena padavaḍḍhanamāha anatthantarato yathā "pītakaṁ lohitakan"ti. **Paṭikūlattā**ti jigucchanīyattā. Kucchitaṁ vinīlaṁ **vinīlakan**ti kucchanattho vā ayaṁ ka-kāroti dassetuṁ vuttaṁ yathā "pāpako kittisaddo abbhuggacchatī"ti[1]. **Paribhinnaṭṭhānehi** kākadhaṅkādīhi. **Vissandamānaṁ pubban**ti vissavanta pubbaṁ, tahaṁ tahaṁ paggharantapubbanti attho. **Tathābhāvan**ti vissandamānapubbataṁ.

So bhikkhūti yo "passeyya sarīraṁ sīvathikāya chaḍḍhitan"ti vutto, so bhikkhu. **Upasaṁharati** sadisataṁ. **Ayampi kho**ti-ādi upasaṁharaṇākāradassanaṁ. **Āyū**ti rūpajīvitindriyaṁ. Arūpajīvitindriyaṁ panettha viññāṇagatikameva. **Usmā**ti kammajatejo. **Evaṁpūtikasabhāvo**ti evaṁ ativiya pūtisabhāvo āyu-ādivigame viyāti adhippāyo. Ediso bhavissatīti evaṁbhāvīti āha **"evamevaṁ uddhumātādibhedo bhavissatī"**ti.

Luñcitvā luñcitvāti uppāṭetvā uppāṭetvā. **Sesāvasesamaṁsalohitayuttan**ti sabbaso akkhāditattā tahaṁ tahaṁ sesena appāvasesena maṁsalohitena yuttaṁ. **Aññena hatthaṭṭhikan**ti avisesena hatthaṭṭhikānaṁ vippakiṇṇatā jotitāti anavasesato tesaṁ vippakiṇṇataṁ dassento **"catusaṭṭhibhedampī"**ti-ādimāha. **Terovassikānī**ti tirovassagatāni. Tāni pana saṁvaccharaṁ vītivattāni hontīti āha **"atikkantasaṁvaccharānī"**ti. Purāṇatāya ghanabhāvavigamena vicuṇṇatā idha pūtibhāvo. So yathā hoti, taṁ dassento **"abbhokāse"**ti-ādimāha. **Anekadhātūnan**ti cakkhudhātu-ādīnaṁ, kāmadhātu-ādīnaṁ vā. **Satiyā ca ñāṇassa ca atthāyā**ti "abhikkante paṭikkante sampajānakārī hotī"ti-ādinā[2] vuttāya sattaṭṭhānikāya satiyā ceva taṁsampayuttañāṇassa ca atthāya.

Udāyīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Dī 3. 196; Aṁ 2. 221 piṭṭhesu. 2. Dī 1. 67; Dī 2. 233; Ma 1. 72 piṭṭhesu.

10. Anuttariyasuttavaṇṇanā

30. Dasame **nihīnan**ti lāmakaṁ, kiliṭṭhaṁ vā. **Gāmavāsikānan**ti bālānaṁ. Puthujjanānaṁ idanti **pothujjanikaṁ.** Tenāha **"puthujjanānaṁ santakan"**ti, puthujjanehi sevitabbattā tesaṁ santakanti vuttaṁ hoti. **Anariyan**ti na niddosaṁ. Niddosaṭṭho hi ariyaṭṭho. Tenāha **"na uttamaṁ na parisuddhan"**ti. Ariyehi vā na sevitabbanti **anariyaṁ. Anatthasaṁhitan**ti diṭṭhadhammikasamparāyikādivividhavipulānatthasahitaṁ. Tādisañca atthasannissitaṁ na hotīti āha **"na atthasannissitan"**ti. **Na vaṭṭe nibbindanatthāyā**ti catusaccakammaṭṭhānābhāvato. Asati pana vaṭṭe nibbidāya virāgādīnaṁ asambhavoyevāti āha **"na virāgāyā"**ti-ādi.

Anuttamaṁ **anuttariyan**ti āha **"etaṁ anuttaran"**ti. **Hatthismin**ti nimittatthe bhummanti āha **"hatthinimittaṁ sikkhitabban"**ti. Hatthivisayattā hatthisannissitattā ca hatthisippaṁ "hatthī"ti gahetvā "hatthismimpi sikkhatī"ti vuttaṁ, tasmā hatthisippe sikkhatīti evamettha attho daṭṭhabbo. Sesapadesupi eseva nayo.

Liṅgabyattayena vibhattibyattayena **pāricariye**ti vuttanti āha **"pāricariyāya paccupaṭṭhitā"**ti. Sesamettha suviññeyyameva.

Anuttariyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Anuttariyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Devatāvagga

1. Sekhasuttādivaṇṇanā

31-34. Catutthassa paṭhame sekhānaṁ paṭiladdhaguṇassa parihāni nāma natthīti āha **"uparūpariguṇaparihānāyā"**ti, uparūpariladdhabbānaṁ maggaphalānaṁ parihānāya anuppādāyāti attho. Tatiyādīni uttānatthāneva.

Sekhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Vijjābhāgiyasuttavaṇṇanā

35. Pañcame sampayogavasena vijjaṁ bhajanti, sahajāta-aññamaññanissayasampayutta-atthi-avigatādipaccayavasena tāya saha ekībhāvaṁ gacchantīti **vijjābhāgiyā.** Atha vā vijjābhāge vijjākoṭṭhāse vattanti vijjāsabhāgatāya tadekadese vijjākoṭṭhāse pavattantīti **vijjā bhāgiyā.** Tattha vipassanāñāṇaṁ, manomayiddhi, cha abhiññāti aṭṭha vijjā. Purimena atthana tāhi sampayuttadhammā vijjābhāgiyā. Pacchimena atthena tāsu yā kāci ekāva vijjā vijjā, sesā vijjābhāgiyā, evaṁ vijjāpi vijjāya sampayuttadhammāpi "vijjābhāgiyā"tveva veditabbā. Idha pana vipassanāñāṇasampayuttā saññāva vijjābhāgiyāti āgatā, saññāsīsena sesasampayuttadhammāpi vuttā evāti daṭṭhabbaṁ. **Aniccānupassanāñāṇe**ti aniccānupassanāñāṇe nissayapaccayabhūte uppannasaññā, tena sahagatāti attho. Sesesupi eseva nayo.

Vijjābhāgiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Vivādamūlasuttavaṇṇanā

36. Chaṭṭhe **kodhano**ti kujjhanasīlo. Yasmā so appahīnakodhatāya adhigatakodho nāma hoti, tasmā **"kodhena samannāgato"**ti-āha. Upanāho etassa atthīti **upanāhī,** upanayhanasīloti vā **upanāhī.** Vivādo nāma uppajjamāno yebhuyyena paṭhamaṁ dvinnaṁ vasena uppajjatīti vuttaṁ **"dvinnaṁ bhikkhūnaṁ vivādo"**ti. So pana yathā bahūnaṁ anatthāvaho hoti, taṁ nidassanamukhena nidassento **"kathan"**ti-ādimāha. **Abbhantaraparisāyā**ti parisabbhantare.

Guṇamakkhanāya pavattopi attano kārakaṁ gūthena paharantiṁ gūtho viya paṭhamataraṁ makkhetīti makkho, so etassa atthīti **makkhī**. Paḷāsatīti paḷāso, parassa guṇe ḍaṁsitvā viya apanetīti attho. So etassa atthīti **paḷāsī**. Paḷāsī puggalo hi dutiyassa dhuraṁ na deti, samaṁ haritvā ativadati. Tenāha **"yugaggāhalakkhaṇena paḷāsena sapannāgato"**ti. Issatīti **issukī.** Maccharāyatīti maccharaṁ, taṁ etassa

atthīti **maccharī.** Saṭhayati na sammā bhāsatīti **saṭho** aññathā santaṁ attānaṁ aññathā pavedanato. Māyā etassa atthī **māyāvī.** Micchā pāpikā viññugarahitā etassa diṭṭhīti **micchādiṭṭhi,** kammapathapariyāpannāya "natthi dinnan"ti-ādivatthukāya micchattapariyāpannāya aniyyānikāya diṭṭhiyā samannāgatoti attho. Tenāha **"natthikavādī"**ti-ādi.

Saṁ attano diṭṭhiṁ, sayaṁ vā attanā yathāgahitaṁ parāmasati, sabhāvaṁ atikkamitvā parato āmasatīti **sandiṭṭhiparāmāsī.** Ādhānaṁ daḷhaṁ gaṇhātīti **ādhānaggāhī,** daḷhaggāhī, "idameva saccan"ti thiraggāhīti attho. Yuttaṁ kāraṇaṁ disvāva laddhiṁ paṭinissajjatīti paṭinissaggī, dukkhena kicchena kasirena bahumpi kāraṇaṁ dassetvā na sakkā paṭinissaggaṁ kātunti **duppaṭinissaggī.** Yo attano uppannadiṭṭhiṁ "idameva saccan"ti daḷhaṁ gaṇhitvā api buddhādīhi kāraṇaṁ dassetvā vuccamāno na paṭinissajjati, tassetaṁ adhivacanaṁ. Tādiso hi puggalo yaṁ yadeva dhammaṁ vā adhammaṁ vā suṇāti, taṁ sabbaṁ "evaṁ amhākaṁ ācariyehi kathitaṁ, evaṁ amhehi sutan"ti kummova aṅgāni sake kapāle antoyeva samodahati. Yathā hi kacchapo attano hatthapādādike aṅge kenaci ghaṭite sabbāni aṅgāni attano kapāleyeva samodahati, na bahi nīharati, evamayampi "na sundaro tava gāho, chaḍḍehi nan"ti vutto taṁ na vissajjati, antoyeva attano hadaye eva ṭhapetvā vicarati, kumbhīlaggāhaṁ gaṇhāti. Yathā susumārā gahitaṁ na paṭinissajjanti, evaṁ gaṇhāti.

Vivādamūlasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Chaḷaṅgadānasuttavaṇṇanā

37. Sattame dakkhanti vaḍḍhanti etāyāti **dakkhiṇā,** pariccāgamayaṁ puññaṁ, tassūpakaraṇabhūto deyyadhammo ca. Idha pana deyyadhammo adhippeto. Tenevāha **"dakkhiṇaṁ patiṭṭhāpetī"**ti. **Ito uṭṭhitenā**ti ito khettato uppannena. Rāgo vinayati etenāti **rāgavinayo,** rāgassa samucchedikā paṭipadā. Tenāha **"rāgavinayapaṭipadaṁ paṭipannā"**ti.

"Pubbeva dānā sumano"ti-ādigāthāya pubbeva dānā muñcacetanāya pubbe dānūpakaraṇasambharaṇato paṭṭhāya sumano "sampattīnaṁ nidānaṁ

anugāmikadānaṁ dassāmī”ti somanassito bhaveyya. **Dadaṁ cittaṁ pasādaye**ti dadanto deyyadhammaṁ dakkhiṇeyyahatthe patiṭṭhāpento “asārato dhanato sārādānaṁ karomī”ti attano cittaṁ pasādeyya. **Datvā attamano hotī**ti dakkhiṇeyyānaṁ deyyadhammaṁ pariccajitvā “paṇḍitapaññattaṁ nāma mayā anuṭṭhitaṁ, aho sādhu suṭṭhū”ti attamano pamudito pītisomanassajāto hoti. **Esā**ti yā ayaṁ pubbacetanā muñcacetanā aparacetanāti imāsaṁ kammaphalānaṁ saddhānugatānaṁ somanassapariggahitānaṁ tividhānaṁ cetanānaṁ pāripūrī, esā.

Sīlasaññamenāti kāyikavācasikasaṁvarena. **Hatthapāde**ti dakkhiṇeyyānaṁ hatthapāde. **Mukhaṁ vikkhāletvā**ti tesaṁyeva mukhaṁ vikkhāletvā, attanāva mukhodakaṁ datvāti adhippāyo.

Chaḷaṅgadānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Attakārīsuttādivaṇṇanā

38-41. Aṭṭhame kusalakiriyāya ādi-ārambhabhāvena pavattavīriyaṁ ṭhitasabhāvatāya sabhāvadhāraṇaṭṭhena dhātūti vuttanti āha **“ārambhadhātūti ārabhanavasena pavattavīriyan”**ti. Laddhāsevanaṁ vīriyaṁ balappattaṁ hutvā paṭipakkhe vidhamatīti āha **“nikkamadhātūti kosajjato nikkhamanasabhāvaṁ vīriyan”**ti. **Parakkamanasabhāvo**ti adhimattatarānaṁ paṭipakkhadhammānaṁ vidhamanasamatthatāya paṭupaṭutarabhāvena paraṁ paraṁ[1] ṭhānaṁ akkamanasabhāvo. Navamādīsu natthi vattabbaṁ.

Attakārīsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

12. Nāgitasuttavaṇṇanā

42. Dvādasame **māhaṁ nāgita yasena samāgaman**ti mā ahaṁ yasena samāgamanaṁ patthemi. **Mā ca mayā yaso**ti yaso ca mayā mā

1. Paṭupaṭutarāti paraṁ paraṁ (Ka)

samāgacchatūti attho. Iminā attano lābhasakkārena anatthikataṁ vibhāveti. **Pañcahi vimuttīhī**ti tadaṅgavimutti-ādīhi pañcahi vimuttīhi. Sesamettha uttānameva.

Nāgitasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Devatāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Dhammikavagga

1. Nāgasuttavaṇṇanā

43. Pañcamassa paṭhame **parisiñcitunti**[1] yo cuṇṇamattikādīhi gattāni ubbaṭṭento mallakamuṭṭhādīhi vā ghaṁsanto nahāyati, so "nahāyatī"ti vuccati. Yo tathā akatvā pakatiyāva nahāyati, so "parisiñcatī"ti vuccati. Bhagavato ca sarīre tathā haritabbaṁ rajojallaṁ nāma nupalimpati acchachavibhāvato, utuggahaṇatthaṁ pana bhagavā kevalaṁ udake otarati. Tenāha **"gattāni parisiñcitun"**ti.

Pubbakoṭṭhakoti pācīnakoṭṭhako. Sāvatthiyaṁ kira jetavanavihāro kadāci mahā, kadāci khuddako. Tathā hi so vipassissa bhagavato kāle yojaniko ahosi, sikhissa tigāvuto, vessabhussa aḍḍhayojaniko, kakusandhassa gāvutappamāṇo, koṇāgamanassa aḍḍhagāvutappamāṇo, kassapassa vīsati-usabhappamāṇo, amhākaṁ bhagavato kāle aṭṭhakarīsappamāṇo jāto. Tampi nagaraṁ tassa vihārassa kadāci pācīnato hoti, kadāci dakkhiṇato, kadāci pacchimato, kadāci uttarato. Jetavanagandhakuṭiyaṁ pana catunnaṁ mañcapādānaṁ patiṭṭhitaṭṭhānaṁ acalameva. Cattāri hi acalacetiyaṭṭhānāni nāma mahābodhipallaṅkaṭṭhānaṁ, isipatane dhammacakkappavattanaṭṭhānaṁ, saṅkassanagare devorohanakāle sopānassa patiṭṭhānaṭṭhānaṁ, mañcapādaṭṭhānanti. Ayaṁ pana pubbakoṭṭhako kassapadasabalassa vīsati-usabhavihārakāle pācīnadvārakoṭṭhako ahosi, so idāni "pubbakoṭṭhako"tveva paññāyati.

---

1. Ma-Ṭṭha 2. 71 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

Kassapadasabalassa kāle aciravatī nagaraṁ parikkhipitvā sandamānā pubbakoṭṭhakaṁ patvā udakena bhinditvā mahantaṁ udakarahadaṁ māpesi samatittikaṁ anupubbagambhīraṁ. Tattha ekaṁ rañño nhānatitthaṁ, ekaṁ nāgarānaṁ, ekaṁ bhikkhu saṁghassa, ekaṁ buddhānanti evaṁ pāṭi-ekkāni nhānatitthāni honti ramaṇīyāvikiṇṇarajatapaṭṭasadisavālukāni. Iti bhagavatā āyasmatā ānandena saddhiṁ yena ayaṁ evarūpo pubbakoṭṭhako, tenupasaṅkami gattāni parisiñcituṁ. Athāyasmā ānando udakasāṭikaṁ upanāmesi. Bhagavā surattadupaṭṭaṁ apanetvā udakasāṭikaṁ nivāsesi. Thero dupaṭṭena saddhiṁ mahācīvaraṁ attano hatthagataṁ akāsi. Bhagavā udakaṁ otari, sahotaraṇenevassa udake macchakacchapā sabbe suvaṇṇavaṇṇā ahesuṁ, yantanāḷikāhi suvaṇṇarasadhārāni siñcanakālo viya suvaṇṇapaṭappasāraṇakālo viya ca ahosi. Atha bhagavato nahānavattaṁ dassetvā paccuttiṇṇassa thero surattadupaṭṭaṁ upanāmesi. Bhagavā taṁ nivāsetvā vijjullatāsadisaṁ kāyabandhanaṁ bandhitvā mahācīvaraṁ antantena saṁharitvā padumagabbhasadisaṁ katvā upanītaṁ dvīsu kaṇṇesu gahetvā aṭṭhāsi. Tena vuttaṁ **"pubbakoṭṭhake gattāni parisiñcitvā ekacīvaro aṭṭhāsī"**ti.

Evaṁ ṭhitassa pana bhagavato sarīraṁ vikasitapadumapupphasadisaṁ sabbapāliphullaṁ pāricchattakaṁ, tārāmarīcivikasitañca gaganatalaṁ siriyā avahasamānaṁ viya virocittha, byāmappabhāparikkhepavilāsinī cassa dvattiṁsavaralakkhaṇamālā ganthitvā ṭhapitā dvattiṁsa candimā viya, dvattiṁsa sūriyā viya, paṭipāṭiyā ṭhapitadvattiṁsacakkavattidvattiṁsadevarājadvattiṁsamahābrahmāno viya ca ativiya virocittha. Yasmā ca bhagavato sarīraṁ sudhantacāmīkarasamānavaṇṇaṁ suparisodhitapavāḷaruciratoraṇaṁ suvisuddhanīlaratanāvalisadisakesatanuruhaṁ, tasmā tahaṁ tahaṁ viniggatasujātajātihiṅgulakarasūpasobhitaṁ upari satamegharatanāvalisucchāditaṁ jaṅgamamiva kanakagirisikharaṁ virocittha. Tasmiṁ ca samaye dasabalassa sarīrato nikkhamitvā chabbaṇṇarasmiyo samantato asītihatthappamāṇe padese ādhāvantī vidhāvantī ratanāvaliratanadāmaratanacuṇṇavippakiṇṇaṁ viya pasāritaratanacittakañcanapaṭṭamiva āsiñcamānalākhārasadhārācittamiva ukkāsatanipātasamākulamiva nirantaravippakiṇṇakaṇikārakiṅkiṇikapupphamiva

vāyuvegasamuddhatacinapiṭṭhacuṇṇarañjitamiva indadhanuvijjullatāvitānasantha tamiva ca gaganatalaṁ, taṁ ṭhānaṁ pavanañca sammā pharanti. Vaṇṇabhūmi nāmesā, evarūpesu ṭhānesu buddhānaṁ sarīravaṇṇaṁ vā guṇavaṇṇaṁ vā cuṇṇiyapadehi vā gāthāhi vā atthañca upamāyo ca kāraṇāni ca āharitvā paṭibalena dhammakathikena pūretvā kathetuṁ vaṭṭati. Evarūpesu hi ṭhānesu dhammakathikassa thāmo veditabbo. **Pubbasadisāni kurumāno**ti nirudakāni kurumāno, sukkhāpayamānoti attho. Sodake gatte cīvaraṁ pārupantassa hi cīvare kaṇṇikāni uṭṭhahanti, parikkhārabhaṇḍaṁ dussati, buddhānaṁ pana sarīre rajojallaṁ na upalimpati, padumapatte ukkhitta-udakabindu viya udakaṁ vinivaṭṭetvā gacchati. Evaṁ santepi sikkhāgāravatāya bhagavā "pabbajitavattaṁ nāmetan"ti mahācīvaraṁ ubhosu kaṇṇesu gahetvā purato kāyaṁ paṭicchādetvā aṭṭhāsi.

Tāḷitañca vāditañca tāḷitavāditaṁ, tūriyānaṁ tāḷitavāditaṁ tūriyatāḷihavāditaṁ, mahantañca taṁ tūriyatāḷitavāditañcāti **mahātūriyatāḷitavāditaṁ.** Tenāha **"mahantenā"**ti-ādi. Atha vā bherimudiṅgapaṇavāditūriyānaṁ tāḷitaṁ vīṇāveḷugomukhi-ādīnaṁ vāditañca **tūriyatāḷitavāditan**ti vā evamettha attho daṭṭhabbo.

Abhiññāpāraṁ gatoti **abhiññāpāragū.** Evaṁ sesesupi. So hi bhagavā sabbadhamme abhijānanto gatoti **abhiññāpāragū.** Tesu pañcupādānakkhandhe parijānanto gatoti **pariññāpāragū.** Sabbakilese pajahanto gatoti **pahānapāragū.** Cattāro magge bhāvento gatoti **bhāvanāpāragū.** Nirodhaṁ sacchikaronto gatoti **sacchikiriyāpāragū.** Sabbasamāpattiṁ samāpajjanto gatoti **samāpattipāragū.** **Subrahmadevaputtādayo**ti ettha so kira devaputto accharāsaṁghaparivuto nandanakīḷitaṁ katvā pāricchattakamūle paññattāsane nisīdi. Taṁ pañcasatā parivāretvā nisinnā, pañcasatā rukkhaṁ abhiruhitvā madhurassarena gāyitvā pupphāni pātenti. Tāni gahetvā itarā ekatovaṇṭikamālāva[1] ganthenti. Atha rukkhaṁ abhiruḷhā upacchedakavasena ekappahāreneva kālaṁ katvā avīcimhi nibbattā mahādukkhaṁ anubhavanti. Atha kāle gacchante devaputto "imāsaṁ neva saddo

---

1. Ekatovaṇṭikamālāvasena (Ka)

suyyati, na pupphāni pātenti, kahaṁ nu kho gatā"ti āvajjento niraye nibbattabhāvaṁ disvā piyavatthukasokena ruppamāno cintesi "etā tāva yathākammena gatā, mayhaṁ āyusaṅkhāro kittako"ti. So "sattame divase mayāpi avasesāhi pañcasatāhi saddhiṁ kālaṁ katvā tattheva nibbattitabban"ti disvā balavatarena sokena samappito "imaṁ mayhaṁ sokaṁ sadevake loke aññatra tathāgatā nibbāpetuṁ samattho natthī"ti cintetvā satthu santikaṁ gantvā vanditvā ekamantaṁ ṭhito—

"Niccaṁ utrastamidaṁ cittaṁ, niccaṁ ubbiggamidaṁ mano.
Anuppannesu kicchesu[1], atho uppatitesu ca.
Sace atthi anutrastaṁ, taṁ me akkhāhi pucchito"ti[2]—

imaṁ gāthamabhāsi. Bhagavāpissa—

"Nāññatra bojjhā tapasā, nāññatrindriyasaṁvarā.
Nāññatra sabbanissaggā, sotthiṁ passāmi pāṇinan"ti[2]—

dhammaṁ desesi. So desanāpariyosāne vigatasoko pañcahi accharāsatehi saddhiṁ sotāpattiphale patiṭṭhāya bhagavantaṁ namassamāno aṭṭhāsi. Taṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ **"dukkhappattā subrahmadevaputtādayo"**ti. **Ādi-**saddena candasūriyadevaputtādayo saṅgaṇhāti. **Catūhi kāraṇehī**ti ārakattā, arīnaṁ arānañca hatattā, paccayādīnaṁ arahattā, pāpakaraṇe rahābhāvāti imehi catūhi kāraṇehi.

Dasavidhasaṁyojanānīti orambhāgiyuddhambhāgiyabhedato dasavidhasaṁyojanāni. **Sabbe accarucī**ti sabbasatte atikkamitvā pavattaruci. **Aṭṭhamakan**ti sotāpattimaggaṭṭhaṁ sandhāya vadati. **Sotāpanno**ti phalaṭṭho gahito.

Soraccanti "tattha katamaṁ soraccaṁ? Yo kāyiko avītikkamo vācasiko avītikkamo kāyikavācasiko avītikkamo, idaṁ vuccati soraccaṁ, sabbopi sīlasaṁvaro soraccan"ti[3] vacanato sucisīlaṁ "soraccan"ti vuttaṁ. **Karuṇā**ti karuṇābrahmavihāramāha. **Karuṇāpubbabhāgo**ti tassa pubbabhāgaṁ upacārajjhānaṁ vadati.

---

1. Kiccesu (Ka) 2. Saṁ 1. 52 piṭṭhe. 3. Abhi 1. 260 piṭṭhe.

Duvidhena jhānenāti ārammaṇūpanijjhānalakkhaṇūpanijjhānabhedato duvidhena jhānamanena. **Pañcavidhamicchājīvavasenā**ti kuhanālapanānemittikatānippesikatālābhenalābhaṁnijigīsanatāsaṅkhātapañca vidhamicchājīvavasena. **Na lippatī**ti na allīyati anusayato ārammaṇakaraṇato vā taṇhādiṭṭhi-abhinivesābhāvato. Sesamettha uttānameva.

Nāgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Migasālāsuttavaṇṇanā

44. Dutiye **samasamagatiyā**ti ka-kārassa ya-kāravasena niddesoti āha **"samabhāveneva samagatikā"**ti. **Bhavissantī**ti atītatthe anāgatavacanaṁ katanti āha **"bhavissantīti jātā"**ti. Purāṇassa hi isidattassa ca samagatikaṁ sandhāya sā evamāha.

Ammakāti mātugāmo. Upacāravacanaṁ hetaṁ, itthīsu yadidaṁ ammakā mātugāmo jananī janikāti. Tenāha **"itthī hutvā itthisaññāya eva samannāgatā"**ti.

Diṭṭhiyā paṭivijjhitabbaṁ appaṭividdhaṁ hotīti atthato kāraṇato ca paññāya paṭivijjhitabbaṁ appaṭividdhaṁ hoti, nijjaṭaṁ niggumbaṁ katvā yāthāvato aviditaṁ hoti. Samaye samaye kilesehi vimuccanakaṁ pītipāmojjaṁ idha **sāmāyikaṁ** ma-kāre a-kārassa dīghaṁ katvā. Tenāha **"sāmāyikampi vimuttiṁ na labhatīti kālānukālaṁ dhammassavanaṁ nissāya pītipāmojjaṁ na labhatī"**ti. **Pamiṇantī**ti ettha ārambhattho **pa-**saddoti āha **"tuletuṁ ārabhantī"**ti. **Paṇīto**ti visiṭṭho.

Tadantaranti vacanavipallāsena upayogatthe sāmivacanaṁ katanti āha **"taṁ antaraṁ taṁ kāraṇan"**ti. Lobhassa aparāparuppattiyā bahuvacanavasena **"lobhadhammā"**ti vuttā. **Sīlena visesī ahosi** methunadhammaviratiyā samannāgatattā.

Migasālāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Iṇasuttādivaṇṇanā

45-48. Tatiye daliddo nāma duggato, tassa bhāvo **dāliddiyaṁ**. Na etassa sakaṁ sāpateyyanti **assako,** asāpateyyo. Tenāha **"attano santakena rahito"**ti. "Buddho dhammo saṁgho"ti vutte "sammāsambuddho bhagavā, svākkhāto dhammo, suppaṭipanno saṁgho"ti kenaci akampiyabhāvena okappanaṁ ratanattayaguṇe ogāhetvā kappanaṁ **okappanasaddhā** nāma. "Idaṁ akusalaṁ kammaṁ no sakaṁ, idaṁ pana kammaṁ sakan"ti evaṁ byatirekato anvayato ca kammassakatajānanapaññā **kammassakatapaññā.** Tividhaṁ hi duccaritaṁ attanā katampi sakakammaṁ nāma na hoti atthabhañjanato. Sucaritaṁ sakakammaṁ nāma atthajananato. **Iṇādānasmin**ti paccattavacanatthe etaṁ bhummanti āha **"iṇaggahaṇaṁ vadāmī"**ti.

Kaṭaggāhoti kataṁ sabbaso siddhameva katvā gahaṇaṁ. So pana vijayalābho hotīti āha **"jayaggāho"**ti. Hirimano etassāti **hirimano**ti āha **"hirisampayuttacitto"**ti, pāpajigucchana lakkhaṇāya hiriyā sampayuttacittoti attho. Ottappatti ubbijjati bhāyati sīlenāti **ottappī,** ottappena samannāgato. **Nirāmisaṁ sukhan**ti tatiyajjhānasukhaṁ dūrasamussāritakāmāmisattā. **Upekkhan**ti catutthajjhānupekkhaṁ, na yaṁ kiñci upekkhāvedananti āha **"catutthajjhānupekkhan"**ti. **Āraddhavīriyo**ti paggahitaparipuṇṇakāyikacetasikavīriyoti attho. Yo gaṇasaṅgaṇikaṁ vinodetvā catūsu iriyāpathesu aṭṭha-ārambhavatthuvasena ekako hoti, tassa kāyikaṁ vīriyaṁ āraddhaṁ nāma hoti. Cittasaṅgaṇikaṁ vinodetvā aṭṭhasamāpattivasena ekako hoti, gamane uppannakilesassa ṭhānaṁ pāpuṇituṁ na deti, ṭhāne uppannakilesassa nisajjaṁ nisajjāya uppannakilesassa sayanaṁ pāpuṇituṁ na deti, uppannaṭṭhāneyeva kilese niggaṇhāti, ayaṁ cetasikaṁ vīriyaṁ āraddhaṁ nāma hoti. Paṭipakkhadūrībhāvena seṭṭhaṭṭhena ca eko udetīti ekodi, ekaggatā. Tassa yogato ekaggacitto idha **ekodi.** Paṭipakkhato attānaṁ nipāti, taṁ vā nipayati visosetīti **nipako.** Aññataraṁ kāyādibhedaṁ ārammaṇaṁ sātisayāya satiyā saratīti **sato.** Tenāha **"ekaggacitto"**ti-ādi.

Akuppā me vimuttīti mayhaṁ arahattaphalavimutti akuppatāya akuppārammaṇatāya ca akuppā. Sā hi rāgādīhi na kuppatīti akuppatāyapi

akuppā. Akuppaṁ nibbānamassā ārammaṇanti akuppārammaṇatāyapi akuppā. Tenevāha **"akuppārammaṇattā"**ti-ādi. **Bhavasaṁyojanānan**ti kāmarāgapaṭighamānadiṭṭhivicikicchāsīlabbataparāmāsabhavarāga-issāmacchariya- avijjāsaṅkhātānaṁ dasannaṁ saṁyojanānaṁ. Imāni hi satte bhavesu saṁyojenti upanibandhanti bhavābhavena saṁyojenti, tasmā bhavasaṁyojanānīti vuccanti. **Khīṇāsavo uttama-aṇaṇo** kilesa-iṇānaṁ abhāvato. Aññe hi sattā yāva na kilesā pahīyanti, tāva sa-iṇā nāma aserivihārabhāvato. Catutthādīni uttānatthāni.

Iṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Khemasuttavaṇṇanā

49. Sattame **vuttabrahmacariyavāso**ti nivutthabrahmacariyavāso. **Katakaraṇīyo**ti ettha **karaṇīyan**ti pariññāpahānabhāvanāsacchi kiriyamāha. Taṁ pana yasmā catūhi maggehi paccekaṁ catūsu saccesu kattabbattā soḷasavidhaṁ veditabbaṁ. Tenāha **"catūhi maggehi kattabban"**ti. Khandhakilesa-abhisaṅkhārasaṅkhātā tayo osīdāpanaṭṭhena bhārā viyāti bhārā, te ohitā oropitā nikkhittā pātitā etenāti **ohitabhāro.** Tenāha **"khandhabhāraṁ -pa- otāretvā ṭhito"**ti. Anuppatto sadatthanti **anuppattasadattho. Sadattho**ti ca sakatthamāha ka-kārassa da-kāraṁ katvā. Ettha hi arahattaṁ attano yonisomanasikārāyattattā attūpanibandhaṭṭhena sasantānapariyāpannattā attānaṁ avijahanaṭṭhena attano uttamatthena ca attano atthattā "sakattho"ti vuccati. Tenāha **"sadattho vuccati arahattan"**ti. **Sammadaññā vimutto**ti sammā aññāya vimutto, acchinnabhūtāya maggapaññāya sammā yathābhūtaṁ dukkhādīsu yo yathā jānitabbo, tathā jānitvā vimuttoti attho. Tenāha **"sammā hetunā"**ti-ādi. **Vimutto**ti ca dve vimuttiyo sabbassa cittasaṁkilesassa maggo nibbānādhimutti ca. Nibbāne adhimuccanaṁ tattha ninnapoṇapabbhāratāya. Arahā sabbakilesehi vimuttacittattā cittavimuttiyā vimutto, nibbānaṁ adhimuttattā nibbāne vimutto. Sesamettha uttānameva.

Khemasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Indriyasaṁvarasuttavaṇṇanā

50. Aṭṭhame upanisīdati phalaṁ etthāti kāraṇaṁ **upanisā. Yathā bhūtañāṇadassanan**ti yathāsabhāvajānanasaṅkhātaṁ dassanaṁ. Etena taruṇa vipassanaṁ dasseti. Taruṇavipassanā hi balavavipassanāya paccayo hoti. **Taruṇavipassanā**ti nāmarūpapariggahe ñāṇaṁ paccayapariggahe ñāṇaṁ sammasane ñāṇaṁ maggāmagge vavatthapetvā ṭhitañāṇanti catunnaṁ ñāṇānaṁ adhivacanaṁ. Nibbindati etāyāti **nibbidā. Balavavipassanā**ti bhayatupaṭṭhāne ñāṇaṁ ādīnavānupassane ñāṇaṁ muccitukamyatāñāṇaṁ saṅkhārupekkhāñāṇanti catunnaṁ ñāṇānaṁ adhivacanaṁ. Paṭisaṅkhānupassanā pana muccitukamyatāpakkhikā eva. "Yāva maggāmaggañāṇadassanavisuddhi, tāva taruṇavipassanā"ti hi vacanato upakkilesavimutta udayabbayañāṇato balavavipassānā. Virajjati ariyo saṅkhārato etenāti **virāgo,** ariyamaggo. **Arahattaphalan**ti ukkaṭṭhaniddesato vuttaṁ. Indriyasaṁvarassa sīlarakkhaṇahetuttā vuttaṁ **"sīlānurakkhaṇa-indriyasaṁvaro kathito"**ti.

Indriyasaṁvarasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Ānandasuttavaṇṇanā

51. Navame **therā bhikkhū viharanti bahussutā āgatāgamā**ti-ādipāḷipadesu imināva nayena attho daṭṭhabbo—sīlādiguṇānaṁ thirabhāvappattiyā **therā.** Suttageyyādi bahu sutaṁ etesanti **bahussutā.** Vācuggatadhāraṇena sammadeva garūnaṁ santike āgamitabhāvena āgato pariyattidhammasaṅkhāto āgamo etesanti **āgatāgamā.** Suttābhidhammasaṅkhātassa dhammassa dhāraṇena **dhammadharā.** Vinayadhāraṇena **vinayadharā.** Tesaṁyeva dhammavinayānaṁ mātikāya dhāraṇena **mātikādharā.** Tattha tattha dhammaparipucchāya **paripucchati.** Taṁ atthaparipucchāya **paripañhati** vīmaṁsati vicāreti. **Idaṁ bhante kathaṁ, imassa kvattho**ti paripucchanapañhanākāradassanaṁ. **Avivaṭañceva** pāḷiyā atthaṁ padesantarapāḷidassanena āgamato **vivaranti. Anuttānīkatañca** yuttivibhāvanena **uttānīkaronti. Kaṅkhāṭṭhāniyesu dhammesu**

saṁsayuppattiyā hetuyā gaṇṭhiṭṭhānabhūtesu pāḷipadesu yāthāvato vinicchayadānena **kaṅkhaṁ paṭivinodenti.**

Ānandasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Khattiyasuttavaṇṇanā

52. Dasame bhoge adhippāyo etesanti **bhogādhippāyā.** Paññatthāya etesaṁ mano upavicaratīti **paññūpavicārā.** Pathaviyā dāyatthāya vā cittaṁ abhiniveso etesanti **pathavībhinivesā.** Mantā adhiṭṭhānaṁ patiṭṭhā etesanti **mantādhiṭṭhānā.** Iminā nayena sesapadānipi veditabbāni. Sesaṁ uttānameva.

Khattiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

11. Appamādasuttavaṇṇanā

53. Ekādasame **jaṅgalānan**ti ettha yo nipicchalo na anūponirudakatāya thaddhalūkho bhūmippadeso, so "jaṅgalo"ti vuccati. Tabbahulatāya pana idha sabbo bhūmippadeso jaṅgalo. Tasmiṁ jaṅgale jātā bhavāti vā jaṅgalā, tesaṁ **jaṅgalānaṁ.** Evaṁ hi nadicarānampi hatthīnaṁ saṅgaho kato hoti samodhātabbānaṁ viya samodhāyakānampi idha jaṅgalaggahaṇena gahetabbato. **Pathavītalacārīnan**ti iminā jalacārino ca nivatteti adissamānapādattā. **"Pāṇānan"**ti sādhāraṇavacanampi **"padajātānī"**ti saddantarasannidhānena visesaniviṭṭhameva hotīti āha **"sapādakapāṇānan"**ti. "Muttagatan"ti-ādīsu[1] gata-saddo viya idha **jāta**-saddo anatthantaroti āha **"padajātānīti padānī"**ti. **Samodhānan**ti samavarodhaṁ, antogadhaṁ vā. Tenāha **"odhānaṁ upanikkhepaṁ gacchantī"**ti. **Kūṭaṅgamā**ti pārimantena kūṭaṁ upagacchanti. **Kūṭaninnā**ti kūṭacchiddamagge pavisanavasena kūṭe ninnā. **Kūṭasamosaraṇā**ti chidde anupavisanavasena ca āhacca avatthānena ca kūṭe samodahitvā ṭhitā.

---

1. Ma 2. 87; Aṁ 3. 181 piṭṭhesu.

Vaṇṭe patamāne sabbāni bhūmiyaṁ patantīti āha **"vaṇṭānuvattakāni bhavantī"**ti.

Appamādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

12. Dhammikasuttavaṇṇanā

54. Dvādasame **jātibhūmiyan**ti ettha jananaṁ jāti, jātiyā bhūmi **jātibhūmi,** jātaṭṭhānaṁ. Taṁ kho panetaṁ neva kosalamahārājādīnaṁ, na caṅkibrāhmaṇādīnaṁ, na sakkasuyāmasantusitādīnaṁ, na asītimahāsāvakānaṁ, na aññesaṁ sattānaṁ "jātibhūmī"ti vuccati. Yassa pana jātadivase dasasahassī lokadhātu ekaddhajamālāvippakiṇṇakusumavāsacuṇṇagaṇasugandhā[1] sabbapāliphullamiva nandanavanaṁ virocamānā paduminipaṇṇe udakabindu viya akampittha, jaccandhādīnañca rūpadassanādīni anekāni pāṭihāriyāni pavattiṁsu, tassa sabbaññubodhisattassa jātaṭṭhānaṁ, sātisayassa pana janakakapilavatthusannissayo "jātibhūmī"ti vuccati. **Jātibhūmakā upāsakā**ti jātibhūmivāsino upāsakā. Santanetvā sabbaso tanetvā pattharitvā ṭhitamūlāni **mūlasantānakāni.** Tāni pana atthato mūlāniyevāti āha **"mūlasantānakānanti mūlānan"**ti.

Jātadivase āvudhānaṁ jotitattā, rañño aparimitassa ca sattakāyassa anatthato paripālanasamatthatāya ca "jotipālo"ti laddhanāmattā vuttaṁ **nāmena jotipālo"**ti. **Govindo**ti govindiyābhisekena abhisitto, govindassa ṭhāne ṭhapanābhisekena abhisittoti attho. Taṁ kira tassa brāhmaṇassa kulaparamparāgataṁ ṭhānantaraṁ. Tenāha **"ṭhānena mahāgovindo"**ti. Gavaṁ paññañca vindati paṭilabhatīti govindo, mahanto govindoti **mahāgovindo. Go**ti hi paññāyetaṁ adhivacanaṁ "gacchati atthe bujjhatī"ti katvā. Mahāgovindo ca amhākaṁ bodhisattoyeva. So kira disampatissa nāma rañño purohitassa govindabrāhmaṇassa putto hutvā attano pitussa ca rañño ca accayena tassa putto reṇu,

---

1. Ekakampena vippakiṇṇa... (Ka) Ma-Ṭṭha 2. 41 passitabbaṁ.

sahāyā cassa Sattabhū, Brahmadatto, Vessabhū, Bharato, dve Dhataraṭṭhāti ime satta rājāno yathā aññamaññaṁ na vivadanti, evaṁ rajje patiṭṭhāpetvā tesaṁ atthadhamme anusāsanto Jambudīpatale sabbesaṁ rājāva raññaṁ, brahmāva brāhmaṇānaṁ, devova gahapatikānaṁ sakkato garukato mānito pūjito apacito uttamagāravaṭṭhānaṁ ahosi. Tena vuttaṁ **"reṇu-ādīnaṁ sattannaṁ purohito"**ti. Imeva satta bhāradhārā[1] mahārājāno. Vuttaṁ hetaṁ—

> "Sattabhū brahmadatto ca, vessabhū bharato saha.
> Reṇu dve ca dhataraṭṭhā, tadāsuṁ satta bhāradhā"ti[2].

Rañño diṭṭhadhammikasamparāyikatthānaṁ puro vidhānato pure saṁvidhānato **purohito. Kodhāmagandhenā**ti kodhasaṅkhātena pūtigandhena. Karuṇā assa atthīti **karuṇan**ti sapubbabhāgakaruṇajjhānaṁ vuttanti āha **"karuṇāya ca karuṇāpubbabhāge ca ṭhitā"**ti. Yakāro sandhivasena āgatoti āha **"yeteti ete"**ti. **Arahattako paṭṭhāya sattamo**ti sakadāgāmī. **Sakadāgāmiṁ upādāyā**ti sakadāgāmibhāvaṁ paṭicca. Sakadāgāmissa hi pañcindriyāni sakadāgāmibhāvaṁ paṭicca mudūni nāma honti. Sesamettha suviññeyyameva.

Dhammikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhammikavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamapaṇṇāsako niṭṭhito.

---

1. Bhāradhā (Ka)   2. Dī-Ṭṭha 2. 255 piṭṭhe.

2. Dutiyapaṇṇāsaka

6. Mahāvagga

1. Soṇasuttavaṇṇanā

55. Chaṭṭhassa paṭhame **nisīdi bhagavā paññatte āsane**ti ettha kiṁ taṁ āsanaṁ paṭhamameva paññattaṁ, udāhu bhagavantaṁ disvā paññattanti ce? Bhagavato dharamānakāle padhānikabhikkhūnaṁ vattametaṁ, yadidaṁ attano vasanaṭṭhāne buddhāsanaṁ paññapetvāva nisīdananti dassento āha **"padhānikabhikkhū"**ti-ādi. buddhakāle kira yattha yattha ekopi bhikkhu viharati, sabbattha buddhāsanaṁ paññattameva hoti. Kasmā? Bhagavā hi attano santike kammaṭṭhānaṁ gahetvā phāsukaṭṭhāne viharante manasi karoti "asuko mayhaṁ santike kammaṭṭhānaṁ gahetvā gato, asakkhi nu kho pisesaṁ nibbattetuṁ, no"ti. Atha naṁ passati kammaṭṭhānaṁ vissajjetvā akusalavitakkaṁ vitakkayamānaṁ, tato "kathaṁ hi nāma mādisassa satthu santike kammaṭṭhānaṁ gahetvā viharantaṁ imaṁ kulaputtaṁ akusalavitakkā adhibhavitvā anamatagge vaṭṭadukkhe saṁsāressantī"ti tassa anuggahatthaṁ tattheva attānaṁ dassetvā taṁ kulaputtaṁ ovaditvā ākāsaṁ uppatitvā puna attano vasanaṭṭhānameva gacchati. Athevaṁ ovadiyamānā te bhikkhū cintayiṁsu "satthā amhākaṁ manaṁ jānitvā āgantvā amhākaṁ samīpe ṭhitaṁyeva attānaṁ dasseti, tasmiṁ khaṇe 'bhante idha nisīdatha nisīdathā'ti āsanapariyesanaṁ nāma bhāro"ti. Te āsanaṁ paññapetvāva viharanti. Yassa pīṭhaṁ atthi, so taṁ paññapeti. Yassa natthi, so mañcaṁ vā phalakaṁ vā pāsāṇaṁ vā vālikāpuñjaṁ vā paññapeti. Taṁ alabhamānā purāṇapaṇṇānipi saṁkaḍḍhitvā tattha paṁsukūlaṁ pattharitvā ṭhapenti.

Satta sarāti chajjo usabho gandhāro majjhimo pañcamo dhevato nisādoti ete satta sarā. **Tayo gāmā**ti chajjagāmo majjhimagāmo sādhāraṇagāmoti tayo gāmā, samūhāti attho. Manussaloke vīṇāvādanā ekekassa sarassa vasena tayo tayo mucchanāti katvā **ekavīsati mucchanā.** Devaloke vīṇāvādanā pana samapaññāsa mucchanāti vadanti. Tattha hi ekekassa sarassa vasena

satta satta mucchanā, antarassa sarassa ca ekāti samapaññāsa mucchanā. Teneva **sakkapañhasuttasaṁvaṇṇanāyaṁ**[1] "samapaññāya mucchanā mucchetvā"ti pañcasikhassa vīṇāvādanaṁ dassentena vuttaṁ. **Ṭhānā ekūnapaññāsā**ti ekekasseva sarassa satta satta ṭhānabhedā, yato sarassa maṇḍalatāvavatthānaṁ hoti. Ekūnapaññāsaṭṭhānaviseso tisso duve catasso catasso tisso duve catassoti dvāvīsati sutibhedā ca icchitā.

Atigāḷhaṁ āraddhanti thinamiddhachambhi tattānaṁ vūpasamatthaṁ ativiya āraddhaṁ. Sabbattha niyuttā **sabbatthikā.** Sabbena vā līnuddhaccapakkhiyena atthetabbā **sabbatthikā.** Samathoyeva **samathanimittaṁ.** Evaṁ sesesupi. **Khayā rāgassa vītarāgattā**ti ettha yasmā bāhirako kāmesu vītarāgo na khayā rāgassa vītarāgo sabbaso avippahīnarāgattā. Vikkhambhitarāgo hi so. Arahā pana khayā eva, tasmā vuttaṁ "khayā rāgassa vītarāgattā"ti. Esa nayo dosamohesupi.

Lābhasakkārasilokaṁ nikāmayamānoti ettha labbhati pāpuṇīyatīti **lābho,** catunnaṁ paccayānametaṁ adhivacanaṁ. Sakkaccaṁ kātabboti **sakkāro.** Paccayā eva hi paṇītapaṇītā sundarasundarā abhisaṅkharitvā katā "sakkāro"ti vuccati, yā ca parehi attano gāravakiriyā, pupphādīhi vā pūjā. **Siloko**ti vaṇṇabhaṇanaṁ. Taṁ lābhañca sakkārañca silokañca nikāmayamāno pavattayamānoti attho. Tenevāha **"catupaccayalābhañca -pa- patthayamāno"**ti.

Thūṇanti pasūnaṁ bandhanatthāya nikhātatthambhasaṅkhātaṁ thūṇaṁ. Sesaṁ suviññeyyameva.

Soṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Phaggunasuttavaṇṇanā

56. Dutiye **samadhosī**ti samantato adhosi. Sabbabhāgena pariphandanacalanākārena apacitiṁ dasseti. Vattaṁ kiretaṁ bāḷhagilānenapi

1. Dī-Ṭṭha 2. 292 piṭṭhe.

vuḍḍhataraṁ disvā uṭṭhitākārena apaciti dassetabbā, tena pana “mā cali mā calī”ti vattabbo, taṁ pana calanaṁ uṭṭhānākāradassanaṁ hotīti āha **“uṭṭhānākāraṁ dassetī”**ti. **Santimāni āsanānī**ti paṭhamameva paññattāsanaṁ sandhāya vadati. Buddhakālasmiṁ hi ekassapi bhikkhuno vasanaṭṭhāne “sace satthā āgacchissati, āsanaṁ paññattameva hotū”ti antamaso phalakamattampi paṇṇasanthāramattampi paññattameva. **Khamanīyaṁ yāpanīyan**ti kacci dukkhaṁ khamituṁ, iriyāpathaṁ vā yāpetuṁ sakkāti pucchati. **Sīsavedanā**ti kutoci nikkhamituṁ alabhamānehi vātehi samuṭṭhāpitā balavatiyo sīsavedanā honti.

Phaggunasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Chaḷabhijātisuttavaṇṇanā

57. Tatiye **abhijātiyo**ti ettha **abhi**-saddo upasaggamattaṁ, na atthavisesajotakoti āha **“cha jātiyo”**ti. **Abhijāyatī**ti etthāpi eseva nayo.

Urabbhe hanantīti **orabbhikā.** Evaṁ **sūkarikā**dayo veditabbā. Rodenti kururakammantatāya sappaṭibaddhe satte assūni mocentīti ruddā te eva **luddā** ra-kārassa la-kāraṁ katvā. Iminā aññepi ye keci māgavikā nesādā vuttā, te pāpakammappasutatāya **“kaṇhābhijātī”**ti vadati.

Bhikkhūti ca bddhasāsane bhikkhū. Te kira sacchandarāgena paribhuñjantīti adhippāyena catūsu paccayesu kaṇṭake pakkhipitvā khādantīti “kaṇṭakavuttikā”ti vadati. Kasmāti ce? Yasmā te paṇīte paccaye paṭise vantīti tassa micchāgāho. Ñāyaladdhepi paccaye bhuñjamānā ājīvakasamayassa vilomaggāhitāya paccayesu kaṇṭake pakkhipitvā khādanti nāmāti vadatīti. Atha vā **kaṇṭakavuttikā** evaṁnāmakā eke pabbajitā, ye savisesaṁ attakilamathānuyogaṁ anuyuttā. Tathā hi te kaṇṭake vattantā viya hontīti “kaṇṭakavuttikā”ti vuttā. Imameva ca atthavikappaṁ sandhāyāha **“kaṇṭakavuttikāti samaṇā nāmete”**ti.

Lohitābhijāti nāma nigaṇṭhā ekasāṭakāti vuttā. Te kira ṭhatvā bhuñjananahānappaṭikkhepādivatasamāyogena purimehi dvīhi paṇḍaratarā.

Acelakasāvakāti ājīvakasāvake vadati. Te kira ājīvakaladdhiyā suvisuddhacittatāya nigaṇṭhehipi paṇḍaratarā. Evañca katvā attano paccayadāyake nigaṇṭhehipi jeṭṭhakatare karoti.

Ājīvakā ājīvakiniyo **"sukkābhijātī"**ti vuttā. Te kira purimehi catūhi paṇḍaratarā. Nandādayo hi tathārūpaṁ ājīvakappaṭipattiṁ ukkaṁsaṁ pāpetvā ṭhitā, tasmā nigaṇṭhehi ājīvakasāvakehi ca paṇḍaratarāti **"paramasukkābhijātī"**ti vuttā.

Bilaṁ olaggeyyunti maṁsabhāgaṁ nhārunā vā kenaci vā ganthitvā purisassa hatthe vā kese vā olambanavasena bandheyyuṁ. Iminā satthadhammaṁ nāma dasseti. Satthavāho kira mahākantāraṁ paṭipanno antarāmagge goṇe mate maṁsaṁ gahetvā sabbesaṁ satthikānaṁ "idaṁ khāditvā ettakaṁ mūlaṁ dātabban"ti koṭṭhāsaṁ olambati. Goṇamaṁsaṁ nāma khādantāpi atthi, akhādantāpi atthi, khādantāpi mūlaṁ dātuṁ sakkontāpi asakkontāpi. Satthavāho yena mūlena goṇo gahito, taṁ mūlaṁ satthikehi dhāraṇatthaṁ sabbesaṁ balakkārena koṭṭhāsaṁ datvā mūlaṁ gaṇhāti. Ayaṁ satthadhammo.

Kaṇhābhijātiyo samānoti kaṇhe nīcakule jāto hutvā. **Kaṇhadhamman**ti paccatte upayogavacananti āha **"kaṇhasabhāvo hutvā abhijāyatī"**ti, taṁ antogadhahetu-atthaṁ padaṁ, uppādetīti attho. Tasmā **kaṇhaṁ dhammaṁ abhijāyatī**ti kāḷakaṁ dasadussīlyadhammaṁ uppādeti. **Sukkaṁ dhammaṁ abhijāyatī**ti etthāpi iminā nayena attho veditabbo. So hi "ahaṁ pubbepi puññānaṁ akatattā nīcakule nibbatto, idāni puññaṁ karissāmī"ti puññasaṅkhātaṁ paṇḍaradhammaṁ karoti.

Akaṇhaṁ asukkaṁ nibbānanti sace kaṇhaṁ bhaveyya, kaṇhavipākaṁ dadeyya yathā dasavidhaṁ dussīlyadhammaṁ. Sace sukkaṁ, sukkavipākaṁ dadeyya yathā dānasīlādikusalakammaṁ. Dvinnampi appadānato "akaṇhaṁ asukkan"ti vuttaṁ. Nibbānañca nāma imasmiṁ atthe arahattaṁ adhippetaṁ "abhijāyatī"ti

vacanato. Taṁ hi kilesanibbānante jātattā nibbānaṁ nāma yathā "rāgādīnaṁ khayante jātattā rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayo"ti. Paṭippassambhanavasena vā kilesānaṁ nibbāpanato nibbānaṁ, taṁ esa abhijāyati pasavati. Idhāpi hi antogadhahetu-atthaṁ "jāyatī"ti padaṁ. Aṭṭhakathāyaṁ pana "jāyatī"ti imassa pāpuṇātīti atthaṁ gahetvāva **"nibbānaṁ pāpuṇātī"**ti vuttaṁ. **Sukkābhijātiyo samāno**ti sukke uccakule jāto hutvā. Sesamettha suviññeyyameva.

Chaḷabhijātisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Āsavasuttavaṇṇanā

58. Catutthe **saṁvarenā**ti saṁvarena hetubhūtena vā. **Idhā**ti ayaṁ idha-saddo sabbākārato indriyasaṁvarasaṁvutassa puggalassa sannissayabhūtasāsanaparidīpano, aññassa tathābhāvappaṭisedhano vāti vuttaṁ **"idhāti imasmiṁ sāsane"**ti. **Paṭisaṅkhā**ti paṭisaṅkhāya. **Saṅkhā**-saddo ñāṇakoṭṭhāsapaññattigaṇanādīsu dissati "saṅkhāyekaṁ paṭisevatī"ti-ādīsu[1] hi ñāṇe dissati. "Papañcasaññāsaṅkhā samudācarantī"ti-ādīsu[2] koṭṭhāse. "Tesaṁ tesaṁ dhammānaṁ saṅkhā samaññā"ti-ādīsu[3] paññattiyaṁ. "Na sukaraṁ saṅkhātun"ti-ādīsu[4] gaṇanāya. Idha pana ñāṇe daṭṭhabbo. Tenevāha **"paṭisañjānitvā paccavekkhitvāti attho"**ti. Ādīnavapaccavekkhaṇā ādīnavapaṭisaṅkhāti yojanā. **Sampalimaṭṭhan**ti ghaṁsitaṁ. **Anubyañjanaso**ti hatthapādasita-ālokitavilokitādippakārabhāgaso. Taṁ hi ayonisomanasikaroto kilesānaṁ anubyañjanato "anubyañjanan"ti vuccati. **Nimittaggāho**ti itthipurisanimittassa subhanimittādikassa vā kilesavatthubhūtassa nimittassa gāho. **Ādittapariyāyenā**ti **ādittapariyāye**[5] āgatanayena veditabbo.

Yathā itthiyā indriyaṁ itthindriyaṁ, na evamidaṁ, idaṁ pana cakkhumeva indriyanti **cakkhundriyaṁ.** Tenāha **"cakkhumeva indriyan"**ti. Yathā āvāṭe niyataṭṭhitiko kacchapo "āvāṭakacchapo"ti vuccati, evaṁ tappaṭibaddhavuttitāya

---

1. Ma 2. 127 piṭṭhe. 2. Ma 1. 156, 159 piṭṭhesu. 3. Abhi 1. 256 piṭṭhe.
4. Saṁ 1. 389 piṭṭhe. 5. Saṁ 2. 251; Vi 3. 44 piṭṭhesu.

taṁṭhāno saṁvaro cakkhundriyasaṁvaro. Tenāha **"cakkhundriye saṁvaro cakkhundriyasaṁvaro"**ti. Nanu ca cakkhundriye saṁvaro vā asaṁvaro vā natthi. Na hi cakkhupasādaṁ nissāya sati vā muṭṭhassaccaṁ vā uppajjati. Apica yadā rūpārammaṇaṁ cakkhussa āpāthaṁ āgacchati, tadā bhavaṅge dvikkhattuṁ uppajjitvā niruddhe kiriyamanodhātu āvajjanakiccaṁ sadhayamānā uppajjitvā nirujjhati, tato cakkhuviññāṇaṁ dassanakiccaṁ, tato vipākamanodhātu sampaṭicchanakiccaṁ, tato vipākamanoviññāṇadhātu santīraṇakiccaṁ, tato kiriyāhetukamanoviññāṇadhātu voṭṭhabbanakiccaṁ sādhayamānā uppajjitvā nirujjhati, tadanantaraṁ javanaṁ javati. Tatthāpi neva bhavaṅgasamaye, na āvajjanādīnaṁ aññatarasamaye ca saṁvaro vā asaṁvaro vā atthi, javanakkhaṇe pana sace dussīlyaṁ vā muṭṭhassaccaṁ vā aññāṇaṁ vā akkhanti vā kosajjaṁ vā uppajjati, asaṁvaro hoti. Tasmaṁ pana sīlādīsu uppannesu saṁvaro hoti, tasmā "cakkhundriye saṁvaro"ti kasmā vuttanti āha **"javane uppajjamānopi hesa -pa- cakkhundriyasaṁvaroti vuccatī"**ti.

Idaṁ vuttaṁ hoti—yathā nagare catūsu dvāresu asaṁvutesu kiñcāpi antogharadvārakoṭṭhakagabbhādayo susaṁvutā, tathāpi antonagare sabbaṁ bhaṇḍaṁ arakkhitaṁ agopitameva hoti. Nagaradvārena hi pavisitvā corā yadicchakaṁ kareyyuṁ, evamevaṁ javane dussīlyādīsu uppannesu tasmiṁ asaṁvare sati dvārampi aguttaṁ hoti bhavaṅgampi āvajjanādīni vīthicittānipi. Yathā pana nagaradvāresu saṁvutesu kiñcāpi antogharādayo asaṁvutā, tathāpi antonagare sabbaṁ bhaṇḍaṁ surakkhitaṁ sugopitameva hoti. Nagaradvāresu hi pihitesu corānaṁ paveso natthi, evamevaṁ javane sīlādīsu uppannesu dvārampi suguttaṁ hoti bhavaṅgampi āvajjanādīni vīthicittānipi, tasmā javanakkhaṇe uppajjamānopi cakkhundriyasaṁvaroti vuttoti.

Saṁvarena samannāgato puggalo saṁvutoti āha **"upeto"**ti. **Ayamevettha attho sundarataro**ti upari pāḷiyaṁ sandissanato vuttaṁ. Tenāha **"tathā hī"**ti-ādi.

Yanti ādesoti iminā liṅgavipallāsena saddhiṁ vacanavipallāso katoti dasseti, nipātapadaṁ vā etaṁ puthuvacanatthaṁ. **Vighātakarā**ti

cittavighātakarā, kāyacittadukkhanibbattakā vā. Yathāvuttakilesahetukā dāhānubandhā vipākā eva **vipākapariḷāhā.** Yathā panettha āsavā aññe ca vighātakarā kilesapariḷāhā sambhavanti, taṁ dassetuṁ **"cakkhudvārasmiñhī"**ti-ādi vuttaṁ. Taṁ suviññeyyameva. Ettha ca saṁvaraṇūpāyo, saṁvaritabbaṁ, saṁvaro, yato so saṁvaro, yattha saṁvaro, yathā saṁvaro, yañca saṁvaraphalanti ayaṁ vibhāgo veditabbo. Kathaṁ? "Paṭisaṅkhā yoniso"ti hi **saṁvaraṇūpāyo.** Cakkhundriyaṁ **saṁvaritabbaṁ.** Saṁvaraggahaṇena gahitā sati **saṁvaro.** "Asaṁvutassā"ti **saṁvaraṇāvadhi.** Asaṁvarato hi saṁvaraṇaṁ. Saṁvaritabbaggahaṇasiddho idha **saṁvaravisayo.** Cakkhundriyaṁ hi saṁvaraṇaṁ ñāṇaṁ rūpārammaṇe saṁvarayatīti avuttasiddhoyamattho. Āsavatannimittakilesapariḷāhābhāvo **phalaṁ.** Evaṁ sotadvārādīsu yojetabbaṁ. **Sabbatthevā**ti manodvāre pañcadvāre cāti sabbasmiṁ dvāre.

Paṭisaṅkhā yoniso cīvaranti-ādīsu "sītassa paṭighātāyā"ti-ādinā paccavekkhaṇameva yoniso paṭisaṅkhā. **Īdisan**ti evarūpaṁ iṭṭhārammaṇaṁ. **Bhavapatthanāya assādayato**ti bhavapatthanāmukhena bhāvitaṁ ārammaṇaṁ assādentassa. **Cīvaran**ti nivāsanādi yaṁ kiñci cīvaraṁ. **Paṭisevatī**ti nivāsanādivasena paribhuñjati. **Yāvadevā**ti payojanaparimāṇaniyamanaṁ. Sītappaṭighātādiyeva hi yogino cīvarappaṭisevanappayojanaṁ. **Sītassā**ti sītadhātukkhobhato vā utupariṇāmato vā uppannassa sītassa. **Paṭighātāyā**ti paṭighātanatthaṁ tappaccayassa vikārassa vinodanatthaṁ. **Uṇhassā**ti aggisantāpato uppannassa uṇhassa. **Ḍaṁsā**dayo pākaṭāyeva. Puna **yāvadevā**ti niyatappayojanaparimāṇaniyamanaṁ. Niyataṁ hi payojanaṁ cīvaraṁ paṭisevantassa hirikopīnappaṭicchādanaṁ, itaraṁ kadāci. **Hirikopīnan**ti sambādhaṭṭhānaṁ. Yasmiṁ hi aṅge vivaṭe hirī kuppati vinassati, taṁ hiriyā kopanato hirikopīnaṁ, taṁpaṭicchādanatthaṁ cīvaraṁ paṭisevati.

Piṇḍapātanti yaṁ kiñci āhāraṁ. So hi piṇḍolyena bhikkhuno patte patanato, tattha tattha laddhabhikkhāpiṇḍānaṁ pāto sannipātoti vā "piṇḍapāto"ti vuccati. **Neva davāyā**ti na kīḷanāya. **Na madāyā**ti na balamadamānamadapurisamadatthaṁ. **Na maṇḍanāyā**ti na aṅgapaccaṅgānaṁ pīṇanabhāvatthaṁ. **Na vibhūsanāyā**ti na tesaṁyeva sobhatthaṁ, chavisampatti-atthanti

attho. Imāni yathākkamaṁ mohadosasaṇṭhānavaṇṇarāgūpanissayappahānatthāni veditabbāni. Purimaṁ vā dvayaṁ attano sakilesuppattinisedhanatthaṁ[1], itaraṁ parassapi. Cattāripi kāmasukhallikānuyogassa pahānatthaṁ vuttānīti veditabbāni. **Kāyassā**ti rūpakāyassa. **Ṭhitiyā yāpanāyā**ti pabandhaṭṭhitatthañceva pavattiyā avicchedanatthañca, cirakālaṭṭhitatthaṁ jīvitindriyassa pavattāpanatthaṁ. **Vihiṁsūparatiyā**ti jighacchādukkhassa uparamatthaṁ. **Brahmacariyānuggahāyā**ti sāsanamaggabrahmacariyānaṁ anuggaṇhanatthaṁ. **Itī**ti evaṁ iminā upāyena. **Purāṇañca vedanaṁ paṭihaṅkhāmī**ti purāṇaṁ abhuttapaccayā uppajjanakavedanaṁ paṭihanissāmi. **Navañca vedanaṁ na uppādessāmī**ti navaṁ abhuttapaccayā uppajjanakavedanaṁ na uppādessāmi. tassā hi anuppajjanatthameva āhāraṁ paribhuñjati. Ettha abhuttapaccayā uppajjanakavedanā nāma yathāvutta[2]jighacchānimittā vedanā. Sā hi abhuñjantassa bhiyyopavaḍḍhanavasena uppajjati, bhuttapaccayā anuppajjanakavedanāpi khudānimittāva aṅgadāhasūlādivedanā appavattā. Sā hi bhuttapaccayā anuppannāva na uppajjissati. Vihiṁsānimittatā cetāsaṁ vihiṁsāya viseso.

Yātrā ca me bhavissatīti yāpanā ca me catunnaṁ iriyāpathānaṁ bhavissati. "Yāpanāyā"ti iminā jīvitindriyayāpanā vuttā, idha catunnaṁ iriyāpathānaṁ avicchedasaṅkhātā yāpanāti ayametāsaṁ viseso. **Anavajjatā ca phāsuvihāro cā**ti ayuttapariyesanappaṭiggahaṇaparibhogaparivajjanena anavajjatā, parimitaparibhogena phāsuvihāro. Asappāyāparimitabhojanapaccayā aratitandīvijambhi tāviññugarahādidosābhāvena vā anavajjatā, sappāyaparimitabhojanapaccayā kāyabalasambhavena phāsuvihāro. Yāvadatthaṁ udarāvadehakabhojanaparivajjanena vā seyyasukhapassasukhamiddhasukhādīnaṁ abhāvato anavajjatā, catupañcālopamatta-ūnabhojanena catu-iriyāpathayogyatāpādanato phāsuvihāro. Vuttaṁ hetaṁ—

> "Cattāro pañca ālope, abhutvā udakaṁ pive.
> Alaṁ phāsuvihārāya, pahitattassa bhikkhuno"ti[3].

---

1. Saṁkilesasampaṭisedhanatthaṁ (Ka) 2. Yathāpavattā (Visuddhi-Ṭī 1. 60 piṭṭhe.)
3. Khu 2. 343; Khu 11. 392 piṭṭhesu.

Ettāvatā ca payojanapariggaho, majjhimā ca paṭipadā dīpitā hoti. **Yātrā ca me bhavissatī**ti payojanapariggahadīpanā. Yātrāhi naṁ āhārūpayogaṁ payojeti. Dhammika sukhāpariccāgahetuko **phāsuvihāro** majjhimā paṭipadā antadvayaparivajjanato.

Senāsananti senañca āsanañca. Yattha vihārādike seti nipajjati āsati nisīdati, taṁ senāsanaṁ. **Utuparissayavinodanappaṭisallānārāmatthan**ti utuyeva parisahanaṭṭhena parissayo sarīrābādhacittavikkhepakaro, tassa vinodanatthaṁ, anuppannassa anuppādanatthaṁ, uppannassa vūpasamanatthañcāti attho. Atha vā yathāvutto utu ca sīhabyagghādipākaṭaparissayo ca rāgadosādipaṭicchannaparissayo ca utuparissayo, tassa vinodanatthañceva ekībhāvaphāsukatthañca. Cīvarappaṭisevane hirikopīnappaṭicchādanaṁ viya taṁ niyatapayojananti puna **"yāvadevā"**ti vuttaṁ.

Gilānapaccayabhesajjaparikkhāranti rogassa paccanīkappavattiyā gilānapaccayo, tato eva bhisakkassa anuññātavatthutāya bhesajjaṁ, jīvitassa parivārasambhārabhāvehi parikkhāro cāti gilānapaccayabhesajjaparikkhāro, taṁ. **Veyyābādhikānan**ti veyyābādhato dhātukkhobhato ca taṁnibbattakuṭṭhagaṇḍapīḷakādirogato uppannānaṁ. **Vedanānan**ti dukkhavedanānaṁ. **Abyābajjhaparamatāyā**ti niddukkhaparamabhāvāya. Yāva taṁ dukkhaṁ sabbaṁ pahīnaṁ hoti, tāva paṭisevāmīti yojanā. Evamettha saṅkhepeneva pāḷivaṇṇanā veditabbā. **Navavedanuppādatopī**ti na kevalaṁ āyatiṁ eva vipākapariḷāhā, atha kho atibhojanapaccayā alaṁsāṭakādīnaṁ viya navavedanuppādatopi veditabbā.

Kammaṭṭhānikassa calanaṁ nāma kammaṭṭhānapariccāgoti āha **"calati kampati kammaṭṭhānaṁ vijahatī"**ti. "Khamo hoti sītassa uṇhassā"ti ettha ca lomasanāgattherassa vatthu kathetabbaṁ. Thero kira cetiyapabbate piyaṅguguhāya padhānaghare viharanto antaraṭṭhake himapātasamaye lokantarikanirayaṁ paccavekkhitvā kammaṭṭhānaṁ avijahantova abbhokāse vītināmesi. Gimhasamaye ca pacchābhattaṁ bahicaṅkame kammaṭṭhānaṁ manasikaroto sedāpissa kacchehi muccanti. Atha naṁ antevāsiko āha "idha bhante nisīdatha, sītalo okāso"ti. Thero "uṇhabhayenevamhi āvuso idha nisinno"ti avīcimahānirayaṁ

paccavekkhitvā nisīdiyeva. **Uṇhan**ti cettha aggisantāpova veditabbo sūriyasantāpassa parato vuccamānattā. Sūriyasantāpavasena panetaṁ vatthu vuttaṁ.

Yo ca dve tayo vāre bhattaṁ vā pānīyaṁ vā alabhamānopi anamatagge saṁsāre attano pettivisayūpapattiṁ paccavekkhitvā avedhanto kammaṭṭhānaṁ na vijahatiyeva. Ḍaṁsamakasavātātapasamphassehi phuṭṭho cepi tiracchānūpapattiṁ paccavekkhitvā avedhanto kammaṭṭhānaṁ na vijahatiyeva. Sarīsapasamphassena phuṭṭho cāpi anamatagge saṁsāre sīhabyagghādimukhesu anekavāraṁ parivattitapubbabhāvaṁ paccavekkhitvā avedhanto kammaṭṭhānaṁ na vijahatiyeva **padhāniyatthero** viya, ayaṁ **"khamo jighacchāya -pa- sarīsapasamphassānan"**ti veditabbo. Theraṁ kira khaṇḍacelavihāre kaṇikārapadhāniyaghare ariyavaṁsadhammaṁ suṇantaññeva ghoraviso sappo ḍaṁsi. Thero jānitvāpi pasannacitto[1] nisinno dhammaṁyeva suṇāti, visavego thaddho ahosi. Thero upasampadamāḷaṁ ādiṁ katvā sīlaṁ paccavekkhitvā "visuddhasīlomhī"ti pītiṁ uppādesi, saha pītuppādā visaṁ nivattitvā pathaviṁ pāvisi. Thero tattheva cittekaggataṁ labhitvā vipassanaṁ vaḍḍhetvā arahattaṁ pāpuṇi.

Yo pana akkosavasena durutte duruttattāyeva ca durāgate api antimavatthusaññite vacanapathe sutvā khantiguṇaṁyeva paccavekkhitvā na vedhati **dīghabhāṇaka-abhayatthero** viya, ayaṁ **"khamo duruttānaṁ durāgatānaṁ vacanapathānan"**ti veditabbo. Thero kira paccayasantosabhāvanārāmatāya mahā-ariyavaṁsappaṭipadaṁ kathesi, sabbo mahāgāmo āgacchati, therassa mahāsakkāro uppajji. Taṁ aññataro mahāthero adhivāsetuṁ asakkonto "dīghabhāṇako 'ariyavaṁsaṁ kathemī'ti sabbarattiṁ kālāhalaṁ karotī"ti-ādīhi akkosi. Ubhopi ca attano attano vihāraṁ gacchantā gāvutamattaṁ ekapathena agamaṁsu. Sakalagāvutampi so taṁ akkosiyeva. Tato yattha dvinnaṁ vihārānaṁ maggo bhijjati, tattha ṭhatvā dīghabhāṇakatthero taṁ vanditvā "eso bhante tumhākaṁ maggo"ti āha. So

---

1. Vippasannacitto (Ka)

assuṇanto viya agamāsi. Theropi vihāraṁ gantvā pāde pakkhāletvā nisīdi. Tamenaṁ antevāsiko "kiṁ bhante sakalagāvutaṁ paribhāsantaṁ na kiñci avocutthā"ti āha. Thero "khantiyevāvuso mayhaṁ bhāro, na akkhanti, ekapaduddhārepi kammaṭṭhānaviyogaṁ na passāmī"ti āha.

Vacanameva tadatthaṁ ñāpetukāmānañca patho upāyoti āha **"vacanameva vacanapatho"**ti. Asukhaṭṭhena vā **tibbā.** Yaṁ hi na sukhaṁ, taṁ aniṭṭhaṁ tibbanti vuccati. **Adhivāsakajātiko hotī**ti yathāvuttavedanānaṁ adhivāsakasabhāvo hoti. Cittalapabbate padhāniyattherassa kira rattiṁ padhānena vītināmetvā ṭhitassa udaravāto uppajjati, so taṁ adhivāsetuṁ asakkonto āvattati parivattati. Tamenaṁ caṅkamanapasse ṭhito piṇḍapātiyatthero āha "āvuso pabbajito nāma adhivāsanasīlo hotī"ti. So "sādhu bhante"ti adhivāsetvā niccalo sayi. Vāto nābhito yāva hadayaṁ phālesi. Thero vedanaṁ vikkhambhetvā vipassanto muhuttena anāgāmī hutvā parinibbāyi. **Evaṁ sabbatthā**ti "uṇhena phuṭṭhassa sītaṁ patthayato"ti-ādinā sabbattha uṇhādinimittaṁ kāmāsavuppatti veditabbā. **Natthi sugatibhave sītaṁ vā uṇhaṁ vā**ti aniṭṭhaṁ sītaṁ vā uṇhaṁ vā natthīti adhippāyo. Attaggāhe sati attaniyaggāhoti āha **"mayhaṁ sītaṁ uṇhanti gāho diṭṭhāsavo"**ti.

Ahaṁ samaṇoti "ahaṁ samaṇo, kiṁ mama jīvitena vā maraṇena vā"ti evaṁ cintetvāti adhippāyo. **Paccavekkhitvā**ti gāmappavesappayojanādiñca paccavekkhitvā. **Paṭikkamatī**ti hatthi-ādīnaṁ samīpagamanato apakkamati. Ṭhāyanti[1] etthāti ṭhānaṁ[2], kaṇṭakānaṁ ṭhānaṁ[2] **kaṇṭakaṭṭhānaṁ**[3], yattha kaṇṭakāni santi, taṁ okāsanti vuttaṁ hoti. **Amanussaduṭṭhānī**ti-amanussasañcārena dūsitāni, saparissayānīti attho. **Aniyatavatthubhūtan**ti aniyatasikkhāpadassa kāraṇabhūtaṁ. **Vesiyādibhedato**ti vesiyāvidhavāthullakumārikāpaṇḍakapānāgārabhikkhunibhedato. **Samānan**ti samaṁ, avisamanti attho. **Akāsi vā**ti tādisaṁ anācāraṁ akāsi vā. **Sīlasaṁvarasaṅkhātenā**ti kathaṁ parivajjanaṁ sīlaṁ? Anāsanaparivajjanena

1. Dhāyanti (?) 2. Dhānaṁ (?) 3. Kaṇṭakadhānaṁ (?)

hi anācāraparivajjanaṁ vuttaṁ. Anācārāgocaraparivajjanaṁ cārittasīlatāya sīlasaṁvaro. Tathā hi bhagavatā "pātimokkhasaṁvarasaṁvuto viharatī"ti[1] sīlasaṁvaravibhajane ācāragocarasampattiṁ dassentena "atthi anācāro, atthi agocaro"ti-ādinā[1] ācāragocarā vibhajitvā dassitā. "Caṇḍaṁ hatthiṁ parivajjetī"ti vacanato hatthi-ādiparivajjanampi bhagavato vacanānuṭṭhānanti katvā ācārasīlamevāti veditabbaṁ.

Itipīti imināpi kāraṇena ayonisomanasikārasamuṭṭhitattāpi lobhādisahagatattāpi kusalappaṭipakkhatopīti-ādīhi kāraṇehi ayaṁ vitakko akusaloti attho. Iminā nayena **sāvajjo**ti-ādīsupi attho veditabbo. Ettha ca **akusalo**ti-ādinā diṭṭhadhammikaṁ kāmavitakkassa ādīnavaṁ dasseti, **dukkhavipāko**ti iminā samparāyikaṁ. **Attabyābādhāya saṁvattatī**ti-ādīsupi imināva nayena ādīnavavibhāvanā veditabbā. Uppannassa kāmavitakkassa anadhivāsanaṁ nāma puna tādisassa anuppādanaṁ. Taṁ panassa pahānaṁ vinodanaṁ byantikaraṇaṁ anabhāvagamananti ca vattuṁ vaṭṭatīti pāḷiyaṁ "uppannaṁ kāmavitakkaṁ nādhivāsetī"ti vatvā "pajahatī"ti-ādi vuttanti tamatthaṁ dassento **"anadhivāsento kiṁ karotī"**ti-ādimāha. Pahānañcettha vikkhambhanameva, na samucchedoti dassetuṁ **"vinodetī"**ti-ādi vuttanti vikkhambhanavaseneva attho dassito. **Uppannuppanne**ti tesaṁ pāpavitakkānaṁ uppādāvatthāgahaṇaṁ vā kataṁ siyā anavasesaggahaṇaṁ vā. Tesu paṭhamaṁ sandhāyāha **"uppannamatte"**ti, sampatijāteti attho. Anavasesaggahaṇaṁ byāpanicchāyaṁ hotīti dassetuṁ **"satakkhattumpi uppannuppanne"**ti vuttaṁ.

Ñātivitakkoti "amhākaṁ ñātayo sukhajīvino sampattiyuttā"ti-ādinā gehassitapemavasena ñātake ārabbha uppannavitakko. **Janapadavitakko**ti "amhākaṁ janapado subhikkho sampannasasso ramaṇīyo"ti-ādinā gehassitapemavasena janapadaṁ ārabbha uppannavitakko. Ukkuṭikappadhānādīhi dukkhe nijjiṇṇe samparāye sattā sukhī honti amarāti dukkarakārikāya paṭisaṁyutto amaratthāya vitakko, taṁ vā ārabbha amarāvikkhepadiṭṭhisahagato amaro ca so vitakko

1. Abhi 2. 253, 255 piṭṭhesu.

cāti **amarāvitakko. Parānuddayatāpaṭisaṁyutto**ti paresu upaṭṭhākādīsu sahananditādivasena pavatto anuddayatāpatirūpako gehassitapemappaṭisaṁyutto vitakko. **Lābhasakkārasilokappaṭisaṁyutto**ti cīvarādilābhena ca sakkārena ca kittisaddena ca ārammaṇakaraṇavasena paṭisaṁyutto. **Anavaññattippaṭisaṁyutto**ti "aho vaka maṁ pare na avajāneyyuṁ, na heṭṭhā katvā maññeyyuṁ, pāsāṇacchattaṁ viya garuṁ kareyyun"ti uppannavitakko.

Kāmavitakko kāmasaṅkappanasabhāvato kāmāsavappattiyā sātisayattā ca kāmanākāroti āha **"kāmavitakko panettha kāmāsavo"**ti. **Tabbiseso**ti kāmāsavaviseso bhavasabhāvattāti adhippāyo. Kāmavitakkādike vinodeti attano santānato nīharati etenāti **vinodanaṁ,** vīriyanti āha **"vīriyasaṁvarasaṅkhātena vinodanenā"**ti.

"Satta bojjhaṅgā bhāvitā bahulīkatā vijjāvimuttiyo paripūrentī"ti vacanato vijjāvimuttīnaṁ anadhigamo tato ca sakalavaṭṭadukkhānativatti **abhāvanāya ādīnavo.** Vuttavipariyāyena bhagavato orasaputtabhāvādivasena ca **bhāvanāya ānisaṁso** veditabbo. **Tho mento**ti āsavapahānassa dukkarattā tāya eva dukkarakiriyāya taṁ abhitthavanto. **Saṁvareneva pahīnā**ti saṁvarena pahīnā eva. Tena vuttaṁ **"na appahīnesuyeva pahīnasaññī"**ti.

Āsavasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Dārukammikasuttavaṇṇanā

59. Pañcame **puttasambādhasayanan**ti puttehi sambādhasayanaṁ. Ettha puttasīsena dārapariggahaṁ puttadāresu uppilo viya. Tena tesaṁ rogādihetu sokābhibhavena ca cittassa saṁkiliṭṭhataṁ dasseti, **kāmabhoginā**ti iminā pana rāgābhibhavanti. Ubhayenapi vikkhittacittataṁ dasseti. **Kāsikacandanan**ti ujjalacandanaṁ. Taṁ kira vaṇṇavisesasamujjalaṁhoti pabhassaraṁ, tadatthameva naṁ saṇhataraṁ karonti. Tenevāha

“saṇhacandanan”ti, kāsikavatthañca candanañcāti attho. **Mālāgandhavilepanan**ti vaṇṇasobhatthañceva sugandhabhāvatthañca mālaṁ, sugandhabhāvatthāya gandhaṁ, chavirāgakaraṇatthañceva subhatthañca vilepanaṁ dhārentena. **Jātarūparajatan**ti suvaṇṇañceva avasiṭṭhadhanañca sādiyantena. Sabbenapi kāmesu abhigiddhabhāvameva pakāseti.

Dārukammikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Hatthisāriputtasuttavaṇṇanā

60. Chaṭṭhe hatthiṁ sāretīti hatthisārī, tassa puttoti **hattisāriputto.** So kira sāvatthiyaṁ hatthi-ācariyassa putto bhagavato santike pabbajitvā tīṇi piṭakāni uggahetvā sukhumesu khandhadhātu-āyatanādīsu atthantaresu kusalo ahosi. Tena vuttaṁ **“therānaṁ bhikkhūnaṁ abhidhammakathaṁ kathentānaṁ antarantarā kathaṁ opātetī”**ti. Tatta **antarantarā kathaṁ opātetī**ti therehi vuccamānassa kathāpabandhassa antare antare attano kathaṁ pavesetīti attho. **Pañcahi saṁsaggehī**ti savanasaṁsaggo dassanasaṁsaggo samullāpasaṁsaggo sambhogasaṁsaggo kāyasaṁsaggoti imehi pañcahi saṁsaggehi. **Kiṭṭhakhādako**ti kiṭṭhaṭṭhāne uppannasassaṁ hi kiṭṭhanti vuttaṁ kāraṇūpacārena. **Sippiyo** suttiyo. **Sambukā**ti saṅkhamāha.

Gihibhāve vaṇṇaṁ kathesīti[1] kssapasammāsambuddhassa kira sāsane dve sahāyakā ahesuṁ, aññamaññaṁ samaggā ekatova sajjhāyanti. Tesu eko anabhirato gihibhāve cittaṁ uppādetvā itarassa ārocesi, so gihibhāve ādīnavaṁ, pabbajjāya ānisaṁsaṁ dassetvā ovadi. So taṁ sutvā abhiramitvā puna ekadivasaṁ tādise citte uppanne taṁ etadavoca “mayhaṁ āvuso evarūpaṁ cittaṁ uppajjati, imāhaṁ pattacīvaraṁ tuyhaṁ dassāmī”ti. So pattacīvaralobhena tassa gihibhāve ānisaṁsaṁ dassetvā pabbajjāya ādīnavaṁ kathesi. Tassa taṁ sutvāva gihibhāvato cittaṁ nivattetvā pabbajjāyameva abhirami. Evamesa tadā sīlavantassa bhikkhuno

1. Dī-Ṭṭha 1. 312 piṭṭhepi passitabbaṁ.

gihibhāve ānisaṁsakathāya kathitattā idāni cha vāre vibbhamitvā sattamavāre pabbajitvā mahāmoggallānassa mahākoṭṭhikattherassa ca abhidhammakathaṁ kathentānaṁ antarantarā kathaṁ opātesi. Atha naṁ mahākoṭṭhikatthero apasādesi. So mahāsāvakassa kathite patiṭṭhātuṁ asakkonto vibbhamitvā gihi jāto. Poṭṭhapādassa panāyaṁ gihisahāyako ahosi, tasmā vibbhamitvā dvīhatīhaccayena poṭṭhapādassa santikaṁ gato. Atha naṁ so disvā "samma kiṁ tayā kataṁ, evarūpassa nāma satthu sāsanā apasakkantosi, ehi pabbajituṁ dāni te vaṭṭatī"ti taṁ gahetvā bhagavato santikaṁ agamāsi. Tasmiṁ ṭhāne pabbajitvā arahattaṁ pāpuṇi. Tena vuttaṁ **"sattame vāre pabbajitvā arahattaṁ pāpuṇī"**ti.

Hatthisāriputtasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Majjhesuttavaṇṇanā

61. Sattame **mantā**ti ya-kāralopena niddeso, karaṇatthe vā etaṁ paccattavacanaṁ. Tenāha **"tāya ubho ante viditvā"**ti. **Phassavasena nibbattattā**ti dvayadvayasamāpattiyaṁ aññamaññaṁ samphassavasena nibbattattā, "phassapaccayā taṇhā, taṇhāpaccayā upādānaṁ, upādānapaccayā bhavo, bhavapaccayā jātī"ti iminā cānukkamena phassasamuṭṭhānattā imassa kāyassa phassavasena nibbattattāti vuttaṁ. **Eko anto**ti ettha ayaṁ **anta**-saddo anta-abbhantaramariyādalāmaka-abhāvakoṭṭhāsapadapūraṇasamīpādīsu dissati. "Antapūro udarapūro"ti-ādīsu[1] hi ante antasaddo. "Caranti loke parivārachannā anto asuddhā, bahi sobhamānā"ti-ādīsu[2] abbhantare. "Kāyabandhanassa anto jīrati[3] sā haritantaṁ vā panthantaṁ vā selantaṁ vā udakantaṁ vā"ti-ādīsu[4] mariyādāyaṁ. "Antamidaṁ bhikkhave jīvikānan"ti-ādīsu[5] lāmake. "Esevanto dukkhassā"ti-ādīsu[6] abhāve. Sabbapaccayasaṅkhayo hi dukkhassa

---

1. Khu 1. 308 piṭṭhe Suttanipāte.
2. Saṁ 1. 79 piṭṭhe.
3. Vi 4. 277 piṭṭhe.
4. Ma 1. 246 piṭṭhe.
5. Saṁ 2. 76; Khu 1. 255 piṭṭhesu.
6. Ma 3. 310; Saṁ 1. 311 piṭṭhesu.

abhāvo koṭītipi vuccati. "Tayo antā"ti-ādīsu[1] koṭṭhāse. "Iṅgha tāva suttantaṁ vā gāthāyo vā abhidhammaṁ vā pariyāpuṇassu, suttante okāsaṁ kārāpetvā"ti[2] ca ādīsu padapūraṇe. "Gāmantaṁ vā osaṭo[3] gāmantasenāsanan"ti-ādīsu[4] samīpe. Svāyamidha koṭṭhāse vattatīti **ayameko koṭṭhāso**ti.

Santo paramatthato vijjamāno dhammasamūhoti **sakkāyo,** pañcupādānakkhandhā. Tenāha **"tebhūmakavaṭṭan"**ti. Sesamettha suviññeyyameva.

Majjhesuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Purisindriyañāṇasuttavaṇṇanā

62. Aṭṭhame nibbattivasena apāyasaṁvattaniyena vā kammunā apāyesu niyuttoti **āpāyiko. Nerayiko**ti etthāpi eseva nayo. Avīcimhi uppajjitvā tattha āyukappasaññitaṁ antarakappaṁ tiṭṭhatīti **kappaṭṭho.** Nirayūpapattipariharaṇavasena tikicchituṁ asakkuṇeyyoti **atekiccho. Akhaṇḍānī**ti ekadesenapi akhaṇḍitāni. Bhinnakālato paṭṭhāya bījaṁ bījatthāya na upakappati. **Apūtīnī**ti udakatemanena apūtikāni. Pūtikaṁ hi bījaṁ bījatthāya na upakappati. **Avātātapahatānī**ti vātena ca ātapena ca na hatāni nirojataṁ na pāpitāni. Nirojaṁ hi kasaṭaṁ bījaṁ bījatthāya na upakappati. "Sārādānī"ti vattabbe ā-kārassa rassattaṁ katvā pāḷiyaṁ **"sāradānī"**ti vuttanti āha **"sārādānī"**ti. Taṇḍulasārassa ādānato **sārādāni,** gahitasārāni patiṭṭhitasārāni. Nissāraṁ hi bījaṁ bījatthāya na upakappati. **Sukhasayitānī**ti cattāro māse koṭṭhe pakkhittaniyāmeneva sukhasayitāni suṭṭhu sannicitāni. **Maṇḍakhette**ti ūsakhārādidosehi aviddhaste sārakkhette. **Abhido**ti abhi-saddena samānatthanipātapadanti āha **"abhi-aḍḍharattan"**ti. Natthi etassa bhidāti vā **abhido.** "Abhidaṁ aḍḍharattan"ti vattabbe upayogatthe paccattavacanaṁ. **Aḍḍharattan**ti ca accantasaṁyogavacanaṁ, bhummatthe vā. Tasmā **abhido**

1. Dī 3. 181 piṭṭhe.
2. Vi 2. 189 piṭṭhe.
3. Vi 1. 263, 264; Vi 4. 359, 360 piṭṭhesu.
4. Vi-Ṭṭha 2. 188 piṭṭhe.

aḍḍharattanti abhinne aḍḍharattasamayeti attho. Puṇṇamāsiyaṁ hi gaganamajjhassa purato vā pacchato vā cande ṭhite aḍḍharattasamayo bhinno nāma hoti, majjhe eva pana ṭhite abhinno nāma.

Suppabuddhasunakkhattādayoti ettha[1] suppabuddho kira "sākiyo mama dhītaraṁ chaḍḍetvā nikkhanto, mama puttaṁ pabbājetvā tassa veriṭṭhāne ṭhito cā"ti imehi dvīhi kāraṇehi satthari āghātaṁ bandhitvā ekadivasaṁ "na dāni nimantitaṭṭhānaṁ gantvā bhuñjituṁ dassāmī"ti gamanamaggaṁ pidahitvā antaravīthiyaṁ suraṁ pivanto nisīdi. Athassa satthari bhikkhusaṁghaparivute taṁ ṭhānaṁ āgate "satthā āgato"ti ārocesaṁ. So āha "purato gacchāti tassa vadetha, nāyaṁ mayā mahallakataro, nāssa maggaṁ dassāmī"ti. Punappunaṁ vuccamānopi tatheva nisīdi. Satthā mātulassa santikā maggaṁ alabhitvā tatova nivatti. Sopi carapurisaṁ pesesi "gaccha tassa kathaṁ sutvā ehī"ti. Satthāpi nivattanto sitaṁ katvā ānandattherena "ko nu kho bhante sitapātukamme paccayo"ti puṭṭho āha "passasi ānanda suppabuddhan"ti. Passāmi bhante. Bhāriyaṁ tena kammaṁ kataṁ mādisassa buddhassa maggaṁ adentena, ito sattame divase heṭṭhāpāsāde pāsādamūle pathaviyā pavisissatī"ti ācikkhi.

Sunakkhattopi[2] pubbe bhagavantaṁ upasaṅkamitvā dibbacakkhuparikammaṁ pucchi. Athassa bhagavā kathesi. So dibbacakkhuṁ nibbattetvā ālokaṁ vaḍḍhetvā olokento devaloke nandanavanacittalatāvanaphārusakavanamissakavanesu dibbasampattiṁ anubhavamāne devaputte ca devadhītaro ca disvā "etesaṁ evarūpāya attabhāvasampattiyā ṭhitānaṁ kira madhuro nu kho saddo bhavissatī"ti saddaṁ sotukāmo hutvā dasabalaṁ upasaṅkamitvā dibbasotadhātuparikammaṁ pucchi. Bhagavā panassa "dibbasotadhātussa upanissayo natthī"ti ñatvā parikammaṁ na kathesi. Na hi buddhā yaṁ na bhavissati, tassa parikammaṁ kathenti. So bhagavati āghātaṁ bandhitvā cintesi "ahaṁ samaṇaṁ gotamaṁ paṭhamaṁdibbacakkhuparikammaṁ pucchiṁ, so mayhaṁ 'sampajjatu vā mā vā sampajjatū'ti kathesi. Ahaṁ pana paccattapurisakārena taṁ nibbattetvā dibbasotadhātuparikammaṁ pucchiṁ, taṁ me na kathesi. Addhā

1. Dhammapada-Ṭṭha 2. 28 piṭṭhepi passitabbaṁ.
2. Ma-Ṭṭha 1. 330 piṭṭhepi passitabbaṁ.

evaṁ hoti 'ayaṁ rājapabbajito dibbacakkhuñāṇaṁ nibbattetvā dibbasotañāṇaṁ nibbattetvā cetopariyakammañāṇaṁ nibbattetvā āsavānaṁ khaye ñāṇaṁ nibbattetvā mayā samasamo bhavissatī'ti issāmacchariyavasena mayhaṁ na kathetī"ti bhiyyoso āghātaṁ bandhitvā kāsāyāni chaḍḍetvā gihibhāvaṁ patvāpi na tuṇhībhūto vihāsi. Dasabalaṁ pana asatā tucchena abbhācikkhitvā apāyūpago ahosi. Tampi bhagavā byākāsi. Vuttaṁ hetaṁ "evampi kho bhaggava sunakkhatto licchaviputto mayā vuccamāno apakkameva imasmā dhammavinayā, yathā taṁ āpāyiko"ti[1]. Tena vuttaṁ **"aparepi suppabuddhasunakkhattādayo bhagavatā ñātāvā"**ti. **Ādi**-saddena Kokālikādīnaṁ saṅgaho daṭṭhabbo.

Susīmo paribbājakoti[2] evaṁnāmako vedaṅgesu kusalo paṇḍito paribbājako. Aññatitthiyā hi parihīnalābhasakkārasilokā "samaṇo gotamo na jātigottādīni ārabbha lābhaggappatto jāto, kaviseṭṭho[3] panesa uttamakavitāya sāvakānaṁ bandhaṁ bandhitvā deti. Te taṁ uggaṇhitvā upaṭṭhākānaṁ upanisinnakathampi anumodanampi sarabhaññampīti evamādīni kathenti. Te tesaṁ pasannānaṁ lābhaṁ upasaṁharanti. Sace mayaṁ yaṁ samaṇo gotamo jānāti, tato thokaṁ jāneyyāma, attano samayaṁ tattha pakkhipitvā mayampi upaṭṭhākānaṁ katheyyāma. Tato etehi lābhitarā bhaveyyāma. Ko nu kho samaṇassa gotamassa santike pabbajitvā khippameva uggaṇhituṁ sakkhissatī"ti evaṁ cintetvā "susīmo paṭibalo"ti disvā upasaṅkamitvā evamāhaṁsu "ehi tvaṁ āvuso susīma, samaṇe gotame brahmacariyaṁ cara, tvaṁ dhammaṁ pariyāpuṇitvā amhe vāceyyāsi, taṁ mayaṁ dhammaṁ pariyāpuṇitvā gihīnaṁ bhāsissāma, evaṁ mayampi sakkatā bhavissāma garukatā mānitā pūjitā lābhino cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārānan"ti[4].

Atha susīmo paribbājako tesaṁ vacanaṁ sampaṭicchitvā yenānando tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā pabbajjaṁ yāci. Thero ca taṁ ādāya

1. Dī 3. 4 piṭṭhe.
2. Saṁ-Ṭṭha 2. 115 piṭṭhepi passitabbaṁ.
3. Visiṭṭho (Ka)
4. Saṁ 1. 341 piṭṭhe.

bhagavantaṁ upasaṅkamitvā etamatthaṁ ārocesi. Bhagavā pana cintesi "ayaṁ paribbājako titthiyasamaye 'ahaṁ pāṭi-ekko satthā'ti paṭijānamāno carati, 'idheva maggabrahmacariyaṁ carituṁ icchāmī'ti kira vadati, kiṁ nu kho mayi pasanno, udāhu mayhaṁ vā mama sāvakānaṁ dhammakathāya pasanno"ti. Athassa ekaṭṭhānepi pasādābhāvaṁ ñatvā "ayaṁ mama sāsane 'dhammaṁ thenessāmī'ti pabbajati, itissa āgamanaṁ aparisuddhaṁ, nipphatti nu kho kīdisā"ti olokento "kiñcāpi 'dhammaṁ thenessāmī'ti pabbajati, katipāheneva pana ghaṭetvā arahattaṁ gaṇhissatī"ti ñatvā "tenahānanda susīmaṁ pabbājethā"ti āha. Taṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ **"evaṁ bhagavatā ko ñāto? Susīmo paribbājako"**ti.

Santatimahāmattoti[1] so kira ekasmiṁ kāle rañño pasenadissa paccantaṁ kupitaṁ vūpasametvā āgato. Athassa rājā tuṭṭho satta divasāni rajjaṁ datvā ekaṁ naccagītakusalaṁ itthiṁ adāsi. So satta divasāni surāmadamatto hutvā sattame divase sabbālaṅkārappaṭimaṇḍito hatthikkhandhavaragato nahānatitthaṁ gacchanto satthāraṁ piṇḍāya pavisantaṁ dvārantare disvā hatthikkhandhavaragatova sīsaṁ cāletvā vandi. Satthā sitaṁ katvā "ko nu kho bhante sitapātukaraṇe hetū"ti ānandattherena puṭṭho sitakāraṇaṁ ācikkhanto āha "passasi ānanda santatimahāmattaṁ, ajjeva sabbābharaṇappaṭimaṇḍito mama santikaṁ āgantvā cātuppadikagāthāvasāne arahattaṁ patvā parinibbāyissatī"ti. Tena vuttaṁ **"evaṁ ko ñāto bhagavatāti? santatimahāmatto"**ti.

Purisindriyañāṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Nibbedhikasuttavaṇṇanā

63. Navame parihāyati attano phalaṁ pariggahetvā vattati, tassa vā kāraṇabhāvaṁ upagacchatīti **pariyāyo**ti idha kāraṇaṁ vuttanti āha **"nibbijjhanakāraṇan"**ti.

---

1. Dhammapada-Ṭṭha 2. 49 piṭṭhepi passitabbaṁ.

"Anujānāmi bhikkhave ahatānaṁ vatthānaṁ diguṇaṁ saṁghāṭin"ti[1] ettha hi paṭalaṭṭho guṇaṭṭho. "Accenti kālā tarayanti rattiyo, vayoguṇā anupubbaṁ jahantī"ti[2] ettha rāsaṭṭho guṇaṭṭho. "Sataguṇā dakkhiṇā pāṭikaṅkhitabbā"ti[3] ettha ānisaṁsaṭṭho. "Antaṁ antaguṇaṁ[4], kayirā mālāguṇe bahū"ti[5] ettha bandhanaṭṭho guṇaṭṭho. Idhāpi esova adhippetoti āha **"bandhanaṭṭhena guṇā"**ti. Kāmarāgassa saṁyojanassa paccayabhāvena vatthukāmesupi bandhanaṭṭho rāsaṭṭho vā guṇaṭṭho daṭṭhabbo. **Cakkhuviññeyyā**ti vā cakkhuviññāṇataṁdvārikaviññāṇehi jānitabbā. **Sotaviññeyyā**ti-ādīsupi eseva nayo. **Iṭṭhārammaṇabhūtā**ti sabhāveneva iṭṭhārammaṇajātikā, iṭṭhārammaṇabhāvaṁ vā pattā. **Kamanīyā**ti kāmetabbā. **Manavaḍḍhanakā**ti manoharā. Etena parikappanatopi iṭṭhārammaṇabhāvaṁ saṅgaṇhāti. **Piyajātikā**ti piyāyitabbasabhāvā. **Kāmūpasañhitā**ti kāmarāgena upecca sambandhanīyā sambandhā kātabbā. Tenāha **"ārammaṇaṁ katvā"**ti-ādi. **Saṅkapparāgo**ti vā subhādivasena saṅkappitavatthumhi uppannarāgo. Evamettha vatthukāmaṁ paṭikkhipitvā kilesakāmo vutto tasseva vasena tesampi kāmabhāvasiddhito, kilesakāmassapi iṭṭhavedanā diṭṭhādisampayogabhedena pavatti-ākārabhedena ca atthi vicittakāti tato visesetuṁ **"citra vicitrārammaṇānī"**ti āha, nānappakārāni rūpādi-ārammaṇānīti attho.

Athettha dhīrā vinayanti chandanti atha etesu ārammaṇesu dhitisampannā paṇḍitā chandarāgaṁ vinayanti.

Tajjātikanti taṁsabhāvaṁ, atthato pana tassa kāmassa anurūpanti vuttaṁ hoti. Puññassa bhāgo puññabhāgo, puññakoṭṭhāso. Tena nibbatto, tattha vā bhavoti **puññabhāgiyo. Apuññabhāgiyo**ti etthāpi eseva nayo. Vipākoyeva **vepakkan**ti āha **"vohāravipākan"**ti.

Sabbasaṅgāhikāti kusalākusalasādhāraṇā. **Saṁvidahanacetanā**ti sampayuttadhammesu saṁvidahanalakkhaṇā cetanā. **Urattāḷin**ti uraṁ

---

1. Vi 3. 304 piṭṭhe. 2. Saṁ 1. 3 piṭṭhe. 3. Ma 3. 298 piṭṭhe.
4. Dī 2. 233; Ma 1. 72; Khu 1. 2 piṭṭhādīsu. 5. Khu 1. 21 piṭṭhe Dhammapade.

tāḷetvā. **Ekapadan**ti ekapadacitaṁ mantaṁ. Tenāha **“ekapadamantaṁ vā”**ti-ādi.

Nibbedhikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Sīhanādasuttavaṇṇanā

64. Dasame **tathāgatabalānī**ti aññehi asādhāraṇāni tathāgatasseva balāni. Nanu cetāni sāvakānampi ekaccāni uppajjantīti? Kāmaṁ uppajjanti, yādisāni pana buddhānaṁ ṭhānāṭṭhānañāṇādīni, na tādisāni tadaññesaṁ kadāci uppajjantīti aññehi asādhāraṇāni. Imameva hi yathāvuttaṁ lesaṁ apekkhitvā sādhāraṇabhāvato āsayānusayañāṇādīsu eva asādhāraṇasamaññā niruḷhā. Yathā pubbabuddhānaṁ balāni puññassa sampattiyā āgatāni, tathā āgatabalānīti vā **tathāgatabalāni.** Usabhassa idaṁ **āsabhaṁ,** seṭṭhaṭṭhānaṁ, **pamukhanādan**ti seṭṭhanādaṁ. **Paṭivedhañāṇañceva desanāñāṇañcā**ti ettha paññāya pabhāvitaṁ attano ariyaphalāvahaṁ paṭivedhañāṇaṁ. Karuṇāya pabhāvitaṁ sāvakānaṁ ariyaphalāvahaṁ desanāñāṇaṁ. Tattha paṭivedhañāṇaṁ uppajjamānaṁ uppannanti duvidhaṁ. Taṁ hi abhinikkhamanato yāva arahattamaggā uppajjamānaṁ, phalakkhaṇe uppannaṁ nāma. Tusitabhavanato yāva mahābodhipallaṅke arahattamaggā uppajjamānaṁ, phalakkhaṇe uppannaṁ nāma. Dīpaṅkarato paṭṭhāya yāva arahattamaggā uppajjamānaṁ, phalakkhaṇe uppannaṁ nāma. Desanāñāṇampi pavattamānaṁ pavattanti duvidhaṁ. Taṁ hi yāva aññātakoṇḍaññassa sotāpattimaggā pavattamānaṁ, phalakkhaṇe pavattaṁ nāma. Tesu paṭivedhañāṇaṁ lokuttaraṁ, desanāñāṇaṁ lokiyaṁ. Ubhayampi panetaṁ aññehi asādhāraṇaṁ, buddhānaññeva orasañāṇaṁ.

Ṭhānañca ṭhānato pajānātīti kāraṇañca kāraṇato pajānāti. Yasmā tattha phalaṁ tiṭṭhati tadāyattavuttitāya uppajjati ceva pavattati ca, tasmā ṭhānanti vuccati. Bhagavā “ye ye dhammā yesaṁ yesaṁ dhammānaṁ hetū paccayā uppādāya, taṁ taṁ ṭhānaṁ, ye ye dhammā yesaṁ yesaṁ dhammānaṁ na hetū na paccayā uppādāya, taṁ taṁ aṭṭhānan”ti pajānanto ṭhānato aṭṭhānato yathābhūtaṁ pajānāti.

Samādiyantīti **samādānāni,** tāni pana samādiyitvā katāni hontīti āha **"samādiyitvā katānan"**ti. **Kammameva vā kammasāmādānan**ti etena "samādānan"ti saddassa apubbatthābhāvaṁ dasseti muttagatasadde gatasaddassa viya. **Gatī**ti nirayādigatiyo. **Upadhī**ti attabhāvo. **Kālo**ti kammassa vipaccanārahakālo. **Payogo**ti vipākuppattiyā paccayabhūtā kiriyā.

Catunnaṁ jhānānanti paccanīkajjhāpanaṭṭhena ārammaṇūpanijjhānaṭṭhena ca catunnaṁ rūpāvacarajjhānānaṁ. Catukkanayena hetaṁ vuttaṁ. **Aṭṭhannaṁ vimokkhānan**ti "rūpī rūpāni passatī"ti-ādīnām[1] aṭṭhannaṁ vimokkhānaṁ. **Tiṇṇaṁ samādhīnan**ti savitakkasavicārādīnaṁ tiṇṇaṁ samādhīnaṁ. **Navannaṁ anupubbasamāpattīnan**ti paṭhamajjhānasamāpatti-ādīnaṁ navannaṁ anupubbasamāpattīnaṁ. Ettha ca paṭipāṭiyā aṭṭhannaṁ samādhītipi nāmaṁ, samāpattītipi cittekaggatāsabbhāvato, nirodhasamāpattiyā tadabhāvato na samādhīti nāmaṁ. **Hānabhāgiyaṁ dhamman**ti appaguṇehi paṭhamajjhānādīhi vuṭṭhitassa saññāmanasikārānaṁ kāmādipakkhandanaṁ. **Visesabhāgiyaṁ dhamman**ti paguṇehi paṭhamajjhānādīhi vuṭṭhitassa saññāmanasikārānaṁ dutiyajjhānādipakkhandanaṁ. Iti saññāmanasikārānaṁ kāmādidutiyajjhānādipakkhandanāni hānabhāviyavisesabhāgiyadhammāti dassitāni. Tehi pana jhānānaṁ taṁsabhāvatā dhammasaddena vuttā. **Tasmā**ti vuttamevatthaṁ hetubhāvena paccāmasati. **Vodānan**ti paguṇatāsaṅkhātaṁ vodānaṁ. Tañhi paṭhamajjhānādīhi vuṭṭhahitvā dutiyajjhānādīnaṁ adhigamassa paccayattā **"vuṭṭhānan"**ti vuttaṁ. Ye pana "nirodhato phalasamāpattiyā vuṭṭhānanti pāḷi natthī"ti vadanti, te "nirodhā vuṭṭhahantassa nevasaññānāsaññāyatanaṁ phalasamāpattiyā anantarapaccayena paccayo"ti imāya **pāḷiyaṁ**[2] paṭisedhetabbā.

Sīhanādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Ma 2. 205; Ma 3. 264; Abhi 1. 65; Khu 9. 231 piṭṭhesu.

7. Devatāvagga

1. Anāgāmiphalasuttādivaṇṇanā

65-67. Sattamassa paṭhamādīni uttānatthāni. Tatiye abhisamācāre uttamasamācāre bhavaṁ **ābhisamācārikaṁ,** vattappaṭipattivattaṁ. Tenāha **"uttamasamācārabhūtan"**ti-ādi. **Sekhapaṇṇattisīlan**ti sekhiyavasena paññattasīlaṁ.

Anāgāmiphalasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Saṅgaṇikārāmasuttādivaṇṇanā

68-69. Catutthe gaṇena saṅgaṇaṁ samodhānaṁ gaṇasaṅgaṇikā, sā āramitabbaṭṭhena ārāmo etassāti **gaṇasaṅgaṇikārāmo. Saṅgaṇikā**ti vā sakaparisasamodhānaṁ. **Gaṇo**ti nānājanasamodhānaṁ. Sesamettha suviññeyyameva. Pañcamaṁ uttānatthameva.

Saṅgaṇikārāmasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Samādhisuttavaṇṇanā

70. Chaṭṭhe paṭippassambhanaṁ paṭippassaddhīti atthato ekanti āha **"na paṭippassaddhiladdhenāti kilesappaṭippassaddhiyā aladdhenā"**ti. Sukkapakkhe **santenā**ti-ādīsu aṅgasantatāya ārammaṇasantatāya sabbakilesasantatāya ca santena, atappaniyaṭṭhena **paṇītena,** kilesappaṭippassaddhiyā laddhattā, kilesappaṭippassaddhibhāvaṁ vā laddhattā **paṭippassaddhiladdhena,** passaddhikilesena vā arahatā laddhattā **paṭippassaddhiladdhena,** ekodibhāvena adhigatattā **ekodibhāvādhigatenā**ti evamattho daṭṭhabbo.

Samādhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sakkhibhabbasuttādivaṇṇanā

71-74. Sattame **tasmiṁ tasmiṁ visese**ti tasmiṁ tasmiṁ sacchikātabbe visese. Sakkhibhāvāya paccakkhakāritāya bhabbo sakkhibhabbo, tassa bhāvo sakkhitabbatā. Taṁ **sakkhibhabbataṁ. Sati sati-āyatane**ti sati satikāraṇe. Kiñcettha kāraṇaṁ? Abhiññā vā abhiññāpādakajjhānaṁ vā, avasāne pana chaṭṭhābhiññāya arahattaṁ vā kāraṇaṁ, arahattassa vipassanā vāti veditabbaṁ. Yaṁ hi taṁ tatra tatra sakkhibhabbatāsaṅkhātaṁ iddhividhapaccanubhavanādi, tassa abhiññā kāraṇaṁ. Atha iddhividhapaccanubhavanādi-abhiññā, evaṁ sati abhiññāpādakajjhānaṁ kāraṇaṁ. Arahattampi "kudāssu nāmāhaṁ tadāyatanaṁ upasampajja viharissāmī"ti anuttaresu vimokkhesu pihaṁ upaṭṭhapetvā chaṭṭhābhiññaṁ nibbattentassa kāraṇaṁ. Idañca sabbasādhāraṇaṁ na hoti, sādhāraṇavasena pana arahattassa vipassanā kāraṇaṁ. Atha pā **sati āyatane**ti tassa tassa visesādhigamassa upanissayasaṅkhāte kāraṇe satīti evamettha attho daṭṭhabbo.

Hānabhāgiyādīsu "paṭhamajjhānassa lābhiṁ kāmasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti, hānabhāgiyo samādhi. Tadanudhammatā sati santiṭṭhati, ṭhitibhāgiyo samādhi. Avitakkasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti, visesabhāgiyo samādhi. Nibbidāsahagatā saññāmanasikārā samudācaranti virāgūpasaṁhitā, nibbedhabhāgiyo samādhī"ti[1] iminā nayena sabbasamāpattiyo vitthāretvā hānabhāgiyādi-attho veditabbo. Tattha[2] **paṭhamajjhānassalābhin**ti yvāyaṁ appaguṇassa paṭhamassa jhānassa lābhī, taṁ. **Kāmasahagatā saññāmanasikārā samudācarantī**ti tato vuṭṭhitaṁ ārammaṇavasena kāmasahagatā hutvā saññāmanasikārā samudācaranti tudanti, tassa kāmānatītassa kāmānupakkhandānaṁ saññāmanasikārānaṁ vasena so paṭhamajjhānasamādhi hāyati parihāyati, tasmā **hānabhāgiyo** vutto. **Tadanudhammatā**ti tadanurūpasabhāvo. **Sati santiṭṭhatī**ti idaṁ micchāsatiṁ sandhāya vuttaṁ. Yassa hi paṭhamajjhānānurūpasabhāvā paṭhamajjhānaṁ santato paṇītato disvā assādayamānā abhinandamānā nikanti hoti, tassa nikantivasena so paṭhamajjhānasamādhi neva hāyati na vaḍḍhati, ṭhitikoṭṭhāsiko hoti. Tena

---

1. Abhi 2. 343 piṭṭhe.
2. Abhi-Ṭṭha 2. 400 piṭṭhepi passitabbaṁ.

vuttaṁ **"ṭhitibhāgiyo samādhī"**ti. **Avitakkasahagatā**ti avitakkaṁ dutiyajjhānaṁ santato paṇītato manasikaroto ārammaṇavasena avitakkasahagatā. **Saññāmanasikārā samudācarantī**ti paguṇapaṭhamajjhānato vuṭṭhitaṁ dutiyajjhānādhigamatthāya codenti tudanti. Tassa uparidutiyajjhānānupakkhandānaṁ saññāmanasikārānaṁ vasena so paṭhamajjhānasamādhi visesabhūtassa dutiyajjhānassa uppattipadaṭṭhānatāya **"visesabhāgiyo"**ti vutto.

Nibbidāsahagatāti tameva paṭhamajjhānalābhiṁ jhānato vuṭṭhitaṁ nibbidāsaṅkhātena vipassanāñāṇena sahagabhā. Vipassanāñāṇaṁ hi jhānaṅgesu pabhedena upaṭṭhahantesu nibbindati ukkaṇṭhati, tasmā **"nibbidā"**ti vuccati. **Samudācarantī**ti nibbānasacchikiriyatthāya codenti tudanti. **Virāgūpasaṁhitā**ti virāgasaṅkhātena nibbānena upasaṁhitā. Vipassanāñāṇaṁ hi sakkā iminā maggena virāgaṁ nibbānaṁ sacchikātunti pavattito "virāgūpasaṁhitan"ti vuccati. Taṁsampayuttā saññāmanasikārā virāgūpasaṁhitā eva nāma. Tassa tesaṁ saññāmanasikārānaṁ vasena paṭhamajjhānasamādhi ariyamaggappaṭivedhassa padaṭṭhānatāya **"nibbebhogiyo"**ti vutto. Hānaṁ bhajantīti **hānabhāgiyā,** hānabhāgo vā etesaṁ atthīti **hānabhāgiyā,** parihānakoṭṭhāsikāti attho. Iminā nayena **ṭhitibhāgiyo** veditabbo. Aṭṭhamādīni uttānatthāneva.

Sakkhibhabbasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Devatāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Arahattavagga

1. Dukkhasuttādivaṇṇanā

75-77. Aṭṭhamassa paṭhamādīsu natthi vattabbaṁ. Tatiye **tividhaṁ kuhanavatthun**ti paccayappaṭisevanasāmantajappana-iriyāpathappavattanasaṅkhātaṁ tividhaṁ kuhanavatthuṁ. **Ukkhipitvā**ti "mahākuṭumbiko mahānāviko mahādānapatī"ti-ādinā paggaṇhitvā lapanaṁ. **Avakkhipitvā**ti "kiṁ imassa jīvitaṁ, bījabhojano nāmāyan"ti hīḷetvā lapanaṁ.

Dukkhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Sukhasomanassasuttavaṇṇanā

78. Catutthe yathāvuttadhammādīsu tassa kilesanimittaṁ dukkhaṁ anavassananti[1] "sukhasomanassabahulo viharatī"ti vuttaṁ. Kāyikasukhañceva cetasikasomanassañca bahulaṁ assāti **sukhasomanassabahulo.** Yavati tena phalaṁ missitaṁ viya hotīti **yoni,** ekantikaṁ kāraṇaṁ. **Assā**ti yathāvuttassa bhikkhuno. **Paripuṇṇan**ti avikalaṁ anavasesaṁ.

Sukhasomanassasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Adhigamasuttavaṇṇanā

79. Pañcame āgacchanti etena kusalā vā akusalā vāti āgamanaṁ, kusalākusalānaṁ uppattikāraṇaṁ, tattha kusaloti **āgamanakusalo.** Evaṁ dhamme manasikaroto kusalā vā akusalā vā dhammā abhivaḍḍhantīti evaṁ jānanto. Apagacchanti kusalā vā akusalā vā etenāti apagamanaṁ, tesaṁ eva anuppattikāraṇaṁ, tattha kusaloti **apagamanakusalo.** Evaṁ dhamme manasikaroto kusalā vā akusalā vā dhammā nābhivaḍḍhantīti evaṁ jānanto. **Upāyakusalo**ti ṭhānuppattikapaññāsamannāgato. Idañca accāyikakicce vā bhaye vā uppanne tassa tikicchanatthaṁ ṭhānuppattiyā kāraṇajānanavasena veditabbaṁ.

Adhigamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Mahantattasuttādivaṇṇanā

80-81. Chaṭṭhe **sampatte**ti kilese sampatte. Sattamaṁ uttānameva.

Mahantattasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Anavadassananti (Ka)

8. Dutiyanirayasuttādivaṇṇanā

82-84. Aṭṭhame **kāyapāgabbhiyādīhī**ti **ādi-**saddena vacīpāgabbhiyaṁ manopāgabbhiyañca saṅgaṇhāti. Navamādīni uttānatthāneva.

Dutiyanirayasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Arahattavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Sītivagga

1. Sītibhāvasuttavaṇṇanā

85. Navamassa paṭhame **sītibhāvan**ti nibbānaṁ, kilesavūpasamaṁ vā. **Niggaṇhātī**ti accāraddhavīriyatādīhi uddhataṁ cittaṁ uddhaccapakkhato rakkhaṇavasena niggaṇhāti. **Paggaṇhātī**ti atisithilavīriyatādīhi līnaṁ cittaṁ kosajjapātato rakkhaṇavasena paggaṇhāti. **Sampahaṁsetī**ti samappavattacittaṁ tathāpavattiyaṁ paññāya toseti uttejeti vā. Yadā vā paññāpayogamandatāya upasamasukhānadhigamena vā nirassādaṁ cittaṁ bhāvanāya na pakkhandati, tadā jāti-ādīni saṁvegavatthūni paccavekkhitvā sampahaṁseti samuttejeti. **Ajjhupekkhatī**ti yadā pana cittaṁ alīnaṁ anuddhataṁ anirassādaṁ ārammaṇe samappavattaṁ sammadeva bhāvanāvīthiṁ[1] otiṇṇaṁ hoti, tadā paggahaniggahasampahaṁsanesu kiñci byāpāraṁ akatvā samappavattesu assesu sārathī viya ajjhupekkhati, upekkhakova hoti. **Paṇītādhimuttiko**ti paṇīte uttame maggaphale adhimutto ninnapoṇapabbhāro.

Sītibhāvasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Āvaraṇasuttādivaṇṇanā

86-95. Dutiye **acchandiko**ti kattu kamyatākusalacchandarahito. Uttarakurukā manussā acchandikaṭṭhānaṁ paviṭṭhā. **Duppañño**ti bhavaṅgapaññāya

---

1. Bhāvanāvidhiṁ (Ka)

parihīno. Bhavaṅgapaññāya pana paripuṇṇāyapi yassa bhavaṅgaṁ lokuttarassa paccayo na hoti, sopi duppañño eva nāma. **Abhabbo niyāmaṁ okkamituṁ kusalesu dhammesu sammattan**ti kusalesu dhammesu sammattaniyāmasaṅkhātaṁ ariyamaggaṁ okkamituṁ adhigantuṁ abhabbo. **Na kammāvaraṇatāyā**ti-ādīsu abhabbavipariyāyena attho veditabbo. Catutthādīni uttānatthāni.

Āvaraṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Sītivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Ānisaṁsavagga

1. Pātubhāvasuttādivaṇṇanā

96-106. Dasamassa paṭhamādīsu natthi vattabbaṁ. Aṭṭhame mettā etassa atthīti mettāvā, tassa bhāvo **mettāvatā,** mettāpaṭipatti, tāya. Sā pana mettāvatā mettāvasena pāricariyāti āha "**mettāyuttāya pāricariyāyā**"ti. **Paricaranti** vippakatabrahmacariyattā. Pariciṇṇasatthukena sāvakena nāma satthuno yāva dhammena kātabbā pāricariyā, tāya sammadeva sampāditattā. Navamādīni uttānatthāni.

Pātubhāvasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Ānisaṁsavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

107-116. Ekādasamavaggo uttānatthoyeva.

Iti manorathapūraṇiyā aṅguttaranikāyaṭṭhakathāya

Chakkanipātavaṇṇanāya anattānatthadīpanā samattā.

Sattakanipāta

Paṇṇāsaka

1. Dhanavaggavaṇṇanā

1-10. Sattakanipātassa paṭhamo vaggo uttānattho.

2. Anusayavagga

4. Puggalasuttavaṇṇanā

14. Dutiyassa catutthe ubhato ubhayathā, ubhato ubhohi bhāgehi vimuttoti **ubhatobhāgavimutto** ekadesasarūpekasesanayena. **Dvīhi bhāgehī**ti karaṇe nissakke cetaṁ. Bahuvacanaṁ. Āvutti-ādivasena ayaṁ niyamo veditabboti āha **"arūpasamāpattiyā"**ti-ādi. Etena "samāpattiyā vikkhambhanavimokkhena, maggena samucchedavimokkhena vimuttattā ubhatobhāgavimutto"ti evaṁ pavatto **Tipiṭakacūḷanāgattheravādo,** "nāmakāyato rūpakāyato ca vimuttattā ubhatobhāgavimutto"ti evaṁ pavatto **Tipiṭakamahārakkhitattheravādo,** "samāpattiyā vikkhambhanavimokkhena ekavāraṁ, maggena samucchedavimokkhena ekavāraṁ vimuttattā ubhatobhāgavimutto"ti evaṁ pavatto **tipiṭakacūḷābhayattheravādo** cāti imesaṁ tiṇṇampi theravādānaṁ ekajjhaṁ saṅgaho katoti daṭṭhabbaṁ. Ettha ca paṭhamavāde dvīhi bhāgehi vimutto ubhatobhāgavimutto vutto, dutiyavāde ubhato bhāgato vimuttoti ubhatobhāgavimutto, tatiyavāde dvīhi bhāgehi dve vāre vimuttoti ayametesaṁ visesoti. **Vimutto**ti kilesehi vimutto, kilesavikkhambhanasamucchedanehi vā kāyato vimuttoti attho.

Soti ubhatobhāgavimutto. Kāmañcettha rūpāvacaracatutthajjhānampi arūpāvacarajjhānaṁ viya duvaṅgikaṁ āneñjappattanti vuccati, taṁ pana padaṭṭhānaṁ katvā arahattaṁ patto ubhatobhāgavimutto nāma na hoti

rūpakāyato avimuttattā. Taṁ hi kilesakāyatova vimuttaṁ, na rūpakāyato, tasmā tato vuṭṭhāya arahattaṁ patto ubhatobhāgavimutto na hotīti āha **"catunnaṁ arūpa -pa- pañcavidho hotī"**ti. **Arūpasamāpattīnan**ti niddhāraṇe sāmivacanaṁ. **Arahattaṁ patta-anāgāminoti** bhūtapubbagatiyā vuttaṁ. Na hi arahattaṁ patto anāgāmī nāma hoti. "Rūpī rūpāni passatī"ti-ādike nirodhasamāpatti-ante aṭṭha vimokkhe vatvā—

> "Yato ca kho Ānanda bhikkhu ime aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvā viharati, paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā honti. Ayaṁ vuccati Ānanda bhikkhu ubhatobhāgavimutto"ti—

yadipi **mahānidāne**[1] vuttaṁ, taṁ pana ubhatobhāgavimuttaseṭṭhavasena vuttanti, idha pana sabba-ubhatobhāgavimutte saṅgahaṇatthaṁ **"pañcavidho hotī"**ti vatvā **"pāḷi panettha -pa- aṭṭhavimokkhalābhino vasena āgatā"**ti āha. Majjhimanikāye pana **kīṭāgirisutte**[2]—

> "Katamo ca bhikkhave puggalo ubhatobhāgavimutto? Idha bhikkhave ekacco puggalo ye te santā vimokkhā atikkamma rūpe āruppā, te kāyena phusitvā viharati, paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā honti. Ayaṁ vuccati bhikkhave puggalo ubhatobhāgavimutto"ti—

arūpasamāpattivasena cattāro ubhatobhāgavimuttā, seṭṭho ca vutto vuttalakkhaṇūpapattito. Yathāvuttesu hi pañcasu purimā cattāro samāpattisīsaṁ nirodhaṁ na[3] samāpajjantīti pariyāyena ubhatobhāgavimuttā nāma. Aṭṭhasamāpattilābhī anāgāmī taṁ samāpajjitvā tato vuṭṭhāya vipassanaṁ vaḍḍhetvā arahattaṁ pattoti nippariyāyena ubhatobhāgavimuttaseṭṭho nāma.

Katamo ca puggaloti-ādi puggalapaññattipāḷi. Tattha **katamo**ti pucchāvacanaṁ. **Puggalo**ti asādhāraṇato pucchitabbavacanaṁ. **Idhā**ti imasmiṁ sāsane. **Ekacco**ti eko. **Aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvā**

---

1. Dī 2. 60 piṭṭhe. 2. Ma 2. 143 piṭṭhe.
3. Pana (Ka) Abhi-Ṭṭha 3. 41 piṭṭhe passitabbaṁ.

viharatīti aṭṭha samāpattiyo samāpajjitvā nāmakāyato paṭilabhitvā viharati. **Paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā hontī**ti vipassanāpaññāya saṅkhāragataṁ, maggapaññāya cattāri saccāni passitvā cattāropi āsavā parikkhīṇā honti. **Disvā**ti dassanahetu. Na hi āsave paññāya passanti, dassanakāraṇā pana parikkhīṇā disvā parikkhīṇāti vuttā dassanāyattaparikkhayattā. Evaṁ hi dassanaṁ āsavānaṁ khayassa purimakiriyābhāvena vuttaṁ.

Paññāvimuttoti visesato paññāya eva vimutto, na tassa adhiṭṭhānabhūtena aṭṭhavimokkhasaṅkhātena sātisayena samādhināti paññāvimutto. Yo ariyo anadhigata-aṭṭhavimokkho sabbaso āsavehi vimutto, tassetaṁ adhivacanaṁ. Adhigatepi hi rūpajjhānavimokkhe na so sātisayasamādhinissitoti na tassa vasena ubhatobhāgavimuttatā hotīti vuttovāyamattho. Arūpajjhānesu pana ekasmimpi sati ubhatobhāgavimuttoyeva nāma hoti. Tena hi aṭṭhavimokkhekadesena taṁnāmadānasamatthena aṭṭhavimokkhalābhītveva vuccati. Samudāye hi pavatto vohāro avayavepi dissati yathā taṁ "sattisayo"ti anavasesato āsavānaṁ parikkhīṇattā. **Aṭṭhavimokkhapaṭikkhepavaseneva** na ekadesabhūtarūpajjhānappaṭikkhepavasena. Evaṁ hi arūpajjhānekadesābhāvepi aṭṭhavimokkhapaṭikkhepo na hotīti siddhaṁ hoti. Arūpāvacarajjhānesu hi ekasmimpi sati ubhatobhāgavimuttoyeva nāma hoti.

Phuṭṭhantaṁ sacchikatoti phuṭṭhānaṁ anto phuṭṭhanto, phuṭṭhānaṁ arūpajjhānānaṁ anantaro kāloti adhippāyo. Accantasaṁyoge cetaṁ upayogavacanaṁ. Taṁ phuṭṭhānantarakālameva sacchikātabbaṁ sacchikato sacchikaraṇūpāyenāti vuttaṁ hoti, bhāvanapuṁsakaṁ vā etaṁ "ekamantaṁ nisīdī"ti-ādīsu viya. Yo hi arūpajjhānena rūpakāyato nāmakāyekadesato ca vikkhambhanavimokkhena vimutto, tena nirodhasaṅkhāto vimokkho ālocito pakāsiko viya hoti, na pana kāyena sacchikato. Nirodhaṁ pana ārammaṇaṁ katvā ekaccesu āsavesu khepitesu tena so sacchikato hoti, tasmā so sacchikātabbaṁ nirodhaṁ yathā-ālocitaṁnāmakāyena sacchikarotīti **"kāyasakkhī"**ti vuccati,

na tu "vimutto"ti ekaccānaṁ āsavānaṁ aparikkhīṇattā. Tenāha **"jhānaphassaṁ paṭhamaṁ phusati, pacchā nirodhaṁ nibbānaṁ sacchikarotī"**ti. Ayaṁ catunnaṁ arūpasamāpattīnaṁ ekekato vuṭṭhāya saṅkhāre sammasitvā kāyasakkhibhāvaṁ pattānaṁ catunnaṁ, nirodhā vuṭṭhāya aggamaggappatta-anāgāmino ca vasena ubhatobhāgavimutto viya pañcavidho nāma hotīti vuttaṁ **abhidhammaṭīkāyaṁ**[1] "kāyasakkhimhipi eseva nayo"ti. **Ekacce āsavā**ti heṭṭhimamaggavajjhā āsavā.

Diṭṭhantaṁ pattoti dassanasaṅkhātassa sotāpattimaggañāṇassa anantaraṁ pattoti vuttaṁ hoti. "Diṭṭhattā patto"tipi pāṭho. Etena catusaccadassanasaṅkhātāya diṭṭhiyā nirodhassa pattataṁ dīpeti. Tenāha **"dukkhāsaṅkhārā"**ti-ādi. Tattha **paññāyā**ti maggapaññāya. Paṭhamaphalaṭṭhato paṭṭhāya yāva aggamaggaṭṭhā diṭṭhippatto. Tenāha **"sopi kāyasakkhī viya chabbidho hotī"**ti. Yathā pana paññāvimutto, evaṁ ayampi sukkhavipassako catūhi arūpajjhānehi vuṭṭhāya diṭṭhippattabhāvappattā cattāro cāti pañcavidho hotīti veditabbo. Saddhāvimuttepi eseva nayo. **Idaṁ dukkhan**ti ettakaṁ dukkhaṁ, na ito uddhaṁ dukkhanti. **Yathābhūtaṁ pajānātī**ti ṭhapetvā taṇhaṁ upādānakkhandhapañcakaṁ dukkhasaccanti yāthāvato pajānāti. Yasmā pana taṇhā dukkhaṁ janeti nibbatteti, tato taṁ dukkhaṁ samudeti, tasmā naṁ **"ayaṁ dukkhasamudayo"ti yathābhūtaṁ pajānāti.** Yasmā pana idaṁ dukkhañca samudayo ca nibbānaṁ patvā nirujjhati, appavattiṁ gacchati, tasmā naṁ **"ayaṁ dukkhanirodho"ti yathābhūtaṁ pajānāti.** Ariyo pana aṭṭhaṅgiko maggo taṁ dukkhanirodhaṁ gacchati, tena taṁ **"ayaṁ dukkhanirodhagāminī paṭipadā"ti yathābhūtaṁ pajānāti.** Ettāvatā nānākkhaṇe saccavavatthānaṁ dassitaṁ. Idāni taṁ ekakkhaṇe dassetuṁ **"tathāgatappaveditā"**ti-ādi vuttaṁ. **Tathāgatappaveditā**ti tathāgatena bodhimaṇḍe paṭividdhā viditā pākaṭākatā. **Dhammā**ti catusaccadhammā. **Vodiṭṭhā hontī**ti sudiṭṭhā. **Vocaritā**ti sucaritā, paññāya suṭṭhu carāpitāti attho. **Ayan**ti ayaṁ evarūpo puggalo diṭṭhippattoti.

Saddhāya vimuttoti saddahanavasena vimutto. Etena sabbathā avimuttassapi saddhāmattena vimuttabhāvaṁ dasseti. **Saddhāvimutto**ti vā saddhāya

---

1. Mūlaṭī 3. 35 piṭṭhe.

adhimuttoti attho. Kiṁ pana nesaṁ kilesappahāne nānattaṁ atthīti? Natthi. Atha kasmā saddhāvimutto diṭṭhippattaṁ na pāpuṇātīti? Āgamanīyanānattena. Diṭṭhippatto hi āgamanamhi kilese vikkhambhento appadukkhena akasirena akilamantova sakkoti vikkhambhituṁ, saddhāvimutto pana dukkhena kasirena kilamanto sakkoti vikkhambhituṁ, tasmā saddhāvimutto diṭṭhippattaṁ na pāpuṇāti. Tenāha **"etassa hī"**ti-ādi. **Saddahantassā**ti "ekaṁsato ayaṁ paṭipadā kilesakkhayaṁ āvahati sammāsambuddhena bhāsitattā"ti evaṁ saddahantassa. Yasmā panassa aniccānupassanādīhi niccasaññāpahānavasena bhāvanāya pubbenāparaṁ visesaṁ passato tattha tattha paccakkhatāpi atthi, tasmā vuttaṁ **"saddahantassa viyā"**ti. Sesapadadvayaṁ tasseva vevacanaṁ. Ettha ca **pubbabhāgamaggabhāvanā**ti vacanena āgamanīyanānattena diṭṭhippattasaddhāvimuttānaṁ paññānānattaṁ hotīti dassitaṁ. **Abhidhammaṭṭhakathāyampi**[1] "nesaṁ kilesappahāne nānattaṁ natthi, paññāya nānattaṁatthiyevā"ti vatvā "āgamanīyanānatteneva saddhāvimutto diṭṭhippattaṁ na pāpuṇātīti sanniṭṭhānaṁ katan"ti vuttaṁ.

Ārammaṇaṁ yāthāvato dhāreti avadhāretīti dhammo, paññā. Taṁ paññāsaṅkhātaṁ dhammaṁ adhimattatāya pubbaṅgamaṁ hutvā pavattaṁ anussaratīti **dhammānusārī.** Tenāha **"dhammo"**ti-ādi. **Paññāpubbaṅgaman**ti paññāpadhānaṁ. "Saddhaṁ anussarati, saddhāpubbaṅgamaṁ maggaṁ bhāvetī"ti imamatthaṁ **eseva nayo**ti atidisati. Paññaṁ vāhetīti **paññāvāhī,** paññaṁ sātisayaṁ pavattetīti attho. Tenāha **"paññāpubbaṅgamaṁ ariyamaggaṁ bhāvetī"**ti. Paññā vā puggalaṁ vāheti nibbānābhimukhaṁ gametīti **paññāvāhī. Saddhāvāhī**ti etthāpi iminā nayeneva attho veditabbo. **Ubhatobhāgavimuttādikathā**ti ubhatobhāgavimuttādīsu āgamanato paṭṭhāya vattabbakathā. **Tasmā**ti **visuddhimagge**[2] vuttattā. Tato eva **Visuddhimaggasaṁvaṇṇanāyaṁ**[3] vuttanayeneva cettha attho veditabbo.

Puggalasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Abhi-Ṭṭha 3. 43 piṭṭhe.
2. Visuddhi 2. 297, 352 piṭṭhesu.
3. Visuddhi-Ṭī 2. 466 piṭṭhe.

5. Udakūpamāsuttavaṇṇanā

15. Pañcame **ekantakāḷakehī**ti natthikavāda-ahetukavāda-akiriyavādasaṅkhātehi niyatamicchādiṭṭhidhammehi. Tenāha **“niyatamicchādiṭṭhiṁ sandhāya vuttan”**ti. **Evaṁ puggalo**ti iminā kāraṇena ekavāraṁ nimuggo nimuggoyeva so hoti. Etassa hi puna bhavato vuṭṭhānaṁ nāma natthīti vadanti makkhaligosālādayo viya. Heṭṭhā heṭṭhā narakaggīnaṁyeva āhāro. **Sādhu saddhā kusalesū**ti kusaladhammesu saddhā nāma sāhu laddhakāti ummujjati, so bhāvattakeneva kusalena ummujjati nāma. **Sādhu hirī**ti-ādīsupi eseva nayo. **Caṅkavāre**ti rajakānaṁ khāraparissāvane, surāparissāvane vā. **Evaṁ puggalo**ti “evaṁ sādhu saddhā”ti imesaṁ saddhādīnaṁ vasena ekavāraṁ ummujjitvā tesaṁ parihāniyā puna nimujjatiyeva devadattādayo viya. Devadatto hi aṭṭhasamāpattiyo pañca ca abhiññāyo nibbattetvāpi puna buddhānaṁ paṭipakkhatāya tehi guṇehi parihīno ruhiruppādakammaṁ saṁghabhedakammañca katvā kāyassa bhedā dutiyacittavārena cuticittamanantarā niraye nibbatto. Kokāliko dve aggasāvake upavaditvā padumaniraye nibbatto.

Neva hāyati no vaḍḍhatīti appahonakakālepi na hāyati, pahonakakālepi na vaḍḍhati. Ubhayampi panetaṁ agārikenapi anagārikenapi dīpetabbaṁ. Ekacco hi agāriko appahonakakāle pakkhikabhattaṁ vassikaṁ vā upanibandhāpesi, so pacchā pahonakakālepi pakkhikabhattādimattameva pavatteti. Anagārikopi ādimhi appahonakakāle uddesaṁ dhutaṅgaṁ vā gaṇhāti, medhāvī balavīriyasampattiyā pahonakakāle tato uttariṁ na karoti. **Evaṁ puggalo**ti evaṁ imāya saddhādīnaṁ ṭhitiyā puggalo ummujjitvā ṭhito nāma hoti. **Ummujjitvā pataratī**ti sakadāgāmipuggalo kilesatanutāya uṭṭhahitvā gantabbadisābhimukho tarati nāma.

Paṭigādhappatto hotīti anāgāmipuggalaṁ sandhāya vadati. Ime pana satta puggalā udakopamena dīpitā. Satta kira jaṅghavāṇijā addhānamaggappaṭipannā antarāmagge ekaṁ puṇṇanadiṁ pāpuṇiṁsu. Tesu paṭhamaṁ otiṇṇo udakabhīruko puriso otiṇṇaṭṭhāneyeva nimujjitvā puna saṇṭhātuṁ nāsakkhi, avassaṁva macchakacchapabhattaṁ jāto. Dutiyo otiṇṇaṭṭhāne

nimujjitvā sakiṁ uṭṭhahitvā puna nimuggo uṭṭhātuṁ nāsakkhi, antoyeva macchakacchapabhattaṁ jāto. Tatiyo nimujjitvā uṭṭhito majjhe nadiyā ṭhatvā neva orato āgantuṁ, na pāraṁ gantuṁ asakkhi. Catuttho uṭṭhāya ṭhito uttaraṇititthaṁ olokesi. Pañcamo uttaraṇatitthaṁ oloketvā patarati. Chaṭṭho taṁ disvā pārimatīraṁ gantvā kaṭippamāṇe udake ṭhito. Sattamo pārimatīraṁ gantvā gandhacuṇṇādīhi nhatvā varavatthādīni nivāsetvā surabhivilepanaṁ vilimpitvā nīluppalamālādīni pilandhitvā nānālaṅkārappaṭimaṇḍito mahānagaraṁ pavisitvā pāsādamāruhitvā uttamabhojanaṁ bhuñjati.

Tattha jaṅghavāṇijā viya ime satta puggalā, nadī viya vaṭṭaṁ, paṭhamassa udakabhīrukassa purisassa otiṇṇaṭṭhāneyeva nimujjanaṁ viya micchādiṭṭhikassa vaṭṭe nimujjanaṁ, ummujjitvā nimujjanapuriso viya saddhādīnaṁ uppattimatthakena ummujjitvā tāsaṁ hāniyā nimuggapuggalo, majjhe nadiyā ṭhatvā viya saddhādīnaṁ ṭhitiyā ṭhitipuggalo, uttaraṇatitthaṁ olokento viya sotāpanno, patarantapuriso viya kilesakāmāvaṭṭatāya pataranto sakadāgāmī, taritvā kaṭimatte udake ṭhitapuriso viya anāvaṭṭadhammattā anāgāmī, nhatvā pārimatīraṁ uttaritvā thale ṭhitapuriso viya cattāro oghe atikkamitvā nibbānathale ṭhito khīṇāsavabrāhmaṇo, thale ṭhitapurisassa nagaraṁ pavisitvā pāsādaṁ āruyha uttamabhojanabhuñjanaṁ viya khīṇāsavassa nibbānārammaṇasamāpattiṁ appetvā vītināmanaṁ veditabbaṁ.

Udakūpamāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Aniccānupassīsuttādivaṇṇanā

16-19. Chaṭṭhe **“idha samasīsī kathito”**ti vatvā evaṁ samasīsitaṁ vibhajitvā idhādhippetaṁ dassetuṁ **“so catubbidho hotī”**ti-ādimāha. Rogavasena samasīsī **rogasamasīsī.** Esa nayo sesesupi. **Ekappahārenevā**ti ekavelāyameva. Yo cakkhurogādīsu aññatarasmiṁ sati “ito anuṭṭhito arahattaṁ pāpuṇissāmī”ti vipassanaṁ paṭṭhapesi, athassa arahattañca rogato vuṭṭhānañca ekakālameva

hoti, ayaṁ **rogasamasīsī** nāma. **Iriyāpathassa pariyosānan**ti iriyāpathantarasamāyogo. Yo ṭhānādīsu iriyāpathesu aññataraṁ adhiṭṭhāya "avikopetvāva arahattaṁ pāpuṇissāmī"ti vipassanaṁ paṭṭhapesi, athassa arahattappatti ca iriyāpathavikopanañca ekappahāreneva hoti, ayaṁ **iriyāpathasamasīsī** nāma. **Jīvitasamasīsī nāmā**ti ettha "palibodhasīsaṁ māno, parāmāsasīsaṁ diṭṭhi, vikkhepasīsaṁ uddhaccaṁ, kilesasīsaṁ avijjā, adhimokkhasīsaṁ saddhā, paggahasīsaṁ vīriyaṁ, upaṭṭhānasīsaṁ sati, avikkhepasīsaṁ samādhi, dassanasīsaṁ paññā, pavattasīsaṁ jīvitindriyaṁ, cutisīsaṁ vimokkho, saṅkhārasīsaṁ nirodho"ti **paṭisambhidāyaṁ**[1] vuttesu sattarasasu sīsesu pavattasīsaṁ kilesasīsanti dve sīsāni idhādhippetāni "apubbaṁ acarimaṁ āsavapariyādānañca hoti jīvitapariyādānañcā"ti vacanato. Tesu kilesasīsaṁ arahattamaggo pariyādiyati, pavattasīsaṁ jīvitindriyaṁ cuticittaṁ pariyādiyati. Tattha avijjāpariyādāyakaṁ cittaṁ jīvitindriyaṁ pariyādātuṁ na sakkoti, jīvitindriyapariyādāyakaṁ avijjaṁ pariyādātuṁ na sakkoti. Aññaṁ avijjāpariyādāyakaṁ cittaṁ, aññaṁ jīvitindriyapariyādāyakaṁ. Yassa cetaṁ sīsadvayaṁ samaṁ pariyādānaṁ gacchati, so **jīvitasamasīsī** nāma.

Kathaṁ panidaṁ samaṁ hotīti? Vārasamatāya. Yasmiṁ hi vāre maggavuṭṭhānaṁ hoti, sotāpattimagge pañca paccavekkhaṇāni, sakadāgāmimagge pañca, anāgāmimagge pañca, arahattamagge cattārīti ekūnavīsatime paccavekkhaṇañāṇe patiṭṭhāya bhavaṅgaṁ otaritvā parinibbāyato imāya vārasamatāya idaṁ ubhayasīsapariyādānampi samaṁ hotīti imāya vārasamatāya. Vārasamavuttidāyakena hi maggacittena attano anantaraṁ viya nipphādetabbā paccavekkhaṇavārā ca kilesapariyādānasseva vārāti vattabbataṁ arahati. "Vimuttasmiṁ vimuttamiti ñāṇaṁ hotī"ti[2] vacanato paccavekkhaṇaparisamāpanena kilesapariyādānaṁ sampāpitaṁ nāma hotīti imāya vāravuttiyā samatāya kilesapariyādānajīvitapariyādānānaṁ samatāveditabbā. Tenevāha **"yasmā panassa -pa- tasmā evaṁ vuttan"**ti.

Āyuno vemajjhaṁ anatikkamitvā antarāva kilesaparinibbānena parinibbāyatīti **antarāparinibbāyī.** Tenāha **"yo pañcasu**

1. Khu 9. 405 piṭṭhe. 2. Ma 1. 47; Saṁ 2. 18, 19 piṭṭhesu.

suddhāvāsesū"ti-ādi. **Vemajjhe**ti avihādīsu yattha uppanno, tattha āyuno vemajjhe. Āyuvemajjhaṁ upahacca atikkamitvā tattha parinibbāyatīti **upahaccaparinibbāyī.** Tenāha **"yo tatthevā**"ti-ādi. Asaṅkhārena appayogena anussāhena akilamanto tikkhindriyatāya sukheneva parinibbāyatīti **asaṅkhāraparinibbāyī.** Tenāha **"yo tesaṁyevā**"ti-ādi. **Tesaṁyeva puggalānan**ti niddhāraṇe sāmivacanaṁ. **Appayogenā**ti adhimattappayogena vinā appakasirena. Sasaṅkhārena sappayogena kilamanto dukkhena parinibbāyatīti **sasaṅkhāraparinibbāyī.** Uddhaṁvāhibhāvena uddhamassa taṇhāsotaṁ vaṭṭasotañcāti, uddhaṁ vā gantvā paṭilabhitabbato uddhamassa maggasotanti **uddhaṁsoto.** Paṭisandhivasena akaniṭṭhaṁ gacchatīti **akaniṭṭhagāmī.**

Ettha pana catukkaṁ veditabbaṁ. Yo hi avihato paṭṭhāya cattāro devaloke sodhetvā[1] akaniṭṭhaṁ gantvā parinibbāyati, ayaṁ **uddhaṁsoto akaniṭṭhagāmī nāma.** Ayaṁ hi avihesu kappasahassaṁ vasanto arahattaṁ pattuṁ asakkuṇitvā atappaṁ gacchati, tatrāpi dve kappasahassāni vasanto arahattaṁ pattuṁ asakkuṇitvā sudassaṁ gacchati, tatrāpi cattāri kappasahassāni vasanto arahattaṁ pattuṁ asakkuṇitvā sudassiṁ gacchati, tatrāpi aṭṭha kappasahassāni vasanto arahattaṁ pattuṁ asakkuṇitvā akaniṭṭhaṁ gacchati, tattha vasanto aggamaggaṁ adhigacchati. Tattha yo avihato paṭṭhāya dutiyaṁ vā catutthaṁ vā devalokaṁ gantvā parinibbāyati, ayaṁ **uddhaṁsoto na akaniṭṭhagāmī** nāma. Yo kāmabhavato cavitvā akaniṭṭhesu parinibbāyati, ayaṁ **na uddhaṁsoto akaniṭṭhagāmī** nāma. Yo heṭṭhā catūsu devalokesu tattha tattheva nibbattitvā parinibbāyati, ayaṁ **na uddhaṁsoto na akaniṭṭhagāmī**ti.

Ete pana avihesu uppannasamanantara-āyuvemajjhaṁ appatvāva parinibbāyanavasena tayo antarāparinibbāyino, eko upahaccaparinibbāyī, eko uddhaṁsototi pañcavidho, asaṅkhārasasaṅkhāraparinibbāyivibhāgena dasa honti, tathā atappasudassasudassīsūti cattāro dasakāti cattārīsaṁ. Akaniṭṭhe pana uddhaṁsoto natthi, tayo antarāparinibbāyino,

1. Ṭhatvā (Ka) Abhi-Ṭṭha 3. 49 piṭṭhe passitabbaṁ.

eko upahaccaparinibbāyīti cattāro, asaṅkhārasasaṅkhāraparinibbāyivibhāgena aṭṭhāti aṭṭhacattārīsaṁ anāgāmino. Sattamādīsu natthi vattabbaṁ.

Aniccānupassīsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Niddasavatthusuttavaṇṇanā

20. Dasame **niddasavatthūnī**ti ādisaddalopenāyaṁ niddesoti āha **"niddasādivatthūnī"**ti. Natthi idāni imassa dasāti **niddaso. Pañho**ti ñātuṁ icchito attho. **Puna dasavasso na hotī**ti tesaṁ matimattametanti dassetuṁ **"so kirā"**ti kirasaddaggahaṇaṁ. **Niddaso**ti cetaṁ vacanamattaṁ. Tassa nibbīsādibhāvassa viya ninnavādibhāvassa ca icchitattāti dassetuṁ **"na kevalañcā"**ti-ādi vuttaṁ. **Gāme vicaranto**ti gāme piṇḍāya caranto. Na idaṁ titthiyānaṁ adhivacanaṁ tesu tannimittassa abhāvā, sāsanepi sekhassapi na idaṁ adhivacanaṁ, kimaṅgaṁ pana puthujjanassa. Yassa panetaṁ adhivacanaṁ yena ca kāraṇena, taṁ dassetuṁ **"khīṇāsavassetan"**ti-ādi vuttaṁ. Appaṭisandhikabhāvo hissa paccakkhato kāraṇaṁ. Paramparāya itarāni yāni pāḷiyaṁ āgatāni.

Sikkhāya sammadeva ādānaṁ **sikkhāsamādānaṁ.** Taṁ panassā pāripūriyā veditabbanti āha **"sikkhāttayapūraṇe"**ti. Sikkhāya vā sammadeva ādito paṭṭhāya rakkhaṇaṁ **sikkhāsamādānaṁ.** Tañca atthato pūraṇena paricchinnaṁ arakkhaṇe sabbena sabbaṁ abhāvato, rakkhaṇe ca paripūraṇato. **Balavacchando**ti daḷhacchando. **Āyatin**ti anantarānāgatadivasādikālo adhippeto, na anāgatabhavoti āha **"anāgate punadivasādīsupī"**ti. Sikkhaṁ paripūrentassa tattha nibaddhabhattitā[1] **avigatapematā.** Tebhūmakadhammānaṁ aniccādivasena sammadeva nijjhānaṁ **dhammanisāmanā**ti āha **"vipassanāyetaṁ adhivacanan"**ti. **Taṇhāvinaye**ti bhaṅgānupassanāñāṇānubhāvasiddhe[2] taṇhāvikkhambhane. **Ekībhāve**ti gaṇasaṅgaṇikākilesasaṅgaṇikāvigamasiddhe vivekavāse. **Vīriyārambhe**ti sammappadhānassa

1. Niviṭṭha-atthitā (Ka)
2. Virāgānupassanādivipassanāñāṇānubhāvasiddhe (pāthikavagge saṅgītisuttaṭīkāyaṁ)

paggaṇhane. Taṁ pana sabbaso vīriyassa paribrūhanaṁ hotīti āha **“kāyikacetasikassa vīriyassa pūraṇe”**ti. **Satiyañceva nipakabhāve cā**ti satokāritāya ceva sampajānakāritāya ca. Satisampajaññabaleneva hi vīriyārambho ijjhati. **Diṭṭhipaṭivedhe**ti maggasammādiṭṭhiyā paṭivijjhane. Tenāha **“maggadassane”**ti.

Niddasavatthusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Anusayavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Vajjisattakavagga

1. Sārandadasuttavaṇṇanā

21. Tatiyassa paṭhame devāyatanabhāvena cittattā lokassa cittīkāraṭṭhānatāya ca **cetiyaṁ** ahosi. **Yāvakīvan**ti[1] ekamevetaṁ padaṁ aniyamato parimāṇavācī. Kālo cettha adhippetoti āha **“yattakaṁ kālan”**ti. **Abhiṇhaṁ sannipātā**ti niccasannipātā. Taṁ pana niccasannipātataṁ dassetuṁ **“divasassā”**ti-ādi vuttaṁ. **Sannipātabahulā**ti pacurasannipātā. **Vosānan**ti saṅkocaṁ. **“Vuddhiyevā”**ti-ādinā vuttamatthaṁ byatirekamukhena dassetuṁ **“abhiṇhaṁ asannipatantā hī”**ti-ādi vuttaṁ. **Ākulā**ti khubhitā na pasannā[2]. **Bhijjitvā**ti vaggabandhato vibhajja visuṁ visuṁ hutvā.

Sannipātabheriyāti sannipātārocanabheriyā. **Addhabhuttā vā**ti sāmibhuttā vā. **Osīdamāne**ti hāyamāne.

Suṅkanti bhaṇḍaṁ gahetvā gacchantehi pabbatakhaṇḍanadititthagāmadvārādīsu rājapurisānaṁ dātabbabhāgaṁ. **Balin**ti nipphannasassādito chabhāgaṁ sattabhāganti-ādinā laddhabbakaraṁ[3]. **Daṇḍan**ti dasavīsatikahāpaṇādikaṁ aparādhānurūpaṁ gahetabbadhanadaṇḍaṁ. **Vajjidhamman**ti vajjirājadhammaṁ. Idāni apaññattapaññāpanādīsu tappaṭikkhepe ca ādīnavānisaṁse ca vitthārato dassetuṁ

---

1. Dī-Ṭī 2. 123 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.
2. Na phītā na sampannā (Ka)
3. Laddhakaraṁ (Dī-Ṭī 2. 123 piṭṭhe.)

“tesan”ti-ādi vuttaṁ. **Pāricariyakkhamā**ti upaṭṭhānakkhamā. **Porāṇaṁ vajjidhamman**ti ettha pubbe kira vajjirājāno “ayaṁ coro”ti ānetvā dassite “gaṇhatha naṁ coran”ti avatvā vinicchayamahāmattānaṁ denti. Te vinicchinitvā sace acoro hoti, vissajjenti. Sace coro, attanā kiñci akatvā vohārikānaṁ denti, tepi vinicchinitvā acoro ce, vissajjenti. Coro ce, suttadharānaṁ denti. Tepi vinicchinitvā acoro ce, vissajjenti. Coro ce, aṭṭakulikānaṁ denti, tepi tatheva katvā senāpatissa, senāpati uparājassa, uparājā rañño. Rājā vinicchinitvā sace acoro hoti, vissajjeti. Sace pana coro hoti, paveṇipaṇṇakaṁ vācāpeti. Tattha “yena idaṁ nāma kataṁ, tassa ayaṁ nāmadaṇḍo”ti likhitaṁ. Rājā tassa kiriyaṁ tena samānetvā tadanucchavikaṁ daṇḍaṁ karoti. Iti etaṁ porāṇaṁ vajjidhammaṁ samādāya vattantānaṁ manussā na ujjhāyanti. Paramparāgatesu aṭṭakulesu jātā agatigamanaviratā aṭṭamahallakapurisā **aṭṭakulikā.**

Sakkāranti upakāraṁ. **Garubhāvaṁ paccupaṭṭhapetvā**ti “ime amhākaṁ garuno”ti tattha garubhāvaṁ paṭi paṭi upaṭṭhapetvā. **Mānessantī**ti sammānessanti. Taṁ pana sammānanaṁ tesu nesaṁ attamanatāpubbakanti āha **“manena piyāyissantī”**ti. **Nipaccakāraṁ** paṇipātaṁ. **Dassentī**ti garucittabhāraṁ dassenti. **Sandhānetun**ti[1] sambandhaṁ avicchinnaṁ katvā ghaṭetuṁ.

Pasayhakārassāti balakkārassa. Kāmaṁ vuddhiyā pūjanīyatāya “vuddhihāniyo”ti vuttaṁ, attho pana vuttānukkameneva yojetabbo. Pāḷiyaṁ vā yasmā “vuddhiyeva pāṭikaṅkhā, no parihānī”ti vuttaṁ, tasmā tadanukkamena **“vuddhihāniyo”**ti vuttaṁ.

Vipaccituṁ aladdhokāse pāpakamme, tassa kammassa vipāke vā anavasarova devatopasaggo. Tasmiṁ pana laddhokāse siyā devatopasaggassa avasaroti āha **“anuppannaṁ -pa- vaḍḍhentī”**ti. Eteneva **anuppannaṁ sukhan**ti etthāpi attho veditabbo. Balakāyassa diguṇatiguṇatādassanaṁ paṭibhayabhāvadassananti evamādinā devatānaṁ **saṅgāmasīse sahāyatā** veditabbā.

---

1. Sandhāretunti (Ka)

Anicchitanti aniṭṭhaṁ. **Āvaraṇato**ti nisedhanato. Dhammato anapetā dhammiyāti idha **"dhammikā"**ti vuttā. Migasūkarādighātāya sunakhādīnaṁ kaḍḍhitvā vanacaraṇaṁ vājo, tattha niyuttā, te vā vājentīti **vājikā,** migavadhacārino.

Sārandadasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Vassakārasuttavaṇṇanā

22. Dutiye **abhiyātukāmo**ti ettha **abhi**-saddo abhibhavanattho "anabhividitun"ti-ādīsu viyāti āha **"abhibhavanatthāya yātukāmo"**ti. **Vajjirājāno**ti "vajjetabbā ime"ti ādito pavattaṁ vacanaṁ upādāya vajjīti laddhanāmā rājāno, vajjiraṭṭhassa vā rājāno vajjirājāno. Raṭṭhassa pana vajjisamaññā tannivāsirājakumāravasena veditabbā. **Rājiddhiyā**ti rājabhāvānugatena pabhāvena. So pana pabhāvo nesaṁ gaṇarājānaṁ mitho sāmaggiyā loke pākaṭo. Ciraṭṭhāyī ca ahosīti **"samaggabhāvaṁ kathetī"**ti vuttaṁ. Anu anu taṁsamaṅgino bhāveti vaḍḍhatīti anubhāvo, anubhāvo eva **ānubhāvo,** patāpo. So pana nesaṁ patāpo hatthi-assādivāhanasampattiyā tattha ca susikkhitabhāvena loke pākaṭo jātoti **"etena -pa- kathetī"**ti vuttaṁ. **Tāḷacchiggaḷenā**ti kuñcikāchiddena. **Asanan**ti saraṁ. **Atipātayissantī**ti atikkāmenti. **Poṅkhānupoṅkhan**ti poṅkhassa anupoṅkhaṁ, purimasarassa poṅkhapadānugatapoṅkhaṁ itaraṁ saraṁ katvāti attho. **Avirādhitan**ti avirajjhitaṁ. **Ucchindissāmī**ti ummūlanavasena kulasantatiṁ chindissāmi. Ayanaṁ vaḍḍhanaṁ ayo, tappaṭipakkhena **anayo**ti āha **"avaḍḍhin"**ti. Ñātīnaṁ byasanaṁ vināso **ñātibyasanaṁ.**

Gaṅgāyāti gaṅgāsamīme. **Paṭṭanagāman**ti sakaṭapaṭṭanagāmaṁ. **Tatrā**ti tasmiṁ paṭṭane. **Balavāghātajāto**ti uppannabalavakodho. **Me**ti mayhaṁ. **Gatenā**ti gamanena. **Sītaṁ vā uṇhaṁ vā natthi** tāya velāya. **Abhimukhaṁ yuddhenā**ti abhimukhaṁ ujukameva saṅgāmakaraṇena. **Upalāpanaṁ** sāmaṁ dānañcāti dassetuṁ **"alan"**ti-ādi vuttaṁ. Bhedopi idha upāyo

evāti vuttaṁ **"aññatra mithubhedā"**ti. Yuddhassa[1] pana anupāyatā pageva pakāsitā. **Idan**ti "aññatra upalāpanāya aññatra mithubhedā"ti idaṁ vacanaṁ. **Kathāya nayaṁ labhitvā**ti "yāvakīvañca -pa- parihānī"ti imāya bhagavato kathāya upāyaṁ labhitvā. **Anukampāyā**ti vajjirājesu anuggahena.

Rājāpi tameva pesetvā sabbe -pa- pāpesīti[2] rājā taṁ attano santikaṁ āgataṁ "kiṁ ācariya bhagavā avacā"ti pucchi. So "yathā bho samaṇassa gotamassa vacanaṁ na sakkā vajjī kenaci gahetuṁ, apica upalāpanāya vā mithubhedena vā sakkā"ti āha. Tato naṁ rājā "upalāpanāya amhākaṁ hatthi-assādayo nassissanti, bhedeneva te gahessāmi, kiṁ karomā"ti pucchi. Tena hi mahārāja tumhe vajjī ārabbha parisati kathaṁ samuṭṭhāpetha, tato ahaṁ "kiṁ te mahārāja tehi, attano santakena kasivaṇijjādīni katvā jīvantu[3] ete rājāno"ti vatvā pakkamissāmi. Tato tumhe "kiṁ nu bho esa brāhmaṇo vajjī ārabbha pavattaṁ kathaṁ paṭibāhatī"ti vadeyyātha. Divasabhāge cāhaṁ tesaṁ paṇṇākāraṁ pesessāmi, tampi gāhāpetvā tumhepi mama dosaṁ āropetvā bandhanatāḷanādīni akatvāva kevalaṁ khuramuṇḍaṁ maṁ katvā nagarā nīharāpetha, athāhaṁ "mayā te nagare pākāro parikhā ca kāritā, ahaṁ thiradubbalaṭṭhānañca uttānagambhīraṭṭhānañca jānāmi, na cirassaṁ dāni taṁ ujuṁ karissāmī"ti vakkhāmi. Taṁ sutvā tumhe "gacchatū"ti vadeyyāthāti. Rājā sabbaṁ akāsi.

Licchavī tassa nikkhamanaṁ sutvā "saṭho brāhmaṇo, mā tassa gaṅgaṁ uttāretuṁ adatthā"ti āhaṁsu. Tatra ekaccehi "amhe ārabbha kathitattā kira so evaṁ karotī"ti vutte "tena hi bhaṇe etū"ti vadiṁsu. So gantvā licchavī disvā "kimāgatatthā"ti pucchito taṁ pavattiṁ ārocesi. Licchavino "appamattakena nāma evaṁ garuṁ daṇḍaṁ kātuṁ na yuttan"ti vatvā "kiṁ te tatra ṭhānantaran"ti pucchiṁsu. Vinicchayamahāmaccohamasmīti. Tadeva te ṭhānantaraṁ hotūti. So suṭṭhutaraṁ vinicchayaṁ karoti. Rājakumārā tassa santike sippaṁ uggaṇhanti. So patiṭṭhitaguṇo hutvā ekadivasaṁ ekaṁ licchaviṁ gahetvā ekamantaṁ gantvā

---

1. Daṇḍassa (Ka) 2. Dī-Ṭṭha 2. 112 piṭṭhādīsu passitabbaṁ. 3. Vasantu (Ka)

"dārakā kasantī"ti pucchi. Āma kasanti. Dve goṇe yojetvāti. Āma dve goṇe yojetvāti. Ettakaṁ vatvā nivatto. Tato tamañño "kiṁ ācariyo āhā"ti pucchitvā tena vuttaṁ asaddahanto "na meso yathābhūtaṁ kathetī"ti tena saddhiṁ bhijji.

Brāhmaṇo aparampi ekadivasaṁ ekaṁ licchaviṁ ekamantaṁ netvā "kena byañjanena bhuttosī"ti pucchitvā nivatto. Tampi añño pucchitvā asaddahanto tatheva bhijji. Brāhmaṇo aparampi divasaṁ ekaṁ licchaviṁ ekamantaṁ netvā "atiduggatosi kirā"ti pucchi. Ko evamāhāti. Asuko nāma licchavīti. Aparampi ekamantaṁ netvā "tvaṁ kira bhīrujātiko"ti pucchi. Ko evamāhāti. Asuko nāma licchavīti. Evaṁ aññena akathitameva aññassa kathento tīhi saṁvaccharehi te rājāno aññamaññaṁ bhinditvā yathā dve ekamaggena na gacchanti, tathā katvā sannipātabheriṁ carāpesi. Licchavino "issarā sannipatantu, sūrā sannipatantū"ti vatvā na sannipatiṁsu. Brāhmaṇo "ayaṁ dāni kālo, sīghaṁ āgacchatū"ti rañño sāsanaṁ pesesi. Rājā sutvāva balabheriṁ carāpetvā nikkhami. Vesālikā sutvā "rañño gaṅgaṁ uttarituṁ na dassāmā"ti bheriṁ carāpesuṁ. Te sutvā "gacchantu sūrarājāno"ti-ādīni vatvā na sannipatiṁsu. "Nagarappavesanaṁ na dassāma, dvārāni pidahissāmā"ti bheriṁ carāpesuṁ. Ekopi na sannipati. Yathāvivaṭehi dvārehi pavisitvā sabbe anayabyasanaṁ pāpetvā gato, taṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ "rājāpi tameva pesetvā sabbepi bhinditvā gantvā anayabyasanaṁ pāpesī"ti.

Vassakārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Paṭhamasattakasuttavaṇṇanā

23. Tatiye aparihānāya hitāti **aparihāniyā**[1], na parihāyanti etehīti vā **aparihāniyā.** Evaṁ saṅkhepato vuttamatthaṁ vitthārato dassento **"idhāpi cā"**ti-ādimāha. Tattha **bhato**ti-ādi disāsu āgatasāsane vuttavacanaṁ vuttakathanaṁ. **Vihārasīmā ākulā**

1. Dī-Ṭī 2. 125 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

yasmā, tasmā **uposathapavāraṇā ṭhitā. Olīyamānako**ti pāḷito atthato ca vinassamānako. **Ukkhipāpentā**ti paguṇabhāvakaraṇena atthasaṁvaṇṇanāvasena ca paggaṇhantā.

Sāvatthiyaṁ bhikkhūviya[1] pācittiyaṁ desāpetabboti paññāpentā. **Vajjiputtakā viya**[2] dasavatthudīpanena. **Tathā akarontā**ti navaṁ katikavattaṁ vā sikkhāpadaṁ vā amaddantā dhammavinayato sāsanaṁ dīpentā khuddakampi ca sikkhāpadaṁ asamūhanantā. **Āyasmā Mahākassapo viya cā**ti "suṇātu me āvuso saṁgho, santāmhākaṁ sikkhāpadāni gihigatāni. Gihinopi jānanti 'idaṁ vo samaṇānaṁ sakyaputtikānaṁ kappati, idaṁ vo na kappatī'ti. Sacepi hi mayaṁ khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni samūhanissāma, bhavissanti vattāro 'dhūmakālikaṁ samaṇena gotamena sāvakānaṁ sikkhāpadaṁ paññattaṁ, yāvimesaṁ satthā aṭṭhāsi, tāvime sikkhāpadesu sikkhiṁsu. Yato imesaṁ satthā parinibbuto, na dānime sikkhāpadesu sikkhantī'ti. Yadi saṁghassa pattakallaṁ, saṁgho apaññattaṁ na paññapeyya, paññattaṁ na samucchindeyya, yathāpaññattesu sikkhāpadesu samādāya vatteyyā"ti[3] imaṁ tantiṁ ṭhapento āyasmā Mahākassapo viya ca.

Thirabhāvappattāti sāsane thirabhāvaṁ anivattitabhāvaṁ upagatā. **Therakārakehī**ti therabhāvasādhakehi sīlādiguṇehi asekkhadhammehi. **Bahū rattiyo**ti pabbajitā hutvā bahū rattiyo jānanti. Sīlādiguṇesu patiṭṭhāpanameva sāsane **pariṇāyakatā**ti āha **"tīsu sikkhāsu pavattentī"**ti. **Ovādaṁna denti** abhājanabhāvato. **Paveṇikathan**ti ācariyaparamparābhataṁ sammāpaṭipattidīpanaṁ dhammakathaṁ. **Sārabhūtaṁ dhammapariyāyan**ti samathavipassanāmaggaphalasampāpanena sāsane sārabhūtaṁ bojjhaṅgakosalla-anuttarasītibhāva[4] adhicittasuttādidhammatantiṁ. **Ādikaṁ ovādan**ti **ādi**-saddena "evaṁ te āloketabbaṁ, evaṁ te viloketabbaṁ, evaṁ te samiñjitabbaṁ, evaṁ te pasāretabbaṁ, evaṁ te saṁghāṭipattacīvaraṁ dhāretabban"ti ovādaṁ saṅgaṇhāti.

Punabbhavadānaṁ **punabbhavo** uttarapadalopena. **Itare**ti ye na paccayavasikā na āmisacakkhukā, te **na gacchanti** taṇhāya vasaṁ.

---

1. Vi 1. 336 piṭṭhe vitthāravatthu.
2. Vi 4. 491 piṭṭhe vitthāravatthu.
3. Vi 4. 484 piṭṭhe.
4. Aṁ 2. 379 piṭṭhe.

Āraññakesūti araññabhāgesu araññapariyāpannesu. Nanu yattha katthacipi taṇhā sāvajjā evāti codanaṁ sandhāyāha **"gāmantasenāsanesu hī"**ti-ādi. Tena "anuttaresu vimokkhesu pihaṁ upaṭṭhāpayato"ti ettha vuttapihādayo viya āraññakasenāsanesu sālayatā sevitabbapakkhikā evāti dasseti.

Attanāvāti sayameva. Tena parehi anussāhitānaṁ saraseneva anāgatānaṁ pesalānaṁ bhikkhūnaṁ āgamanaṁ, āgatānañca phāsuvihāraṁ paccāsīsantīti dasseti. **Imināva nīhārenā**ti imāya paṭipattiyā. **Aggahitadhammaggahaṇan**ti aggahitassa pariyattidhammassa uggahaṇaṁ. **Gahitasajjhāyakaraṇan**ti uggahitassa suṭṭhu atthacintanaṁ. Cintanattho hi ayaṁ sajjhāyasaddo. **Entī**ti[1] upagacchanti. Nisīdanti[2] āsanapaññāpanādinā.

Paṭhamasattakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Dutiyasattakasuttādivaṇṇanā

24-26. Catutthe **karontoyevā**ti yathāvuttaṁ tiracchānakathaṁ kathentoyeva. Abhiracchānakathābhāvepi tassa tattha tapparabhāvadassanatthaṁ avadhāraṇavacanaṁ. **Pariyantakārī**ti sapariyantaṁ katvā vattā. "Pariyantavatiṁ vācaṁ bhāsitā"ti[3] hi vuttaṁ. **Appabhassovā**ti parimitakathoyeva ekantena kathetabbasseva kathanato. Samāpattisamāpajjanaṁ **ariyo tuṇhībhāvo. Niddāyatiyevā**ti niddokkamane anādīnavadassī niddāyatiyeva, iriyāpathaparivattanādinā na naṁ vinodeti. **Evaṁ saṁsaṭṭhovā**ti vuttanayena gaṇasaṅgaṇikāya saṁsaṭṭho eva viharati. **Dussīlāpāpicchā nāmā**ti sayaṁ nissīlā asantaguṇasambhāvanicchāya samannāgatattā pāpā lāmakā icchā etesanti pāpicchā. Pāpapuggalehi mittikaraṇato **pāpamittā.** Tehi sadā sahapavattanena **pāpasahāyā.** Tattha ninnatādinā tadadhimuttatāya **pāpasampavaṅkā.** Pañcamādīni uttānatthāniyeva.

Dutiyasattakasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Āgacchanti (Aṭṭhakathāyaṁ) 2. Nisīdāpenti (Ka) 3. Dī 1. 4, 60 piṭṭhesu.

7. Saññāsuttādivaṇṇanā

27-31. Sattame aniccāti anupassati etāyāti **aniccānupassanā.** Tathāpavattavipassanā pana yasmā attanā sahagatasaññāya bhāvitāya bhāvitā eva hoti, tasmā vuttaṁ **"aniccānupassanādīhi sahagatasaññā"**ti. Imā satta lokiyavipassanāpi honti "aniccan"ti-ādinā pavattanato. "Etaṁ santaṁ etaṁ paṇītaṁ yadidaṁ sabbasaṅkhārasamatho"ti āgatavasena panettha dve lokuttarā hontīti veditabbā. "Virāgo nirodho"ti hi tattha nibbānaṁ vuttanti idha virāgasaññā, tā vuttasaññā nibbānārammaṇāpi siyuṁ. Sesamettha suviññeyyameva. Aṭṭhamādīni uttānatthāneva.

Saññāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Vajjisattakavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Devatāvagga

5. Paṭhamamittasuttavaṇṇanā

36. Catutthassa pañcame **attano guyhaṁ tassa āvikarotī**ti attano guyhaṁ nigguhituṁ yuttakathaṁ aññassa akathetvā tasseva ācikkhati. **Tassa guyhaṁ aññesaṁ nācikkhatī**ti tena kathitaguyhaṁ yathā aññe na jānanti, evaṁ anāvikaronto chādeti.

Paṭhamamittasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Dutiyamittasuttādivaṇṇanā

37-43. Chaṭṭhe **piyo ca hoti manāpo cā**ti kalyāṇamittalakkhaṇaṁ dassitaṁ. Kalyāṇamitto hi saddhāsampanno ca hoti sīlasampanno sutasampanno cāgasampanno vīriyasampanno satisampanno samādhisampanno paññāsampanno. Tattha saddhāsampattiyā saddahati tathāgatassa sambodhiṁ kammañca kammaphalañca, tena sambodhiyā hetubhūtaṁ sattesu hitasukhaṁ na

pariccajati. Sīlasampattiyā sattānaṁ piyo hoti garu bhāvanīyo codako pāpagarahī vattā vacanakkhamo. Sutasampattiyā saccapaṭiccasamuppādādipaṭisaṁyuttānaṁ gambhīrānaṁ kathānaṁ kattā hoti. Cāgasampattiyā appiccho hoti santuṭṭho pavivitto asaṁsaṭṭho. Vīriyasampattiyā āraddhavīriyo hoti attahitaparahitapaṭipattiyaṁ. Satisampattiyā upaṭṭhitassatī hoti. Samādhisampattiyā avikkhitto hoti samāhitacitto. Paññāsampattiyā aviparītaṁ pajānāti. So satiyā kusalākusalānaṁ dhammānaṁ gatiyo samannesamāno paññāya sattānaṁ hitāhitaṁ yathābhūtaṁ jānitvā samādhinā tattha ekaggacitto hutvā vīriyena satte ahite nisedhetvā hite niyojeti. Tena vuttaṁ "**piyo -pa- niyojetī**"ti. Sattamādīni uttānatthāni.

Dutiyamittasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Devatāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Mahāyaññavagga

1. Sattaviññāṇaṭṭhitisuttavaṇṇanā

44. Pañcamassa paṭhame[1] yasmā **nidassanatthe nipāto,** tasmā **seyyathāpi manussā**ti yathā manussāti vuttaṁ hoti. **Viseso hotiyeva** satipi bāhirassa kāraṇassa[2] abhede ajjhattikassa bhinnattā. Nānattaṁ kāye etesaṁ, nānatto vā kāyo etesanti **nānattakāyā.** Iminā nayena sesapadesupi attho veditabbo. **Nesan**ti manussānaṁ. Nānattā saññā etesaṁ atthīti **nānattasaññino.** Sukhasamussayato vinipāto etesaṁ atthīti **vinipātikā** satipi devabhāve dibbasampattiyā abhāvato, apāyesu vā gato natthi nipāto etesanti **vinipātikā.** Tenāha "**catu-apāyavinimuttā**"ti. **Piyaṅkaramātādīnaṁ viyā**ti piyaṅkaramātā kira yakkhinī paccūsasamaye anuruddhattherassa dhammaṁ sajjhāyato sutvā—

---

1. Dī-Ṭī 2. 114 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ. 2. Kārakassa (Dī-Ṭī 2. 114 piṭṭhe.)

“Mā saddamakarī piyaṅkara, bhikkhu dhammapadāni bhāsati.
Api dhammapadaṁ vijāniya, paṭipajjema hitāya no siyā.

Pāṇesu ca saṁyamāmase, sampajānamusā na bhaṇāmase.
Sikkhema susīlyamattano, api muccema pisācayoniyā”ti[1]—

evaṁ puttakaṁ saññāpetvā taṁ divasaṁ sotāpattiphalaṁ pattā. Uttaramātā pana bhagavato dhammaṁ sutvāva sotāpannā jātā.

Brahmakāye paṭhamajjhānanibbatte brahmasamūhe, brahmanikāye vā bhavāti **brahmakāyikā.** Mahābrahmuno parisāya bhavāti **brahmapārisajjā** tassa paricārakaṭṭhāne ṭhitattā. Mahābrahmuno purohitaṭṭhāne ṭhitāti **brahmapurohitā.** Āyuvaṇṇādīhi mahantā brahmānoti **mahābrahmāno.** Satipi tesaṁ tividhānampi paṭhamena jhānena gantvā nibbattabhāve jhānassa pana pavattibhedena ayaṁ visesoti dassetuṁ **“brahmapārisajjā panā”**ti-ādi vuttaṁ. **Parittenā**ti hīnena. Sā cassa hīnatā chandādīnaṁ hīnatāya veditabbā. Paṭiladdhamattaṁ vā **hīnaṁ. Kappassā**ti asaṅkhyeyyakappassa. Hīnapaṇītānaṁ majjhe bhavattā **majjhimaṁ.** Sā cassa majjhimatā chandādīnaṁ majjhimatāya veditabbā. Paṭilabhitvā nātisubhāvitaṁ vā **majjhimaṁ. Upaḍḍhakappo**ti asaṅkhyeyyakappassa upaḍḍhakappo. **Vipphārikataro**ti brahmapārisajjehi pamāṇato vipulataro sabhāvato uḷārataro ca hoti. Sabhāvenapi hi uḷāratamova. Taṁ panettha appamāṇaṁ. Tassa hi parittābhādīnaṁ parittasubhādīnañca kāye satipi sabhāvavematte ekattavaseneva vavatthapīyatīti “ekattakāyā”tveva te vuccanti. **Paṇītenā**ti ukkaṭṭhena. Sā cassa ukkaṭṭhatā chandādīnaṁ ukkaṭṭhatāya veditabbā. Subhāvitaṁ vā sammadeva vasībhāvaṁ pāpitaṁ **paṇītaṁ** “padhānabhāvaṁ nītan”ti katvā. Idhāpi kappo asaṅkhyeyyakappavaseneva veditabbo paripuṇṇamahākappassa asambhavato. **Itī**ti evaṁ vuttappakārena. **Te**ti “brahmakāyikā”ti vuttā tividhāpi brahmāno. **Saññāya ekattā**ti tihetukabhāvena ekasabhāvattā. Na hi tassā sampayuttadhammavasena aññopi koci bhedo atthi. **Evan**ti iminā nānattakāyā ekattasaññino gahitāti dasseti.

1. Saṁ 1. 211 piṭṭhe.

Daṇḍa-ukkāyāti daṇḍadīpikāya. **Sarati** dhāvati[1], **vissarati** vippakiṇṇā viya dhāvati. **Dve kappā**ti dve mahākappā. Ito paresupi eseva nayo. **Idhā**ti imasmiṁ sutte. **Ukkaṭṭhaparicchedavasena** ābhassaraggahaṇeneva **sabbepi te** parittābhā-appamāṇābhāpi gahitā.

Sundarā pabhā subhā, tāya kiṇṇā subhākiṇṇāti vattabbe bhā-saddassa rassattaṁ antimaṇa-kārassa ha-kārañca katvā **"subhakiṇhā"**ti vuttā. Aṭṭhakathāyaṁ pana niccalāya ekagghanāya pabhāya subhoti pariyāyavacananti "subhena okiṇṇā vikiṇṇā"ti attho vutto. Etthāpi antimaṇa-kārassa ha-kārakaraṇaṁ icchitabbameva. **Na chijjitvā pabhā gacchati** ekagghanattā. **Catutthaviññāṇaṭṭhitimeva bhajanti** kāyassa saññāya ca ekarūpattā. Vipulasantasukhāyuvaṇṇādiphalattā **vehapphalā. Etthā**ti viññāṇaṭṭhitiyaṁ.

Vivaṭṭapakkhe ṭhitā apunarāvattanato. **"Na sabbakālikā"**ti vatvā tameva asabbakālikattaṁ vibhāvetuṁ **"kappasatasahassampī"**ti-ādi vuttaṁ. Soḷasakappasahassaccayena uppannānaṁ suddhāvāsabrahmānaṁ parinibbāyanato aññesañca tattha anuppajjanato **buddhasuññe loke** suññaṁ haṁ ṭhānaṁ hoti, tasmā suddhāvāsā na sabbakālikā. **Khandhāvāraṭṭhānasadisā honti** suddhāvāsabhūmiyo. **Iminā suttena** suddhāvāsānaṁ sattāvāsabhāvadīpaneneva viññāṇaṭṭhitibhāvopi dīpito hoti, tasmā **suddhāvāsāpi** sattasu viññāṇaṭṭhitīsu **catutthaviññāṇaṭṭhitiṁ,** navasu sattāvāsesu **catutthasattāvāsañca bhajanti.**

Sukhumattāti saṅkhārāvasesasukhumabhāvappattattā. Paribyattaviññāṇakiccābhāvato **neva viññāṇaṁ,** na sabbaso aviññāṇaṁ hotīti **nāviññāṇaṁ,** tasmā paripphutaviññāṇakiccavantīsu **viññāṇaṭṭhitīsu na vuttaṁ.**

Sattaviññāṇaṭṭhitisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Samādhiparikkhārasuttavaṇṇanā

45. Dutiye **samādhiparikkhārā**ti ettha tayo parikkhārā. "Ratho sīlaparikkhāro, jhānakkho cakkavīriyo"ti[2] hi ettha alaṅkāro

---

1. Saratīti dhāvati viya (Dī-Ṭī 2. 116 piṭṭhe.)

2. Saṁ 3. 5 piṭṭhe.

parikkhāro nāma. "Sattahi nagaraparikkhārehi suparikkhataṁ hotī"ti[1] ettha parivāro parikkhāro nāma. "Gilānapaccaya -pa- jīvitaparikkhārā"ti[2] ettha sambhāro parikkhāro nāma. So idha adhippetoti āha **"maggasamādhissa sambhārā"**ti. Parivāraparikkhāropi vaṭṭatiyeva. Parivāro hi sammādiṭṭhādayo maggadhammā sammāsamādhissa sahajātādipaccayabhāvena parikaraṇato abhisaṅkharaṇato. **Parikkhatā**ti parivāritā. **Ayaṁ vuccati ariyo sammāsamādhī**ti ayaṁ sattahi ratanehi parivuto cakkavattī viya sattahi aṅgehi parivuto ariyo sammāsamādhīti vuccati. Upecca nissīyatīti upanisā, saha upanisāyāti **sa-upaniso,** sa-upanissayo attho, saparivāroyevāti vuttaṁ hoti. Sahakārikāraṇabhūto hi dhammasamūho idha "upaniso"ti adhippebho.

Samādhiparikkhārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Paṭhama-aggisuttavaṇṇanā

46. Tatiye **anuḍahanaṭṭhenā**ti kāmaṁ āhuneyyaggi-ādayo tayo aggī brāhmaṇehipi icchitā santi, te pana tehi icchitamattāva, na sattānaṁ tādisā atthasādhakā. Ye pana sattānaṁ atthasādhakā, te dassetuṁ **"āhunaṁ vuccatī"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha ānetvā hunanaṁ pūjanaṁ "āhunan"ti vuttaṁ, taṁ **āhunaṁ arahanti** mātāpitaro. Tenāha bhagavā "āhuneyyāti bhikkhave mātāpitūnaṁ etaṁ adhivacanan"ti[3]. Yadaggena ca te puttānaṁ bahūpakārabhāya āhuneyyāti, tesu sammāpaṭipatti nesaṁ hitasukhāvahā, tadaggena tesu micchāpaṭipatti ahitadukkhāvahāti āha **"tesu -pa- nibbattantī"**ti.

Svāyamattho[4] **mittavindaka**vatthunā veditabbo. Mittavindako hi mātarā "tāta ajja uposathiko hutvā vihāre sabbarattiṁ dhammassavanaṁ suṇohi, sahassaṁ te dassāmī"ti vutto dhanalobhena uposataṁ samādāya vihāraṁ gantvā "idaṁ ṭhānaṁ akutobhayan"ti sallakkhetvā dhammāsanassa heṭṭhā nipanno sabbarattiṁ niddāyitvā

---

1. Aṁ 2. 478 piṭṭhe.
2. Ma 1. 150 piṭṭhe.
3. Khu 1. 269 piṭṭhe Itivuttake.
4. Dī-Ṭṭha 3. 177 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

gharaṁ agamāsi. Mātā pātova yāguṁ pacitvā upanāmesi. So sahassaṁ gahetvāva pivi. Athassa etadahosi "dhanaṁ saṁharissāmī"ti. So nāvāya samuddaṁ pakkhanditukāmo ahosi. Atha naṁ mātā "tāta imasmiṁ kule cattālīsakoṭidhanaṁ atthi, alaṁ gamanenā"ti nivāreti. So tassā vacanaṁ anādiyitvā gacchati eva. Sā purato aṭṭhāsi. Atha naṁ kujjhitvā "ayaṁ mayhaṁ purato tiṭṭhatī"ti pādena paharitvā patitaṁ antaraṁ tatvā agamāsi.

Mātā uṭṭhahitvā "mādisāya mātari evarūpaṁ kammaṁ katvā gatassa te gataṭṭhāne sukhaṁ bhavissatīti evaṁsaññī nāma tvaṁ puttā"ti āha. Tassa nāvaṁ āruyha gacchato sattame divase nāvā aṭṭhāsi. Atha te manussā "addhā ettha pāpapuggalo atthi, salākaṁ dethā"ti ahaṁsu. Salākā dīyamānā tasseva tikkhattuṁ pāpuṇi. Te tassa uḷumpaṁ datvā taṁ samudde pakkhipiṁsu. So ekaṁ dīpaṁ gantvā vimānapetīhi saddhiṁ sampattiṁ anubhavanto tāhi "purato purato mā agamāsī"ti vuccamānopi taddiguṇaṁ taddiguṇaṁ sampattiṁ passanto anupubbena khuracakkadharaṁ ekaṁ addasa, taṁ cakkaṁ padumapupphaṁ viya upaṭṭhāsi. So taṁ āha "ambho idaṁ tayā piḷandhitaṁ padumaṁ mayhaṁ dehī"ti. Na idaṁ sāmi padumaṁ, khuracakkaṁ etanti. So "vañcesi maṁ tvaṁ, kiṁ mayā padumaṁ na diṭṭhapubban"ti vatvā "tvaṁ lohitacandanaṁ vilimpitvā piḷandhanaṁ padumapupphaṁ mayhaṁ na dātukāmo"ti āha. So cintesi "ayampi mayā katasadisaṁ kammaṁ katvā tassa phalaṁ anubhavitukāmo"ti. Atha naṁ "gaṇha re"ti vatvā tassa matthake cakkaṁ khipi. Tena vuttaṁ—

"Catubbhi aṭṭhajjhagamā, aṭṭhāhi pica soḷasa.
Soḷasāhi ca bāttiṁsa, atricchaṁ cakkamāsado.
Icchāhatassa posassa, cakkaṁ bhamati matthake"ti[1].

Soti gehasāmiko bhattā. **Purimanayenevā**ti anuḍahanassa paccayatāya. Tatridaṁ vatthu—kassapabuddhakāle sotāpannassa upāsakassa bhariyā aticāraṁ carati. So taṁ paccakkhato disvā "kasmā evaṁ karosī"ti āha. Sā "sacāhaṁ evarūpaṁ karomi, ayaṁ me sunakho

1. Khu 5. 24, 132 piṭṭhesu.

viluppamāno khādatū”ti vatvā kālakatā kaṇṇamuṇḍakadahe vemānikapetī hutvā nibbattā divā sampattiṁ anubhavati, rattiṁ dukkhaṁ. Tadā bārāṇasirājā migavaṁ caranto araññaṁ pavisitvā anupubbena kaṇṇamuṇḍakadahaṁ sampatto tāya saddhiṁ sampattiṁ anubhavati. Sā taṁ vañcetvā rattiṁ dukkhaṁ anubhavati. So ña tvā “kattha nu kho gacchatī”ti piṭṭhito piṭṭhito gantvā avidūre ṭhito kaṇṇamuṇḍakadahato nikkhamitvā taṁ “paṭapaṭan”ti khādamānaṁ ekaṁ sunakhaṁ disvā asinā dvidhā chindi, dve ahesuṁ. Puna chinne cattāro, puna chinne aṭṭha, puna chinne soḷasa ahesuṁ. Sā “kiṁ karosi sāmī”ti āha. So “kiṁ idan”ti āha. Sā “evaṁ akatvā kheḷapiṇḍaṁ bhūmiyaṁ niṭṭhubhitvā pādena ghaṁsāhī”ti āha. So tathā akāsi. Sunakhā antaradhāyiṁsu. Muṭṭhiyogo kirāyaṁ tassa sunakhantaradhānassa, yadidaṁ kheḷapiṇḍaṁ bhūmiyaṁ niṭṭhubhitvā pādena ghaṁsanaṁ, taṁ divasaṁ tassā kammaṁ khīṇaṁ. Rājā vippaṭisārī hutvā gantuṁ āraddho. Sā “mayhaṁ sāmi kammaṁ khīṇaṁ, mā agamāsī”ti āha. Rājā assutvāva gato.

Dakkhiṇāti cattāro paccayā dīyamānā dakkhanti etehi hitasukhānīti, taṁ dakkhiṇaṁ arahatīti **dakkhiṇeyyo,** bhikkhusaṁgho.

Paṭhama-aggisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Dutiya-aggisuttādivaṇṇanā

47-48. Catutthe yaññavāṭaṁ sampādetvā mahāyaññaṁ uddissa saviññāṇakāni aviññāṇakāni ca yaññūpakaraṇāni sajjitānīti āha pāḷiyaṁ **“mahāyañño upakkhaṭo”**ti. Taṁ upakaraṇaṁ tesaṁ tathāsajjananti āha **“upakkhaṭoti paccupaṭṭhito”**ti. **Vacchatarasatānī**ti yuvabhāvappattāni nātibalavavacchasatāni. Te pana vacchā eva honti, na dammā, balībaddā vā. **Urabbhā**ti taruṇameṇḍakā vuccanti. **Upanītānī**ti ṭhapanatthāya upanītāni. **Vihiṁsaṭṭhenā**ti hiṁsanaṭṭhena. **Upavāyatū**ti upagantvā sarīradarathaṁ nibbāpento saṇhasītalo vāto vāyatu. Sesaṁ suviññeyyameva. Pañcame natthi vattabbaṁ.

Dutiya-aggisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Dutiyasaññāsuttavaṇṇanā

49. Chaṭṭhe **nhāruvilekhanan**ti cammaṁ likhantānaṁ cammaṁ likhitvā chaḍḍitakasaṭaṁ. "Esohamasmī"ti-ādinā ahaṁkaraṇaṁ **ahaṅkāro.** "Etaṁ mamā"ti mamaṁkaraṇaṁ **mamaṅkāro.** Tenāha **"ahaṅkāradiṭṭhito"**ti-ādi. **Tisso vidhā**ti seyyasadisahīnavasena tayo mānā. "Ekavidhena rūpasaṅgaho"ti-ādīsu[1] koṭṭhāso "vidhā"ti vutto. "Kathaṁvidhaṁ sīlavantaṁ vadanti, kathaṁvidhaṁ paññavantaṁ vadantī"ti-ādīsu[2] pakāro[3]. "Tisso imā bhikkhave vidhā, katamā tisso? Seyyohamasmīti vidhā"ti[4] ettha māno "vidhā"ti vutto. Idhāpi mānova adhippeto. Māno hi vidahanato hīnādivasena **tividhā**[5]. Tenākārena dahanato upadahanato **"vidhā"**ti vuccati.

Dutiyasaññāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Methunasuttādivaṇṇanā

50-51. Sattame **idhā**ti imasmiṁ loke. **Ekacco**ti eko. **Samaṇo vā brāhmaṇo vā**ti pabbajjāmattena samaṇo vā, jātimattena brāhmaṇo vā. **Dvayaṁdvayasamāpattin**ti dvīhi dvīhi samāpajjitabbaṁ, methunanti attho. Na heva kho samāpajjatīti sambandho. **Ucchādanaṁ** ubbaṭṭanaṁ. **Sambāhanaṁ** parimaddanaṁ. **Sādiyatī**ti adhivāseti. **Tadassādetī**ti ucchādanādiṁ abhiramati. **Nikāmetī**ti icchati. **Vittin**ti tuṭṭhiṁ. **Idampi kho**ti ettha **idan**ti yathāvuttaṁ sādiyanādiṁ khaṇḍādibhāvavasena ekaṁ katvā vuttaṁ, **pi**-saddo vakkhamānaṁ upādāya samuccayattho, **kho**-saddo avadhāraṇattho. Idaṁ vuttaṁ hoti—yadetaṁ brahmacāripaṭiññassa asatipi dvayaṁdvayasamāpattiyaṁ mātugāmassa ucchādananahāpanasambāhanasādiyanādi, idampi ekaṁsena tassa brahmacariyassa khaṇḍādibhāvāpādanato khaṇḍampi chiddampi sabalampi kammāsampīti. Evaṁ pana khaṇḍādibhāvāpattiyā so aparisuddhaṁ brahmacariyaṁ carati, na parisuddhaṁ, saṁyutto methunasaṁyogena,

---

1. Abhi 1. 145 piṭṭhe. 2. Saṁ 1. 51 piṭṭhe. 3. Saṇṭhānaṁ (Abhi-Ṭṭha 1. 343 piṭṭhe.)
4. Abhi 2. 381 piṭṭhe. 5. Vidhā (Ka)

na visaṁyutto, tato cassa na jāti-ādīhi parimuttīti dassento **"ayaṁ vuccatī"**ti-ādimāha.

Sañjagghatīti kilesavasena mahāhasitaṁ hasati. **Saṁkīḷatī**hi kāyasaṁsaggavasena kīḷati. **Saṁkelāyatī**ti sabbaso mātugāmaṁ kelāyanto viharati. **Cakkhunā**ti attano cakkhunā. **Cakkhun**ti mātugāmassa cakkhuṁ. **Upanijjhāyatī**ti upecca nijjhāyati oloketi. **Tirokuṭṭan**ti kuṭṭassa parato. Tathā **tiropākāraṁ,** "mattikāmayā bhitti **kuṭṭaṁ,** iṭṭhakāmayā **pākāro**"ti vadanti. Yā kāci vā bhitti porisakā diyaḍḍharatanappamāṇā **kuṭṭaṁ,** tato adhiko **pākāro. Assā**ti brahmacāripaṭiññassa. **Pubbe**ti vatasamādānato pubbe. **Kāmaguṇehī**ti kāmakoṭṭhāsehi. **Samappitan**ti suṭṭhu appitaṁ sahitaṁ. **Samaṅgibhūtan**ti samannāgataṁ. **Paricārayamānan**ti kīḷantaṁ, upaṭṭhahiyamānaṁ vā. **Paṇidhāyā**ti patthetvā. **Sīlenā**ti-ādīsu yamaniyamādisamādānavasena **sīlaṁ,** avītikkamavasena **vataṁ.** Ubhayampi vā **sīlaṁ,** dukkaracariyavasena pavattitaṁ **vataṁ.** Taṁ taṁ akiccasammatato vā nivattilakkhaṇaṁ **sīlaṁ,** taṁtaṁsamādānavato vesabhojanakiccakaraṇādivisesappaṭipatti **vataṁ.** Sabbathāpi dukkaracariyā **tapo,** methunā virati **brahmacariyan**ti evampettha pāḷivaṇṇanā veditabbā. Aṭṭhamaṁ uttānameva.

Methunasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Dānamahapphalasuttavaṇṇanā

52. Navame **"sāhu dānan"ti dānaṁ detī**ti "dānaṁ nāma sādhu sundaran"ti dānaṁ detīti attho. Dānaṁ hi datvā taṁ paccavekkhantassa pāmojjapītisomanassādayo uppajjanti, lobhadosa-issāmaccherādayo vidūrībhavanti. Idāni dānaṁ anukūladhammaparibrūhanena paccanīkadhammavidūrīkaraṇena ca bhāvanācittassa upasobhanāya ca parikkhārāya ca hotīti **"alaṅkārabhūtañceva parivārabhūtañca**[1] **detī"**ti vuttaṁ. **Jhānānāgāmī nāma hoti** jhānaṁ

---

1. Alaṅkāratthaṁ parivāratthañca (Ka)

nibbattetvā brahmalokūpapannānaṁ ariyānaṁ heṭṭhā anuppajjanato. **Imaṁ pecca paribhuñjissāmī**hi sāpekkhassa dānaṁ paralokaphalāsāya sātisayāya ca pubbācāravasena uppajjamānāya anubhavattā taṇhuttaraṁ nāma hotīti āha **"paṭhamaṁ taṇhuttariyadānan"**ti. Dānaṁ nāma buddhādīhi pasatthanti garuṁ cittīkāraṁ upaṭṭhapetvā dātabbattā **"dutiyaṁ citthīkāradānan"**ti vuttaṁ. Pubbakehi pitupitāmahehi dinnapubbaṁ katapubbaṁ jahāpetuṁ nāma nānucchavikanti attabhāvasatāgavasena hirottappaṁ paccupaṭṭhapetvā dātabbato **"tatiyaṁ hirottappadānan"**ti vuttaṁ. "Ahaṁ pacāmi, na ime pacanti, nārahāmi pacanto apacantānaṁ dānaṁ adātun"ti evaṁsaññī hutvā dento niravasesaṁ katvā detīti āha **"catutthaṁ niravasesadānan"**ti. "Yathā tesaṁ pubbakānaṁ isīnaṁ tāni mahāyaññakāni ahesuṁ, evaṁ me ayaṁ dānaparibhogo bhavissatī"ti evaṁsaññino dānaṁ dakkhiṇaṁ arahesu dātabbato **"pañcamaṁ dakkhiṇeyyadānan"**ti vuttaṁ. "Imaṁ me dānaṁ dadato cittaṁ pasīdatī"ti-ādinā pītisomanassaṁ uppādetvā dentassa dānaṁ somanassabāhullappattiyā somanassupacāraṁ nāma hotīti āha **"chaṭṭhaṁ somanassupavicāradānan"**ti vuttaṁ.

Dānamahapphalasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Nandamātāsuttavaṇṇanā

53. Dasame **"vutthavasso pavāretvā -pa- nikkhamī"**ti aṅguttarabhāṇakānaṁ matenetaṁ vuttaṁ. Majjhimabhāṇakā pana vadanti "bhagavā upakaṭṭhāya vassūpanāyikāya jetavanato bhikkhusaṁghaparivuto cārikaṁ nikkhami. Teneva ca akāle nikkhantattā ko salarājādayo vāretuṁ ārabhiṁsu. Pavāretvā hi caraṇaṁ buddhāciṇṇan"ti. Puṇṇāya sammāpaṭipattiṁ paccāsīsanto bhagavā **"mama nivattanapaccayā tvaṁ kiṁ karissasī"**ti āha. **Puṇṇāpi -pa- pabbajī**ti ettha seṭṭhi "puṇṇāya bhagavā nivattito"ti sutvā taṁ bhujissaṁ katvā dhītuṭṭhāne ṭhapesi. Sā pabbajjaṁ yācitvā pabbaji, pabbajitvā vipassanaṁ ārabhi. Athassā satthā āraddhavipassakabhāvaṁ ña tvā imaṁ obhāsagāthaṁ vissajjesi—

“Puṇṇe pūrassu saddhammaṁ, cando pannaraso yathā.
Paripuṇṇāya paññāya, dukkhassantaṁ karissasī”ti[1].

Sā gāthāpariyosāne arahattaṁ patvā abhiññātā sāvikā ahosi. Sesamettha suviññeyyameva.

Nandamātāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāyaññavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṇṇāsako niṭṭhito.

---

6. Abyākatavagga

1. Abyākatasuttādivaṇṇanā

54-55. Chaṭṭhavaggassa paṭhamaṁ suviññeyyameva. Dutiye **atīte attabhāve nibbattakaṁ kamman**ti “purimakammabhavasmiṁ moho avijjā, āyūhanā saṅkhārā, nikanti taṇhā, upagamanaṁ upādānaṁ, cetanā bhavo”ti evamāgataṁ saparikkhāraṁ pañcavidhaṁ kammavaṭṭamāha. **Etarahi me attabhāvo na siyā**ti viññāṇanāmarūpasaḷāyatanaphassavedanāsahitaṁ paccuppannaṁ pañcavidhaṁ vipākavaṭṭamāha. **Yaṁ atthikan**ti yaṁ paramatthato vijjamānakaṁ. Tenāha **“bhūtan”**ti. taṁ hi paccayanibbattatāya “bhūtan”ti vuccati. **Taṁ pajahāmī**ti tappaṭibaddhacchandarāgappahānena tato eva āyatiṁ anuppattidhammatāpādanavasena pajahāmi pariccajāmi. **Haritantan**ti[2] haritameva. Anta-saddena padavaḍḍhanaṁ kataṁ yathā “vanantaṁ suttantan”ti, allatiṇādīni āgamma nibbāyatīti attho. **Pathantan**ti mahāmaggaṁ. **Selantan**ti pabbataṁ. **Udakantan**ti udakaṁ. **Ramaṇīyaṁ vā bhūmibhāgan**ti tiṇagumbādirahitaṁ vivittaṁ abbhokāsabhūmibhāgaṁ. **Anāhārā**ti apaccayā nirupādānā. Sesamettha uttānameva.

Abyākatasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Khu 2. 377 piṭṭhe.   2. Ma-Ṭṭha 2. 131 piṭṭhepi passitabbaṁ.

3. Tissabrahmāsuttavaṇṇanā

56. Tatiye **vivittāni** tādisāni pana pariyantāni atidūrāni hontīti āha **"antimapariyantimānī"**ti. Ante bhavāni antimāni, antimāniyeva pariyantimāni. Ubhayenapi atidūrataṁ dasseti. **Samannāhāre ṭhapayamāno**ti indriyaṁ samākārena vattento indriyasamataṁ paṭipādento nāma hoti. Vipassanācittasampayutto samādhi, satipi saṅkhāranimittāvirahe niccanimittādivirahato "animitto"ti vuccatīti āha **"animittanti balavavipassanāsamādhin"**ti.

Tissabrahmāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Sīhasenāpatisuttādivaṇṇanā

57-60. Catutthe kucchito ariyo **kadariyo.** Thaddhamacchariyasadisaṁ hi kucchitaṁ sabbanihīnaṁ natthi sabbakusalānaṁ ādibhūtassa nisedhanato. Sesamettha pañcamādīni ca uttānatthāneva.

Sīhasenāpatisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Pacalāyamānasuttavaṇṇanā

61. Aṭṭhame **ālokasaññaṁ manasi kareyyāsī**ti divā vā rattiṁ vā sūriyapajjotacandamaṇi-ādīnaṁ ālokaṁ "āloko"ti manasi kareyyāsi. Idaṁ vuttaṁ hoti—sūriyacandālokādiṁ divā rattiñca upaladdhaṁ yathāladdhavaseneva manasi kareyyāsi, citte ṭhapeyyāsi. Yathā te subhāvitālokakasiṇassa viya kasiṇāloko yadicchakaṁ yāvadicchakañca so āloko rattiyaṁ upatiṭṭhati, yena tattha divāsaññaṁ ṭhapeyyāsi, divā viya vigatathinamiddhova bhaveyyāsīti. Tenāha **"yathā divā tathā rattin"**ti. **Iti vivaṭena cetasā**ti evaṁ apihitena cittena thinamiddhapidhānena apihitattā. **Apariyonaddhenā**ti samantato anonaddhena asañchāditena. **Sahobhāsan**ti sañāṇobhāsaṁ. Thinamiddhavinodana-ālokopi vā hotu

kasiṇālokopi vā parikammālokopi vā, upakkilesāloko viya sabboyaṁ āloko ñāṇasamuṭṭhānovāti. Yesaṁ akaraṇe puggalo mahājāniyo hoti, tāni **avassaṁ kātabbāni.** Yāni akātumpi vaṭṭanti, sati samavāye kātabbato tāni **karaṇīyānī**ti āha **"itarāni karaṇīyānī"**ti. Atha vā kattabbāni kammāni karaṇaṁ arahantīti **karaṇīyāni.** Itarāni **kiccānī**tipi vadanti.

Ādinayappavattā viggāhikakathāti "na tvaṁ imaṁ dhammavinayaṁ ājānāsi, ahaṁ imaṁ dhammavinayaṁ ājānāmi, kiṁ tvaṁ imaṁ dhammavinayaṁ ājānissasi, micchāpaṭipanno tvamasi, ahamasmi sammāpaṭipanno, sahitaṁ me, asahitaṁ te, purevacanīyaṁ pacchā avaca, pacchāvacanīyaṁ pure avaca, adhiciṇṇaṁ te viparāvattaṁ, āropito te vādo, niggahito tvamasi. Cara vādappamokkhāya, nibbeṭhehi vā sace pahosī"ti[1] evaṁpavattā kathā. Tattha[2] **sahitaṁ me**ti mayhaṁ vacanaṁ sahitaṁ siliṭṭhaṁ, atthayuttaṁ kāraṇayuttanti attho. **Sahitan**ti vā pubbāparāviruddhaṁ. **Asahitaṁ te**ti tuyhaṁ vacanaṁ asahitaṁ asiliṭṭhaṁ. **Adhiciṇṇaṁ te viparāvattan**ti yaṁ tuyhaṁ dīgharattāciṇṇavasena suppaguṇaṁ, taṁ mayhaṁ ekavacaneneva viparāvattaṁ parivattitvā ṭhitaṁ, na kiñci jānāsīti attho. **Āropito te vādo**ti mayā tava vāde doso āropito. **Cara vādappamokkhāyā**ti dosamocanatthaṁ cara vicara, tattha tattha gantvā sikkhāti, attho. **Nibbeṭhehi vā sace pahosī**ti atha sayaṁ pahosi, idāni eva nibbeṭhehīti attho.

Taṇhā sabbaso khīyanti etthāti **taṇhāsaṅkhayo,** tasmiṁ. **Taṇhāsaṅkhaye**ti ca idaṁ visaye bhummanti āha **"taṁ ārammaṇaṁ katvā"**ti, **vimuttacittatāyā**ti sabbasaṁkilesehi vippayuttacittatāya. Aparabhāge paṭipadā nāma ariyasaccābhisamayo. Sā sāsanacārigocarā[3] paccattaṁ veditabbatoti āha **"pubbabhāgappaṭipadaṁ saṁkhittena desethāti pucchatī"**ti. Akuppadhammatāya khayavayasaṅkhātaṁ antaṁ atītāti accantā, so eva[4] aparihāyanasabhāvattā accantā niṭṭhā assāti **accantaniṭṭho.** Tenāha **"ekantaniṭṭho satataniṭṭhoti attho"**ti. Na hi

---

1. Dī 1. 8; Ma 3. 32 piṭṭhesu.
2. Dī-Ṭṭha 1. 86 piṭṭhepi passitabbaṁ.
3. Sā na desanāya gocarā (?)
4. Tato eva (Ka)

paṭividdhassa lokuttaradhammassa dassanaṁ kuppanaṁ nāma atthi. Accantameva catūhi yogehi khemo etassa atthīti **accantayogakkhemī.** Maggabrahmacariyassa vusitattā tassa ca aparihāyanasabhāvattā accantaṁ brahmacārīti **accantabrahmacārī.** Tenāha **"niccabrahmacārīti attho"**ti. **Pariyosānan**ti maggabrahmacariyapariyosānaṁ vaṭṭadukkhapariyosānañca.

Pañcakkhandhāti pañcupādānakkhandhā. Sakkāyasabbaṁ hi sandhāya idha **"sabbe dhammā"**ti vuttaṁ vipassanāvisayassa avippetattā. Tasmā āyatanadhātutopi taggatikā eva daṭṭhabbā. Tenāha bhagavā **"nālaṁ abhinivesāyā"**ti. **Na yuttā abhinivesāya** "etaṁ mama, eso me attā"ti ajjhosānāya. "Alameva nibbindituṁ alaṁ virajjitun"ti-ādīsu[1] viya **alaṁ-**saddo yuttatthopi hotīti āha **"na yuttā"**ti. **Sampajjantī**ti bhavanti. Yadipi "tatiyā catutthī"ti idaṁ vusuddhidvayaṁ abhiññāpaññā, tassa pana sapaccayanāmarūpadassanabhāvato sati ca paccayapariggahe sapaccayattā aniccanti, nāmarūpassa aniccatāya dukkhaṁ, dukkhañca anattāti atthato lakkhaṇattayaṁ supākaṭameva hotīti āha **"aniccaṁ dukkhaṁ anattāti ñātapariññāya abhijānātī"**ti. **Tatheva tīraṇapariññāyā**ti iminā aniccādibhāvena nālaṁ abhinivesāyāti nāmarūpassa upasaṁharati, na abhiññāpaññānaṁ[2] sambhāradhammānaṁ. Purimāya hi atthato āpannaṁ lakkhaṇattayaṁ gaṇhāti salakkhaṇasallakkhaṇaparattā tassā. Dutiyāya sarūpato tassā lakkhaṇattayāropanavasena sammasanabhāvato. Ekacittakkhaṇikatāya abhinipātamattatāya **ca appamattakampi.** Rūpapariggahassa oḷārikabhāvato **arūpapariggahaṁ dasseti.** Yasmā vā pañcannaṁ khandhānaṁ khayato vayato ñāṇadassanaṁ dassento ca vedanāya āsannabhāvato, visesato sukhasārāgitāya, bhavassādagadhitamānasatāya ca therassa vedanāvasena nibbattetvā dasseti.

Khayavirāgoti khayasaṅkhāto virāgo saṅkhārānaṁ palujjanā. Yaṁ āgamma sabbaso saṅkhārehi virajjanā hoti, taṁ nibbānaṁ **accantavirāgo. Nirodhānupassimhipī**ti nirodhānupassipadepi. **Eseva nayo**ti atidisitvā

1. Dī 2. 161; Saṁ 1. 387, 390, 393, 397, 398 piṭṭhesu. 2. Abhiññāpariññānaṁ (Ka)

taṁ ekadesena vivaranto **“nirodhopi hi -pa- duvidhoyevā”**ti āha. Khandhānaṁ pariccajanaṁ tappaṭibaddhakilesappahānavasenāti yenākārena vipassanā kilese pajahati, tenākārena taṁnimittakkhandhe ca pajahatīti vattabbataṁ arahatīti āha **“sā hi -pa- vissajjatī”**ti. **Ārammaṇato**ti kiccasādhanavasena ārammaṇakaraṇato. Evaṁ hi maggato aññesaṁ nibbānārammaṇānaṁ pakkhandanavossaggābhāvo siddhova hoti. Pariccajanena pakkhandanena cāti **dvīhipi vā kāraṇehi. So**ti maggo. Sabbesaṁ khandhānaṁ vossajjanaṁ tappaṭibaddhasaṁkilesappahānena daṭṭhabbaṁ. Yasmā vā vipassanācittaṁ pakkhandatīti maggasampayuttacittaṁ sandhāyāha. Maggo ca samucchedavasena kilese khandhe ca pariccajati, tasmā yathākkamaṁ vipassanāmaggānañca vasena pakkhandanapariccāgavossaggāpi veditabbā. **Tadubhayasamaṅgī**ti vipassanāsamaṅgī maggasamaṅgī ca. “Aniccānupassanāya niccasaññaṁ pajahatī”ti-ādivacanato[1] hi yathā vipassanāya kilesānaṁ pariccāgappaṭinissaggo labbhati, evaṁ āyatiṁ tehi kilesehi uppādetabbakkhandhānampi pariccāgapaṭinissaggo vattabbo. Pakkhandanapaṭinissaggo pana magge labbhamānāya ekantakāraṇabhūtāya vuṭṭhānagāminivipassanāya vasena veditabbo. Magge pana tadubhayampi ñāyāgatameva nippariyāyatova labbhamānattā. Tenāha **“tadubhayasamaṅgīpuggalo”**ti-ādi. Pucchantassa ajjhāsayavasena “na kiñci loke upādiyatī”ti ettha kāmupādānavasena upādiyanaṁ paṭikkhipatīti āha **“taṇhāvasena na upādiyatī”**ti. Taṇhāvasena vā asati upādiyane diṭṭhivasena upādiyanaṁ anavakāsamevāti **“taṇhāvasena”**icceva vuttaṁ. **Na parāmasatī**ti nādiyati. Diṭṭhiparāmāsavasena vā “niccan”ti-ādinā **na parāmasati. Saṁkhitteneva kathesī**ti tassa ajjhāsayavasena papañcaṁ akatvā kathesi.

Pacalāyamānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Mettasuttavaṇṇanā

62. Navame[2] **mā bhikkhave puññānan**ti ettha **mā**ti paṭisedhe nipāto. **Puñña**-saddo “kusalānaṁ bhikkhave dhammānaṁ samādānahetu evamidaṁ puññaṁ

1. Khu 9. 55 piṭṭhe.
2. Itivuttaka-Ṭṭha 70 piṭṭhādīsu passitabbaṁ.

pavaḍḍhatī”ti-ādīsu[1] puññaphale āgato. “Avijjāgatoyaṁ bhikkhave purisapuggalo puññañce saṅkhāraṁ abhisaṅkharotī”ti-ādīsu[2] kāmarūpāvacarasucaritesu. “Puññūpagaṁ hoti viññāṇan”ti-ādīsu[2] sugativisesabhūte upapattibhave. “Tīṇimāni bhikkhave puññakiriyavatthūni dānamayaṁ puññakiriyavatthu, sīlamayaṁ puññakiriyavatthu, bhāvanāmayaṁ puññakiriyavatthū”ti-ādīsu[3] kusalacetanāyaṁ. Idha pana tebhūmakakusaladhamme veditabbo. **Bhāyitthā**ti ettha duvidhaṁ bhayaṁ ñāṇabhayaṁ sārajjabhayanti. Tattha “yepi te bhikkhave devā dīghāyukā vaṇṇavanto sukhabahulā uccesu vimānesu ciraṭṭhitikā, tepi tathāgatassa dhammadesanaṁ sutvā yebhuyyena bhayaṁ saṁvegaṁ santāsaṁ āpajjantī”ti[4] āgataṁ **ñāṇabhayaṁ.** “Ahudeva bhayaṁ, ahu chambhitattaṁ, ahu lomahaṁso”ti-ādīsu[5] āgataṁ **sārajjabhayaṁ**. Idhāpi sārajjābhayameva. Ayaṁ hettha attho—bhikkhave digharattaṁ kāyavacīsaṁyamo vattappaṭivattapūraṇaṁ ekāsanaṁ ekaseyyaṁ indriyadamo dhutadhammehi cittassa niggaho satisampajaññaṁ kammaṭṭhānānuyogavasena vīriyārambhoti evamādīni yāni bhikkhunā nirantaraṁ pavattetabbāni puññāni, tehi mā bhāyittha, mā bhayaṁ santāsaṁ āpajjittha, ekaccassa diṭṭhadhammasukhassa uparodhabhayena samparāyikanibbānasukhadāyakehi puññehi mā bhāyitthāti. Nissakke idaṁ sāmivacanaṁ.

Idāni tato abhāyitabbabhāve kāraṇaṁ dassento **“sukhassetan”**ti-ādimāha. Tattha **sukha**-saddo “sukho buddhānamuppādo, sukhā virāgatā loke”ti-ādīsu[6] sukhamūle āgato. “Yasmā ca kho mahāli rūpaṁ sukhaṁ sukhānupatitaṁ sukhāvakkantan”ti-ādīsu[7] sukhārammaṇe. “Yāvañcidaṁ bhikkhave na sukaraṁ akkhānena pāpuṇituṁ yāva sukhā saggā”ti-ādīsu[8] sukhapaccayaṭṭhāne. “Sukho puññassa uccayo”ti-ādīsu[9] sukhahebhumhi. “Diṭṭhadhammasukhavihārā ete dhammā”ti-ādīsu[10] abyāpajje. “Nibbānaṁ paramaṁ sukhan”ti-ādīsu[11] nibbāne. “Sukhassa ca pahānā”ti-ādīsu[12] sukhavedanāyaṁ. “Adukkhamasukhaṁ santaṁ, sukhamicceva bhāsitan”ti-ādīsu[13] upekkhāvedanāyaṁ.

---

1. Dī 3. 48 piṭṭhe.
2. Saṁ 1. 310 piṭṭhe.
3. Khu 1. 231; Dī 3. 182; Aṁ 3. 72 piṭṭhesu.
4. Aṁ 1. 342 piṭṭhe.
5. Dī 2. 193 piṭṭhe.
6. Khu 1. 42 piṭṭhe Dhammapade.
7. Saṁ 2. 57 piṭṭhe.
8. Ma 3. 210 piṭṭhe. (Atthato samānaṁ)
9. Khu 1. 30 piṭṭhe Dhammapade.
10. Ma 1. 49 piṭṭhe.
11. Ma 2. 176; Khu 1. 43 piṭṭhesu.
12. Dī 1. 69; Ma 1. 215; Saṁ 1. 413 piṭṭhesu.
13. Saṁ 2. 409; Khu 1. 227 piṭṭhesu.

"Dvepi mayā ānanda vedanā vuttā pariyāyena sukhā vedanā dukkhā vedanā"ti-ādīsu[1] iṭṭhasukhesu. "Sukho vipāko puññānan"ti-ādīsu[2] iṭṭhavipāke. Idhāpi iṭṭhavipāke eva daṭṭhabbo. **Iṭṭhassā**ti-ādīsu icchitabbato[3] ceva aniṭṭhappaṭipakkhato ca iṭṭhassa. Kamanīyato manasmiṁ ca kamanato pavisanato **kantassa.** Piyāyitabbato santappanato ca **piyassa.** Mananīyato manassa vaḍḍhanato ca **manāpassā**ti attho veditabbo. **Yadidaṁ puññānī**ti **puññānī**ti yadidaṁ vacanaṁ, etaṁ sukhassa iṭṭhassa vipākassa adhivacanaṁ nāmaṁ. **Sukhassetaṁ yadidaṁ puññānī**ti phalena kāraṇassa abhedopacāraṁ vadati. Tena katūpacitānaṁ puññānaṁ avassaṁbhāviphalaṁ sutvā appamattena sakkaccaṁ puññāni kattabbānīti puññakiriyāyaṁ niyojeti, ādarañca nesaṁ tattha uppādeti.

Idāni attanā sunettakāle katena puññakammena dīgharattaṁ paccanubhūtaṁ bhavantarappaṭicchannaṁ uḷārataraṁ puññavipākaṁ udāharitvā tamatthaṁ pākaṭataraṁ karonto **"abhijānāmi kho panāhan"**ti-ādimāha. Tattha **abhijānāmī**ti abhivisiṭṭhena ñāṇena jānāmi, paccakkhato bujjhāmi. **Dīgharattan**ti cirakālaṁ. **Puññānan**ti dānādīnaṁ kusaladhammānaṁ. **Satta vassānī**ti satta saṁvaccharāni. **Mettacittan**ti mijjatīti mettā, siniyhatīti attho. Mitte bhavā mittassa vā esā pavattītipi mettā. Lakkhaṇādito pana hitākārappavattilakkhaṇā, hitūpasaṁhārarasā, āghātavinayapaccupaṭṭhānā, sattānaṁ manāpabhāvadassanapadaṭṭhānā. Byāpādūpasamo etissā sampatti, sinehasambhavo vipatti. **Mettacittaṁ bhāvetvā**ti mettāsahagataṁ cittaṁ, cittasīsena samādhi vuttoti mettāsamādhiṁ mettābrahmavihāraṁ uppādetvā ceva vaḍḍhetvā ca.

Satta saṁvaṭṭa vivaṭṭakappeti satta mahākappe. Saṁvaṭṭavivaṭṭaggahaṇeneva hi saṁvaṭṭaṭṭhāyivivaṭṭaṭṭhāyinopi gahitā. **Imaṁ lokan**ti kāmalokaṁ. **Saṁvaṭṭamāne sudan**ti saṁvaṭṭamāne, sudanti nipātamattaṁ, vipajjamāneti attho. "Varasaṁvattaṭṭhāne[4] sudan"tipi paṭhanti. **Kappe**ti kāle. Kappasīsena hi kālo vutto, kāle khīyamāne sabbopi khīyateva. Yathāha

1. Ma 2. 60 piṭṭhe.
2. Khu 10. 199 piṭṭhe.
3. Esitabbato (Itivuttaka-Ṭṭha 71 piṭṭhe.)
4. Saṁvattamāne (Itivuttaka-Ṭṭha 72 piṭṭhe.)

"kālo ghasati bhūtāni, sabbāneva sahattanā"ti[1]. **"Ābhassarūpago homī"**ti vuttattā tejosaṁvaṭṭavasenettha kappavuṭṭhānaṁ veditabbaṁ. **Ābhassarūpago**ti tattha paṭisandhiggahaṇavasena ābhassarabrahmalokaṁ upagacchāmīti ābhassarūpago homi. **Vivaṭṭamāne**ti saṇṭhahamāneti attho. **Suññaṁ brahmavimānaṁ upapajjāmī**ti kassaci sattassa tattha nibbattassa abhāvato suññaṁ yaṁ paṭhamajjhānabhūmisaṅkhātaṁ brahmavimānaṁ ādito nibbattati, taṁ paṭisandhiggahaṇavasena upapajjāmi upemi.

Brahmāti kāmāvacarasattehi visiṭṭhaṭṭhena[2] tathā tathā brūhitaguṇatāya brahmavihārato nibbattanaṭṭhena ca brahmā. Brahmapārisajjabrahmapurohitehi mahanto brahmāti **mahābrahmā,** tato eva te abhibhavitvā ṭhitattā **abhibhū.** Tehi na kenacipi guṇena abhibhūtoti **anabhibhūto. Aññadatthū**ti ekaṁsavacane nipāto. Dassanato **daso,** atītānāgatapaccuppannānaṁ dassanasamattho abhiññāñāṇena passitabbaṁ passāmīti attho. Sesabrahmānaṁ iddhipādabhāvanābalena attano cittañca mama vase vattemīti **vasavattī** homīti yojetabbaṁ. Tadā kira bodhisatto aṭṭhasamāpattilābhīpi samāno tathā sattahitaṁ attano pāramipūraṇañca olokento tāsu eva dvīsu jhānabhūmīsu nikantiṁ uppādetvā mettābrahmavihāravasena aparāparaṁ saṁsari. Tena vuttaṁ **"satta vassāni -pa- vasavattī"**ti.

Evaṁ bhagavā rūpāvacarapuññassa vipākamahantataṁ pakāsetvā idāni kāmāvacarapuññassapi vipākaṁ dassento **"chattiṁsakkhattun"**ti-ādimāha. Tattha **sakko ahosin**ti chattiṁsakkhattuṁ chattiṁsavāre aññattha anupapajjitvā nirantaraṁ sakko devānamindo tāvatiṁsadevarājā ahosiṁ. **Rājā ahosin**ti-ādīsu catūhi acchariyadhammehi catūhi saṅgahavatthūhi ca lokaṁ rañjetīti **rājā.** Cakkaratanaṁ vatteti, catūhi sampatticakkehi vattati, tehi ca paraṁ vatteti, parahitāya ca iriyāpathacakkānaṁ vatto etasmiṁ atthīti **cakkavattī.** "Rājā"ti cettha sāmaññaṁ, "cakkavattī"ti visesaṁ. Dhammena caratīti **dhammiko,** ñāyena samena vattatīti attho. Dhammeneva rajjaṁ labhitvā rājā jātoti **dhammarājā,** dasavidhe kusaladhamme agarahite ca rājadhamme niyuttoti **dhammiko.** Tena ca dhammena

---

1. Khu 5. 68 piṭṭhe Jātake.
2. Seṭṭhaṭṭhena (Itivuttaka-Ṭṭha 72. pitthe.)

sakalaṁ lokaṁ rañjetīti **dhammarājā.** Parahitadhammakaraṇena vā **dhammiko,** attahitadhammakaraṇena **dhammarājā.** Yasmā cakkavattī dhammena ñāyena rajjaṁ adhigacchati, na adhammena, tasmā vuttaṁ **"dhammena laddharajjattā dhammarājā"**ti.

Catūsu disāsu samuddapariyosānatāya cāturantā nāma tattha tattha dipe mahāpathavīti āha **"puratthima -pa- issaro"**ti. **Vijitāvī**ti vijetabbassa vijitavā, kāmakodhādikassa abbhantarassa paṭirājabhūtassa bāhirassa ca arigaṇassa vijayī vijinitvā ṭhitoti attho. Kāmaṁ cakkavattino kenaci yuddhaṁ nāma natthi, yuddhena pana sādhetabbassa vijayassa siddhiyā **"vijitasaṅgāmo"**ti vuttaṁ. Janapado vā catubbidha-acchariyadhammena samannāgato asmiṁ rājini thāvariyaṁ kenaci asaṁhāriyaṁ daḷhabhattibhāvaṁ patto, janapade vā attano dhammikāya paṭipattiyā thāvariyaṁ thirabhāvaṁ pattoti **janapadatthāvariyappatto.** Caṇḍassa hi rañño balidaṇḍādīhi lokaṁ pīḷayato manussā majjhimajanapadaṁ chaḍḍetvā pabbatasamuddatīrakandarādīni nissāya paccante vāsaṁ kappenti, atimudukassa rañño corehi sāhasikadhanavilopapīḷitā manussā paccantaṁ pahāya janapadamajjhe vāsaṁ kappenti. Iti evarūpe rājini janapado thirabhāvaṁ na pāpuṇāti.

Sattaratanasamannāgatoti cakkaratanādīhi sattahi ratanehi samupeto. Tesu hi rājā cakkavattī cakkaratanena ajitaṁ jināti, hatthi-assaratanehi vijite sukheneva anuvicarati, pariṇāyakaratanena vijitamanurakkhati, avasesehi upabhogasukhamanubhavati. Paṭhamena cassa ussāhasattiyogo, pacchimena mantasattiyogo, hatthi-assagahapatiratanehi pabhusattiyogo suparipuṇṇo hoti. Itthimaṇiratanehi upabhogasukhamanubhavati, sesehi issariyasukhaṁ. Visesato cassa purimāni tīṇi adosakusalamūlajanitakammā nubhāvena sampajjanti, majjhimāni alobhakusalamūlajanitakammānubhāvena, pacchimamekaṁ amohakusalamūlajanitakammānubhāvenāti.

Sūrāti sattivanto, nibbhayāti atthoti āha **"abhīruno"**ti. **Aṅgan**ti kāraṇaṁ. Yena kāraṇena "vīrā"ti vucceyyuṁ, taṁ vīraṅgaṁ. Tenāha **"vīriyassetaṁ nāman"**ti. Yāva cakkavāḷapabbatā cakkassa vattanato **"cakkavāḷapabbataṁ sīmaṁ katvā ṭhitasamuddapariyantan"**ti vuttaṁ. **Adaṇḍenā**ti iminā dhanadaṇḍassa sarīradaṇḍassa ca akaraṇaṁ vuttaṁ. **Asatthenā**ti

iminā pana senāya yujjhanassāti tadubhayaṁ dassetuṁ **"na daṇḍenā"**ti-ādi vuttaṁ. Idaṁ vuttaṁ hoti—ye katāparādhe satte satampi sahassampi gaṇhanti, te dhanadaṇḍena rajjaṁ kārenti. Ye chejjabhejjaṁ anusāsanti, te satthadaṇḍena. Ahaṁ pana duvidhampi daṇḍaṁ pahāya adaṇḍena ajjhāvasiṁ. Ye ekatodhārādinā satthena paraṁ viheṭhenti, te satthena rajjaṁ kārenti nāma. Ahaṁ pana satthena khuddakamakkhikāya pivanamattampi lohitaṁ kassaci anuppādetvā dhammeneva "ehi kho mahārājā"ti evaṁ paṭirājūhi sampaṭicchitāgamano vuttappakāraṁ pathaviṁ abhijinitvā ajjhāvasiṁ, abhivijinitvā sāpī hutvā vasinti.

Iti bhagavā attānaṁ kāyasakkhiṁ katvā puññānaṁ vipākamahantataṁ pakāsetvā idāni tamevatthaṁ gāthābandhanena dassento **"passa puññānaṁ vipākan"**ti-ādimāha. **Sukhesino**ti ālapanavacanametaṁ, tena sukhapariyesake satte āmanteti. Pāḷiyaṁ pana "passathā"ti vattabbe **"passā"**ti vacanabyattayo katoti daṭṭhabbo. Manussānaṁ ure satthaṁ ṭhapetvā icchitadhanaharaṇādinā vā sāhasakāritāya sāhasikā, tesaṁ kammaṁ **sāhasikakammaṁ.** Pathaviyā issaro **pathabyo**ti āha **"puthavisāmiko"**ti.

Mettasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Bhariyāsuttavaṇṇanā

63. Dasame uccāsaddā mahāsaddā uddhaṁ uggatattā uccaṁ patthaṭattā mahantaṁ avinibbhogaṁ vinibhuñjitvā gahetuṁ asakkuṇeyyaṁ saddaṁ karontā vadanti. Vacīghosopi hi bahūhi ekajjhaṁ pavattito atthato ca saddato ca duravabodho kevalaṁ mahānigghoso eva hutvā sotapathamāgacchati. **Macchavilope**ti macche vilumpitvā viya gahaṇe, macchānaṁ vā vilumpane. Kevaṭṭānaṁ hi macchapacchiṭṭhapitaṭṭhāne mahājano sannipatitvā "idha aññaṁ ekaṁ macchaṁ dehi, ekaṁ macchaphālaṁ dehi, etassa te mahā dinno, mayhaṁ khuddako"ti evaṁ uccāsaddamahāsaddaṁ karonti. Taṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ **"kevaṭṭānaṁ macchapacchiṁ otāretvā ṭhitaṭṭhāne"**ti. Macchaggahaṇatthaṁ jāle pakkhittepi tasmiṁ ṭhāne kevaṭṭā ceva aññe ca "paviṭṭho na

paviṭṭho, gahito na gahito”ti mahāsaddaṁ karonti. Kaṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ **“jāle vā -pa- mahāsaddo hotī”**ti. **Kattabbavattan**ti pādaparikammādikattabbakiccaṁ. **Kharā**ti cittena vācāya ca kakkhaḷā. Sesamettha uttānameva.

Bhariyāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

11. Kodhanasuttavaṇṇanā

64. Ekādasame **sapattakaraṇā**ti vā sapattehi kātabbā. **Kodhanan**ti kujjhanasīlaṁ. **Kodhanoyan**ti kujjhano ayaṁ. **Ayan**ti ca nipātamattaṁ. **Kodhapareto**ti kodhena anugato, parābhibhūto vā. **Dubbaṇṇova hotī**ti pakatiyā vaṇṇavāpi alaṅkatappaṭiyattopi mukhavikārādivasena virūpo eva hoti. Etarahi āyatiñcāti kodhābhibhūtassa ekantamidaṁ phalanti dīpetuṁ “dubbaṇṇovā”ti avadhāraṇaṁ katvā puna **“kodhābhibhūto”**ti vuttaṁ.

Ayasabhāvanti akittimabhāvaṁ. Attano paresañca anatthaṁ janetīti **anatthajanano. Antarato**ti abbhantarato, cittato vā. **Taṁ jano nāvabujjhatī**ti kodhasaṅkhātaṁ antarato abbhantare attano citteyeva jātaṁ anatthajananacittappakopanādibhayaṁ bhayahetuṁ ayaṁ bālamahājano na jānāti. **Yan**ti yattha. Bhummatthe hi etaṁ paccattavacanaṁ. Yasmiṁ kāle todho sahate naraṁ, andhatamaṁ tadā hotīti sambandho. **Yan**ti vā kāraṇavacanaṁ, yasmā kodho uppajjamāno naraṁ sahate abhibhavati, tasmā andhatamaṁ tadā hoti, yadā kuddhoti attho yaṁ-taṁ-saddānaṁ ekantasambandhabhāvato. Atha vā **yan**ti kiriyāparāmasanaṁ. **Sahate**ti yadetaṁ kodhassa sahanaṁ abhibhavanaṁ, etaṁ andhatamaṁ bhavananti attho. Atha vā yaṁ naraṁ kodho sahate abhibhavati, tassa andhatamaṁ tadā hoti. Tato ca kuddho atthaṁ na jānāti, kuddho dhammaṁ na passatīti.

Bhūnaṁ vuccati vuddhi, tassa hananaṁ ghāto etesanti **bhūnahaccāni.** Tenāha **“hatavuddhīnī”**ti. **Dama**-saddena vuttamevatthaṁ vibhāvetuṁ

paññāvīriyena diṭṭhiyāti vuttanti dassento **“katarena damenā”**ti-ādimāha. Anekattho hi **dama** saddo. “Saccena danto damasā upeto, vedantagū vusitabrahmacariyo”ti[1] ettha hi indriyasaṁvaro damoti vutto “manacchaṭṭhāni indriyāni dametī”ti katvā. “Yadi saccā damā cāgā, khantyā bhiyyodha vijjatī”ti[2] ettha paññā damo “saṁkilesaṁ dameti pajahatī”ti katvā. “Dānena damena saṁyamena saccavajjena atthi puññaṁ, atthi puññassa āgamo”ti[3] ettha uposathakammaṁ damo “upavasanavasena kāyakammādīni dametī”ti katvā. “Sakkhissasi kho tvaṁ puṇṇa iminā damūpasamena samannāgato sunāparantasmiṁ janapadantare viharitun”ti[4] ettha adhivāsanakkhanti damo “kodhūpanāhamakkhādike dameti vinodetī”ti katvā. “Na mānakāmassa damo idhatthi, na monamatthi asamāhitassā”ti[5] ettha abhisambojjhaṅgādiko samādhipakkhiko dhammodamo “dammati cittaṁ etenā”ti katvā. Idhāpi “taṁ damena samucchinde, paññāvīriyena diṭṭhiyā”ti vacanato **dama**-saddena paññāvīriyadiṭṭhiyo vuttā.

Kodhanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Abyākatavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Mahāvagga

1. Hiri-ottappasuttādivaṇṇanā

65-66. Sattamassa paṭhamaṁ uttānameva. Dutiye **tayo saṁvaṭṭā** āposaṁvaṭṭo tejosaṁvaṭṭo vāyosaṁvaṭṭoti tayo saṁvaṭṭā. **Tisso saṁvaṭṭasīmā**ti ābhassarā subhakiṇhā vehapphalāti tisso saṁvaṭṭasīmā. Yadā hi kappo tejena saṁvaṭṭati vinassati, tadā ābhassarato heṭṭhā agginā ḍayhati. Yadā āpena saṁvaṭṭati, tadā subhakiṇhato heṭṭhā udakena vilīyati. Yadā vāyunā saṁvaṭṭati, tadā vehapphalato heṭṭhā vāyunā viddhaṁsati. Vitthārato pana sadāpi ekaṁ buddhakkhettaṁ vinassati. **Buddhakkhettaṁ** nāma tividhaṁ hoti jātikkhettaṁ

---

1. Saṁ 1. 170; Khu 1. 347 piṭṭhesu.
2. Saṁ 1. 217; Khu 1. 387 piṭṭhe.
3. Saṁ 2. 531 piṭṭhe.
4. Ma 3. 313; Saṁ 2. 287 piṭṭhesu.
5. Saṁ 1. 4 piṭṭhe.

āṇākkhettaṁ visayakkhettanti. Tattha **jātikkhettaṁ** nāma dasasahassacakkavāḷapariyantaṁ hoti, yaṁ tathāgatassa paṭisandhigahaṇādīsu kampati. **Āṇākkhettaṁ** koṭisahassacakkavāḷapariyantaṁ, yattha ratanasuttaṁ[1] khandhaparittaṁ[2] dhajaggaparittaṁ[3] āṭānāṭiyaparittaṁ[4] moraparittanti[5] imesaṁ parittānaṁ ānubhāvo vattati. **Visayakkhettaṁ** anantamaparimāṇaṁ, yaṁ "yāvatā vā pana ākaṅkheyyā"ti[6] vuttaṁ. Evametesu tīsu buddhakkhettesu ekaṁ āṇākkhettaṁ vinassati. Tasmiṁ pana vinassante jātikkhettaṁ vinaṭṭhameva hoti, vinassantañca ekatova vinassati, saṇṭhahantampi ekatova saṇṭhahati.

Tīṇi saṁvaṭṭamūlānīti rāgadosamohasaṅkhātāni tīṇi saṁvaṭṭakāraṇāni. Rāgādīsu hi akusalamūlesu ussannesu loko vinassati. Tathā hi rāge ussannatare agginā vinassati, dose ussannatare udakena, mohe ussannatare vābhena. Keci pana "dose ussannatare agginā, rāge udakenā"ti vadanti.

Tīṇi kolāhalānīti kappakolāhalaṁ buddhakolāhalaṁ cakkavattikolāhalanti tīṇi kolāhalāni. Tattha "vassasatasahassamatthake kappuṭṭhānaṁ nāma bhavissatī"ti-ādinā devatāhi ugghositasaddo **kappakolāhalaṁ** nāma hoti, "ito vassasatasahassamatthake loko vinassissati, mettaṁ mārisā bhāvetha karuṇaṁ muditaṁ upekkhan"ti manussapathe devatā ghosantiyo caranti. "Vassasahassamatthake buddho uppajjissatī"ti **buddhakolāhalaṁ** nāma hoti, "ito vassasahassamatthake buddho uppajjitvā dhammānudhammappaṭipanno saṁgharatanena parivārito dhammaṁ desento vicarissatī"ti devatā ugghosanti. "Vassasatamatthake pana cakkavattī uppajjissatī"ti **cakkavattikolāhalaṁ** nāma hoti, "ito vassasatamatthake sattaratatanasampanno cātuddīpissaro sahassaparivāro vehāsaṅgamo cakkavattī rājā uppajjissatī"ti devatā ugghosanti.

Aciraṭṭhena na dhuvāti udakabubbuḷādayo viya na ciraṭṭhāyitāya dhuvabhāvarahitā. **Assāsarahitā**ti supinake pītapānīyaṁ viya anulittacandanaṁ viya ca assāsavirahitā.

---

1. Khu 1. 7, 314 piṭṭhesu.
2. Aṁ 1. 384; Vi 4. 245; Khu 5. 53 piṭṭhesu.
3. Saṁ 1. 220 piṭṭhe.
4. Dī 3. 158 piṭṭhe.
5. Khu 5. 38 piṭṭhe Jātake.
6. Aṁ 1. 226 piṭṭhe.

Upakappanameghoti kappavināsakameghaṁ sandhāya vadati. Yasmiṁ hi samaye kappo agginā nassati, āditova kappavināsakamahāmegho uṭṭhahitvā koṭisatasahassacakkavāḷe ekamahāvassaṁ vassati. Manussā tuṭṭhahaṭṭhā sabbabījāni nīharitvā vapanti. Sassesu pana gokhāyitakamattesu jātesu gadrabharavaṁ ravanto ekabindumpi na vassati, tadā pacchinnaṁ pacchinnameva vassaṁ hoti. Tenāha **"tadā nikkhanta bījaṁ -pa- ekabindumpi devo na vassatī"**ti. "Vassasatasahassa-accayena kappavuṭṭhānaṁ bhavissatī"ti-ādinā devatāhi vuttavacanaṁ sutvā yebhuyyena manussā ca bhummadevatā ca saṁvegajātā aññamaññaṁ muducittā hutvā mettādīni puññāni katvā devaloke nibbattanti, avīcito paṭṭhāya tuccho hotīti.

Pañca bījajātānīti mūlabījaṁ khandhabījaṁ phaḷubījaṁ aggabījaṁ bījabījanti pañca bījāni jātāni. Tattha **mūlabījan**ti vacā vacattaṁ haliddaṁ siṅgiveranti evamādi. **Khandhabījan**ti assattho nigrodhoti evamādi. **Phaḷubījan**ti ucchu veḷu naḷoti evamādi. **Aggabījan**ti ajjukaṁ phaṇijjakanti evamādi. **Bījabījan**ti vīhi-ādipubbaṇṇañceva muggamāsādi-aparaṇṇañca. Paccayantarasamavāye visadisuppattiyā visesakāraṇabhāvato ruhanasamatthe sāraphale niruḷho bīja-saddo tadatthasiddhiyā mūlādīsupi kesuci pavattatīti mūlādito nivattanatthaṁ ekena bīja-saddena visesetvā vuttaṁ "bījabījan"ti "rūparūpaṁ[1] dukkhadukkhan"ti[2] yathā. Yathā phalapākapariyantā **osadhirukkhā** veḷukadali-ādayo.

Yaṁ kadācīti-ādīsu **yan**ti nipātamattaṁ. **Kadācī**ti kismiñci kāle. **Karahacī**ti tasseva vevacanaṁ. **Dīghassa addhuno**ti dīghassa kālassa. **Accayenā**ti atikkamena. Sesamettha uttānameva.

Hiri-ottappasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Nagaropamasuttavaṇṇanā

67. Tatiye paccante bhavaṁ **paccantimaṁ.** "Ratho sīlaparikkhāro, jhānakkho cakkavīriyo"ti-ādīsu[3] viya alaṅkāravacano parikkhārasaddoti āha **"nagarālaṅkārehi alaṅkatan"**ti. Parivāravacanopi vaṭṭatiyeva "satta

---

1. Visuddhi 2. 81 piṭṭhe. 2. Saṁ 2. 453 piṭṭhe. 3. Saṁ 3. 5 piṭṭhe.

samādhiparikkhārā"ti-ādīsu[1] viya. Nemaṁ vuccati thambhādīhi anupatabhūmippadesoti āha **"gambhīra-āvāṭā"**ti, gambhīraṁ bhūmiṁ anuppaviṭṭhāti attho. **Suṭṭhu sannisīdāpitā**ti bhūmiṁ nikhanitvā sammadeva ṭhapitā.

Anupariyeti etenāti anupariyāyo, soyeva pathoti **anupariyāyapatho,** parito pākārassa anuyāyamaggo.

Hatthiṁ ārohanti ārohāpayanti cāti **hatthārohā**[2]**.** Yena hi payogena puriso hatthino ārohanayoggo hoti, hatthissa taṁ payogaṁ vidhāyantānaṁ sabbesampetesaṁ gahaṇaṁ. Tenāha **"sabbepī"**ti-ādi. Tattha **hatthācariyā** nāma ye hatthino hatthārotakānañca sikkhāpakā. **Hatthivejjā** nāma hatthitisakkā. **Hatthibandhā** nāma hatthīnaṁ pādarakkhakā. **Ādi-**saddena hatthīnaṁ yavapadāyakādike saṅgaṇhāti. **Assārohā rathikā**ti etthāpi eseva nayo. Rathe niyuttā **rathikā. Ratharakkhā** nāma rathassa āṇirakkhakā. Dhanuṁ gaṇhanti gaṇhāpenti cāti **dhanuggahā,** issāsā dhanusippassa sikkhāpakā ca. Tenāha **"dhanu-ācariyā issāsā"**ti. Celena celapaṭākāya yuddhe akanti gacchantīti **celakā**ti āha **"ye yuddhe jayaddhajaṁ gahetvā purato gacchantī"**ti. Yathā tathā ṭhite senike brūhakaraṇavasena tato tato calayanti uccālentīti **calakā.** Sakuṇagghi-ādayo viya maṁsapiṇḍaṁ parasenāsamūhaṁ sāhasikamahāyodhatāya chetvā chetvā dayanti uppatitvā gacchantīti **piṇḍadāyakā.** Dutiyavikappe piṇḍe dayanti janasammadde uppatantā viya gacchantīti **piṇḍadāyakā**ti attho veditabbo. **Uggatuggatā**ti thāmajavaparakkamādivasena ativiya uggatā, udaggāti attho. **Pakkhandantī**ti attano vīrasūrabhāvena asajjamānā parasenaṁ anupavisantīti attho. Thāmajavabalaparakkamādisampattiyā **mahānāgā viya mahānāgā. Ekasūrā**ti ekākisūrā attano sūrabhāveneva ekākino hutvā yujjhanakā. **Sajālikā**ti savammikā. **Saraparittāṇan**ti cammaparisibbitaṁ kheṭakaṁ, cammamayaṁ vā phalakaṁ. **Gharadāsayodhā**ti attano dāsayodhā.

Sampakkhandanalakkhaṇāti saddheyyavatthuno evametanti sampakkhandanalakkhaṇā. **Sampasādanalakkhaṇā**ti pasīditabbe vatthusmiṁ pasīdanalakkhaṇā.

---

1. Dī 3. 208 piṭṭhe.
2. Dī-Ṭī 1. 219 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

Okappanasaddhāti okkantitvā pakkhanditvā adhimuccanaṁ. Pasādanīye vatthusmiṁ pasīdanaṁ **pasādasaddhā. Ayaṁ anudhammo**ti ayaṁ navannaṁ lokuttaradhammānaṁ anulomadhammo. **Nibbidābahulo**ti ukkaṇṭhanābahulo. **Saddhā bandhati pātheyyan**ti saddhā nāmāyaṁ sattassa maraṇavasena mahāpathaṁ saṁvajato mahākantāraṁ paṭipajjato mahāviduggaṁ pakkhandato pātheyyapuṭaṁ bandhati, sambalaṁ vissajjetīti attho. Saddhaṁ hi uppādetvā dānaṁ deti, sīlaṁ rakkhati, uposathakammaṁ karoti. Tenetaṁ vuttaṁ "saddhā bandhati pātheyyan"ti. **Sirī**ti issariyaṁ. Issariye hi abhimukhībhūte thalatopi jalatopi bhogā āgacchantiyeva. Tenetaṁ vuttaṁ **"sirī bhogānamāsayo"**ti. **Saddhā dutiyā purisassa hotī**ti purisassa devaloke manussaloke ceva nibbānañca gacchantassa saddhā dutiyā hoti, sahāyakiccaṁ sādheti. **Bhattapuṭādī**ti **ādi**-saddena dutiyikādīnaṁ saṅgaho daṭṭhabbo. **Anekasarasatā**ti anekasabhāvatā, anekakiccatā vā. Sesaṁ suviññeyyameva.

Nagaropamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Dhammaññūsuttavaṇṇanā

68. Catutthe suttageyyādidhammaṁ jānātīti **dhammaññū.** Tassa tasseva suttageyyādinā bhāsitassa tadaññassa suttapadatthassa bodhakassa saddassa atthakusalatāvasena atthaṁ jānātīti **atthaññū.** "Ettakomhi sīlena samādhinā paññāyā"ti evaṁ yathā attano pamāṇajānanavasena[1] attānaṁ jānātīti **attaññū.** Paṭiggahaṇaparibhogapariyesanavissajjanesu mattaṁ jānātīti **mattaññū.** Niddese pana paṭiggahaṇamattaññutāya eva paribhogādimattaññutā pabodhitā hotīti paṭiggahaṇamattaññutāva dassitā. "Ayaṁ kālo uddesassa, ayaṁ kālo paripucchāya, ayaṁ kālo yogassa adhigamāyā"ti evaṁ kālaṁ jānātīti **kālaññū.** Tattha pañca vassāni uddesassa kālo, dasa paripucchāya, idaṁ atisambādhaṁ, atikkhapaññassa tāvatā kālena tīretuṁ asakkuṇeyyattā dasa vassāni uddesassa kālo, vīsati paripucchāya, tato paraṁ yoge kammaṁ kātabbaṁ.

---

1. Samānajānanavasena (Ka)

Khattiyaparisādikaṁ aṭṭhavidhaṁ parisaṁ jānātīti **parisaññū.** Bhikkhuparisādikaṁ catubbidhaṁ, khattiyaparisādikaṁ manussaparisaṁyeva puna catubbidhaṁ gahetvā aṭṭhavidhaṁ vadanti apare. Niddese panassa khattiyaparisādicatubbidhaparisaggahaṇaṁ nidassanamattaṁ daṭṭhabbaṁ. "Imaṁ me sevantassa akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhanti, tasmā ayaṁ puggalo sevitabbo, vipariyāyato añño asevitabbo"ti sevitabbāsevitabbapuggalaṁ jānātīti **puggalaparoparaññū.** Evaṁ hi tesaṁ puggalānaṁ paroparaṁ ukkaṭṭhanihīnataṁ jānāti nāma. Niddesepissa sevitabbāsevitabbapuggale vibhāvanameva samaṇakathā[1]katanti daṭṭhabbaṁ.

Dhammaññūsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Pāricchattakasuttādivaṇṇanā

69-70. Pañcame **patitapalāso**ti patitapatto. Ettha paṭhamaṁ paṇḍupalāsataṁ, dutiyaṁ pannapalāsatañca vatvā tatiyaṁ jālakajātatā, catutthaṁ khārakajātatā ca pāḷiyaṁ vuttā. **Dīghanikāyaṭṭhakathāyaṁ** pana **mahāgovindasuttavaṇṇanāyaṁ**[2] imameva pāḷiṁ āharitvā dassentena paṭhamaṁ paṇḍupalāsataṁ, dutiyaṁ pannapalāsatañca vatvā tatiyaṁ khārakajātatā, catutthaṁ jālakajātatā ca dassitā. Evaṁ hi tattha vuttaṁ— "pāricchattake pupphamāne ekaṁ vassaṁ upaṭṭhānaṁ gacchanti, te tassa paṇḍupalāsabhāvato paṭṭhāya attamanā honti. Yathāha—

> "Yasmiṁ bhikkhave samaye devānaṁ tāvatiṁsānaṁ pāricchattako koviḷāro paṇḍupalāso hoti, attamanā bhikkhave devā tāvatiṁsā tasmiṁ samaye honti 'paṇḍupalāso dāni pāricchattako koviḷāro, na cirasseva pannapalāso bhavissatī'ti. Yasmiṁ samaye devānaṁ tāvatiṁsānaṁ pāricchattako koviḷāro pannapalāso hoti, jālakajāto hoti, khārakajāto hoti, kuṭumalakajāto hoti, korakajāto hoti, attamanā

---

1. Pamāṇakaraṇato (?)
2. Dī-Ṭṭha 2. 242 piṭṭhe.

bhikkhave devā tāvatiṁsā tasmiṁ samaye honti 'korakajāto dāni pāricchattako koviḷāro, na cirassega sabbapāliphullo bhavissatī'ti".

Līnatthappakāsiniyampi[1] ettha evamattho dassito—**pannapalāso**ti patitapatto. **Khārakajāto**ti jātakhuddakamakuḷo. Ye hi nīlapattakā ativiya khuddakā makuḷā, te "khārakā"ti vuccanti. **Jālakajāto**ti tehiyeva khuddakamakuḷehi jātajālako sabbaso jālo viya jāto. Keci pana "jālakajātoti ekajālo viya jāto"ti atthaṁ vadanti. Pāricchattako kira khārakaggahaṇakāle sabbatthakameva pallaviko hoti, te cassa pallavā pabhassarapavāḷavaṇṇasamujjalā honti. Tena so sabbaso samujjalanto tiṭṭhati. **Kuṭumalajāto**ti sañjātamahāmakuḷo. **Korakajāto**ti sañjātasūcibhedo sampativikasamānāvattho. **Sabbapāliphullo**ti sabbaso phullitavikasitoti. Ayañca anukkamo dīghabhāṇakānaṁ vaḷañjanānukkamena dassito, na ettha ācariyassa virodho āsaṅkitabbo.

Kantanakavātoti devānaṁ puññakammapaccayā pupphānaṁ chindanakavāto. **Kantatī**ti chindati. **Sampaṭicchanakavāto**ti chinnānaṁ chinnānaṁ pupphānaṁ sampaṭiggaṇhakavāto. **Cinanto**ti[2] nānāvidhabhattisannivesavasena nicinaṁ karonto. **Aññataradevatānan**ti nāmagottavasena apaññātadevatānaṁ. **Reṇuvaṭṭī**ti reṇusaṅghāto. **Kaṇṇikaṁ āhaccā**ti sudhammāya kūṭaṁ āhantvā.

Anupharaṇānubhāvoti khīṇāsavassa bhikkhuno kittisaddassa yāva brahmalokā anupharaṇasaṅkhāto ānubhāvo. **Pabbajjānissitaṁ hotī**ti pabbajjāya catupārisuddhisīlampi dassitamevāti adhippāyo. **Paṭhamajjhānasannissitan**ti-ādīsupi imināva nayena attho veditabbo, idha pana ubhayato paricchedo heṭṭhā sīlato upari arahattato ca paricchedassa dassitattā. **Tenetaṁ vuttan**ti tena kāraṇena etaṁ "catupārisuddhisīlaṁ pabbajjānissitaṁ hotī"ti-ādivacanaṁ vuttaṁ. Chaṭṭhaṁ uttānameva.

Pāricchattakasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Dī-Ṭī 2. 219 piṭṭhe. 2. Rañjento (Aṭṭhakathāyaṁ), naccanto (Dī-Ṭī 2. 219 piṭṭhe.)

7. Bhāvanāsuttavaṇṇanā

71. Sattame **atthassa asāmikā** "bhāvanaṁ ananuyuttassā"ti vuttattā. **Sambhāvanattheti** "api nāma evaṁ siyā"ti vikappanattho sambhāvanattho. **Evañhi loke siliṭṭhavacanaṁ hotīti** ekameva saṅkhaṁ avatvā aparāya saṅkhāya saddhiṁ vacanaṁ loke siliṭṭhavacanaṁ hoti yathā "dve vā tīṇi vā udakaphusitānī"ti. **Sammā adhisayitānīti** pādādīhi attanā nesaṁ kiñci upaghātaṁ akarontiyā bahivātādiparissayapariharaṇatthaṁ sammadeva upari sayitāni. Upari-attho hettha adhi-saddo. **Utuṁ gaṇhāpentiyāti** tesaṁ allasinehapariyādānatthaṁ attano kāyusmāvasena utuṁ gaṇhāpentiyā. Tenāha **"usmīkatānī"**ti. **Sammā paribhāvitānīti** sammadeva sabbaso kukkuṭavāsanāya vāsitāni. Tenāha **"kukkuṭagandhaṁ gāhāpitānī"**ti. Ettha ca sammāparisedanaṁ kukkuṭagandhaparibhāvanañca sammā-adhisayanasammāparisedananipphattiyā ānubhāvanipphāditanti daṭṭhabbaṁ. Sammā-adhisayaneneva hi itaradvayaṁ ijjhati. Na hi sammā-adhisayanato visuṁ sammāparisedanassa sammāparibhāvanassa ca kāraṇaṁ atthi, tena pana saddhiṁyeva itaresaṁ dvinnampi ijjhanato vuttaṁ.

Tividhakiriyākaraṇenāti sammā-adhisayanāditividhakiriyākaraṇenāti attho. Kiñcāpi "evaṁ aho vata me"ti-ādinā na icchā uppajjeyya kāraṇassa pana sampāditattā, atha kho bhabbāva te abhinibbhijjitunti yojanā. Kasmā bhabbāti āha **"te hi yasmā tāyā"**ti-ādi. **Sayampīti** aṇḍāni. **Pariṇāmanti** paripākaṁ bahinikkhamanayogyataṁ. Yathā kapālassa tanutā ālokassa anto paññāyamānassa kāraṇaṁ, tathā kapālassa tanutāya nakhasikhāmukhatuṇḍakānaṁ kharatāya ca allasinehapariyādānaṁ kāraṇavacananti daṭṭhabbaṁ. **Tasmāti** ālokassa anto paññāyamānato sayañca paripākagatattā.

Opammasampaṭipādananti opammatthassa upameyyena sammadeva paṭipādanaṁ. **Tanti** opammasampaṭipādanaṁ. **Evanti** idāni vuccamānākārena. **Atthenāti** upameyyatthena saṁsandetvā saha yojetvā. Sampādanena sampayuttadhammavasena ñāṇassa tikkhabhāvo veditabbo. Ñāṇassa hi sabhāvato satinepakkato ca tikkhabhāvo, samādhivasena kharabhāvo, saddhāvasena vippasannabhāvo. **Pariṇāmakāloti** balavavipassanākālo.

Vaḍḍhikāloti vuṭṭhānagāminivipassanākālo. Anulomaṭṭhāniyā hi vipassanā gahitagabbhā nāma tadā maggagabbhassa gahitattā. **Tajjātikan**ti tassa vipassanānuyogassa anurūpaṁ. Satthāpi avijjaṇḍakosaṁ paharati, desanāpi vineyyasantānagataṁ avijjaṇḍakosaṁ paharati, yathāṭhāne ṭhātuṁ na deti.

Olambakasaṅkhātanti olambakasuttasaṅkhātaṁ. "Palan"ti[1] hi tassa suttassa nāmaṁ. **Cāretvā** dāruno heṭṭhā dosajānanatthaṁ ussāpetvā. **Gaṇḍaṁ haratīti palavaṇḍo**ti etena "palena gaṇḍahāro palagaṇḍoti pacchimapade uttarapadalopena niddeso"ti dasseti. **Gahaṇaṭṭhāne**ti hatthena gahetabbaṭṭhāne. Sammadeva khipīyanti etena kāyaduccaritādīnīti saṅkhepo, pabbajjāva saṅkhepo **pabbajjāsaṅkhepo.** Tena vipassanaṁ anuyuñjantassa puggalassa ajānantasseva āsavānaṁ parikkhayo idha vipassanānisaṁsoti adhippeto.

Hemantikena kāraṇabhūtena, bhummatthe vā etaṁ karaṇavacanaṁ, hemantiketi attho. **Paṭippassambhantī**ti paṭippassaddhaphalāni honti. Tenāha **"pūtikāni bhavantī"**ti. **Mahāsamuddo viya sāsanaṁ** agādhagambhīrabhāvato. **Nāvā viya yogāvacaro** mahoghuttarato. **Pariyāyanaṁ viyā**ti parito aparāparaṁ yāyanaṁ viya. **Khajjamānānan**ti khādantena viya udakena khepiyamānabandhanānaṁ. **Tanubhāvo**ti pariyuṭṭhānapavattiyā asamatthatāya dubbalabhāvo. **Vipassanāñāṇapītipāmojjehī**ti vipassanāñāṇasamuṭṭhitehi pītipāmojjehi. **Okkhāyamāne**ti vipassanākammaṭṭhāne vīthippaṭipāṭiyā okkhāyamāne, paṭisaṅkhānupassanāya vā **okkhāyamāne.** Saṅkhārupekkhāya **pakkhāyamāne. Dubbalatā dīpitā** "appakasireneva saṁyojanāni paṭippassambhanti, pūtikāni bhavantī"ti vuttattā.

Bhāvanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Aggikkhandhopamasuttādivaṇṇanā

72-73. Aṭṭhame **passatha nū**ti api passatha. **Mahantan**ti vipulaṁ. **Aggikkhandhan**ti aggisamūhaṁ. **Ādittan**ti padittaṁ. **Sampajjalitan**ti samantato pajjalitaṁ

---

1. Phalanti (Ka)

accivipphuliṅgāni muñcantaṁ. **Sajotibhūtan**ti samantato uṭṭhitāhi jālāhi ekappabhāsamudayabhūtaṁ. **Taṁ kiṁ maññathā**ti taṁ idāni mayā vuccamānatthaṁ kiṁ maññathāti anumatiggahaṇatthaṁ pucchati. Yadettha satthā aggikkhandhāliṅganaṁ kaññāliṅganañca ānesi, tamatthaṁ vibhāvetuṁ **"ārocayāmī"**ti-ādimāha.

Dussīlassāti nissīlassa sīlavirahitassa. **Pāpadhammassā**ti dussīlattā eva hīnajjhāsayatāya lāmakasabhāvassa. **Asucisaṅkassarasamācārassā**ti aparisuddhatāya asuci hutvā saṅkāya saritabbasamācārassa. Dussīlo hi kiñcideva asāruppaṁ disvā "idaṁ asukena kataṁ bhavissatī"ti paresaṁ āsaṅkā hoti. Kenacideva karaṇīyena mantayante bhikkhū disvā "kacci nu kho ime mayā katakammaṁ jānitvā mantentī"ti attanoyeva saṅkāya saritabbasamācāro. **Paṭicchannakammantassā**ti lajjitabbatāya paṭicchādetabbakammantassa. **Assamaṇassā**ti na samaṇassa. Salākaggahaṇādīsu "ahampi samaṇo"ti micchāpaṭiññāya **samaṇapaṭiññassa.** Aseṭṭhacāritāya **abrahmacārissa.** Uposathādīsu "ahampi brahmacārī"ti micchāpaṭiññāya **brahmacāripaṭiññassa.** Pūtinā kammena sīlavipattiyā anto anupaviṭṭhattā **antopūtikassa.** Chadvārehi rāgādikilesānussavanena tintattā **avassutassa.** Sañjātarāgādikacavarattā sīlavantehi chaḍḍetabbattā ca **kasambujātassa.**

Vālarajjuyāti vālehi katarajjuyā. Sā hi kharatarā hoti. **Ghaṁseyyā**ti mathanavasena ghaṁseyya. **Teladhotāyā**ti telena nisitāya. **Paccorasmin**ti pati-urasmiṁ, abhimukhe uramajjheti adhippāyo. **Ayosaṅkunā**ti saṇḍāsena. **Pheṇuddehakan**ti pheṇaṁ uddehetvā uddehetvā, anekavāraṁ pheṇaṁ uṭṭhāpetvāti attho. Evamettha saṅkhepato pāḷivaṇṇanā veditabbā. Navamaṁ uttānameva.

Aggikkhandhopamasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Arakasuttavaṇṇanā

74. Dasame **parittan**ti ittaraṁ. Tenāha **"appaṁ thokan"**ti. Pabandhānupacchedassa paccayabhāvo idha jīvitassa raso kiccanti adhippetanti

āha **"sarasaparittatāyapī"**ti. Tadadhīnavuttitāyapi hi "yo bhikkhave ciraṁ jīvati, so vassasataṁ appaṁ vā bhiyyo"ti vacanato parittaṁ**khaṇaparittatāyapi**. Paramatthato hi atiparitto sattānaṁ jīvitakkhaṇo ekacittakkhaṇappavattimattoyeva. Yathā nāma rathacakkaṁ pavattamānampi ekeneva nemippadesena pavattati, tiṭṭhamānampi ekeneva tiṭṭhati, evamevaṁ ekacittakkhaṇikaṁ sattānaṁ jīvitaṁ tasmiṁ citte niruddhamatte satto niruddhoti vuccati. Yathāha "atīte cittakkhaṇe jīvittha na jīvati na jīvissati. Anāgate cittakkhaṇe na jīvittha na jīvati jīvissati. Paccuppanne cittakkhaṇe na jīvittha jīvati na jīvissati.

Jīvitaṁ attabhāvo ca, sukhadukkhā ca kevalā.
Ekacittasamāyuttā, lahuso vattate khaṇo.

Yo niruddhā marantassa, tiṭṭhamānassa vā idha.
Sabbepi sadisā khandhā, gatā appaṭisandhikā.

Anibbattena na jāto, paccuppannena jīvati.
Cittabhaṅgā mato loko, paññatti paramatthiyā"ti[1].

Lahusanti lahukaṁ. Tenāha "lahuṁ uppajjitvā nirujjhanato lahusan"ti. **Parittaṁ lahusan**ti ubhayaṁ panetaṁ appakassa vevacanaṁ. Yaṁ hi appakaṁ, taṁ parittañceva lahukañca hoti. Idha pana āyuno adhippetattā rassanti vuttaṁ hoti. **Mantāyan**ti karaṇatthe etaṁ bhummavacananti āha **"mantāya boddhabbaṁ, paññāya jānitabbanti attho"**ti. **Mantāyan**ti vā manteyyanti vuttaṁ hoti, mantetabbaṁ mantāya upaparikkhitabbanti attho. **Paññāya jānitabban**ti jānitabbaṁ jīvitassa parittabhāvo bahudukkhādibhāvo. Jānitvā ca pana sabbapalibodhe chinditvā kattabbaṁ kusalaṁ, caritabbaṁ brahmacariyaṁ. Yasmā natthi jātassa amaraṇaṁ, appaṁ vā bhiyyo vassasatato upari appaṁ aññaṁ vassasataṁ appatvā vīsaṁ vā tiṁsaṁ vā cattālīsaṁ vā paṇṇāsaṁ vā saṭṭhi vā vassāni jīvati, evaṁdīghāyuko pana atidullabho. "Asuko hi evaṁ ciraṁ jīvatī"ti tattha tattha gantvā daṭṭhabbo hoti. Tattha visākhā upāsikā vīsasataṁ jīvati, tathā pokkharasātibrāhmaṇo brahmāyubrāhmaṇo bāvariyabrāhmaṇo ānandatthero

1. Khu 7. 32, 90 piṭṭhesu.

mahākassapattheroti. Anuruddhatthero pana vassasatañceva paṇṇāsañca vassāni. Bākulatthero vassasatañceva saṭṭhi ca vassāni, ayaṁ sabbadīghāyuko, sopi dve vassasatāni na jīvi.

Arakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Vinayavagga

1. Paṭhamavinayadharasuttādivaṇṇanā

75-82. Aṭṭhamassa paṭhamaṁ dutiyañca uttānatthameva. Tatiye **vinayalakkhaṇe patiṭṭhito** lajjibhāvena vinayalakkhaṇe ṭhito hoti. Alajjī[1] hi bahussutopi samāno lābhagarukatāya tantiṁ visaṁvādetvā uddhammaṁ ubbinayaṁ satthusāsanaṁ dīpetvā sāsane mahantaṁ upaddavaṁ karoti, saṁghabhedampi saṁgharājimpi uppādeti. Lajjī pana kukkuccako sikkhākāmo jīvitahetupi tantiṁ avisaṁvādetvā dhammameva vinayamevaca dīpeti, satthusāsanaṁ garuṁ katvā ṭhapeti. Evaṁ yo lajjī, so vinayaṁ ajahanto avokkamantova lajjibhāvena vinayalakkhaṇe ṭhito hoti patiṭṭhito.

Asaṁhīroti ettha **saṁhīro** nāma yo pāḷiyaṁ vā aṭṭhakathāyaṁ vā heṭṭhā vā uparito vā padapaṭipāṭiyā vā pucchiyamāno vitthunati vipphandati, saṇṭhātuṁ na sakkoti, yaṁ yaṁ parena vuccati, taṁ taṁ anujānāti, sakavādaṁ chaḍḍetvā paravādaṁ gaṇhāti. Yo pana pāḷiyaṁ vā aṭṭhakathāyaṁ vā heṭṭhupariyavasena vā padapaṭipāṭiyā vā pucchiyamāno na vitthunati na vipphandati, ekekalomaṁ saṇḍāsena gaṇhanto viya "evaṁ mayaṁ vadāma, evaṁ no ācariyā vadantī"ti vissajjeti. Yamhi pāḷi ca pāḷivinicchayo ca suvaṇṇabhājane pakkhittasīhavasā viya parikkhayaṁ pariyādānaṁ agacchanto tiṭṭhati, ayaṁ vuccati **asaṁhīro.** Yasmā pana evarūpo yaṁ yaṁ parena vuccati, taṁ taṁ nānujānāti, attanā suvinicchinitaṁ katvā gahitaṁ aviparītamatthaṁ

1. Vi-Ṭṭha 1. 199 piṭṭhepi passitabbaṁ.

na vissajjeti, tasmā vuttaṁ **"na sakkoti gahitaggahaṇaṁ vissajjāpetun"**ti. Catutthādīni suviññeyyāni.

Paṭhamavinayadharasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Satthusāsanasuttavaṇṇanā

83. Navame **vivekaṭṭho**ti vivitto. Tenāha **"dūrībhūto"**ti. **Sati-avippavāse ṭhito**ti kammaṭṭhāne satiṁ avijahitvā ṭhito. **Pesitatto**ti kāye ca jīvite ca anapekkhatāya nibbānaṁ pesitacitto tanninno tappoṇo tappabbhāro.

Satthusāsanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Adhikaraṇasamathasuttavaṇṇanā

84. Dasame adhikarīyanti etthāti **adhikaraṇāni.** Ke adhikarīyanti? Samathā. Kathaṁ adhikarīyanti? Samanavasena. Tasmā te tesaṁ samanavasena pavattantīti āha **"adhikaraṇānisamentī"**ti-ādi. **Uppannānaṁ uppannānan**ti uṭṭhitānaṁ uṭṭhitānaṁ. **Samathatthan**ti samanatthaṁ. **Dīghanikāye saṅgītisuttavaṇṇanāyampi**[1] **vitthāratoyevā**ti etthāyaṁ vitthāranayo—adhikaraṇesu tāva dhammoti vā adhammoti vā aṭṭhārasahi vatthūhi vivadantānaṁ bhikkhūnaṁ yo vivādo, idaṁ **vivādādhikaraṇaṁ** nāma. Sīlavipattiyā vā ācāradiṭṭhi-ājīvavipattiyā vā anuvadantānaṁ yo anuvādo upavadanā ceva codanā ca, idaṁ **anuvādādhikaraṇaṁ** nāma. Mātikāyaṁ āgatā pañca, vibhaṅge dveti sattapi āpattikkhandhā, idaṁ **āpattādhikaraṇaṁ** nāma. Yaṁ saṁghassa apalokanādīnaṁ catunnaṁ kammānaṁ karaṇaṁ, idaṁ **kiccādhikaraṇaṁ** nāma.

Tattha vivādādhikaraṇaṁ dvīhi samathehi sammati sammukhāvinayena ca yebhuyyasikāya ca. Sammukhāvinayeneva sammamānaṁ yasmiṁ vihāre uppannaṁ,

---

1. Dī-Ṭṭha 3. 223 piṭṭhe.

tasmiṁ yeva vā, aññatra vūpasamebhuṁ gacchantānaṁ antarāmagge vā, yattha gantvā saṁghassa niyyātitaṁ, tattha saṁghena vā, saṁghe vūpasametuṁ asakkonte tattheva ubbāhikāya sammatapuggalehi vā vinicchitaṁ sammati. Evaṁ sammamāne ca panetasmiṁ yā saṁghasammukhatā dhammasammukhatā vinayasammukhatā puggalasammukhatā, ayaṁ **sammukhāvinayo** nāma. Tattha ca kārakasaṁghassa saṁghasāmaggivasena sammukhibhāvo **saṁghasammukhatā.** Sametabbassa vatthuno bhūtattā **dhammasammukhatā.** Yathā taṁ sametabbaṁ, tathevassa samanaṁ **vinayasammukhatā.** Yo ca vivadati, yena ca vivadati, tesaṁ ubhinnaṁ atthapaccatthikānaṁ sammukhībhāvo **puggalasammukhatā.** Ubbāhikāya vūpasame panettha saṁghasammukhatā parihāyati. Evaṁ tāva sammukhāvinayeneva sammati.

Sace panevampi na sammati, atha naṁ ubbāhikāya sammatā bhikkhū "na mayaṁ sakkoma vūpasametun"ti saṁghasseva niyyātenti. Tato saṁgho pañcaṅgasamannāgataṁ bhikkhuṁ salākaggāhāpakaṁ sammannati, tena guḷhakavivaṭakasakaṇṇajappakesu tīsu salākaggāhakesu aññataravasena salākaṁ gāhāpetvā sannipatitāya parisāya dhammavādīnaṁ yebhuyyatāya yathā te dhammavādino vadanti, evaṁ vūpasantaṁ adhikaraṇaṁ sammukhāvinayena ca yebhuyyasikāya ca vūpasantaṁ hoti. Tattha sammukhāvinayo vuttanayo eva. Yaṁ pana yebhuyyasikākammassa karaṇaṁ, ayaṁ yebhuyyasikā nāma. Evaṁ vivādādhikaraṇaṁ dvīhi samathehi sammati.

Anuvādādhikaraṇaṁ catūhi samathehi sammati sammukhāvinayena ca sativinayena ca amūḷhavinayena ca tassapāpiyasikāya ca. Sammukhāvinayeneva sammamānaṁ yo ca anuvadati, yañca anuvadati, tesaṁ vacanaṁ sutvā sace kāci āpatti natthi, ubho khamāpetvā, sace atthi, ayaṁ nāmettha āpattīti evaṁ vinicchitaṁ vūpasammati. Tattha sammukhāvinayalakkhaṇaṁ vuttanayameva.

Yadā pana khīṇāsavassa bhikkhuno amūlikāya sīlavipattiyā anuddhaṁsitassa sativinayaṁ yācamānassa saṁgho ña tticatutthena kammena sativinayaṁ deti, tadā sammukhāvinayena ca sativinayena ca vūpasantaṁ hoti. Dinne pana sativinaye puna tasmiṁ puggale kassaci anuvādo na ruhati. Yadā ummattako bhikkhu ummādavasena kate assāmaṇake ajjhācāre "saratāyasmā evarūpiṁ āpattin"ti bhikkhūhi codiyamāno

“ummattakena me āvuso etaṁ kataṁ, nāhaṁ taṁ sarāmī”ti bhaṇantopi bhikkhūhi codiyamānova puna acodanatthāya amūḷhavinayaṁ yācati, saṁgho cassa ña tticatutthena kammena amūḷhavinayaṁ deti, tadā sammukhāvinayena ca amūḷhavinayena ca vūpasantaṁ hoti. Dinne pana amūḷhavinaye puna tasmiṁ puggale kassaci tappaccayā anuvādo na ruhati. Yadā pana pārājikena vā pārajikasāmantena vā codiyamānassa aññenaññaṁ paṭicarato pāpussannatāya pāpiyassa puggalassa “sacāyaṁ acchinnamūlo bhavissati, sammā vattitvā osāraṇaṁ labhissati. Sace chinnamūlo, ayamevassa nāsanā bhavissatī”ti maññamāno saṁgho ñatticatutthena kammena tassapāpiyasikaṁ karoti, tadā sammukhāvinayena ca tassapāpiyasikāya ca vūpasantaṁ hotīti. Evaṁ anuvādādhikaraṇaṁ catūhi samathehi sammati.

Āpattādhikaraṇaṁ tīhi samathehi sammati sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca tiṇavatthārakena ca. Tassa sammukhāvinayeneva vūpasamo natthi. Yadā pana ekassa vā bhikkhuno santike saṁghagaṇamajjhesu vā bhikkhu lahukaṁ āpattiṁ deseti, tadā āpattādhikaraṇaṁ sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca vūpasammati. Tattha sammukhāvinaye tāva yo ca deseti, yassa ca deseti, tesaṁ sammukhībhāvo puggalasammukhatā. Sesaṁ vuttanayameva.

Puggalassa ca gaṇassa ca desanākāle saṁghasammukhatā parihāyati. Yaṁ panettha “ahaṁ bhante itthannāmaṁ āpattiṁ āpanno”ti ca “passasī”ti ca “āma passāmī”ti ca paṭiññātāya “āyatiṁ saṁvareyyāsī”ti karaṇaṁ, taṁ paṭiññātakaraṇaṁ nāma. Saṁghādisese parivāsādiyācanā paṭiññā, parivāsādīnaṁ dānaṁ paṭiññātakaraṇaṁ nāma.

Dvepakkhajātā pana bhaṇḍanakārakā bhikkhū bahuṁ assāmaṇakaṁ ajjhācāraṁ caritvā puna lajjidhamme uppanne “sace mayaṁ imāhi āpattīhi aññamaññaṁ kāressāma, siyāpi taṁ adhikaraṇaṁ kakkhaḷattāya vāḷattāya saṁvatteyyā”ti aññamaññaṁ āpattiyā kārāpane dosaṁ disvā yadā bhikkhū tiṇavatthārakakammaṁ karonti, tadā āpattādhikaraṇaṁ sammukhāvinayena ca tiṇavatthārakena ca sammati. Tatra hi yattakā hatthapāsūpagatā “na metaṁ khamatī”ti evaṁ diṭṭhāvikammaṁ akatvā “dukkaṭaṁ kammaṁ puna kātabbaṁ

kamman”ti na ukkoṭenti, niddampi okkantā honti, sabbesaṁ ṭhapetvā thullavajjañca gihipaṭisaṁyuttañca sabbāpattiyo vuṭṭhahanti. Evaṁ āpattādhikaraṇaṁ tīhi samathehi sammati.

Kiccādhikaraṇaṁ ekena samathena sammati sammukhāvinayeneva. Iti imāni cattāri adhikaraṇāni yathānurūpaṁ imehi sattahi samathehi sammanti. Tena vuttaṁ **“uppannuppannānaṁ adhikaraṇānaṁ samathāya vūpasamāya sammukhāvinayo dātabbo -pa- tiṇavatthārako”**ti. Sesaṁ sabbattha uttānameva.

Adhikaraṇasamathasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Vinayavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti manorathapūraṇiyā aṅguttaranikāyaṭṭhakathāya

Sattakanipātavaṇṇanāya anuttānatthadīpanā samattā.

Aṭṭhakanipāta

1. Paṭhamapaṇṇāsaka

1. Mettāvagga

1. Mettāsuttavaṇṇanā

1. Aṭṭhakanipātassa paṭhame **vaḍḍhitāyā**ti bhāvanāpāripūrivasena paribrūhitāya. **Punappunaṁ katāyā**ti bhāvanāya bahulīkaraṇena aparāparaṁ pavattitāya. **Yuttayānasadisakatāyā**ti yathā yutta-ājaññayānaṁ chekena sārathinā adhiṭṭhitaṁ yathāruci pavattati, evaṁ yathāruci pavattārahataṁ gamitāya. **Patiṭṭhānaṭṭhenā**ti sabbasampatti-adhiṭṭhānaṭṭhena. **Paccupaṭṭhitāyā**ti bhāvanābahulīkārehi pati pati upaṭṭhitāya avijahitāya. **Samantato citāyā**ti sabbabhāgena bhāvanānurūpaṁ cayaṁ gamitāya. Tenāha "**upacitāyā**"ti. **Suṭṭhusamāraddhāyā**ti ativiya sammadeva nibbattigatāya.

Yo ca mettaṁ bhāvayatīti-ādīsu yo koci gahaṭṭho vā pabbajito vā. **Mettan**ti mettājhānaṁ.

Appamāṇanti bhāvanāvasena ārammaṇavasena ca appamāṇaṁ. Asubhabhāvanādayo viya hi ārammaṇe ekadesaggahaṇaṁ akatvā anavasesapharaṇavasena anodhiso pharaṇavasena ca, appamāṇārammaṇatāya paguṇabhāvanāvasena ca appamāṇaṁ. **Tanū saṁyojanā hontī**ti mettaṁ pādakaṁ katvā sammasitvā heṭṭhime ariyamagge adhigacchantassa sukheneva paṭighasaṁyojanādayo pahīyamānā tanū hontīti evamettha attho daṭṭhabbo.

Evaṁ kilesappahānañca nibbānādhigamañca mettābhāvanāya sikhāppattamānisaṁsaṁ dassetvā idāni aññepi ānisaṁse dassetuṁ "**ekampi ce**"ti-ādi vuttaṁ. Tattha **aduṭṭhacitto**ti mettābalena suṭṭhu vikkhambhi tabyāpādatāya byāpādena adūsitacitto. **Mettāyatī**ti hitapharaṇavasena

mettaṁ karoti. **Kusalī**ti atisayena[1] kusalavā mahāpuñño, paṭighādi-anatthavigamena khemī. **Sabbe ca pāṇe**ti **ca**-saddo byatireko. **Manasānukampī**ti cittena anukampanto. Idaṁ vuttaṁ hoti—ekasattavisayāpi tāva mettā mahākusalarāsi, sabbe pana pāṇe attano puttaṁ viya hitapharaṇena manasā anukampanto pahukaṁ pahuṁ anappakaṁ apariyantaṁ catusaṭṭhimahākappepi attano vipākappabandhaṁ pavattetuṁ samatthaṁ uḷāraṁ puññaṁ ariyo parisuddhacitto puggalova karoti nipphādetīti. **Sattabharitan**ti sattehi aviraḷaṁ, ākiṇṇamanussanti attho.

Saṅgahavatthūnīti[2] lokassa saṅgaṇhanakāraṇāni. Nipphannasassato nava bhāge kassakassa datvā raññaṁ ekabhāgaggahaṇaṁ **dasamabhāgaggahaṇaṁ.** Evaṁ kassakā haṭṭhatuṭṭhā sassāni sampādentīti āha **"sassasampādane medhāvitāti attho"**ti. Tato orabhāge kira chabhāgaggahaṇaṁ jātaṁ. **Chamāsikan**ti channaṁ channaṁ māsānaṁ pahonakaṁ. **Pāsetī**ti pāsagate viya karoti. Vācāya piyaṁ vācāpiyaṁ, tassa kammaṁ **vācāpeyyaṁ**[3]. Sabbaso raṭṭhassa iddhādibhāvato **khemaṁ. Nirabbudaṁ** coriyābhāvato. Iddhaṁ hi raṭṭhaṁ acoriyaṁ. **"Niraggaḷan"ti vuccati** apārutagharabhāvato.

uddhaṁmūlakaṁ katvāti ummūlaṁ katvā. **Dvīhi pariyaññehī**ti mahāyaññassa pubbabhāge pacchā ca pavattetabbehi dvīhi parivārayaññehi. **Satta -pa- bhīsanassā**ti sattanavutādhikānaṁ pañcannaṁ pasusatānaṁ māraṇena bheravassa pāpabhīrukānaṁ bhayāvahassa. Tathā hi vadanti—

"Chasatāni niyujjanti, pasūnaṁ majjhime hani.
Assamedhassa yaññassa, ūnāni pasūhi tīhī"ti[4].

Sammanti yugacchidde pakkhipitabbadaṇḍakaṁ. **Pāsantī**ti khipanti. **Saṁhārimehī**ti sakaṭehi vahitabbehi. Pubbe kira eko rājā sammāpāsaṁ yajanto Sarassatinaditīre pathaviyā vivare dinne nimuggoyeva ahosi. Andhabālabrāhmaṇā gatānugatigatā "ayaṁ tassa saggagamanamaggo"ti saññāya tattha sammāpāsaṁ yaññaṁ paṭṭhapenti. Tena vuttaṁ **"nimuggokāsato**

---

1. Atisayo (Ka)
2. Saṁ-Ṭī 1. 179 piṭṭhepi passitabbaṁ.
3. Vācāya piyassa piyakarassa kammaṁ vācāpeyyaṁ (Saṁ-Ṭī 1. 179 piṭṭhe.)
4. Saṁ-Ṭī 1. 180; Aṁ-Ṭī 2. 298 piṭṭhesupi.

pabhutī”ti. Ayūpo appakadivaso yāgo, sayūpo bahudivasaṁ sādheyyo **satrayāgo.** Mantapadābhisaṅkhatānaṁ sappimadhūnaṁ “**vājam**”iti samaññā. Hiraññasuvaṇṇagomahiṁsādi**sattarasakadakkhiṇassa.** Sāragabbhakoṭṭhāgārādīsu natthi ettha aggaḷāti **niraggaḷo.** Tattha kira yaññe attano sāpateyyaṁ anavasesato anigūhitvā niyyātīyati.

Candappabhāti[1] candimasseva pabhāya. **Tārā gaṇāva sabbe**ti yathā sabbepi tārāgaṇā candimasobhāya soḷasimpi kalaṁ nāgghanti, evaṁ te assamedhādayo yaññā mettassa cittassa vuttalakkhaṇena subhāvitassa soḷasimpi kalaṁ nānubhavanti na pāpuṇanti, nāgghantīti attho.

Idāni aparepi diṭṭhadhammikasamparāyike mettābhāvanāya ānisaṁse dassetuṁ “**yo na hantī**”ti-ādi vuttaṁ. Tattha **yo**ti mettābrahmavihārabhāvanānuyutto puggalo. **Na hantī**ti teneva mettābhāvanānubhāvena dūravikkhambhi tabyāpādatāya na kañci sattaṁ hiṁsati, leḍḍudaṇḍādīhi na vibādhati vā. **Na ghātetī**ti paraṁ samādapetvā na satte mārāpeti na vibādhāpeti ca. **Na jinātī**ti sārambhaviggāhikakathādivasena na kañci jināti sārambhasseva abhāvato, jānikaraṇavasena vā aṭṭakaraṇādinā na kañci jināti. Tenāha “**na attanā parassa jāniṁ karotī**”ti. **Na jāpaye**ti parehi payojetvā paresampi dhanajāniṁ na kārāpeyya. Tenāha “**na parena parassa jāniṁ kāretī**”ti. Mettāya vā aṁso aviheṭhanaṭṭhena[2] avayavabhūtoti **mettaṁso.**

Mettāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Paññāsuttādivaṇṇanā

2-4. Dutiye **ādibrahmacariyikāyā**ti ādibrahmacariyameva ādibrahmacariyikā. Tenāha “**maggabrahmacariyassa ādibhūtāyā**”ti. **Ariyo**ti niddoso parisuddho. Tuṇhībhāvo na titthiyānaṁ mūgabbatagahaṇaṁ[3] viya aparisuddhoti **ariyo tuṇhībhāvo. Catutthajjhānan**ti ukkaṭṭhaniddesenetaṁ vuttaṁ, paṭhamajjhānādīnipi ariyo tuṇhībhāvotveva

---

1. Itivuttaka-Ṭṭha 90 piṭṭhepi passitabbaṁ.
2. Avijahanaṭṭhena (Itivuttaka-Ṭṭha 91 piṭṭhe.)
3. Monabbatagahaṇaṁ (Ka)

saṅkhaṁ gacchanti. **Jānan**ti idaṁ kammasādhananti āha **“jānitabbakaṁ jānātī”**ti. Yathā vā ekacco viparītaṁ gaṇhanto jānantopi na jānāti, passantopi na passati, na evamayaṁ. Ayaṁ pana jānanto jānāti, passanto passatīti evamettha daṭṭhabbo. Tatiyādīni suviññeyyāni.

Paññāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Paṭhamalokadhammasuttavaṇṇanā

5. Pañcame **lokassa dhammā**ti sattalokassa avassaṁbhāvidhammā. Tenāha **“etehi muttā nāma natthī”**ti-ādi. Ghāsacchādanādīnaṁ laddhi **lābho,** tāni eva vā laddhabbato **lābho,** tadabhāvo **alābho,** lābhaggahaṇena cettha tabbisayo anurodho gahito, alābhaggahaṇena virodho. Yasmā lohite sati tadupaghātavasena pubbo viya anurodho laddhāvasaro eva hoti, tasmā vuttaṁ **“lābhe āgate alābho āgatoyevā”**ti. Esa nayo yasādīsupi. Sesaṁ suviññeyyameva.

Paṭhamalokadhammasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Dutiyalokadhammasuttādivaṇṇanā

6-8. Chaṭṭhe adhikaṁ payasati payujjati etenāti **adhippayāso,** savisesaṁ itikattabbakiriyā. Tenāha **“adhikappayogo”**ti. Sattamaṭṭhame su natthi vattabbaṁ.

Dutiyalokadhammasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Nandasuttavaṇṇanā

9. Navame duvidhā kulaputtā jātikulaputtā ācārakulaputtā ca. Tattha “tena kho pana samayena raṭṭhapālo kulaputto tasmiṁyeva

thullakoṭṭhike aggakulikassa putto"ti[1] evaṁ āgatā uccākulaputtā **jātikulaputtā.** "Saddhāyete kulaputtā agārasmā anagāriyaṁ pabbajitā"ti[2] evaṁ āgatā pana yattha katthaci kule pasutāpi **ācārakulaputtā** nāma. Idha pana uccākulappasutataṁ sandhāya "kulaputtoti bhikkhave nandaṁ sammā vadamāno vadeyyā"ti bhagavatā vuttanti āha **"jātikulaputto"**ti. Ubhohipi pana kāraṇehi tassa kulaputtabhāvoyeva. Sesamettha uttānameva.

Nandasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Kāraṇḍavasuttavaṇṇanā

10. Dasame **paṭicaratī**ti paṭicchādanavasena carati pavattati. Paṭicchādanaṭṭho eva vā carati-saddo anekatthattā dhātūnanti āha **"paṭicchādetī"**ti. **Aññenāññan**ti pana paṭicchādanākāradassananti āha **"aññena kāraṇenā"**ti-ādi. Tattha **aññaṁ kāraṇaṁ vacanaṁ vā**ti yaṁ codakena cuditakassa dosavibhāvanaṁ kāraṇaṁ, vacanaṁ vā vuttaṁ, taṁ tato aññeneva kāraṇena, vacanena vā paṭicchādeti. **Kāraṇenā**ti codanāya amūlāya amūlikabhāvadīpaniyā yuttiyā vā. **Vacanenā**ti tadatthabodhakena vacanena. "Ko āpanno"ti-ādinā codanaṁ vissajjetvāva vikkhepāpajjanaṁ **aññenāññaṁ paṭicaraṇaṁ. Bahiddhā kathāpanāmanā** nāma "itthannāmaṁ āpattiṁ āpannosī"ti vutte "pāṭaliputtaṁ gatomhī"ti-ādinā codanaṁ vissajjetvāti ayameva viseso. Yo hi "āpattiṁ āpannosī"ti vutto "ko āpanno, kiṁ āpanno, kismiṁ āpanno, kaṁ bhaṇatha, kiṁ bhaṇathā"ti vā vadati, "evarūpaṁ kiñci tayā diṭṭhan"ti vutte "na suṇāmī"ti sotaṁ vā upaneti, ayaṁ **aññenāññaṁ paṭicarati** nāma. Yo pana "itthannāmaṁ nāma āpattiṁ āpannosī"ti puṭṭho "pāṭaliputtaṁ gatomhī"ti vatvā puna "na tava pāṭaliputtagamanaṁ pucchāma, āpattiṁ pucchāmā"ti vutte tato "rājagahaṁ gatomhi. Rājagahaṁ vā yāhi brāhmaṇagahaṁ vā, āpattiṁ āpannosīti. Taṁ tattha me sūkaramaṁsaṁ laddhan"ti-ādīni vadati, ayaṁ **bahiddhā kathaṁ apanāmeti**

---

1. Ma 2. 245 piṭṭhe. 2. Ma 3. 57 piṭṭhe.

nāma. **Samaṇakacavaro**ti samaṇavesadhāraṇena samaṇappatirūpakatāya samaṇānaṁ kacavarabhūtaṁ.

Kāraṇḍavaṁ[1] **niddhamathā**ti vipannasīlatāya kacavarabhūtaṁ puggalaṁ kacavaramiva anapekkhā apanetha. **Kasambuṁ apakassathā**ti kasambubhūtañca naṁ khattiyādīnaṁ majjhagataṁ pabhinnapaggharitakuṭṭhaṁ caṇḍālaṁ viya apakaḍḍhatha. Kiṁ kāraṇaṁ? Saṁghārāmo nāma sīlavantānaṁ kato, na dussīlānaṁ. Yato etadeva sandhāyāha **"tato palāpe vāhetha, assamaṇe samaṇamānine"**ti. Yathā palāpā anto sārarahitā ataṇḍulā bahi thusena vīhī viya dissanti, evaṁ pāpabhikkhū anto sīlarahitāpi bahi kāsāvādiparikkhārena bhikkhū viya dissanti, tasmā "palāpā"ti vuccanti. Te palāpe vāhetha opunatha vidhamatha paramatthato assamaṇe samaṇavesamattena samaṇamānino. **Kappayavho**ti kappetha, karothāti vuttaṁ hoti. **Patissatā**ti sappatissā. Vaṭṭadukkhassa antaṁ karissatha, parinibbānaṁ pāpuṇissathāti attho.

Kāraṇḍavasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mettāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Mahāvagga

1. Verañjasuttavaṇṇanā

11. Dutiyassa paṭhame **verañjāyaṁ viharatī**ti[2] ettha **verañjā**ti tassa nagarassetaṁ adhivacanaṁ, tassaṁ verañjāyaṁ. Samīpatthe bhummavacanaṁ. **Naḷerupucimandamūle**ti ettha **naḷeru** nāma yakkho. **Pucimando**ti nimbarukkho. **Mūlan**ti samīpaṁ. Ayaṁ hi mūla-saddo "mūlāni uddhareyya antamaso usīranāḷimattānipī"ti-ādīsu[3] mūlamūle dissati. "Lobho akusalamūlan"ti-ādīsu[4] asādhāraṇahetumhi. "Yāva majjhanhike kāle chāyā pharati, nivāte paṇṇāni patanti, ettāvatā rukkhamūlan"ti-ādīsu[5] samīpe. Idha pana

---

1. Suttanipāta-Ṭṭha 2. 47 piṭṭhepi passitabbaṁ.
2. Vi-Ṭṭha 1. 81 piṭṭhepi passitabbaṁ.
3. Aṁ 1. 519 piṭṭhe.
4. Dī 3. 180; Vi 5. 222 piṭṭhesu.
5. Vi 1. 302 piṭṭhe. (Atthato samānaṁ)

samīpe adhippeto, tasmā naḷeruyakkhena adhiggahitassa pucimandassa samīpeti evamettha attho daṭṭhabbo. So kira pucimando ramaṇīyo pāsādiko anekesaṁ rukkhānaṁ ādhipaccaṁ viya kurumāno tassa nagarassa avidūre gamanāgamanasampanne ṭhāne ahosi. Atha bhagavā verañjaṁ gantvā patirūpe ṭhāne viharanto tassa rukkhassa samīpe heṭṭhābhāge vihāsi. Tena vuttaṁ **"verañjāyaṁ viharati naḷerupucimandamūle"**ti.

Paccuṭṭhānaṁ[1] nāma āsanā vuṭṭhānanti āha **"nāsanā vuṭṭhātī"**ti, nisinnāsanato na vuṭṭhahatīti attho. Etha ca **jiṇṇe -pa- vayo-anuppatte**ti upayogavacanaṁ āsanā vuṭṭhānakiriyāpekkhaṁ na hoti. Tasmā "jiṇṇe -pa- vayo-anuppatte disvā"ti ajjhāhāraṁ katvā attho veditabbo. Atha vā paccuggamanakiriyāpekkhaṁ upayogavacanaṁ, tasmā **na paccuṭṭhātī**ti uṭṭhāya paccuggamanaṁ na karotīti attho veditabbo. Paccuggamanampi hi paccuṭṭhānanti vuccati. Vuttaṁ hetaṁ "ācariyaṁ pana dūratova disvā paccuṭṭhāya paccuggamanakaraṇaṁ paccuṭṭhānaṁ nāmā"ti. **Nāsanā vuṭṭhātī**ti iminā pana paccuggamanābhāvassa upalakkhaṇamattaṁ dassitanti daṭṭhabbaṁ. **Vibhāvane nāma atthe**ti pakativibhāvanasaṅkhāte atthe. **Na abhivādeti vā**ti na abhivādetabbanti vā sallakkhetīti vuttaṁ hoti.

Taṁ aññāṇanti "ayaṁ mama abhivādanādīni kātuṁ araharūpo na hotī"ti ajānanavasena pavattaṁ aññāṇaṁ. **Olokento**ti "dukkhaṁ kho agāravo viharati appatisso, kiṁ nu kho ahaṁ samaṇaṁ vā brāhmaṇaṁ vā sakkareyyaṁ garuṁ kareyyan"ti-ādisuttavaseneva[2] ñāṇacakkhunā olokento. **Nipaccakārārahan**ti paṇipātārahaṁ. **Sampatijāto**ti muhuttajāto, jātasamanantaramevāti vuttaṁ hoti. **Uttarena mukho**ti uttaradisābhimukho. **"Sattapadavītihārena gantvā sakalaṁ dasasahassilokadhātuṁ olokesin"**ti idaṁ—

> "Dhammatā esā bhikkhave sampatijāto bodhisatto samehi pādehi patiṭṭhahitvā uttarābhimukho sattapadavītihārena gacchati, setamhi chatte anudhāriyamāne sabbā disā viloketi, āsabhiñca vācaṁ bhāsatī"ti[3]—

1. Sārattha-Ṭī 1. 338 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ. 2. Aṁ 1. 328 piṭṭhe. 3. Dī 2. 13 piṭṭhe.

evaṁ pāḷiyaṁ sattapadavītihārupari ṭhitassa viya sabbādisānulokanassa kathitattā vuttaṁ, na panetaṁ evaṁ daṭṭhabbaṁ sattapadavītihārato pageva disāvilokanassa katattā. Mahāsatto hi manussānaṁ hatthato muccitvā puratthimaṁ disaṁ olokesi, anekāni cakkavāḷasahassāni ekaṅgaṇāni ahesuṁ. Tattha devamanussā gandhamālādīhi pūjayamānā "mahāpurisa idha tumhehi sadisopi natthi, kuto uttaritaro"ti āhaṁsu. Evaṁ catasso disā, catasso anudisā, heṭṭhā, uparīti dasapi disā anuviloketvā attano sadisaṁ adisvā "ayaṁ uttaradisā"ti sattapadavītihārena agamāsīti veditabbā. **Olokesin**ti mama puññānubhāvena lokavivaraṇapāṭihāriye jāte paññāyamānaṁ dasasahassilokadhātuṁ maṁsacakkhunāva olokesinti attho.

Mahāpurisoti jātigottakulappadesādivasena mahantapuriso. **Aggo**ti guṇehi sabbappadhāno. **Jeṭṭho**ti guṇavaseneva sabbesaṁ vuddhatamo, guṇehi mahallakatamoti vuttaṁ hoti. **Seṭṭho**ti guṇavaseneva sabbesaṁ pasatthatamo. Atthato pana pacchimāni dve purimasseva vevacanānīti veditabbaṁ. **Tayā**ti nissakke karaṇavacanaṁ. **Uttaritaro**ti adhikataro. **Patimānesī**ti pūjesi. **Āsabhin**ti uttamaṁ. **Mayhaṁ abhivādanādiraho puggalo**ti mayhaṁ abhivādanādikiriyāya araho anucchaviko puggalo. Niccasāpekkhatāya panettha samāso daṭṭhabbo. **Tathāgatā**ti tathāgatato, tathāgatassa santikāti vuttaṁ hoti. **Evarūpan**ti abhivādanādisabhāvaṁ. **Paripākasithilabandhanan**ti paripākena sithilabandhanaṁ.

Taṁ vacananti "nāhaṁ taṁ brāhmaṇā"ti-ādivacanaṁ. "Nāhaṁ arasarūpo, mādisā vā arasarūpā"ti vutte brāhmaṇo thaddho bhaveyya. Tena vuttaṁ **"cittamudubhāvajananatthan"**ti.

Katamo pana soti pariyāyāpekkho pulliṅganiddeso, katamo so pariyāyoti attho. **Jātivasenā**ti khattiyādijātivasena. **Upapattivasenā**ti devesu upapattivasena. **Seṭṭhasammatānampī**ti **api**saddena pageva aseṭṭhasammatānanti dasseti. **Abhinandantānan**ti sappītikataṇhāvasena pamodamānānaṁ. **Rajjantānan**ti balavarāgavasena rajjantānaṁ. Rūpaparibhogena uppannataṇhāsampayuttasomanassavedanā rūpato nibbattitvā

hadayatappanato ambarasādayo viya rūparasāti vuccanti. **Āviñchantī**ti ākaḍḍhanti. **Vatthārammaṇādisāmaggiyan**ti vatthu-ārammaṇādikāraṇasāmaggiyaṁ. **Anukkhipanto**ti attukkaṁsanavasena kathite brāhmaṇassa asappāyabhāvato attānaṁ anukkhipanto anukkaṁsento.

Etasmiṁ panatthe karaṇe sāmivacananti "jahitā"ti etasmiṁ atthe **tathāgatassā**ti karaṇe sāmivacanaṁ, tathāgatena jahitāti attho. **Mūlan**ti bhavamūlaṁ. "Tālavatthuvatthukatā"ti vattabbe "oṭṭhamukho"ti-ādisu viya majjhepadalopaṁ katvā a-kārañca dīghaṁ katvā "tālāvatthukatā"ti vuttanti āha **"tālavatthu viya nesaṁ vatthu katanti tālāvatthukatā"**ti. Tattha tālassa vatthu **tālavatthu.** Yathā ārāmassa vatthubhūtapubbo padeso ārāmassa abhāve "ārāmavatthū"ti vuccati, evaṁ tālassa patiṭṭhito kāso samūlaṁ uddharite tāle padesamatte ṭhite tālassa vatthubhūtapubbattā "tālavatthū"ti vuccati. **Nesan**ti rūparasādīnaṁ. Kathaṁ pana tālavatthu viya nesaṁ vatthu katanti āha **"yathā hī"**ti-ādi. Rūpādiparibhogena uppannataṇhāyuttasomanassavedanāsaṅkhātarūparasādīnaṁ cittasantānassa adhiṭṭhānabhāvato vuttaṁ **"tesaṁ pubbe uppannapubbabhāvena vatthumatte cittasantāne kate"**ti. Tattha **pubbe**ti pure, sarāgakāleti vuttaṁ hoti. **Tālāvatthukatāti vuccantī**ti tālavatthu viya attano vatthussa katattā rūparasādayo "tālāvatthukatā"ti vuccanti. Etena pahīnakilesānaṁ puna uppattiyā abhāvo dassito.

Aviruḷidhammattāti aviruḷhisabhāvatāya. Matthakacchinno tālo pattaphalādīnaṁ avatthubhūto tālāvatthūti āha **"matthakacchinnatālo viya katā"**ti. Etena "tālāvatthu viya katāti tālāvatthukatā"ti ayaṁ viggaho dassito. Ettha pana "avatthubhūto tālo viya katāti avatthutālakatā"ti vattabbe visesanassa paranipātaṁ katvā "tālāvatthukatā"ti vuttanti daṭṭhabbaṁ. Iminā panatthena idaṁ dasseti—rūparasādivacanena vipākadhammadhammā hutvā pubbe uppannakusalākusalā dhammā vahitā, te uppannāpi matthakasadisānaṁ taṇhāvijjānaṁ maggasatthena chinnattā āyatiṁ tālapattasadise vipākakkhandhe nibbattetuṁ asamatthā jātā, tasmā tālāvatthu viya katāti tālāvatthukatā

rūparasādayoti. Imasmiṁ atthe "abhinandantānan"ti iminā padena kusalasomanassampi saṅgahitanti vadantī. **Anabhāvaṁ katā**ti ettha **anu**saddo pacchāsaddena samānatthoti āha **"yathā nesaṁ pacchābhāvo na hotī"**ti-ādi.

Yañca kho tvaṁ sandhāya vadesi, so pariyāyo na hotīti yaṁ vandanādisāmaggirasābhāvasaṅkhātaṁ kāraṇaṁ arasarūpatāya vadesi, taṁ kāraṇaṁ na hoti, na vijjatīti attho. Nanu cāyaṁ brāhmaṇo yaṁ vandanādisāmaggirasābhāvasaṅkhātapariyāyaṁ sandhāya "arasarūpo bhavaṁ gotamo"ti āha, "so pariyāyo natthī"ti vutte vandanādīni bhagavā karotīti āpajjatīti imaṁ aniṭṭhappasaṅgaṁ dassento āha **"nanu cā"**ti-ādi.

Sabbapariyāyesūti sabbavāresu. **Sandhāyabhāsitamattan**ti[1] yaṁ sandhāya brāhmaṇo "nibbhogo bhavaṁ gotamo"ti-ādimāha, bhagavā ca yaṁ sandhāya nibbhogatādiṁ attani anujānāti, taṁ sandhāyabhāsitamattaṁ. **Chandarāgaparibhogo**ti chandarāgavasena paribhogo. **Aparaṁ pariyāyan**ti aññaṁ kāraṇaṁ.

Kulasamudācārakammanti kulācārasaṅkhātaṁ kammaṁ, kulacārittanti attho. **Akiriyan**ti akaraṇabhāvaṁ. "Anekavihitānaṁ pāpakānaṁ akusalānaṁ dhammānan"ti sāmaññavacanepi pārisesañāyato vuttāvasesā akusaladhammā gahetabbāti āha **"ṭhapetvā te dhamme"**ti[2]ādi, te yathāvuttakāyaduccaritādike akusaladhamme ṭhapetvāti attho. **Anekavihitā**ti anekappakārā.

Ayaṁ lokatantīti ayaṁ buddhānaṁ abhivādanādikiriyalakkhaṇā lokappaveṇī. Anāgāmibrahmānaṁ alaṅkārādīsu anāgāmibhikkhūnañca cīvarādīsu nikantivasena rāguppatti hotīti anāgāmimaggena pañcakāmaguṇikarāgasseva pahānaṁ veditabbanti āha **"pañcakāmaguṇikarāgassā"**ti. Rūpādīsu pañcasu kāmaguṇesu vatthukāmakoṭṭhāsesu uppajjamāno rāgo "pañcakāmaguṇikarāgo"ti veditabbo. Koṭṭhāsavacano

---

1. Sandhāyabhāsitamatthanti (Ka)
2. Kāyaduccaritādīni (Aṭṭhakathāyaṁ) Vi-Ṭṭha 1. 105 piṭṭhe pana passitabbaṁ.

hettha guṇa-saddo "vayoguṇā anupubbaṁ jahantī"ti-ādīsu[1] viya. **Akusalacittadvayasampayuttassā**ti domanassasahagatacittadvayasampayuttassa. Mohassa sabbākusalasādhāraṇattā āha **"sabbākusalasambhavassā"**ti. **Avasesānan**ti sakkāyadiṭṭhi-ādīnaṁ.

Jigucchati maññeti ahamabhijāto rūpavā paññavā kathaṁ nāma aññesaṁ abhivādanādiṁ kareyyanti jigucchati viya, jigucchatīti vā sallakkhemi. Akusaladhamme jigucchamāno tesaṁ samaṅgibhāvampi jigucchatīti vuttaṁ **"akusalānaṁ dhammānaṁ samāpattiyā jigucchatī"**ti. **Samāpattī**ti etasseva vevacanaṁ **samāpajjanā samaṅgibhāv**oti. **Maṇḍanajātik**oti maṇḍanakasabhāvo, maṇḍanakasīloti attho. **Jegucchitan**ti jigucchanasīlataṁ.

Lokajeṭṭhakakammanti lokajeṭṭhakānaṁ kattabbakammaṁ, loke vā seṭṭhasammataṁ kammaṁ. **Tatrā**ti tesu dvīsupi atthavikappesu. Padābhihito attho **padattho,** byañjanatthoti vuttaṁ hoti. **Vinayaṁ vā arahatī**ti etthaṁ vinayanaṁ **vinayo,** niggaṇhananti attho. Tenāha **"niggahaṁ arahatīti vuttaṁ hotī"**ti. Nanu ca paṭhamaṁ vuttesu dvīsupi atthavikappesu sakatthe arahatthe ca taddhitapaccayo saddalakkhaṇato dissati, na pana "vinayāya dhammaṁ desetī"ti imasmiṁ atthe, tasmā kathamettha taddhitapaccayoti āha **"vicitrā hi taddhitavuttī"**ti. Vicitratā cettha lokappamāṇato veditabbā. Tathā hi yasmiṁ yasmiṁ atthe taddhitappayogo lokassa, tattha tattha taddhitavutti lokato siddhāti vicitrā taddhitavutti, tasmā yathā "mā saddamakāsī"ti vadanto "māsaddiko"ti vuccati, evaṁ vinayāya dhammaṁ desetīti venayikoti vuccatīti adhippāyo.

Kapaṇapurisoti guṇavirahitatāya dīnamanusso. **Byañjanāni avicāretvā**ti tittadattādisaddesu viya "imasmiṁ atthe ayaṁ nāma paccayo"ti evaṁ byañjanavicāraṁ akatvā, anipphannapāṭipadikavasenāti vuttaṁ hoti.

"Devalokagabbhasampattiyā"ti vatvāpi ṭhapetvā bhummadeve sesadevesu gabbhaggahaṇassa abhāvato paṭisandhiyevettha gabbhasampattīti veditabbāti vuttamevatthaṁ vivaritvā dassento āha **"devalokapaṭisandhipaṭilābhāya saṁvattatī"**ti. **Assā**ti abhivādanādisāmīcikammassa.

---

1. Saṁ 1. 3 piṭṭhe.

Mātukucchismiṁ paṭisandhiggahaṇe dosaṁ dassentoti mātito aparisuddhabhāvaṁ dassento, akkositukāmassa dāsiyā puttoti dāsikucchimhi nibbattabhāve dosaṁ dassetvā akkosanaṁ viya bhagavato mātukucchismiṁ paṭisandhiggahaṇe dosaṁ dassetvā akkosantopi evamāhāti adhippāyo. **Gabbhato**ti devalokappaṭisandhito. Tenevāha **"abhabbo devalokūpapattiṁ pāpuṇitunti adhippāyo"**ti. "Hīno vā gabbho assāti apagabbho"ti imassa viggahassa ekena pariyāyena adhippāyaṁ dassento āha **"devalokagabbhaparibāhirattā āyatiṁ hīnagabbhapaṭilābhabhāgī"**ti. **Iti-**saddo hetu-attho. Yasmā āyatimpi hīnagabbhapaṭilābhabhāgī, tasmā hīno vā gabbho assāti apagabbhoti adhippāyo. Puna tasseva viggahassa "kodhavasena -pa- dassento"ti heṭṭhā vuttanayassa anurūpaṁ katvā adhippāyaṁ dassento āha **"hīno vāssa mātukucchismiṁ gabbhavāso ahosīti adhippāyo"**ti. **Gabbha-**saddo atthi mātukucchipariyāyo "gabbhe vasati māṇavo"ti-ādīsu[1] viya. Atthi mātukucchismiṁ nibbattasattapariyāyo "antamaso gabbhapātanaṁ upādāyā"ti-ādīsu[2] viya. Tattha mātukucchipariyāyaṁ gahetvā atthaṁ dassento āha **"anāgate gabbhaseyyā"**ti. Gabbhe seyyā **gabbhaseyyā. Anuttarena maggenā**ti aggamaggena. Kammakilesānaṁ maggena vihatattā āha **"vihatakāraṇattā"**ti. **Itarā tissopī**ti aṇḍajasaṁsedaja-opapātikā. Ettha ca yadipi "apagabbho"ti imassa anurūpato gabbhaseyyā eva vattabbā, pasaṅgato pana labbhamānaṁ sabbampi vattuṁ vaṭṭatīti punabbhavābhinibbattipi vuttāti veditabbā.

Idāni sattapariyāyassa **gabbha-**saddassa vasena viggahanānattaṁ dassento āha **"apicā"**ti-ādi. Imasmiṁ pana vikappe gabbhaseyyā punabbhavābhinibbattīti ubhayampi gabbhaseyyavaseneva vuttantipi vadanti. Nanu ca "āyatiṁ gabbhaseyyā pahīnā"ti vuttattā gabbhassa seyyā eva pahīnā, na pana gabbhoti āpajjatīti āha **"yathā cā"**ti-ādi. Atha "abhinibbattī"ti ettakameva avatvā punabbhavaggahaṇaṁ kimatthanti āha **"abhinibbatti ca nāmā"**ti-ādi. **Apunabbhavabhūtā**ti khaṇe khaṇe uppajjamānānaṁ dhammānaṁ abhinibbatti.

---

1. Khu 5. 353 piṭṭhe Jātake.
2. Vi 3. 134 piṭṭhe.

Dhammadhātunti ettha dhamme anavasese dhāreti yāthāvato upadhāretīti dhammadhātu, dhammānaṁ yathāsabhāvato avabujjhanasabhāvo, sabbaññutaññāṇassetaṁ adhivacanaṁ. **Paṭivijjhitvā**ti sacchikatvā, paṭilabhitvāti attho, paṭilābhahetūti vuttaṁ hoti. **Desanāvilāsappatto hotī**ti rucivasena parivattetvā dassetuṁ samatthatā desanāviläso, taṁ patto adhigatoti attho. **Karuṇāvipphāran**ti sabbasattesu mahākaruṇāya pharaṇaṁ. Tādilakkhaṇameva puna upamāya vibhāvetvā dassento āha **"pathavīsamacittatan"**ti. Yathā pathavī suci-asucinikkhepacchedanabhedanādīsu na vikampati, anurodhavirodhaṁ na pāpuṇāti, evaṁ iṭṭhāniṭṭhesu lābhālābhādīsu anurodhavirodhappahānato avikampitacittatāya pathavīsamacittatanti attho. **Akuppadhammatan**ti ettha akuppadhammo nāma phalasamāpattīti keci vadanti. "Paresu pana akkosantesupi attano pathavīsamacittatāya akuppanasabhāvatanti evamettha attho gahetabbo"ti amhākaṁ khanti. **Jarāya anusaṭan**ti jarāya paliveṭhitaṁ. Brāhmaṇassa vuddhatāya āsannavuttimaraṇanti sambhāvanavasena **"ajja maritvā"**ti-ādi vuttaṁ. **"Mahantena kho pana ussāhenā"**ti "sādhu kho pana tathārūpānaṁ arahataṁ dassanaṁ hotī"ti evaṁ sañjātamahussāhena. **Appaṭisamaṁ pure jātabhāvan**ti anaññasādhāraṇaṁ purejātabhāvaṁ. Natthi etassa paṭisamoti **appaṭisamo,** purejātabhāvo.

Pakkhe vidhunantāti patte cālentā. **Nikkhamantānan**ti niddhāraṇe sāmivacanaṁ, nikkhantesūti attho.

So jeṭṭho iti assa vacanīyoti yo paṭhamataraṁ aṇḍakosato nikkhanto kukkuṭapotako, so jeṭṭhoti vacanīyo assa, bhaveyyāti attho. **Sampaṭipādento**ti saṁsandento. Tibhūmapariyāpannāpi sattā avijjākosassa anto paviṭṭhā tattha tattha appahīnāya avijjāya veṭhitattāti āha **"avijjākosassa anto paviṭṭhesu sattesū"**ti. **Aṇḍakosan**ti bījakapālaṁ. **Lokasannivāse**ti lokoyeva saṅgamma samāgamma nivāsanaṭṭhena lokasannivāso, sattanikāyo. **Sammāsambocin**ti ettha **sammā**ti aviparītattho, **saṁ**-saddo sāmanti imamatthaṁ dīpeti, tasmā sammā

aviparītenākārena sayameva cattāri saccāni bujjhati paṭivijjhatīti **sammāsambodhī**ti maggo vuccati. Tenāha **"sammā sāmañca bodhin"**ti, sammā sayameva ca bujjhanakanti attho. **Sammā**ti vā pasatthavacano, **saṁ**-saddo sundaravacanoti āha **"atha vā pasatthaṁ sundarañca bodhin"**ti.

Asabbaguṇadāyakattāti sabbaguṇānaṁ adāyakattā. Sabbaguṇe na dadātīti hi **asabbaguṇadāyako,** asamatthasamāsoyaṁ[1] gamakattā yathā "asūriyapassāni mukhānī"ti. **Tisso vijjā**ti upanissayavato saheva arahattaphalena tisso vijjā deti. Nanu cettha tīsu vijjāsu āsavakkhayañāṇassa maggapariyāpannattā kathametaṁ yujjati "maggo tisso vijjā detī"ti? Nāyaṁ doso, satipi āsavakkhayañāṇassa maggapariyāpannabhāve aṭṭhaṅgike magge sati maggañāṇena saddhiṁ tisso vijjā paripuṇṇā hontīti "maggo tisso vijjā detī"ti vuccati. **Cha abhiññā**ti etthāpi eseva nayo. **Sāvakapāramiñāṇan**ti aggasāvakehi paṭilabhitabbameva lokiyalokuttarañāṇaṁ. **Paccekabodhiñāṇan**ti etthāpi imināva nayena attho veditabbo. **Abbhaññāsin**ti jāniṁ. Jānanañca na anussavādivasenāti āha **"paṭivijjhin"**ti, paccakkhamakāsinti attho. Paṭivedhopi na dūre ṭhitassa lakkhaṇappaṭivedho viyāti āha **"pattomhī"**ti, pāpuṇinti attho. Pāpuṇanañca na sayaṁ gantvāti āha **"adhigatomhī"**ti, santāne uppādanavasena paṭilabhinti attho.

Opammasampaṭipādananti opammatthassa upameyyena sammadeva paṭipādanaṁ. **Atthenā**ti upameyyatthena. Yathā kukkuṭiyā aṇḍesu tividhakiriyākaraṇaṁ kukkuṭacchāpakānaṁ aṇḍakosato nikkhamanassa mūlakāraṇaṁ, evaṁ bodhisattabhūtassa bhagavato tividhānupassanākaraṇaṁ avijjaṇḍakosato nikkhamanassa mūlakāraṇanti āha **"yathā hi tassā kukkuṭiyā -pa- tividhānupassanākaraṇan"**ti. **"Santāne"**ti vuttattā aṇḍasadisatā santānassa, bahi nikkhantakukkuṭacchāpakasadisatā buddhaguṇānaṁ, buddhaguṇāti ca atthato buddhoyeva "tathāgatassa kho etaṁ vāseṭṭha adhivacanaṁ dhammakāyo itipī"ti vacanato. **Avijjaṇḍakosassa tanubhāvo**ti balavavipassanāvasena avijjaṇḍakosassa tanubhāvo, paṭicchādanasāmaññena ca avijjāya aṇḍakosasadisatā. Mudubhūtassapi kharabhāvāpatti

1. Ayuttasamāsoyaṁ (Sārattha-Ṭī 1. 352 piṭṭhe.)

hotīti tannivattanatthaṁ **"thaddhakharabhāvo"**ti vuttaṁ. **Tikkhakharavippasannasūrabhāvo**ti ettha pariggayhamānesu saṅkhāresu vipassanāñāṇassa samādhindriyavasena sukhānuppaveso **tikkhatā,** anupavisitvāpi satindriyavasena anatikkamanato akuṇṭhatā **kharabhāvo.** Tikkhopi hi ekacco saro lakkhaṁ patvā kuṇṭho hoti, na tathā idaṁ. Satipi kharabhāve sukhumappavattivasena kilesasamudācārasaṅkhobharahitatāya saddhindriyavasena **pasannabhāvo,** satipi pasannabhāve antarā anosakkitvā kilesapaccatthikānaṁ suṭṭhu abhibhavanato vīriyindriyavasena **sūrabhāvo** veditabbo, evamimehi pakārehi saṅkhārupekkhāñāṇameva gahitanti daṭṭhabbaṁ. **Vipassanāñāṇassa apariṇāmakālo**ti vipassanāya vuṭṭhānagāminibhāvāpatti. Tadā ca sā maggañāṇagabbhaṁ dhārentī viya hotīti āha **"gabbhaggahaṇakālo"**ti. **Gabbhaṁ gaṇhāpetvā**ti saṅkhārupekkhāya anantaraṁ sikhāppatta-anulomavipassanāvasena maggavijāyanatthaṁ gabbhaṁ gaṇhāpetvā. **Abhiññāpakkhe**ti lokiyābhiññāpakkhe. Lokuttarābhiññā hi avijjaṇḍakosaṁ padālitā. Potthakesu pana katthaci "chābhiññāpakkhe"ti likhanti, so apāṭhoti veditabbo.

Jeṭṭho seṭṭhoti vuddhatamattā jeṭṭho, sabbaguṇehi uttamattā pasatthatamoti seṭṭho.

Idāni "āraddhaṁ kho pana me brāhmaṇa vīriyan"ti-ādikāya desanāya anusandhiṁ dassento āha **"evaṁ bhagavā"**ti-ādi. Tattha **pubbabhāgato pabhutī**ti bhāvanāya pubbabhāgiyavīriyārambhādito paṭṭhāya. **Muṭṭhassatinā**ti vinaṭṭhassatinā, sativirahitenāti attho. **Sāraddhakāyenā**ti sadarathakāyena. **Bodhimaṇḍe**ti bodhisaṅkhātassa ñāṇassa maṇḍabhāvappatte ṭhāne. Bodhīti hi paññā vuccati, sā ettha maṇḍā pasannā jātāti so padeso "bodhimaṇḍo"ti paññāto. **Paggahitan**ti ārambhaṁ sithilaṁ akatvā daḷhaparakkamasaṅkhātussahanabhāvena gahitaṁ. Tenāha **"asithilappavattitan"**ti. **Asallīnan**ti asaṅkucitaṁ kosajjavasena saṅkocaṁ anāpannaṁ. **Upaṭṭhitā**ti ogāhanasaṅkhātena apilāpanabhāvena ārammaṇaṁ upagantvā ṭhitā. Tenāha **"ārammaṇābhimukhībhāvenā"**ti. Sammosassa viddhaṁsanavasena pavattiyā na sammuṭṭhāti **asammuṭṭhā.** Kiñcāpi cittappassaddhivasena cittameva passaddhaṁ, kāyappassaddhivaseneva ca kāyo passaddho

hoti, tathāpi yasmā kāyappassaddhi uppajjamānā cittappassaddhiyā saheva uppajjati, na vinā, tasmā vuttaṁ **“kāyacittappassaddhivasenā”**ti. Kāyappassaddhiyā ubhayesampi kāyānaṁ passambhanāvahattā vuttaṁ **“rūpakāyopi passaddhoyeva hotī”**ti.

So ca khoti so ca kho kāyo. **Vigatadaratho**ti vigatakilesadaratho. Nāmakāye hi vigatadarathe rūpakāyopi vūpasantadarathapariḷāho hoti. **Sammā āhitan**ti nānārammaṇesu vidhāvanasaṅkhātaṁ vikkhepaṁ vicchinditvā ekasmiṁyeva ārammaṇe avikkhittabhāvāpādanena sammadeva āhitaṁ ṭhapitaṁ. Tenāha **“suṭṭhu ṭhapitan”**ti-ādi. Cittassa anekaggabhāvo vikkhepavasena cañcalatā, sā sati ekaggatāya na hotīti āha **“ekaggaṁ acalaṁ nipphandanan”**ti. **Ettāvatā**ti “āraddhaṁ kho panā”ti-ādinā vīriyasatipassaddhisamādhīnaṁ kiccasiddhidassanena. Nanu ca saddhāpaññānampi kiccasiddhi jhānassa pubbabhāgappaṭipadāya icchitabbāti? Saccaṁ, sā pana nānantarikabhāvena avuttasiddhāti na gahitā. Asati hi saddhāya vīriyārambhādīnaṁ asambhavoyeva, paññāpariggahe ca nesaṁ asati ñāyārambhādibhavo na siyā, tathā asallīnāsammosatādayo vīriyādīnanti asallīnatādiggahaṇenevettha paññākiccasiddhi gahitāti daṭṭhabbaṁ. Jhānabhāvanāyaṁ vā samādhikiccaṁ adhikaṁ icchitabbanti dassetuṁ samādhipariyosānāva jhānassa pubbabhāgappaṭipadā kathitāti daṭṭhabbaṁ.

Atītabhave khandhā tappaṭibaddhāni nāmagottāni ca sabbaṁ pubbenivāsaṁtveva gahitanti āha **“kiṁ viditaṁ karoti? pubbenivāsan”**ti. Moho paṭicchādakaṭṭhena tamo viya tamoti āha **“sveva moho”**ti. **Obhāsakaraṇaṭṭhenā**ti kātabbato karaṇaṁ. Obhāsova karaṇaṁ **obhāsakaraṇaṁ.** Attano paccayehi obhāsabhāvena nibbattetabbaṭṭhenāti attho. **Sesaṁ pasaṁsāvacanan**ti paṭipakkhavidhamanapavattivisesānaṁ bodhanato vuttaṁ. **Avijjā vihatā**ti etena vijānanaṭṭhena vijjāti ayampi attho dīpitoti daṭṭhabbaṁ. **“Kasmā? Yasmā vijjā uppannā”**ti etena vijjāpaṭipakkhā avijjā. Paṭipakkhatā cassā pahātabbabhāvena vijjāya ca pahāyakabhāvenāti dasseti. **Esa nayo itarasmimpi padadvaye**ti iminā “tamo vihato vinaṭṭho. Kasmā? Yasmā āloko uppanno”ti imamatthaṁ atidisati. Kilesānaṁ

ātāpanaparitāpanaṭṭhena vīriyaṁ **ātāpo**ti āha **“vīriyātāpena ātāpino”**ti, vīriyavatoti attho. **Pesitattassā**ti yathādhippetatthasiddhiṁ pati vissaṭṭhacittassa. **Yathā appamattassa ātāpino pahitattassa viharato**ti aññassapi kassaci mādisassāti adhippāyo. **Padhānānuyogassā**ti sammappadhānamanuyuttassa.

Paccavekkhaṇañāṇapariggahitanti na paṭhamadutiyañāṇadvayādhigamaṁ viya kevalanti adhippāyo. **Dassento**ti nigamanavasena dassento. Sarūpato hi pubbe dassitamevāti.

Tikkhattuṁ jātoti iminā pana idaṁ dasseti—“ahaṁ brāhmaṇa paṭhamavijjāya jātoyeva purejātassa sahajātassa vā abhāvato sabbesaṁ vuddho mahallako, kimaṅgaṁ pana tīhi vijjāhi tikkhattuṁ jāto”ti. **Pubbenivāsañāṇena atītaṁsañāṇan**ti atītārammaṇasabhāgatāya tabbhāvibhāvato ca pubbenivāsañāṇena atītaṁsañāṇaṁ pakāsetvāti yojetabbaṁ. Tattha **atītaṁsañāṇan**ti atītakkhandhāyatanadhātusaṅkhāte atīte koṭṭhāse appaṭihatañāṇaṁ. Dibbacakkhuñāṇassa paccuppannārammaṇattā yathākammūpagañāṇassa anāgataṁsañāṇassa ca dibbacakkhuvaseneva ijjhanato dibbacakkhuno paribhaṇḍañāṇattā dibbacakkhumhiyeva ca ṭhitassa cetopariyañāṇasiddhito vuttaṁ **“dibbacakkhunā paccuppannānāgataṁsañāṇan”**ti. Tattha **dibbacakkhunā**ti saparibhaṇḍena dibbacakkhuñāṇena. Paccuppannaṁso ca anāgataṁso ca paccuppannānāgataṁsaṁ, tattha ñāṇaṁ **paccuppannānāgataṁsañāṇaṁ.** Āsavakkhayañāṇādhigameneva sabbaññutaññāṇassa viya sesāsādhāraṇachañāṇadasabalañāṇa-āveṇikabuddhadhammādīnampi anaññasādhāraṇānaṁ buddhaguṇānaṁ ijjhanato vuttaṁ **“āsavakkhayena sakalalokiyalokuttaraguṇan”**ti. Tenāha **“sabbepi sabbaññuguṇe pakāsetvā”**ti.

Pītivipphāraparipuṇṇagattacittoti pītipharaṇena paripuṇṇakāyacitto. **Aññāṇan**ti aññāṇassāti attho. Dhi-saddayogato hi sāmi-atthe etaṁ upayogavacanaṁ. Sesamettha suviññeyyameva.

Verañjasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sīhasuttavaṇṇanā

12. Dutiye **santhāgāraṁ**[1] nāma ekā mahāsālāva, uyyogakālādīsu hi rājāno tattha ṭhatvā "ettakā purato gacchantu, ettakā pacchā"ti-ādinā tattha nisīditvā santhaṁ karonti, mariyādaṁ bandhanti, tasmā taṁ ṭhānaṁ "santhāgāran"ti vuccati. Uyyogaṭṭhānato ca āgantvā yāva gehe gomayaparibhaṇḍādivasena paṭijagganaṁ karonti, tāva ekaṁ dve divase te rājāno tattha santhambhantītipi **santhāgāraṁ.** Tesaṁ rājūnaṁ saha atthānusāsanaṁ agārantipi **santhāgāraṁ.** Gaṇarājāno hi te, tasmā uppannaṁ kiccaṁ ekassa vasena na sijjhati[2], sabbesaṁ chando laddhuṁ vaṭṭati, tasmā sabbe tattha sannipatitvā anusāsanti. Tena vuttaṁ **"saha atthānusāsanaṁ agāran"**ti. Yasmā vā tattha sannipatitvā "imasmiṁ kāle kasituṁ vaṭṭati, imasmiṁ kāle vapitun"ti-ādinā nayena gharāvāsakiccāni sammantayanti, tasmā chiddāvachiddaṁ gharāvāsaṁ santharantītipi **santhāgāraṁ.**

Puttadāradhanādi-upakaraṇapariccāgo **pāramiyo.** Attano aṅgapariccāgo **upapāramiyo.** Attanova jīvitapariccāgo **paramatthapāramiyo.** Ñātīnaṁ atthacariyā **ñātatthacariyā.** Lokassa atthacariyā **lokatthacariyā.** Kammassakatañāṇavasena anavajjakammāyatanasippāyatanavijjāṭṭhānaparicayavasena khandhāyatanādiparicayavasena lakkhaṇattayatīraṇavasena ca ñāṇacāro **buddhacariyā**[3]. Aṅganayanadhanarajjaputtadārapariccāgavasena **pañca mahāpariccāge pariccajantena.** Satipi mahāpariccāgānaṁ dānapāramibhāve pariccāgavisesasabhāvadassanatthañceva sudukkarabhāvadassanatthañca pañcamahāpariccāgānaṁ visuṁ gahaṇaṁ, tatoyeva ca aṅgapariccāgato visuṁ nayanavariccāgaggahaṇaṁ. Pariccāgabhāvasāmaññepi dhanarajjapariccāgato puttadārapariccāgaggahaṇañca visuṁ kataṁ. Pabbajjāva saṅkhepo.

Sattasu anupassanāsūti aniccānupassanā dukkhānupassanā anattānupassanā nibbidānupassanā virāgānupassanā nirodhānupassanā paṭinissaggānupassanāti imāsu sattasu anupassanāsu.

---

1. Ma-Ṭṭha 3. 11; Saṁ-Ṭṭha 3. 86 piṭṭhesupi passitabbaṁ. 2. Na chijjati (Ka)
3. Buddhicariyā (Ka)

Anuviccakāranti aveccakaraṇaṁ. Dvīhi kāraṇehi aniyyānikasāsane ṭhitā attano sāvakattaṁ upagate paggaṇhanti, tāni dassetuṁ **"kasmā"**ti-ādi vuttaṁ.

Anupubbiṁ kathanti[1] anupubbaṁ kathetabbakathaṁ, kā pana sāti? Dānādikathā. Tattha **dānakathā** tāva pacurajanesupi pavattiyā sabbasattasādhāraṇattā sukarattā sīle patiṭṭhānassa upāyabhāvato ca ādito kathitā. Pariccāgasīlo hi puggalo pariggahavatthūsu nissaṅgabhāvato sukheneva sīlāni samādiyati, tattha ca suppatiṭṭhito hoti. Sīlena dāyakappaṭiggāhakavisuddhito parānuggahaṁ vatvā parapīḷānivattivacanato kiriyādhammaṁ vatvā akiriyādhammavacanato bhogasampattihetuṁ vatvā bhavasampattihetuvacanato ca dānakathānantaraṁ **sīlakathā** kathitā. "Tañca sīlaṁ vaṭṭanissitaṁ, ayaṁ bhavasampatti tassa phalan"ti dassanatthaṁ, "imehi ca dānasīlamayehi paṇītapaṇītatarādibhedabhinnehi puññakiriyavatthūhi etā cātumahārājikādīsu paṇītapaṇītatarādibhedabhinnā aparimeyyā dibbabhogasampattiyo laddhabbā"ti dassanatthaṁ tadanantaraṁ **saggakathā.** "Svāyaṁ saggo rāgādīhi upakkiliṭṭho, sabbathānupakkiliṭṭho ariyamaggo"ti dassanatthaṁ saggānantaraṁ **maggo,** maggañca kathentena tadadhigamūpāyasandassanatthaṁ saggapariyāpannāpi pageva itare sabbepi kāmā nāma bahvādīnavā aniccā addhuvāvipariṇāmadhammāti **kāmānaṁ ādīnavo,** "hīnā gammā pothujjanikā anariyā anatthasaṁhitā"ti tesaṁ **okāro** lāmakabhāvo, sabbepi bhavā kilesānaṁ vatthubhūtāti tattha **saṁkileso,** sabbaso saṁkilesavippamuttaṁ nibbānanti **nekkhamme ānisaṁso** ca kathetabboti ayamattho **maggantī**ti ettha **iti**-saddena ādi-atthena dīpitoti veditabbaṁ.

Sukhānaṁ nidānanti diṭṭhadhammikānaṁ samparāyikānaṁ nibbānupasaṁhitānañcāti sabbesampi sukhānaṁ kāraṇaṁ. Yaṁ hi kiñci loke bhogasukhaṁ nāma, taṁ sabbaṁ dānādhīnanti pākaṭoyamattho. Yaṁ pana jhānavipassanāmaggaphalanibbānappaṭisaṁyuttaṁ sukhaṁ, tassapi dānaṁ upanissayapaccayo hotiyeva. **Sampattīnaṁ mūlan**ti yā imā loke padesarajjasirissariyasattaratanasamujjalacakkavattisampadāti evaṁpabhedā mānusikā sampattiyo, yā ca cātumahārājikādigatā[2] dibbasampattiyo, yā vā panaññāpi

1. Dī-Ṭī 2. 66 piṭṭhādīsu passitabbaṁ.
2. Cātumahārājikacātumahārājādibhedā (Dī-Ṭī 2. 67 piṭṭhe.)

sampattiyo, tāsaṁ sabbāsaṁ idaṁ mūlakāraṇaṁ. **Bhogānan**ti bhuñjitabbaṭṭhena "bhogo"ti laddhanāmānaṁ piyamanāpiyarūpādīnaṁ tannissayānaṁ vā upabhogasukhānaṁ patiṭṭhā niccalādhiṭṭhānatāya. **Visamagatassā**ti byasanappattassa. **Tāṇan**ti rakkhā tato paripālanato. **Leṇan**ti byasanehi paripātiyamānassa olīyanappadeso. **Gahī**ti gantabbaṭṭhānaṁ. **Parāyaṇan**ti paṭisaraṇaṁ. **Avassayo**ti vinipatituṁ adento nissayo. **Ārammaṇan**ti olubbhārammaṇaṁ.

Ratanamayasīhāsanasadisanti sabbaratanamayasattaṅgamahāsīhāsanasadisaṁ. Evaṁ hissa mahagghaṁ hutvā sabbaso vinipatituṁ appadānaṭṭho dīpito hoti. **Mahāpathavīsadisaṁ** gatagataṭṭhāne patiṭṭhānassa labbhāpanato. Yathā dubbalassa purisassa ālambanarajju uttiṭṭhato tiṭṭhato ca upatthambho, evaṁ dānaṁ sattānaṁ sampattibhave upapattiyā ṭhitiyā ca paccayoti āha **"ālambanaṭṭhena ālambanarajjusadisan"**ti. **Dukkhanittharaṇaṭṭhenā**ti duggatidukkhaṭṭhānanittharaṇaṭṭhena. **Samassāsanaṭṭhenā**ti lobhamacchariyādipaṭisattupaddavato samassāsanaṭṭhena. **Bhayaparittāṇaṭṭhenā**ti dāliddiyabhayato paripālanaṭṭhena. **Maccheramalādīhī**ti maccheralobhadosamada-issāmicchādiṭṭhivicikicchādicittamalehi. **Anupalittaṭṭhenā**ti anupakkiliṭṭhatāya. **Tesan**ti maccheramalādīnaṁ. Tesaṁ eva **durāsadaṭṭhena. Asantāsanaṭṭhenā**ti santāsahetu-abhāvena. Yo hi dāyako dānapati, so sampatipi na kutoci santasati, pageva āyatiṁ. **Balavantaṭṭhenā**ti mahābalavatāya. Dāyako hi dānapati sampati pakkhabalena[1] balavā hoti, āyatiṁ pana kāyabalādīhipi. **Abhimaṅgalasammataṭṭhenā**ti "vaḍḍhikāraṇan"ti abhisammatabhāvena. Vipattibhavato sampattibhavūpanayanaṁ **khemantabhūmisampāpanaṁ.**

Idāni mahābodhicariyabhāvenapi dānaguṇaṁ dassetuṁ **"dānaṁ nāmetan"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **attānaṁ niyyātentenā**ti etena "dānaphalaṁ sammadeva passantā mahāpurisā attano jīvitampi pariccajanti, tasmā ko nāma viññujātiko bāhire vatthusmiṁ pageva saṅgaṁ kareyyā"ti ovādaṁ deti. Idāni yā lokiyā lokuttarā ca ukkaṁsagatā sampattiyo, tā sabbā dānatoyeva pavattantīti dassento **"dānañhī"**ti-ādimāha.

---

1. Sampattipattabalena (Ka)

Tattha sakkamārabrahmasampattiyo attahitāya eva, cakkavattisampatti pana attahitāya parahitāya cāti dassetuṁ sā tāsaṁ parato cakkavattisampatti vuttā. Etā lokiyā, imā pana lokuttarāti dassetuṁ **"sāvakapāramiñāṇan"**ti-ādi vuttaṁ. Tāsupi ukkaṭṭhukkaṭṭhatarukkaṭṭhatamataṁ dassetuṁ kamena ñāṇattayaṁ vuttaṁ. Tesaṁ pana dānassa paccayabhāvo heṭṭhā vuttoyeva. Eteneva tassa brahmasampattiyāpi paccayabhāvo dīpitoti veditabbo.

Dānañca nāma dakkhiṇeyyesu hitajjhāsayena pūjanajjhāsayena vā attano santakassa paresaṁ pariccajanaṁ, tasmā dāyako purisapuggalo pare hanti, paresaṁ vā santakaṁ haratīti aṭṭhānametanti āha **"dānaṁ dento sīlaṁ samādātuṁ sakkotī"**ti. **Sīlālaṅkārasadiso alaṅkāro natthi** sobhāvisesāvahattā sīlassa. **Sīlapupphasadisaṁ pupphaṁ natthī**ti etthāpi eseva nayo. **Sīlagandhasadiso gandho natthī**ti ettha "candanaṁ tagaraṁ vāpī"ti-ādikā[1] gāthā, "gandho isīnaṁ ciradikkhitānaṁ, kāyā cuto gacchati mālutenā"ti-ādikā[2] jātakagāthāyo ca āharitvā vattabbā. Sīlaṁ hi sattānaṁ ābharaṇañceva alaṅkāro ca gandhavilepanañca parassa dassanīyabhāvāvahañca. Tenāha **"sīlālaṅkārena hī"**ti-ādi.

Ayaṁ saggo labbhatīti idaṁ majjhimehi āraddhaṁ sīlaṁ sandhāyāha. Tenevāha sakko devarājā—

> "Hīnena brahmacariyena, khattiye upapajjati.
> Majjhimena ca devattaṁ, uttamena visujjhatī"ti[3].

Iṭṭhoti sukho. **Kanto**ti kamanīyo. **Manāpo**ti manavaḍḍhanako. Taṁ pana tassa iṭṭhādibhāvaṁ dassetuṁ **"niccamettha kīḷā"**ti-ādi vuttaṁ.

Dosoti aniccatādinā appassādādinā ca dūsitabhāvo, yato te viññūnaṁ cittaṁ nārādhenti. Atha vā ādīnaṁ vāti pavattatīti **ādīnavo,** paramakapaṇatā. Tathā ca kāmā yathātathaṁ paccavekkhantānaṁ paccupatiṭṭhanti. **Lāmakabhāvo**ti aseṭṭhehi sevitabbo, seṭṭhehi na sevibhabbo nihīnabhāvo. **Saṁkilissanan**ti vibādhakatā upatāpakatā ca.

---

1. Khu 1. 21 piṭṭhe Dhammapade.
2. Khu 6. 6 piṭṭhe Jātake.
3. Khu 5. 183 piṭṭhe Jātake.

Nekkhamme ānisaṁsanti ettha "yattakā kāmesu ādīnavā, tappaṭipakkhato tattakā nekkhamme ānisaṁsā. Apica nekkhammaṁ nāmetaṁ asambādhaṁ asaṁkiliṭṭhaṁ, nikkhantaṁ kāmehi, nikkhantaṁ kāmasaññāya, nikkhantaṁ kāmavitakkehi, nikkhantaṁ kāmapariḷāhehi, nikkhantaṁ byāpādasaññāyā"ti-ādinā nayena nekkhamme ānisaṁse pakāsesi. Pabbajjāyaṁ jhānādīsu ca guṇe vibhāvesi vaṇṇesi. **Kallacittan**ti kammaniyacittaṁ heṭṭhā pavattitadesanāya assaddhiyādīnaṁ cittadosānaṁ vigatattā upari desanāya bhājanabhāvūpagamena kammakkhamacittaṁ. Aṭṭhakathāyaṁ pana yasmā assaddhiyādayo cittassa rogabhūtā, tadā te vigatā, tasmā āha **"arogacittan"**ti. Diṭṭhimānādikilesavigamena **muducittaṁ.** Kāmacchandādivigamena **vinīvaraṇacittaṁ.** Sammāpaṭipattiyaṁ uḷāravītipāmojjayogena **udaggacittaṁ.** Tattha saddhāsampattiyā **pasannacittaṁ.** Yadā bhagavā aññāsīti sambandho. Atha vā **kallacittan**ti kāmacchandavigamena arogacittaṁ. **Muducittan**ti byāpādavigamena mettāvasena akaṭhinacittaṁ. **Vinīvaraṇacittan**ti uddhaccakukkuccavigamena avikkhepato tena apihitacittaṁ. **Udaggacittan**ti thinamiddhavigamena sampaggahitavasena alīnacittaṁ. **Pasannacittan**ti vicikicchāvigamena sammāpaṭipattiyaṁ adhimuttacittanti evamettha sesapadānaṁ attho veditabbo.

Seyyathāpīti-ādinā upamāvasena sīhassa kilesappahānaṁ ariyamagguppādanañca dasseti. **Apagatakāḷakan**ti vigatakāḷakaṁ. **Sammadevā**ti suṭṭhudeva. **Rajanan**ti nīlapītalohitādiraṅgajātaṁ. **Paṭiggaṇheyyā**ti gaṇheyya, pabhassaraṁ bhaveyya. **Tasmiṁyeva āsane**ti tassaṁyeva nisajjāyaṁ. Etenassa lahuvipassakatā tikkhapaññatā sukhappaṭipadakhippābhiññatā ca dassitā hoti. **Virajan**ti apāyagamanīyarāgarajādīnaṁ vigamena virajaṁ. Anavasesadiṭṭhivicikicchāmalāpagamena **vītamalaṁ.** Paṭhamamaggavajjhakilesarajābhāvena vā **virajaṁ.** Pañcavidhadussīlyamalavigamena **vītamalaṁ.** **Tassa uppatti-ākāradassanatthan**ti kasmā vuttaṁ, nanu maggañāṇaṁ asaṅkhatadhammārammaṇanti codanaṁ sandhāyāha **"tañhī"**ti-ādi. Tattha **paṭivijjhantan**ti asammohappaṭivedhavasena paṭivijjhantaṁ. Tenāha **"kiccavasenā"**ti. Tatridaṁ upamāsaṁsandanaṁ—vatthaṁ viya cittaṁ, vatthassa āgantukamalehi kiliṭṭhabhāvo viya cittassa rāgādimalehi saṁkiliṭṭhabhāvo, dhovanasilātalaṁ viya anupubbīkathā, udakaṁ viya saddhā,

udakena temetvā ūsagomayachārikakhārehi kāḷake sammadditvā vatthassa dhovanappayogo viya saddhāsinehena temetvā temetvā satisamādhipaññāhi dose sithile katvā sutādividhinā cittassa sodhane vīriyārambho, tena payogena vatthe kāḷakāpagamo viya vīriyārambhena kilesavikkhambhanaṁ, raṅgajātaṁ viya ariyamaggo, tena suddhavatthassa pabhassarabhāvo viya vikkhambhitakilesassa cittassa maggena pariyodapananti.

"Diṭṭhadhammo"ti vatvā dassanaṁ nāma ñāṇadassanato aññampi atthīti tannivattanatthaṁ **"pattadhammo"**ti vuttaṁ. Patti nāma ñāṇasampattito aññāpi vijjatīti tato visesanatthaṁ **"viditadhammo"**ti vuttaṁ. Sā panesā viditadhammatā dhammesu ekadesenapi hotīti nippadesato viditabhāvaṁ dassetuṁ **"pariyogāḷhadhammo"**ti vuttaṁ. Tenassa saccābhisambodhaṁyeva dīpeti. Maggañāṇaṁ hi ekābhisamayavasena pariññādikiccaṁ sādhentaṁ nippadesena catusaccadhammaṁ samantato ogāḷhaṁ nāma hoti. Tenāha **"diṭṭho ariyasaccadhammo etenāti diṭṭhadhammo"**ti. **Tiṇṇā vicikicchā**ti sappaṭibhayakantārasadisā soḷasavatthukā aṭṭhavatthukā ca tiṇṇā nittiṇṇā vicikicchā. **Vigatā kathaṁkathā**ti pavatti-ādīsu "evaṁ nu kho, na nu kho"ti evaṁ pavattikā vigatā samucchinnā kathaṁkathā. Sārajjakarānaṁ pāpadhammānaṁ pahīnattā tappaṭipakkhesu sīlādiguṇesu patiṭṭhitattā **vesārajjaṁ** visāradabhāvaṁ veyyattiyaṁ **patto.** Attanā eva paccakkhato diṭṭhattā na paraṁ pacceti, na cassa paro paccetabbo atthīti **aparappaccayo.**

Uddisitvā katanti attānaṁ uddisitvā māraṇavasena kataṁ nibbattitaṁ maṁsaṁ. **Paṭiccakamman**ti ettha kamma-saddo kammasādhano atītakāliko cāti āha **"attānaṁ paṭiccakatan"**ti. **Nimittakammassetaṁ adhivacanaṁ** "paṭicca kammaṁ phusatī"ti-ādīsu[1] viya. **Nimittakammassā**ti nimittabhāvena laddhabbakammassa. Karaṇavasena paṭiccakammaṁ ettha atthīti maṁsaṁ **paṭiccakammaṁ** yathā buddhi buddhaṁ, taṁ etassa atthīti buddho. Sesamettha uttānameva.

Sīhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Khu 5. 102 piṭṭhe Jātake.

3. Assājānīyasuttādivaṇṇanā

13-14. Tatiye **sāṭheyyānī**ti saṭhattāni. Sesapadesupi eseva nayo. Tāni panassa sāṭheyyādīni kāyacittujukatāpaṭipakkhabhūtā lobhasahagatacittuppādassa pavatti-ākāravisesā. Tattha yassa kismiñcideva ṭhāne ṭhātukāmassa sato yaṁ ṭhānaṁ manussānaṁ sappaṭibhayaṁ, purato gantvā tatheva sappaṭibhayaṭṭhāneva ṭhassāmīti na hoti, vañcanādhippāyabhāvato ṭhātukāmaṭṭhāneyeva nikhātatthambho viya cattāro pāde niccāletvā tiṭṭhati, ayaṁ **saṭho** nāma, imassa sāṭheyyassa pākaṭakaraṇaṁ. Tathā yassa kismiñcideva ṭhāne nivattitvā khandhagataṁ pātetukāmassa sato yaṁ ṭhānaṁ manussānaṁ sappaṭibhayaṁ, purato gantvā tatheva pāte ssāmītina hoti, pātetukāmaṭṭhāneyeva nivattitvā pāteti, ayaṁ **kūṭo** nāma. Yassa kālena vāmato, kālena dakkhiṇato, kālena ujumaggeneva ca gantukāmassa sato yaṁ ṭhānaṁ manussānaṁ sappaṭibhayaṁ, purato gantvā tatheva evaṁ karissāmīti na hoti, yadicchakaṁ gantukāmaṭṭhāneyeva kālena vāmato, kālena dakkhiṇato, kālena ujumaggaṁ gacchati, tathā leṇḍaṁ vā passāvaṁ vā vissajjetukāmassa idaṁ ṭhānaṁ susammaṭṭhaṁ ākiṇṇamanussaṁ ramaṇīyaṁ, imasmiṁ ṭhāne evarūpaṁ kātuṁ na yuttaṁ, purato gantvā paṭicchannaṭṭhāne karissāmīti na hoti, tattheva karoti, ayaṁ **jimho** nāma. Yassa pana kismiñci ṭhāne maggā ukkamma nivattitvā paṭimaggaṁ ārohitukāmassa sato yaṁ ṭhānaṁ manussānaṁ sappaṭibhayaṁ, purato gantvā tattheva evaṁ karissāmīti na hoti, paṭimaggaṁ ārohitukāmaṭṭhāneyeva maggā ukkamma nivattitvā paṭimaggaṁ ārohati, ayaṁ **vaṅko** nāma. Iti imaṁ catubbidhampi kiriyaṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ **"yāni kho panassa tāni sāṭheyyāni -pa- āvikattā hotī"**ti. Catutthe natthi vattabbaṁ.

Assājānīyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Malasuttādivaṇṇanā

15-18. Pañcame[1]yā kāci pariyatti vā sippaṁ vā yasmā asajjhāyantassa ananuyuñjantassa vinassati, nirantaraṁ vā na upaṭṭhāti, tasmā **"asajjhāyamalā**

---

1. Dhammapada-Ṭṭha 2. 222 piṭṭhepi passitabbaṁ.

mantā"ti vuttaṁ. Yasmā pana gharāvāsaṁ vasantassa uṭṭhāyuṭṭhāya jiṇṇappaṭisaṅkharaṇādīni akarontassa gharaṁ nāma vinassati, tasmā **"anuṭṭhānamalā gharā**"ti vuttaṁ. Yasmā gihissa vā pabbajitassa vā kosajjavasena sarīrappaṭijagganaṁ vā parikkhārappaṭijagganaṁ vā akarontassa kāyo dubbaṇṇo hoti, tasmā **"malaṁ vaṇṇassa kosajjan"**ti vuttaṁ. Yasmā pana gāvo rakkhantassa pamādavasena niddāyantassa vā kīḷantassa vā tā gāvo atitthapakkhandanādīhi vā vāḷamigacorādi-upaddavena vā paresaṁ sālikkhettādīni otaritvā khādanavasena vā vināsamāpajjanti, sayampi daṇḍaṁ vā paribhāsaṁ vā pāpuṇāti, pabbajitaṁ vā pana chadvārādīni arakkhantaṁ pamādavasena kilesā otaritvā sāsanā cāventi, tasmā **"pamādo rakkhato malan"**ti vuttaṁ. So hissa vināsāvahena malaṭṭhāniyattā **malaṁ.**

Duccaritanti aticāro. Aticāriniṁ hi itthiṁ sāmikopi gehā nīharati, mātāpitūnaṁ santikaṁ gatampi "tvaṁ kulassa aṅgārabhūtā[1], akkhīhipi na daṭṭhabbā"ti taṁ mātāpitaropi nīharanti, sā anāthā vicarantī mahādukkhaṁ pāpuṇāti. Tenassā duccaritaṁ **"malan"**ti vuttaṁ. **Dadato**ti dāyakassa. Yassa hi khettakasanakāle "imasmiṁ khette sampanne salākabhattādīni dassāmī"ti cintetvāpi nipphanne sasse maccheraṁ uppajjitvā cāgacittaṁ nivāreti, so maccheravasena cāgacitte aviruhante manussasampatti dibbasampatti nibbānasampattīti tisso sampattiyo na labhati. Tena vuttaṁ **"maccheraṁ dadato malan"**ti. Aññesupi evarūpesu eseva nayo. **Pāpakā dhammā**ti akusalā dhammā. Te pana idhaloke paraloke ca malameva. **Tato**ti heṭṭhā vuttamalato. **Malataran**ti atirekamalaṁ. Chaṭṭhādīni uttānatthāneva.

Malasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Pahārādasuttavaṇṇanā

19. Navame[1] **asurā**ti devā viya na suranti na kīḷanti na virocantīti asurā. Surā nāma devā, tesaṁ paṭipakkhāti vā **asurā,**

---

1. Agāravabhūtā (Dhammapada-Ṭṭha 2. 223 piṭṭhe.)
2. Udāna-Ṭṭha 271; Sārattha-Ṭī 3. 428 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

vepacittipahārādādayo. Tesaṁ bhavanaṁ sinerussa heṭṭhābhāge, te tattha pavisantā nikkhamantā sinerupāde maṇḍapādīni nimminitvā kīḷantā abhiramanti. Sā tattha tesaṁ abhirati ime guṇe disvāti āha **"ye disvā disvā asurā mahāsamudde abhiramantī"**ti.

Yasmā lokiyā jambudīpo himavā tattha patiṭṭhitasamuddadahapabbatā tappabhavā nadiyoti etesu yaṁ yaṁ na manussagocaraṁ, tattha sayaṁ sammūḷhā aññepi sammohayanti, tasmā tattha sammohavidhamanatthaṁ **"ayaṁ tāva**[1]**jambudīpo"**ti-ādi āraddhaṁ. Dasasahassayojanaparimāṇo āyāmato vitthārato cāti adhippāyo. Tenāha **"tatthā"**ti-ādi. **Udakena ajjhotthaṭo** tadupabhogisattānaṁ puññakkhayena. Sundaradassanaṁ kūṭanti **sudassanakūṭaṁ,** yaṁ loke **"hemakūṭan"**ti vuccati. **Mūlagandho** kālānusāriyādi. **Sāragandho** candanādi. **Pheggugandho** salalādi. **Tacagandho** lavaṅgādi. **Papaṭikāgandho** kapitthādi. **Rasagandho** sajjulasādi. **Pattagandho** tamālahiriverādi. **Pupphagandho** nāgakusumādi[2]. **Phalagandho** jātiphalādi. **Gandhagandho** sabbesaṁ gandhānaṁ gandho. Sabbāni puthulato paññāsa yojanāni, āyāmato pana ubbedhato viya dviyojanasatānevā"ti vadanti.

Manoharasilātalānīti ratanamayattā[3] manuññasopānasilātalāni. **Supaṭiyattānī**ti tadupabhogisattānaṁ sādhāraṇakammunāva suṭṭhu paṭiyattāni susaṇṭhitāni honti. Macchakacchapādīni udakaṁ malaṁ karonti, tadabhāvato **phalikasadisanimmalodakāni.** Tiriyato dīghaṁ uggatakūṭanti **"tiracchānapabbatan"**ti āha. **Purimāni nāmagottānī**ti ettha nadī ninnagāti-ādikaṁ gottaṁ, gaṅgā yamunāti-ādikaṁ nāmaṁ.

Savamānāti sandamānā. **Pūrattan**ti puṇṇabhāvo. **Masāragallaṁ** "cittaphalikan"tipi vadanti. **Mahataṁ bhūtānan**ti mahantānaṁ sattānaṁ. **Timī timiṅgalā timitimiṅgalā**ti tiso macchajātiyo. Timiṁ gilanasamatthā timiṅgalā. Timiñca timiṅgalañca gilanasamatthā timitimiṅgalāti vadanti.

---

1. Kira (Ma-Ṭṭha 3. 24 piṭṭhe), hi (Udāna-Ṭṭha 272 piṭṭhe.)
2. Nāgakuṅkumādi (Ka)
3. Otaraṇatthāya (Ka)

Mama sāvakāti sotāpannādike ariyapuggale sandhāya vadati. **Na saṁvasatī**ti uposathakammādivasena saṁvāsaṁ na karoti. **Ukkhipatī**ti apaneti. **Vimuttiraso**ti kilesehi vimuccanaraso. Sabbā hi sāsanasampatti yāvadeva anupādāya āsavehi cittassa vimutti-atthā.

Ratanānīti ratijananaṭṭhena ratanāni. Satipaṭṭhānādayo hi bhāviyamānā pubbabhāgepi anappakaṁ pītipāmojjaṁ nibbattenti, pageva aparabhāge. Vuttaṁ hetaṁ—

"Yato yato sammasati, khandhānaṁ udayabbayaṁ.
Labhatī pītipāmojjaṁ, amataṁ taṁ vijānatan"ti[1].

Lokiyaratananibbattaṁ[2] pana pītipāmojjaṁ na tassa kalabhāgampi agghati. Apica—

Cittīkataṁ mahagghañca, atulaṁ dullabhadassanaṁ.
Anomasattaparibhogaṁ, ratananti pavuccati[3].

Yadi ca cittīkatādibhāvena ratanaṁ nāma hoti, satipaṭṭhānādīnaṁyeva bhūtato ratanabhāvo. Bodhipakkhiyadhammānaṁ hi so ānubhāvo, yaṁ sāvakā sāvakapāramiñāṇaṁ, paccekabuddhā paccekabodhiñāṇaṁ, sammāsambuddhā sammāsambodhiṁ adhigacchanti āsannakāraṇattā. Āsannakāraṇaṁ hi dānādi-upanissayoti evaṁ ratijananaṭṭhena cittīkatādi-atthena ca ratanabhāvo bodhipakkhiyadhammānaṁ sātisayo. Tena vuttaṁ **"tatrimāni ratanāni, seyyathidaṁ. Cattāro satipaṭṭhānā"**ti-ādi.

Tattha ārammaṇe okkantitvā upaṭṭhānaṭṭhena upaṭṭhānaṁ, satiyeva upaṭṭhānanti **satipaṭṭhānaṁ.** Ārammaṇassa pana kāyādivasena catubbidhattā vuttaṁ **"cattāro satipaṭṭhānā"**ti. Tathā hi kāyavedanācittadhammesu subhasukhanicca-attasaññānaṁ pahānato asubhadukkhāniccānattabhāvaggahaṇato ca nesaṁ kāyānupassanādibhāvo vibhatto.

Sammā padahanti etena, sayaṁ vā sammā padahati, pasatthaṁ sundaraṁ vā padahantīti **sammappadhānaṁ,** puggalassa vā sammadeva padhānabhāvakaraṇato

1. Khu 1. 67 piṭṭhe Dhammapade.
2. Lokiyaratananimittaṁ Udāna-Ṭṭha 275 piṭṭhe Sārattha-Ṭī 3. 431 piṭṭhe ca.
3. Dī-Ṭṭha 2. 35; Saṁ 3. 190; Khuddakapāṭha-Ṭṭha 143; Suttanipāta-Ṭṭha 1. 272; Mahāniddesa-Ṭṭha 231 piṭṭhesupi.

sammappadhānaṁ, vīriyassetaṁ adhivacanaṁ. Tampi anuppannuppannānaṁ akusalānaṁ anuppādanappahānavasena anuppannuppannānaṁ kusalānaṁ dhammānaṁ uppādanaṭṭhāpanavasena ca catukiccasādhakattā vuttaṁ **"cattāro sammappadhānā"**ti.

Ijjhatīti iddhi, samijjhati nipphajjatīti attho. Ijjhanti vā tāya sattā iddhā vuddhā ukkaṁsagatā hontīti iddhi. Iti paṭhamena atthena iddhi eva pādoti **iddhipādo,** iddhikoṭṭhāsoti attho. Dutiyena atthena iddhiyā pādo patiṭṭhā adhigamupāyoti **iddhipādo.** Tena hi uparūparivisesasaṅkhātaṁ iddhiṁ pajjanti pāpuṇanti. Svāyaṁ iddhipādo yasmā chandādike cattāro adhipatidhamme dhure jeṭṭhake katvā nibbattīyati, tasmā vuttaṁ **"cattāro iddhipādā"**ti.

Pañcindriyānīti saddhādīni pañca indriyāni. Tattha assaddhiyaṁ abhibhavitvā adhimokkhalakkhaṇe indaṭṭhaṁ kāretīti **saddhindriyaṁ.** Kosajjaṁ abhibhavitvā paggahalakkhaṇe, pamādaṁ abhibhavitvā upaṭṭhānalakkhaṇe, vikkhepaṁ abhibhavitvā avikkhepalakkhaṇe, aññāṇaṁ abhibhavitvā dassanalakkhaṇe indaṭṭhaṁ kāretīti **paññindriyaṁ.**

Tāniyeva assaddhiyādīhi anabhibhavanīyato akampiyaṭṭhena sampayuttadhammesu thirabhāvena ca **balāni** veditabbāni.

Satta bojjhaṅgāti bodhiyā, bodhissa vā aṅgāti **bojjhaṅgā.** Yā hi esā dhammasāmaggī yāya lokuttaramaggakkhaṇe uppajjamānāya līnuddhaccapatiṭṭhānāyūhana kāmasukhattakilamathānuyoga ucchedasassatābhinivesādīnaṁ anekesaṁ upaddavānaṁ paṭipakkhabhūtāya satidhammavicayavīriyapītipassaddhisamādhi-upekkhāsaṅkhātāya dhammasāmaggiyā ariyasāvako bujjhati, kilesaniddāya vuṭṭhahati, cattāri ariyasaccāni paṭivijjhati, nibbānameva vā sacchikarotīti **"bodhī"**ti vuccati, tassā dhammasāmaggisaṅkhātāya bodhiyā aṅgātipi **bojjhaṅgā** jhānaṅgamaggaṅgādayo viya. Yopesa vuttappakārāya dhammasāmaggiyā bujjhatīti katvā ariyasāvako **"bodhī"**ti vuccati, tassa bodhissa aṅgātipi **bojjhaṅgā** senaṅgarathaṅgādayo viya. Tenāhu porāṇā "bujjhanakassa puggalassa aṅgāti bojjhaṅgā"ti[1]. "Bodhāya saṁvattantīti bojjhaṅgā"ti-ādinā[2] nayenapi bojjhaṅgattho veditabbo.

1. Abhi-Ṭṭha 2. 296; Saṁ-Ṭṭha 3. 176; Paṭisaṁ-Ṭṭha 2. 203 piṭṭhesupi.
2. Khu 9. 302 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

Ariyo aṭṭhaṅgiko maggoti taṁtaṁmaggavajjhehi kilesehi ārakattā, ariyabhāvakarattā, ariyaphalappaṭilābhakarattā ca ariyo. Sammādiṭṭhi-ādīni aṭṭhaṅgāni assa atthi, aṭṭha aṅgāniyeva vā aṭṭhaṅgiko. Mārento kilese gacchati, nibbānatthikehi vā maggīyati, sayaṁ vā nibbānaṁ maggatīti maggoti evametesaṁ satipaṭṭhānādīnaṁ atthavibhāgo veditabbo.

Sotāpannoti maggasaṅkhātaṁ sotaṁ āpajjitvā pāpuṇitvā ṭhito, sotāpattiphalaṭṭhoti attho. **Sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno**ti sotāpattiphalassa attapaccakkhakaraṇāya paṭipajjamāno paṭhamamaggaṭṭho, yo aṭṭhamakotipi vuccati. **Sakadāgāmī**ti sakideva imaṁ lokaṁ paṭisandhiggahaṇavasena āgamanasīlo dutiyaphalaṭṭho. **Anāgāmī**ti paṭisandhiggahaṇavasena kāmalokaṁ anāgamanasīlo tatiyaphalaṭṭho. Yo pana saddhānusārī dhammānusārī ekabījīti-evamādiko ariyapuggalavibhāgo, so etesaṁyeva pabhedoti. Sesaṁ vuttanayasadisameva.

Pahārādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Uposathasuttavaṇṇanā

20. Dasame **tadahuposathe**ti[1] tasmiṁ uposathadivasabhūte ahani. **Uposathakaraṇatthāyā**ti ovādapātimokkhaṁ uddisituṁ. **Uddhastaṁ aruṇan**ti aruṇuggamanaṁ. **Uddisatu bhante bhagavā bhikkhūnaṁ pātimokkhan**ti thero bhagavantaṁ pātimokkhuddesaṁ yāci tasmiṁ kāle "na bhikkhave anuposathe uposatho kātabbo"ti[2] sikkhāpadassa apaññattattā. Kasmā pana bhagavā tiyāmarattiṁ vītināmesi? Tato paṭṭhāya ovādapātimokkhaṁ anuddisitukāmo tassa vatthuṁ pākaṭaṁ kātuṁ. **Addasā**ti kathaṁ addasa? Attano cetopariyañāṇena tassaṁ parisati bhikkhūnaṁ cittāni parijānanto tassa dussīlassa cittaṁ passi. Yasmā pana citte diṭṭhe taṁsamaṅgīpuggalo diṭṭho nāma hoti, tasmā "**addasā kho āyasmā**

---

1. Udāna-Ṭṭha 268; Sārattha-Ṭī 3. 426 piṭṭhādīsu passitabbaṁ.
2. Vi 3. 142 piṭṭhe. (Attato samānaṁ)

mahāmoggallāno taṁ puggalaṁ dussīlan"ti-ādī vuttaṁ. Yatheva hi anāgate sattasu divasesu pavattaṁ paresaṁ cittaṁ cetopariyañāṇalābhī jānāti, evaṁ atītepīti. **Majjhe bhikkhusaṁghassa nisinnan**ti saṁghapariyāpanno viya bhikkhusaṁghassa anto nisinnaṁ. **Diṭṭhosī**ti ayaṁ na pakatattoti bhagavatā diṭṭho asi. Yasmā ca evaṁ diṭṭho, tasmā natthi te tava bhikkhūhi saddhiṁ ekakammādisaṁvāso. Yasmā pana so saṁvāso tava natthi, tasmā uṭṭhehi āvusoti evamettha padayojanā veditabbā.

Tatiyampi kho so puggalo tuṇhī ahosīti anekavāraṁ vatvāpi "thero sayameva nibbinno[1] oramissatī"ti vā, "idāni imesaṁ paṭipattiṁ jānissāmī"ti vā adhippāyena tuṇhī ahosi. **Bāhāyaṁ gahetvā**ti "bhagavatā mayā ca yāthāvato diṭṭho, yāvatatiyaṁ 'uṭṭhehi āvuso'ti ca vutto na vuṭṭhāti, idānissa nikkaḍḍhanakālo, mā saṁghassa uposathantarāyo ahosī"ti taṁ bāhāyaṁ aggahesi, tathā gahetvā. **Bahi dvārakoṭṭhakā nikkhāmetvā**ti dvārakoṭṭhakā dvārasālāto nikkhāmetvā. **Bahī**ti pana nikkhāmitaṭṭhānadassanaṁ. Atha vā **bahidvārakoṭṭhakā**ti bahidvārakoṭṭhakatopi nikkhāmetvā, na antodvārakoṭṭhakato eva. Ubhayatthāpi vihārato bahikatvāti attho. **Sūcighaṭikaṁ datvā**ti aggaḷasūciñca uparighaṭikañca ādahitvā, suṭṭhutaraṁ kavāṭaṁ thaketvāti attho. **Yāva bāhāgahaṇāpi nāmā**ti iminā "aparisuddhā ānanda parisā"ti vacanaṁ sutvā eva hi tena pakkamitabbaṁ siyā, evaṁ apakkamitvā yāva bāhāgahaṇāpi nāma so moghapuriso āgamessati, acchariyamidanti dasseti. Idañca garahanacchariyamevāti veditabbaṁ.

Atha bhagavā cintesi "idāni bhikkhusaṁghe abbudo jāto, aparisuddhā puggalā uposathaṁ āgacchanti, na ca tathāgatā aparisuddhāya parisāya uposathaṁ karonti, pātimokkhaṁ uddisanti. Anuddisante ca bhikkhusaṁghassa uposatho pacchijjati. Yaṁnūnāhaṁ ito paṭṭhāya bhikkhūnaṁyeva pātimokkhuddesaṁ anujāneyyan"ti. Evaṁ pana cintetvā bhikkhūnaṁyeva pātimokkhuddesaṁ anujāni. Tena vuttaṁ **"atha kho bhagavā -pa- pātimokkhaṁ uddiseyyāthā"**ti. Tattha **na dānāhan**ti idāni ahaṁ uposathaṁ

---

1. Nibbindanto (Ka)

na karissāmi, pātimokkhaṁ na uddisissāmīti paccekaṁ **na**-kārena sambandho. Duvidhaṁ hi pātimokkhaṁ āṇāpātimokkhaṁ ovādapātimokkhanti. Tesu "suṇātu me bhante"ti-ādikaṁ[1] āṇāpātimokkhaṁ. Taṁ sāvakāva uddisanti, na buddhā, yaṁ anvaddhamāsaṁ uddisīyati. "Khantī paramaṁ -pa-. Sabbapāpassa akaraṇaṁ -pa-. Anupavādo anupaghāto -pa- etaṁ buddhānasāsanan"ti[2] imā pana tisso gāthā ovādapātimokkhaṁ nāma. Taṁ buddhāva uddisanti, na sāvakā, channampi vassānaṁ accayena uddisanti. Dīghāyukabuddhānaṁ hi dharamānakāle ayameva pātimokkhuddeso, appāyukabuddhānaṁ pana paṭhamabodhiyaṁyeva. Tato paraṁ itaro. Tañca kho bhikkhūyeva uddisanti, na buddhā, tasmā amhākampi bhagavā vīsativassamattaṁ imaṁ ovādapātimokkhaṁ uddisitvā imaṁ antarāyaṁ disvā tato paraṁ na uddisi. **Aṭṭhānan**ti akāraṇaṁ. **Anavakāso**ti tasseva vevacanaṁ. Kāraṇaṁ hi yathā tiṭṭhati ettha phalaṁ tadāyattavuttitāyāti "ṭhānan"ti vuccati, evaṁ "avakāso"tipi vuccati. **Yan**ti kiriyāparāmasanaṁ.

Aṭṭhime bhikkhave mahāsamuddeti ko anusandhi? Yvāyaṁ aparisuddhāya parisāya pātimokkhassa anuddeso vutto, so imasmiṁ dhammavinaye acchariyo abbhuto dhammoti taṁ aparehipi sattahi acchariyabbhutadhammehi saddhiṁ vibhajitvā dassetukāmo paṭhamaṁ tāva tesaṁ upamābhāvena mahāsamudde aṭṭha acchariyabbhutadhamme dassento satthā "aṭṭhime bhikkhave mahāsamudde"ti-ādimāha.

Uposathasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Gahapativagga

1. Paṭhama-uggasuttādivaṇṇanā

21-27. Tatiyassa paṭhamadutiyesu natthi vattabbaṁ. Tatiye "hatthago"ti vattabbe **"hatthako"**ti vuttaṁ. So hi rājapurisānaṁ

---

1. Vi 3. 140 piṭṭhe. 2. Dī 2. 42; Khu 1. 41, 127; Khu 10. 37 piṭṭhesu.

hatthato yakkhassa hatthaṁ, yakkhassa hatthato bhagavato hatthaṁ, bhagavato hatthato puna rājapurisānaṁ hatthaṁ gatattā nāmato **hatthako āḷavako**ti jāto. Tenāha **"Āḷavakayakkhassa hatthato hatthehi sampaṭicchitattā hatthakoti laddhanāmo rājakumāro"**ti. Catutthādīni uttānatthāneva.

Paṭhama-uggasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Dutiyabalasuttavaṇṇanā

28. Aṭṭhame khīṇāsavassa sabbesaṁ saṅkhārānaṁ aniccatā asammohavasena kiccato maggapaññāya suppaṭividdhā, vipassanāya ārammaṇakaraṇavasenapīti dassento āha **"sahavipassanāya maggapaññāyā"**ti. **Ime kāmā**ti dvepi kāme vadati. Kilesavasena uppajjamāno hi pariḷāho vatthukāmasannissayo vatthukāmavisayo vāti dvepi sapariḷāhaṭṭhena aṅgārakāsu viyāti **"aṅgārakāsūpamā"**ti vuttā. Anto vuccati lāmakaṭṭhena taṇhā, byantaṁ vigatantaṁ bhūtanti **byantibhūtan**ti āha **"vigatantabhūtan"**ti, nittaṇhanti attho.

Dutiyabalasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Akkhaṇasuttavaṇṇanā

29. Navame yasmā mahiddhikapetā devāsurānaṁ āvāhaṁ gacchanti, vivāhaṁ na gacchanti, tasmā pettivisayeneva asurakāyo gahitoti veditabbo. Petāsurā pana petā evāti tesaṁ petehi saṅgaho avuttasiddhova.

Akkhaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Anuruddhamahāvitakkasuttavaṇṇanā

30. Dasame **appicchassāti** na icchassa. Abhāvattho hettha **appa**-saddo "appaḍaṁsamakasavātātapā"ti-ādīsu[1] viya. Paccayesu appiccho **paccayappiccho,** cīvarādipaccayesu icchārahito. **Adhigamappicchoti** jhānādi-adhigamavibhāvane icchārahito. **Pariyatti-appicchoti** pariyattiyaṁ bāhusaccavibhāvane icchārahito. **Dhutaṅgappicchoti** dhutaṅgesu appiccho dhutaṅgabhāvavibhāvane icchārahito. **Santaguṇaniguhanenāti** attani saṁvijjamānānaṁ jhānādiguṇānañceva bāhusaccaguṇassa dhutaṅgaguṇassa ca niguhanena chādanena. **Sampajjatīti** nipphajjati sijjhati. **No mahicchassāti** mahatiyā icchāya samannāgatassa no sampajjati anudhammassapi anipphajjanato. **Pavivittassāti** pakārehi vivittassa. Tenāha **"kāyacitta-upadhivivekehi vivittassā"**ti. **Ārambhavatthuvasenāti** bhāvanābhiyogavasena ekībhāvova kāyavivekoti adhippeto, na gaṇasaṅgaṇikābhāvamattanti dasseti. **Kammanti** yogakammaṁ.

Sattehi kilesehi ca saṅgaṇanaṁ samodhānaṁ saṅgaṇikā, sā āramitabbaṭṭhena ārāmo etassāti **saṅgaṇikārāmo,** tassa. Tenāha **"gaṇasaṅgaṇikāya cevā"**ti-ādi. **Āraddhavīriyassāti** paggahitavīriyassa. Tañca kho upadhiviveke ninnatāvasena "ayaṁ dhammo"ti vacanato. Esa nayo itaresupi. Vivaṭṭanissitaṁyeva hi samādhānaṁ idhādhippetaṁ, tathā paññāpi. Kammassakatapaññāya hi ṭhito kammavasena bhavesu nānappakāro anatthoti jānanto kammakkhayakaraṁ ñāṇaṁ abhipattheti, tadatthañca ussāhaṁ karoti. Mānādayo sattasantānaṁ[2] saṁsāre papañcenti vitthārentīti **papañcāti** āha **"taṇhāmānadiṭṭhipapañcarahitattā"**ti-ādi. Sesamettha suviññeyyameva.

Anuruddhamahāvitakkasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Gahapativaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Aṁ 3. 268 piṭṭhe. 2. Sattānaṁ (Ka)

4. Dānavagga

1. Paṭhamadānasuttādivaṇṇanā

31-34. Catutthassa paṭhame **āsajjā**ti yassa deti, tassa āgamanahetu[1] tena samāgamnimittaṁ. **Bhayā**ti bhayahetu. Nanu bhayaṁ nāma laddhakāmatā rāgādayo viya cetanāya avisuddhikaraṁ, taṁ kasmā idha gahitanti? Nayidaṁ tādisaṁ vohārabhayādiṁ[2] sandhāya vuttanti dassetuṁ **"ayaṁ adāyako akārako"**ti-ādi vuttaṁ. **Adāsi me**ti yaṁ pubbe kataṁ upakāraṁ cintetvā dīyati, taṁ sandhāya vuttaṁ. **Dassati me**ti paccupakārāsīsāya yaṁ dīyati, taṁ sandhāya vadati. **Sāhu dānan**ti dānaṁ nāmetaṁ paṇḍitapaññattanti sādhusamācāre ṭhatvā deti. **Alaṅkāratthan**ti upasobhanatthaṁ. Dānaṁ hi datvā ta paccavekkhantassa pāmojjapītisomanassādayo uppajjanti, lobhadosa-issāmaccherādayopi vidūrī bhavanti. Idāni dānaṁ anukūladhammaparibrūhanena paccanīkadhammavidūrīkaraṇena ca bhāvanācittassa upasobhanāya ca parikkhārāya ca hotīti **"alaṅkāratthañceva parikkhāratthañca detī"**ti vuttaṁ. Tenāha **"dānaṁ hi cittaṁ muduṁ karotī"**ti-ādi. **Muducitto hoti** laddhā dāyake "iminā mayhaṁ saṅgaho kato"ti, dātāpi laddhari. Tena vuttaṁ **"ubhinnampi cittaṁ muduṁ karotī"**ti.

Adantadamananti adantā anassavāpissa dānena dantā assavā honti, vase vattanti. **Adānaṁ dantadūsakan**ti adānaṁ pubbe dantānaṁ assavānampi vighātuppādanena cittaṁ dūseti. **Unnamanti** dāyakā piyaṁvadā ca paresaṁ garucittīkāraṭṭhānatāya. **Namanti** paṭiggāhakā dānena piyavācāya ca laddhasaṅgahāsaṅgāhakānaṁ.

Cittālaṅkāradānameva uttamaṁ anupakkiliṭṭhatāya suparisuddhatāya guṇavisesapaccayatāya ca. Dutiyādīni uttānatthāneva.

Paṭhamadānasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Āmodanahetu (Ka) 2. Corabhayādiṁ (Ka)

5. Dānūpapattisuttavaṇṇanā

35. Pañcame **dānapaccayā**ti dānakāraṇā, dānamayapuññassa katattā upacitattāti attho. **Upapattiyo**ti manussesu devesu ca nibbattiyo. **Ṭhapetī**ti ekavārameva anuppajjitvā yathā upari tenevākārena pavattati, evaṁ ṭhapeti. Tadeva cassa adhiṭṭhānanti āha **"tasseva vevacanan"**ti. **Vaḍḍhetī**ti brūheti na hāpeti. **Vimuttan**ti adhimuttaṁ, ninnaṁ poṇaṁ pabbhāranti attho. **Vimuttan**ti vā vissaṭṭhaṁ. Nippariyāyato **uttari** nāma paṇībhaṁ majjhepi hīnamajjhimavibhāgassa labbhanatoti vuttaṁ **"uttari abhāvitanti tato uparimaggaphalatthāya abhāvitan"**ti. **Saṁvattati** tathāpaṇihitaṁ dānamayaṁ cittaṁ. Yaṁ pana pāḷiyaṁ **"tañca kho"**ti-ādi vuttaṁ, taṁ tatrupapattiyā vibandhakaradussīlyābhāvadassanaparaṁ daṭṭhabbaṁ, na dānamayassa puññassa kevalassa taṁsaṁvattanatādassanaparanti daṭṭhabbaṁ. **Samucchinnarāgassā**ti samucchinnakāmarāgassa. Tassa hi siyā brahmaloke upapatti, na samucchinnabhavarāgassa. Vītarāgaggahaṇena cettha kāmesu vītarāgatā adhippetā, yāya brahmalokūpapatti siyā. Tenāha **"dānamattenevā"**ti-ādi. Yadi evaṁ dānaṁ tattha kimatthiyanti āha **"dānaṁ panā"**ti-ādi. **Dānena muducitto**ti baddhāghāte veripuggalepi attano dānasampaṭicchanena mudubhūtacitto.

Dānūpapattisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Puññakiriyavatthusuttavaṇṇanā

36. Chaṭṭhe pujjabhavaphalaṁ nibbattenti, attano santānaṁ punantīti vā puññāni ca tāni hetupaccayehi kattabbato kiriyā cāti puññakiriyā, tāyeva ca tesaṁ tesaṁ piyamanāpatādi-ānisaṁsānaṁ vatthubhāvato **puññakiriyavatthūni.**

Anucchinnabhavamūlassa anuggahavasena, pūjāvasena vā attano deyyadhammassa parassa pariccāgacetanā dīyati etenāti dānaṁ, dānameva **dānamayaṁ.** Padapūraṇamattaṁ maya-saddo. Cīvarādīsu catūsu paccayesu[1], annādīsu

---

1. Dī-Ṭṭha 3. 180 piṭṭhepi passitabbaṁ.

vā dasasu dānavatthūsu, rūpādīsu vā chasu ārammaṇesu taṁ taṁ dentassa tesaṁ uppādanato paṭṭhāya pubbabhāge pariccāgakāle pacchā somanassacittena anussaraṇe cāti tīsu kālesu pavattacetanā **dānamayaṁ puññakiriyavatthu** nāma.

Niccasīla-uposathasīlādivasena pañca aṭṭha dasa vā sīlāni samādiyantassa "sīlapūraṇatthaṁ pabbajissāmī"ti vihāraṁ gacchantassa pabbajantassa, manorathaṁ matthakaṁ pāpetvā "pabbajito vatamhi sādhu suṭṭhū"ti āvajjentassa, saddhāya pātimokkhaṁ paripūrentassa, paññāya cīvarādike paccaye paccavekkhantassa, satiyā āpāthagatesu rūpādīsu cakkhudvārādīni saṁvarantassa, vīriyena ājīvaṁ sodhentassa ca pavattacetanā sīlati, sīletīti vā **sīlamayaṁ puññakiriyavatthu** nāma.

Paṭisambhidāyaṁ[1] vuttena vipassanāmaggena cakkhuṁ aniccato dukkhato anattato vipassantassa, sotaṁ, Pa. Ghānaṁ, Jivhaṁ, Kāyaṁ, Pa. rūpe, Pa. dhamme, Pa. cakkhuviññāṇaṁ, Pa. manoviññāṇaṁ, Pa. cakkhusamphassaṁ, Pa. manosamphassaṁ, Pa. cakkhusamphassajaṁ vedanaṁ, Pa. manosamphassajaṁ vedanaṁ, Pa. jarāmaraṇaṁ aniccato dukkhato anattato vipassantassa yācetanā, yā ca pathavīkasiṇādīsu sabbāsu aṭṭhattiṁsāya ārammaṇesu pavattā jhānacetanā, yā ca anavajjesu kammāyatanasippāyatanavijjāṭṭhānesu paricayamanasikārādivasena pavattā cetanā, sabbā sā bhāveti etāyāti bhāvanāmayaṁ vuttanayena puññakiriyavatthu cāti **bhāvanāmayaṁ puññakiriyavatthu.**

Ekamekañcettha yathārahaṁ pubbabhāgato paṭṭhāya karontassa kāyakammaṁ hoti. Tadatthaṁ vācaṁ nicchārentassa vacīkammaṁ. Kāyaṅgaṁ vācaṅgañca acopetvā manasā cintayantassa manokammaṁ. Annādīni dentassa cāpi "annadānādīni demī"ti vā, dānapāramiṁ āvajjetvā vā dānakāle dānamayaṁ puññakiriyavatthu hoti. Yathā hi kevalaṁ "annadānādīni demī"ti dānakāle dānamayaṁ puññakiriyavatthu hoti, evaṁ "idaṁ dānamayaṁ sammāsambodhiyā paccayo hotū"ti dānapāramiṁ āvajjetvā dānakālepi dānasīseneva pavattitattā. Vattasīse ṭhatvā dadanto "etaṁ dānaṁ nāma

1. Khu 9. 51 piṭṭhe

mayhaṁ kulavaṁsahetu paveṇicārittan"ti cārittasīsena vā dento cārittasīlattā sīlamayaṁ. Khayato vayato sammasanaṁ paṭṭhapetvā dadato bhāvanāmayaṁ puññakiriyavatthu hoti. Yathā hi deyyadhammapariccāgavasena vattamānāpi dānacetanā vattasīse ṭhatvā dadato sīlamayaṁ puññakiriyavatthu hoti pubbābhisaṅkhārassa aparabhāge cetanāya ca tathāpavattattā.

Puññakiriyavatthusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Sappurisadānasuttādivaṇṇanā

37-38. Sattame **viceyyadetī**ti ettha dve vicinanāni dakkhiṇeyyavicinanaṁ dakkhiṇāvicinanañca. Tesu vipannasīle ito bahiddhā pañcanavuti[1] pāsaṇḍabhede ca dakkhiṇeyye pahāya sīlādiguṇasampannānaṁ sāsane pabbajitānaṁ dānaṁ **dakkhiṇeyyavicinanaṁ** nāma. Lāmakalāmake paccaye apanetvā paṇītapaṇīte vicinitvā tesaṁ dānaṁ **dakkhiṇāvicinanaṁ** nāma. Tenāha **"imassa dinnaṁ mahapphalaṁ bhavissatī"**ti-ādi. Aṭṭhame natthi vattabbaṁ.

Sappurisadānasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Abhisandasuttādivaṇṇanā

39-40. Navame **puññābhisandā**ti puññanadiyo. **Kusalābhisandā**ti kusalānaṁ pavāhā. **Sukhassāhārā**ti sukhapaccayā. Aggānīti ñātattā **aggaññāni.** Cirarattaṁ ñātattā **rattaññāni.** Ariyānaṁ sādhūnaṁ vaṁsānīti ñātattā **vaṁsaññāni.** Porāṇānaṁ ādipurisānaṁ etānīti **porāṇāni.** Sabbaso kenacipi pakārena sādhūhi na kiṇṇāni na khittāni chaḍḍitānīti **asaṁkiṇṇāni.** Ayañca nayo nesaṁ yathā atīte, evaṁ etarahi anāgate cāti āha **"asaṁkiṇṇapubbāni na saṁkiyanti na saṁkiyissantī"**ti. Tato eva **appaṭikuṭṭhāni.** Na hi kadāci viññū samaṇabrāhmaṇā hiṁsādipāpadhammaṁ anujānanti. **Aparimāṇānaṁ sattānaṁ abhayaṁ detīti**

---

1. Chanavuti (Ka)

sabbesu bhūtesu nihitadaṇḍattā sakalassapi sattakāyassa bhayābhāvaṁ deti. **Averan**ti verābhāvaṁ. **Abyābajjhan**ti niddukkhataṁ. Evamettha saṅkhepato pāḷivaṇṇanā veditabbā. Dasame natthi vattabbaṁ.

Abhisandasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Dānavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Uposathavagga

1. Saṁkhittūposathasuttādivaṇṇanā

41-48. Pañcamassa paṭhamādīsu natthi vattabbaṁ. Chaṭṭhe[1] pañca aṅgāni etassāti pañcaṅgaṁ, pañcaṅgameva pañcaṅgikaṁ, tassa **pañcaṅgikassa.** Mahatī daddarī vīṇāvisesopi **ātatamevā**ti **"cammapariyonaddhesū"**ti visesanaṁ kataṁ. **Ekatalatūriyaṁ** kumbhathunadaddarikādi. **Ubhayatalaṁ** bherimudiṅgādi. Cammapariyonaddhaṁ hutvā vinibaddhaṁ **ātatavitataṁ. Sabbaso pariyonaddhaṁ** nāma caturassa-ambaṇaṁ paṇavādi ca. Gomukhī-ādīnampi ettheva saṅgaho daṭṭhabbo. **Vasādī**ti **ādi**-saddena saṅkhādīnaṁ saṅgaho. **Sammādī**ti sammatāḷakaṁsatāḷasilāsalākatāḷādi. Tattha **sammatāḷaṁ** nāma dantamayatāḷaṁ. **Kaṁsatāḷaṁ** lohamayaṁ. Silāmayaṁ ayopattena ca vādanatāḷaṁ **silāsalākatāḷaṁ. Sumucchitassā**ti suṭṭhu paṭiyattassa. **Pamāṇe**ti nātidaḷhanātisithilasaṅkhāte majjhime mucchanāpamāṇe. **Cheko**ti paṭu paṭṭho. So cassa paṭubhāvo manoharoti āha **"sundaro"**ti. **Rañjetun**ti rāgaṁ uppādetuṁ. **Khamatevā**ti rocateva. **Na nibbindatī**ti na tajjeti, sotasukhabhāvato piyāyitabbova hoti.

Bhattāraṁ nātimaññatīti sāmikaṁ muñcitvā aññaṁ manasāpi na pattheti. **Uṭṭhāhikā**ti uṭṭhānavīriyasampannā. **Analasā**ti nikkosajjā. **Saṅgahitaparijjanā**ti sammānanādīhi ceva chaṇādīsu pesetabbapiyabhaṇḍādipaṇṇākārapesanādīhi ca saṅgahitaparijanā. Idha **parijano** nāma sāmikassa

---

1. Dī-Ṭī 2. 193; Saṁ-Ṭī 1. 225 piṭṭhesupi passitabbaṁ.

ceva attano ca ñātijano. **Sambhatan**ti kasivaṇijjādīni katvā ābhatadhanaṁ. Sattamaṭṭhamāni uttānatthāni.

Saṁkhittūposathasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Paṭhama-idhalokikasuttādivaṇṇanā

49-50. Navame **idhalokavijayāyā**ti idhalokavijinanatthāya abhibhavatthāya. Yo hi diṭṭhadhammikaṁ anatthaṁ parivajjanavasena abhibhavati, tato eva tadatthaṁ sampādeti, so idhalokavijayāya paṭipanno nāma hoti paccatthikaniggaṇhanato sadatthasampādanato ca. Tenāha **"ayaṁ'sa loko āraddho hotī"**ti. (Pasaṁsāvahato tayidaṁ pasaṁsāvahanaṁ kittisaddena idhaloke saddānaṁ cittatosanaviddheyya bhāvāpādanena ca hotīti daṭṭhabbaṁ.)[1] **Susaṁvihitakammanto**ti yāgubhattapacanakālādīni anatikkamitvā tassa tassa sādhukaṁ karaṇena suṭṭhu saṁvihitakammanto. **Paralokavijayāyā**ti paralokassa vijinanatthāya abhibhavatthāya. Yo hi samparāyikaṁ anatthaṁ parivajjanavasena abhibhavati, tato eva tadatthaṁ sampādeti, so paralokavijayāya paṭipanno nāma hoti. Sesaṁ sabbattha uttānameva.

Paṭhama-idhalokikasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Uposathavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamapaṇṇāsako niṭṭhito.

---

1. ( ) Etthantare pāṭho adhiko viya dissati.

2. Dutiyapaṇṇāsaka

(6) 1. Gotamīvagga

1. Gotamīsuttādivaṇṇanā

51-53. Chaṭṭhassa paṭhame[1] **gotamī**ti gottaṁ. Nāmakaraṇadivase panassā laddhasakkārā brāhmaṇā lakkhaṇasampattiṁ disvā "sace ayaṁ dhītaraṁ labhissati, cakkavattirañño mahesī bhavissati. Sace puttaṁ labhissati, cakkavattirājā bhavissatīti ubhayathāpi mahatīyevassā pajā bhavissatī"ti byākariṁsu. Athassā "mahāpajāpatī"ti nāmaṁ akaṁsu. Tenāha **"puttapajāya ceva dhītupajāya ca mahantattā evamladdhanāmā"**ti.

> "Attadaṇḍā bhayaṁ jātaṁ, janaṁ passatha medhagaṁ.
> Saṁvegaṁ kittayissāmi, yathā saṁvijitaṁ mayā"ti[2]—

ādinā **attadaṇḍasuttaṁ kathesi.** Taṁtaṁpalobhanakiriyā kāyavācāhi parakkamantiyo ukkaṇṭhantūti sāsanaṁ pesenti nāmāti katvā vuttaṁ **"sāsanaṁ pesetvā"**ti. **Kuṇāladahan**ti kuṇāladahatīraṁ.**Anabhiratiṁ vinodetvā**ti itthīnaṁ dosadassanamukhena kāmānaṁ vokārasaṁkilesavibhāvanena anabhiratiṁ vinodetvā.

Āpādikāti saṁvaddhakā, tumhākaṁ hatthapādesu kiccaṁ asādhentesu hatthe ca pāde ca vaḍḍhetvā paṭijaggitāti attho. **Posikā**ti divasassa dve tayo vāre nahāpetvā bhojetvā pāyetvā tumhe posesi. **Thaññaṁ pāyesī**ti nandakumāro kira bodhisattato katipāheneva daharo, tasmiṁ jāte mahāpajāpatī attano puttaṁ dhātīnaṁ datvā sayaṁ bodhisattassa dhātikiccaṁ sādhayamānā attano thaññaṁ pāyesi. Taṁ sandhāya thero evamāha. **Daharo**ti taruṇo. **Yuvā**ti yobbaññe ṭhito. **Maṇḍanakajātiko**ti alaṅkārasabhāvo. Tattha koci taruṇopi yuvā na hoti yathā atitaruṇo. Koci yuvāpi maṇḍanakajātiko na hoti yathā upasantasabhāvo, ālasiyabyasanādīhi vā abhibhūto. Idha pana

---

1. Sārattha-Ṭī 3. 436 piṭṭhādīsu passitabbaṁ. 2. Khu 1. 424; Khu 7. 315 piṭṭhesu.

daharo ceva yuvā ca maṇḍanakajātiko ca adhippeto, tasmā evamāha. Uppalādīni maṇḍanakajātiko ca lokasammatattā vuttāni.

Mātugāmassa pabbajitattāti idaṁ pañcavassasatato uddhaṁ aṭṭhatvā pañcasuyeva vassasatesu saddhammaṭṭhitiyā kāraṇanidassanaṁ. **Paṭisambhidāpabhedappattakhīṇāsavavaseneva vuttan**ti ettha paṭisambhidāppattakhīṇāsavaggahaṇena jhānānipi gahitāneva honti. Na hi nijjhānikānaṁ sabbappakārasampatti ijjhatīti vadanti. **Sukkhavipassakakhīṇāsavavasena vassasahassan**ti-ādinā ca yaṁ vuttaṁ, taṁ khandhakabhāṇakānaṁ matena vuttanti veditabbaṁ. **Vinayaṭṭhakathāyampi**[1] imināva nayena vuttaṁ.

Dīghanikāyaṭṭhakathāyaṁ[2] pana "paṭisambhidāppattehi vassasahassaṁ aṭṭhāsi, chaḷabhiññehi vassasahassaṁ, tevijjehi vassasahassaṁ, sukkhavipassakehi vassasahassaṁ, pātimokkhena vassasahassaṁ aṭṭhāsī"ti vuttaṁ. Idhāpi **sāsanantaradhānakathāyaṁ**[3] "buddhānaṁ hi parinibbānato vassasahassameva paṭisambhidā nibbattetuṁ sakkonti, tato paraṁ cha abhiññā, tato tāpi nibbattetuṁ asakkontā tisso vijjā nibbattenti, gacchante gacchante kāle tāpi nibbattetuṁ asakkontā sukkhavipassakā honti. Eteneva upāyena anāgāmino, sakadāgāmino, sotāpannā"ti vuttaṁ.

Saṁyuttanikāyaṭṭhakathāyaṁ[4] pana "paṭhamabodhiyaṁ hi bhikkhū paṭisambhidāppattā ahesuṁ. Atha kāle gacchante paṭisambhidā pāpuṇituṁ na sakkhiṁsu, chaḷabhiññā ahesuṁ. Tato cha abhiññā pattuṁ asakkontā tisso vijjā pāpuṇiṁsu. Idāni kāle gacchante tisso vijjā pāpuṇituṁ asakkontā āsavakkhayamattaṁ pāpuṇissanti, tampi asakkontā anāgāmiphalaṁ, tampi asakkontā sakadāgāmiphalaṁ, tasmiṁ asakkontā sotāpattiphalaṁ, gacchante kāle sotāpattiphalampi pattuṁ na sakkhissantī"ti vuttaṁ. Yasmā cetaṁ sabbaṁ aññamaññappaṭiviruddhaṁ, tasmā tesaṁ tesaṁ bhāṇakānaṁ matameva ācariyena tattha tattha dassitanti gahetabbaṁ. Aññathā hi ācariyasseva pubbāparavirodhappasaṅgo siyāti.

1. Vi-Ṭṭha 4. 127 piṭṭhe.
2. Dī-Ṭṭha 3. 83 piṭṭhe.
3. Aṁ-Ṭṭha 1. 67 piṭṭhe.
4. Saṁ-Ṭṭha 2. 187 piṭṭhe.

Tāniyevāti tāniyeva pañcavassasahassāni. Pariyattimūlakaṁ sāsananti āha **“na hi pariyattiyā asati paṭivedho atthī”**ti-ādi. Pariyattiyā hi antarahitāya paṭipatti antaradhāyati, paṭipattiyā antarahitāya adhigamo antaradhāyati. Kiṁkāraṇā? Ayaṁ hi pariyatti paṭipattiyā paccayo hoti, paṭipatti adhigamassa. Iti paṭipattitopi pariyattiyeva pamāṇaṁ. Dutiyatatiyesu natthi vattabbaṁ.

Gotamīsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Dīghajāṇusuttādivaṇṇanā

54-55. Catutthe[1] **ekena bhoge bhuñjeyyā**ti ekena koṭṭhāsena bhoge bhuñjeyya, vinibhuñjeyya vāti attho. **Dvīhi kamman**ti dvīhi koṭṭhāsehi kasivaṇijjādikammaṁ payojeyya. **Nidhāpeyyā**ti catutthakoṭṭhāsaṁ nidhetvā ṭhapeyya, nidahitvā bhūmigataṁ katvā ṭhapeyyāti attho. **Āpadāsu bhavissatī**ti kulānaṁ hi na sabbakālaṁ ekasadisaṁ vatthati, kadāci rāja-aggicoradubbhikkhādivasena āpadā uppajjanti, tasmā evaṁ āpadāsu uppannāsu bhavissatīti ekaṁ koṭṭhāsaṁ nidhāpeyyāti vuttaṁ. Imesu pana catūsu koṭṭhāsesu kataraṁ koṭṭhāsaṁ gahetvā kusalaṁ kātabbanti? “bhoge bhuñjeyyā”ti vuttakoṭṭhāsaṁ. Tato gaṇhitvā hi bhikkhūnampi kapaṇaddhikānampi dānaṁ dātabbaṁ, pesakāranhāpitādīnampi vetanaṁ dātabbaṁ. Samaṇabrāhmaṇakapaṇaddhikādīnaṁ dānavasena ceva adhivatthadevatādīnaṁ petabalivasena nhāpitādīnaṁ vetanavasena ca viniyogopi upayogo eva.

Apenti gacchanti, apentā vā etehīti apāyā, apāyā eva mukhāni dvārānīti **apāyamukhāni. Vināsadvārānī**ti etthāpi eseva nayo. Pañcame natthi vattabbaṁ.

Dīghajāṇusuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Dī-Ṭṭha 3. 134 piṭṭhepi passitabbaṁ.

6. Bhayasuttādivaṇṇanā

56-58. Chaṭṭhe gabbhavāso idha uttarapadalopena gabbho vuttoti āha **"gabbhoti gabbhavāso"**ti. Sattamaṭṭhamāni uttānatthāni.

Bhayasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Puggalasuttādivaṇṇanā

59-60. Navame **dānaṁ dadantānan**ti dakkhiṇeyyaṁ uddissadānaṁ dentānaṁ. Upadhī vipaccanti etena, upadhīsu vā vipaccati, upadhayo vā vipākā etassāti **upadhivipākaṁ. Saṁghe dinnaṁ mahapphalan**ti ariyasaṁghe dinnaṁ vipphāraṭṭhānaṁ hoti, vipulaphalanti attho. Dasame natthi vattabbaṁ.

Puggalasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Gotamīvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

(7) 2. Bhūmicālavagga

1. Icchāsuttādivaṇṇanā

61-65. Sattamassa paṭhamādīni suviññeyyāni. Pañcame[1] abhibhavatīti abhibhu, parikammaṁ, ñāṇaṁ vā. Abhibhu āyatanaṁ etassāti **abhibhāyatanaṁ,** jhānaṁ. Abhibhavitabbaṁ vā ārammaṇasaṅkhātaṁ āyatanaṁ etassāti **abhibhāyatanaṁ.** Atha vā ārammaṇābhibhavanato abhibhu ca taṁ āyatanañca yogino sukhavisesānaṁ adhiṭṭhānabhāvato manāyatanadhammāyatanabhāvato cātipi sasampayuttajjhānaṁ **abhibhāyatanaṁ.** Tenāha **"abhibhavanakāraṇānī"**ti-ādi. **Tāni hī**ti abhibhāyatanasaññitāni jhānāni. "Puggalassa ñāṇuttariyatāyā"ti idaṁ ubhayatthāpi yojetabbaṁ. Kathaṁ? **Paṭipakkhabhāvena paccanīkadhamme abhibhavanti puggalassa ñāṇuttariyatāya ārammaṇāni abhibhavanti.** Ñāṇabaleneva hi ārammaṇābhibhavanaṁ viya paṭipakkhābhibhavopīti.

---

1. Dī-Ṭī 2. 159 piṭṭhādīsu passitabbaṁ.

Parikammavasena ajjhattaṁ rūpasaññī, na appanāvasena. Na hi paṭibhāganimittārammaṇā appanā ajjhattavisayā sambhavati. **Taṁ pana** ajjhattaparikammavasena laddhaṁ kasiṇanimittaṁ **avisuddhameva hoti,** na bahiddhāparikammavasena laddhaṁ viya visuddhaṁ.

Parittānīti yathāladdhāni suppasarāvamattāni. Tenāha **"avaḍḍhitānī"**ti. **Parittavasenevā**ti vaṇṇavasena ābhoge vijjamānepi parittavaseneva **idaṁ abhibhāyatanaṁ vuttaṁ.** Parittatā hettha abhibhavanassa kāraṇaṁ. Vaṇṇābhoge satipi asatipi abhibhāyatanabhāvanā nāma tikkhapaññasseva sambhavati, na itarassāti āha **"ñāṇuttariko puggalo"**ti. **Abhibhavitvā samāpajjatī**ti ettha abhibhavanaṁ samāpajjanañca upacārajjhānādhigamasamanantarameva appanājhānuppādananti āha **"sahanimittuppādenevettha appanaṁ pāpetī"**ti. **Saha nimittuppādenā**ti ca appanāparivāsābhāvassa lakkhaṇavacanametaṁ. Yo "khippābhiñño"ti vuccati, tatopi ñāṇuttarasseva abhibhāyatanabhāvanā. **Etthā**ti etasmiṁ nimitte. **Appanaṁ pāpetī**ti bhāvanaṁ appanaṁ neti.

Ettha ca keci "uppanne upacārajjhāne taṁ ārabbha ye heṭṭhimantena dve tayo javanavārā pavattanti, te upacārajjhānapakkhikā eva, tadana ntarañca bhavaṅgaparivāsena upacārāsevanāya ca vinā appanā hoti, saha nimittuppādeneva appanaṁ pāpetī"ti vadanti, taṁ tesaṁ matimattaṁ. Na hi pārivāsikakammena appanāvāro icchito, nāpi mahaggatappamāṇajjhānesu viya upacārajjhāne ekantato paccavekkhaṇā icchitabbā, tasmā upacārajjhānādhigamato paraṁ katipayabhavaṅgacittāvasāne appanaṁ pāpuṇanto "saha nimittuppādenevettha appanaṁ pāpetī"ti vutto. "Saha nimittuppādenā"ti ca adhippāyikamidaṁ vacanaṁ, na nītatthaṁ. Adhippāyo vuttanayeneva veditabbo.

Na antosamāpattiyaṁ tadā tathārūpassa ābhogassa asambhavato, samāpattito vuṭṭhitassa ābhogo pubbabhāgabhāvanāya vasena jhānakkhaṇe pavattaṁ abhibhavanākāraṁ gahetvā pavattoti daṭṭhabbaṁ. **Abhidhammaṭṭhakathāyaṁ**[1] pana "iminā panassa pubbabhogo kathito"ti vuttaṁ.

---

1. Abhi-Ṭṭha 1. 233 piṭṭhe.

Antosamāpattiyaṁ tathā ābhogābhāve kasmā "jhānasaññāyapī"ti vuttanti āha **"abhibhavana -pa- atthī"**ti.

Vaḍḍhitappamāṇānīti vipulappamāṇānīti attho, na ekaṅguladvaṅgulādivasena vaḍḍhiṁ pāpitānīti tathāvaḍḍhanassevettha asambhavato. Tenāha **"mahantānī"**ti. **Bhattavaḍḍhitakan**ti bhuñjanabhājane vaḍḍhitvā dinnaṁ bhattaṁ, ekāsane purisena bhuñjitabbabhattato upaḍḍhabhattanti attho.

Rūpe saññā rūpasaññā, sā assa atthīti rūpasaññī, na rūpasaññī **arūpasaññī.** Saññāsīsena jhānaṁ vadati. Rūpasaññāya anuppādanamevettha **alābhitā. Bahiddhāva uppannan**ti bahiddhāvatthusmiṁyeva uppannaṁ. **Abhidhamme**[1] pana "ajjhattaṁ arūpasaññī bahiddhā rūpāni passati parittāni suvaṇṇadubbaṇṇāni, appamāṇāni suvaṇṇadubbaṇṇānī"ti evaṁ catunnaṁ abhibhāyatanānaṁ āgatattā **abhidhammaṭṭhakathāyaṁ** "kasmā pana yathā suttante ajjhattaṁ rūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati parittānīti-ādi vuttaṁ, evaṁ avatvā idha catūsupi abhibhāyatanesu ajjhattaṁ arūpasaññitāva vuttā"ti codanaṁ katvā "ajjhattarūpānaṁ anabhibhavanīyato"ti kāraṇaṁ vatvā "tattha vā idha vā bahiddhā rūpāneva abhibhavitabbāni, tasmā tāni niyamatova vattabbānīti tatrāpi idhāpi vuttāni, 'ajjhattaṁ rūpasaññī'ti idaṁ pana satthu desanāvilāsamattamevā"ti vuttaṁ.

Ettha ca vaṇṇābhogarahitāni sahitāni ca sabbāni "parittāni suvaṇṇadubbaṇṇānī"ti vuttāni, tathā "appamāṇāni suvaṇṇadubbaṇṇānī"ti. Atthi hi so pariyāyo "parittāni abhibhuyya, tāni ce kadāci vaṇṇavasena ābhujitāni honti suvaṇṇadubbaṇṇāni abhibhuyyā"ti. Pariyāyakathā hi suttantadesanāti. Abhidhamme pana nippariyāyadesanattā vaṇṇābhogarahitāni visuṁ vuttāni, tathā sahitāni. Atthi hi ubhayattha abhibhavanavisesoti, tathā idha pariyāyadesanattā vimokkhānampi abhibhavanapariyāyo atthīti "ajjhattaṁ rūpasaññī"ti-ādinā paṭhamadutiya-abhibhāyatanesu paṭhamavimokkho, tatiyacatuttha-abhibhāyatanesu dutiyavimokkho, vaṇṇābhibhāyatanesu tatiyavimokkho ca abhibhavanappavattito saṅgahito. **Abhidhamme**[2] pana nippariyāyadesanattā

---

1. Abhi 1. 55, 64 piṭṭhesu. 2. Abhi 1. 55, 65 piṭṭhesu.

vimokkhābhibhāyatanāni asaṅkarato dassetuṁ vimokkhe vajjetvā abhibhāyatanāni kathitāni. Sabbāni ca vimokkhakiccāni jhānāni vimokkhadesanāyaṁ vuttāni. Tadetaṁ "ajjhattaṁ rūpasaññī"ti āgatassa abhibhāyatanadvayassa abhidhamme abhibhāyatanesu avacanato "rūpī rūpāni passatī"ti-ādīnañca sabbavimokkhakiccasādhāraṇavacanabhāvato vavatthānaṁ katanti[1] viññāyati. "Ajjhattarūpānaṁ anabhibhavanīyato"ti idaṁ abhidhamme katthacipi "ajjhattaṁ rūpāni passatī"ti avatvā sabbattha yaṁ vuttaṁ "bahiddhā rūpāni passatī"ti, tassa kāraṇavacanaṁ. Tena yaṁ aññahetukaṁ, taṁ tena hetunā vuttaṁ. Yaṁ pana desanāvilāsahetukaṁ ajjhattaṁ arūpasaññitāya eva abhidhamme vacanaṁ, na tassa aññaṁ kāraṇaṁ maggitabbanti dasseti.

Ajjhattarūpānaṁ anabhibhavanīyatā ca tesaṁ bahiddhārūpānaṁ viya avibhūtattā desanāvilāso ca yathāvuttavavatthānavasena veditabbo veneyyajjhāsayavasena vijjamānapariyāyakathābhāvato. "Suvaṇṇadubbaṇṇānī"ti eteneva siddhattā na nīlādi-abhibhāyatanāni vattabbānīti ce? Taṁ na, nīlādīsu katādhikārānaṁ nīlādibhāvasseva abhibhavanakāraṇattā. Na hi tesaṁ parisuddhāparisuddhavaṇṇānaṁ parittatā vā appamāṇatā vā abhibhavanakāraṇaṁ, atha kho nīlādibhāvo evāti. Etesu ca parittādikasiṇarūpesu yaṁ yaṁ caritassa imāni abhibhāyatanāni ijjhanti, taṁ dassetuṁ **"imesu panā"**ti-ādi vuttaṁ. **Sabbasaṅgāhikavasenā**ti nīlavaṇṇanīlanidassananīlanibhāsānaṁ sādhāraṇavasena. **Vaṇṇavasenā**ti sabhāvavaṇṇavasena. **Nidassanavasenā**ti passitabbatāvasena cakkhuviññāṇādiviññāṇavīthiyā gahetabbatāvasena. **Obhāsavasenā**ti sappabhāsatāya avabhāsanavasena.

Icchāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Vimokkhasuttavaṇṇanā

66. Chaṭṭhe[2] **kenaṭṭhenā**ti kena sabhāvena. Sabhāvo hi ñāṇena yāthāvato araṇīyato ñātabbato "attho"ti vuccati, so

---

1. Na katanti (Ka)
2. Dī-Ṭī 2. 118 piṭṭhādīsu passitabbaṁ.

eva ttha-kārassa ṭṭha-kāraṁ katvā "aṭṭho"ti vutto. **Adhimuccanaṭṭhenā**ti adhikaṁ savisesaṁ muccanaṭṭhena. Etena satipi sabbassapi rūpāvacarajjhānassa vikkhambhanavasena paṭipakkhato vimuttabhāve yena bhāvanāvisesena taṁ jhānaṁ sātisayaṁ paṭipakkhato vimuccitvā pavattahi, so bhāvanāviseso dīpito. Bhavati hi samānajātiyuttopi bhāvanāvisesena pavatti-ākāraviseso. Yathā taṁ saddhāvimuttato diṭṭhippattassa, tathā paccanīkadhammehi suṭṭhu vimuttatāya eva aniggahitabhāvena nirāsaṅkatāya abhirativasena suṭṭhu adhimuccanaṭṭhenapi **vimokkho.** Tenāha **"ārammaṇe cā"**ti-ādi. **Ayaṁ panatthot**i ayaṁ adhimuccanaṭṭho **pacchime vimokkhe** nirodhe **natthi.** Kevalo vimuttaṭṭho eva tattha labbhati, taṁ sayameva parato vakkhati.

Rūpīti yenāyaṁ sasantatipariyāpannena rūpena samannāgato, taṁ yassa jhānassa hetubhāvena visiṭṭharūpaṁ hoti, yena visiṭṭhena rūpena "rūpī"ti vucceyya rūpīsaddassa atisayatthadīpanato, tadeva sasantatipariyāpannarūpassa vasena paṭiladdhajjhānaṁ idha paramatthato rūpibhāvasādhakanti daṭṭhabbaṁ. Tenāha **"ajjhattan"**ti-ādi. **Rūpajjhānaṁ rūpaṁ** uttarapadalopena. **Rūpānī**ti panettha purimapadalopo daṭṭhabbo. Tena vuttaṁ **"nīlakasiṇādīni rūpānī"**ti. Rūpe kasiṇarūpe saññā rūpasaññā, sā etassa atthīti rūpasaññī, saññāsīsena jhānaṁ vadati. Tappaṭipakkhena **arūpasaññī.** Tenāha **"ajjhattaṁ na rūpasaññī"**ti-ādi.

Anto-appanāyaṁ "subhan"ti ābhogo natthīti iminā pubbābhogavasena tathā adhimuttisiyāti dasseti. Evaṁ hettha tathāvattabbatāpatticodanā anavaṭṭhānā[1] hoti. Yasmā suvisuddhesu nīlādīsu vaṇṇakasiṇesu kattha katādhikārānaṁ abhirativasena suṭṭhu adhimuccanaṭṭho sambhavati, tasmā aṭṭhakathayaṁ tathā tatiyo vimokkho saṁvaṇṇito. Yasmā pana mettādivasena pavattamānā bhāvanā satte appaṭikūlato dahanti, te subhato adhimuccitvā pavattati, tasmā **paṭisambhidāmagge**[2] brahmavihārabhāvanā "subhavimokkho"ti vuttā. Tayidaṁ ubhayampi tena tena pariyāyena vuttattā na virujjhatīti daṭṭhabbaṁ.

---

1. Samatthitā (Dī-Ṭī 2. 118 piṭṭhe.)
2. Khu 9. 235 piṭṭhe.

Sabbasoti anavasesato. Na hi catunnaṁ arūpakkhandhānaṁ ekadesopi tattha avasissati. **Vissaṭṭhattā**ti yathāparicchinnakāle nirodhitattā. **Uttamo vimokkho nāma** ariyeheva samāpajjitabbato ariyaphalapariyosānattā diṭṭheva dhamme nibbānappattibhāvato ca.

Vimokkhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Anariyavohārasuttavaṇṇanā

67. Sattame anariyānaṁ lāmakānaṁ vohāro **anariyavohāro. Diṭṭhavāditā**ti diṭṭhaṁ mayāti evaṁ vāditā. Evaṁ sesesupi. Ettha ca taṁtaṁsamuṭṭhāpakacetanāvasena attho veditabbo. Tenāha **"yāhi cetanāhī"**ti-ādi.

Anariyavohārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Parisāsuttavaṇṇanā

69. Navame[1] samāgantabbato, samāgacchatīti vā samāgamo, parisā. Bimbisārappamukho samāgamo **bimbisārasamāgamo.** Sesadvayepi eseva nayo. Bimbisāra -pa- samāgamasadisaṁ khattiyaparisanti yojanā. **Aññesu cakkavāḷesupi labbhateva** satthu khattiyaparisādi-upasaṅkamanaṁ. Ādito tehi saddhiṁ satthu bhāsanaṁ[2] **ālāpo,** kathanappaṭikathanaṁ **sallāpo.** Dhammūpasaṁhitā pucchāpaṭipucchā **dhammasākacchā. Saṇṭhānaṁ paṭicca kathitaṁ** saṇṭhānapariyāyattā vaṇṇa-saddassa "mahantaṁ hatthirājavaṇṇaṁ abhinimminitvā"ti-ādīsu[3] viya. **Tesan**ti padaṁ ubhayapadāpekkhaṁ "tesampi lakkhaṇasaṇṭhānaṁ viya satthu sarīrasaṇṭhānaṁ tesaṁ kevalaṁ paññāyati evā"ti. Nāpi āmuttamaṇikuṇḍalo bhagavā hotīti yojanā. **Chinnassarā**ti dvidhā bhinnassarā. **Gaggarassarā**ti jajjaritassarā. **Bhāsantaran**ti tesaṁ sattānaṁ bhāsāto aññaṁ bhāsaṁ. **Vīmaṁsā**ti cintanā. **Kimatthaṁ -pa- desetī**ti idaṁ nanu attānaṁ jānāpetvā dhamme kathite tesaṁ

---

1. Dī-Ṭī 2. 158 piṭṭhepi passitabbaṁ. 2. Atthabhāsanaṁ (Ka) 3. Saṁ 1. 105 piṭṭhe.

sātisayo pasādo hotīti iminā adhippāyena vuttaṁ? Yesaṁ attānaṁ ajānāpetvāva dhamme kathite pasādo hoti, na jānāpetvā, tādise sandhāya satthā tathā karoti. Tattha payojanamāha **"vāsanatthāyā"**ti. **Evaṁ sutopī**ti evaṁ aviññātadesako aviññātāgamanopi suto dhammo attano dhammasudhammatāyeva **anāgate paccayo hoti** suṇantassa.

Parisāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Bhūmicālasuttavaṇṇanā

70. Dasame[1] **udenayakkhassa cetiyaṭṭhāne**ti udenassa nāma yakkhassa āyatanabhāvena iṭṭhakāhi kate mahājanassa cittīkataṭṭhāne. **Katavihāro**ti bhagavantaṁ uddissa katavihāro. **Vuccatī**ti purimavohārena "udenaṁ cetiyan"ti vuccati. **Gotamakādīsupī**ti "gotamakaṁ cetiyan"ti-ādīsupi. **Eseva nayo**ti cetiyaṭṭhāne katavihārabhāvaṁ atidisati. Tathā hi **sattamban**ti kikissa rañño dhītaro satta kumāriyo saṁvegajātā gehato nikkhamitvā tattha padhānaṁ padahiṁsu, taṁ ṭhānaṁ **"sattambaṁ cetiyan"**ti vadanti. **Bahuputtakan**ti ca bahupāroho eko nigrodharukkho, tasmiṁ adhivatthaṁ devataṁ bahū manussā putte patthenti, tadupādāya taṁ ṭhānaṁ **"bahuputtakaṁ cetiyan"**ti paññāyittha. **Sārandadassa** nāma yakkhassa vasitaṭṭhānaṁ, **cāpālassa** nāma yakkhassa vasitaṭṭhānaṁ, iti sabbānevetāni buddhuppādato pubbadevatā pariggahetvā cetiyavohārena voharitāni, bhagavato vihāre katepi tatheva sañjānanti. **Ramaṇīyā**ti ettha vesāliyā tāva bhūmibhāgasampattiyā sulabhapiṇḍatāya ramaṇīyabhāvo veditabbo. Vihārānaṁ pana nagarato nātidūratāya naccāsannatāyagamanāgamanasampattiyā anākiṇṇavihāraṭṭhānatāya chāyudakasampattiyā pavivekapatirūpatāya ca ramaṇīyatā daṭṭhabbā.

Vaḍḍhitāti bhāvanāpāripūripasena paribrūhitā. **Punappunaṁ katā**ti bhāvanāya bahulīkaraṇena aparāparaṁ pavattitā. **Yuttayānaṁ viya katā**ti

---

1. Dī-Ṭī 2. 148; Saṁ-Ṭī 2. 503 piṭṭhādīsu passitabbaṁ.

yathā yuttamājaññayānaṁ chekena sārathinā adhiṭṭhitaṁ yathāruci pavattati, evaṁ yathāruci pavattirahataṁ gamitā. **Patiṭṭhānaṭṭhenā**ti adhiṭṭhānaṭṭhena. **Vatthu viya katā**ti sabbaso upakkilesavisodhanena iddhivisayatāya[1] patiṭṭhānabhāvato suvisodhitaparissayavatthu viya katā. **Adhiṭṭhitā**ti paṭipakkhadūrībhāvato subhāvitabhāvena taṁtaṁadhiṭṭhānayogyatāya ṭhapitā. **Samantato citā**ti sabbabhāgena bhāvanupacayaṁ gamitā. Tenāha **"suvaḍḍhitā"**ti. **Suṭṭhu samāraddhā**ti iddhibhāvanāya sikhāppattiyā sammadeva saṁsevitā.

Aniyamenāti "yassa kassacī"ti aniyamavacanena. **Niyametvā**ti "tathāgatassā"ti sarūpadassanena niyametvā. **Āyuppamāṇan**ti[2] paramāyuppamāṇaṁ vadati. Kiṁ panettha paramāyu nāma, kathaṁ vā taṁ paricchinnappamāṇanti? Vuccate—yo tesaṁ tesaṁ sattānaṁ tasmiṁ tasmiṁ bhavavisese purimasiddhabhavapatthanūpanissayavasena sarīrāvayavavaṇṇasaṇṭhānappamāṇādivisesā viya taṁtaṁgatinikāyādīsu yebhuyyena niyataparicchedo gabbhaseyyakakāmāvacaradevarūpāvacarasattānaṁ sukkasoṇita-utubhojanādi-utu-ādipaccuppannapaccayūpatthambhito vipākappabandhassa ṭhitikālaniyamo, so yathāsakaṁ khaṇamattāvaṭṭhāyīnampi attano sahajātānaṁ rūpārūpadhammānaṁ ṭhapanākāravuttitāya pavattanakāni rūpārūpajīvitindriyāni yasmā na kevalaṁ tesaṁ khaṇaṭhitiyā eva kāraṇabhāvena anupālakāni, atha kho yāva bhavaṅgupacchedā anupabandhassa avicchedahetubhāvenapi, tasmā āyuhetukattā kāraṇūpacārena āyu, ukkaṁsaparicchedavasena paramāyūti ca vuccati. Taṁ pana devānaṁ nerayikānaṁ uttarakurukānañca niyataparicchedaṁ. Uttarakurukānaṁ pana ekantaniyataparicchedameva, avasiṭṭhamanussapetatiracchānānaṁ pana ciraṭṭhitisaṁvattanikakamma-bahule kāle taṁkammasahitasantānajanitasukkasoṇitapaccayānaṁ taṁmūlakānañca candasūriyasamavisamaparivattanādijanita-utu-āhārādisamavisamapaccayānañca vasena cirācirakālato aniyataparicchedaṁ, tassa ca yathā purimasiddhabhavapatthanāvasena taṁtaṁgatinikāyādīsu vaṇṇasaṇṭhānādivisesaniyamo siddho dassanānussavādīhi, tathā ādito gahaṇasiddhiyā. Evaṁ tāsu tāsu upapattīsu nibbattasattānaṁ yebhuyyena

1. Iddhivisadatāya (Ka) 2. Dī-Ṭī 1. 156; Sī-Ṭī Abhinava 1. 416 piṭṭhesupi passitabbaṁ.

samappamāṇaṭṭhitikālaṁ dassanānussavehi labhitvā taṁparamataṁ ajjhosāya pavattitabhavapatthanāvasena ādito paricchedaniyamo veditabbo. Yasmā pana kammaṁ tāsu tāsu upapattīsu yathā taṁtaṁupapattiniyatavaṇṇādinibbattane samatthaṁ, evaṁ niyatāyuparicchedāsu upapattīsu paricchedātikkamena vipākanibbattane samatthaṁ na hoti, tasmā vuttaṁ **"tasmiṁ tasmiṁ kāle yaṁ manussānaṁ āyuppamāṇaṁ, taṁ paripuṇṇaṁ karonto tiṭṭheyyā"**ti.

Mahāsīvatthero pana "mahābodhisattānaṁ carimabhave paṭisandhidāyino kammassa asaṅkhyeyyāyukatāsaṁvattanasamatthataṁ hadaye ṭhapetvā buddhānañca āyusaṅkhārassa parissayavikkhambhanasamatthatā pāḷiyaṁ āgatā evāti imaṁ bhaddakappameva tiṭṭhoyyā"ti avoca. **Khaṇḍiccādīhi abhibhuyyatī**ti etena yathā iddhibalena jarāya na paṭighāto, evaṁ tena maraṇassapi na paṭighātoti atthato āpannamevāti. "Kva saro khitto, kva ca nipatito"ti aññathā vuṭṭhitenapi theravādena aṭṭhakathāvacanameva samatthitanti daṭṭhabbaṁ. Tenāha **"yo pana vuccati -pa- niyāmitan"**ti.

Oḷārike nimitteti thūle saññuppādane. Thūlasaññuppādanaṁ hetaṁ "tiṭṭhatu bhagavā kappan"ti sakalaṁ kappaṁ avaṭṭhānayācanāya, yadidaṁ "yassa kassaci ānanda cattāro iddhipādā bhāvitā"ti-ādinā aññāpadesena attano caturiddhipādabhāvanānubhāvena kappaṁ avaṭṭhānasamatthatāvibhāvanaṁ. **Obhāse**ti pākaṭavacane[1]. Pākaṭavacanaṁ hetaṁ, yadidaṁ pariyāyaṁ muñcitvā ujukameva attano adhippāyavibhāvanaṁ. **Pariyuṭṭhitacitto**ti yathā kiñci atthānatthaṁ sallakkhetuṁ na sakkā, evaṁ abhibhūtacitto. So pana abhibhavo mahatā udakoghena appakassa udakassa ajjhottharaṇaṁ viya ahosīti vuttaṁ **"ajjhotthaṭacitto"**ti. **Añño**ti therato, ariyehi vā aññopi yo koci puthujjano. Puthujjanaggahaṇañcettha yathā sabbena sabbaṁ appahīnavipallāso mārena pariyuṭṭhitacitto kiñci atthānatthaṁ sallakkhetuṁ na sakkoti, evaṁ thero bhagavatā katanimittobhāsaṁ sabbaso na sallakkhesīti dassanatthaṁ. Tenāha **"māro hī"**ti-ādi.

1. Pākaṭivacane (Ka) Udāna-Ṭṭha 295 piṭṭhe pana passitabbaṁ.

Cattāro vipallāsāti asubhe "subhan"ti saññāvipallāso cittavipallāso dukkhe "sukhan"ti saññāvipallāso cittavipallāsoti ime cattāro vipallāsā. **Tenā**ti yadipi itare aṭṭha vipallāsā pahīnā, tathāpi yathāvuttānaṁ catunnaṁ vipallāsānaṁ appahīnabhāvena. **Assā**ti therassa. **Maddatī**ti phusanamattena maddanto viya hoti, aññathā tena maddite sattānaṁ maraṇameva siyā. **Kiṁ sakkhissati,** na sakkhissatīti adhippāyo. Kasmā na sakkhissati, nanu esa aggasāvakassa kucchiṁ paviṭṭhoti? Saccaṁ paviṭṭho, tañca kho attano ānubhāvadassanatthaṁ, na vibādhanādhippāyena. Vibādhanādhippāyena pana idha "kiṁ sakkhissatī"ti vuttaṁ hadayamaddanassa adhikatattā. **Nimittobhāsan**ti ettha "tiṭṭhatu bhagavā kappan"ti sakalakappaṁ avaṭṭhānayācanāya "yassa kassaci ānanda cattāro iddhipādā bhāvitā"ti-ādinā aññāpadesena attano caturiddhipādabhāvanānubhāvena kappaṁ avaṭṭhānasamatthatāvasena saññuppādanaṁ nimittaṁ. Tathā pana pariyāyaṁ muñcitvā ujukameva attano adhippāyavibhāvanaṁ obhāso. **Jānantoyevā**ti mārena pariyuṭṭhitabhāvaṁ jānantoyeva. Attano aparādhahetuto sattānaṁ soko tanuko hoti, na balavāti āha **"dosāropanena sokatanukaraṇatthan"**ti. Kiṁ pana thero mārena pariyuṭṭhitacittakāle pavattiṁ pacchā jānātīti? Na jānāti sabhāvena, buddhānubhāvena pana jānāti.

Gaccha tvaṁ ānandāti yasmā divāvihāratthāya idhāgato, tasmā ānanda gaccha tvaṁ yathārucitaṭṭhānaṁ divāvihārāya. Tenāha **"yassa'dāni kālaṁ maññasī"**ti. **Anatthe niyojento** guṇamāraṇena **māreti,** virāgavibandhanena vā jātinimittatāya tattha tattha jātaṁ mārento viya hotīti **"māretīti māro"**ti vuttaṁ. Ati viya pāpatāya **pāpimā.** Kaṇhadhammehi samannāgato **kaṇho.** Virāgādiguṇānaṁ antakaraṇato **antako.** Sattānaṁ anatthāvahaṁ paṭipattiṁ na muñcatīti **namuci.** Attano mārapāsena pamatte bandhati, pamattā vā bandhū etassāti **pamattabandhu.** Sattamasattāhato paraṁ satta ahāni sandhāyāha **"aṭṭhame sattāhe"**ti na pana pallaṅkasattāhādi viya niyatakiccassa aṭṭhamasattāhassa nāma labbhanato. Sattamasattāhassa hi parato

ajapālanigrodhamūle mahābrahmuno sakkassa ca devarañño paṭiññātadhammadesanaṁ bhagavantaṁ ña tvā “idāni satte dhamma desanāya mama visayaṁ samatikkamāpessatī”ti sañjātadomanasso hutvā ṭhito cintesi “handa dānāhaṁ naṁ upāyena parinibbāpessāmi, evamassa manoratho aññathattaṁ gamissati, mama ca manoratho ijjhissatī”ti. Evaṁ pana cintetvā bhagavantaṁ upasaṅkamitvā ekamantaṁ ṭhito “parinibbātu dāni bhante bhagavā”ti-ādinā parinibbānaṁ yāci. Taṁ sandhāya vuttaṁ **“aṭṭhame sattāhe”**ti-ādi. Tattha **ajjā**ti āyusaṅkhārossajjanadivasaṁ sandhāyāha. **Bhagavā cassa** atibandhanādhippāyaṁ jānantopi taṁ anāvikatvā parinibbānassa akālabhāvameva pakāsento yācanaṁ **paṭikkhipi.** Tenāha **“na tāvāhan”**ti-ādi.

Maggavasena byattāti saccasampaṭivedhaveyyattiyena byattā. **Tatheva vinītā**ti maggavaseneva kilesānaṁ samucchedavinayena vinītā. **Tathā visāradā**ti ariyamaggādhigameneva satthusāsane vesārajjappattiyā visāradā, sārajjakarānaṁ diṭṭhivicikicchādipāpadhammānaṁ vigamena visāradabhāvaṁ pattāti attho. Yassa sutassa vasena vaṭṭadukkhato nissaraṇaṁ sambhavati, taṁ idha ukkaṭṭhaniddesena sutanti adhippetanti āha **“tepiṭakavasenā”**ti. Tiṇṇaṁ piṭakānaṁ samūho **tepiṭakaṁ,** tīṇi vā piṭakāni tipiṭakaṁ, tipiṭakameva **tepiṭakaṁ,** tassa vasena. **Tamevā**ti yaṁ taṁ tepiṭakaṁ sotabbabhāvena “sutan”ti vuttaṁ, tameva. **Dhamman**ti pariyattidhammaṁ. **Dhārentī**ti suvaṇṇabhājane pakkhittasīhavasaṁ viya avinassantaṁ katvā suppaguṇasuppavattibhāvena dhārenti hadaye ṭhapenti. Iti pariyattidhammavasena bahussutadhammadharabhāvaṁ dassetvā idāni paṭivedhadhammavasenapi taṁ dassetuṁ **“atha vā”**ti-ādi vuttaṁ. **Ariyadhammassā**ti maggaphaladhammassa, navavidhassapi vā lokuttaradhammassa. **Anudhammabhūtan**ti adhigamāya anurūpadhammabhūtaṁ. **Anucchavikappaṭipadan**ti ca tameva vipassanādhammamāha, chabbidhā visuddhiyo vā. **Anudhamman**ti tassā yathāvuttappaṭipadāya anurūpaṁ abhisallekhitaṁ appicchatādidhammaṁ. **Caraṇasīlā**ti samādāya vattanasīlā. ANumaggaphaladhammo etissāti vā **anudhammā,** vuṭṭhānagāminī vipassanā. Tassā caraṇasīlā. **Attano ācariyavādan**ti attano ācariyassa sammāsambuddhassa vādaṁ. Sadevakassa lokassa ācārasikkhāpanena **ācariyo,** bhagavā, tassa vādo, catusaccadesanā.

Ācikkhissantīti ādito kathessanti, attanā uggahitaniyāmena pare uggaṇhāpessantīti attho. **Desessantī**ti vācessanti, pāḷiṁ sammā pabodhessantīti attho. **Paññapessantī**ti pajānāpessanti, saṅkāsessantīti attho. **Paṭṭhapessantī**ti pakārehi ṭhapessanti, pakāsessantīti attho. **Vivarissantī**ti vivaṭaṁ karissanti. **Vibhajissantī**ti vibhattaṁ karissanti. **Uttānīkarissantī**ti anuttānaṁ gambhīraṁ uttānaṁ pākaṭaṁ karissanti. **Sahadhammenā**ti ettha **dhamma**-saddo kāraṇapariyāyo "hetumhi ñāṇaṁ dhammapaṭisambhidā"ti-ādīsu[1] viyāti āha **"sahetukena sakāraṇena vacanenā"**ti. **Sappāṭihāriyan**ti sanissaraṇaṁ. Yathā paravādaṁ bhañjitvā sakavādo patiṭṭhahati, evaṁ hetudāharaṇehi yathādhigatamatthaṁ sampādetvā dhammaṁ kathessanti. Tenāha **"niyyānikaṁ katvā dhammaṁ desessantī"**ti, navavidhaṁ lokuttaradhammaṁ pabodhessantīti attho. Ettha ca "paññapessantī"ti-ādīhi chahi padehi cha atthapadāni dassitāni, ādito pana dvīhi padehi cha byañjanapadāni. Ettāvatā tepiṭakaṁ buddhavacanaṁ saṁvaṇṇanānayena saṅgahetvā dassitaṁ hoti. Vuttaṁ hetaṁ **nettiyaṁ**[2] "dvādasa padāni suttaṁ, taṁ sabbaṁ byañjanañca attho cā"ti.

Sikkhāttayasaṅgahitanti adhisīlasikkhādisikkhāttayasaṅgahaṁ. **Sakalaṁ sāsanabrahmacariyan**ti anavasesaṁ satthusāsanabhūtaṁ seṭṭhacariyaṁ. **Samiddhan**ti sammadeva vaḍḍhitaṁ. **Jhānassādavasenā**ti tehi tehi bhikkhūhi samadhigatajjhānasukhavasena. **Vuddhippattan**ti uḷārapaṇītabhāvūpagamena sabbaso parivuddhimupagataṁ. **Sabbapāliphullaṁ viya abhiññāsampattivasena** abhiññāsampadāhi sāsanābhivuddhiyā matthakappattito. **Patiṭṭhitavasenā**ti patiṭṭhānavasena, patiṭṭhappattiyāti attho. Paṭivedhavasena bahuno janassa hitanti **bāhujaññaṁ.** Tenāha **"mahājanābhisamayavasena"**ti. Puthu puthulaṁ bhūtaṁ jātaṁ, puthu vā puthuttaṁ pattanti **puthubhūtaṁ.** Tenāha **"sabbā -pa- pattan"**ti. **Suṭṭhu pakāsitan**ti suṭṭhu sammadeva ādikalyāṇādibhāvena paveditaṁ.

Satiṁ sūpaṭṭhitaṁ katvāti ayaṁ kāyādivibhāgo attabhāvasaññito dukkhabhāro mayā ettakaṁ kālaṁ vahito, idāni pana na vahitabbo, etassa avahanatthaṁ hi cirataraṁ kālaṁ ariyamaggasambhāro sambhato, svāyaṁ ariyamaggo paṭividdho, yato ime kāyādayo

---

1. Abhi 2. 307 piṭṭhe. 2. Khu 10. 1 piṭṭhe.

asubhādito sabhāvādito sammadeva pariññātāti catubbidhampi sammāsatiṁ yathātathaṁ visaye suṭṭhu upaṭṭhitaṁ katvā. **Ñāṇena paricchinditvā**ti imassa attabhāvasaññitassa dukkhabhārassa vahane payojanabhūtaṁ attahitaṁ tāva bodhimūle eva parisamāpitaṁ, parahitaṁ pana buddhaveneyyavinayaṁ parisamāpitabbaṁ, taṁ idāni māsattayeneva parisamāpanaṁ pāpuṇissati, ahampi visākhāpuṇṇamāyaṁ parinibbāyissāmīti evaṁ buddhañāṇena paricchinditvā sabbabhāgena nicchayaṁ katvā. **Āyusaṅkhāraṁ vissajjī**ti āyuno jīvitassa abhisaṅkhārakaṁ phalasamāpattidhammaṁ na samāpajjissāmīti vissajji, taṁvissajja naneva tena abhisaṅkhariyamānaṁ jīvitasaṅkhāraṁ "na pavattessāmī"ti vissajji. Tenāha **"tatthā"**ti-ādi.

Ṭhānamahantatāyapi pavatti-ākāramahantatāyapi **mahanto pathavīkampo.** Tattha ṭhānamahantatāya bhūmicālassa mahantattaṁ dassetuṁ **"tadākira -pa- kampitthā"**ti vuttaṁ. Sā pana jātikkhettabhūtā dasasahassī lokadhātu eva, na yā kāci. Yā mahābhinīhāramahābhijāti-ādīsupi kampittha, tadāpi tattikāya eva kampane kiṁkāraṇaṁ? Jātikkhettabhāvena tasseva ādito pariggahassa katattā, pariggahakaraṇaṁ cassa dhammatāvasena veditabbaṁ. Tathā hi purimabuddhānampi tāvattakameva jātikkhettaṁ ahosi. Tathā hi vuttaṁ "dasasahassī lokadhātu, nissaddā hoti nirākulā -pa- mahāsamuddo ābhujati, dasasahassī pakampatī"ti ca ādi[1]. Udakapariyantaṁ katvā chappakārapavedhanena avītarāge bhiṁsetīti bhiṁsano, so eva **bhiṁsanako**ti āha **"bhayajanako"**ti. **Devabheriyo**ti devadundubhisaddassa pariyāyavacanamattaṁ. Na cettha kāci bherī "dundubhī"ti adhippetā, atha kho uppātabhāvena labbhamāno ākāsagato nigghosasaddo. Tenāha **"devo"**ti-ādi. **Devo**ti megho. Tassa hi gajjabhāvena ākāsassa vassābhāvena sukkhagajjitasaññite sadde niccharante devadundubhisamaññā. Tenāha **"devo sukkhagajjitaṁ gajjī"**ti.

Pītivegavissaṭṭhanti "evaṁ cirataraṁ kālaṁ vahito ayaṁ attabhāvasaññito dukkhabhāro, idāni na cirasseva nikkhipissāmī"ti sañjātasomanasso bhagavā sabhāveneva pītivegavissaṭṭhaṁ udānaṁ udānesi.

---

1. Khu 4. 313 piṭṭhe Buddhavaṁse.

Evaṁ pana udānentena ayampi attho sādhito hotīti dassanatthaṁ aṭṭhakathāyaṁ **"kasmā"**ti-ādi vuttaṁ.

Tulīyatīti **tulan**ti tula-saddo kammasādhanoti dassetuṁ **"tulitan"**ti-ādi vuttaṁ. Appānubhāvatāya **paricchinnaṁ.** Tathā hi taṁ parito khaṇḍitabhāvena "parittan"ti vuccati. Paṭipakkhavikkhambhanato dīghasantānatāya vipulaphalatāya ca **na tulaṁ** na paricchinnaṁ. Yehi kāraṇehi pubbe avisesato mahaggataṁ "atulan"ti vuttaṁ, tāni kāraṇāni rūpāvacarato arūpassa sātisayāni vijjantīti arūpāvacaraṁ "atulan"ti vuttaṁ itarañca "tulan"ti. **Appavipākan**ti tīsupi kammesu yaṁ tanuvipākaṁ hīnaṁ, taṁ tulaṁ. **Bahuvipākan**ti yaṁ mahāvipākaṁ paṇītaṁ, taṁ atulaṁ. Yaṁ panettha majjhimaṁ, taṁ hīnaṁ ukkaṭṭhanti dvidhā bhinditvā dvīsupi bhāgesu pakkhipitabbaṁ. Hīnattikavaṇṇanāyaṁ[1] vuttanayena vā appabahuvipākataṁ niddhāretvā tassa vasena tulātulabhāvo veditabbo. Sambhavati etasmāti **sambhavo**ti āha **"sambhavahetubhūtan"**ti. **Niyakajjhattarato**ti sasantānadhammesu vipassanāvasena gocarāsevanāya ca nirato. Savipākampi samānaṁ pavattivipākamattadāyikammaṁ savipākaṭṭhena sambhavaṁ, na ca taṁ kāmādibhavābhisaṅkhārakanti tato visesanatthaṁ "sambhavan"ti vatvā **"bhava saṅkhāran"**ti vuttaṁ. **Ossajī**ti ariyamaggena avassaji. **Kavacaṁ viya** attabhāvaṁ pariyonandhitvā ṭhitaṁ attani sambhūtattā **attasambhavaṁ** kilesañca abhindīti kilesabhedasahabhāvikammossajjanaṁ dassento tadubhayassa kāraṇamavoca **"ajjhattarato samāhito"**ti.

Paṭhamavikappe avasajjanameva vuttaṁ, ettha avasajjanākāroti taṁ dassento **"atha vā"**ti-ādimāha. Tattha **tīrento**ti "uppādo bhayaṁ, anuppādo kheman"ti-ādinā[2] vīmaṁsanto. **"Tulento tīrento"**ti-ādinā saṅkhepato vuttamatthaṁ vitthārato dassetuṁ **"pañcakkhandhā"**ti-ādiṁ vatvā bhavasaṅkhārassa avasajjanākāraṁ sarūpato dasseti. **Evan**ti-ādinā pana udānagāthāvaṇṇanāyaṁ ādito vuttamatthaṁ nigamavasena dasseti.

Yanti[3] karaṇe, adhikaraṇe vā paccattavacananti āha **"yena samayena, yasmiṁ vā samaye"**ti. **Ukkhepakavātā**ti udakasandhārakavātaṁ upacchinditvā

1. Abhi-Ṭṭha 1. 87 piṭṭhe.
2. Khu 9. 13 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.
3. Dī-Ṭī 2. 154 piṭṭhādīsu passitabbaṁ.

ṭhitaṭṭhānato khepakavātā. **Saṭṭhi -pa- bahalan**ti idaṁ tassa vātassa ubbedhappamāṇameva gahetvā vuttaṁ, āyāmavitthārato pana dasasahassacakkavāḷappamāṇaṁ koṭisatasahassacakkavāḷappamāṇampi[1] udakasandhārakavātaṁ upacchindatiyeva. **Ākāse**ti pubbe vātena patiṭṭhitākāse. **Puna vāto**ti ukkhepakavāte tathā katvā vigate udakasandhārakavāto puna **ābandhitvā gaṇhāti,** yathā taṁ udakaṁ na bhassati, evaṁ upatthambhentaṁ ābandhanavitānavasena bandhitvā gaṇhāti. **Tato udakaṁ uggacchatī**ti tato ābandhitvā gahaṇato tena vātena uṭṭhāpitaṁ udakaṁ uggacchati upari gacchati. **Hotiyevā**ti antarantarā hotiyeva. **Bahubhāvenā**ti mahāpathaviyā mahantabhāvena. Sakalā hi mahāpathavī tadā oggacchati ca uggacchati ca, tasmā kampanaṁ na paññāyati.

Ijjhanassāti icchitatthasijjhanassa anubhavitabbassa issariyasampatti-ādikassa. **Parittā**ti paṭiladdhamattā nātisubhāvitā. Tathā ca bhāvanā balavatī na hotīti āha **"dubbalā"**ti. Saññāsīsena hi bhāvanā vuttā. **Appamāṇā**ti paguṇā subhāvitā. Sā hi thirā daḷhatarā hotīti āha **"balavā"**ti. **"Parittā pathavīsaññā, appamāṇā āposaññā"**ti desanāmattametaṁ, āposaññāya pana subhāvitāya pathavīkampo sukheneva ijjhatīti ayamettha adhippāyo veditabbo. **Saṁvejento vā** dibbasampattiyā pamattaṁ sakkaṁ devarājānaṁ, **vīmaṁsanto vā** tāvadeva samadhigataṁ attano iddhibalaṁ. So kirāyasmā[2] khuragge arahattaṁ patvā cintesi "atthi nu kho koci bhikkhu yena pabbajitadivaseyeva arahattaṁ patvā vejayanto pāsādo kampitapubbo"ti. Tato "natthi kocī"ti ñatvā "ahaṁ kampessāmī"ti abhiññābalena vejayantamatthake ṭhatvā pādena paharitvā kampetuṁ nāsakkhi. Atha naṁ sakkassa nāṭakitthiyo āhaṁsu "putta Saṁgharakkhita tvaṁ pūtigandheneva sīsena vejayantaṁ kampetuṁ icchasi, suppatiṭṭhito tāta pāsādo, kathaṁ kampetuṁ sakkhissasī"ti.

Sāmaṇero "imā devatā mayā saddhiṁ keḷiṁ karonti, ahaṁ kho pana ācariyaṁ nālatthaṁ, kahaṁ nu kho me ācariyo sāmuddikamahānāgatthero"ti āvajjetvā "mahāsamudde udakaleṇaṁ māpetvā

---

1. Idaṁ padaṁ Dī-Ṭī 2. 154 piṭṭhe natthi. 2. Dī-Ṭṭha 2. 148 piṭṭhādīsu passitabbaṁ.

divāvihāraṁ nisinno”ti ñatvā tattha gantvā theraṁ vanditvā aṭṭhāsi. Tato naṁ thero “tāta Saṁgharakkhita asikkhitvāva yuddhaṁ paviṭṭhosī”ti vatvā “nāsakkhi tāta vejayantaṁ kampetun”ti pucchi. Ācariyaṁ bhante nālatthanti. Atha naṁ thero “tāta tumhādise akampente añño ko kampessati, diṭṭhapubbaṁ te tāta udakapiṭṭhe gomayakhaṇḍaṁ pilavantaṁ, tāta kapallapūvaṁ paccantaṁ antantena paricchinnanti iminā opammena jānāhī”ti āha. So “vaṭṭissati bhante ettakenā”ti vatvā “pāsādena patiṭṭhitokāsaṁ udakaṁ hotū”ti adhiṭṭhāya vejayantābhimukho agamāsi. Devadhītaro taṁ disvā “ekavāraṁ lajjitvā gato, punapi sāmaṇero eti, punapi etī”ti vadiṁsu. Sakko devarājā “mā mayhaṁ puttena saddhiṁ kathayittha, idāni tena ācariyo laddho khaṇena pāsādaṁ kampessatī”ti āha. Sāmaṇeropi pādaṅguṭṭhena pāsādathūpikaṁ pahari, pāsādo catūhi disāhi oṇamati. Devatā “patiṭṭhātuṁ dehi tāta pāsādassa, patiṭṭhātuṁ dehi tāta pāsādassā”ti viraviṁsu. Sāmaṇero pāsādaṁ yathāṭhāne ṭhapetvā pāsādamatthake ṭhatvā udānaṁ udānesi—

“Ajjevāhaṁ pabbajito, ajja pattāsavakkhayaṁ.
Ajja kampemi pāsādaṁ, aho buddhassuḷāratā.

Ajjevāhaṁ pabbajito -pa- aho dhammassuḷāratā.

Ajjevāhaṁ pabbajito -pa- aho saṁghassuḷāratā”ti.

“Dhammatā esā bhikkhave, yadā bodhisatto tusitakāyā cavitvā mātukucchiṁ okkamatī”ti[1] vatvā “ayañca dasasahassī lokadhātu saṅkampi sampakampi sampavedhī”ti[1], tathā “dhammatā esā bhikkhave, yadā bodhisatto mātukucchimhā nikkhamatī”ti[2] vatvā “ayañca dasasahassī lokadhātu saṅkampi sampakampi sampavedhī”ti[2] ca mahāsattassa gabbhokkantiyaṁ abhijātiñca dhammatāvasena mahāpadāne pathavīkampassa vuttattā itaresupi catūsu ṭhānesu pathavīkampo dhammatāvasenevāti atthato vuttametanti daṭṭhabbaṁ.

---

1. Dī 2. 10 piṭṭhe. 2. Dī 2. 13 piṭṭhe.

Idāni nesaṁ pathavīkampāna kāraṇato pavatti-ākārato ca vibhāgaṁ dassetuṁ **“iti imesū”**ti-ādi vuttaṁ. **Dhātukopenā**ti ukkhepakavātasaṅkhātāya vāyodhātuyā pakopena. **Iddhānubhāvenā**ti ñāṇiddhiyā, kammavipākajiddhiyā vā sabhāvena, tejenāti attho. **Puññatejenā**ti puññānubhāvena, mahābodhisattassa puññabalenāti attho. **Ñāṇatejenā**ti anaññasādhāraṇena paṭivedhañāṇānubhāvena. **Sādhukāradānavasenā**ti yathā anaññasādhāraṇappaṭivedhañāṇānubhāvena abhihatā mahāpathavī abhisambodhiyaṁ kampittha, evaṁ anaññasādhāraṇena desanāñāṇānubhāvena abhihatā mahāpathavī kampittha, taṁ panassā sādhukāradānaṁ viya hotīti “sādhukāradānavasenā”ti vuttaṁ.

Yena pana bhagavā asīti-anubyañjanappaṭimaṇḍitadvattiṁsamahāpurisalakkhaṇavicitrarūpakāyo sabbākāraparisuddhasīlakkhandhādiguṇaratanasamiddhidhammakāyo puññamahattathāmamahatta-iddhimahattayasamahattapaññāmahattānaṁ paramukkaṁsagato asamo asamasamo appaṭipuggalo arahaṁ sammāsambuddho attano attabhāvasaññitaṁ khandhapañcakaṁ kappaṁ vā kappāvasesaṁ vā ṭhapetuṁ samatthopi saṅkhatadhammaparijigucchanākārappavattena ñāṇavisesena tiṇāyapi amaññamāno āyusaṅkhārossajjanavidhinā nirapekkho ossajji. Tadanubhāvābhihatā mahāpathavī āyusaṅkhārossajjane akam pittha. Taṁ panassā kāruññasabhāvasaṇṭhitā viya hotīti vuttaṁ **“kāruññabhāvenā”**ti.

Yasmā bhagavā parinibbānasamaye catuvīsatikoṭisatasahassasaṅkhā samāpattiyo samāpajji, antarantarā phalasamāpattisamāpajjanena tassa pubbabhāge sātisayaṁ tikkhaṁ sūraṁ vipassanāñāṇañca pavattesi. “yadatthañca mayā evaṁ sucirakālaṁ anaññasādhāraṇo paramukkaṁsagato ñāṇasambhāro sambhato, anuttaro ca vimokkho samadhigato, tassa vata me sikhāppattaphalabhūtā accantaniṭṭhā anupādisesaparinibbānadhātu ajja samijjhatī”ti bhiyyo ativiya somanassappattassa bhagavato pītivipphārādiguṇavipulatarānubhāvo parehi asādhāraṇañāṇātisayo udapādi, yassa samāpattibalasamupabrūhitassa ñāṇātisayassa ānubhāvaṁ sandhāya idaṁ vuttaṁ “dveme piṇḍapātā samasamaphalā samasamavipākā”ti

ādi[1], tasmā tassānubhāvena samabhihatā mahāpathavī akampittha, taṁ panassā tassaṁ velāyaṁ ārodanākārappatti viya hotīti **"aṭṭhamo ārodanenā"**ti vuttaṁ.

Idāni saṅkhepato vuttamatthaṁ vivaranto **"mātukucchiṁ okkamante"**ti-ādimāha. **Ayaṁ panattho**ti "sādhukāradānavasenā"ti-ādinā vutta-attho. **Pathavīdevatāya vasenā**ti ettha samuddadevatā viya mahāpathaviyā adhidevatā kira nāma atthi, tādise kāraṇe sati tassā cittavasena ayaṁ mahāpathavī saṅkampati sampakampati sampavedhati. Yathā vātavalāhakadevatānaṁ cittavasena vātā vāyanti, sītuṇha-abbhavassavalāhakadevatānaṁ cittavasena sītādayo bhavanti, tathā hi visākhapuṇṇamāyaṁ abhisambodhi-atthaṁ bodhirukkhamūle nisinnassa lokanāthassa antarāyakaraṇatthaṁ upaṭṭhitaṁ mārabalaṁ vidhamituṁ—

> "Acetanāyaṁ pathavī, aviññāya sukhaṁ dukhaṁ.
> Sāpi dānabalā mayhaṁ, sattakkhattuṁ pakampathā"ti[2].

Vacanasamanantaraṁ mahāpathavī bhijjitvā saparisaṁ māraṁ parivattesi. **Etan**ti sādhukāradānādi. Yadipi natthi acetanattā, dhammatāvasena pana vuttanayena siyāti sakkā vattuṁ. Dhammatā pana atthato dhammabhāvo, so puññadhammassa vā ñāṇadhammassa vā ānubhāvasabhāvoti. Tayidaṁ sabbaṁ vicāritameva. Evañca katvā—

> "Ime dhamme sammasato, sabhāvasarasalakkhaṇe.
> Dhammatejena vasudhā, dasasahassī pakampathā"ti[3]—

ādivacanañca samatthitaṁ hoti.

Ayaṁ pana[4] mahāpathavī aparesupi aṭṭhasu ṭhānesu akampittha mahābhinikkhamane bodhimaṇḍūpasaṅkamane paṁsukūlaggahaṇe paṁsukūladhovane kāḷakārāmasutte gotamakasutte vessantarajātake brahmajāleti. Tattha mahābhinikkhamanabodhimaṇḍūpasaṅkamanesu vīriyabalena akampittha. Paṁsu kūlaggahaṇe "dvisahassadīpaparivāre nāma cattāro mahādīpe pahāya pabbajitvā susānaṁ gantvā paṁsukūlaṁ gaṇhantena dukkaraṁ

---

1. Khu 1. 182, 183 piṭṭhesu.
2. Khu 4. 396 piṭṭhe Cariyāpiṭake.
3. Khu 4. 319 piṭṭhe Buddhavaṁse.
4. Dī-Ṭṭha 1. 120 piṭṭhepi passitabbaṁ.

bhagavatā katan"ti acchariyavegābhihatā akampittha. Paṁsukūladhovanavessantarajātakesu akālakampanena akampittha. **Kāḷakārāma**[1] **gotamakasuttesu**[2] "ahaṁ sakkhī bhagavā"ti sakkhibhāvena akampittha. **Brahmajāle**[3] pana dvāsaṭṭhiyā diṭṭhigatesu vijaṭetvā niggumbaṁ katvā desiyamānesu sādhukāradānavasena akampitthāti veditabbā.

Na kevalañca etesuyeva ṭhānesu pathavī akampittha, atha kho tīsu saṅgahesupi mahāmahindattherassa imaṁ dīpaṁ āgantvā jotivane nisīditvā dhammaṁ desitadivasepi akampittha. Kalyāṇiyamahāvihāre ca piṇḍapātiyattherassa cetiyaṅgaṇaṁ sammajjitvā tattheva nisīditvā buddhārammaṇaṁ pītiṁ gahetvā imaṁ suttantaṁ āraddhassa suttapariyosāne udakapariyantaṁ katvā akampittha. Lohapāsādassa pācīna-ambalaṭṭhikaṭṭhānaṁ nāma ahosi, tattha nisīditvā dīghabhāṇakattherā brahmajālasuttaṁ ārabhiṁsu. Tesaṁ sajjhāyapariyosānepi udakapariyantameva katvā pathavī akampittha.

Yadi evaṁ "aṭṭhime ānanda hetū aṭṭha paccayā mahato bhūmicālassa pātubhāvāyā"ti kasmā aṭṭheva hetū vuttāti? Niyamahetubhāvato. Imeyeva hi aṭṭha hetū niyamanti, nāññe. Te hi kadāci sambhavantīti aniyamabhāvato na gaṇitā. Vuttaṁ hetaṁ nāgasenattherena **milindapañhe**[4]—

> "Aṭṭhime bhikkhave hetū aṭṭha paccayā mahato bhūmicālassa pātubhāvāyāti. Yaṁ vessantarena raññā mahādāne dīyamāne sattakkhattuṁ mahāpathavī kampitā, tañca pana akālikaṁ kadācuppattikaṁ aṭṭhahi hetūhi vippamuttaṁ, tasmā agaṇitaṁ aṭṭhahi hetūhi.
>
> Yathā mahārāja loke tayoyeva meghā gaṇīyanti vassiko hemantiko pāvusakoti. Yadi te muñcitvā añño megho pavassati, na so megho gaṇīyati sammatehi meghehi, akālameghotveva saṅkhaṁ gacchati, evameva kho mahārāja vessantarena raññā mahādāne

---

1. Aṁ 1. 333 piṭṭhe.
2. Aṁ 1. 280 piṭṭhe.
3. Dī 1. 1, 43 piṭṭhesu.
4. Khu 11. 119 piṭṭhe.

dīyamāne yaṁ sattakkhattuṁ mahāpathavī kampitā, akālikaṁ etaṁ kadācuppattikaṁ aṭṭhahi hetūhi vippamuttaṁ, na taṁ gaṇīyati aṭṭhahi hetūhi.

Yathā vā pana mahārāja himavantā pabbatā pañca nadisatāni sandanti, tesaṁ mahārāja pañcannaṁ nadisatānaṁ daseva nadiyo nadigaṇanāya gaṇīyanti. Seyyathidaṁ? Gaṅgā yamunā aciravatī sarabhū mahī sindhu sarassatī vetravatī vītaṁsā candabhāgāti. Avasesā nadiyo nadigaṇanāya agaṇitā. Kiṁ kāraṇā? na tā nadiyo dhuvasalilā, evameva kho mahārāja vessantarena raññā mahādāne dīyamāne yaṁ sattakkhattuṁ mahāpathavī kampitā, akālikaṁ etaṁ kadācuppattikaṁ aṭṭhahi hetūhi vippamuttaṁ, na taṁ gaṇīyati aṭṭhahi hetūhi.

Yathā vā pana mahārāja rañño satampi dvisatampi tisatampi amaccā honti, tesaṁ chayeva janā amaccagaṇanāya gaṇīyanti. Seyyathidaṁ? Senāpati purohito akkhadasso bhaṇḍāgāriko chattaggāhako khaggaggāhako, eteyeva amaccagaṇanāya gaṇīyanti. Kiṁkāraṇā? Yuttattā rājaguṇehi. Avasesā agaṇitā, sabbe amaccātveva saṅkhaṁ gacchanti, evameva kho mahārāja vessantarena raññā mahādāne dīyamāne yaṁ sattakkhattuṁ mahāpathavī kampitā, akālikaṁ etaṁ kadācuppattikaṁ aṭṭhahi hetūhi vippamuttaṁ, na taṁ gaṇīyati aṭṭhahi hetūhī”ti.

Bhūmicālasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Cāpālavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

(8) 3. Yamakavagga

1. Saddhāsuttādivaṇṇanā

71-80. Aṭṭhamassa paṭhamādīni uttānatthāneva. Dasame kucchitaṁ sīdatīti **kusīto** da-kārassa ta-kāraṁ katvā. Yassa dhammassa

vasena puggalo "kusīto"ti vuccati, so kusitabhāvo idha kusita-saddena vutto. Vināpi hi bhāvajotanasaddaṁ bhāvattho viññāyati yathā "paṭassa sukkan"ti, tasmā kusītabhāvavatthūnīti attho. Tenāha **"kosajjakāraṇānīti attho"**ti. Kammaṁ nāma samaṇasāruppaṁ īdisanti āha **"cīvaravicāraṇādī"**ti. **Vīriyan**ti padhānavīriyaṁ. Taṁ pana caṅkamanavasena karaṇe kāyikantipi vattabbataṁ labhatīti āha **"duvidhampī"**ti. **Pattiyā**ti pāpuṇanatthaṁ. **Osīdanan**ti bhāvanānuyoge saṅkoco. Māsehi ācitaṁ nicitaṁ viyāti **māsācitaṁ,** taṁ maññe. Yasmā māsā tintā visesena garukā honti, tasmā **"yathā tintamāso"**ti-ādi vuttaṁ. **Vuṭṭhito hoti** gilānabhāvāti adhippāyo.

Tesanti ārambhavatthūnaṁ. **Imināva nayenā**ti iminā kusītavatthūsu vutteneva nayena "duvidhampi vīriyaṁ ārabhatī"ti-ādinā. **Idaṁ paṭhaman**ti "idaṁ handāhaṁ vīriyaṁ ārabhāmī"ti, "evaṁ bhāvanāya abbhussahanaṁ paṭhamaṁ ārambhavatthū"ti-ādinā ca attho veditabbo. Yathā tathā paṭhamaṁ pavattaṁ abbhussahanaṁ hi upari vīriyārambhassa kāraṇaṁ hoti. Anurūpapaccavekkhaṇasahitāni hi abbhussahanāni tammūlakāni vā paccavekkhaṇāni aṭṭha ārambhavatthūnīti veditabbāni.

Saddhāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Yamakavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

81-626. Sesaṁ uttānameva.

Iti manorathapūraṇiyā aṅguttaranikāyaṭṭhakathāya

Aṭṭhakanipātavaṇṇanāya anuttānatthadīpanā samattā.

Navakanipāta

1. Paṭhamapaṇṇāsaka

1. Sambodhivagga

1. Sambodhisuttādivaṇṇanā

1-2. Navakanipātassa paṭhamadutiyesu natthi vattabbaṁ.

3. Meghiyasuttavaṇṇanā

3. Tatiye[1] **meghiyo**ti tassa therassa nāmaṁ. **Upaṭṭhāko hotī**ti paricārako hoti. Bhagavato hi paṭhamabodhiyaṁ upaṭṭhākā anibaddhā ahesuṁ. Ekadā nāgasamalo, ekadā nāgito, ekadā upavāṇo, ekadā sunakkhatto, ekadā cundo samaṇuddeso, ekadā sāgato, ekadā meghiyo, tadāpi meghiyattherova upaṭṭhāko hoti. Tenāha **"tena kho pana samayena āyasmā meghiyo bhagavato upaṭṭhāko hotī"**ti.

Kimikāḷāyāti kāḷakimīnaṁ bahulatāya "kimikāḷā"ti laddhanāmāya nadiyā. **Jaṅghāvihāran**ti ciranisajjāya jaṅghāsu uppannakilamathavinodanatthaṁ vicaraṇaṁ. **Pāsādikan**ti aviraḷarukkhatāya siniddhapattatāya ca passantānaṁ pasādaṁ āvahatīti pāsādikaṁ. Sandacchāyatāya manuññabhūmibhāgatāya ca anto paviṭṭhānaṁ pītisomanassajananaṭṭhena cittaṁ rametīti **ramaṇīyaṁ. Alan**ti pariyattaṁ, yuttantipi attho. **Padhānatthikassā**ti padhānena bhāvanānuyogena atthikassa. Yasmā so padhānakamme yutto padhānakammiko nāma hoti, tasmā vuttaṁ **"padhānakammikassā"**ti. **Āgaccheyyāhan**ti āgaccheyyaṁ ahaṁ. Therena kira pubbe taṁ ṭhānaṁ anuppaṭipāṭiyā pañca jātisatāni raññā eva satā anubhūtapubbaṁ uyyānaṁ ahosi, tenassa diṭṭhamatteyeva tattha viharituṁ cittaṁ nami.

---

1. Udāna-Ṭṭha 196 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

Yāva aññopi koci bhikkhu āgacchatīti añño kocipi bhikkhu mama santikaṁ yāva āgacchati, tāva āgamehīti attho. "Koci bhikkhu dissatī"tipi pāṭho, "āgacchatū"tipi paṭhanti, tathā "dissatū"tipi. **Natthi kiñci uttari karaṇīyan**ti catūsu saccesu catūhi maggehi pariññādīnaṁ soḷasannaṁ kiccānaṁ katattā abhisambodhiyā vā adhigatattā tato aññaṁ uttari karaṇīyaṁ nāma natthi. **Catūsu saccesu catunnaṁ kiccānaṁ katattā**ti idaṁ pana maggavasena labbhamānaṁ bhedaṁ anupekkhitvā vuttaṁ. **Atthi katassa paṭicayo**ti mayhaṁ santāne nipphāditassa sīlādidhammassa ariyamaggassa anadhigatattā tadatthaṁ puna vaḍḍhanasaṅkhāto paṭicayo atthi, icchitabboti attho.

Tividhanāṭakaparivāroti mahantitthiyo majjhimitthiyo atitaruṇitthiyoti evaṁ vadhūkumārikakaññāvatthāhi tividhāhi nāṭakitthīhi parivuto. **Akusalavitakkehī**ti yathāvuttehi kāmavitakkādīhi. Apare pana "tasmiṁ vanasaṇḍe pupphaphalapallavādīsu lobhavasena kāmavitakko, kharassarānaṁ pakkhi-ādīnaṁ saddassavanena byāpādavitakko, leḍḍu-ādīhi tesaṁ viheṭhanādhippāyena vihiṁsāvitakko. 'Idhevāhaṁ vaseyyan'ti tattha sāpekkhatāvasena vā kāmavitakko, vanacarake tattha tattha disvā tesu cittadubbhanena byāpādavitakko, tesaṁ viheṭhanādhippāyena vihiṁsāvitakko tassa uppajjatī"ti vadanti. Yathā tathā vā tassa micchāvitakkappavattiyeva acchariyakāraṇaṁ. **Acchariyaṁ vata bho**ti garahaṇacchariyaṁ nāma kiretaṁ. Yathā āyasmā ānando bhagavato valiyagattaṁ disvā avoca "acchariyaṁ bhante abbhutaṁ bhante"ti[1]. **Samparivāritā**ti vokiṇṇā. Attani garumhi ca ekattepi bahuvacanaṁ dissati. "Anvāsatto"tipi pāṭho. Kasmā panassa bhagavā tattha gamanaṁ anujāni? "Ananuññātopi cāyaṁ maṁ ohāya gacchissateva, paricārakāmatāya maññe bhagavā gantuṁ na detīti cassa siyā aññathattaṁ, tadassa dīgharattaṁ ahitāya dukkhāya saṁvatteyyā"ti anujāni.

Evaṁ tasmiṁ attano pavattiṁ ārocetvā nisinne athassa bhagavā sappāyadhammaṁ desento **"aparipakkāya meghiya cetovimuttiyā"**ti-ādimāha. Tattha **"aparipakkāyā"**ti paripākaṁ appattāya.

---

1. Saṁ 3. 190 piṭṭhe.

Cetovimuttiyāti kilesehi cetaso vimuttiyā. Pubbabhāge hi tadaṅgavasena ceva vikkhambhanavasena ca cetaso vimutti hoti, aparabhāge samucchedavasena ceva paṭippassaddhivasena ca. Sāyaṁ vimutti heṭṭhā vitthārato kathitāva, tasmā tattha vuttanayena veditabbā. Tattha vimuttiparipācanīyehi dhammehi āsaye paripācite sodhite vipassanāya maggagabbhaṁ gaṇhantiyā paripākaṁ gacchantiyā cetovimutti paripakkā nāma hoti, tadabhāve aparipakkā.

Katame pana vimuttiparipācanīyā dhammā? Saddhindriyādīnaṁ visuddhikaraṇavasena pannarasa dhammā veditabbā. Vuttaṁ hetaṁ—

> "Assaddhe puggale parivajjayato, saddhe puggale sevato bhajato payirupāsato, pasādanīye suttante paccavekkhato imehi tīhākārehi saddhindriyaṁ visujjhati.
>
> Kusīte puggale parivajjayato, āraddhavīriye puggale sevato bhajato payirupāsato, sammappadhāne paccavekkhato imehi tīhākārehi vīriyindriyaṁ visujjhati.
>
> Muṭṭhassatī puggale parivajjayato, upaṭṭhitassatī puggale sevato bhajato payirupāsato, satipaṭṭhāne paccavekkhato imehi tīhākārehi satindriyaṁ visujjhati.
>
> Asamāhite puggale parivajjayato, samāhite puggale sevato bhajato payirupāsato, jhānavimokkhe paccavekkhato imehi tīhākārehi samādhindriyaṁ visujjhati.
>
> Duppaññe puggale parivajjayato, paññavante puggale sevato bhajato payirupāsato, gambhīrañāṇacariyaṁ paccavekkhato imehi tīhākārehi paññindriyaṁ visujjhati.
>
> Iti ime pañca puggale parivajjayato, pañca puggale sevato bhajato payirupāsato, pañca suttante paccavekkhato imehi pannarasahi ākārehi imāni pañcindriyāni visujjhantī"ti[1].

---

1. Khu 9. 198 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

Aparehipi pannarasahi ākārehi imāni pañcindriyāni visujjhanti. Aparepi pannarasa dhammā vimuttiparipācanīyā. Saddhāpañcamāni indriyāni, aniccasaññā anicce dukkhasaññā dukkhe anattasaññā pahānasaññā virāgasaññāti imā pañca nibbedhabhāgiyā saññā, kalyāṇamittatā, sīlasaṁvaro, abhisallekhatā, vīriyārambho, nibbedhikapaññāti. Tesu veneyyadamanakusalo satthā veneyyassa meghiyattherassa ajjhāsayavasena idha kalyāṇamittatādayo vimuttiparipācanīye dhamme dassento **"pañca dhammā paripakkāya saṁvattantī"**ti vatvā te vitthārento **"idha meghiya bhikkhu kalyāṇamitto hotī"**ti-ādimāha.

Tattha **kalyāṇamitto**ti kalyāṇo bhaddo sundaro mitto etassāti kalyāṇamitto. Yassa sīlādiguṇasampanno "aghassa tātā hitassa vidhātā"ti evaṁ sabbākārena upakāro mitto hoti, so puggalo kalyāṇamittova. Yathāvuttehi kalyāṇapuggaleheva sabbiriyāpathesu saha ayati pavattati, na vinā tehīti **kalyāṇasahāyo.** Kalyāṇapuggalesu eva cittena ceva kāyena ca ninnapoṇapabbhārabhāvena pavattatīti **kalyāṇasampavaṅko.** Padattayena kalyāṇamittasaṁsagge ādaraṁ uppādeti. **Ayaṁ** kalyāṇamittatāsaṅkhāto brahmacariyavāsassa ādibhāvato sabbesañca kusaladhammānaṁ bahukāratāya padhānabhāvato ca imesu pañcasu dhammesu ādito vuttattā **paṭhamo** anavajja**dhammo** avisuddhānaṁ saddhādīnaṁ visuddhikaraṇavasena **cetovimuttiyā paripakkāya saṁvattati.** Ettha ca kalyāṇamittassa bahukāratā padhānatā ca "upaḍḍhamidaṁ bhante brahmacariyassa yadidaṁ kalyāṇamittatā"ti vadantaṁ dhammabhaṇḍāgārikaṁ "mā hevaṁ ānandā"ti dvikkhattuṁ paṭisedhetvā "sakalameva hidaṁ ānanda brahmacariyaṁ yadidaṁ kalyāṇamittatā kalyāṇasahāyatā"ti-ādisuttapadehi[1] veditabbā.

Puna caparanti puna ca aparaṁ dhammajātaṁ. **Sīlavā**ti ettha kenaṭṭhena sīlaṁ? Sīlanaṭṭhena sīlaṁ. Kimidaṁ sīlanaṁ nāma? Samādhānaṁ, kāyakammādīnaṁ susīlyavasena avippakiṇṇatāti attho. Atha vā upadhāraṇaṁ, jhānādikusaladhammānaṁ patiṭṭhānavasena ādhārabhāvoti attho. Tasmā sīleti, sīlatīti vā sīlaṁ. Ayaṁ tāva saddalakkhaṇanayena sīlaṭṭho.

---

1. Saṁ 1. 88; Saṁ 3. 2 piṭṭhesu.

Apare pana "siraṭṭho sīlaṭṭho, sītalaṭṭho sīlaṭṭho"ti niruttinayena atthaṁ vaṇṇenti. Tayidaṁ pāripūrito atisayato vā sīlaṁ assa atthīti **sīlavā,** sīlasampannoti attho.

Yathā ca sīlavā hoti sīlasampanno, taṁ dassetuṁ **"pātimokkhasaṁvarasaṁvuto"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **pātimokkhan**ti sikkhāpadasīlaṁ. Taṁ hi yo naṁ pāti rakkhati, taṁ mokkheti moceti āpāyikādīhi dukkhehīti pātimokkhaṁ. Saṁvaraṇaṁ saṁvaro, kāyavācāhi avītikkamo. Pātimokkhameva saṁvaro pātimokkhasaṁvaro, tena saṁvuto pihitakāyavācoti **pātimokkhasaṁvarasaṁvuto.** Idamassa tasmiṁ sīle patiṭṭhitabhāvaparidīpanaṁ. **Viharatī**ti tadanurūpavihārasamaṅgibhāvaparidīpanaṁ. **Ācāragocarasampanno**ti heṭṭhā pātimokkhasaṁvarassa upari visesānaṁ yogassa ca upakāradhammaparidīpanaṁ. **Aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī**ti pātimokkhasīlato acavanadhammatāparidīpanaṁ. **Samādāyā**ti sikkhāpadānaṁ anavasesato ādānaparidīpanaṁ. **Sikkhatī**ti sikkhāya samaṅgibhāvaparidīpanaṁ. **Sikkhāpadesū**ti sikkhitabbadhammaparidīpanaṁ.

Aparo nayo—kilesānaṁ balavabhāvato pāpakiriyāya sukarabhāvato puññakiriyāya ca dukkarabhāvato bahukkhattuṁ apāyesu patanasīloti pātī, puthujjano. Aniccatāya vā bhavādīsu kammavegukkhitto ghaṭiyantaṁ viya anavaṭṭhānena paribbhamanato gamanasīloti pātī. Maraṇavasena vā tamhi tamhi sattanikāye attabhāvassa patanasīlo vā pātī, sattasantāno, cittameva vā. Taṁ pātinaṁ saṁsāradukkhato mokkhetīti **pātimokkhaṁ.** Cittassa hi vimokkhena satto "vimutto"ti vuccati. Vuttaṁ hi "cittavodānā visujjhantī"ti[1], "anupādāya āsavehi cittaṁ vimuttan"ti[2] ca.

Atha vā avijjādihetunā saṁsāre patati gacchati pavattatīti pāti. "Avijjānīvaraṇānaṁ sattānaṁ taṇhāsaṁyojanānaṁ sandhāvataṁ saṁsaratan"ti[3] hi vuttaṁ. Tassa pātino sattassa taṇhādisaṁkilesattayato mokkho etenāti **pātimokkhaṁ.**

---

1. Saṁ 2. 123 piṭṭhe. 2. Vi 3. 24 piṭṭhe. 3. Saṁ 1. 387 piṭṭhe.

Atha vā pāteti vinipāteti dukkheti pāti, cittaṁ. Vuttaṁ hi "cittena nīyatī loko, cittena parikassatī"ti[1]. Tassa pātino mokkho etenāti **pātimokkhaṁ.** Patati vā etena apāyadukkhe saṁsāradukkhe cāti pāti, taṇhādisaṁkileso. Vuttaṁ hi "taṇhā janeti purisaṁ[2]. Taṇhādutiyo puriso"ti[3] ca ādi. Tato pātito mokkhoti **pātimokkhaṁ.**

Atha vā patati etthāti pāti, cha ajjhattikabāhirāni āyatanāni. Vuttaṁ hi "chasu loko samuppanno, chasu kubbati santhavan"ti[4]. Tato cha-ajjhattikabāhirāyatanasaṅkhātato pātito mokkhoti **pātimokkhaṁ.** Atha vā pāto vinipāto assa atthīti pātī, saṁsāro. Tato mokkhoti **pātimokkhaṁ.** Atha vā sabbalokādhipatibhāvato dhammissaro bhagavā patīti vuccati, muccati etenāti mokkho, patino mokkho tena paññattattāti patimokkho, patimokkho eva **pātimokkhaṁ.** Sabbaguṇānaṁ vā mūlabhāvato uttamaṭṭhena pati ca so yathāvuttenatthena mokkho cāti patimokkho, patimokkho eva **pātimokkhaṁ.** Tathā hi vuttaṁ "pātimokkhanti ādimetaṁ mukhametaṁ pamukhametan"ti[5] vitthāro.

Atha vā **pa**-iti pakāre, **atī**ti accantatthe nipāto, tasmā pakārehi accantaṁ mokkhetīti **pātimokkhaṁ.** Idaṁ hi sīlaṁ sayaṁ tadaṅgavasena, samādhisahitaṁ paññāsahitañca vikkhambhanavasena samucchedavasena accantaṁ mokkheti mocetīti **pātimokkhaṁ.** Pati pati mokkhoti vā patimokkho, tamhā tamhā vītikkamadosato paccekaṁ mokkhoti attho. Patimokkho eva **pātimokkhaṁ.** Mokkhoti vā nibbānaṁ, tassa mokkhassa paṭibimbabhūtoti patimokkho. Sīlasaṁvaro hi sūriyassa aruṇuggamanaṁ viya nibbānassa udayabhūto tappaṭibhāgova yathārahaṁ kilesanibbāpanato. Patimokkhoyeva **pātimokkhaṁ.** Atha vā mokkhaṁ pati vattati, mokkhābhimukhanti vā patimokkhaṁ, patimokkhameva **pātimokkhan**ti evaṁ tāva ettha pātimokkhasaddassa attho veditabbo.

---

1. Saṁ 1. 36 piṭṭhe. 2. Saṁ 1. 34 piṭṭhe. 3. Aṁ 1. 316; Khu 1. 201, 268 piṭṭhesu.
4. Khu 1. 304 piṭṭhe. 5. Vi 3. 141 piṭṭhe.

Saṁvarati pidahati etenāti saṁvaro, pātimokkhameva saṁvaroti pātimokkhasaṁvaro. Atthato pana tato tato vītikkamitabbato viratiyo cetanā ca, tena pātimokkhasaṁvarena upeto samannāgato **pātimokkhasaṁvarasaṁvuto.** Vuttaṁ hetaṁ bhagavatā "iminā pātimokkhasaṁvarena upeto hoti samupeto upagato sampanno samannāgato, tena vuccati pātimokkhasaṁvarasaṁvuto"ti[1].

Viharatīti iriyāpathavihārena viharati iriyati vattati. **Ācāragocarasampanno**ti veḷudānādimicchājīvassa kāyapāgabbhiyādīnañca akaraṇena sabbaso anācāraṁ vajjetvā kāyiko avītikkamo, vācasiko avītikkamo, kāyikavācasiko avītikkamoti evaṁ vuttabhikkhu sāruppa-ācārasampattiyā vesiyādi-agocaraṁ vajjetvā piṇḍapātādi-atthaṁ upasaṅkamituṁ yuttaṭṭhānasaṅkhātagocaracaraṇena ca sampannattā ācāragocarasampanno.

Apica yo bhikkhu satthari sagāravo sappatisso sabrahmacārīsu sagāravo sappatisso hirottappasampanno sunivattho supāruto pāsādikena abhikkantena paṭikkantena ālokitena vilokitena samiñjitena pasāritena iriyāpathasampanno indriyesu guttadvāro bhojane mattaññū jāgariyaṁ anuyutto satisampajaññena samannāgato appiccho santuṭṭho pavivitto asaṁsaṭṭho ābhisamācārikesu sakkaccakārī garucittīkārabahulo viharati, ayaṁ vuccati **ācārasampanno.**

Gocaro pana upanissayagocaro ārakkhagocaro upanibandhagocaroti tividho. Tattha yo dasakathāvatthuguṇasamannāgato vuttalakkhaṇo kalyāṇamitto, yaṁ nissāya assutaṁ suṇāti, sutaṁ pariyodāpeti, kaṅkhaṁ vitarati, diṭṭhiṁ ujuṁ karoti, cittaṁ pasādeti, yassa ca anusikkhanto saddhāya vaḍḍhati, sīlena, sutena, cāgena, paññāya vaḍḍhati, ayaṁ vuccati **upanissayagocaro.**

Yo bhikkhu antaragharaṁ paviṭṭho vīthiṁ paṭipanno okkhittacakkhu yugamattadassī saṁvuto gacchati, na hatthiṁ olokento, na assaṁ, na

---

1. Abhi 2. 255 piṭṭhe Vibhaṅge.

rathaṁ, na pattiṁ, na itthiṁ, na purisaṁ olokento, na uddhaṁ ullokento, na adho olokento, na disāvidisaṁ pekkhamāno gacchati, ayaṁ **ārakkhagocaro.**

Upanibandhagocaro pana cattāro satipaṭṭhānā, yattha bhikkhu attano cittaṁ upanibandhati. Vuttaṁ hetaṁ bhagavatā "ko ca bhikkhave bhikkhuno gocaro sako pettiko visayo, yadidaṁ cattāro satipaṭṭhānā"ti[1]. Tattha upanissayagocarassa pubbe vuttattā itaresaṁ vasenettha gocaro veditabbo. Iti yathāvuttāya ācārasampattiyā imāya ca gocarasampattiyā samannāgatattā **ācāragocarasampanno.**

Aṇumattesu vajjesu bhayadassāvīti appamattakattā aṇuppamāṇesu assatiyā asañcicca āpannasekhiya-akusalacittuppādādibhedesuvajjesu bhayadassanasīlo. Yo hi bhikkhu paramāṇumattaṁ vajjaṁ aṭṭhasaṭṭhiyojanasatasahassubbedhasinerupabbatarājasadisaṁ[2] katvā passati, yopi sabbalahukaṁ dubbhāsitamattaṁ pārājikasadisaṁ katvā passati, ayampi aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī nāma. **Samādāya sikkhati sikkhāpadesū**ti yaṁkiñci sikkhāpadesu sikkhitabbaṁ, taṁ sabbena sabbaṁ sabbathā sabbaṁ anavasesaṁ samādiyitvā sikkhati, vattati pūretīti attho.

Abhisallekhikāti ativiya kilesānaṁ sallekhanīyā, tesaṁ tanubhāvāya pahānāya yuttarūpā. **Cetovigaraṇasappāyā**ti cetaso paṭicchādakānaṁ nīvaraṇānaṁ dūrībhāvakaraṇena cetovivaraṇasaṅkhātānaṁ samathavipassanānaṁ sappāyā, samathavipassanācittasseva vā vivaraṇāya pākaṭīkaraṇāya vā sappāyā upakārikāti cetovivaraṇasappāyā.

Idāni yena nibbidādi-āvahaṇena ayaṁ kathā abhisallekhikā cetovivaraṇasappāyā ca nāma hoti, taṁ dassetuṁ **"ekantanibbidāyā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **ekantanibbidāyā**ti ekaṁseneva vaṭṭadukkhato nibbindanatthāya. **Virāgāya nirodhāyā**ti tasseva virajjanatthāya ca nirujjhanatthāya ca. **Upasamāyā**ti sabbakilesavūpasamāya. **Abhiññāyā**ti

---

1. Saṁ 3. 128 piṭṭhe.
2. Paramāṇumattaṁ aṭṭhasaṭṭhiyojanasahassādhikayojanasatasahassubbedhasine-rupabbatarājasadisaṁ (Ka) Itivuttaka-Ṭṭha 293 piṭṭhe ceva Visuddhi-Ṭī 1. 46 piṭṭhe ca passitabbaṁ.

sabbassapi abhiññeyyassa abhijānanāya. **Sambodhāyā**ti catumaggasambodhāya. **Nibbānāyā**ti anupādisesanibbānāya. Etesu hi ādito tīhi padehi vipassanā vuttā, dvīhi nibbānaṁ vuttaṁ. Samathavipassanā ādiṁ katvā nibbānapariyosāno ayaṁ sabbo uttarimanussadhammo dasakathāvatthulābhino sijjhatīti dasseti.

Idāni taṁ kathaṁ vibhajitvā dassento **"appicchakathā"**ti-ādimāha. Tattha **appiccho**ti ni-iccho, tassa kathā **appicchakathā,** appicchabhāvappaṭisaṁyuttakathā vā **appicchakatā.** Ettha ca atriccho pāpiccho mahiccho appicchoti icchāvasena cattāro puggalā. Tesu attanā yathāladdhena lābhena atitto uparūpari lābhaṁ icchanto **atriccho** nāma. Yaṁ sandhāya—

"Catubbhi aṭṭhajjhagamā, aṭṭhāhipi ca soḷasa.
Soḷasāhi ca bāttiṁsa, atricchaṁ cakkamāsado.
Icchāhatassa posassa, cakkaṁ bhamati matthake"ti[1] ca,

"Atricchaṁ atilobhena, atilobhamadena cā"ti[2] ca vuttaṁ.

Lābhasakkārasilokanikāmayamānāya asantaguṇasambhāvanādhippāyo **pāpiccho.** Yaṁ sandhāya vuttaṁ "idhekacco assaddho samāno 'saddhoti maṁ jano jānātū'ti icchati, dussīlo samāno 'sīlavāti maṁ jano jānātū'ti icchatī"ti-ādi[3].

Santaguṇasambhāvanādhippāyo paṭiggahaṇe amattaññū **mahiccho,** yaṁ sandhāya vuttaṁ "idhekacco saddho samāno 'saddhoti maṁ jano jānātū'ti icchati, sīlavā samāno 'sīlavāti maṁ jano jānātū'ti icchatī"ti-ādi[3]. Duttappiyatāya hissa vijātamātāpi cittaṁ gahetuṁ na sakkoti. Tenetaṁ vuccati—

"Aggikkhandho samuddo ca, mahiccho cāpi puggalo.
Sakaṭena paccaye dentu, tayopete atappayā"ti.

Ete pana atricchatādayo dose ārakā vivajjetvā santaguṇaniguhanādhippāyo paṭiggahaṇe ca mattaññū **appiccho.** Attani vijjamānampi

---

1. Khu 5. 132 piṭṭhe Jātake.
2. Khu 5. 65 piṭṭhe Jātake.
3. Abhi 2. 364 piṭṭhe Vibhaṅge.

guṇaṁ paṭicchādetukāmatāya saddho samāno "saddhoti maṁ jano jānātū"ti na icchati, sīlavā, bahussuto, pavivitto, āraddhavīriyo, upaṭṭhitassati, samāhito, paññavā samāno "paññavāti maṁ jano jānātū"ti na icchati. Svāyaṁ paccayappiccho dhutaṅgappiccho pariyatti-appiccho adhigamappicchoti catubbidho. Tattha **catūsu paccayesu appiccho** paccayadāyakaṁ deyyadhammaṁ attano thāmañca oloketvā sacepi hi deyyadhammo bahu hoti, dāyako appaṁ dātukāmo, dāyakassa vasena appameva gaṇhāti. Deyyadhammo ce appo, dāyako bahuṁ dātukāmo, deyyadhammassa vasena appameva gaṇhāti. Deyyadhammopi ce bahu, dāyakopi bahuṁ dātukāmo, attano thāmaṁ ñatvā pamāṇayuttameva gaṇhāti. Evarūpo hi bhikkhu anuppannaṁ lābhaṁ uppādeti, uppannaṁ lābhaṁ thāvaraṁ karoti, dāyakānaṁ cittaṁ ārādheti. Dhutaṅgasamādānassa pana attani atthibhāvaṁ na jānāpetukāmo **dhutaṅgappiccho.** Yo attano bahussutabhāvaṁ jānāpetuṁ na icchati, ayaṁ **pariyatti-appiccho.** Yo pana sotāpannādīsu aññataro hutvā sabrahmacārīnampi attano sotāpannādibhāvaṁ jānāpetuṁ na icchati, ayaṁ **adhigamappiccho.** Evametesaṁ appicchānaṁ yā appicchatā, tassā saddhiṁ sandassanādividhinā anekākāravokārānisaṁsavibhāvanavasena sappaṭipakkhassa atricchatādibhedassa icchācārassa ādīnavavibhāvanavasena ca pavattā kathā **appicchakathā.**

Santuṭṭhikathāti ettha **santuṭṭhī**ti sakena attanā laddhena tuṭṭhi santuṭṭhi. Atha vā visamaṁ paccayicchaṁ pahāya samaṁ tuṭṭhi santuṭṭhi, santena vā vijjamānena tuṭṭhi santuṭṭhi. Vuttañcetaṁ—

"Atītaṁ nānubaddho so[1], nappajappamanāgataṁ.
Paccuppannena yāpento, santuṭṭhoti pavuccatī"ti.

Sammā vā ñāyena bhagavatā anuññātavidhinā paccayehi tuṭṭhi santuṭṭhi, atthato itarītarapaccayasantoso, so dvādasavidho hoti. Kathaṁ? Cīvare yathālābhasantoso, yathābalasantoso, yathāsāruppasantosoti tividho. Evaṁ piṇḍapātādīsu.

1. Nānusocanto (Udāna-Ṭṭha 207 piṭṭhe.)

Tatrāyaṁ pabhedavaṇṇanā—idha bhikkhu cīvaraṁ labhati sundaraṁ vā asundaraṁ vā, so teneva yāpeti, aññaṁ na pattheti, labhantopi na gaṇhāti, ayamassa **cīvare yathālābhasantoso.** Atha pana pakatidubbalo vā hoti ābādhajarābhibhūto vā, garucīvaraṁ pārupanto kilamati, so sabhāgena bhikkhunā saddhiṁ taṁ parivattetvā lahukena yāpentopi santuṭṭhova hoti, ayamassa **cīvare yathābalasantoso.** Aparo paṇītapaccayalābhī hoti, so paṭṭacīvarādīnaṁ[1] aññataraṁ mahagghacīvaraṁ bahūni vā labhitvā "idaṁ therānaṁ cirapabbajitānaṁ bahussutānaṁ anurūpaṁ, idaṁ gilānānaṁ dubbalānaṁ appalābhīnaṁ hotū"ti tesaṁ datvā attanā saṅkārakūṭādito vā nantakāni uccinitvā saṁghāṭiṁ katvā tesaṁ vā purāṇacīvarāni gahetvā dhārentopi santuṭṭhova hoti, ayamassa **cīvare yathāsāruppasantoso.**

Idha pana bhikkhu piṇḍapātaṁ labhati lūkhaṁ vā paṇītaṁ vā, so teneva yāpeti, aññaṁ na pattheti, labhantopi na gaṇhāti, ayamassa **piṇḍapāte yathālābhasantoso.** Atha pana ābādhiko hoti, lūkhaṁ paṇītaṁ pakativiruddhaṁ byādhiviruddhaṁ vā piṇḍapātaṁ bhuñjitvā gāḷhaṁ rogābādhaṁ pāpuṇāti, so sabhāgassa bhikkhuno datvā tassa hatthato sappāyabhojanaṁ bhuñjitvā samaṇadhammaṁ karontopi santuṭṭhova hoti, ayamassa **piṇḍapāte yathābalasantoso.** Aparo bahuṁ paṇītaṁ piṇḍapātaṁ labhati, so "ayaṁ piṇḍapāto cirapabbajitānaṁ anurūpo"ti cīvaraṁ viya tesaṁ datvā tesaṁ vā sesakaṁ attanā piṇḍāya caritvā missakāhāraṁ vā bhuñjantopi santuṭṭhova hoti, ayamassa **piṇḍapāte yathāsāruppasantoso.**

Idha pana bhikkhuno senāsanaṁ pāpuṇāti manāpaṁ vā amanāpaṁ vā antamaso tiṇasanthārakampi, so teneva santussati, puna aññaṁ sundarataraṁ pāpuṇāti, taṁ na gaṇhāti, ayamassa **senāsane yathālābhasantoso.** Atha pana ābādhiko hoti dubbalo vā, pakativiruddhaṁ vā so byādhiviruddhaṁ vā senāsanaṁ labhati, yatthassa vasato aphāsuhoti, so taṁ sabhāgassa bhikkhuno datvā tassa santake sappāyasenāsane vasitvā samaṇadhammaṁ karontopi santuṭṭhova hoti,

---

1. Pattacīvarādīnaṁ (Ka)

ayamassa **senāsane yathābalasantoso.** Aparo sundaraṁ senāsanaṁ pattampi na sampaṭicchati "paṇītasenāsanaṁ nāma pamādaṭṭhānan"ti, mahāpuññatāya vā leṇamaṇḍapakūṭāgārādīni bahūni paṇītasenāsanāni labhati, so tāni cīvarādīni viya cirapabbajitādīnaṁ datvā yattha katthaci vasantopi santuṭṭhova hoti, ayamassa **senāsane yathāsāruppasantoso.**

Idha pana bhikkhu bhesajjaṁ labhati lūkhaṁ vā paṇītaṁ vā, so teneva tussati, aññaṁ na pattheti, labhantopi na gaṇhāti, ayaṁ **gilānapaccaye yathālābhasantoso.** Atha pana telena atthiko phāṇitaṁ labhati, so yaṁ labhati, so taṁ sabhāgassa bhikkhuno datvā tassa hatthato telena bhesajjaṁ katvā samaṇadhammaṁ karontopi santuṭṭhova hoti, ayamassa **gilānapaccaye yathābalasantoso.** Aparo mahāpuñño bahuṁ telamadhuphāṇitādipaṇītabhesajjaṁ labhati, so taṁ cīvarādīni viya cirapabbajitādīnaṁ datvā tesaṁ ābhatakena yena kenaci bhesajjaṁ karontopi santuṭṭhova hoti. Yo pana ekasmiṁ bhājane muttaharītakaṁ, ekasmiṁ catumadhuraṁ ṭhapetvā "gaṇhatha bhante yadicchasī"ti vuccamāno "sacassa tesu aññatarenapi rogo vūpasammati, idaṁ muttaharītakaṁ nāma buddhādīhi vaṇṇitan"ti, "pūtimuttabhesajjaṁ nissāya pabbajjā, tattha te yāvajīvaṁ ussāho karaṇīyo"ti[1] vacanaṁ anussaranto catumadhuraṁ paṭikkhipitvā muttaharītakena bhesajjaṁ karonto paramasantuṭṭhova hoti, ayamassa **gilānapaccaye yathāsāruppasantoso.**

So evaṁpabhedo sabbopi santoso santuṭṭhīti pavuccati. Tena vuttaṁ "atthato itarītarapaccayasantoso"ti. Tassā santuṭṭhiyā saddhiṁ sandassanādividhinā ānisaṁsavibhāvanavasena tappaṭipakkhassa atricchatādibhedassa icchācārassa ādīnavavibhāvanavasena ca pavattā kathā **santuṭṭhikathā.** Ito parāsupi kathāsu eseva nayo. Visesamattameva vakkhāma.

Pavivekakathāti ettha kāyaviveko cittaviveko upadhivivekoti tayo vivekā. Tesu eko gacchati, eko tiṭṭhati, eko

---

1. Vi 3. 133 piṭṭhe.

nisīdati, eko seyyaṁ kappeti, eko gāmaṁ piṇḍāya pavisati, eko paṭikkamati, eko abhikkamati, eko caṅkamaṁ adhiṭṭhāti, eko carati, eko viharati, evaṁ sabbiriyāpathesu sabbakiccesu gaṇasaṅgaṇikaṁ pahāya vivittavāso **kāyaviveko** nāma. Aṭṭha samāpattiyo pana **cittaviveko** nāma. Nibbānaṁ **upadhiviveko** nāma. Vuttaṁ hetaṁ "kāyaviveko ca vivekaṭṭhakāyānaṁ nekkhammābhiratānaṁ, cittaviveko ca parisuddhacittānaṁ paramavodānappattānaṁ, upadhiviveko ca nirupadhīnaṁ puggalānaṁ visaṅkhāragatānan"ti[1]. Vivekoyeva paviveko, paviveke paṭisaṁyuttā kathā **pavivekakathā.**

Asaṁsaggakathāti ettha savanasaṁsaggo dassanasaṁsaggo samullapanasaṁsaggo sambhogasaṁsaggo kāyasaṁsaggoti pañca saṁsaggā. Tesu idhekacco bhikkhu suṇāti "amukasmiṁ ṭhāne gāme vā nigame vā itthī abhirūpā dassanīyā pāsādikā paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgatā"ti, so taṁ sutvā saṁsīdati visīdati, na sakkoti brahmacariyaṁ sandhāretuṁ, sikkhaṁ paccakkhāya hīnāyāvattati, evaṁ visabhāgārammaṇassavanena uppannakilesasanthavo **savanasaṁsaggo** nāma. Na heva kho bhikkhu suṇāti, apica kho sāmaṁ passati itthiṁ abhirūpaṁ dassanīyaṁ pāsādikaṁ paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgataṁ, so taṁ disvā saṁsīdati visīdati, na sakkoti brahmacariyaṁ sandhāretuṁ, sikkhaṁ paccakkhāya hīnāyāvattati, evaṁ visabhāgārammaṇadassanena uppannakilesasanthavo **dassanasaṁsaggo** nāma. Disvā pana aññamaññaṁ ālāpasallāpavasena uppanno kilesasanthavo **samullapanasaṁsaggo** nāma. Sañjagghanādipi eteneva saṅgayhati. Attano pana santakaṁ yaṁ kiñci mātugāmassa datvā adatvā vā tena dinnassa vanabhaṅginiyādino paribhogavasena uppanno kilesasanthavo **sambhogasaṁsaggo** nāma. Mātugāmassa hatthaggāhādivasena uppannakilesasanthavo **kāyasaṁsaggo** nāma.

Yopi cesa "gihīhi saṁsaṭṭho viharati ananulomikena saṁsaggena sahasokī sahanandī sukhitesu sukhito dukkhitesu dukkhito uppannesu kiccakaraṇīyesu attanā voyogaṁ āpajjatī"ti[2]

1. Khu 7. 122 piṭṭhe Mahāniddese.
2. Saṁ 2. 10; Khu 7. 302 piṭṭhesu.

evaṁ vutto ananulomiko gihisaṁsaggo nāma, yo ca sabrahmacārīhipi kilesuppattihetubhūto saṁsaggo, taṁ sabbaṁ pahāya yvāyaṁ saṁsāre thirataraṁ saṁvegasaṅkhāresu tibbaṁ bhayasaññaṁ sarīre paṭikkūlasaññaṁ sabbākusalesu jigucchāpubbaṅgamaṁ hirottappaṁ sabbakiriyāsu satisampajaññanti sabbaṁ paccupaṭṭhapetvā kamaladale jalabindu viya sabbattha alaggabhāvo, ayaṁ sabbasaṁsaggappaṭipakkhatāya asaṁsaggo, tappaṭisaṁyuttā kathā **asaṁsaggakathā.**

Vīriyārambhakathāti ettha vīrassa bhāvo, kammanti vā vīriyaṁ, vidhinā īretabbaṁ pavattetabbanti vā vīriyaṁ, vīriyañca taṁ akusalānaṁ dhammānaṁ pahānāya, kusalānaṁ dhammānaṁ upasampadāya ārasanaṁ vīriyārambho. Svāyaṁ kāyiko cetasiko cāti duvidho, ārambhadhātu nikkamadhātu parakkamadhātu cāti tividho, sammappadhānavasena catubbidho. So sabbopi yo bhikkhu gamane uppannakilesaṁ ṭhānaṁ pāpuṇituṁ na deti, ṭhāne uppannaṁ nisajjaṁ, nisajjāya uppannaṁ sayanaṁ pāpuṇituṁ na deti, tattha tattheva ajapadena daṇḍena kaṇhasappaṁ uppīḷetvā gaṇhanto viya tikhiṇena asinā amittaṁ gīvāya paharanto viya sīsaṁ ukkhipituṁ adatvā vīriyabalena niggaṇhāti, tassevaṁ vīriyārambho āraddhavīriyassa vasena veditabbo, tappaṭisaṁyuttā kathā **vīriyārambhakathā.**

Sīlakathāti-ādīsu duvidhaṁ sīlaṁ lokiyaṁ lokuttarañca. Tattha **lokiyaṁ** pātimokkhasaṁvarādi catupārisuddhisīlaṁ. **Lokuttaraṁ** maggasīlaṁ phalasīlañca. Tathā **samādhi**pi. Vipassanāya pādakabhūtā saha upacārena aṭṭha samāpattiyo **lokiyo** samādhi, maggasampayutto panettha **lokuttaro** samādhi nāma. Tathā **paññā**pi. **Lokiyā** sutamayā cintāmayā jhānasampayuttā vipassanāñāṇañca. Visesato panettha vipassanāpaññā gahetabbā. **Lokuttarā** maggapaññā phalapaññā ca. **Vimutti** ariyaphalavimutti nibbānañca. Apare pana tadaṅgavikkhambhanasamucchedavimuttīnampi vasenettha atthaṁ saṁvaṇṇenti. **Vimuttiñāṇadassanam**pi ekūnavīsatividhaṁ paccavekkhaṇañāṇaṁ. Iti imesaṁ sīlādīnaṁ saddhiṁ sandassanādividhinā anekākāravokāra-ānisaṁsavibhāvanavasena ceva tappaṭipakkhānaṁ dussīlyādīnaṁ ādīnavavibhāvanavasena ca pavattā kathā, tappaṭisaṁyuttā kathā vā **sīlādikathā nāma.**

Ettha ca "attanā ca appiccho hoti, appicchakathañca paresaṁ kattā"ti[1], "santuṭṭho hoti itarītarena cīvarena, itarītaracīvarasantuṭṭhiyā ca vaṇṇavādī"ti[2] ca ādivacanato sayañca appicchatādiguṇasamannāgatena paresampi tadatthāya hitajjhāsayena pavattetabbā tathārūpī kathā. Yā idha abhisallekhikādibhāvena visesetvā vuttā appicchakathādīti veditabbā. Kārakasseva hi kathā visesato adhippetatthasādhinī. Tathā hi vakkhati "kalyāṇamittassetaṁ meghiya bhikkhuno pāṭikaṅkhaṁ -pa- akasiralābhī"ti[3].

Evarūpiyāti īdisāya yathāvuttāya. **Nikāmalābhī**ti yathicchitalābhī yathārucilābhī, sabbakālaṁ imaṁ kathaṁ sotuṁ vicāretuñca yathāsukhaṁ labhanto. **Akicchalābhī**ti nidukkhalābhī. **Akasiralābhī**ti vipulalābhī.

Āraddhavīriyoti paggahitavīriyo. **Akusalānaṁ dhammānaṁ pahānāyā**ti akosallasambhūtaṭṭhena akusalānaṁ pāpadhammānaṁ pajahanatthāya. **Kusalānaṁ dhammānan**ti kucchitānaṁ salanādi-atthena anavajjaṭṭhena ca kusalānaṁ sahavipassanānaṁ maggaphaladhammānaṁ. **Upasampadāyā**ti sampādanāya attano santāne uppādanāya. **Thāmavā**ti ussoḷhisaṅkhātena vīriyathāmena samannāgato. **Daḷhaparakkamo**ti thiraparakkamo asithilavīriyo. **Anikkhittadhuro**ti anorohitadhuro anosakkavīriyo.

Paññavāti vipassanāpaññāya paññavā. **Udayatthagāminiyā**ti pañcannaṁ khandhānaṁ udayañca vayañca paṭivijjhantiyā. **Ariyāyā**ti vikkhambhanavasena kilesehi ārakā dūre ṭhitāya niddosāya. **Nibbedhikāyā**ti nibbedhabhāgiyāya. **Sammā dukkhakkhayagāminiyā**ti vaṭṭadukkhassa khepanato "dukkhakkhayo"ti laddhanāmaṁ ariyamaggaṁ sammā hetunā nayena gacchantiyā. Imesu ca pana pañcasu dhammesu sīlaṁ vīriyaṁ paññā ca yogino ajjhattikaṁ aṅgaṁ, itaradvayaṁ bāhiraṁaṅgaṁ. Tatthāpi[4] kalyāṇamittasannissayeneva sesaṁ catubbidhaṁ ijjhati, kalyāṇamittassevettha bahukāratamṁ dassento satthā **"kalyāṇamittassetaṁ meghiya bhikkhuno pāṭikaṅkhan"**ti-ādinā desanaṁ vaḍḍhesi. Tattha **pāṭikaṅkhan**ti ekaṁsena icchitabbaṁ, avassaṁbhāvīti attho. **Yan**ti

1. Ma 1. 199; Aṁ 3. 359 piṭṭhesu.
2. Saṁ 1. 399; Khu 8. 249 piṭṭhesu.
3. Aṁ 3. 169 piṭṭhe.
4. Tathāpi (Udāna-Ṭṭha 212 piṭṭhe.)

kiriyāparāmasanaṁ. Idaṁ vuttaṁ hoti—“sīlavā bhavissatī”ti ettha yadetaṁ kalyāṇamittassa bhikkhuno sīlavantatāya bhavanaṁ sīlasampannattaṁ, tassa bhikkhuno sīlasampannattā etaṁ tassa pāṭikaṅkhaṁ, avassaṁbhāvī ekaṁseneva tassa tattha niyojanatoti adhippāyo. **Pātimokkhasaṁvarasaṁvuto viharatī**ti-ādīsupi eseva nayo.

Evaṁ bhagavā sadevake loke uttamakalyāṇamittasaṅkhātassa attano vacanaṁ anādiyitvā taṁ vanasaṇḍaṁ pavisitvā tādisaṁ vippakāraṁ pattassa āyasmato meghiyassa kalyāṇamittatādinā sakalaṁ sāsanasampadaṁ dassetvā idānissa tattha ādarajātassa pubbe yehi kāmavitakkādīhi upaddutattā kammaṭṭhānaṁ na sampajjati, tassa tesaṁ ujuvipaccanīkabhūtattā ca bhāvanānayaṁ pakāsetvā tato paraṁ arahattassa kammaṭṭhānaṁ ācikkhanto **“tena ca pana meghiya bhikkhunā imesu pañcasu dhammesu patiṭṭhāya cattāro dhammā uttari bhāvetabbā”**ti-ādimāha. Tattha **tenā**ti evaṁ kalyāṇamittasannissayena yathāvuttasīlādiguṇasamannāgatena. Tenevāha **“imesu pañcasu dhammesu patiṭṭhāyā”**ti. **Uttarī**ti āraddhataruṇavipassanassa rāgādiparissayā ce uppajjeyyuṁ, tesaṁ visodhanatthaṁ tato uddhaṁ cattāro dhammā bhāvetabbā uppādetabbā vaḍḍhetabbā ca.

Asubhāti ekādasasu asubhakammaṭṭhānesu yathārahaṁ yattha katthaci asubhabhāvanā. **Rāgassa pahānāyā**ti kāmarāgassa pajahanatthāya. Ayamattho sālilāvakopamāya vibhāvetabbo. Evaṁbhūtaṁ bhāvanāvidhiṁ sandhāya vuttaṁ “asubhā bhāvetabbā rāgassa pahānāyā”ti. **Mettā**ti mettākammaṭṭhānaṁ. **Byāpādassa pahānāyā**ti vuttanayeneva uppannassa kopassa pajahanatthāya. **Ānāpānassatī**ti soḷasavatthukā ānāpānassati. **Vitakkupacchedāyā**ti vuttanayeneva uppannānaṁ vitakkānaṁ pacchedanatthāya. **Asmimānasamugghātāyā**ti “asmī”ti uppajjanakassa navavidhassa mānassa samucchedanatthāya.

Aniccasaññinoti hutvā abhāvato udayabbayavantato pabhaṅguto tāvakālikato niccappaṭikkhepato ca “sabbe saṅkhārā aniccā”ti[1]

1. Khu 1. 53; Khu 8. 128 piṭṭhesu.

pavatta-aniccānupassanāvasena aniccasaññino. **Anattasaññā saṇṭhātī**ti asārakato avasavattanato parato rittato tucchato suññato ca "sabbe dhammā anattā"ti[1] evaṁ pavatta-anattānupassanāsaṅkhātā anattasaññā citte saṇṭhahati atidaḷhaṁ patiṭṭhahati. Aniccalakkhaṇe hi diṭṭhe anattalakkhaṇaṁ diṭṭhameva hoti. Tīsu lakkhaṇesu hi ekasmiṁ diṭṭhe itaradvayaṁ diṭṭhameva hoti. Tena vuttaṁ "aniccasaññino meghiya anattasaññā saṇṭhātī"ti. Anattalakkhaṇe sudiṭṭhe "asmī"ti uppajjanakamāno suppajahova hotīti āha **"anattasaññī asmimānasamugghātaṁ pāpuṇātī"**ti. **Diṭṭheva dhamme nibbānan**ti diṭṭheva dhamme imasmiṁyeva attabhāve apaccayaparinibbānaṁ pāpuṇāti. Ayamettha saṅkhepo, vitthārato pana asubhādibhāvanānayo **visuddhimagge**[2] vuttanayena veditabbo.

Meghiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Nandakasuttādivaṇṇanā

4-5. Catutthe **āgamayamāno**ti olokayamāno, buddho sahasā apavisitvā yāva sā kathā niṭṭhāti, tāva aṭṭhāsīti attho. Tenāha **"idamavocāti idaṁ kathāvasānaṁ udikkhamāno"**ti. Aniccadukkhādivasena sabbadhammasantīraṇaṁ **adhipaññāvipassanā**ti āha **"saṅkhārapariggahavipassanāñāṇassā"**ti. **Mānasan**ti rāgopi cittampi arahattampi. "Antalikkhacaro pāso, yvāyaṁ carati mānaso"ti[3] ettha rāgo mānasaṁ. "Cittaṁ mano mānasan"ti[4] ettha cittaṁ. "Appattamānaso sekho, kālaṁ kayirā jane sutā"ti[5] ettha arahattaṁ. Idhāpi arahattameva adhippetaṁ. Tenāha **"appattamānasāti appatta-arahattā"**ti. Appattaṁ mānasaṁ arahattaṁ etehīti **appattamānasā.** Idāni cittapariyāyameva mānasasaddaṁ sandhāyāha **"arahattaṁ vā"**ti-ādi. Pañcamaṁ suviññeyyameva.

Nandakasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Khu 1. 53; Khu 8. 128 piṭṭhesu. 2. Visuddhi 1. 173 piṭṭhe.
3. Saṁ 1. 113; Vi 3. 28 piṭṭhesu. 4. Abhi 1. 18 piṭṭhe. 5. Saṁ 1. 122 piṭṭhe.

6. Sevanāsuttavaṇṇanā

6. Chaṭṭhe **jīvitasambhārā**ti jīvitappavattiyā sambhārā paccayā. **Samudānetabbā**ti sammā ñāyena anavajja-uñchācariyādinā uddhamuddhamānetabbā pāpuṇitabbā. Te pana samudānitā samāhatā nāma hontīti āha **"samāharitabbā"**ti. **Dukkhena uppajjantī**ti sulabhuppādā na honti. Etena gocara-asappāyādibhāvaṁ dasseti. **Rattibhāgaṁ vā divasabhāgaṁ vā**ti bhummatthe upayogavacananti āha **"rattikoṭṭhāse vā divasakoṭṭhāse vā"**ti. **Rattiṁyeva pakkamitabbaṁ** samaṇadhammassa tattha anipphajjanato. **Saṅkhāpī**ti "yadatthamahaṁ pabbajito, na metaṁ idha nipphajjati, cīvarādi pana samudāgacchati, nāhaṁ tadatthaṁ pabbajito, kiṁ me idha vāsenā"ti paṭisaṅkhāyapi. Tenāha **"sāmaññatthassa bhāvanāpāripūri-agamanaṁ jānitvā"**ti. Anantaravāre **saṅkhāpī**ti samaṇadhammassa nipphajjanabhāvaṁ jānitvā. **So puggalo anāpucchā pakkamitabbaṁ, nānubandhitabbo**ti "so puggalo"ti padassa "nānubandhitabbo"ti iminā sambandho. Yassa yena hi sambandho, dūraṭṭhenapi so bhavati. **Taṁ puggalan**ti so puggaloti paccattavacanaṁ upayogavasena pariṇāmetvā taṁ puggalaṁ anāpucchā pakkamitabbanti attho. Atthagasena hi vibhattipariṇāmoti. **Āpucchā pakkamitabban**ti ca kataññukataveditāya niyojanaṁ. **Evarūpo**ti yaṁ nissāya bhikkhuno guṇehi vuddhiyeva pāṭikaṅkhā, paccayehi na parissayo, evarūpo daṇḍakammādīhi niggaṇhāti cepi, na pariccajitabboti dasseti **"sacepī"**ti-ādinā.

Sevanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Sutavāsuttādivaṇṇanā

7-10. Sattame **abhabbo khīṇāsavo bhikkhu sañcicca pāṇan**ti-ādi desanāsīsameva, sotāpannādayopi pana abhabbāva, puthujjanakhīṇāsavānaṁ nindāpasaṁsatthampi evaṁ vuttaṁ. Puthujjano nāma gārayho mātughātādīni karoti, khīṇāsavo pana pāsaṁso kunthakipillikaghātādīnipi na karotīti. **Sannidhikārakaṁ kāme paribhuñjitun**ti yathā gihibhūto sannidhiṁ katvā vatthukāme paribhuñjati, evaṁ tilataṇḍulasappinavanītādīni

sannidhiṁ katvā idāni paribhuñjituṁ abhabboti attho. Vatthukāme pana nidahitvā paribhuñjantā tannissitaṁ kilesakāmampi nidahitvā paribhuñjanti nāmāti āha **"vatthukāmakilesakāme"**ti. Nanu ca khīṇāsavasseva vasanaṭṭhāne tilataṇḍulādayo paññāyantīti? Na pana te attano atthāya nidhenti, aphāsukapabbajitādīnaṁ atthāya nidhenti. Anāgāmissa kathanti? Tassapi pañca kāmaguṇā sabbasova pahīnā, dhammena pana laddhaṁ vicāretvā paribhuñjati. Akappiyakāmaguṇe sandhāyetaṁ vuttaṁ, na mañcapīṭha-attharaṇapāvuraṇādisannissitaṁ. **Seyyathāpi pubbe agāriyabhūto**ti yathā pubbe gihibhūto paribhuñjati, evaṁ paribhuñjituṁ abhabbo. Agāramajjhe vasantā hi sotāpannādayo yāvajīvaṁ gihibyañjanena tiṭṭhanti. Khīṇāsavo pana arahattaṁ patvāva manussabhūto parinibbāti vā pabbajati vā. Cātumahārājikādīsu kāmāvacaradevesu muhuttampi na tiṭṭhati. Kasmā? Vivekaṭṭhānassa abhāvā. Bhummadevattabhāva pana ṭhito arahattaṁ patvāpi tiṭṭhati vivekaṭṭhānaṁsambhāvā. Aṭṭhamādīni uttānatthāneva.

Sutavāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Sambodhivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Sīhanādavagga

1. Sīhanādasuttavaṇṇanā

11. Dutiyassa paṭhame avāpurenti vivaranti dvāraṁ etenāti **avāpuraṇaṁ.** Rajaṁ haranti etenāti **rajoharaṇaṁ. Kaḷopihattho**ti vilīvamayabhājanahattho, "cammamayabhājanahattho"ti ca vadanti. Chinnāni visāṇāni etassāti chinnavisāṇo, usabho ca so chinnavisāṇo cāti **usabhachinnavisāṇo.** Visesanaparoyaṁ samāso. **Ahikuṇapena vā**ti-ādi atijegucchappaṭikūlakuṇapadassanatthaṁ vuttaṁ. **Kaṇṭhe āsattenā**ti kenacideva paccatthikena ānetvā kaṇṭhe baddhena, omukkenāti attho. **Aṭṭo** āturo duggandhapīḷāya pīḷito. **Accayassa paṭiggaṇhanaṁ** vā adhivāsanaṁ. Evaṁ hi so kāraṇe desiyamāne

tato vigato nāma hoti. Tenāha **"paṭiggaṇhatūti khamatū"**ti. Sesamettha suviññeyyameva.

Sīhanādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Sa-upādisesasuttavaṇṇanā

12. Dutiye bhavassa appamattakatā nāma ittarakālatāyāti āha **"accharāsaṅghātamattampī"**ti.

Sa-upādisesasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Koṭṭhikasuttavaṇṇanā

13. Tatiye diṭṭhadhammo vuccati paccakkhabhūto attabhāvo, tasmiṁ veditabbaṁ phalaṁ **diṭṭhadhammavedanīyaṁ.** Tenāha **"imasmiṁyeva attabhāve"**ti. Catuppañcakkhandhaphalatāya saññābhavūpagaṁ kammaṁ **bahuvedanīyaṁ.** Ekakkhandhaphalattā asaññābhavūpagaṁ kammaṁ **"appavedanīyan"**ti vuttaṁ. Keci pana "arūpāvacarakammaṁ bahukālaṁ veditabbaphalattā bahuvedanīyaṁ, itaraṁ appavedanīyaṁ. Rūpārūpāvacarakammaṁ vā bahuvedanīyaṁ, parittaṁ kammaṁ appavedanīyan"ti vadanti. **Vedanīyan**ti paccayantarasamavāye vipākuppādanasamatthaṁ, na āraddhavipākameva. **Avedanīyan**ti paccayavekallena vipaccituṁ asamatthaṁ ahosikammādibhedaṁ.

Koṭṭhikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Samiddhisuttavaṇṇanā

14. Catutthe **samiddhī**ti therassa kira attabhāvo samiddho abhirūpo pāsādiko, tasmā samiddhītveva saṅkhāto. Tenāha "**attabhāvasamiddhatāyā**"ti-ādi. **Rūpadhātu-ādīsū**ti **ādi**-saddena saddadhātu-ādiṁ saṅgaṇhāti.

Samiddhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Gaṇḍasuttādivaṇṇanā

15-19. Pañcame **mātāpettikasambhavassā**ti mātito ca pitito ca nibbattena mātāpettikena sukkasoṇitena sambhūtassa. **Ucchādanadhammassā**ti ucchādetabbasabhāvassa. **Parimaddanadhammassā**ti parimadditabbasabhāvassa. Ettha ca odanakummāsūpacaya-ucchādanapadehi vaḍḍhi kathitā, aniccabhedanaviddhaṁsanapadehi hāni. Purimehi vā samudayo, pacchimehi atthaṅgamoti evaṁ cātumahābhūtikassa kāyassa vaḍḍhiparihāninibbattibhedā dassitā. Sesaṁ suviññeyyameva. Chaṭṭhādīni uttānatthāni.

Gaṇḍasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Velāmasuttavaṇṇanā

20. Dasame **sakuṇḍakabhattan**ti sakuṇḍakaṁ uttaṇḍulabhattaṁ. Parittehi sakuṇḍehi taṇḍulehipi saddhiṁ vipakkabhattaṁ uttaṇḍulameva hoti. Biḷaṅgaṁ vuccati āranāḷaṁ, biḷaṅgato nibbattanato tadeva kañjiyato jātanti kañjiyaṁ, taṁ dutiyaṁ etassāti **biḷaṅgadutiyaṁ, taṁ kañjiyadutiyan**ti vuttaṁ. **Asakkaritvā**ti deyyadhammampi puggalampi asakkaritvā. Deyyadhammassa asakkaraṇaṁ asampannakāro, puggalassa asakkaraṇaṁ agarukaraṇaṁ. Deyyadhammaṁ asakkaronto hi uttaṇḍulādidosa-samannāgataṁ āhāraṁ deti, na sampannaṁ karoti. Puggalaṁ asakkaronto nisīdanaṭṭhānaṁ asammajjitvā yattha tattha vā nisīdāpetvā yaṁ vā taṁ vā dārakaṁ pesetvā deti. **Acittīkatvā**ti na cittiṁ katvā, na pūjetvāti attho. Pūjento hi pūjetabbavatthuṁ citte ṭhapeti, na tato bahi karoti. Cittaṁ vā acchariyaṁ katvā paṭipatti cittīkaraṇaṁ sambhāvanakiriyā, tappaṭikkhepato acittīkaraṇaṁ asambhāvanakiriyā. **Apaviddhan**ti ucchiṭṭhādichaḍḍanīya-dhammaṁ viya avakhittakaṁ. Yo hi chaḍḍetukāmo hutvā rogino sarīre odanādīni majjitvā vammike rogaṁ pakkhipanto viya deti, ayaṁ apaviddhaṁ deti nāma. **Anāgamanadiṭṭhiko**ti "addhā imassa dānassa phalaṁ mama āgacchatī"ti evaṁ yassa kammassakatadiṭṭhi atthi, so āgamanadiṭṭhiko. Ayaṁ pana na tādisoti anāgamanadiṭṭhiko, phalaṁ pāṭikaṅkhaṁ hutvā na detīti attho. Tenāha **"na kammañca phalañca saddahitvā detī"**ti.

Velāmoti ettha **mā**-saddo paṭisedhavacano, jātigottarūpabhogādiguṇānaṁ velā mariyādā natthi etasminti velāmo. Atha vā yathāvuttaguṇānaṁ velā mariyādā amati osānaṁ gacchati etasminti **velāmo,** velaṁ vā mariyādaṁ amati gacchati atikkamatīti **velāmo.** Tenāha **"jātigotta -pa- evaṁladdhanāmo"**ti. Dīyatīti dānaṁ, dānavatthu. Taṁ aggīyati nissajjīyati etthāti **dānaggaṁ.** Dānaṁ vā gaṇhanti etthāti **dānaggaṁ,** evaṁ **bhattaggaṁ,** parivesanaṭṭhānaṁ. **Dukūlasandanānī**ti rajatabhājanādinissite dukūle khīrassa sandanaṁ etesanti dukūlasandanāni. **Kaṁsūpadhāraṇānī**ti rajatamayadohabhājanāni. Tenāha **"rajatamayakhīrapaṭicchakānī"**ti. Rajatamayāni khīrapaṭicchakāni khīrapaṭiggahabhājanāni etesanti **rajatamayakhīrapaṭicchakāni. Sodheyyā**ti mahapphalabhāvakaraṇena visodheyya. Mahapphalabhāvappattiyā hi dakkhiṇā visujjhati nāma.

Maggenāgataṁ anivattanasaraṇanti iminā lokuttarasaraṇagamanaṁ dīpeti. **Apare**ti-ādinā lokiyasaraṇagamanaṁ vuttaṁ. **Saraṇaṁ** nāma tiṇṇaṁ ratanānaṁ jīvitapariccāgamayaṁ puññaṁ sabbasampattiṁ deti, tasmā mahapphalataranti adhippāyo. Idañca "sace tvaṁ yathā gahitaṁ saraṇaṁ na bhindissasi, evāhaṁ taṁ māremī"ti yadipi koci tiṇhena satthena jīvitā voropeyya, tathāpi "nevāhaṁ buddhaṁ na buddhoti, dhammaṁ na dhammoti, saṁghaṁ na saṁghoti vadāmī"ti daḷhataraṁ katvā gahitassa vasena vuttaṁ. **Maggenāgatan**ti lokuttarasīlaṁ sandhāya vadati. **Apare**ti-ādinā pana lokiyasīlaṁ vuttaṁ. Sabbesaṁ sattānaṁ jīvitadānādinihitadaṇḍatāya sakalalokiyalokuttaraguṇādhiṭṭhānato cassa mahapphalamahānisaṁsatā veditabbā.

Upasiṅghanamattanti ghāyanamattaṁ. **Gaddohanamattan**ti pāṭhantare godohanamattaṁ kālanti attho. So ca na sakalo godohanakkhaṇo adhippetoti dassetuṁ **"gāviyā ekavāraṁ thana-añchanamattan"**ti attho vutto. **Añcanamattan**ti ākaḍḍhanamattaṁ. Gāviyā thanaṁ gahetvā ekakhīrabinduduhanakālamattampi gadduhanamattanti vadanti. Ettakampi hi kālaṁ yo vasanagabbhapariveṇavihārūpacāraparicchedena vā aparimāṇāsu

lokadhātūsu sabbasatte hitapharaṇaṁ mettacittaṁ bhāvetuṁ sakkoti, idaṁ tato yathāvuttadānādito mahapphalataraṁ.

Velāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sīhanādavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Sattāvāsavagga

1. Tiṭhānasuttavaṇṇanā

21. Tatiyassa paṭhame **amamā**ti vatthābharaṇapānabhojanādīsupi mamattavirahitā. **Apariggahā**ti itthipariggahena apariggahā. Tesaṁ kira "ayaṁ mayhaṁ bhariyā"ti mamattaṁ na hoti, mātaraṁ vā bhaginiṁ vā disvā chandarāgo na uppajjati. Dhammatāsiddhassa sīlassa ānubhāvena putte diṭṭhamatte eva mātuthanato thaññaṁ paggharati, tena saññāṇena nesaṁ mātari puttassa mātusaññā, mātu ca putte puttasaññā paccupaṭṭhitāti keci.

Apicettha[1] uttarakurukānaṁ puññānubhāvasiddho ayampi viseso veditabbo. Tattha kira tesu tesu padesesu ghananicitapattasañchannasākhāpasākhā kūṭāgārasamā[2] manoramā rukkhā tesaṁ manussānaṁ nivesanakiccaṁ sādhenti. Yattha sukhaṁ nivasanti, aññepi tattha rukkhā sujātā sabbadāpi pupphitaggā tiṭṭhanti. Jalāsayāpi vikasitakamalakuvalayapuṇḍarīkasogandhikādipupphasañchannā sabbakālaṁ paramasugandhaṁ samantato pavāyantā tiṭṭhanti. Sarīrampi tesaṁ atidīghādidosarahitaṁ ārohapariṇāhasampannaṁ jarāya anabhibhūtattā valitapalitādidosavirahitaṁ yāvatāyukaṁ aparikkhīṇajavabalaparakkamasobhameva hutvā tiṭṭhati. Anuṭṭhānaphalūpajīvitāya na ca nesaṁ kasivaṇijjādivasena āhārapariyeṭṭhivasena dukkhaṁ atthi, tato eva na dāsadāsikammakarādipariggaho atthi, na ca tattha sītuṇhaḍaṁsamakasavātātapasarīsapavāḷādiparissayo atthi. Yathā nāmettha gimhānaṁ pacchime māse paccūsavelāyaṁ samasītuṇho

---

1. Sārattha-Ṭī 1. 273 piṭṭhādīsu passitabbaṁ.
2. Kūṭāgārupamā (Sārattha-Ṭī 1. 273 piṭṭhe.)

utu hoti, evameva sabbakālaṁ tattha samasītuṇhova utu hoti, na ca nesaṁ koci upaghāto vihesā vā uppajjati. Akaṭṭhapākimeva sāliṁ akaṇaṁ athusaṁ suddhaṁ sugandhaṁ taṇḍulapphalaṁ paribhuñjanti. Taṁ bhuñjantānaṁ nesaṁ kuṭṭhaṁ gaṇḍo kilāso soso kāso sāso apamāro jaroti evamādiko na koci rogo uppajjati, na ca te khujjā vā vāmanā vā kāṇā vā kuṇī vā khañjā vā pakkhahatā vā vikalaṅgā vā vikalindriyā vā honti.

Itthiyopi tattha nātidīghā nātirassā nātikisā nātithūlā nātikāḷā naccodātā sobhaggappattarūpā honti. Tathā hi dīghaṅgulī tambanakhā alambathanā tanumajjhā puṇṇacandamukhī visālakkhī mudugattā sahitorū odātadantā gambhīranābhī tanujaṅghā dīghanīlavellitakesī puthulasussoṇī nātilomā nālomā subhagā utusukhasamphassā saṇhā sakhilā sukhasambhāsā nānābharaṇavibhūsitā vicaranti, sabbadāpi soḷasavassuddesikā viya honti, purisā ca pañcavīsativassuddesikā viya. Na puttadāresu[1] rajjanti. Ayaṁ tattha dhammatā.

Sattāhikameva ca tattha itthipurisā kāmaratiyā viharanti, tato vītarāgā viya yathāsakaṁ gacchanti, na tattha idha viya gabbhokkantimūlakaṁ, gabbhapariharaṇamūlakaṁ vijāyanamūlakaṁ vā dukkhaṁ hoti. Rattakañcukato kañcanapaṭimā viya dārakā mātukucchito amakkhitā eva semhādinā sukheneva nikkhamanti. Ayaṁ tattha dhammatā.

Mātā pana puttaṁ vā dhītaraṁ vā vijāyitvā te vicaraṇakappadese ṭhapetvā anapekkhā yathāruci gacchati. Tesaṁ tattha sayitānaṁ ye passanti purisā vā itthiyo vā, te attano aṅguliyo upanāmenti. Tesaṁ kammabalena tato khīraṁ pavattati, tena te dārakā yāpenti, evaṁ pana vaḍḍhentā katipayadivaseheva laddhabalā hutvā dārikā itthiyo upagacchanti, dārakā purise. Kapparukkhato eva ca tesaṁ tattha vatthābharaṇāni nipphajjanti. Nānāvirāgavaṇṇavicittāni hi sukhumāni mudusukhasamphassāni vatthāni tattha tattha kapparukkhesu olambantāni tiṭṭhanti.

---

1. Na puttā mātādīsu (Sāratthaṭī 1. 274 piṭṭhe.)

nānāvidharasmijālasamujjalavividhavaṇṇaratanavinaddhāni anekavidhamālākammalatākammabhittikammavicittāni sīsūpagagīvūpagahatthūpagakaṭūpagapādūpagāni sovaṇṇamayāni ābharaṇāni kapparukkhato olambanti. Tathā vīṇāmudiṅgapaṇavasammatāḷasaṅkhavaṁsavetāḷaparivādinīvallakīpabhutikā tūriyabhaṇḍāpi tato tato olambanti. Tattha bahū phalarukkhā kumbhamattāni phalāni phalanti madhurarasāni, yāni paribhuñjitvā te sattāhampi khuppipāsāhi na bādhīyanti.

Najjopi tattha suvisuddhajalā suppatitthā ramaṇīyā akaddamā vālukatalā nātisītā naccuṇhā surabhigandhīhi jalajapupphehi sañchannā sabbakālaṁ surabhī vāyantiyo sandanti, na tattha kaṇṭakikā kakkhaḷagacchalatā honti, akaṇṭakā pupphaphalasampannā eva honti, candananāgarukkhā sayameva rasaṁ paggharanti, nahāyitukāmā ca nadititthe ekajjhaṁ vatthābharaṇāni ṭhapetvā nadiṁ otaritvā nhatvā uttiṇṇuttiṇṇā upariṭṭhimaṁ upariṭṭhimaṁ vatthābharaṇaṁ gaṇhanti, na tesaṁ evaṁ hoti "idaṁ mama, idaṁ parassā"ti. Tato eva na tesaṁ koci viggaho vā vivādo vā. Sattāhikā eva ca nesaṁ kāmaratikīḷā hoti, tato vītarāgā viya vicaranti. Yattha ca rukkhe sayitukāmā honti, tattheva sayanaṁ upalabbhati. Mate ca satte disvā na rodanti na socanti. Tañca maṇḍayitvā nikkhipanti. Tāvadeva ca nesaṁ tathārūpā sakuṇā upagantvā mataṁ dīpantaraṁ nenti, tasmā susānaṁ vā asuciṭṭhānaṁ vā tattha natthi, na ca tato matā nirayaṁ vā tiracchānayoniṁ vā pettivisayaṁ vā upapajjanti. Dhammatāsiddhassa pañcasīlassa ānubhāvena te devaloke nibbattantīti vadanti. Vassasahassameva ca nesaṁ sabbakālaṁ āyuppamāṇaṁ, sabbametaṁ tesaṁ pañcasīlaṁ viya dhammatāsiddhamevāti.

Tiṭhānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Taṇhāmūlakasuttavaṇṇanā

23. Tatiye **esanataṇhā**ti[1] bhogānaṁ pariyesanavasena pavattā taṇhā. **Esitataṇhā**ti pariyiṭṭhesu bhogesu uppajjamānataṇhā.

---

1. Dī-Ṭī 2. 98 piṭṭhādīsu passitabbaṁ.

Paritassanavasena pariyesati etāyāti **pariyesanā,** āsayato payogato ca pariyesanā tathāpavatto cittuppādo. Tenāha **"taṇhāya sati hotī"**ti. **Rūpādi-ārammaṇappaṭilābho**ti savatthukānaṁ rūpādi ārammaṇānaṁ gavesanavasena paṭilābho. Yaṁ[1] pana apariyiṭṭhaṁyeva labbhati, tampi atthato pariyesanāya laddhameva nāma tathārūpassa kammassa pubbekatattā eva labbhanato. Tenāha **"so hi pariyesanāya sati hotī"**ti.

Sukhavinicchayanti sukhaṁ visesato nicchinotīti sukhavinicchayo. Sukhaṁ sabhāvato samudayato atthaṅgamato ādīnavato nissaraṇato ca yāthāvato jānitvā pavattañāṇaṁva sukhavinicchayaṁ. **Jaññā**ti jāneyya. "Subhaṁ sukhan"ti-ādikaṁ ārammaṇe abhūtākāraṁ vividhaṁ ninnabhāvena cinoti āropetīti **vinicchayo,** assādānupassanā taṇhā. Diṭṭhiyāpi evameva vinicchayabhāvo veditabbo. Imasmiṁ pana sutte vitakkoyeva āgatoti yojanā. **Imasmiṁ pana sutte**ti sakkapañhasutte[2]. Tattha hi "chando kho devānaminda vitakkanidāno"ti[2] āgataṁ. **Idhā**ti imasmiṁ sutte. **Vitakkeneva vinicchinantī**ti etena "vinicchinati etenāti vinicchayo"ti vinicchayasaddassa karaṇasādhanamāha. **Ettakan**ti-ādi vinicchayanākāradassanaṁ.

Chandanaṭṭhena chando, evaṁ rañjanaṭṭhena rāgoti **chandarāgo.** Svāyaṁ anāsevanatāya mando hutvā pavatto idhādhippetoti āha **"dubbalarāgassādhivacanan"**ti. **Ajjhosānan**ti taṇhādiṭṭhivasena abhinivesanaṁ. "Mayhaṁ idan"ti hi taṇhāgāyo yebhuyyena attaggāhasannissayova hoti. Tenāha **"ahaṁ mamantī"**ti. **Balavasanniṭṭhānan**ti ca tesaṁ gāhānaṁ thirabhāvappattimāha. **Taṇhādiṭṭhivasena pariggahakaraṇan**ti ahaṁ mamanti balavasanniṭṭhānavasena abhiniviṭṭhassa attattaniyaggāhavatthuno aññāsādhāraṇaṁ viya katvā pariggahetvā ṭhānaṁ, tathāpavatto lobhasahagatacittuppādo. Attanā pariggahitassa vatthuno yassa vasena **parehi sādhāraṇabhāvassa** asahamāno hoti puggalo, so dhammo **asahanatā.** **Evaṁ vacanatthaṁ vadanti** niruttinayena. Saddalakkhaṇena pana yassa dhammassa vasena macchariyayogato puggalo

---

1. Gavesanavasena pavattiyaṁ (Ka)

2. Dī 2. 221 piṭṭhe.

maccharo, tassa bhāvo, kammaṁ vā **macchariyaṁ,** macchharo dhammo. Macchariyassa balavabhāvato ādarena rakkhaṇaṁ **ārakkho**ti āha **"dvāra -pasuṭṭhu rakkhaṇan"**ti.

Attano phalaṁ karotīti karaṇaṁ, yaṁ kiñci kāraṇaṁ. Adhikaṁ karaṇanti **adhikaraṇaṁ,** visesakāraṇaṁ. Visesakāraṇañca bhogānaṁ ārakkhadaṇḍādānādi-anatthasambhavassāti vuttaṁ **"ārakkhādhikaraṇan"**ti-ādi. **Paranisedhanatthan**ti māraṇādinā paresaṁ vibādhanatthaṁ. Ādiyanti etenāti ādānaṁ, daṇḍassa ādānaṁ **daṇḍādāna,** daṇḍaṁ āharitvā paraviheṭhanacittuppādo. **Satthādāne**pi eseva nayo. Hatthaparāmāsādivasena kāyena kātabbo kalaho **kāyakalaho.** Mammaghaṭṭanādivasena vācāya kātabbo kalaho **vācākalaho.** Virujjhanavasena virūpaṁ gaṇhāti etenāti **viggaho.** Viruddhaṁ vadati etenāti **vivādo.** "Tuvaṁ tuvaṁn"ti agāravavacanasahacaraṇato **tuvaṁtuvaṁ.** Sabbepi te tathāpavattadosasahagatā cittuppādā veditabbā. Tenāha bhagavā **"aneke pāpakā akusalā dhammā sambhavantī"**ti.

Taṇhāmūlakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Sattāvāsasuttādivaṇṇanā

24-25. Catutthe sattā āvasanti etesūti **sattāvāsā,** nānattasaññi-ādibhedā sattanikāyā. Yasmāte te sattanivāsā tappariyāpannānaṁ sattānaṁ tāya eva tappariyāpannatāya ādhāro viya vattabbataṁ arahanti. Samudāyācāro hi avayavassa yathā "rukkhe sākhā"ti, tasmā **"sattānaṁ āvāsā, vasanaṭṭhānānīti attho"**ti vuttaṁ. **Suddhāvāsāpi sattāvāsova** "na so bhikkhave sattāvāso sulabharūpo, yo mayā anāvutthapubbo iminā dīghena addhunā aññatra suddhāvāsehi devehī"ti[1] vacanato. Yadi evaṁ te kasmā idha na gahikāti tattha kāraṇamāha **"asabbakālikattā"**ti-ādi. Vehapphalā pana catuttheyeva sattāvāse bhajantīti daṭṭhabbaṁ. Pañcamaṁ uttānameva.

Sattāvāsasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Dī 2. 42 piṭṭhe.

6. Silāyūpasuttavaṇṇanā

26. Chaṭṭhe pamāṇamajjhimassa purisassa catuvīsataṅguliko hattho **kukku,** "kakkū"tipi tasseva nāmaṁ. **Aṭṭha kukkū upari nemassā**ti aṭṭha hatthā āvāṭassa upari uggantvā ṭhitā bhaveyyuṁ. Sesamettha uttānameva.

Silāyūpasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Paṭhamaverasuttavaṇṇanā

27. Sattame[1] **yato**ti yasmiṁ kāle. Ayaṁ hi to-saddo dā-saddo viya idha kālavisayo, yadāti vuttaṁ hoti. **Bhayāni verānī**ti bhīyate **bhayaṁ,** bhayena yogā, bhāyitabbena vā bhayaṁ eva verappasavaṭṭhena **veran**ti ca laddhanāmā cetanādayo. Pāṇātipātādayo hi yassa pavattanti, yañca uddissa pavattīyanti, ubhayesañca verāvahā, tato eva cete bhāyitabbā verasañjanakā nāmāti. Sotassa ariyamaggassa ādito pajjanaṁ paṭipatti adhigamo sotāpatti, tadatthāya tattha patiṭṭhitassa ca aṅgāni **sotāpattiyaṅgāni.** Duvidhaṁ[2] hi sotāpattiyaṅgaṁ sotāpatti-atthāya ca aṅgaṁ kāraṇaṁ, yaṁ sotāpattimaggappaṭilābhato pubbabhāge sotāpattippaṭilābhāya saṁvattati, "sappurisasaṁsevo saddhammassavanaṁ yonisomanasikāro dhammānudhammappaṭipattī"ti[3] evaṁ āgataṁ. Paṭiladdhaguṇassa ca sotāpattiṁ patvā ṭhitassa aṅgaṁ, yaṁ "sotāpannassa aṅgan"tipi vuccati "sotāpanno aṅgīyati ñāyati etenā"ti katvā, buddhe aveccappasādādīnaṁ etaṁ adhivacanaṁ. Idamidhādhippetaṁ.

Khīṇanirayoti-ādīsu āyatiṁ tattha anuppajjanatāya khīṇo nirayo mayhanti so ahaṁ khīṇanirayo. Esa nayo sabbattha. **Sotāpanno**ti maggasotaṁ āpanno. **Avinipātadhammo**ti na vinipātasabhāvo. **Niyato**ti paṭhamamaggasaṅkhātena sammattaniyāmena niyato. **Sambodhiparāyaṇo**ti uparimaggattayasaṅkhāto sambodhi paraṁ

---

1. Saṁ-Ṭī 2. 84 piṭṭhepi passitabbaṁ. 2. Saṁ-Ṭṭha 2. 67 piṭṭhedīsu passitabbaṁ.
3. Dī 3. 190 piṭṭhe.

ayanaṁ mayhanti sohaṁ sambodhiparāyaṇo, sambodhiṁ avassaṁ abhisambujjhanakoti attho.

Pāṇātipātapaccayāti pāṇātipātakammassa karaṇahetu. **Bhayaṁ veran**ti atthato ekaṁ. Veraṁ vuccati virodho, tadeva bhāyitabbato "bhayan"ti vuccati. Tañca panetaṁ duvidhaṁ hoti bāhiraṁ ajjhattikanti. Ekena hi ekassa pitā mārito hoti. So cinteti "etena kira me pitā mārito, ahampi taṁyeva māressāmī"ti nisitaṁ satthaṁ ādāya carati. Yā tassa abbhantare uppannā veracetanā, idaṁ **bāhīraṁ veraṁ** nāma tassa verassa mūlabhūtato verakārakapuggalato bahibhāvattā. Yā pana itarassa "ayaṁ kira maṁ māressāmīti carati, ahameva naṁ paṭhamataraṁ māressāmī"ti cetanā uppajjati, idaṁ **ajjhattikaṁ veraṁ** nāma. Idaṁ tāva ubhayampi diṭṭhadhammikameva. Yā pana taṁ niraye uppannaṁ disvā "etaṁ paharissāmī"ti jalitaṁ ayamuggaraṁ gaṇhantassa nirayapālassa cetanā uppajjati, idamassa samparāyikaṁ bāhiraṁ veraṁ. Yā cassa "ayaṁ niddosaṁ maṁ paharissāmīti āgacchati, ahameva naṁ paṭhamataraṁ paharissāmī"ti cetanā uppajjati, idamassa samparāyikaṁ ajjhattaṁ veraṁ. Yaṁ panetaṁ bāhiraṁ veraṁ, taṁ aṭṭhakathāsu "puggalaveran"ti vuccati. **Dukkhaṁ domanassan**ti atthato ekameva. Yathā cettha, evaṁ sesesupi "iminā mama bhaṇḍaṁ haṭaṁ, mayhaṁ dāresu cārittaṁ āpannaṁ, musā vatvā attho bhaggo, surāmadamattena idaṁ nāma katan"ti-ādinā nayena verappavatti veditabbā.

Aveccappasādenāti adhigatena acalappasādena. **Ariyakantehī**ti pañcahi sīlehi. Tāni hi ariyānaṁ kantāni piyāni bhavanti, bhavantaragatāpi ariyā tāni na vijahanti, tasmā "ariyakantānī"ti vuccanti. Sesamettha yaṁ vattabbaṁ siyā, taṁ sabbaṁ **visuddhimagge anussatiniddese**[1] vuttanti veditabbaṁ.

Paṭhamaverasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Visuddhi 1. 215 piṭṭhe.

9. Āghātavatthusuttavaṇṇanā

29. Navame vasati ettha phalaṁ tannimittatāya pavattatīti **vatthu,** kāraṇanti āha **"āghātavatthūnī"**ti. Kopo nāmāyaṁ yasmiṁ vatthusmiṁ uppajjati, na tattha ekavārameva uppajjati, atha kho punapi uppajjatevāti vuttaṁ **"bandhatī"**ti. Atha vā yo paccayavisesena uppajjamāno āghāto savisaye baddho viya na vigacchati, punapi uppajjateva. Taṁ sandhāyāha **"āghātaṁ bandhatī"**ti. Taṁ panassa paccayavasena nibbattanaṁ uppādanamevāti vuttaṁ **"uppādetī"**ti.

Āghātavatthusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Āghātapaṭivinayasuttavaṇṇanā

30. Dasame **taṁ kutettha labbhā**ti ettha **tan**ti kiriyāparāmasanaṁ. Padajjhāhārena ca attho veditabboti **"taṁ anatthacaraṇaṁ mā ahosī"**ti-ādimāha. **Kena kāraṇena laddhabbaṁ** niratthakabhāvato. Kammassakā hi sattā. Te kassa ruciyā dukkhitā sukhitā vā bhavanti, tasmā kevalaṁ tasmiṁ mayhaṁ anatthacaraṇaṁ, taṁ kutettha labbhāti adhippāyo. Atha vā **taṁ kopakāraṇaṁ ettha puggale kuto labbhā** paramatthato kujjhitabbassa kujjhanakassa ca abhāvato. Saṅkhāramattañhetaṁ, yadidaṁ khandhapañcakaṁ yaṁ "satto"ti vuccati, te saṅkhārā ittarakhaṇikā, kassa ko kujjhatīti attho. **Lābhā nāma ke siyuṁ** aññatra anatthuppattito.

Āghātapaṭivinayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

11. Anupubbanirodhasuttavaṇṇanā

31. Ekādasame **anupubbanirodhā**ti anupubbena anukkamena pavattetabbanirodhā. Tenāha **"anupaṭipāṭinirodhā"**ti.

Anupubbanirodhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sattāvāsavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Mahāvagga

1. Anupubbavihārasuttavaṇṇanā

32. Catutthassa paṭhame anupubbato viharitabbāti **anupubbavihārā. Anupaṭipāṭiyā**ti anukkamena. **Samāpajjitabbavihārā**ti samāpajjitvā samaṅgino hutvā viharitabbavihārā.

Anupubbavihārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Anupubbavihārasamāpattisuttādivaṇṇanā

33-34. Dutiye chātaṁ vuccati taṇhādiṭṭhiyo kāmānaṁ pātabbato tāsaṁ vasena vattanato, tanninnattā natthi etesu chātanti **nicchātā.** Tenāha "**taṇhādiṭṭhicchātānan**"ti-ādi. Tatiye natthi vattabbaṁ.

Anupubbavihārasamāpattisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Gāvīupamāsuttavaṇṇanā

35. Catutthe **pabbatacārinī**ti pakatiyā pabbate bahulacārinī. **Akhettaññū**ti[1] agocaraññū. Samādhiparipanthānaṁ visodhanānabhiññatāya **bālo** Jhānassa paguṇabhāvāpādanaveyyattiyassa abhāvena **abyatto.** Uparijhānassa padaṭṭhānabhāvānavabodhena **akhettaññū.** Sabbathāpi samāpattikosallābhāvena **akusalo.** Samādhinimittassa vā anāsevanāya **bālo.** Abhāvanāya **abyatto.** Abahulīkārena **akhettaññū.** Sammadeva anadhiṭṭhānato **akusalo**ti yojetabbaṁ. **Ubhato bhaṭṭho**ti ubhayato jhānato bhaṭṭho. So hi appaguṇatāya na suppatiṭṭhitatāya sa-ussāhopi vināsato asāmatthiyato ca jhānadvayato parihīno.

Gāvīupamāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Visuddhi-Ṭī 1. 178 piṭṭhepi passitabbaṁ.

5. Jhānasuttavaṇṇanā

36. Pañcame **aniccato**ti iminā niccappaṭikkhepato tesaṁ aniccatamāha. Tato eva udayavayavantato vipariṇāmato tāvakālikato ca te aniccāti jotitaṁ hoti. Yaṁ hi niccaṁ na hoti, taṁ udayavayaparicchinnajarāya maraṇena cāti dvedhā vipariṇataṁ ittarakkhaṇameva ca hoti. **Dukkhato**ti na sukhato. Iminā sukhappaṭikkhepato tesaṁ dukkhatamāha. Tato eva ca abhiṇhappaṭipīḷanato dukkhavatthuto ca te dukkhāti jotitaṁ hoti. Udayavayavantatāya hi te abhiṇhappaṭipīḷanato nirantaradukkhatāya dukkhasseva ca adhiṭṭhānabhūtā. Paccayayāpanīyatāya rogamūlatāya ca **rogato.** Dukkhatāsūlayogato kilesāsucipaggharato uppādajarābhaṅgehi uddhumātapakkabhijjanato ca **gaṇḍato.** Pīḷājananato antotudanato dunnīharaṇato ca **sallato.** Avaḍḍhi-āvahanato aghavatthuto ca **aghato.** Aseribhāvajananato ābādhappatiṭṭhānatāya ca **ābādhato.** Avasavattanato avidheyyatāya ca **parato.** Byādhijarāmaraṇehi palujjanīyatāya **palokato.** Sāminivāsīkārakavedaka-adhiṭṭhāyakavirahato **suññato.** Atthappaṭikkhepaṭṭhena **anattato.** Rūpādidhammāpi yathā na ettha attā atthīti **anattā,** evaṁ sayampi attā na hontīti **anattā.** Tenā abyāpārato nirīhato tucchato anattāti dīpitaṁ hoti.

Lakkhaṇattayameva sukhāvabonetthaṁ ekādasahi padehi vibhajitvā gahitanti dassetuṁ **"yasmā aniccato"**ti-ādi vuttaṁ. **Antosamāpattiyan**ti samāpattīnaṁ sahajātatāya samāpattīnaṁ abbhantare cittaṁ paṭisaṁharatīti tappaṭibaddhachandarāgādikilesavikkhambhanena vipassanācittaṁ paṭisaṁharati. Tenāha **"moceti apanetī"**ti. **Savanavasenā**ti "sabbasaṅkhārasamatho"ti-ādinā savanavasena. **Thutivasenā**ti tatheva thomanāvasena guṇato saṁkittanavasena. **Pariyattivasenā**ti tassa dhammassa pariyāpuṇanavasena. **Paññattivasenā**ti tadatthassa paññāpanavasena. Ārammaṇakaraṇavaseneva upasaṁharati maggacittaṁ, "etaṁ santan"ti-ādi pana avadhāraṇanivattitatthadassanaṁ. Yathā vipassanā "etaṁ santaṁ etaṁ paṇītan"ti-ādinā asaṅkhatāya dhātuyā cittaṁ upasaṁharati, evaṁ maggo nibbānaṁ sacchikiriyābhisamayavasena abhisamento tattha labbhamāne sabbepi

visese asammohato paṭivijjhanto tattha cittaṁ upasaṁharati. Tenāha "**iminā pana ākārenā**"ti-ādi.

So tattha ṭhitoti so adandhavipassako yogī tattha tāya aniccādilakkhaṇattayārammaṇāya vipassanāya ṭhito. **Sabbaso**ti sabbattha tassa tassa maggassa adhigamāya nibbattitasamathavipassanāsu. **Asakkonto anāgāmī hotī**ti heṭṭhimamaggāvahāsu eva samathavipassanāya chandarāgaṁ pahāya aggamaggāvahāsu nikantiṁ pariyādātuṁ asakkonto anāgāmitāyameva saṇṭhāti.

Samatikkantattāti samathavasena vipassanāvasena cāti sabbathāpi rūpassa samatikkantattā. Tenāha "**ayaṁ hī**"ti-ādi. **Anenā**ti yoginā. **Taṁ atikkammā**ti idaṁ yo paṭhamaṁ pañcavokāra-ekavokārapariyāpanne dhamme sammadeva sammasitvā te vissajjetvā tato arūpasamāpattiṁ samāpajjitvā arūpadhamme sammasati, taṁ sandhāya vuttaṁ. Tenāha "**idāni arūpaṁ sammasatī**"ti.

Jhānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Ānandasuttavaṇṇanā

37. Chaṭṭhe okāsaṁ avasaraṁ adhigacchati etenāti **okāsādhigamo,** maggaphalasukhādigamāya okāsabhāvato vā okāso, tassa adhigamo **okāsādhigamo.** Ettha ca dīghanikāyeneva[1] pana suttantadesanāyaṁ paṭhamajjhānaṁ, catutthajjhānaṁ, arahattamaggoti tayo okāsādhigamā āgatā. Tattha[2] paṭhamaṁ jhānaṁ pañca nīvaraṇāni vikkhambhetvā attano okāsaṁ gahetvā tiṭṭhatīti "**paṭhamo okāsādhigamo**"ti vuttaṁ. Catutthajjhānaṁ pana sukhadukkhaṁ vikkhambhetvā attano okāsaṁ gahetvā tiṭṭhatīti **dutiyo okāsādhigamo.** Arahattamaggo sabbakilese vikkhambhetvā attano okāsaṁ gahetvā tiṭṭhatīti "**tatiyo okāsādhigamo**"ti vutto. Idha pana vakkhamānāni tīṇi arūpajjhānāni sandhāya "**okāsādhigamo**"ti vuttaṁ. Tesaṁyeva ca gahaṇe kāraṇaṁ sayameva vakkhati.

---

1. Dī 2. 173 piṭṭhe. 2. Dī-Ṭṭha 2. 236-7 piṭṭhesu.

Sattānaṁ visuddhiṁ pāpanatthāyāti rāgādīhi malehi abhijjhāvisamalobhādīhi ca upakkilesehi kiliṭṭhacittānaṁ sattānaṁ visuddhipāpanatthāya samatikkamanatthāya. Āyatiṁ anuppajjanaṁ hi idha "samatikkamo"ti vuttaṁ. **Atthaṁ gamanatthāyā**ti kāyikadukkhassa ca cetasikadomanassassa cāti imesaṁ dvinnaṁ atthaṅgamāya, nirodhāyāti attho. Ñāyati nicchayena kamati nibbānaṁ, taṁ vā ñāyati paṭivijjhīyati etenāti **ñāyo,** samucchedabhāvo ariyamaggoti āha **"sahavipassanakassa maggassā"**ti. **Paccakkhakaraṇatthāyā**ti attapaccakkhatāya. Parapaccayena vinā paccakkhakaraṇaṁ hi "sacchikiriyā"ti vuccati. **Asambhinnan**ti pittasemhādīhi apalibuddhaṁ anupahataṁ.

Rāgānugato samādhi **abhinato** nāma hoti ārammaṇe abhimukhābhāvena pavattiyā, dosānugato pana **apanato** apagamanavasena pavattiyā, tadubhayappaṭikkhepena **"na cābhinato na cāpanato"**ti vuttanti āha **"rāgavasenā"**ti-ādi. **Na sasaṅkhāraniggayhavāritagato**ti lokiyajjhānacittāni viya na sasaṅkhārena sappayogena tadaṅgappahānavikkhambhanappahānavasena ca niggahetvā vāretvā ṭhito. Kiñcarahi kilesānaṁ chinnante uppanno. Tathābhūtaṁ phalasamādhiṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ. Tenāha **"na sasaṅkhārena -pa- chinnante uppanno"**ti.

Ānandasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Lokāyatikasuttavaṇṇanā

38. Sattame **lokāyatavādakā**ti āyatiṁ hitaṁ loko na yatati na viruhati etenāti lokāyataṁ, vitaṇḍasatthaṁ. Taṁ hi ganthaṁ nissāya sattā puññakiriyāya cittampi na uppādenti, taṁ vadantīti **lokāyatavādakā.**

Daḷhaṁ thiraṁ dhanu etassāti daḷhadhanvā[1], so eva **"daḷhadhammā"**ti vutto. Paṭisattuvidhamanatthaṁ dhanuṁ gaṇhātīti **dhanuggaho.** So eva usuṁ saraṁ asati khipatīti **issāso. Dvisahassathāman**ti lohādibhāraṁ vahituṁ samatthaṁ dvisahassathāmaṁ. Tenāha **"dvisahassathāmaṁ nāmā"**ti-ādi. **Daṇḍe**ti dhanudaṇḍe. **Yāva kaṇḍappamāṇā**ti dīghato yattakaṁ kaṇḍassa pamāṇaṁ,

---

1. Aṁ-Ṭī 2. 302; Saṁ-Ṭī 1. 159 piṭṭhesupi passitabbaṁ.

tatthake dhanudaṇḍe ukkhittamatte āropitesuyeva jiyādaṇḍesu so ce bhāro pathavito muccati, evaṁ idaṁ dvisahassathāmaṁ nāma dhanūti daṭṭhabbaṁ. **Uggahitasippo**ti uggahitadhanusippo. **Katahattho**ti thirataraṁ lakkhesu avirajjhanasarakkhepo. Īdiso pana tattha vasibhūto **katahattho** nāma hotīti āha **"ciṇṇavasibhāvo"**ti. Kataṁ rājakulādīsu upecca asanaṁ etena so **katūpāsano**ti āha **"rājakulādīsu dassitasippo"ti**. **Evaṁ katan**ti evaṁ antosusirakaraṇādinā sallahukaṁ kattaṁ.

Lokāyatikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Devāsurasaṅgāmasuttādivaṇṇanā

39-40. Aṭṭhame **abhiyiṁsū**ti kadā abhiyiṁsu? Yadā balavanto ahesuṁ, tadā. Tatrāyamanupubbikathā[1]—sakko kira magadharaṭṭhe macalagāmake magho nāma māṇavo hutvā tettiṁsa purise gahetvā kalyāṇakammaṁ karonto satta vatapadāni pūretvā tattha kālakato devaloke nibbatti. Taṁ balavakammānubhāvena saparisaṁ sesadevatā dasahi ṭhānehi adhigaṇhantaṁ disvā "āgantukadevaputtā āgatā"ti nevāsikā gandhapānaṁ sajjayiṁsu. Sakko sakaparasāya saññaṁ adāsi "mārisā mā gandhapānaṁ pivittha, pivanākāramattameva dassethā"ti. Te tathā akaṁsu. Nevāsikadevatā suvaṇṇasarakehi upanītaṁ gandhapānaṁ yāvadatthaṁ pivitvā mattā tattha tattha suvaṇṇapathaviyaṁ patitvā sayiṁsu[2]. Sakko "gaṇhatha puttahatāya putte"ti te pādesu gahetvā sinerupāde khipāpesi. Sakkassa puññatejena tadanuvattakāpi sabbe tattheva patiṁsu. Te sineruvemajjhakāle saññaṁ labhitvā "tātā suraṁ na pivimha, suraṁ na pivimhā"ti āhaṁsu. Tato paṭṭhāya **asurā** nāma jātā. Atha nesaṁ kammapaccaya-utusamuṭṭhānaṁ sinerussa heṭṭhimatale dasayojanasahassaṁ asurabhavanaṁ nibbatti. Sakko tesaṁ nivattitvā anāgamanatthāya ārakkhaṁ ṭhapesi. Yaṁ sandhāya vuttaṁ—

---

1. Saṁ-Ṭṭha 1. 309; Sārattha-Ṭī 1. 270 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ. 2. Saṅkasāyiṁsu (Ka)

"Antarā dvinnaṁ ayujjhapurānaṁ,
Pañcavidhā ṭhapitā abhirakkhā.
Uraga karoṭi payassa ca hārī,
Madanayutā caturo ca mahatthā"ti[1].

Dve nagarāni hi yuddhena gahetuṁ asakkuṇeyyatāya **ayujjhapurāni** nāma jātāni devanagarañca asuranagarañca. Yadā hi asurā balavanto honti, atha devehi palāyitvā devanagaraṁ pavisitvā dvāre pidahite asurānaṁ satasahassampi kiñci kātuṁ na sakkoti. Yadā devā balavanto honti, athāsurehi palāyitvā asuranagarassa dvāre pidahite sakkānaṁ satasahassampi kiñci kātuṁ na sakkoti. Iti imāni dve nagarāni ayujjhapurāni nāma. Tesaṁ antarā etesu uragādīsu pañcasu ṭhānesu sakkena ārakkhā ṭhapitā. Tattha **uraga**saddena nāgā gahitā. Te hi udake balavanto honti, tasmā sinerussa paṭhamālinde etesaṁ ārakkhā. **Karoṭi**saddena supaṇṇā gahitā. Tesaṁ kira karoṭi nāma pānabhojanaṁ, tena taṁ nāmaṁ labhiṁsu, dutiyālinde tesaṁ ārakkhā. **Payassahāri**saddena kumbhaṇḍā gahitā, dānavarakkhasā kira te, tatiyālinde tesaṁ ārakkhā. **Madanayuta**saddena yakkhā gahitā. Visamacārino kirate yujjhasoṇḍā, catutthālinde tesaṁ ārakkhā. **Caturo ca mahatthā**ti cattāro mahārājāno vuttā, pañcamālinde tesaṁ ārakkhā, tasmā yadi asurā kupitāvilacittā devapuraṁ upayanti yujjhituṁ. Yaṁ girino paṭhamaṁ paribhaṇḍaṁ, taṁ uragā paṭibāhayanti. Evaṁ sesesu sesā.

Te pana asurā āyuvaṇṇayasa-issariyasampattīhi tāvatiṁsasadisāva, tasmā antarā attānaṁ ajānitvā pāṭaliyā pupphitāya "na idaṁ devanagaraṁ, tattha pāricchattako pupphati, idha pana cittapāṭalī, jarasakkenāmhākaṁ suraṁ pāyetvā vañcitā, devanagarañca no gahitaṁ, gacchāma, tena saddhiṁ yujjhissāmā"ti hatthi-assarathe āruyha suvaṇṇarajatamaṇiphalakāni gahetvā yuddhasajjā hutvā asurabheriyo vādentā mahāsamudde udakaṁ dvidhā bhetvā uṭṭhahanti. Te deve vuṭṭhe

1. Saṁ-Ṭṭha 1. 309 piṭṭhepi.

vammikamakkhikā vammikaṁ viya sineruṁ āruhituṁ ārabhanti. Atha nesaṁ paṭhamaṁ nāgehi saddhiṁ yuddhaṁ hoti. Tasmiṁ kho pana yuddhe na kassaci chavi vā cammaṁ vā chijjati, na lohitaṁ uppajjati, kevalaṁ kumārakānaṁ dārumeṇḍakayuddhaṁ viya aññamaññasantāsanamattameva hoti. Koṭisatāpi koṭisahassāpi nāgā tehi saddhiṁ yujjhitvā te asurapuraṁyeva pavesetvā nivattanti. Yadā pana asurā balavanto honti, atha nāgā osakkitvā dutiye ālinde supaṇṇehi saddhiṁ ekatova hutvā yujjhanti. Esa nayo supaṇṇādīsupi. Yadā pana tāni pañcapi ṭhānāni asurā maddanti, tadā ekato sampi ṇḍitānipi tāni pañca balāni osakkanti. Atha cattāro mahārājāno gantvā sakkassa taṁ pavattiṁ ārocenti. Sakko tesaṁ vacanaṁ sutvā diyaḍḍhayojanasatikaṁ vejayantarathaṁ āruyha sayaṁ vā nikkhamati, ekaṁ puttaṁ vā peseti. Yadā devā puna apaccāgamanāya asure jiniṁsu, tadā sakko asure palāpetvā pañcasu ṭhānesu ārakkhaṁ datvā vediyapāde vajirahatthā indapaṭimāyo ṭhapesi. Asurā kālena kālaṁ uṭṭhahitvā paṭimāyo disvā "sakko appamatto tiṭṭhatī"ti tatova nivattanti. Idha pana yadā asurānaṁ jayo ahosi, devānaṁ parājayo, taṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ "parājitā ca bhikkhave devā apayiṁsuyeva uttarenābhimukhā, abhiyiṁsu asurā"ti.

Dakkhiṇābhimukhā hutvāti cakkavāḷapabbatābhimukhā hutvā. Asurā kira devehi parājitā palāyantā cakkavāḷapabbatābhimukhaṁ gantvā cakkavāḷamahāsamuddapiṭṭhiyaṁ rajatapaṭṭavaṇṇe vālikāpuline yattha paṇṇakuṭiyo māpetvā isayo vasanti, tattha gantvā isīnaṁ assamapadena gacchantā "sakko imehi saddhiṁ mantetvā amhe nāseti, gaṇhatha puttahatāya putte"ti kupitā assamapadepānīyaghaṭacaṅkamanapaṇṇasālādīni viddhaṁsenti. Isayo araññato phalāphalaṁ ādāya āgatā disvā puna dukkhena paṭipākatikaṁ karonti, tepi punappunaṁ tatheva parājitā gantvā vināsenti. Tena vuttaṁ "parājitā ca kho bhikkhave asurā apayiṁsuyeva dakkhiṇenābhimukhā"ti. Navamaṁ uttānatthameva.

Devāsurasaṅgāmasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Tapussasuttavaṇṇanā

41. Dasame **pakkhandatīti** pavisati. **Pasīdatīti** pasādaṁ abhiruciṁ āpajjati, patiṭṭhāti vumuccatīti attho. **Kathāpābhatanti** kathāya mūlaṁ. Mūlaṁ hi "pābhatan"ti vuccati. Yathāha—

"Appakenapi medhāvī, pābhatena vicakkhaṇo.
Samuṭṭhāpeti attānaṁ, aṇuṁ aggiṁ va sandhaman"ti[1].

Tenevāha **"kathāpābhatanti kathāmūlan"**ti. Vitakkaggahaṇeneva taṁsahacarito vicāropi gahito. Tenevettha bahuvacananiddeso katoti āha **"vitakkesūti vitakkavicāresū"**ti.

Tapussasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Sāmaññavagga

1. Sambādhasuttādivaṇṇanā

42-51. Aṭṭhamassa paṭhame **udāyīti** tayo therā udāyī nāma kāḷudāyī lāḷudāyī mahā-udāyīti, idha kāḷudāyī adhippetoti āha **"udāyīti kāḷudāyitthero"**ti. **Sambādheti** sampīḷitataṇhāsaṁkilesādinā sa-uppīḷanatāya paramasambādhe. Ativiya saṅkaraṭṭhānabhūto hi nīvaraṇasambādho adhippeto. **Okāsoti** jhānassetaṁ nāmaṁ. Nīvaraṇasambādhābhāvena hi jhānaṁ idha "okāso"ti vuttaṁ. **Paṭilīnanisabhoti** vā paṭilīno hutvā seṭṭho, paṭilīnānaṁ vā seṭṭhoti **paṭilīnanisabho.** Paṭilīnā nāma pahīnamānā vuccanti mānussayavasena uṇṇatābhāvato. Yathāha "kathañca bhikkhave bhikkhu paṭilīno hoti? Idha bhikkhave bhikkhuno asmimāno pahīno hoti ucchinnamūlo tālāvatthukato anabhāvaṁgato āyatiṁ anuppādadhammo"ti[2]. Sesaṁ sabbattha uttānameva.

Sambādhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti manorathapūraṇiyā aṅguttaranikāyaṭṭhakathāya

Navakanipātavaṇṇanāya anuttānatthadīpanā samattā.

---

1. Khu 5. 2 piṭṭhe Jātake.
2. Aṁ 1. 350; Khu 7. 172 piṭṭhesu.

Dasakanipāta

1. Paṭhamapaṇṇāsaka

1. Ānisaṁsavagga

1. Kimitthiyasuttavaṇṇanā

1. Dasakanipātassa paṭhame **avippaṭisāratthānī**ti avippaṭisārappayojanāni. **Avippaṭisārānisaṁsānī**ti avippaṭisārudayāni. Etena avippaṭisāro nāma sīlassa udayamattaṁ, saṁvaddhitassa rukkhassa chāyāpupphasadisaṁ, añño eva panānena nipphādetabbo samādhi-ādiguṇoti dasseti. "Yāva maggāmaggañāṇadassanavisuddhi, tāva taruṇavipassanā"ti hi vacanato upakkilesavimutta-udayabbayañāṇato paraṁ ayañca vipassanā virajjaṁti yogāvacaro viratto puriso viya bhariyāya saṅkhārato[1] etenāti virāgo.

Kimitthiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Cetanākaraṇīyasuttādivaṇṇanā

2-5. Dutiye saṁsāramahoghassa paratīrabhāvato yo naṁ adhigacchati, taṁ pāreti gametīti **pāraṁ,** nibbānaṁ. Tabbidūratāya natthi ettha pāranti **apāraṁ,** saṁsāro. Tenāha **"orimatīrabhūtā tebhūmakavaṭṭā"**ti-ādi. tatiyādīsu natthi vattabbaṁ.

Cetanākaraṇīyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Samādhisuttavaṇṇanā

6. Chaṭṭhe **santaṁ santanti appetvā nisinnassā**ti-ādīsu santaṁ santaṁ paṇītaṁ paṇītanti-ādīni vadati. Iminā pana ākārena taṁ paṭivijjhitvā

---

1. Virajjatto puriso viya bhayasaṅkhārako (Ka)

tattha cittaṁ upasaṁharato phalasamāpattisaṅkhāto cittuppādo tathā pavattatīti veditabbo. Sesaṁ sabbattha uttānameva.

Samādhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Ānisaṁsavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Nāthavagga

1. Senāsanasuttādivaṇṇanā

11-14. Dutiyassa paṭhame **nātidūran**ti gocaraṭṭhānato aḍḍhagāvutato orabhāgatāya nātidūraṁ. **Nāccāsannan**ti pacchimena pamāṇena gocaraṭṭhānato pañcadhanusatikatāya na ati-āsannaṁ. Tāya ca pana nātidūranāccāsannatāya gocaraṭṭhānapaṭiparissayādirahitamaggatāya ca gamanassa ca āgamanassa ca yuttarūpattā **gamanāgamanasampannaṁ.** Divasabhāge mahājanasaṁkiṇṇatābhāvena **divā appākiṇṇaṁ.** Abhāvattho hi ayaṁ **appa**-saddo "appiccho"ti-ādīsu viya. Rattiyaṁ manussasaddābhāvena **rattiṁ appasaddaṁ.** Sabbadāpi janasannipātanigghosābhāvena **appanigghosaṁ.**

Appakasirenāti akasirena sukheneva. Sīlādiguṇānaṁ thirabhāvappattiyā **therā.** Suttageyyādi bahu sutaṁ etesanti **bahussutā.** Tamuggahadhāraṇena[1] sammadeva garūnaṁ santike āgamitabhāvena ca āgato pariyattidhammasaṅkhāto āgamo etesanti **āgatāgamā.** Suttābhidhammasaṅkhātassa dhammassa dhāraṇena **dhammadharā.** Vinayassa dhāraṇena **vinayadharā.** Tesaṁ dhammavinayānaṁ mātikāya dhāraṇena **mātikādharā.** Tattha tattha dhammaparipucchāya **paripucchati.** Atthaparipucchāya **paripañha**ti vīmaṁsati vicāreti. **Idaṁ bhante kathaṁ, imassa ko attho**ti paripucchāparipañhākāradassanaṁ. **Avivaṭañceva** pāḷiyā atthaṁ padesantarapāḷidassanena āgamato **vivaranti. Anuttānīkatañca** yuttivibhāvanena **uttānimkaronti. Kaṅkhāṭhāniyesu dhammesu** saṁsayuppattiyā hetutāya gaṇṭhiṭṭhānabhūtesu pāḷippadesesu yāthāvato vinicchayappadānena **kaṅkhaṁ paṭivinodenti.**

---

1. Vācuggatakaraṇena (Ka)

Ettha ca nātidūraṁ nāccāsannaṁ gamanāgamanasampannanti ekaṁ aṅgaṁ, divā appākiṇṇaṁ rattiṁ appasaddaṁ appanigghosanti ekaṁ, appaḍaṁsamakasavātā tapasarīsapasamphassanti ekaṁ, tasmiṁ kho pana senāsane viharantassa -pa- parikkhārāti ekaṁ, tasmiṁ kho pana senāsane therā -pa- kaṅkhaṁ paṭivinodentīti ekaṁ. Evaṁ pañca aṅgāni veditabbāni. Dutiyādīni uttānatthāni.

Senāsanasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Appamādasuttādivaṇṇanā

15-16. Pañcame **kārāpaka-appamādo** nāma "ime akusalā dhammā pahātabbā, ime kusalā dhammā upasampādetabbā"ti taṁtaṁparivajjetabbavajjanasampādetabbasampādanavasena pavatto appamādo. **Esā**ti appamādo. **Lokiyova** na lokuttaro. **Ayañcā**ti ca **esā**ti ca appamādameva vadati. **Tesan**ti cātubhūmakadhammānaṁ. **Paṭilābhakattenā**ti paṭilābhāpanakattena.

Jaṅgalānanti jaṅgalacārīnaṁ. Jaṅgala-saddo cettha kharabhāvasāmaññena pathavīpariyāyo, na anupaṭṭhānavidūradesavācī. Tenāha **"pathavītalacārīnan"**ti. Padānaṁ vuccamānattā **"sapādakapāṇānan"**ti visesetvā vuttaṁ. **Samodhānan**ti antogadhabhāvaṁ. Tenāha **"odhānaṁ pakkhepan"**ti. "Upakkhepan"tipi paṭhanti, upanetvā pakkhipitabbanti attho. Vassikāya pupphaṁ **vassikaṁ** yathā "āmalakiyā phalaṁ āmalakan"ti. **Mahātalasmin**ti uparipāsāde. Chaṭṭhaṁ uttānameva.

Appamādasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Paṭhamanāthasuttādivaṇṇanā

17-18. Sattame yehi sīlādīhi samannāgato bhikkhu dhammasaraṇatāya dhammeneva nāthati āsīsati[1] abhibhavatīti nātho vuccati,

---

1. Īsati (Ka)

te tassa nāthabhāvakarā dhammā **nāthakaraṇā**ti vuttāti āha **“attano sanāthabhāvakarā patiṭṭhakarāti attho”**ti. Tattha **attano patiṭṭhakarā**ti yassa nāthabhāvakarā, tassa attano patiṭṭhāvidhāyino. Appatiṭṭho anātho, sappatiṭṭho sanāthoti patiṭṭhattho nātha-saddo. Kalyāṇaguṇayogato kalyāṇāti dassento **“sīlādiguṇasampannā”**ti āha. Mijjanalakkhaṇā mettā etassa atthīti **mitto.** So vuttanayena kalyāṇo assa atthīti tassa atthitāmattaṁ kalyāṇamittapadena vuttaṁ. Assa tena sabbakālaṁ avijahitavāsoti taṁ dassetuṁ “kalyāṇasahāyo”ti vuttanti āha **“tevassā”**ti. **Te eva** kalyāṇamittā **assa** bhikkhuno. **Saha ayanato**ti saha pavattanato. Asamodhāne cittena, samodhāne pana cittena ceva kāyena ca **sampavaṅko.** Sukhaṁ vaco etasmiṁ anukūlagāhimhi ādaragāravavati puggaleti **suvaco.** Tenāha **“sukhena vattabbo”**ti-ādi. **Khamo**ti khanto. Tamevassa khamabhāvaṁ dassetuṁ **“gāḷhenā”**ti-ādi vuttaṁ. **Vāmato**ti micchā, ayoniso vā gaṇhāti. **Paṭippharatī**ti paṭāṇikabhāvena tiṭṭhati. **Padakkhiṇaṁ gaṇhātī**ti sammā, yoniso vā gaṇhāti.

Uccāvacānīti vipulakhuddakāni. **Tatrupagamaniyāyā**ti tatra tatra mahante khuddake ca kamme sādhanavasena upāyena upagacchantiyā, tassa tassa kammassa nipphādane samatthāyāti attho. **Tatrupāyāyā**ti vā tatra tatra kamme sādhetabbe upāyabhūtāya.

Dhamme assa kāmoti dhammakāmoti byadhikaraṇānampi bāhirattho samāso hotīti katvā vuttaṁ. Kāmetabbato vā piyāyitabbato kāmo, dhammo. dhammo kāmo assāti **dhammakāmo. Dhammo**ti pariyattidhammo adhippetoti āha **“tepiṭakaṁ buddhavacanaṁ piyāyatīti attho”**ti. Samudāharaṇaṁ kathanaṁ samudāhāro, piyo samudāhāro etassāti **piyasamudāhāro. Sayañcā**ti ettha **ca**-saddena “sakkaccan”ti padaṁ anukaḍḍhati, tena sayañca sakkaccaṁ desetukāmo hotīti yojanā. **Abhidhammo satta pakaraṇāni** “adhiko abhivisiṭṭho ca pariyattidhammo”ti katvā. **Vinayo**

ubhatovibhaṅgā vinayanato kāyavācānaṁ. **Abhivinayo khandhakaparivārā** visesato ābhisamācārikadhammakittanato. Ābhisamācārikadhammapāripūrivaseneva hi ādibrahmacariyakadhammapāripūrī. **Dhammo eva** piṭakadvayassapi pariyattidhammabhāvato. **Maggaphalāni abhidhammo** "nibbānadhammassa abhimukho"ti katvā. **Kilesavūpasamakaraṇaṁ** pubbabhāgiyā tisso sikkhā saṅkhepato vivaṭṭanissito samatho vipassanā ca. **Uḷārapāmojjo**ti balavapāmojjo. **Kāraṇatthe**ti nimittatthe. Kusaladhammanimittaṁ hissa vīriyārambho. Tenāha **"tesaṁ adhigamatthāyā"**ti. **Kusalesu dhammesū**ti vā nipphādetabbe bhummaṁ yathā "cetaso avūpasame ayonisomanasikārapadaṭṭhānan"ti. Aṭṭhame natthi vattabbaṁ.

Paṭhamanāthasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Paṭhama-ariyāvāsasuttavaṇṇanā

19. Navame ariyānaṁ eva āvāsāti **ariyāvāsā**[1] anariyānaṁ tādisānaṁ asambhavato. **Ariyā**ti cettha ukkaṭṭhaniddesena khīṇāsavāgahitā. Te ca yasmā tehi sabbakālaṁ avijahitavāsā[2] eva, tasmā vuttaṁ **"te[3] āvasiṁsu āvasanti āvasissantī"**ti. Tattha **āvasiṁsū**ti nissāya āvasiṁsu. Pañcaṅgavippahīnatādayo hi ariyānaṁ apassayā. Tesu pañcaṅgavippahānapaccekasaccapanodana-esanā-osaṭṭhāni, "saṅkhāyekaṁ paṭisevati, adhivāseti parivajjeti vinodetī"ti[4] vuttesu apassenesu vinodanañca maggakiccāneva, itare maggena ca samijjhantīti.

Paṭhama-ariyāvāsasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Dutiya-ariyāvāsasuttavaṇṇanā

20. Dasame kasmā pana bhagavā kurūsu viharanto imaṁ suttaṁ abhāsīti āha **"yasmā"**ti-ādi. Kururaṭṭhaṁ kira tadā tannivāsisattānaṁ

---

1. Ariyānaṁ eva vāsāti ariyavāsā (Ka) 2. Avirahitavāsā (Ka) 3. Ariyā eva (Ka)
4. Dī 3. 187; Ma 2. 127; Aṁ 3. 280 piṭṭhesu.

yonisomanasikāravantatādinā yebhuyyena suppaṭipannatāya pubbe ca katapuññatābalena vā tadā utu-ādisampattiyuttameva ahosi. Keci pana "pubbe pavattakuruvattadhammānuṭṭhānavāsanāya uttarakuru viya yebhuyyena utu-ādisampannameva hoti. Bhagavato kāle sātisayaṁ utusappāyādiyuttaṁ raṭṭhaṁ ahosī"ti vadanti. Tattha bhikkhū bhikkhuniyo upāsakā upāsikāyo utupaccayādisampannattā tassa raṭṭhassa sappāya-utupaccayasevanena niccaṁ kallasarīrā kallacittā ca honti, te cittasarīrakallatāya anuggahitapaññābalā gambhīrakathaṁ paṭiggahetuṁ samatthā paṭiccasamuppādanissitānaṁ gambhīrapaññānañca[1] kārakā honti. Tenāha **"kururaṭṭhavāsino bhikkhū gambhīrapaññākārakā"**ti-ādi[2].

Yuttappayuttāti satipaṭṭhānabhāvanāya yuttā ceva payuttā ca. Tasmiñhi[3] janapade catasso parisā pakatiyāva satipaṭṭhānabhāvanānuyogamanuyuttā viharanti, antamaso dāsakammakaraparijanāpi satipaṭṭhānappaṭisaṁyuttameva kathaṁ kathenti, udakatitthasuttakantanaṭṭhānādīsupi niratthakakathā nāma nappavattati. Sace kāci itthī "amma tvaṁ kataraṁ satipaṭṭhānabhāvanaṁ manasi karosī"ti pucchitā "na kiñcī"ti vadati, taṁ garahanti "dhīratthu tava jīvitaṁ, jīvamānāpi tvaṁ matasadisā"ti. Atha naṁ "mā dāni puna evamakāsī"ti ovaditvā aññataraṁ satipaṭṭhānaṁ uggaṇhāpenti. Yā pana "ahaṁ asukaṁ satipaṭṭhānaṁ nāma manasi karomī"ti vadati, tassā "sādhu sādhū"ti sādhukāraṁ datvā "tava jīvitaṁ sujīvitaṁ, tvaṁ nāma manussattaṁ pattā, tavatthāya sammāsambuddho uppanno"ti-ādīhi pasaṁsanti. Na kevalañcettha manussajātikāyeva satipaṭṭhānamanasikārayuttā, te nissāya viharantā tiracchānagatāpi.

Tatridaṁ vatthu—eko kira naṭako suvapotakaṁ gahetvā sikkhāpento vicarati. So bhikkhuni-upassayaṁ upanissāya vasitvā gamanakāle suvapotakaṁ pamussitvā gato. Taṁ sāmaṇeriyo gahetvā paṭijaggiṁsu, "buddharakkhito"ti cassa nāmaṁ akaṁsu. Taṁ ekadivasaṁ purato nisinnaṁ disvā mahātherī āha "buddharakkhitā"ti. Kiṁ ayyebhi. Atthi te koci bhāvanāmanasikāroti. Natthayyeti.

---

1. Gambhīrapaññhānañca (?) 2. Gambhīrapaññhakārakāti-ādi (?)
3. Dī-Ṭṭha 2. 334; Ma-Ṭṭha 1. 233 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

Āvuso pabbajikānaṁ santike vasantena nāma vissaṭṭha-attabhāvena bhavituṁ na vaṭṭati, kocideva manasikāro icchitabbo, tvaṁ pana aññaṁ na sakkhissasi, "aṭṭhi aṭṭhī"ti sajjhāyaṁ karohīti. So theriyā ovāde ṭhatvā "aṭṭhi aṭṭhī"ti sajjhāyanto carati.

Taṁ ekadivasaṁ pātova toraṇagge nisīditvā bālātapaṁ tapamānaṁ eko sakuṇo nakhapañjarena aggahesi. So "kiri kirī"ti saddamakāsi. Sāmaṇeriyo sutvā "ayye buddharakkhito sakuṇena gahito, mocema nan"ti leḍḍu-ādīni gahetvā anubandhitvā mocesuṁ. Taṁ ānetvā purato ṭhapitaṁ therī āha "buddharakkhita sakuṇena gahitakāle kiṁ cintesī"ti. Ayye na aññaṁ cintesiṁ, "aṭṭhipuñjova aṭṭhipuñjaṁ gahetvā gacchati, katarasmiṁ ṭhāne vippakirissatī"ti evaṁ ayye aṭṭhipuñjameva cintesinti. Sādhu sādhu buddharakkhita anāgate bhavakkhayassa te paccayo bhavissatīti. Evaṁ tattha tiracchānagatāpi satipaṭṭhānamanasikāraṁyuttā.

Dīghanikāyādīsu mahānidānādīnīti dīghanikāye mahānidānaṁ[1] satipaṭṭhānaṁ[2] majjhimanikāye satipaṭṭhānaṁ[3] sāropamaṁ[4] rukkhopamaṁ raṭṭhapālaṁ[5] māgaṇḍiyaṁ[6] āneñjasappāyanti[7] evamādīni.

Ñāṇādayoti ñāṇañceva taṁsampayuttadhammā ca. Tenāha **"ñāṇanti vutte"**ti-ādi. **Ñāṇasampayuttacittāni labbhanti** tehi vinā sampajānatāya asambhavato. **Mahācittānī**ti aṭṭhapi mahākiriyacittāni labbhanti "satatavihārā"ti vacanato ñāṇuppattipaccayarahitakālepi pavattijotanato. **Dasa cittānī**ti aṭṭha mahākiriyacittāni hasituppādavoṭṭhabbanacittehi saddhiṁ dasa cittāni labbhanti. Arajjanādussanavasena pavatti tesampi sādhāraṇāti. "Upekkhako viharatī"ti vacanato chaḷaṅgupekkhāvasena āgatānaṁ imesaṁ satatavihārānaṁ somanassaṁ kathaṁ labbhatīti āha **"āsevanavasena labbhatī"**ti. Kiñcāpi khīṇāsavo iṭṭhāniṭṭhepi ārammaṇe majjhatto viya bahulaṁ upekkhako viharati attano parisuddhapakatibhāvāvijahanato, kadāci pana tathā cetobhisaṅkhārābhāve yaṁ taṁ sabhāvato iṭṭhaṁ

---

1. Dī 2. 47 piṭṭhe. 2. Dī 2. 231 piṭṭhe. 3. Ma 1. 70 piṭṭhe. 4. Ma 1. 250 piṭṭhe.
5. Ma 2. 244 piṭṭhe. 6. Ma 2. 169 piṭṭhe. 7. Ma 3. 48 piṭṭhe.

ārammaṇaṁ, tattha yāthāvasabhāvaggahaṇavasenapi arahato cittaṁ somanassasahagataṁ hutvā pavattateva, tañca kho pubbāsevanavasena. Tena vuttaṁ **"āsevanavasena labbhatī"**ti. **Ārakkhakiccaṁ sādheti** sativepullappattattā. **Carato**ti-ādinā niccasamādānaṁ dasseti, taṁ vikkhepābhāvena daṭṭhabbaṁ.

Pabbajjūpagatāti yaṁ kiñci pabbajjaṁ upagatā, na samitapāpā. **Bhovādino**ti jātimattabrāhmaṇe vadati. **Pāṭekkasaccānī**ti tehi tehi diṭṭhigatikehi pāṭiyekkaṁ gahitāni "idameva saccan"ti abhiniviṭṭhāni diṭṭhisaccādīni. Tānipi hi "idameva saccan"ti gahaṇaṁ upādāya "saccānī"ti voharīyanti. Tenāha **"idamevā"**ti-ādi. **Nīhaṭānī**ti attano santānato nīharitāni apanītāni. **Gahitaggahaṇassā**ti ariyamaggādhigamato pubbe gahitassa diṭṭhiggāhassa. **Vissaṭṭhabhāvavevacanānī**ti ariyamaggena sabbaso pariccāgabhāvassa adhivacanāni.

Natthi etāsaṁ vayo vekallanti **avayā**ti āha **"anūnā"**ti, anavasesoti attho. **Esanā**ti kāmesanādayo. **Maggassa kiccanipphatti kathitā** rāgādīnaṁ pahīnabhāvadīpanato. **Paccavekkhaṇaphalaṁ kathitan**ti paccavekkhaṇamukhena ariyaphalaṁ kathitaṁ. Adhigate hi aggaphale sabbaso rāgādīnaṁ anuppādadhammataṁ pajānāti, tañca pajānanaṁ paccavekkhaṇañāṇanti.

Dutiya-ariyāvāsasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Nāthavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Mahāvagga

1. Sīhanādasuttavaṇṇanā

21. Tatiyassa paṭhame **visamaṭṭhānesū**ti papātādīsu visamaṭṭhānesu. **"Aññehi asādhāraṇānī"**ti kasmā vuttaṁ, nanu cetāni sāvakānampi ekaccānaṁ uppajjantīti? Kāmaṁ uppajjanti, yādisāni pana buddhānaṁ ṭhānāṭṭhānañāṇādīni, na tādisāni tadaññesaṁ kadācipi uppajjantīti aññehi

asādhāraṇānīti. Tenāha **"tathāgatasseva balānī"**ti. Imameva hi yathāvuttalesaṁ apekkhitvā tadabhāvato āsayānusayañāṇādīsu eva asādhāraṇasamaññā niruḷhā. Kāmaṁ ñāṇabalānaṁ ñāṇasambhāro visesapaccayo, puññasambhāropi pana nesaṁ paccayo eva. Ñāṇasambhārassapi vā puññasambhārabhāvato **"puññussayasampattiyā āgatānī"**ti vuttaṁ.

Pakatihatthikulanti[1] giricaranadicaravanacarādippabhedā gocariyakālāvakanāmā sabbāpi balena pākatikā hatthijāti. **Dasannaṁ purisānan**ti thāmamajjhimānaṁ dasannaṁ purisānaṁ. Ekassa tathāgatassa kāyabalanti ānetvā sambandho. **Ekassā**ti ca tathā heṭṭhā kathāyaṁ āgatattā desanāsotena vuttaṁ. **Nārāyanasaṅghātabalan**ti ettha nārā vuccanti rasmiyo, tā bahū nānāvidhā ito uppajjantīti nārāyanaṁ, vajiraṁ, tasmā **nārāyanasaṅghātabalan**ti vajirasaṅghātabalanti attho. Ñāṇabalaṁ pana pāḷiyaṁ āgatameva, na kāyabalaṁ viya aṭṭhakathāruḷhamevāti adhippāyo.

Saṁyuttake[2] **āgatāni tesattati ñāṇāni, sattasattati ñāṇānī**ti vuttaṁ, tattha[3] pana nidānavagge sattasattati āgatāni catucattārīsañca. Tesattati pana **paṭisambhidāmagge**[4] sutamayādīni āgatāni dissanti, na saṁyuttake. **Aññānipī**ti etena **ñāṇavatthuvibhaṅge**[5] ekakādivasena vuttāni, aññattha ca "pubbante ñāṇan"ti-ādinā[6] brahmajālādīsu ca "tayidaṁ tathāgato pajānāti 'imāni diṭṭhiṭṭhānāni evaṁ gahitānī'ti"ādinā[7] vuttāni anekāni ñāṇappabhedāni saṅgaṇhāti. Yāthāvappaṭivedhato sayañca akampiyaṁ puggalañca taṁsamaṅginaṁ neyyesu adhibalaṁ karotīti āha **"akampiyaṭṭhena upatthambhanaṭṭhena cā"**ti.

Usabhassa idanti **āsabhaṁ,** seṭṭhaṭṭhānaṁ. Sabbaññutāpaṭijānanavasena abhimukhaṁ gacchanti, aṭṭha vā parisā upasaṅkamantīti **āsabhā,** pubbabuddhā. **Idaṁ panā**ti buddhānaṁ ṭhānaṁ sabbaññutameva vadati. **Tiṭṭhamānovā**ti avadantopi tiṭṭhamānova paṭijānāti nāmāti attho. **Upagacchatī**ti anujānāti.

---

1. Saṁ-Ṭī 2. 54 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.
2. Saṁ 1. 290 piṭṭhe.
3. Mūlaṭī 2. 197 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.
4. Khu 9. 1, 5 piṭṭhesu.
5. Abhi 2. 323 piṭṭhe.
6. Abhi 1. 215 piṭṭhe.
7. Dī 1. 16 piṭṭhādīsu.

Aṭṭhasu parisāsūti "abhijānāmi kho panāhaṁ sāriputta anekasataṁ khattiyaparisaṁ -pa- tatra vata maṁ bhayaṁ vā sārajjaṁ vā okkamissatīti nimittametaṁ sāriputta na samanupassāmī"ti[1] vuttāsu aṭṭhasu parisāsu. **Abhītanādaṁ nadatī**ti parato dassitañāṇayogena dasabalohanti abhītanādaṁ nadati.

Paṭivedhaniṭṭhattā arahattamaggañāṇaṁ paṭivedhoti **"phalakkhaṇe uppannaṁ nāmā"**ti vuttaṁ. Tena paṭiladdhassapi desanāñāṇassa kiccanipphatti parassa avabujjhanamattena hotīti **"aññāsikoṇḍaññassa sotāpattiphalakkhaṇe pavattaṁ nāmā"**ti vuttaṁ. Tato paraṁ pana yāva parinibbānā desanāñāṇapavatti tasseva pavattitassa dhammacakkassa ṭhānanti veditabbaṁ pavattitacakkassa cakkavattino cakkaratanassa ṭhānaṁ viya.

Tiṭṭhatīti vuttaṁ, kiṁ bhūmiyaṁ puriso viya, noti āha **"tadāyattavuttitāyā"**ti. **Ṭhānan**ti cettha attalābho dharamānatā ca, na gatinivattīti āha **"uppajjati ceva pavattati cā"**ti. Yattha panetaṁ dasabalañāṇaṁ vitthāritaṁ, taṁ dassento **"abhidhamme panā"**ti-ādimāha. Sesesupi eseva nayo.

Samādiyantīti **samādānāni,** tāni pana samādiyitvā katāni hontīti āha **"samādiyitvā katānan"**ti. **Kammameva vā kammasamādānan**ti etena **samādāna**saddassa apubbatthābhāvaṁ dasseti muttagatasadde gatasaddassa viya. **Gatī**ti nirayādigatiyo. **Upadhī**ti attabhāvo. **Kālo**ti kammassa vipaccanārahakālo. **Payogo**ti vipākuppattiyā paccayabhūtā kiriyā.

Agatigāmininti nibbānagāminiṁ. Vuttaṁ hi "nibbānañcāhaṁ sāriputta pajānāmi nibbānagāminiñca paṭipadan"ti[2]. Bahūsupi manussesu ekameva pāṇaṁ ghātentesu kāmaṁ sabbesampi cetanā tassevekassa jīvitindriyārammaṇā, taṁ pana kammaṁ tesaṁ nānākāraṁ. Tesu[3] hi eko ādarena chandajāto karoti, eko "ehi tvampi karohī"ti parehi nippīḷito karoti, eko samānacchando viya hutvā appaṭibāhamāno vicarati. Tesu eko teneva kammena niraye nibbattati, eko tiracchānayoniyaṁ,

---

1. Ma 1. 104 piṭṭhe. 2. Ma 1. 106 piṭṭhe.
3. Abhi-Ṭṭha 2. 436 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

eko pettivisaye. Taṁ tathāgato āyūhanakkhaṇeyeva "iminā nīhārena āyūhitattā esa niraye nibbattissati, esa tiracchānayoniyaṁ, esa pettivisaye"ti jānāti. Niraye nibbattamānampi "esa mahāniraye nibbattissati, esa ussadaniraye"ti jānāti. Tiracchānayoniyaṁ nibbattamānampi "esa apādako bhavissati, esa dvipādako, esa catuppado, esa bahuppado"ti jānāti. Pettivisaye nibbattamānampi "esa nijjhāmataṇhiko bhavissati, esa khuppipāsiko, esa paradattūpajīvī"ti jānāti. Tesu ca kammesu "idaṁ kammaṁ paṭisandhiṁ ākaḍḍhissati, idaṁ aññena dinnāya paṭisandhiyā upadhivepakkaṁ bhavissatī"ti jānāti.

Tathā sakalagāmavāsikesu ekato piṇḍapātaṁ dadamānesu kāmaṁ sabbesampi cetanā piṇḍapātārammaṇāva, taṁ pana kammaṁ tesaṁ nānākāraṁ. Tesu hi eko ādarena karotīti sabbaṁ purimasadisaṁ, tasmā tesu keci devaloke nibbattanti, keci manussaloke. Taṁ tathāgato āyūhanakkhaṇeyeva jānāti. "Iminā nīhārena āyūhitattā esa manussaloke nibbattissati, esa devaloke. Tatthāpi esa khattiyakule, esa brāhmaṇakule, esa vessakule, esa suddakule, esa paranimmitavasavattīsu, esa nimmānaratīsu, esa tusitesu, esa yāmesu, esa tāvatiṁsesu, esa cātumahārājikesu, esa bhummadevesū"ti-ādinā tattha tattha hīnapaṇītasuvaṇṇadubbaṇṇa-appaparivāramahāparivāratādibhedaṁ taṁ taṁ visesaṁ āyūhanakkhaṇeyeva jānāti.

Tathā vipassanaṁ paṭṭhapentesuyeva "iminā nīhārena esa kiñci sallakkhetuṁ na sakkhissati, esa mahābhūtamattameva vavatthapessati, esa rūpapariggaheyeva ṭhassati, esa arūpapariggaheyeva, esa nāmarūpapariggaheyeva, esa paccayapariggaheyeva, esa lakkhaṇārammaṇikavipassanāyameva, esa paṭhamaphaleyeva, esa dutiyaphaleyeva, esa tatiyaphaleyeva, esa arahattaṁ pāpuṇissatī"ti jānāti. Kasiṇaparikammaṁ karontesupi "imassa parikammamattameva bhavissati, esa nimittaṁ uppādessati, esa appanaṁ eva pāpuṇissati, esa jhānaṁ pādakaṁ katvā vipassanaṁ paṭṭhapetvā arahattaṁ gaṇhissatī"ti jānāti. Tenāha **"imassa cetanā"**ti-ādi.

Kāmanato kāmetabbato kāmappaṭisaṁyuttato ca dhātu **kāmadhātu. Ādi**-saddena byāpādadhāturūpadhātu-ādīnaṁ saṅgaho. **Vilakkhaṇatāyā**ti visadisasabhāvatāya. **Khandhāyatanadhātulokan**ti anekadhātuṁ nānādhātuṁ khandhalokaṁ āyatanalokaṁ dhātulokaṁ yathābhūtaṁ pajānātīti yojanā. "Ayaṁ rūpakkhandho nāma -pa- ayaṁ viññāṇakkhandho nāma. Tesupi ekavidhena rūpakkhandho, ekādasavidhena rūpakkhandho. Ekavidhena vedanākkhandho, bahuvidhena vedanākkhandho. Ekavidhena saññākkhandho. Saṅkhārakkhandho. Viññāṇakkhandho, bahuvidhena viññāṇakkhandho"ti evaṁ tāva khandhalokassa, "idaṁ cakkhāyatanaṁ nāma -pa- idaṁ dhammāyatanaṁ nāma. Tattha dasāyatanā kāmāvacarā, dve cātubhūmakā"ti-ādinā āyatanalokassa, "ayaṁ cakkhudhātu nāma -pa- ayaṁ manoviññāṇadhātu nāma. Tattha soḷasa dhātuyo kāmāvacarā, dve cātubhūmakā"ti-ādinā dhātulokassa anekasabhāvaṁ nānāsabhāvañca pajānāti. Na kevalaṁ upādinnasaṅkhāralokasseva, atha kho anupādinnakasaṅkhāralokassapi "imāya nāma dhātuyā ussannattā imassa rukkhassa khandho seto, imassa kāḷo, imassa maṭṭho, imassa sakaṇṭako, imassa bahalattaco, imassa tanuttaco, imassa pattaṁ vaṇṇasaṇṭhānādivasena evarūpaṁ, imassa pupphaṁ nīlaṁ pītaṁ lohitaṁ odātaṁ sugandhaṁ duggandhaṁ, imassa phalaṁ khuddakaṁ mahantaṁ dīghaṁ vaṭṭaṁ susaṇṭhānaṁ dussaṇṭhānaṁ maṭṭhaṁ pharusaṁ sugandhaṁ duggandhaṁ madhuraṁ tittakaṁ kaṭukaṁ ambilaṁ kasāvaṁ, imassa kaṇṭako tikhiṇo kuṇṭho ujuko kuṭilo tambo kāḷo odāto hotī"ti-ādinā pajānāti. Sabbaññubuddhānaṁ eva hi etaṁ balaṁ, na aññesaṁ.

Nānādhimuttikatanti nānajjhāsayataṁ. Adhimutti nāma ajjhāsayadhātu ajjhāsayasabhāvo. So pana hīnapaṇītatāsāmaññena pāḷiyaṁ dvidhāva vuttopi hīnapaṇītādibhedena anekavidhoti āha **"hīnādīhi adhimuttīhi nānādhimuttikabhāvan"**ti. Tattha ye ye sattā yaṁyaṁadhimuttikā, te te taṁtadadhimuttike eva sevanti bhajanti payirupāsanti dhātusabhāgato. Yathā gūthādīnaṁ dhātūnaṁ sabhāvo eso, yaṁ gūthādīhi eva saṁsandanti samenti, evaṁ hīnajjhāsayā dussīlādīheva saṁsandanti samenti, sampannasīlādayo ca sampannasīlādīheva. Taṁ nesaṁ nānādhimuttikataṁ bhagavā yathābhūtaṁ pajānātīti.

Vuddhiṁ hāniñcāti paccayavisesena sāmatthiyato adhikataṁ anadhikatañca. Indriyaparopariyattañāṇaniddese[1] "āsayaṁ jānāti, anusayaṁ jānātī"ti āsayādijānanaṁ kasmā niddiṭṭhanti? Āsayajānanādinā yehi indriyehi paroparehi sattā kalyāṇapāpāsayādikā honti, tesaṁ jānanassa vibhāvanato. Evañca katvā indriyaparopariyatta āsayānusayañāṇānaṁ visuṁ asādhāraṇatā, indriyaparopariyattanānādhimuttikatāñāṇānaṁ visuṁ balavatā ca siddhā hoti. Tattha āsayanti yattha sattā nivasanti, taṁ tesaṁ nivāsaṭṭhānaṁ, diṭṭhigataṁ vā yathābhūtañāṇaṁ vā **āsayo, anusayo** appahīnabhāvena thāmagato kileso. Taṁ pana bhagavā sattānaṁ āsayaṁ jānanto tesaṁ tesaṁ diṭṭhigatānaṁ vipassanāmaggañāṇānañca appavattikkhaṇepi jānāti. Vuttaṁ hetaṁ—

> "Kāmaṁ sevantaṁyeva bhagavā jānāti 'ayaṁ puggalo kāmagaruko kāmāsayo kāmādhimutto'ti. Kāmaṁ sevantaṁyeva jānāti 'ayaṁ puggalo nekkhammagaruko nekkhammāsayo nekkhammādhimutto'ti. Nekkhammaṁ sevantaṁyeva jānāti. Byāpādaṁ, abyāpādaṁ, thinamiddhaṁ, ālokasaññaṁ sevantaṁyeva jānāti 'ayaṁ puggalo thinamiddhagaruko thinamiddhāsayo thinamiddhādhimutto'ti"[2].

Paṭhamādīnaṁ catunnaṁ jhānānanti rūpāvacarānaṁ paṭhamādīnaṁ paccanīkajjhāpanaṭṭhena ārammaṇūpanijjhāpanaṭṭhena ca jhānānaṁ. Catukkanayena hetaṁ vuttaṁ. **Aṭṭhannaṁ vimokkhānan**ti ettha paṭipāṭiyā satta appitappitakkhaṇe paccanīkadhammehi vimuccanato ārammaṇe ca adhimuccanato vimokkhā nāma. Aṭṭhamo pana sabbaso saññāvedayitehi vimuttattā apagamavimokkho nāma. Catukkanayapañcakanayesu paṭhamajjhānasamādhi savitakkasavicāro nāma. Pañcakanaye dutiyajjhānasamādhi avitakkavicāramatto. Nayadvayepi uparitīsu jhānesu samādhi avitakka-avicāro. Samāpattīsu paṭipāṭiyā aṭṭhannaṁ samādhītipi nāmaṁ, samāpattītipi cittekaggatāsabbhāvato, nirodhasamāpattiyā tadabhāvato na samādhīti nāmaṁ. **Hānabhāgiyadhamman**ti appaguṇehi paṭhamajjhānādīhi vuṭṭhitassa saññāmanasikārānaṁ kāmādi-anupakkhandanaṁ. **Visesabhāgiyadhamman**ti paguṇehi paṭhamajjhānādīhi vuṭṭhitassa

---

1. Abhi 2. 353; Khu 9. 117 piṭṭhesu.
2. Khu 9. 118 piṭṭhe.

saññāmanasikārānaṁ dutiyajjhānādipakkhandanaṁ. Iti saññāmanasikārānaṁ kāmādidutiyajjhānādipakkhandanāni hānabhāgiya visesabhāgiyā dhammāti dassitāni. Tehi pana jhānānaṁ taṁsabhāvatā ca dhammasaddena vuttā. **Tasmā**ti vuttamevatthaṁ hetubhāvena paccāmasati. **Vodānan**ti paguṇatāsaṅkhātaṁ vodānaṁ. Taṁ hi paṭhamajjhānādīhi vuṭṭhahitvā dutiyajjhānādi-adhigamassa paccayattā "vuṭṭhānan"ti vuttaṁ. Keci pana "nirodhato phalasamāpattiyā vuṭṭhānanti pāḷi natthī"ti vadanti. Te "nirodhā vuṭṭhahantassa nevasaññānāsaññāyatanaṁ phalasamāpattiyā anantarapaccayena paccayo"ti imāya **pāḷiyā**[1] paṭisedhetabbā. Yo samāpattilābhī samāno eva "na lābhīmhī"ti, kammaṭṭhānaṁ samānaṁ eva "na kammaṭṭhānan"ti saññī hoti, so sampattiṁyeva samānaṁ "vipattī"ti paccetīti veditabbo.

Na tathā daṭṭhabbanti yathā paravādinā vuttaṁ, tathā na daṭṭhabbaṁ. **Sakasakakiccameva jānātī**ti ṭhānāṭṭhānajānanādisakasakameva kiccaṁ kātuṁ jānāti, yathāsakameva visayaṁ paṭivijjhatīti attho. **Tampī**ti tehi dasabalañāṇehi jānitabbampi. **Kammavipākantaramevā**ti kammantarassa vipākantarameva jānāti. Cetanācetanāsampayuttadhamme nirayādinibbānagāminippaṭipadābhūte kammanti gahetvā āha **"kammaparicchedamevā"**ti. Dhātunānattañca dhātunānattakāraṇañca **dhātunānattakāraṇan**ti ekadesasarūpekaseso daṭṭhabbo. Taṁ hi ñāṇaṁ tadubhayampi jānāti. "Imāya nāma dhātuyā ussannattā"ti-ādinā[2] tathā ceva saṁvaṇṇitaṁ. **Saccaparicchedamevā**ti pariññābhisamayādivasena saccānaṁ paricchinnameva. **Appetuṁ na sakkoti** aṭṭhamanavamabalāni viya taṁsadisaṁ, iddhividhañāṇamiva **vikubbituṁ.** Etenassa balasadisatañca nivāreti. Jhānādiñāṇaṁ viya vā **appetuṁ vikubbituñca.** Yadipi hi jhānādipaccavekkhaṇañāṇaṁ sattamabalanti tassa savitakkasavicāratā vuttā, tathāpi jhānādīhi vinā paccavekkhaṇā natthīti jhānādisahagataṁ ñāṇaṁ tadantogadhaṁ katvā evaṁ vuttanti veditabbaṁ. Atha vā sabbaññutaññāṇaṁ jhānādikiccaṁ viya nasa sabbaṁ balakiccaṁ kātuṁ sakkotīti dassetuṁ **"jhānaṁ hutvā appetuṁ, iddhi hutvā vikubbituñca na sakkotī"**ti vuttaṁ, na pana kassaci balassa jhāna-iddhibhāvatoti daṭṭhabbaṁ.

---

1. Abhi 8. 138 piṭṭhe Paṭṭhāne. 2. Abhi-Ṭṭha 2. 438 piṭṭhe.

Evaṁ kiccavisesavasenapi dasabalañāṇasabbaññutaññāṇavisesaṁ dassetvā idāni vitakkattikabhūmantaravasenapi taṁ dassetuṁ **"apicā"**ti-ādi vuttaṁ. **Paṭipāṭiyā**ti ādito paṭṭhāya paṭipāṭiyā.

Anupadavaṇṇanaṁ ña tvā veditabbānīti sambandho. Kilesāvaraṇaṁ niyatamicchādiṭṭhi. Kilesāvaraṇassa abhāvo āsavakkhayañāṇādhigamassa ṭhānaṁ, tabbhāvo aṭṭhānaṁ. Anadhigamassa pana tadubhayampi yathākkamaṁ aṭṭhānaṁ ṭhānañcāti tattha kāraṇaṁ dassento **"lokiya -pa- dassanato cā"**ti āha. Tattha lokiyasammādiṭṭhiyā ṭhiti āsavakkhayādhigamassa ṭhānaṁ kilesāvaraṇābhāvassa kāraṇattā. Sā hi tasmiṁ sati na hoti, asati ca hoti. Etena tassā aṭṭhitiyā tassa aṭṭhānatā vuttā eva. **Nesaṁ** veneyyasattānaṁ. **Dhātuvemattadassanato**ti kāmadhātu-ādīnaṁ pavattibhedadassanato, yadaggena dhātuvemattaṁ jānāti, tadaggena cariyādivisesampi jānāti. **Dhātuvemattadassanato**ti vā dhammadhātuvemattadassanato. Sabbāpi hi cariyā dhammadhātupariyāpannā evāti. **Payogaṁ anādiyitvāpi** santatimahāmattādīnaṁ viya. **Dibbacakkhānubhāvato pattabbenā**ti ettha dibbacakkhunā parassa hadayavatthusannissayalohitavaṇṇadassanamukhena tadā pavattamānacittajānanatthaṁ parikammakaraṇaṁ nāma sāvakānaṁ, tañca kho ādikammikānaṁ, yato dibbacakkhu-ānubhāvato cetopariyañāṇassa pattabbatā siyā. Buddhānaṁ pana yadipi āsavakkhayañāṇādhigamato pageva dibbacakkhuñāṇādhigamo, tathāpi tathāparikammakaraṇaṁ natthi vijjāttayasiddhiyā sijjhanato. Sesābhiññāttaye cetopariyañāṇaṁ dibbacakkhuñāṇādhigamena pattanti ca vattabbataṁ labhatīti tathā vuttanti daṭṭhabbaṁ.

Sīhanādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Adhivuttipadasuttādivaṇṇanā

22-24. Dutiye **adhivacanapadānan**ti paññattipadānaṁ. Dāsādīsu sirivaḍḍhakādisaddā viya vacanamattameva adhikāraṁ katvā pavattiyā adhivacanaṁ paññatti. Atha vā adhisaddo uparibhāge. Vuccatīti vacanaṁ, upari vacanaṁ adhivacanaṁ,

upādābhūtarūpādīnaṁ upari paññapiyamānā upādāpaññattīti attho, tasmā paññattidīpakapadāniti attho daṭṭhabbo. Tassa padāni padaṭṭhānāni **adhivacanapadāni.** Tenāha **"tesaṁ ye"**ti-ādi. **Tesan**ti adhivacanānaṁ. **Ye**ti khandhādayo. Adhivuttitāya **adhivuttiyoti diṭṭhiyo vuccanti.** Adhikaṁ hi sabhāvadhammesu sassatādiṁ pakati-ādiṁ drabyādiṁ jīvādiṁ kāyādiñca abhūtaṁ atthaṁ ajjhāropetvā diṭṭhiyo pavattantīti. Tenāha **"atha vā"**ti-ādi. Tatiyacatutthāni suviññeyyāni.

Adhivuttipadasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Kasiṇasuttavaṇṇanā

25. Pañcame **sakalaṭṭhenā**ti nissesaṭṭhena. Anavasesapharaṇavasena cettha sakalaṭṭho veditabbo, asubhanimittādīsu viya ekadese aṭṭhatvā anavasesato gahetabbaṭṭhenāti attho. **Tadārammaṇānaṁ dhammānan**ti taṁ kasiṇaṁ ārabbha pavattanakadhammānaṁ. **Khettaṭṭhenā**ti uppattiṭṭhānaṭṭhena. **Adhiṭṭhānaṭṭhenā**ti pavattiṭṭhānabhāvena. Yathā khettaṁ sassānaṁ uppattiṭṭhānaṁ vaḍḍhanaṭṭhānañca, evameva taṁ taṁ jhānaṁ sampayuttadhammānanti. Yogino vā sukhavisesānaṁ kāraṇabhāvena. **Paricchinditvā**ti idaṁ "uddhaṁ adho tiriyan"ti etthāpi yojetabbaṁ. Paricchinditvā eva hi sabbattha kasiṇaṁ vaḍḍhetabbaṁ. **Tena tena vā kāraṇenā**ti tena tena upari-ādīsu kasiṇavaḍḍhanakāraṇena. Yathā kinti āha **"ālokamiva rūpadassanakāmo"**ti. Yathā dibbacakkhunā uddhaṁ ce rūpaṁ daṭṭhukāmo, uddhaṁ ālokaṁ pasāreti. Adho ce, adho. Samantato ce rūpaṁ daṭṭhukāmo, samantato ālokaṁ pasāreti, evaṁ sabbakasiṇanti attho. **Ekassā**ti pathavīkasiṇādīsu ekekassa. **Aññabhā vānupagamanatthan**ti aññakasiṇabhāvānupagamanadīpanatthaṁ, aññassa vā kasiṇabhāvānupagamanadīpanatthaṁ. Na hi aññena pasāritakasiṇaṁ tato aññena pasāritakasiṇabhāvaṁ upagacchati, evampi nesaṁ aññakasiṇasambhedābhāvo veditabbo. **Na aññaṁ** pathavī-ādi. Na hi udakena ṭhitaṭṭhāne sasambhārapathavī atthi. **Aññakasiṇasambhedo**ti āpokasiṇādinā saṅkaro. **Sabbatthā**ti sabbesu sesakasiṇesu.

Ekadese aṭṭhatvā anavasesapharaṇaṁ pamāṇassa aggahaṇato **appamāṇaṁ.** Teneva hi nesaṁ kasiṇasamaññā. Tathā cāha **"taññhī"**ti-ādi. Tattha **cetasā pharanto**ti bhāvanācittena ārammaṇaṁ karonto. Bhāvanācittaṁ hi kasiṇaṁ parittaṁ vā vipulaṁ vā sakalameva manasi karoti, na ekadesaṁ. Kasiṇugghāṭimākāse pavattaviññāṇaṁ pharaṇa-appamāṇavasena viññāṇakasiṇanti vuttaṁ. Tathā hi taṁ viññāṇanti vuccati. **Kasiṇavasenā**ti ugghāṭitakasiṇavasena kasiṇugghāṭimākāse uddhaṁadhotiriyatā veditabbā. Yattakaṁ hi ṭhānaṁ kasiṇaṁ pasāritaṁ, tattakaṁ ākāsabhāvanāvasena ākāsaṁ hotīti. Evaṁ yattakaṁ ṭhānaṁ ākāsaṁ hutvā upaṭṭhitaṁ, tattakaṁ sakalameva pharitvā viññāṇassa pavattanato āgamanavasena viññāṇakasiṇepi uddhaṁadhotiriyatā vuttāti āha **"kasiṇugghāṭimākāsavasena tattha pavattaviññāṇe uddhaṁadhotiriyatā veditabbā"**ti.

Kasiṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Kāḷīsuttavaṇṇanā

26. Chaṭṭhe **atthassa pattin**ti ekantato hitānuppattiṁ. **Hadayassa santin**ti paramacittūpasamaṁ[1]. **Kilesasenan**ti kāmaguṇasaṅkhātaṁ paṭhamaṁ kilesasenaṁ. Sā hi kilesasenā accharāsaṅghātasabhāvāpi paṭipatthayamānā piyāyitabba-icchitabbarūpasabhāvato piyarūpasātarūpā nāma attano kiccavasena. **Ahaṁ ekova jhāyanto**ti ahaṁ gaṇasaṅgaṇikāya kilesasaṅgaṇikāya ca abhāvato eko asahāyo lakkhaṇūpanijjhānena jhāyanto. **Anubujjhin**ti anukkamena maggapaṭipāṭiyā bujjhiṁ paṭivijjhiṁ. Idaṁ vuttaṁ hoti—piyarūpaṁ sātarūpaṁ senaṁ jinitvā ahaṁ ekova jhāyanto "atthassa pattiṁ hadayassa santin"ti saṅkhaṁ gataṁ arahattasukhaṁ paṭivijjhiṁ, tasmā janena mittasanthavaṁ na karomi, teneva ca me kāraṇena kenaci saddhiṁ sakkhī na sampajjatīti. **Atthābhinibbattesun**ti itisaddalopenāyaṁ niddesoti āha **"atthoti gahetvā"**ti.

Kāḷīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Hadayacittūpasamaṁ (Ka) Saṁ-Ṭī 1. 220 piṭṭhe passitabbaṁ.

7. Paṭhamamahāpañhasuttavaṇṇanā

27. Sattame **vuccethā**ti vucceyya. **Dutiyapadepī**ti "anusāsaniyā vā anusāsanin"ti evaṁ dutiyavākyepi. **Te kira** bhikkhū. **Na ceva sampāyissantī**ti na ceva sammadeva pakārehi gahessanti ñāpessanti. Tenāha **"sampādetvā kathetuṁ na sakkhissantī"**ti. Yasmā avisaye pañhaṁ pucchitā honti[1], tasmā vighātaṁ āpajjissantīti yojanā. **Aññathā ārādhanaṁ nāma natthī**ti iminā sapaccayanāmarūpānaṁ yāthāvato avabodho eva ito bāhirakānaṁ natthi, kuto pavedanāti dasseti. **Ārādhanan**ti yāthāvapavedanena cittassa paritosanaṁ.

Eko pañhoti eko pañhamaggo, ekaṁ pañhagavesananti attho. **Eko uddeso**ti ekaṁ uddisanaṁ atthassa saṁkhittavacanaṁ. **Veyyākaraṇan**ti niddisanaṁ atthassa vivaritvā kathanaṁ. **Hetunā**ti "antavantato anaccantikato tāvakālikato niccappaṭikkhepato"ti evamādinā nayena yathā ime saṅkhārā etarahi, evaṁ atīte anāgate ca aniccā saṅkhatā paṭiccasamuppannā khayadhammā vayadhammā virāgadhammāti atītānāgatesu nayena.

Sabbe sattāti anavasesā sattā. Te pana bhavabhedato saṅkhepeneva bhinditvā dassento **"kāmabhavādīsū"**ti-ādimāha. Byadhikaraṇānampi bāhiratthasamāso hoti yathā "urasilomo"ti āha **"āhārato ṭhiti etesanti āhāraṭṭhitikā"**ti. Tiṭṭhati etenāti vā ṭhiti, āhāro ṭhiti etesanti **āhāraṭṭhitikā**ti evaṁ vā ettha samāsaviggaho daṭṭhabbo. **Āhāraṭṭhitikā**ti paccayaṭṭhitikā, paccayāyattavuttikāti attho. Paccayattho hettha āhārasaddo "ayamāhāro anuppannassa vā kāmacchandassa uppādāyā"ti-ādīsu[2] viya. Evaṁ hi "sabbe sattā"ti iminā asaññasattā pariggahitā honti. Sā panāyaṁ āhāraṭṭhitikatā nippariyāyato saṅkhāradhammo. Tenāhu aṭṭhakathācariyā "āhāraṭṭhitikāti āgataṭṭhāne saṅkhāraloko veditabbo"ti[3]. Yadi evaṁ "sabbe sattā"ti idaṁ kathanti? Puggalādhiṭṭhānadesanāti nāyaṁ doso. Tenevāha "ekadhamme bhikkhave bhikkhu sammā nibbindamāno sammā virajjamāno sammā vimuccamāno

1. Pañho pucchito (Ka)
2. Saṁ 3. 90 piṭṭhe.
3. Vi-Ṭṭha 1. 90; Visuddhi 1. 198 piṭṭhesu.

sammā pariyantadassāvī sammadatthaṁ abhisamecca diṭṭheva dhamme dukkhassantakaro hoti. Katamasmiṁ ekadhamme? Sabbe sattā āhāraṭṭhitikā"ti. Yvāyaṁ puggalādhiṭṭhānāya kathāya sabbesaṁ saṅkhārānaṁ paccayāyattavuttitāya āhārapariyāyena sāmaññato paccayadhammo vutto, ayaṁ āhāro nāma eko dhammo.

Codako vuttampi atthaṁ yāthāvato appaṭivijjhamāno neyyatthaṁ suttapadaṁ nītatthato dahanto "sabbe sattā"ti vacanamatte ṭhatvā **"nanu cā"**ti-ādinā codeti. Ācariyo aviparītaṁ tattha yathādhippetamatthaṁ pavedento **"na virujjhatī"**ti vatvā **"tesaṁ hi jhānaṁ āhāro hotī"**ti āha. **Jhānan**ti ekavokārabhavāvahaṁ saññāya virajjanavasena pavattarūpāvacaracatutthajjhānaṁ. Pāḷiyaṁ pana "anāhārā"ti vacanaṁ asaññabhave catunnaṁ āhārānaṁ atāvaṁ sandhāya vuttaṁ, na paccayāhārassa abhāvato. **Evaṁ santepī**ti idaṁ sāsane yesu dhammesu visesato āhārasaddo niruḷho, "āhāraṭṭhitikā"ti ettha yadi teyeva gayhanti, abyāpitadosamāpanno. Atha sabbopi paccayadhammo āhāroti adhippeto, imāya āhārapāḷiyā virodho āpannoti dassetuṁ āraddhaṁ. **"Na virujjhatī"**ti yenādhippāyena vuttaṁ, taṁ vivaranto **"etasmiñhi sutte"**ti-ādimāha. Kabaḷīkārāhārādīnaṁ ojaṭṭhamakarūpāharaṇādi nippariyāyena āhārabhāvo. Yathā hi kabaḷīkārāhāro ojaṭṭhamakarūpāharaṇena rūpakāyaṁ upatthambhenti, evaṁ phassādayo vedanādi-āharaṇena nāmakāyaṁ upatthambheti, tasmā satipi janakabhāpe upatthambhakabhāvo ojādīsu sātisayo labbhamāno mukhyo āhāraṭṭhoti te eva **nippariyāyena āhāralakkhaṇā dhammā vuttā.**

Idhāti imasmiṁ sutte pariyāyena paccayo āhāroti vutto, sabbo paccayadhammo attano phalaṁ āharatīti imaṁ pariyāyaṁ labhatīti. Tenāha **"sabbadhammānañhī"**ti-ādi. Tattha **sabbadhammānan**ti sabbesaṁ saṅkhatadhammānaṁ. Idāni yathāvuttamatthaṁ suttenasamatthetuṁ **"tenevāhā"**ti-ādi vuttaṁ. **Ayan**ti paccayāhāro. **Nippariyāyāhāropi gahitova hotī**ti yāvatā sopi paccayabhāveneva janako upatthambhako ca hutvā taṁ taṁ phalaṁ āharatīti vattabbataṁ labhatīti.

Tatthāti pariyāyāhāro nippariyāyāhāroti dvīsu āhāresu asaññabhave yadipi nippariyāyāhāro na labbhati, pariyāyāhāro pana labbhateva. Idāni tamevatthaṁ vitthārato dassetuṁ”**anuppanne hi buddhe**”ti-ādi vuttaṁ. Uppanne buddhe titthakaramatanissitānaṁ jhānabhāvanāya asijjhanato **“anuppanne buddhe”**ti vuttaṁ. Sāsanikā tādisaṁ jhānaṁ na nibbattentīti **“titthāyatane pabbajitā”**ti vuttaṁ. Titthiyā hi upapattivisese vimuttisaññino saññāvirāgāvirāgesu ādīnavānisaṁsadassinova hutvā asaññasamāpattiṁ nibbattetvā akkhaṇabhūmiyaṁ uppajjanti, na sāsanikā. **Vāyokasiṇe parikamma katvā**ti vāyokasiṇe paṭhamādīni tīṇi jhānāni nibbattetvā tatiyajjhāne ciṇṇavasī hutvā tato vuṭṭhāya catutthajjhānādhigamāya parikammaṁ katvā. Tenevāha **“catutthajjhānaṁ nibbattetvā”**ti.

Kasmā[1] panettha vāyokasiṇeyeva parikammaṁ vuttanti? vuccate, yatheva hi rūpapaṭibhāgabhūtesu kasiṇavisesesu rūpavibhāvanena rūpavirāgabhāvanāsaṅkhāto arūpasamāpattiviseso sacchikarīyati, evaṁ aparibyattaviggahatāya arūpapaṭibhāgabhūte kasiṇavisese arūpavibhāvanena arūpavirāgabhāvanā saṅkhāto rūpasamāpattiviseso adhigamīyatīti. Ettha ca “saññā rogo, saññā gaṇḍo”ti-ādinā[2], “dhi cittaṁ, dhi vatetaṁ cittan”ti-ādinā ca nayena arūpappavattiyā ādīnavadassanena tadabhāve ca santapaṇītabhāvasanniṭṭhānena rūpasamāpattiyā abhisaṅkharaṇaṁ arūpavirāgabhāvanā. Rūpavirāgabhāvanā[3] pana saddhiṁ upacārena arūpasamāpattiyo, tatthāpi visesena paṭhamāruppajjhānaṁ. Yadi evaṁ “paricchinnākāsakasiṇepī”ti vattabbaṁ, tassāpi arūpapaṭibhāgatā labbhatīti? Icchitamevetaṁ, kesañci avacanaṁ panettha pubbācariyehi aggahitabhāvena. Yathā hi rūpavirāgabhāvanā virajjanīyadhammābhāvamattena parinipphannā, virajjānīyadhammaparibhāsabhūte ca visayavisese pātubhavati, evaṁ arūpavirāgabhāvanāpīti vuccamāne na koci virodho. Titthiyeheva pana tassā samāpattiyā paṭipajjitabbatāya tesañca visayapathe sūpanibandhanasseva tassa jhānassa paṭipattito diṭṭhivantehi pubbācariyehi catuttheyeva bhūtakasiṇe arūpavirāgabhāvanāparikammaṁ vuttanti daṭṭhabbaṁ.

---

1. Dī-Ṭī 1. 167; Sī-Ṭī Abhinava 1. 436 piṭṭhesupi passitabbaṁ. 2. Ma 3. 20 piṭṭhe.
3. Sā (Ka)

Kiñca vaṇṇakasiṇesu viya purimabhūtakasiṇattayepi vaṇṇappaṭicchāyāva paṇṇatti ārammaṇaṁ jhānassa lokavohārānurodheneva pavattito. Evañca katvā **visuddhimagge**[1] pathavīkasiṇassa ādāsacandamaṇḍalūpamavacanañca samatthitaṁ hoti, catutthaṁ pana bhūtakasiṇaṁ bhūtappaṭicchāyameva jhānassa gocarabhāvaṁ gacchatīti tassevaṁ arūpapaṭibhāgatā yuttāti vāyokasiṇeyeva parikammaṁ vuttanti veditabbaṁ.

Dhīti jigucchanatthe nipāto, tasmā **dhi cittan**ti cittaṁ jigucchāmi. **Dhi vatetaṁ cittan**ti etaṁ mama cittaṁ jigucchitaṁ vata hotu. **Vatā**ti sambhāvane. Tena jigucchanaṁ sambhāvento vadati. **Nāmā**ti ca sambhāvane eva. Tena cittassa abhāvaṁ sambhāveti. Cittassa bhāvābhāvesu ādīnavānisaṁse dassetuṁ "**cittañhī**"ti-ādi vuttaṁ. **Khantiṁ ruciṁ uppādetvā**ti cittassa abhāvo eva sādhu suṭṭhūti imaṁ diṭṭhinijjhānakkhantiṁ tattha ca abhiruciṁ uppādetvā. Tathā bhāvitassa jhānassa ṭhitibhāgiyabhāvappattiyā **aparihīnajjhānā.** Titthāyatane pabbajitasseva tathā jhānabhāvanā hotīti āha "**manussaloke**"ti. **Paṇihito ahosī**ti maraṇassa āsannakāle ṭhapito ahosi. Yadi ṭhānādinā ākārena nibbatteyya kammabalena, yāva bhedā tenevākārena tiṭṭheyyāti āha "**tena iriyāpathenā**"ti-ādi. **Evarūpānampī**ti evaṁ acetanānampi. **Pi**-saddena pageva sacetanānanti dasseti. Kathaṁ pana acetanānaṁ nesaṁ paccayāhārassa upakappananti codanaṁ sandhāya tattha nidassanaṁ dassento "**yathā**"ti-ādimāha. Tena na kevalamāgamoyeva, ayamettha yuttīti dasseti. **Tāva tiṭṭhantī**ti ukkaṁsato pañca mahākappasatāni tiṭṭhanti.

Ye uṭṭhānavīriyena divasaṁ vītināmetvā tassa nissandaphalamattaṁ kiñcideva labhitvā jīvikaṁ kappenti, te **uṭṭhānaphalūpajīvino.** Ye pana attano puññaphalameva upajīvanti, te **puññaphalūpajīvino.** Nerayikānaṁ pana neva uṭṭhānavīriyavasena jīvikakappanaṁ, puññaphalassa pana lesopi natthīti vuttaṁ "**ye panda nerayikā -pa- jīvīti vuttā**"ti. Paṭisandhiviññāṇassa āharaṇena manosañcetanā āhāroti vuttā, na yassa kassaci

---

1. Visuddhi 1. 122 piṭṭhe.

phalassāti adhippāyena **"kiṁ pañca āhārā atthī"**ti codeti. Ācariyo nippariyāyāhāre adhippete "siyā tava codanā avasarā, sā pana ettha anavasarā"ti ca dassento **"pañca, na pañcāti idaṁ na vattabban"**ti vatvā pariyāyāhārasseva panettha adhippetabhāvaṁ dassento **"nanu 'paccayo āhāro'ti vuttametan"**ti āha. **Tasmā**ti yassa kassaci paccayassa āhāroti icchitattā. Idāni vuttamevatthaṁ pāḷiyā samatthento **"yaṁ sandhāyā"**ti-ādimāha.

Mukhyāhāravasenapi nerayikānaṁ āhāraṭṭhitikataṁ dassetuṁ **"kabaḷiṁ kārāhāraṁ -pa- sādhetī"**ti vuttaṁ. Yadi evaṁ nerayikā sukhappaṭisaṁvedinopi hontīti? Noti dassetuṁ **"kheḷo hī"**ti-ādi vuttaṁ. **Tayo**ti tayo arūpāhārā kabaḷīkārāhārassa abhāvato. **Avasesānan**ti asaññasattehi avasesānaṁ kāmabhavādīsu nibbattasattānaṁ. Paccayāhāro hi sabbesaṁ sādhāraṇoti.

Paṭhamamahāpañhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Dutiyamahāpañhasuttādivaṇṇanā

28-29. Aṭṭhame **evaṁnāmake**ti kajaṅgalāti evaṁ itthiliṅgavasena laddhanāmake majjhimappadesassa mariyādabhūte nagare. "Nigame"tipi vadanti, "niculavane"tipi vadanti. Niculaṁ nāma ekā rukkhajāti, "nīparukkho"tipi vadanti. Tena sañchanno mahāvanasaṇḍo, tattha viharatīti attho. **Hetunā nayenā**ti ca heṭṭhā vuttameva. Nanu ca **"eso ceva tassa attho"**ti kasmā vuttaṁ. Bhagavatā hi cattāroti-ādipañhabyākaraṇā cattāro āhārā pañcupādānakkhandhā cha ajjhattikāni āyatanāni satta viññāṇaṭṭhitiyo aṭṭha lokadhammā dassitā. Bhikkhuniyā pana cattāro satipaṭṭhānā pañcindriyāni cha nissāraṇīyā dhātuyo satta bojjhaṅgā ariyo aṭṭhaṅgiko maggoti dassitadhammā aññoyevattho bhikkhuniyā dassitoti codanaṁ sandhāyāha **"kiñcāpī"**ti-ādi. Navame natthi vattabbaṁ.

Dutiyamahāpañhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dutiyakosalasuttavaṇṇanā

30. Dasame uggantvā yujjhati etāyāti **uyyodhikā,** satthappahārehi yujjhitassetaṁ adhivacanaṁ. Uggantvā yujjhanaṁ vā **uyyodhiko,** satthappahāro. Tenāha **"yuddhato nivatto"**ti. **Upassutivasena yujjhitabbākāraṁ ñatvā**ti jetavane kira dattatthero dhanuggahatissattheroti dve mahallakattherā vihārapaccante paṇṇasālāya vasanti. Tesu dhanuggahatissatthero pacchimayāme pabujjhitvā uṭṭhāya nisinno dattattheraṁ āmantetvā "ayaṁ te mahodaro kosalo bhuttabhattameva pūtiṁ karoti, yuddhavicāraṇaṁ pana kiñci na jānāti, parājitotveva vadāpetī"ti vatvā tena "kiṁ pana kātuṁ vaṭṭatī"ti vutte "bhante yuddho nāma padumabyūho cakkabyūho sakaṭabyūhoti tayo byūhā honti, ajātasattu gaṇhitukāmena asukasmiṁ nāma pabbatakucchismiṁ dvīsu pabbatabhittīsu manusse ṭhapetvā purato dubbalaṁ dassetvā pabbatantaraṁ paviṭṭhabhāvaṁ jānitvā paviṭṭhamaggaṁ rundhitvā purato ca pacchato ca ubhosu pabbatabhittīsu vaggitvā naditvā jālapakkhittamacchaṁ viya katvā sakkā gahetun"ti. Tasmiṁ khaṇe "bhikkhūnaṁ kathāsallāpaṁ suṇāthā"ti rañño pesitacarapurisā taṁ sutvā rañño ārocesuṁ. Taṁ sutvā rājā saṅgāmabheriṁ paharāpetvā gantvā sakaṭabyūhaṁ katvā ajātasattuṁ jīvaggāhaṁ gaṇhi. Tena vuttaṁ **"upassutivase -pa- ajātasattuṁ gaṇhī"**ti.

Doṇapākanti doṇataṇḍulānaṁ pakkabhattaṁ. **Doṇan**ti catunāḷikānametamadhivacanaṁ. **Manujassā**ti[1] sattassa. **Tanukassā**ti tanukā appikā assa puggalassa, bhuttapaccayā visabhāgavedanā na honti. **Saṇikan**ti mandaṁ mudukaṁ, aparissayamevāti attho. **Jīratī**ti paribhuttāhāro paccati. **Āyu pālayan**ti nirogo avedano jīvitaṁ rakkhanto. Atha vā **saṇikaṁ jīratī**ti so bhojane mattaññū puggalo parimitāhāratāya saṇikaṁ cirena jīrati jaraṁ[1] pāpuṇāti jīvitaṁ pālayanto.

Imaṁ ovādaṁ adāsīti ekasmiṁ kira[2] samaye rājā taṇḍuladoṇassa odanaṁ tadupiyena sūpabyañjanena bhuñjati. So ekadivasaṁ

---

1. Ciraṁ (Ka) Saṁ-Ṭī 1. 185 piṭṭhe pana passitabbaṁ.
2. Dhammapada-Ṭṭha 2. 171 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

bhuttapātarāso bhattasammadaṁ avinodetvā satthu santikaṁ gantvā kilantarūpo ito cito ca samparivattati, niddāya abhibhuyyamānopi lahukaṁ nipajjituṁ asakkonto ekamantaṁ nisīdi. Atha naṁ satthā āha "kiṁ mahārāja avissamitvāva āgatosī"ti. Āma bhante bhuttakālato paṭṭhāya me mahādukkhaṁ hotīti. Atha naṁ satthā "mahārāja atibahubhojīnaṁ etaṁ dukkhaṁ hotī"ti vatvā—

"Middhī yadā hoti mahagghaso ca,
Niddāyitā samparivattasāyī.
Mahāvarāhova nivāpapuṭṭho,
Punappunaṁ gabbhamupeti mando"ti[1]—

imāya gāthāya ovaditvā "mahārāja bhojanaṁ nāma mattāya bhuñjituṁ vaṭṭati, mattabhojino hi sukhaṁ hotī"ti uttaripi puna ovadanto "manujassa sadā satīmato"ti[2] imaṁ gāthamāha.

Rājā pana gāthaṁ uggaṇhituṁ nāsakkhi, samīpe ṭhitaṁ pana bhāgineyyaṁ sudassanaṁ nāma māṇavaṁ "imaṁ gāthaṁ uggaṇha tātā"ti āha. So taṁ gāthaṁ uggaṇhitvā "kiṁ karomi bhante"ti satthāraṁ pucchi. Atha naṁ satthā āha "māṇava imaṁ gāthaṁ naṭo viya pattapattaṭṭhāne[3] mā avaca, rañño pātarāsaṁ bhuñjanaṭṭhāne ṭhatvā paṭhamapiṇḍādīsupi avatvā avasāne piṇḍe gahite vadeyyāsi, rājā sutvā bhattapiṇḍaṁ chaḍḍessati. Atha rañño hatthesu dhotesu pātiṁ apanetvā sitthāni gaṇetvā tadupiyaṁ byañjanaṁ ña tvā punadivase tāvatake taṇḍule hāreyyāsi. Pātarāse ca vatvā sāyamāse mā vadeyyāsī"ti. So "sādhū"ti paṭissuṇitvā taṁ divasaṁ rañño pātarāsaṁ bhutvā gatattā sāyamāse bhagavato anusiṭṭhiniyāmena gāthaṁ abhāsi. Rājā dasabalassa vacanaṁ saritvā bhattapiṇḍaṁ pātiyaṁyeva chaḍḍesi. Rañño hatthesu dhotesu pātiṁ apanetvā sitthāni gaṇetvā punadivase tattake taṇḍule hariṁsu, sopi māṇavo divase divase tathāgatassa santikaṁ gacchati. Dasabalassa vissāsiko ahosi. Atha naṁ ekadivasaṁ pucchi "rājā kittakaṁ bhuñcatī"ti. So "nāḷikodanan"ti āha. Vaṭṭissati

1. Khu 1. 59; Khu 10. 30, 108 piṭṭhesu. 2. Saṁ 1. 82 piṭṭhe.
3. Bhuttabhuttaṭṭhāne (Ka)

ettāvatā purisabhāgo esa, ito paṭṭhāya gāthaṁ mā vadīti. Rājā tatheva saṇṭhāsi. Tena vuttaṁ **"nāḷikodanaparamatāya saṇṭhāsī"**ti. Rattaññutāya vaḍḍhitaṁ sīlaṁ assa atthīti **vaḍḍhitasīlo. Apothujjanikehi sīlehī**ti catupārisuddhisīlehi sīlaṁ ariyaṁ suddhaṁ. Tena vuttaṁ **"ariyasīlo"**ti. Tadekaṁ anavajjaṭṭhena kusalaṁ. Tena vuttaṁ **"kusalasīlo"**ti.

Dutiyakosalasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Upālivagga

1. Upālisuttavaṇṇanā

31. Catutthassa paṭhame[1] **atthavase**ti vuddhivisese, sikkhāpadapaññattihetu adhigamanīye hitaviseseti attho. Atthoyeva vā **atthavaso,** dasa atthe dasa kāraṇānīti vuttaṁ hoti. Atha vā attho phalaṁ tadadhīnavuttitāya vaso etassāti **atthavaso,** hetūti evampettha attho daṭṭhabbo. "Ye mama sotabbaṁ saddahātabbaṁ maññissanti, tesaṁ taṁ assa dīgharattaṁ hitāya sukhāyā"ti vuttattā **"yo ca tathāgatassa vacanaṁ sampaṭicchati, tassa taṁ dīgharattaṁ hitāya sukhāya saṁvattatī"**ti vuttaṁ. **Asampaṭicchane ādīnavan**ti bhaddālisutte viya asampaṭicchane ādīnavaṁ dassetvā. Sukhavihārābhāve sahajīvamānassa abhāvato sahajīvitāpi sukhavihārova vutto. **Sukhavihāro** nāma catunnaṁ iriyāpathavihārānaṁ phāsutā.

Maṅkutanti nittejataṁ. **Dhammenā**ti-ādīsu **dhammo**ti bhūtaṁ vatthu. **Vinayo**ti codanā ceva sāraṇā ca. **Satthusāsanan**ti ña ttisampadā ceva anussāvanasampadā ca.

Piyasīlānanti sikkhākāmānaṁ. Tesaṁ hi sīlaṁ piyaṁ hoti. Tenevāha **"sikkhāttayapāripūriyā ghaṭamānā"**ti. **Sandiddhamanā**ti saṁsayaṁ

---

1. Sārattha-Ṭī 2. 33 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

āpajjamanā. **Ubbaḷhā hontī**ti pīḷitā honti. **Saṁghakammānī**ti satipi uposathapavāraṇānaṁ saṁghakammabhāve gobalībaddañāyena uposathaṁ pavāraṇañca ṭhapetvā upasampadādisesasaṁghakampānaṁ gahaṇaṁ veditabbaṁ. Samaggānaṁ bhāvo **sāmaggī.**

"Nāhaṁ cunda diṭṭhadhammikānaṁyeva āsavānaṁ saṁvarāya dhammaṁ desemī"ti[1] ettha vivādamūlabhūtā kilesā āsavāti āgatā.

> "Yena devūpapatyassa, gandhabbo vā vihaṅgamo.
> Yakkhattaṁ yena gaccheyyaṁ, manussattañca abbaje.
> Te mayhaṁ āsavā khīṇā, viddhastā vinaḷīkatā"ti[2]—

ettha tebhūmakaṁ kammaṁ avasesā ca akusalā dhammā. Idha pana parūpavādavippaṭisāravadhabandhādayo ceva apāyadukkhabhūtā ca nānappakārā upaddavā **āsavā**ti āha **"asaṁvare ṭhitena tasmiṁyeva attabhāve pattabbā"**ti-ādi. Yadi hi bhagavā sikkhāpadaṁ na ca paññapeyya, tato asaddhammappaṭisevana adinnādānapāṇātipātādihetu ye uppajjeyyuṁ parūpavādādayo diṭṭhadhammikā nānappakārā anatthā, ye ca tannimittameva nirayādīsu nibbattassa pañcavidhabandhanakammakāraṇādivasena mahādukkhānubhavanappakārā anatthā, te sandhāya idaṁ vuttaṁ **"diṭṭha dhammikānaṁ āsavānaṁ saṁvarāya samparāyikānaṁ āsavānaṁ paṭighātāyā"**ti. Diṭṭhadhammo vuccati paccakkho attabhāvo, tattha bhavā**diṭṭhadhammikā.** Tena vuttaṁ **"tasmiṁyeva attabhāve pattabbā"**ti. Sammukhā garahanaṁ **akitti,** parammukhā garahanaṁ **ayaso.** Atha vā sammukhā parammukhā garahanaṁ **akitti,** parivārahāni **ayaso**ti veditabbaṁ. **Āgamanamaggathakanāyā**ti āgamanadvārapidahanatthāya. Samparetabbato pecca gantabbato **samparāyo,** paralokoti āha **"samparāye narakādīsū"**ti.

Methunādīni **rajjanaṭṭhānāni.** Pāṇātipātādīni **dussanaṭṭhānāni.**

Saṁvaravinayoti sīlasaṁvaro satisaṁvaro ñāṇasaṁvaro khantisaṁvaro vīriyasaṁvaroti pañcavidho saṁvaro. Yathāsakaṁ saṁvaritabbānaṁ vinetabbānañca kāyaduccaritādīnaṁ saṁvaraṇato saṁvaro, vinayanato vinayoti

---

1. Dī 3. 107 piṭṭhe. 2. Aṁ 1. 348 piṭṭhe.

vuccati. **Pahānavinayo**ti tadaṅgappahānaṁ vikkhambhanappahānaṁ samucchedappahānaṁ paṭipassaddhippahānaṁ nissaraṇappahānanti pañcavidhaṁ pahānaṁ yasmā cāgaṭṭhena pahānaṁ, vinayaṭṭhena vinayo, tasmā "pahānavinayo"ti vuccati. **Samathavinayo**ti satta adhikaraṇasamathā. **Paññattivinayo**ti sikkhāpadameva. Sikkhāpadapaññattiyā hi vijjamānāya eva sikkhāpadasambhavato paññattivinayopi sikkhāpadapaññattiyā anuggahito hoti. Sesamettha vuttatthameva.

Upālisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Upālivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Akkosavagga

1. Vivādasuttādivaṇṇanā

41-48. Pañcamassa paṭhamādīni uttānatthāni. Chaṭṭhe khaṇabhaṅguratāya na niccā na dhuvāti **aniccā.** Tato eva paṇḍitehi na iccā na upagantabbātipi **aniccā.** Svāyaṁ nesaṁ aniccaṭṭho udayavayaparicchinnatāya veditabboti āha **"hutvā abhāvino"**ti, uppajjitvā vinassakāti attho. **Sārarahitā**ti niccasāradhuvasāra-attasāravirahitā. **Musā**ti visaṁvādanaṭṭhena musā, ekaṁsena asubhādisabhāvā te bālānaṁ subhādibhāvena upaṭṭhahanti, subhādiggahaṇassa paccayabhāvena satte visaṁvādenti. Tenāha **"niccasubhasukhā viyā"**ti-ādi. **Na passanasabhāvā**ti khaṇapabhaṅguratā ittarapaccupaṭṭhānatāya dissamānā viya hutvā adassanapakatikā. Ete hi khettaṁ viya vatthu viya hiraññasuvaṇṇaṁ viya ca paññāyitvāpi katipāheneva supinake diṭṭhā viya na paññāyanti. Sattamaṭṭhamāni suviññeyyāni.

Vivādasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Sarīraṭṭhadhammasuttādivaṇṇanā

49-50. Navame punabbhavadānaṁ punabbhavo uttarapadalopena, punabbhavo sīlamassāti **ponobhaviko,** punabbhavadāyakoti attho. Tenāha **"punabbhavanibbattako"**ti. **Bhavasaṅkharaṇakamman**ti punabbhavanibbattanakakammaṁ. Dasame natthi vattabbaṁ.

Sarīraṭṭhadhammasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Akkosavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamapaṇṇāsako niṭṭhito.

2. Dutiyapaṇṇāsaka

(6) 1. Sacittavagga

1. Sacittasuttādivaṇṇanā

51-60. Dutiyavaggassa paṭhamādīni uttānatthāni. Dasame pittaṁ samuṭṭhānametesanti **pittasamuṭṭhānā,** pittapaccayāpittahetukāti attho. **Semhasamuṭṭhānā**dīsupi eseva nayo. **Sannipātikā**ti tiṇṇampi pittādīnaṁ kopena samuṭṭhitā. **Utupariṇāmajā**ti visabhāga-ututo jātā. Jaṅgaladesavāsīnaṁ hi anūpadese vasantānaṁ visabhāgo ca utu uppajjati, anūpadesavāsīnañca jaṅgaladeseti evaṁ parasamuddatīrādivasenapi[1] utuvisabhāgatā uppajjatiyeva. Tato jātāti **utupariṇāmajā.** Attano pakaticariyānaṁ visayānaṁ visamaṁ kāyapariharaṇavasena jātā **visamaparihārajā.** Tenāha **"aticiraṭṭhānanisajjādinā visamaparihārena jātā"**ti. **Ādi**-saddena mahābhāravahanasudhākoṭṭanādīnaṁ saṅgaho. Parassa upakkamato nibbattā **opakkamikā.** Bāhiraṁ paccayaṁ anapekkhitvā kevalaṁ kammavipākatova jātā **kammavipākajā.** Tattha purimehi sattahi kāraṇehi uppannā sārīrikā vedanā sakkā paṭibāhituṁ, kammavipākajānaṁ pana sabbabhesajjānipi sabbaparittānipi nālaṁ paṭighātāya.

Sacittasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Sacittavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

(7) 2. Yamakavagga

1. Avijjāsuttādivaṇṇanā

61-67. Dutiyassa paṭhamādīni uttānatthāni. Sattame **naḷakapānake**ti evaṁnāmake nigame. Pubbe kira[2] amhākaṁ bodhisatto kapiyoniyaṁ

---

1. Malayasamuddatīrādivasenapi (Saṁ-Ṭṭha 3. 121 piṭṭhe.)
2. Jātaka-Ṭṭha 1. 186 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

nibbatto mahākāyo kapirājā hutvā anekasatavānarasahassaparivuto pabbatapāde vicari, paññavā kho pana hoti mahāpañño. So parisaṁ evaṁ ovadati "tātā imasmiṁ pabbatapāde visaphalāni honti, amanussapariggahitā pokkharaṇikā nāma honti, tumhe pubbe khāditapubbāneva phalāni khādatha, pītapubbāneva pānīyāni pivatha, ettha vo paṭipucchitakiccaṁ natthī"ti. Te apītapubbaṁ disvā sahasāva apivitvā samantā paridhāvitvā mahāsattassa āgamanaṁ olokayamānā nisīdiṁsu. Mahāsatto āgantvā "kiṁ tātā pānīyaṁ na pivathā"ti āha. Tumhākaṁ āgamanaṁ olokemāti. "Sādhu tātā"ti samantā padaṁ pariyesamāno otiṇṇapadaṁyeva addasa, na uttiṇṇapadaṁ. Adisvā "saparissayā"ti aññāsi. Tāvadeva ca tattha abhinibbatta-amanusso udakaṁ dvedhā katvā uṭṭhāsi setamukho nīlakucchi rattahatthapādo mahādāṭhiko vantadāṭho virūpo bībhaccho udakarakkhaso. So evamāha "kasmā pānīyaṁ na pivatha, madhuraṁ udakaṁ pivatha, kiṁ tumhe etassa vacanaṁ suṇāthā"ti. Mahāsatto āha "tvaṁ adhivattho amanusso"ti. Āmāhanti. "Tvaṁ idha otiṇṇe labhasī"ti āha. Āma tumhe pana sabbe khādissāmīti. Na sakkhissasi yakkhāti. Pānīyaṁ pana pivissathāti. Āma pivissāmāti. Evaṁ sante ekampi vānaraṁ na muñcissanti. "Pānīyañca pivissāma, na ca te vasaṁ gamissāmī"ti naḷaṁ āharāpetvā koṭiyaṁ gahetvā dhami. Sabbo ekacchiddo ahosi. Tīre nisīditvāva pānīyaṁ pivi. Sesavānarānampi pāṭiyekkaṁ naḷaṁ āharāpetvā dhamitvā adāsi. Sabbete passantasseva pānīyaṁ piviṁsu. Vuttampi cetaṁ—

> "Disvā padamanuttiṇṇaṁ, disvāno'taritaṁ padaṁ.
> Naḷena vāriṁ pissāma, neva maṁ tvaṁ vadhissasī"ti[1].

Tato paṭṭhāya yāva ajjadivasā tasmiṁ ṭhāne naḷā ekacchiddāva honti. Imasmiṁ hi kappe kappaṭṭhiyapāṭihāriyāni nāma cande sasalakkhaṇaṁ[2], vaṭṭajātake[3] saccakiriyaṭṭhāne aggijālassa āgamanupacchedo, ghaṭīkārassa mātāpitūnaṁ vasanaṭṭhāne anovassanaṁ[4], pokkharaṇiyā tīre naḷānaṁ ekacchiddabhāvoti. Iti sā pokkharaṇī naḷena pānīyassa pivitattā "naḷakapānakā"ti nāmaṁ labhi. Aparabhāge taṁ pokkharaṇiṁ

1. Khu 5. 5 piṭṭhe Jātake.
2. Khu 5. 101 piṭṭhe.
3. Khu 5. 9 piṭṭhe.
4. Ma 2. 244 piṭṭhe.

nissāya nigamo patiṭṭhāsi, tassapi "naḷakapānan"tveva nāmaṁ jātaṁ. Taṁ pana sandhāya vuttaṁ "naḷakapāne"ti. **Palāsavane**ti kiṁsukavane.

Tuṇhībhūtaṁ tuṇhībhūtanti byāpanicchāyaṁ idaṁ āmeḍitavacananti dassetuṁ **"yaṁ yaṁ disan"**ti-ādi vuttaṁ. **Anuviloketvā**ti ettha anusaddo "parī"ti iminā samānatthoti āha **"tato tato viloketvā"**ti. **Kasmā āgilāyati** koṭisahassahatthināgānaṁ balaṁ dhārentassāti codakassa adhippāyo. Ācariyo panassa "esa saṅkhārānaṁ sabhāvo, yadidaṁ aniccatā. Ye pana aniccā, te ekanteneva udayavayappaṭipīḷitatāya dukkhā eva. Dukkhasabhāvesu tesu satthukāye dukkhuppattiyā[1] ayaṁ paccayo"ti dassetuṁ **"bhagavato"**ti-ādi vuttaṁ. **Piṭṭhivāto uppajji,** so ca kho pubbekatakammapaccayā. Etthāha "kiṁ pana taṁ kammaṁ, yena aparimāṇakālaṁ sakkaccaṁ upacitavipulapuññasambhāro satthā evarūpaṁ dukkhavipākamanubhavatī"ti? Vuccate—ayameva bhagavā bodhisattabhūto atītajātiyaṁ mallaputto hutvā pāpajanasevī ayonisomanasikārabahulo carati. So ekadivasaṁ nibbuddhe vattamāne ekaṁ mallaputtaṁ gahetvā gāḷhataraṁ nippīḷesi. Tena kammena idāni buddho hutvāpi dukkhamanubhavi. Yathā cetaṁ, evaṁ ciñcamāṇavikādīnamitthīnaṁ yāni bhagavato abbhakkhānādīni dukkhāni, sabbāni pubbekatassa vipākāvasesāni, yāni kammapilotikānīti vuccanti. Vuttaṁ hetaṁ **apadāne**[2]—

"Anotattasarāsanne, ramaṇīye silātale.
Nānāratanapajjote, nānāgandhavanantare.

Mahatā bhikkhusaṁghena, pareto lokanāyako.
Āsīno byākarī tattha, pubbakammāni atthano.

Suṇātha bhikkhavo mayhaṁ, yaṁ kammaṁ pakataṁ mayā.
Pilotikassa kammassa, buddhattepi vipaccati.

1. Munāḷi nāmahaṁ dhutto, pubbe aññāsu jātisu.
Paccekabuddhaṁ surabhiṁ, abbhācikkhiṁ adūsakaṁ.

---

1. Sabbakāyadukkhappattiyā (Ka) 2. Khu 3. 346 piṭṭhe.

Tena kammavipākena, niraye saṁsariṁ ciraṁ.
Bahū vassasahassāni, dukkhaṁ vedesi vedanaṁ.

Tena kammāvasesena, idha pacchimake bhave.
Abbhakkhānaṁ mayā laddhaṁ, sundarikāya kāraṇā.

2. Sabbābhibhussa buddhassa, nando nāmāsi sāvako.
Taṁ abbhakkhāya niraye, ciraṁ saṁsaritaṁ mayā.

Dasa vassasahassāni, niraye saṁsariṁ ciraṁ.
Manussabhāvaṁ laddhāhaṁ, abbhakkhānaṁ bahuṁ labhiṁ.

Tena kammāvasesena, ciñcamāṇavikā mamaṁ.
Abbhācikkhi abhūtena, janakāyassa aggato.

3. Brāhmaṇo sutavā āsiṁ, ahaṁ sakkatapūjito.
Mahāvane pañcasate, mante vācesi māṇave.

Tatthāgato isi bhīmo, pañcābhiñño mahiddhiko.
Tañcāhaṁ āgataṁ disvā, abbhācikkhiṁ adūsakaṁ.

Tatohaṁ avacaṁ sisse, kāmabhogī ayaṁ isi.
Mayhampi bhāsamānassa, anumodiṁsu māṇavā.

Tato māṇavakā sabbe, bhikkhamānaṁ kule kule.
Mahājanassa āhaṁsu, kāmabhogī ayaṁ isi.

Tena kammavipākena, pañca bhikkhusatā ime.
Abbhakkhānaṁ labhuṁ sabbe, sundarikāya kāraṇā.

4. Vemātubhātaraṁ pubbe, dhanahetu haniṁ ahaṁ.
Pakkhipiṁ giriduggasmiṁ, silāya ca apiṁsayiṁ.

Tena kammavipākena, devadatto silaṁ khipi.
Aṅguṭṭhaṁ piṁsayī pāde, mama pāsāṇasakkharā.

5. Pureham dārako hutvā, kīḷamāno mahāpathe.
Paccekabuddhaṁ disvāna, magge sakalikaṁ khipiṁ.

Tena kammavipākena, idha pacchimake bhave.
Vadhatthaṁ maṁ devadatto, abhimāre payojayi.

6. Hatthāroho pure āsiṁ, paccekamunimuttamaṁ.
Piṇḍāya vicarantaṁ taṁ, āsādesiṁ gajenahaṁ.

Tena kammavipākena, bhanto nāḷāgirī gajo.
Giribbaje puravare, dāruṇo samupāgami.

7. Rājāhaṁ patthivo āsiṁ, sattiyā purisaṁ haniṁ.
Tena kammavipākena, niraye paccisaṁ bhusaṁ.

Kammuno tassa sesena, idāni sakalaṁ mama.
Pāde chaviṁ pakappesi, na hi kammaṁ vinassati.

8. Ahaṁ kevaṭṭagāmasmiṁ, ahuṁ kevaṭṭadārako.
Macchake ghātite disvā, janayiṁ somanassakaṁ.

Tena kammavipākena, sīsadukkhaṁ ahū mama.
Sabbe sakkā ca haññiṁsu, yadā hani viṭaṭūbho.

9. Phussassāhaṁ pāvacane, sāvake paribhāsayiṁ.
Yavaṁ khādatha bhuñjatha, mā ca bhuñjatha sālayo.

Tena kammavipākena, temāsaṁ khāditaṁ yavaṁ.
Nimantito brāhmaṇena, verañjāyaṁ vasiṁ tadā.

10. Nibbuddhe vattamānamhi, mallaputtaṁ niheṭhayiṁ.
Tena kammavipākena, piṭṭhidukkhaṁ ahū mama.

11. Tikicchako ahaṁ āsiṁ, seṭṭhiputtaṁ virecayiṁ.
Tena kammavipākena, hoti pakkhandikā mama.

12. Avacāhaṁ jotipālo, sugataṁ kassapaṁ tadā.
Kuto nu bodhi muṇḍassa, bodhi paramadullabhā.

Tena kammavipākena, acariṁ dukkaraṁ bahuṁ.
Chabbassānuruvelāyaṁ, tato bodhimapāpuṇiṁ.

Nāhaṁ etena maggena, pāpuṇiṁ bodhimuttamaṁ.
Kummaggena gavesissaṁ, pubbakammena vārito.

Puññapāpaparikkhīṇo, sabbasantāpavajjito.
Asoko anupāyāso, nibbāyissamanāsavo.

Evaṁ jino viyākāsi, bhikkhusaṁghassa aggato.
Sabbābhiññābalappatto, anotatte mahāsare"ti[1].

Avijjāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Paṭhamakathāvatthusuttādivaṇṇanā

69-70. Navame[2] duggatito saṁsārato ca niyyāti etenāti niyyānaṁ, saggamaggo mokkhamaggo ca. Taṁ niyyānaṁ arahati, niyyāne vā niyuttā, niyyānaṁ vā phalabhūtaṁ etissā atthīti niyyānikā. Vacīduccaritasaṁkilesato niyyātīti vā īkārassa rassattaṁ, yakārassa ca kakāraṁ katvā niyyānikā, cetanāya saddhiṁ samphappalāpā veramaṇi. Tappaṭipakkhato aniyyānikā, tassā bhāvo aniyyānikattaṁ, tasmā **aniyyānikattā. Tiracchānabhūtan**ti tirokaraṇabhūtaṁ. **Gehassitakathā**ti gehappaṭisaṁyuttā. **Kammaṭṭhānabhāve**ti aniccatāpaṭisaṁyuttacatusaccakammaṭṭhānabhāve.

Saha atthenāti **sātthakaṁ,** hitappaṭisaṁyuttanti attho. "Surākathā"tipi pāṭhoti āha **"surākathanti pāḷiyaṁ panā"**ti. Sā panesā kathā "evarūpā navasurā pītā ratijananī hotī"ti assādavasena na vaṭṭati, ādīnavavasena pana "ummattakasaṁvattanikā"ti-ādinā nayena vaṭṭati. Tenāha **"anekavidhaṁ -pa- ādīnavavasena vaṭṭatī"**ti. **Visikhā**ti gharasanniveso. Visikhāgahaṇena ca tannivāsino gahitā "gāmo āgato"ti-ādīsu viya. Tenevāha **"sūrāsamatthā"**ti ca **"saddhā pasannā"**ti ca. Kumbhaṭṭhānappadesena kumbhadāsiyo vuttāti āha **"kumbhadāsikathā vā"**ti.

---

1. Khu 3. 350 piṭṭhe Apadāne.
2. Dī-Ṭī 1. 128; Sī-Ṭī Abhinava 1. 366; Saṁ-Ṭī 2. 539 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

Rājakathādipurimakathāya, lokakkhāyikādipacchimakathāya vā vinimuttā purima pacchimakathā **vimuttā.** Uppattiṭhitisaṁhārādivasena lokaṁ akkhāyatīti **lokakkhāyikā. Asukena nāmā**ti pajāpatinā brahmunā, issarena vā. **Vitaṇḍasallāpakathā**ti "aṭṭhīnaṁ setattā setoti na vattabbo, pattānaṁ kāḷattā kāḷoti pana vattabbo"ti evamādikā. **Ādi**-saddena "selapupphalakāni viya jīvidāvirapārayattivisālā natthi yaṁ yo koci tiriyāmānā katattā"ti[1] evamādīnaṁ saṅgaho daṭṭhabbo. **Sāgaradevenā**ti sāgaraputtarājūhi. **Khato**ti etaṁ ekavacanaṁ tehi paccekaṁ khatattā "sāgaradevena khatattā"ti vuttaṁ. Sahamuddā samuddoti vutto. Bhavati vaddhati etenāti **bhavo.** Bhavābhavā hontīti **itibhavābhavakathā.** Ettha ca **bhavo**ti sassataṁ, **abhavo**ti ucchedaṁ. **Bhavo**ti vuddhi, **abhavo**ti hāni. **Bhavo**ti kāmasukhaṁ, **abhavo**ti attakilamathoti iti imāya chabbidhāya itibhavābhavakathāya saddhiṁ bāttiṁsa tiracchānakathā nāma honti. Atha vā pāḷiyaṁ sarūpato anāgatāpi araññapabbatanadīdīpakathā itisaddena saṅgaṇhitvā bāttiṁsa tiracchānakathā vuttā. Dasame natthi vattabbaṁ.

Paṭhamakathāvatthusuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Yamakavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

(8) 3. Ākaṅkhavagga

1. Ākaṅkhasuttādivaṇṇanā

71-74. Tatiyassa paṭhame sīlassa anavasesasamādānena akhaṇḍādibhāvāpattiyā ca **paripuṇṇasīlā.** Samādānato paṭṭhāya avicchindanato **sīlasamaṅgino. Ettāvatā kirā**ti[2] **kira**-saddo arucisūcanattho. Tenettha ācariyavādassa attano aruccanabhāvaṁ dīpeti. **Sampannasīlā**ti anāmaṭṭhavisesaṁ sāmaññato sīlasaṅkhepena gahitaṁ. Tañca catubbidhanti ācariyatthero **"catupārisuddhisīlaṁ uddisitvā"**ti āha.

---

1. Ettha ākārapāṭho viññūhi sodhetabbo.
2. Aṁ-Ṭī 2. 34 piṭṭhe passitabbaṁ.

Tatthāti catupārisuddhisīle. **Jeṭṭhakasīlan**ti[1] padhānasīlaṁ. **Ubhayatthā**ti uddesaniddese. Idha niddese viya uddesepi pātimokkhasaṁvaro bhagavatā vutto "sampannasīlā"ti vuttattāti adhippāyo. Sīlaggahaṇaṁ hi pāḷiyaṁ pātimokkhasaṁvaravasena āgataṁ. Tenāha **"pātimokkhasaṁvaroyevā"**ti-ādi. Tattha avadhāraṇena itaresaṁ tiṇṇaṁ ekadesena pātimokkhantogadhataṁ dīpeti. Tathā hi anolokiyolokane ājīvahetu chasikkhāpadavītikkame gilānapaccayassa apaccavekkhitaparibhoge ca āpatti vihitāti. **Tīṇī**ti indriyasaṁvarasīlādīni. **Sīlanti vuttaṭṭhānaṁ nāma atthī**ti sīlapariyāyena tesaṁ katthaci sutte gahitaṭṭhānaṁ nāma kiṁ atthi yathā pātimokkhasaṁvaroti ācariyassa sammukhattā appaṭikkhipantova upacārena pucchanto viya vadati. Tenāha **"ananujānanto"**ti. **Chadvārarakkhāmattakamevā**ti tassa sallahukabhāvamāha cittādhiṭṭhānamattena paṭipākatikabhāvāpattito. Itaresupi eseva nayo. **Paccayuppattimattakan**ti phalena hetuṁ dasseti. Uppādanahetukā hi paccayānaṁ uppatti. **Idamatthan**ti idaṁ payojanaṁ imassa paccayassa paribhuñjaneti adhippāyo. **Nippariyāyenā**ti iminā indriyasaṁvarādīni tīṇi padhānassa sīlassa parivāravasena pavattiyā pariyāyasīlāni nāmāti dasseti.

Idāni pātimokkhasaṁvarasseva padhānabhāvaṁ byatirekato anvayato ca upamāya vibhāvetuṁ **"yassā"**ti-ādimāha. Tattha **so**ti pātimokkhasaṁvaro. **Sesānī**ti indriyasaṁvarādīni. **Tassevā**ti "sampannasīlā"ti ettha yaṁ sīlaṁ vuttaṁ, tasseva. **Sampannapātimokkhā**ti ettha pātimokkhaggahaṇena vevacanaṁ vatvā **taṁ vitthāretvā -pa- ādimāha.** Yathā aññatthāpi "idha bhikkhu sīlavā hotī"ti puggalādhiṭṭhānāya desanāya uddiṭṭhaṁ sīlaṁ "pātimokkhasaṁvarasaṁvuto viharatī"ti[2] niddiṭṭhaṁ. **Kasmā āraddhan**ti desanāya kāraṇapucchā. **Sīlānisaṁsadassana tthan**ti payojananiddeso. "Sīlānisaṁsadassanatthan"ti hi ettha byatirekato yaṁ sīlānisaṁsassa adassanaṁ, taṁ imissā desanāya kāraṇanti kasmā āraddhanti? Veneyyānaṁ sīlānisaṁsassa adassanatoti atthato

1. Saṁ-Ṭī 2. 484 piṭṭhādīsu passitabbaṁ. 2. Abhi 2. 253 piṭṭhe jhānavibhaṅge.

āpanno eva hoti. Tenāha **"sacepī"**ti-ādi. **Sīlānisaṁsadassanatthan**ti pana imassa atthaṁ vivarituṁ **"tesan"**ti-ādi vuttaṁ. **Ānisaṁso**ti udayo. "Sīlavā sīlasampanno kāyassa bhedā paraṁ maraṇā sugatiṁ saggaṁ lokaṁ upapajjatī"ti-ādīsu[1] pana vipākaphalampi "ānisaṁso"ti vuttaṁ. **Ko viseso**ti ko phalaviseso. **Kā vaḍḍhī**ti ko abbhudayo. Vijjamānopi guṇo yāthāvato vibhāvito eva abhiruciṁ uppādeti, na avibhāvito, tasmā ekantako ānisaṁsakittanaṁ icchitabbamevāti dassetuṁ **"appeva nāmā"**ti-ādimāha.

Piyoti piyāyitabbo. Piyassa nāma dassanaṁ ekantato abhinanditabbaṁ hotīti āha **"piyacakkhūhi sampassitabbo"**ti. Pītisamuṭṭhānappasannasommarūpapariggahaṁ hi cakkhu "piyacakkhū"ti vuccati. **Tesan**ti sabrahmacārīnaṁ. **Manavaḍḍhanako**ti pītimanassa paribrūhanato uparūpari pīticittasseva uppādanako. **Garuṭṭhāniyo**ti garukaraṇassa ṭhānabhūto. **Jānaṁ jānātī**ti ñāṇena jānitabbaṁ jānāti. Yathā vā aññe ajānantāpi jānantā viya pavattanti, na evamayaṁ, ayaṁ pana jānanto eva jānāti. **Passaṁ passatī**ti dassanabhūtena paññācakkhunā passitabbaṁ passati, passanto eva vā passati. **Evaṁ sambhāvanīyo**ti evaṁ viññutāya paṇḍitabhāvena sambhāvetabbo. **Sīlesvevassa paripūrakārī**ti sīlesu paripūrakārī eva bhaveyyāti. Evaṁ uttarapadāvadhāraṇaṁ daṭṭhabbaṁ. Evaṁ hi iminā padena uparisikkhādvayaṁ anivattitameva hoti. Yathā pana sīlesu paripūrakārī nāma hoti, taṁ phalena dassetuṁ **"ajjhattan"**ti-ādi vuttaṁ. Vipassanādhiṭṭhānasamādhisaṁvattanikatāya hi idha sīlassa pāripūrī, na kevalaṁ akhaṇḍādibhāvamattaṁ. Vuttaṁ hetaṁ "yāni kho pana tāni akhaṇḍāni -pa- samādhisaṁvattanikānī"ti. Evañca katvā uparisikkhādvayaṁ sīlassa sambhārabhāvena gahitanti sīlassevettha padhānaggahaṇaṁ siddhaṁ hoti. Sīlānurakkhakā hi cittekaggatāsaṅkhārapariggahā. **Anūnenā**ti akhaṇḍādibhāvena, kassaci vā ahāpanena upapannena. **Ākārenā**ti karaṇena sampādanena.

---

1. Dī 3. 197; Aṁ 2. 222; Vi 3. 322 piṭṭhesu.

Ajjhattanti vā **attano**ti vā ekaṁ ekatthaṁ, byañjanameva nānaṁ. Bhummatthe cetaṁ, **“samathan”**ti upayogavacanaṁ “anū”ti iminā upasaggena yoge siddhanti āha **“attano cittasamathe yutto”**ti. Tattha **cittasamathe**ti cittassa samādhāne. **Yutto**ti aviyutto pasuto. Yo sabbena sabbaṁ jhānabhāvanāya ananuyutto, so taṁ bahi nīharati nāma. Yo ārabhitvā antarā saṅkocaṁ āpajjati, so taṁ vināseti nāma. Yo pana īdiso ahutvā jhānaṁ upasampajja viharati, so anirākatajjhānoti dassento **“bahi anīhaṭajjhāno”**ti-ādimāha. Nīharaṇavināsatthaṁ hi idaṁ nirākaraṇaṁ nāma. “Thambhaṁ niraṁkatvā nivātavuttī”ti-ādīsu[1] cassa payogo daṭṭhabbo.

Sattavidhāya anupassanāyāti ettha aniccānupassanā dukkhānupassanā anattānupassanā nibbidānupassanā virāgānupassanā nirodhānupassanā paṭinissaggānupassanāti imā sattavidhā anupassanā. Suññāgāragato bhikkhu tattha laddhakāyavivekatāya samathavipassanāvasena cittavivekaṁ paribrūhento yathānusiṭṭhapaṭipattiyā lokaṁ sāsanañca attano visesādhigamaṭṭhānabhūtaṁ suññāgārañca upasobhayamāno guṇavisesā dhiṭṭhānabhāvāpādanena viññūnaṁ atthato taṁ brūhento nāma hotīti vuttaṁ **“brūhetā suññāgārānan”**ti. Tenāha **“ettha cā”**ti-ādi. Ekabhūmakādipāsāde kurumānopi pana neva suññāgārānaṁ brūhetāti daṭṭhabbo. Suññāgāraggahaṇena cettha araññarukkhamūlādi sabbaṁ padhānānuyogakkhamaṁ senāsanaṁ gahitanti daṭṭhabbaṁ.

Ettāvatā yathā taṇhāvicaritadesanā paṭhamaṁ taṇhāvasenā āraddhāpi taṇhāpadaṭṭhānattā mānadiṭṭhīnaṁ mānadiṭṭhiyo osaritvā kamena papañcattayadesanā[2] jātā, evamayaṁ desanā paṭhamaṁ adhisīlasikkhāvasena āraddhāpi sīlapadaṭṭhānattā samathavipassanānaṁ samathavipassanāyo osaritvā kamena sikkhāttayadesanā jātāti veditabbā. Ettha hi “sīlesvevassa paripūrakārī”ti ettāvatā adhisīlasikkhā vuttā, “ajjhattaṁ cetosamathamanuyutto anirākatajjhāno”ti ettāvatā adhicittasikkhā, “vipassanāya samannāgato”ti ettāvatā adhipaññāsikkhā. “Brūhetā suññāgārānan”ti iminā pana samathavasena

---

1. Khu 1. 327 piṭṭhe Suttanipāte.
2. Sikkhāttayadesanā (Ka) Ma-Ṭṭha 1. 162 piṭṭhe pana passitabbaṁ.

suññāgāravaḍḍhane adhicittasikkhā, vipassanāvasena adhipaññāsikkhāti evaṁ dvepi sikkhā saṅgahetvā vuttā. Ettha ca "ajjhattaṁ cetosamathamanuyutto anirākatajjhāno"ti imehi padehi sīlānurakkhikā eva cittekaggatā kathitā, "vipassanāyā"ti iminā padena sīlānurakkhiko saṅkhārapariggaho.

Kathaṁ cittekaggatā sīlamanurakkhati? Yassa hi cittekaggatā natthi, so byādhimhi uppanne vihaññati, so byādhivihato vikkhittacitto sīlaṁ vināsetvāpi byādhivūpasamaṁ kattā hoti. Yassa pana cittekaggatā atthi, so taṁ byādhidukkhaṁ vikkhambhetvā samāpattiṁ samāpajjati, samāpannakkhaṇe dukkhaṁ dūragataṁ[1] hoti, balavataraṁ sukhamuppajjati. Evaṁ cittekaggatā sīlamanurakkhati. Kathaṁ saṅkhārapariggaho sīlamanurakkhati? Yassa hi saṅkhārapariggaho natthi, tassa "mama rūpaṁ mama viññāṇan"ti attabhāve balavamamattaṁ hoti, so tathārūpesu dubbhikkhabyādhibhayādīsu sampattesu sīlaṁ nāsetvāpi attabhāvaṁ posetā hoti. Yassa pana saṅkhārapariggaho atthi, tassa attabhāve balavamamattaṁ vā sineho vā na hoti, so tathārūpesu dubbhikkhabyādhibhayādīsu sampattesu sacepissa antāni bahi nikkhamanti, sacepi ussussati visussati, khaṇḍākhaṇḍiko vā hoti satadhāpi sahassadhāpi, neva sīlaṁ vināsetvā attabhāvaṁ posetā hoti. Evaṁ saṅkhārapariggaho sīlaṁ anurakkhati.

"Brūhetā suññāgārānan"ti iminā pana tasseva ubhayassa brūhanā vaḍḍhanā sātaccakiriyā dassitā. Evaṁ bhagavā yasmā "sabrahmacārīnaṁ piyo cassaṁ -pa- bhāvanīyo cā"ti ime cattāro dhamme ākaṅkhantena natthaññaṁ kiñci kātabbaṁ, aññadatthu sīlādiguṇasamannāgateneva bhavitabbaṁ. Īdiso hi sabrahmacārīnaṁ piyo hoti manāpo garu bhāvanīyo. Vuttampi hetaṁ—

> "Sīladassanasampannaṁ, dhammaṭṭhaṁ saccavedinaṁ.
> Attano kamma kubbānaṁ, taṁ jano kurute piyan"ti[2].

Tasmā "ākaṅkheyya ce bhikkhave bhikkhu sabrahmacārīnaṁ piyo cassaṁ -pa- sīlesvevassa paripūrakārī -pa- suññāgārānan"ti vatvā idāni yasmā

---

1. Durāpagataṁ (Ma-Ṭṭha 1. 162 piṭṭhe.)
2. Khu 1. 45 piṭṭhe Dhammapade.

paccayalābhādiṁ patthayantenapi idameva karaṇīyaṁ, na aññaṁ kiñci, tasmā "ākaṅkheyya ce bhikkhave bhikkhu lābhī assan"ti-ādimāha. **Lābhī assan**ti lābhāsāya saṁvarasīlaparipūraṇaṁ pāḷiyaṁ āgataṁ. Kimīdisaṁ bhagavā anujānātīti? Na bhagavā sabhāvena īdisaṁ anujānāti, mahākāruṇikatāya pana puggalajjhāsayena evaṁ vuttanti dassento **"na bhagavā"**ti-ādimāha. Tattha **ghāsesanaṁ chinnakatho, na vācaṁ payuttaṁ bhaṇe**ti chinnakatho mūgo viya hutvā obhāsaparikathānimittaviññattipayuttaṁ ghāsesanaṁ vācaṁ na bhaṇe na katheyyāti attho. **Puggalajjhāsayavasenā**ti saṅkhepato vuttamatthaṁ vivaranto **"yesaṁ hī"**ti-ādimāha. Raso sabhāvabhūto ānisaṁso **rasānisaṁso.**

Paccayadānakārāti cīvarādipaccayadānavasena pavattakārā. **Mahapphalā mahānisaṁsā**ti ubhayametaṁ atthato ekaṁ, byañjanameva nānaṁ. "Pañcime gahapatayo ānisaṁsā"ti-ādīsu[1] hi ānisaṁsasaddo phalapariyāyopi hoti. Mahantaṁ vā lokiyasukhaṁ phalanti pasavantīti **mahapphalā,** mahato lokuttarasukhassa paccayā hontīti **mahānisaṁsā.** Tenāha **"lokiyasukhena phalabhūtenā"**ti-ādi.

Peccabhavaṁ gatāti petūpapattivasena nibbattiṁ upagatā. Te pana yasmā idha katakālakiriyā kālena katajīvitupacchedā honti, tasmā vuttaṁ **"kālakatā"**ti. Sassusasurā ca tappakkhikā ca **sassusasurapakkhikā.** Te ñātiyonisambandhena āvāhavivāhasambandhavasena sambaddhā **ñātī. Sālohitā**ti yonisambandhavasena. **Ekalohitabaddhā**ti ekena samānena lohitasambandhena sambaddhā. **Pasannacitto**ti pasannacittako. Kālakato pitā vā mātā vā petayoniyaṁ uppannoti adhikārato viññāyatīti vuttaṁ. **Mahānisaṁsameva hotī**ti tassa tathāsīlasampannattāti adhippāyo.

Ajjhottharitāti madditā. **Na ca maṁ arati saheyyā**ti maṁ ca arati na abhibhaveyya na maddeyya na ajjhotthareyya. **Uppannan**ti jātaṁ nibbattaṁ. Sīlādiguṇayutto hi aratiñca ratiñca sahati ajjhottharati, madditvā tiṭṭhati, tasmā īdisamattānaṁ icchantenapi sīlādiguṇayutteneva

---

1. Vi 3. 322 piṭṭhe.

bhavitabbanti dasseti. **Cittutrāso** bhāyatīti **bhayaṁ, ārammaṇaṁ** bhāyati etasmāti **bhayaṁ.** Taṁ duvidhampi bhayaṁ bheravañca sahati abhibhavatīti **bhayabheravasaho.** Sīlādiguṇayutto hi bhayabheravaṁ sahati ajjhottharati, madditvā tiṭṭhati ariyakoṭiyavāsī[1] mahādattatthero viya.

Thero kira maggaṁ paṭipanno aññataraṁ pāsādikaṁ araññaṁ disvā "idhevajja samaṇadhammaṁ katvā gamissāmī"ti maggā okkamma aññatarasmiṁ rukkhamūle saṅghāṭiṁ paññapetvā pallaṅkaṁ ābhujitvā nisīdi. Rukkhadevatāya dārakā therassa sīlatejena sakabhāvena saṇṭhātuṁ asakkontā vissaramakaṁsu. Devatāpi sakalarukkhaṁ cālesi. Thero acalova nisīdi. Sā devatā dhūmāyi pajjali. Neva sakkhi theraṁ cāletuṁ. Tato upāsakavaṇṇenāgantvā vanditvā aṭṭhāsi. "Ko eso"ti vuttā "ahaṁ bhante tasmiṁ rukkhe adhivatthā devatā"ti avoca. Tvaṁ ete vikāre akāsīti. Āma bhanteti. "Kasmā"ti ca vuttā āha "tumhākaṁ bhante sīlatejena dārakā sakabhāvena saṇṭhātuṁ asakkontā vissaramakaṁsu, sāhaṁ tumhe palāpetuṁ evamakāsin"ti. Thero āha "atha kasmā 'idha bhante mā vasatha, mayhaṁ aphāsukan'ti paṭikacceva nāvacāsi, idāni pana mā maṁ kiñci avaca, 'ariyakoṭiyamahādatto amanussabhayena gato'ti vacanato lajjāmi, tenāhaṁ idheva vasissaṁ, tvaṁ pana ajjekadivasaṁ yattha katthaci vasāhī"ti. Evaṁ sīlādiguṇayutto bhayabheravasaho hoti, tasmā īdisamattānaṁ icchantenapi sīlādiguṇayutteneva bhavitabbanti dasseti. Dutiyādīni uttānatthāni.

Ākaṅkhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Migasālāsuttādivaṇṇanā

75-80. Pañcame **imassa hi puggalassa sīlavirahitassa paññā sīlaṁ paridhovatī**ti akhaṇḍādibhāvāpādanena sīlaṁ ādimajjhapariyosānesu

---

1. Sāṭiyakoṭivāsī (Ka)

paññāya suvisodhitaṁ karoti. Yassa hi abbhantare sīlasaṁvaro natthi, ugghaṭitaññutāya pana cātuppadikagāthāpariyosāne paññāya sīlaṁ dhovitvā saha paṭisambhidāhi arahattaṁ pāpuṇāti, ayaṁ paññāya sīlaṁ dhovati nāma seyyathāpi santatimahāmatto.

Sīlavāpana paññaṁ dhovati. Yassa[1] hi puthujjanassa sīlaṁ saṭṭhi-asītivassāni akhaṇḍaṁ hoti, so maraṇakālepi sabbakilese ghātetvā sīlena paññaṁ dhovitvā arahattaṁ gaṇhāti kandarasālapariveṇe mahāsaṭṭhivassatthero viya. There kira maraṇamañce nipajjitvā balavavedanāya nitthunante tissamahārājā "theraṁ passissāmī"ti gantvā pariveṇadvāre ṭhito taṁ saddaṁ sutvā pucchi "kassa saddo ayan"ti. Therassa nitthunanasaddoti. "Pabbajjāya saṭṭhivassena vedanāpariggahamattampi na kataṁ, idāni na taṁ vandissāmī"ti nivattitvā mahābodhiṁ vandituṁ gato. Tato upaṭṭhākadaharo theraṁ āha "kiṁ no bhante lajjāpetha, saddhopi rājā vippaṭisārī hutvā 'na vandissāmī'ti gato"ti. Kasmā āvusoti. Tumhākaṁ nitthunanasaddaṁ sutvāti. "Tena hi me okāsaṁ karothā"ti vatvā vedanaṁ vikkhambhetvā arahattaṁ patvā daharassa saññaṁ adāsi "gacchāvuso idāni rājānaṁ amhe vandāpehī"ti. Daharo gantvā "idāni kira theraṁ vandathā"ti āha. Rājā susumārapatitena theraṁ vandanto "nāhaṁ ayyassa arahattaṁ vandāmi, puthujjanabhūmiyaṁ pana ṭhatvā rakkhitasīlameva vandāmī"ti āha. Evaṁ sīlena paññaṁ dhovati nāma. Sesaṁ vuttameva. Chaṭṭhādīsu natthi vattabbaṁ.

Migasālāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Ākaṅkhavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

(9) 4. Theravagga

1. Vāhanasuttādivaṇṇanā

81-88. Catutthassa paṭhame **vimariyādīkatenā**ti nimmariyādīkatena. **Cetasā**ti evaṁvidhena cittena viharati. Tattha dve mariyādā kilesamariyādā ca ārammaṇamariyādā ca. Sace hissa rūpādike ārabbha

---

1. Dī-Ṭṭha 1. 260 piṭṭhepi passitabbaṁ.

rāgādayo uppajjeyyuṁ, kilesamariyādā tena katā bhaveyya. Tesu panassa ekopi na uppannoti kilesamariyādā natthi. Sace panassa rūpādidhamme āvajjentassa ekacce āpāthaṁ nāgaccheyyuṁ, evamassa ārammaṇamariyādā bhaveyya. Te panassa dhamme āvajjentassa āpāthaṁ anāgatadhammo nāma natthīti ārammaṇamariyādāpi natthi. Idha pana kilesamariyādā adhippetāti āha **"kilesamariyādaṁ bhinditvā"**ti-ādi. Tatiyādīsu natthi vattabbaṁ.

Vāhanasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Kokālikasuttādivaṇṇanā

89-90. Navame[1] kokālikanāmakā dve bhikkhū. Tato idhādhippetaṁ niddhāretvā dassetuṁ **"koyaṁ kokāliko"**ti pucchā. Suttassa aṭṭhuppattiṁ dassetuṁ **"kasmā ca upasaṅkamī"**ti pucchā. **Ayaṁ kirā**ti-ādi yathākkamaṁ tāsaṁ vissajjanaṁ. Vivekavāsaṁ vasitukāmattā appicchatāya ca **mā no kassaci -pa- vasiṁsu. Āghātaṁ uppādesi** attano icchāvighātanato. **Therā bhikkhusaṁghassa niyyādayiṁsu** payuttavācāya akatattā therehi ca adāpitattā. **Pubbepi -pa- maññe**ti iminā therānaṁ kohaññe ṭhitabhāvaṁ āsaṅkati avaṇe vaṇaṁ passanto viya, suparisuddhe ādāsatale jallaṁ[2] uṭṭhāpento viya ca.

Aparajjhitvāti bhagavato sammukhā "pāpabhikkhū jātā"ti vatvā. **Mahāsāvajjadassanatthan**ti mahāsāvajjabhāvadassanatthaṁ, ayameva vā pāṭho. **Māhevan**ti mā evamāha, mā evaṁ bhaṇi. Saddhāya ayo uppādo saddhāyo, taṁ āvahatīti **saddhāyiko**ti āha **"saddhāya āgamakaro"**ti. **Saddhāyiko**ti vā saddhāya ayitabbo, saddheyyoti attho. Tenāha **"saddhātabbavacano vā"**ti.

Pīḷakā nāma bāhirato paṭṭhāya aṭṭhīni bhindanti, imā pana paṭhamaṁyeva aṭṭhīni bhinditvā uggatā. Tenāha **"aṭṭhīni bhinditvā uggatāhi pīḷakāhī"**ti. **Taruṇabeluvamattiyo**ti taruṇabillaphalamattiyo. **Visagilito**ti

---

1. Saṁ-Ṭī 1. 247 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ. 2. Lekhaṁ (Saṁ-Ṭī 1. 247 piṭṭhe.)

khittapaharaṇo. Tañcabaḷisaṁ visasamaññā loke. Ārakkhadevatānaṁ saddaṁ sutvāti padaṁ ānetvā sambandho.

Brahmaloketi suddhāvāsaloke. **Varāko**ti anuggahavacanametaṁ. Hīnapariyāyoti keci. **Piyasīlā**ti iminā etasmiṁ atthe niruttinayena pesalāti padasiddhīti dasseti. **Kabarakkhīnī**ti byādhibalena paribhinnavaṇṇatāya kabarabhūtāni akkhīni. **Yattakan**ti bhagavato vacanaṁ aññathā karontena yattakaṁ tayā aparaddhaṁ, tassa pamāṇaṁ natthīti attho. Yasmā anāgāmino nāma pahīnakāmacchandabyāpādā honti, tvañca diṭṭhikāmacchandabyāpādavasena idhāgato, tasmā yāvañca te idaṁ aparaddhanti evamettha attho daṭṭhabbo.

Adiṭṭhippattoti appattadiṭṭhiko. **Gilitaviso viya** visaṁ gilitvā ṭhito viya. **Kuṭhārisadisā** mūlapacchindanaṭṭhena. **Uttamatthe**ti arahatte. **Khīṇāsavoti vadati** Sunakkhatto viya acelaṁ korakkhattiyaṁ. **Yo** aggasāvako viya **pasaṁsitabbo khīṇāsavo,** taṁ "dussīlo ayan"ti vadati. **Vicinātī**ti ācinoti pasavati. Pasaṁsiyanindā tāva sampannaguṇaparidhaṁsanavasena pavattiyā sāvajjatāya kaṭukavipākā, nindiyappasaṁsā pana kathaṁ tāya samavipākāti? Tattha avijjamānaguṇasamāropanena attano paresañca micchāpaṭipattihetubhāvato pasaṁsiyena tassa samabhāvakaraṇato ca. Lokepi hi asūraṁ sūrena samaṁ karonto gārayho hoti, pageva duppaṭipannaṁ suppaṭipannena samaṁ karontoti.

Sakena dhanenāti attano sāpateyyena. **Ayaṁ appamattako aparādho** diṭṭhadhammikattā sappatikārattā ca tassa. **Ayaṁ mahantataro kali** katūpacitassa[1] samparāyikattā appatikārattā ca.

Nirabbudoti gaṇanāviseso esoti āha **"nirabbudagaṇanāyā"**ti, satasahassaṁ nirabbudānanti attho. **Yamariyagarahī nirayaṁ upetī**ti ettha yathāvutta-āyuppamāṇaṁ pākatikavasena ariyūpavādinā vuttanti veditabbaṁ. Aggasāvakānaṁ pana guṇamahantatāya tatopi ativiya mahantataramevāti vadanti.

---

1. Katūpacitattā (Ka) Saṁ-Ṭī 1. 246 piṭṭhe pana passitabbaṁ.

Atha kho brahmā sahampatīti ko ayaṁ brahmā, kasmā ca pana bhagavantaṁ upasaṅkamitvā etadavocāti? Ayaṁ kassapassa bhagavato sāsane sahako nāma bhikkhu anāgāmī hutvā suddhāvāsesu uppanno, tattha sahampati brahmāti sañjānanti. So panāhaṁ bhagavantaṁ upasaṅkamitvā "padumanirayaṁ kittessāmi, tato bhagavā bhikkhūnaṁ ārocessati, athānusandhikusalā bhikkhū tatthāyuppamāṇaṁ pucchissanti, bhagavā ācikkhanto ariyūpavāde ādīnavaṁ pakāsessatī"ti iminā kāraṇena bhagavantaṁ upasaṅkamitvā etadavoca.

Magadharaṭṭhe saṁvohāratho **māgadhako pattho,** tena. **Paccitabbaṭṭhānassā**ti nirayadukkhena paccitabbappadesassa etaṁ abbudoti nāmaṁ. **Vassagaṇanā**ti ekato paṭṭhāya dasaguṇitaṁ abbuda-āyumhi tato aparaṁ vīsatiguṇitaṁ nirabbudādīsu vassagaṇanā veditabbā. Ayañca gaṇanā aparicitānaṁ dukkarāti vuttaṁ **"na taṁ sukaraṁ saṅkhātun"**ti. Keci pana "tattha tattha paridevanānattena kammakāraṇanānattenapi imāni nāmāni laddhānī"ti vadanti, apare "sītanarakā ete"ti. **Sabbatthā**ti ababādīsu padumapariyosānesu sabbesu nirayesu. **Esa nayo**ti heṭṭhimato uparimassa vīsatiguṇataṁ atidisati. Dasame natthi vattabbaṁ.

Kokālikasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Theravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

(10) 5. Upālivagga

1. Kāmabhogīsuttādivaṇṇanā

91-94. Pañcamassa paṭhamādīni uttānatthāni. Catutthe tapanaṁ santapanaṁ kāyassa khedanaṁ tapo, so etassa atthīti tapassī, taṁ **tapassiṁ.** Yasmā tathābhūto tapanissito, tapo vā tannissito, tasmā āha **"tapanissitakan"**ti. Lūkhaṁ pharusaṁ sādhusammatācāravirahato na pasādanīyaṁ ājīvati vattatīti lūkhājīvī, taṁ **lūkhājīviṁ. Upakkosatī**ti

uppaṇḍeti, upahasanavasena paribhāsati. **Upavadatī**ti avaññāpubbakaṁ apavadati. Tenāha **“hīḷeti vambhetī”**ti.

Kāmabhogīsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Uttiyasuttavaṇṇanā

95. Pañcame paccante bhavaṁ **paccantimaṁ.** Pākārassa thirabhāvaṁ uddhamuddhaṁ pāpetīti **uddhāpaṁ,** pākāramūlaṁ. **Ādi**-saddena pākāradvārabandhaparikhādīnaṁ saṅgaho veditabbo. Paṇḍitadovārikaṭṭhāniyaṁ katvā bhagavā attānaṁ dassesīti dassento **“ekadvāranti kasmā āhā”**ti codanaṁ samuṭṭhāpesi. Yassā paññāya vasena puriso paṇḍitoti vuccati, taṁ **paṇḍiccan**ti āha **“paṇḍiccena samannāgato”**ti. Taṁ taṁ itikattabbatāsu chekabhāvo byattabhāvo **veyyattiyaṁ.** Medhati sammohaṁ hiṁsati vidhamatīti medhā, sā etassa atthīti **medhāvī.** Ṭhāne ṭhāne uppatti etissā atthīti **ṭhānuppattikā,** ṭhānaso uppajjanapaññā. Anupariyāyanti etenāti anupariyāyo, so eva pathoti **anupariyāyapatho,** parito pākārassa anusaṁyāyanamaggo. Pākārabhāgā sandhātabbā etthāti **pākārasandhi,** pākārassa phullitappadeso. So pana heṭṭhimantena dvinnampi iṭṭhakānaṁ vigamena evaṁ vuccatīti āha **“dvinnaṁ iṭṭhakānaṁ apagataṭṭhānan”**ti. **Chinnaṭṭhānan**ti chinnabhinnappadeso, chiddaṭṭhānaṁ vā. Taṁ hi vivaranti vuccati.

Uttiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Kokanudasuttādivaṇṇanā

96. Chaṭṭhe **khandhāpi diṭṭhiṭṭhānaṁ** ārammaṇaṭṭhena “rūpaṁ attato samanupassatī”ti-ādivacanato. **Avijjāpi diṭṭhiṭṭhānaṁ** upanissayādibhāvena pavattanato. yathāha “assutavā bhikkhave puthujjano ariyānaṁ adassāvī ariyadhammassa akovido”ti-ādi[1]. **Phassopi diṭṭhiṭṭhānaṁ.**

1. Abhi 1. 208 piṭṭhe.

Yathā cāha "tadapi phassapaccayā[1] phussa phussa paṭisaṁvediyantī"ti[2] ca. **Saññāpi diṭṭhiṭṭhānaṁ.** Vuttaṁ hetaṁ "saññānidānā hi papañcasaṅkhā[3], pathavito saññatvā"ti[4] ca ādi. **Vitakkopi diṭṭhiṭṭhānaṁ.** Vuttampi cetaṁ "takkañca diṭṭhīsu pakappayitvā, saccaṁ musāti dvayadhammamāhū"ti[5], "takkī hoti vīmaṁsī"ti[6] ca ādi. **Ayonisomanasikāropi diṭṭhiṭṭhānaṁ.** Tenāha bhagavā "tassevaṁ ayoniso manasikaroto channaṁ diṭṭhīnaṁ aññatarā diṭṭhi uppajjati, atthi me attāti tassa saccato thetato diṭṭhi uppajjatī"ti-ādi[7].

Yā diṭṭhīti idāni vuccamānānaṁ aṭṭhārasannaṁ padānaṁ sādhāraṇaṁ mūlapadaṁ. Diṭṭhiyeva **diṭṭhigataṁ** gūthagataṁ viya, diṭṭhīsu vā gataṁ idaṁ dassanaṁ dvāsaṭṭhidiṭṭhīsu antogadhattātipi **diṭṭhigataṁ,** diṭṭhiyā vā gataṁ **diṭṭhigataṁ.** Idaṁ hi "atthi me attā"ti-ādi diṭṭhiyā gamanamattameva, natthettha attā vā nicco vā kocīti vuttaṁ hoti. Sā cāyaṁ diṭṭhi dunniggamanaṭṭhena **gahanaṁ.** Duratikkamaṭṭhena sappaṭibhayaṭṭhena ca **kantāro** dubbhikkhakantāra vāḷakantārādayo viya. Sammādiṭṭhiyā vinivijjhanaṭṭhena, vilomanaṭṭhena vā **visūkaṁ.** Kadāci sassatassa, kadāci ucchedassa vā gahaṇato virūpaṁ phanditanti **vipphanditaṁ.** Bandhanaṭṭhena **saṁyojanaṁ.** Diṭṭhiyeva anto tudanaṭṭhena dunnīharaṇīyaṭṭhena ca sallanti **diṭṭhisallaṁ.** Diṭṭhiyeva pīḷākaraṇaṭṭhena sambādhoti **diṭṭhisambādho.** Diṭṭhiyeva mokkhāvaraṇaṭṭhena palibodhoti **diṭṭhipalibodho.** Diṭṭhiyeva dummocanīyaṭṭhena bandhananti **diṭṭhibandhanaṁ.** Diṭṭhiyeva duruttaraṇaṭṭhena papātoti **diṭṭhipapāto.** Diṭṭhiyeva thāmagataṭṭhena anusayoti **diṭṭhānusayo.** Diṭṭhiyeva attānaṁ santāpetīti **diṭṭhisantāpo.** Diṭṭhiyeva attānaṁ anudahatīti **diṭṭhipariḷāho.** Diṭṭhiyeva kilesakāyaṁ ganthetīti **diṭṭhigantho.** Diṭṭhiyeva bhusaṁ ādiyatīti **diṭṭhupādānaṁ.** Diṭṭheyeva "saccan"ti-ādivasena abhinivisatīti **diṭṭhābhiniveso.** Diṭṭheyeva "idaṁ paran"ti āmasati, parato vā āmasatīti **diṭṭhiparāmāso.** Samuṭṭhāti etenāti samuṭṭhānaṁ, kāraṇaṁ. Samuṭṭhānassa bhāvo samuṭṭhānaṭṭho, tena **samuṭṭhānaṭṭhena,** kāraṇabhāvenāti attho. Sattamaṭṭhamesu natthi vattabbaṁ.

Kokanudasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Dī 1. 38 piṭṭhe.
2. Dī 1. 41 piṭṭhe.
3. Khu 1. 414; Khu 7. 216 piṭṭhesu.
4. Ma 1. 1 piṭṭhe.
5. Khu 1. 416; Khu 7. 228 piṭṭhesu.
6. Dī 1. 15 piṭṭhe.
7. Ma 1. 10 piṭṭhe.

9. Upālisuttādivaṇṇanā

99-100. Navame ajjhogāhetvā adhippetamatthaṁ sambhavituṁ sādhetuṁ dukkhāni **durabhisambhavāni.** Aṭṭhakathāyaṁ pana tattha nivāsoyeva dukkhoti dassetuṁ **"sambhavituṁ dukkhāni dussahānī"**ti vuttaṁ. **Araññavanapatthānī**ti araññalakkhaṇappattāni vanasaṇḍāni. Vanapatthasaddo hi saṇḍabhūte rukkhasamūhepi vattatīti araññaggahaṇaṁ. **Pavivekan**ti pakārato, pakārehi vā vivecanaṁ, rūpādiputhuttārammaṇe pakārato gamanādi-iriyāpathappakārehi attano kāyassa vivecanaṁ, gacchatopi tiṭṭhatopi nisajjatopi nipajjatopi ekasseva pavatti. Teneva hi vivecetabbānaṁ vivecanākārassa ca bhedato bahuvidhattā te ekattena gahetvā "pavivekan"ti ekavacanena vuttaṁ. **Dukkaraṁ pavivekan**ti vā pavivekaṁ kattuṁ na sukhanti attho. **Ekībhāve**ti ekattabhāve. **Dvayaṁdvayārāmo**ti dvinnaṁ dvinnaṁ bhāvābhirato. **Haranti viyā**ti saṁharanti viya vighātuppādanena. Tenāha **"ghasanti viyā"**ti, bhayasantāsuppādanena khādituṁ āgatā yakkharakkhasapisācādayo viyāti adhippāyo. **Īdisassā**ti aladdhasamādhino. **Tiṇapaṇṇamigādisaddehī**ti vāteritānaṁ tiṇapaṇṇādīnaṁ migapakkhi-ādīnañca bhīsanakehi bheravehi saddehi. **Vividhehi ca** aññehi khāṇu-ādīhi yakkhādi-ākārehi upaṭṭhitehi **bhīsanakehi.** Ghaṭena kīḷā **ghaṭikā**ti eke. Dasamaṁ uttānameva.

Upālisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Upālivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyapaṇṇāsako niṭṭhito.

3. Tatiyapaṇṇāsaka

(11) 1. Samaṇasaññāvagga

1. Samaṇasaññāsuttādivaṇṇanā

101-112. Tatiyassa paṭhamādīni uttānāni. Chaṭṭhe **nijjarakāraṇānī**ti pajahanakāraṇāni. Imasmiṁ maggo kathīyatīti katvā **"ayaṁ heṭṭhā -pa- puna gahitā"**ti vuttaṁ. Kiñcāpi nijjiṇṇā micchādiṭṭhīti ānetvā sambandhitabbaṁ. Yathā micchādiṭṭhi vipassanāya nijjiṇṇāpi na samucchinnāti na samucchedappahānadassanatthaṁ puna gahitā, evaṁ micchāsaṅkappādayopi vipassanāya pahīnāpi asamucchinnatāya idha puna gahitāti ayamattho "micchāsaṅkappassā"ti-ādīsu sabbapadesu vattabboti dasseti **"evaṁ sabbapadesu yojetabbo"**ti iminā. **Ettha cā**ti "sammāvimuttipaccayā ca aneke kusalā dhammā bhāvanāpāripūriṁ gacchantī"ti etasmiṁ pāḷipade. Ettha ca samucchedavasena ca paṭippassaddhivasena ca paṭipakkhadhammānaṁ sammadeva vimuccanaṁ **sammāvimutti.** Tappaccayā ca maggaphalesu aṭṭha indriyāni bhāvanāpāripūriṁ upagacchantīti maggasampayuttānipi saddhādīni indriyāni uddhaṭāni. Maggavasena hi phalesu bhāvanāpāripūrī nāmāti. **Abhinandanaṭṭhenā**ti ativiya sinehanaṭṭhena. Idaṁ hi somanassindriyaṁ ukkaṁsagatasātasabhāvato sampayuttadhamme sinehantaṁ tementaṁ viya pavattati. **Pavattasantati-ādhipateyyaṭṭhenā**ti vipākasantānassa jīvane adhipatibhāvena. **Evan**ti-ādi vuttasseva atthassa nigamanaṁ. Sattamādīni uttānatthāni.

Samaṇasaññāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Samaṇasaññāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

(12) 2. Paccorohaṇivagga

1. Paṭhama-adhammasuttādivaṇṇanā

113-6. Dutiyassa paṭhamadutiyāni uttānatthāni. Tatiye **jānaṁ jānātī**ti sabbaññutaññāṇena jānitabbaṁ sabbaṁ jānāti eva. Na hi

padesañāṇe ṭhito jānitabbaṁ sabbaṁ jānāti. Ukkaṭṭhaniddesena hi avisesaggahaṇena ca “jānan”ti iminā niravasesaṁ ñe yyajātaṁ pariggayhatīti tabbisayāya jānanakiriyāya sabbaññutaññāṇameva karaṇaṁ bhavituṁ yuttaṁ, pakaraṇavasena “bhagavā”ti saddantarasannidhānena ca ayamattho vibhāvetabbo. **Passitabbameva passatī**ti dibbacakkhu paññācakkhu dhammacakkhu buddhacakkhu samantacakkhusaṅkhātehi ñāṇacakkhūhi passitabbaṁ passati eva. Atha vā **jānaṁ jānātī**ti yathā aññe savipallāsā kāmarūpapariññāvādino jānantāpi vipallāsavasena jānanti, na evaṁ bhagavā. Bhagavā pana pahīnavipallāsattā jānanto jānāti eva, diṭṭhidassanassa abhāvā passanto passatiyevāti attho. **Cakkhu viya bhūto**ti dassanapariṇāyakaṭṭhena cakkhu viya bhūto. Yathā hi cakkhu sattānaṁ dassanatthaṁ pariṇeti sādheti, evaṁ lokassa yāthāvadassanasādhanatopi dassanakiccapariṇāyakaṭṭhena cakkhu viya bhūto, paññācakkhumayattā vā sayambhuñāṇena paññācakkhuṁ bhūto pattoti vā cakkhubhūto.

Ñāṇasabhāvoti viditakaraṇaṭṭhena ñāṇasabhāvo. Aviparītasabhāvaṭṭhena pariyatti dhammappavattanato vā hadayena cintetvā vācāya nicchāritadhammamayoti **dhammabhūto.** Tenāha **“dhammasabhāvo”**ti. Dhammā vā bodhipakkhiyā tehi uppannattā lokassa ca taduppādanato anaññasādhāraṇaṁ vā dhammaṁ patto adhigatoti **dhammabhūto.** Seṭṭhaṭṭhena brahmabhūtoti āha **“seṭṭhasabhāvo”**ti. Atha vā brahmā vuccati maggo tena uppannattā lokassa ca taduppādanato, tañca sayambhuñāṇena pattoti **brahmabhūto.** Catusaccadhammaṁ vadatīti **vattā.** Ciraṁ saccappaṭivedhaṁ pavattento vadatīti **pavattā. Atthaṁ nīharitvā**ti dukkhādi-atthaṁ tatthāpi pīḷanādi-attaṁ uddharitvā. Paramattaṁ vā nibbānaṁ pāpayitā **ninnetā.** Amatādhigamapaṭipattidesanāya amatasacchikiriyaṁ sattesu uppādento amataṁ dadātīti **amatassa dātā.** Bodhipakkhiyadhammānaṁ tadāyattabhāvato **dhammasāmī.** Catutthe natthi vattabbaṁ.

Paṭhama-adhammasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Saṅgāravasuttādivaṇṇanā

117-154. Pañcame **appakā**ti thokā, na bahū. **Athāyaṁ itarā pajā**tiyā panāyaṁ avasesā pajā sakkāyadiṭṭhitīrameva anudhāvati, ayameva bahutarāti attho. **Sammadakkhāte**ti sammā akkhāte sukathite. **Dhamme**ti tava desanādhamme. **Dhammānuvattino**ti taṁ dhammaṁ sutvā tadanucchavikaṁ paṭipadaṁ pūretvā maggaphalasacchikaraṇena dhammānuvattino. **Maccuno ṭhānabhūtan**ti kilesamārasaṅkhātassa maccuno nivāsaṭṭhānabhūtaṁ. **Suduttaraṁ taritvā pāramessantī**ti ye janā dhammānuvattino, te etaṁ suduttaraṁ duratikkamaṁ māradheyyaṁ taritvā atikkamitvā nibbānapāraṁ gamissanti.

Kaṇhaṁ dhammaṁ vippahāyāti kāyaduccaritādibhedaṁ akusalaṁ dhammaṁ jahitvā. **Sukkaṁ bhāvethā**ti paṇḍito bhikkhu abhinikkhamanato paṭṭhāya yāva arahattamaggā kāyasucaritādibhedaṁ sukkaṁ dhammaṁ bhāveyya. **Okā anokamāgammā**ti okaṁ vuccati ālayo, anokaṁ vuccati anālayo. Ālayato nikkhamitvā anālayasaṅkhātaṁ nibbānaṁ paṭicca ārabbha.

Tatrābhiratimiccheyyāti yasmiṁ anālayasaṅkhāte viveke nibbāne imehi sattehi durabhiramaṁ, tatrābhiratimiccheyya. **Duvidhepi kāme**ti vatthukāmakilesakāme. **Cittaklesehī**ti pañcahi nīvaraṇehi **attānaṁ pariyodapeyya** vodāpeyya, parisodheyyāti attho.

Sambodhiyaṅgesūti sambojjhaṅgesu. **Sammā cittaṁ subhāvitan**ti sammā hetunā nayena cittaṁ suṭṭhu bhāvitaṁ vaḍḍhitaṁ. **Jutimanto**ti ānubhāvavanto, arahattamaggañāṇajutiyā khandhādibhede dhamme jotetvā ṭhitāti attho. **Te loke parinibbutā**ti te imasmiṁ khandhādiloke parinibbutā nāma arahattappattito paṭṭhāya kilesavaṭṭassa khepitattā sa-upādisesena, carimacittanirodhena khandhavaṭṭassa khepitattā anupādisesena cāti dvīhi parinibbānehi parinibbutā, anupādāno viya padīpo apaṇṇattikabhāvaṁ gatāti attho.

Ito paraṁ yāva tatiyo paṇṇāsako, tāva uttānatthameva.

Saṅgāravasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatiyapaṇṇāsako niṭṭhito.

4. Catutthapaṇṇāsaka

155-166. Catutthassa paṭhamavaggo uttānatthoyeva.

1. Brāhmaṇapaccorohaṇīsuttādivaṇṇanā

167-210. Dutiye ca paṭhamādīni uttānatthāni. Dasame **pacchābhūmivāsino**ti paccantadesavāsino. **Sevālamālikā**ti pātova udakaṁ orohitvā sevālañceva uppalādīni ca gahetvā attano udakasuddhikabhāvajānanatthañceva "lokassa ca udakena suddhi hotī"ti imassa atthassa jānanatthañca mālaṁ katvā pilandhanakā. **Udakorohakā**ti pāto majjhanhe sāyanhe ca udaka-orohaṇakā. Tenāha **"sāyatatiyakaṁ udakorohaṇānuyogamanuyuttā"**ti. Ekādasamādīni uttānatthāni. Catutthe paṇṇāsake natthi vattabbaṁ.

Brāhmaṇapaccorohaṇīsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Catutthapaṇṇāsako niṭṭhito.

---

(21) 1. Karajakāyavagga

1. Paṭhamanirayasaggasuttādivaṇṇanā

211-746. Pañcamassa paṭhamādīni uttānatthāni. Navame yasmiṁ santāne kāmāvacarakammaṁ mahaggatakammañca katūpacitaṁ vipākadāne laddhāvasaraṁ hutvā ṭhitaṁ, tesu kāmāvacarakammaṁ itaraṁ nīharitvā sayaṁ tattha ṭhatvā[1] attano vipākaṁ dātuṁ na sakkoti, mahaggatakammameva pana itaraṁ paṭibāhitvā attano vipākaṁ dātuṁ sakkoti garubhāvato. Tenāha **"taṁ mahogho parittaṁ udakaṁ viyā"**ti-ādi. Ito paraṁ sabbattha uttānameva.

Paṭhamanirayasaggasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti manorathapūraṇiyā aṅguttaranikāyaṭṭhakathāya

Dasakanipātavaṇṇanāya anuttānatthadīpanā samattā.

---

1. Ohīyitvā (Saṁ-Ṭī 2. 382 piṭṭhe.)

Ekādasakanipāta

1. Nissayavagga

1. Kimatthiyasuttādivaṇṇanā

1-10. Ekādasakanipātassa paṭhamādīni uttānatthāneva. Dasame **janitasmin**ti kammakilesehi nibbatte, jane etasminti vā **janetasmiṁ,** manussesūti attho. Tenāha **"ye gottapaṭisārino"**ti. Janitasmiṁ-saddo eva vā i-kārassa e-kāraṁ katvā "janetasmin"ti vutto. **Janitasmin**ti ca janasminti attho veditabbo. Janitasminti sāmaññaggahaṇepi yattha catuvaṇṇasamaññā, tattheva manussaloke. **Khattiyo seṭṭho**ti ayaṁ lokasamaññāpi manussalokeyeva, na devakāye brahmakāye vāti dassetuṁ **"ye gottapaṭisārino"**ti vuttaṁ. **Paṭisarantī**ti "ahaṁ gotamo, ahaṁ kassapo"ti paṭi paṭi attano gottaṁ anussaranti paṭijānanti vāti attho.

Kimatthiyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Nissayavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Anussativagga

1. Paṭhamamahānāmasuttādivaṇṇanā

11-14. Dutiyassa paṭhamādīni uttānatthāni. Tatiye **kabaḷīkārāhārabhakkhānan**ti kabaḷīkārāhārūpajīvīnaṁ. Ko pana devānaṁ āhāro, kā āhāravelāti? Sabbesampi kāmāvacaradevānaṁ sudhā āhāro. Sā heṭṭhimehi heṭṭhimehi uparimānaṁ uparimānaṁ paṇītatamā hoti, taṁ yathāsakaṁ divasavaseneva divase divase bhuñjanti. Keci pana "biḷārapadappamāṇaṁ sudhāhāraṁ bhuñjanti, so jivhāya ṭhapitamatto yāva kesagganakhaggā kāyaṁ pharati, tesaṁyeva

divasavasena satta divase yāpanasamattho hotī"ti vadanti. **Asamayavimuttiyā vimutto**ti maggavimokkhena vimutto. Aṭṭhannaṁ hi samāpattīnaṁ samāpajjanassa samayopi atthi tassa asamayopi, maggavimokkhena pana vimuccanassa samayo vā asamayo vā natthi. Yassa saddhā balavatī, vipassanā ca āraddhā, tassa gacchantassa tiṭṭhantassa nisīdantassa nipajjantassa khādantassa bhuñjantassa ca maggaphalappaṭivedho nāma na hotīti na vattabbaṁ. Iti maggavimokkhena vimuccantassa samayo vā asamayo vā natthīti maggavimokkho asamayavimutti nāma. Catutthe natthi vattabbaṁ.

Paṭhamamahānāmasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Mettāsuttavaṇṇanā

15. Pañcame **sesajanā**ti mettāya cetovimuttiyā alābhino. **Samparivattamānā**ti dakkhiṇeneva passena asayitvā sabbaso parivattamānā. **Kākacchamānā**ti ghurughurupassāsavasena vissaraṁ karontā. **Sukhaṁ supatī**ti ettha duvidhā supanā sayane piṭṭhippasāraṇalakkhaṇā kiriyāmayacittehi avokiṇṇabhavaṅgappavattilakkhaṇā ca. Tatthāyaṁ ubhayatthāpi sukhameva supati. Yasmā saṇikaṁ nipajjitvā aṅgapaccaṅgāni samodhāya pāsādikena ākārena sayati, niddokkamanepi jhānaṁ samāpanno viya hoti. Tenāha "**evaṁ asupitvā**"ti-ādi.

Niddākāle sukhaṁ alabhitvā dukkhena suttattā eva paṭibujjhanakāle sarīrakhedena nitthunanaṁ vijambhanaṁ ito cito ca viparivattanañca hotīti āha "**nitthunantā vijambhantā samparivattantā dukkhaṁ paṭibujjhantī**"ti. Ayaṁ pana sukhena suttattā sarīrakhedābhāvato nitthunanādivirahitova paṭibujjhati. Tena vuttaṁ "**evaṁ appaṭibujjhitvā**"ti-ādi. Sukhappaṭibodho ca sarīravikārābhāvenāti āha "**sukhaṁ nibbikāran**"ti.

Bhaddakameva supinaṁ passatīti idaṁ anubhūtapubbavasena devatūpasaṁhāravasena cassa bhaddakameva supinaṁ hoti, na pāpakanti katvā vuttaṁ. Tenāha "**cetiyaṁ vandanto viyā**"ti-ādi. Dhātukkhobhahetukampi cassa bahulaṁ bhaddakameva siyā yebhuyyena cittajarūpānuguṇatāya utu-āhārajarūpānaṁ.

Ure āmukkamuttāhāro viyāti gīvāha bandhitvā ure lambitamuttāhāro viyāti kehici taṁ ekāvalivasena vuttaṁ siyā, anekaratanāvalisamūhabhūto pana muttāhāro aṁsappadesato paṭṭhāya yāva kaṭippadesassa heṭṭhābhāgā palambanto ure āmukkoyeva nāma hoti.

Visākhatthero viyāti[1] so kira pāṭaliputte kuṭumbiyo ahosi. So tattheva vasamāno assosi "tambapaṇṇidīpo kira cetiyamālālaṅkato kāsāvapajjoto, icchiticchi taṭṭhāneyevettha sakkā nisīdituṁ vā nipajjituṁ vā, utusappāyaṁ senāsanasappāyaṁ puggalasappāyaṁ dhammassavanasappāyanti sabbamettha sulabhan"ti. So attano bhogakkhandhaṁ puttadārassa niyyātetvā dussante baddhena ekakahāpaṇeneva gharā nikkhamitvā samuddatīre nāvaṁ udikkhamāno ekaṁ māsaṁ vasi. So vohārakusalatāya imasmiṁ ṭhāne bhaṇḍaṁ kiṇitvā asukasmiṁ vikkiṇanto dhammikāya vaṇijjāya tenevantaramāsena sahassaṁ abhisaṁhari. Iti anupubbena mahāvihāraṁ gantvā pabbajjaṁ yācati. So pabbājanatthāya sīmaṁ nīto taṁ sahassatthavikaṁ ovaṭṭikantarena bhūmiyaṁ pātesi. "Kimetan"ti ca vutte "kahāpaṇasahassaṁ bhante"ti vatvā "upāsaka pabbajitakālato paṭṭhāya na sakkā vicāretuṁ, idāneva naṁ vicārehī"ti vutte "visākhassa pabbajjaṭṭhānaṁ āgatā mā rittahatthā gamiṁsū"ti muñcitvā sīmāmāḷake vikkiritvā pabbajitvā upasampanno. So pañcavasso hutvā dvemātikā paguṇā katvā attano sappāyaṁ kammaṭṭhānaṁ gahetvā ekekasmiṁ vihāre cattāro cattāro māse samapavattavāsaṁ vasamāno cari. Evaṁ caramāno—

Vanantare ṭhito thero, visākho gajjamānako.
Attano guṇamesanto, imamatthaṁ abhāsatha—

"Yāvatā upasampanno, yāvatā idha māgato.
Etthantare khalitaṁ natthi, aho lābho te mārisā"ti[2].

So cittalapabbatavihāraṁ gacchanto dvedhāpathaṁ patvā "ayaṁ nu kho maggo, udāhu ayan"ti cintayanto aṭṭhāsi. Athassa pabbate adhivatthā

1. Visuddhi 1. 305 piṭṭhepi vitthāro āgato.
2. Visuddhi 1. 106 piṭṭhepi.

devatā hatthaṁ pasāretvā "eso maggo"ti dasseti. So cittalapabbatavihāraṁ gantvā tattha cattāro māse vasitvā "paccūse gamissāmī"ti cintetvā nipajji. Caṅkamasīse maṇilarukkhe adhivatthā devatā sopānaphalake nisīditvā parodi. Thero "ko eso"ti āha. Ahaṁ bhante maṇiliyāti. Kissa rodasīti. Tumhākaṁ gamanaṁ paṭiccāti. Mayi idha vasante tumhākaṁ ko guṇoti. Tumhesu bhante idha vasantesu amanussā aññamaññaṁ mettaṁ paṭilabhanti, te dāni tumhesu gatesu kalahaṁ karissanti, duṭṭhullampi kathayissantīti. Thero "sace mayi idha vasante tumhākaṁ phāsuvihāro hoti, sundaran"ti vatvā aññepi cattāro māse tattheva vasitvā puna tatheva gamanacittaṁ uppādesi. Devatāpi puna tatheva parodi. Eteneva upāyena thero tattheva vasitvā tattheva parinibbāyīti. Evaṁ mettāvihārī bhikkhu amanussānaṁ piyo hoti.

Balavapiyacittatāyāti iminā balavapiyacittatāmattenapi satthaṁ na kamati, pageva mettāya cetovimuttiyāti dasseti. **Khippameva cittaṁ samādhiyati,** kenaci paripanthena parihīnajjhānassa byāpādassa dūrasamussāritabhāvato khippameva samādhiyati, "āsavānaṁ khayāyā"ti keci. Sesaṁ suviññeyyameva. Ettha ca kiñcāpi ito aññakammaṭṭhānavasena adhigatajjhānānampi sukhasupanādayo ānisaṁsā labbhanti. Yathāha—

"Sukhaṁ supanti munayo, ajjhattaṁ susamāhitā.
Suppabuddhaṁ pabujjhanti, sadā gotamasāvakā"ti[1] ca ādi.

Tathāpime ānisaṁsā brahmavihāralābhino anavasesā labbhanti byāpādādīnaṁ ujuvipaccanīkabhāvato brahmavihārānaṁ. Tenevāha "nissaraṇaṁ hetaṁ āvuso byāpādassa, yadidaṁ mettācetovimuttī"ti-ādi[2]. Byāpādādivasena ca sattānaṁ dukkhasupanādayoti tappaṭipakkhabhūtesu brahmavihāresu siddhesu sukhasupanādayo hatthagatā eva hontīti.

Mettāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Visuddhi-Ṭī 1. 370 piṭṭhepi.
2. Dī 3. 205; Aṁ 2. 257 piṭṭhesu.

6. Aṭṭhakanāgarasuttavaṇṇanā

16. Chaṭṭhe **beluvagāmake**ti vesāliyā dakkhiṇapasse avidūre beluvagāmako nāma atthi, taṁ gocaragāmaṁ katvāti attho. **Sārappattakulagaṇanāyā**ti mahāsāramahappattakulagaṇanāya. **Dasame ṭhāne**ti aññe aññeti dasagaṇanaṭṭhāne. Aṭṭhakanagare jāto bhavoti **aṭṭhakanāgaro. Kukkuṭārāmo**ti pāṭaliputte kukkuṭārāmo, na kosambiyaṁ.

Pakatatthappaṭiniddeso ta-saddoti tassa "bhagavatā"ti-ādīhi padehi samānādhikaraṇabhāvena vuttassa yena abhisambuddhabhāvena bhagavā pakato adhigato supākaṭo ca, taṁ abhisambuddhabhāvaṁ saddhiṁ āgamanīyapaṭipadāya atthabhāveneva dassento **"yo so -pa- abhisambuddho"**ti āha. Satipi ñāṇadassanasaddānaṁ idha paññāvevacanabhāve tena tena visesena nesaṁ visayavisese pavattidassanatthaṁ asādhāraṇañāṇavisesavasena vijjāttayavasena vijjābhiññānāvaraṇavasena sabbaññutaññāṇamaṁsacakkhuvasena paṭivedhadesanāñāṇavasena ca tadatthaṁ yojetvā dassento **"tesaṁ tesan"**ti-ādimāha. Tattha **āsayānusayaṁ jānatā** āsayānusayañāṇena, **sabbañeyyadhammaṁ passatā** sabbaññutānāvaraṇañāṇehi. **Pubbenivāsādīhī**ti pubbenivāsāsavakkhayañāṇehi. **Paṭivedhapaññāyā**ti ariyamaggapaññāya. **Desanāpaññāya passatā**ti desetabbadhammānaṁ desetabbappakāraṁ bodhaneyyapuggalānañca āsayānusayacaritādhimutti-ādibhedaṁ dhammaṁ desanāpaññāya yāthāvato passatā. **Arīnan**ti kilesārīnaṁ, pañcavidhamārānaṁ vā sāsanassa vā paccatthikānaṁ aññatitthiyānaṁ. Tesaṁ pana hananaṁ pāṭihāriyehi abhibhavanaṁ appaṭibhānatākaraṇaṁ ajjhupekkhaṇañca. Kesivinayasuttañcettha nidassanaṁ. Tathā ṭhānāṭṭhānādīni **jānatā.** Yathākammūpage satte **passatā.** Savāsanānamāsavānaṁ khīṇattā **arahatā.** Abhiññeyyādibhede dhamme abhiññeyyādito aviparītāvabodhato **sammāsambuddhena.**

Atha vā tīsu kālesu appaṭihatañāṇatāya **jānatā.** Kāyakammādivasena tiṇṇampi kammānaṁ ñāṇānuparivattito nisammakāritāya **passatā.** Davādīnampi abhāvasādhikāya pahānasampadāya **arahatā.**

Chandādīnaṁ ahānihetubhūtāya akkhayapaṭibhānasādhikāya sabbaññutāya **sammāsambuddhenā**ti evaṁ dasabala-aṭṭhārasa-āveṇikabuddhadhammavasenapi yojanā kātabbā.

Abhisaṅkhatanti attano paccayehi abhisammukhabhāvena samecca sambhuyya kataṁ. Svāssa katabhāvo uppādanena veditabbo, na uppannassa paṭisaṅkharaṇenāti āha **"uppāditan"**ti. Te cassa paccayā cetanāpadhānāti dassetuṁ pāḷiyaṁ "abhisaṅkhataṁ abhisañcetayitan"ti vuttanti **"cetayitaṁ kappayitan"**ti atthamāha. **Abhisaṅkhataṁ abhisañcetayitan**ti ca jhānassa pātubhāvadassanamukhena viddhaṁsanabhāvaṁ ulliṅgeti. Yaṁ hi ahutvā sambhavati, taṁ hutvā paṭiveti. Tenāha pāḷiyaṁ **"yaṁ kho panā"**ti-ādi. **Samathavipassanādhamme ṭhito**ti ettha samathadhamme ṭhitattā samāhito vipassanaṁ paṭṭhapetvā aniccānupassanādīhi niccasaññādayo pajahanto anukkamena taṁ anulomañāṇaṁ pāpetā hutvā vipassanādhamme ṭhito. Samathavipassanāsaṅkhātesu dhammesu rañjanaṭṭhena **rāgo.** Nandanaṭṭhena **nandī.** Tattha sukhumā apekkhā vuttā, yā nikantīti vuccati.

Evaṁ santeti evaṁ yathārutavaseneva imassa suttapadassa atthe gahetabbe sati. **Samathavipassanāsu chandarāgo kattabbo**ti anāgāmiphalaṁ anibbattetvā tadatthāya samathavipassanāpi anibbattetvā kevalaṁ tattha chandarāgo kattabbo bhavissati. Kasmā? Tesu samathavipassanāsaṅkhātesu dhammesu chandarāgamattena anāgāminā laddhabbassa aladdha-anāgāmiphalenapi laddhabbattā. Tathā sati tena anāgāmiphalampi laddhabbameva hoti. Tenāha **"anāgāmiphalaṁ paṭiladdhaṁ[1] bhavissatī"**ti. Sabhāvato rasitabbattā aviparīto attho eva **attharaso.**

Aññāpi kāci sugatiyoti vinipātike sandhāyāha. **Aññāpi kāci duggatiyo**ti asurakāyamāha.

Appaṁ yācitena bahuṁ dentena uḷārapurisena viya ekaṁ dhammaṁ pucchitena "ayampi ekadhammo"ti kathitattā ekādasapi dhammā pucchāvasena ekadhammo nāma jāto[2] paccekaṁ vākyaparisamāpanañāyena. **Pucchāvasenā**ti "atthi nu kho bhante ānanda tena -pa- sammāsambuddhena ekadhammo sammadakkhāto"ti

1. Paṭividdhaṁ Ma-Ṭṭha 3. 10 piṭṭhe. 2. Kato (Aṭṭhakathāyaṁ)

evaṁ pavattapucchāvasena. **Amatuppatti-atthenā**ti amatabhāvassa uppattihetutāya, sabbānipi kammaṭṭhānāni ekarasāpi amatādhigamassa paṭipattiyāti attho. Evamettha aggaphalabhūmi anāgāmiphalabhūmīti dveva bhūmiyo sarūpato āgatā, nānantariyatāya pana heṭṭhimāpi dve bhūmiyo atthato āgatā evāti daṭṭhabbāti. Pañca satāni aggho etassāti **pañcasataṁ.** Sesamettha uttānameva.

Aṭṭhakanāgarasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Gopālasuttavaṇṇanā

17. Sattame **tisso kathā**ti tisso aṭṭhakathā, tividhā suttassa atthavaṇṇanāti attho. Ekekaṁ padaṁ nāḷaṁ mūlaṁ etissāti evaṁsaññitā **ekanāḷikā.** Ekekaṁ vā padaṁ nāḷaṁ atthaniggamanamaggo etissāti **ekanāḷikā.** Tenāha **"ekekassa padassa atthakathanan"**ti. Cattāro aṁsā bhāgā atthasallakkhaṇūpāyā etissāti **caturassā.** Tenāha **"catukkaṁ bandhitvā kathanan"**ti. Niyamato nisinnassa āraddhassa vatto saṁvatto etissā atthīti **nisinnavattikā,** yathāraddhassa atthassa visuṁ visuṁ pariyosāpikāti attho. Tenāha **"paṇḍitagopālakaṁ dassetvā"**ti-ādi. Ekekassapi padassa piṇḍatthadassanavasena bahūnaṁ padānaṁ ekajjhaṁ atthaṁ akathetvā ekamekassa padassa atthavaṇṇanā ayaṁ sabbattha labbhati. **Catukkaṁ bandhitvā**ti kaṇhapakkhe upamopameyyadvayaṁ, tathā sukkapakkheti idaṁ catukkaṁ yojetvā. Ayaṁ edisesu eva suttesu labbhati. **Pariyosānagamanan**ti keci tāva āhu "kaṇhapakkhe upamaṁ dassetvā upamā ca nāma yāvadeva upameyyasampaṭipādanatthāti upameyyatthaṁ āharitvā saṁkilesapakkhaniddeso ca vodānapakkhavibhāvanatthāyāti sukkapakkhampi upamopameyyavibhāgena āharitvā suttatthassa pariyosāpanaṁ. Kaṇhapakkhe upameyyaṁ dassetvā pariyosānagamanādīsupi eseva nayo"ti. Apare pana "kaṇhapakkhe sukkapakkhe ca taṁtaṁupamūpameyyatthānaṁ visuṁ visuṁ pariyosāpetvāva kathanaṁ pariyosānagamanan"ti vadanti. **Ayan**ti nisinnavattikā. **Idhā**ti imasmiṁ gopālakasutte. **Sabbācariyānaṁ āciṇṇā**ti sabbehipi pubbācariyehi ācaritā saṁvaṇṇitā, tathā ceva pāḷi pavattāti.

Aṅgīyanti avayavabhāvena ñāyantīti **aṅgāni,** koṭṭhāsā. Tāni panettha yasmā sāvajjasabhāvāni, tasmā āha **"aṅgehīti aguṇakoṭṭhāsehī"**ti. **Gomaṇḍalan**ti gosamūhaṁ. **Pariharitun**ti rakkhituṁ. Taṁ pana pariharaṇaṁ pariggahetvā vicaraṇanti āha **"pariggahetvā vicaritun"**ti. **Vaḍḍhin**ti gunnaṁ bahubhāvaṁ bahugorasatāsaṅkhātaṁ parivuddhiṁ. "Ettakamidan"ti rūpīyatīti **rūpaṁ,** parimāṇaparicchedopi sarīrarūpampīti āha **"gaṇanato vā vaṇṇato vā"**ti. **Na parisesati** vinaṭṭhabhāvasseva ajānanato. **Nīlā**ti ettha **iti-**saddo ādi-attho. Tena setasabalādivaṇṇaṁ saṅgaṇhāti.

Dhanusattisūlādīti ettha issāsācariyānaṁ gāvīsu kataṁ **dhanulakkhaṇaṁ.** Kumārabhattigaṇānaṁ gāvīsu kataṁ **sattilakkhaṇaṁ.** Issarabhattigaṇānaṁ gāvīsu kataṁ **sūlalakkhaṇan**ti yojanā. **Ādi-**saddena rāmavāsudevagaṇādīnaṁ gāvīsu kataṁ pharasucakkādilakkhaṇaṁ saṅgaṇhāti.

Nīlamakkhikāti piṅgalamakkhikā, khuddakamakkhikā eva vā. Saṭati rujati etāyāti sāṭikā, saṁvaḍḍhā sāṭikā **āsāṭikā.** Tenāha **"vaḍḍhantī"**ti-ādi. **Hāretā**ti apanetā.

Vākenāti vākapaṭṭena. **Cīrakenā**ti pilotikena. **Antovasse**ti vassakālassa abbhantare. **Niggāhan**ti susumārādiggāharahitaṁ. **Pītan**ti pānīyassa pītabhāvaṁ. Sīhabyagghādiparissayena **sāsaṅko sappaṭibhayo.**

Pañca ahāni etassāti pañcāhiko, so eva vāroti **pañcāhikavāro.** Evaṁ **sattāhikavāro**pi veditabbo. **Ciṇṇaṭṭhānan**ti caritaṭṭhānaṁ gocaraggahitaṭṭhānaṁ.

Pitiṭṭhānanti pitarā kātabbaṭṭhānaṁ, pitarā kātabbakiccanti attho. **Yathāruciṁ gahetvā gacchantī**ti gunnaṁ ruci-anurūpaṁ gocarabhūmiṁ vā nadipāraṁ vā gahetvā gacchanti. **Gobhattan**ti kappāsaṭṭhikādimissaṁ gobhuñjitabbaṁ bhattaṁ. Bhattaggahaṇeneva yāgupi saṅgahitā.

Dvīhākārehīti vuttaṁ ākāradvayaṁ dassetuṁ **"gaṇanato vā samuṭṭhānato vā"**ti vuttaṁ. **Evaṁ pāḷiyaṁ āgatā**ti "upacayo santatī"ti jātiṁ dvidhā bhinditvā hadayavatthuṁ aggahetvā dasāyatanāni

pañcadasa sukhumarūpānīti evaṁ **rūpakaṇḍapāḷiyaṁ**[1] āgatā. **Pañcavīsati rūpakoṭṭhāsā**ti salakkhaṇato aññamaññasaṅkarābhāvato rūpabhāgā. **Rūpakoṭṭhāsā**ti vā visuṁ visuṁ appavattitvā kalāpabhāveneva pavattanato rūpakalāpā. **Koṭṭhāsā**ti ca aṁsā avayavāti attho. **Koṭṭhan**ti vā sarīraṁ, tassa aṁsā kesādayo koṭṭhāsāti aññepi avayavā koṭṭhāsā viya koṭṭhāsā.

Seyyathāpīti-ādi upamāsaṁsandanaṁ. Tattha **rūpaṁ pariggahetvā**ti yathāvuttaṁ rūpaṁ salakkhaṇato ñāṇena parigganhitvā. **Arūpaṁ vavatthapetvā**ti taṁ rūpaṁ nissāya ārammaṇañca katvā pavattamāne vedanādike cattāro khandhe arūpanti vavatthapetvā. **Rūpārūpaṁ pariggahetvā**ti puna tattha yaṁ ruppanalakkhaṇaṁ, taṁ rūpaṁ. Tadaññaṁ arūpaṁ. Ubhayavinimuttaṁ kiñci natthi attā vā attaniyaṁ vāti evaṁ rūpārūpaṁ pariggahetvā. Tadubhayañca avijjādinā paccayena sapaccayanti **paccayaṁ sallakkhetvā,** aniccatādilakkhaṇaṁ āropetvā yo kalāpasammasanādikkamena kammaṭṭhānaṁ matthakaṁ pāpetuṁ na sakkoti, so na vaḍḍhatīti yojanā.

Ettakaṁ rūpaṁ ekasamuṭṭhānanti cakkhāyatanaṁ sobhāyatanaṁ ghānāyatanaṁ jivhāyatanaṁ kāyāyatanaṁ itthindriyaṁ purisindriyaṁ jīvitindriyanti aṭṭhavidhaṁ kammavasena, kāyaviññatti vacīviññattīti idaṁ dvayaṁ cittavasenāti ettakaṁ rūpaṁ ekasamuṭṭhānaṁ. Saddāyatanamekaṁ utucittavasena **dvisamuṭṭhānaṁ.** Rūpassa lahutā mudutā kammaññatāti ettakaṁ rūpaṁ utucittāhāravasena **tisamuṭṭhānaṁ.** Rūpāyatanaṁ gandhāyatanaṁ rasāyatanaṁ phoṭṭhabbāyatanaṁ ākāsadhātu āpodhātu kabaḷīkāro āhāroti ettakaṁ rūpaṁ utucittāhārakammavasena **catusamuṭṭhānaṁ.** Upacayo santati jaratā rūpassa aniccatāti ettakaṁ rūpaṁ **na kutoci samuṭṭhātīti na jānāti. Samuṭṭhānato rūpaṁ ajānanto**ti-ādīsu vattabbaṁ "gaṇanato rūpaṁ ajānanto"ti-ādīsu vuttanayeneva veditabbaṁ.

Kammalakkhaṇoti attanā kataṁ duccaritakammaṁ lakkhaṇaṁ etassāti kammalakkhaṇo, bālo. Vuttaṁ hetaṁ "tīṇimāni bhikkhave bālassa bālalakkhaṇāni. Katamāni tīṇi? Duccintitacintī hoti dubbhāsitabhāsī

---

1. Abhi 1. 172 piṭṭhe.

dukkaṭakammakārī. Imāni kho -pa- lakkhaṇānī"ti[1]. Attanā kataṁ sucaritakammaṁ lakkhaṇaṁ etassāti kammalakkhaṇo, paṇḍito. Vuttampi cetaṁ "tīṇimāni bhikkhave paṇḍitassa paṇḍitalakkhaṇāni. Katamāni tīṇi? Sucintitacintī hoti subhāsikabhāsī sukatakammakārī. Imāni kho -pa- paṇḍitalakkhaṇānī"ti[2]. Tenāha **"kusalākusalakammaṁ paṇḍitabālalakkhaṇan"**ti.

Bāle vajjetvā paṇḍite na sevatīti yaṁ bālapuggale vajjetvā paṇḍitasevanaṁ atthakāmena kātabbaṁ, taṁ na karoti. Tathābhūtassa ca ayamādīnavoti dassetuṁ puna **"bāle vajjetvā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha yaṁ bhagavatā "idaṁ vo kappatī"ti anuññātaṁ, tadanulomañce, taṁ **kappiyaṁ.** Yaṁ "idaṁ vona kappatī"ti paṭikkhittaṁ, tadanulomañce, taṁ **akappiyaṁ.** Yaṁ kosallasambhūtaṁ, taṁ **kusalaṁ,** appaṭipakkhaṁ **akusalaṁ.** Tadeva **sāvajjaṁ,** kusalaṁ **anavajjaṁ.** Āpattito ādito dve āpattikkhandhā **garukaṁ,** tadaññaṁ **lahukaṁ.** Dhammato mahāsāvajjaṁ **garukaṁ,** appasāvajjaṁ **lahukaṁ.** Sappaṭikāraṁ **satekicchaṁ,** appaṭikāraṁ **atekicchaṁ.** Dhammatānugataṁ **kāraṇaṁ,** itaraṁ **akāraṇaṁ. Taṁ ajānanto**ti kappiyākappiyaṁ garukalahukaṁ satekicchātekicchaṁ ajānanto suvisuddhaṁ katvā sīlaṁ rakkhituṁ na sakkoti, kusalākusalaṁ sāvajjānavajjaṁ kāraṇākāraṇaṁ ajānanto khandhādīsu akusalatāya rūpārūpapariggahampi kātuṁ na sakkoti, kuto tassa kammaṭṭhānaṁ gahetvā vaḍḍhanā. Tenāha **"kammaṭṭhānaṁ gahetvā vaḍḍhetuṁ na sakkotī"**ti.

Govaṇasadise attabhāve uppajjitvā tattha dukkhuppattihetuto micchāvitakkā āsāṭikā viyāti **āsāṭikā**ti āha **"akusalavitakkaṁ āsāṭikaṁ ahāretvā"**ti.

"Gaṇḍoti kho bhikkhave pañcannetaṁ upādānakkhandhānaṁ adhivacanan"ti[3] vacanato chahi vaṇamukhehi vissandamānayūso gaṇḍo viya pilotikākhaṇḍena chadvārehi vissandamānakilesāsuci-attabhāvavaṇo satisaṁvarena pidahitabbo, ayaṁ pana evaṁ na karotīti āha **"yathā so gopālako vaṇaṁ na paṭicchādeti, evaṁ saṁvaraṁ na sampādetī"**ti.

---

1. Ma 3. 201; Aṁ 1. 100 piṭṭhesu.
2. Ma 3. 208; Aṁ 1. 101 piṭṭhesu.
3. Saṁ 2. 304; Aṁ 3. 114, 191 piṭṭhesu.

Yathā dhūmo indhanaṁ nissāya uppajjamāno saṇho sukhumo taṁ taṁ vivaraṁ anupavissa byāpento sattānaṁ ḍaṁsamakasādiparissayaṁ vinodeti, aggijālāsamuṭṭhānassapubbaṅgamo hoti, evaṁ dhammadesanāñāṇassa indhanabhūtaṁ rūpārūpadhammajātaṁ nissāya uppajjamānā saṇhā sukhumā taṁ taṁ khandhantaraṁ āyatanantarañca anupavissa byāpeti, sattānaṁ micchāvitakkādiparissayaṁ vinodeti, ñāṇaggijālāsamuṭṭhāpanassa pubbaṅgamo hoti, tasmā dhūmo viyāti **dhūmo**ti āha **"gopālako dhūmaṁ viya dhammadesanādhūmaṁ na karotī"**ti. Attano santikaṁ upagantvā nisinnassa kātabbā tadanucchavikā dhammakathā **upanisinnakakathā.** Katassa dānādipuññassa anumodanakathā **anumodanā. Tato**ti dhammakathādīnaṁ akaraṇato. **"Bahussuto guṇavāti na jānantī"**ti kasmā vuttaṁ, nanu attano jānāpanatthaṁ dhammakathādi na kātabbamevāti? Saccaṁ na kātabbameva, suddhāsayena pana dhamme kathite tassa guṇajānanaṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ. Tenāha bhagavā—

"Nābhāsamānaṁ jānanti, missaṁ bālehi paṇḍitaṁ.
Bhāsaye jotaye dhammaṁ, paggaṇhe isinaṁ dhajan"ti.

Taranti otaranti etthāti **titthaṁ,** nadītaḷākādīnaṁ nahānapānādi-atthaṁ otaraṇaṭṭhānaṁ. Yathā pana taṁ udakena otiṇṇasattānaṁ sarīramalaṁ pavāheti, parissamaṁ vinodeti, visuddhiṁ uppādeti, evaṁ bahussutā attano samīpaṁ otiṇṇasattānaṁ dhammodakena cittamalaṁ pavāhenti, parissamaṁ vinodenti, visuddhiṁ uppādenti, tasmā te titthaṁ viyāti **titthaṁ.** Tenāha **"titthabhūte bahussutabhikkhū"**ti. **Byañjanaṁ kathaṁ ropetabban**ti bhante idaṁ byañjanaṁ ayaṁ saddo kathaṁ imasmiṁ atthe ropetabbo, kena pakārena imassa atthassa vācako jāto. "Nirūpetabban"ti vā pāṭho, nirūpetabbaṁ ayaṁ sabhāvanirutti kathamettha niruḷhāti adhippāyo. **Imassa bhāsitassa ko attho**ti saddatthaṁ pucchati. **Imasmiṁ ṭhāne**ti imasmiṁ pāḷippadese. **Pāḷikiṁ vadatī**ti bhāvatthaṁ pucchati, **attho kiṁ dīpetī**ti bhāvatthaṁ vā saṅketatthaṁ vā. **Na paripucchatī**ti vimaticchedanapucchāvasena sabbaso pucchaṁ na karoti. **Na paripañhatī**ti pari pari attano ñātuṁ icchaṁ na ācikkhati na vibhāveti. Tenāha **"na jānāpetī"**ti. **Te**ti bahussutabhikkhū. Vivaraṇaṁ nāma atthassa

vibhajitvā kathananti āha **"bhājetvā na desentī"**ti. **Anuttānīkatan**ti ñāṇena apākaṭīkataṁ guyhaṁ paṭicchannaṁ. **Na uttāniṁ karontī**ti sinerupādamūle vālikaṁ uddharanto viya pathavīsandhārodakaṁ vivaritvā dassento viya ca uttānaṁ na karonti.

Evaṁ yassa dhammassa vasena bahussutā "titthan"ti vuttā pariyāyato. Idāni tameva dhammaṁ nippariyāyato "titthan"ti dassetuṁ **"yathā vā"**ti-ādi vuttaṁ. Dhammo hi taranti otaranti etena nibbānaṁ nāma taḷākanti "titthan"ti vuccati. Tenāha bhagavā Sumedhabhūto—

"Evaṁ kilesamaladhovaṁ, vijjante amatantaḷe.
Na gavesati taṁ taḷākaṁ, na doso amatantaḷe"ti[1].

Dhammasseva nibbānassotaraṇatitthabhūtassa otaraṇākāraṁ ajānanto **"dhammatitthaṁ na jānātī"**ti vutto.

Pītāpītanti gogaṇe pītaṁ apītañca gorūpaṁ na jānāti na vindati. Avindanto hi **"na labhatī"**ti vutto. **"Ānisaṁsaṁ na vindatī"**ti vatvā tassa avindanākāraṁ dassento **"dhammassavanaggaṁ gantvā"**ti-ādimāha.

Ayaṁ lokuttaroti padaṁ sandhāyāha **"ariyan"**ti. Paccāsattiñāyena anantarassa hi vippaṭisedho vā. Ariyasaddo vā niddosapariyāyo daṭṭhabbo. **Aṭṭhaṅgikan**ti ca visuṁ ekajjhaṁ ca aṭṭhaṅgikaṁ upādāya gahetabbaṁ, aṭṭhaṅgatā bāhullato ca. Evañca katvā sattaṅgassapi ariyamaggassa saṅgaho siddho hoti.

Cattāro satipaṭṭhāneti-ādīsu avisesena satipaṭṭhānā vuttā. Tattha kāyavedanācittadhammārammaṇā satipaṭṭhānā lokiyā, tattha sammohaviddhaṁsanavasena pavattā nibbānārammaṇā lokuttarāti evaṁ **"ime lokiyā, ime lokuttarā"ti yathābhūtaṁ nappajānāti.**

Anavasesaṁ duhatīti paṭiggahaṇe mattaṁ ajānanto kismiñci dāyake saddhāhāniyā kismiñci paccayahāniyā anavasesaṁ duhati. Vācāya abhihāro **vācābhihāro.** Paccayānaṁ abhihāro **paccayābhihāro.**

1. Khu 4. 307 piṭṭhe Buddhavaṁse.

“Ime amhesu garucittīkāraṁ na karontī”ti iminā navakānaṁ bhikkhūnaṁ sammāpaṭipattiyā abhāvaṁ dasseti ācariyupajjhāyesu pitupemassa anupaṭṭhāpanato, tena ca sikkhāgāravatābhāvadīpanena saṅgahassa abhājanabhāvaṁ, tena therānaṁ tesu anuggahābhāvaṁ. Na hi sīlādiguṇehi sāsane thirabhāvappattā anuggahetabbe sabrahmacārī anuggaṇhanti, niratthakaṁ vā anuggahaṁ karonti. Tenāha **“navake bhikkhū”**ti-ādi. **Dhammakathābandhan**ti paveṇi-āgataṁ pakiṇṇakadhammakathāmaggaṁ. Saccasattappaṭisandhipaccayākārappaṭisaṁyuttaṁ suññatādīpanaṁ **guḷhaganthaṁ. Vuttavipallāsavasenā**ti “na rūpaññū”ti-ādīsu vuttassa paṭisedhassa paṭikkhepavasena aggahaṇavasena. **Yojetvā**ti “rūpaññū hotīti gaṇanato vā vaṇṇato vā rūpaṁ jānātī”ti-ādinā, “tassa gogaṇopi na parihāyati, pañcagorasaparibhogatopi na paribāhiro hotī”ti-ādinā ca atthaṁ yojetvā. **Veditabbo**ti tasmiṁ tasmiṁ pade yathārahaṁ attho veditabbo. Sesaṁ sabbattha uttānamevāti.

Gopālasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti manorathapūraṇiyā aṅguttaranikāyaṭṭhakathāya

Ekādasakanipātavaṇṇanāya

Anuttānatthadīpanā samattā.

Niṭṭhitā ca manorathapūraṇiyā aṅguttaranikāyaṭṭhakathāya

Anuttānatthapadavaṇṇanā.

Nigamanakathāvaṇṇanā

Mahā-aṭṭhakathāya sāranti aṅguttaramahā-aṭṭhakathāya sāraṁ. **Ekūnasaṭṭhimatto**ti thokaṁ ūnabhāvato mattasaddaggahaṇaṁ. **Mūlaṭṭhakathāsāran**ti pubbe vutta-aṅguttaramahā-aṭṭhakathāya sārameva anunigamavasena vadati. Atha vā **mūlaṭṭhakathāsāran**ti porāṇaṭṭhakathāsu atthasāraṁ. Tenedaṁ dasseti—aṅguttaramahā-aṭṭhakathāya atthasāraṁ ādāya imaṁ manorathapūraṇiṁ karonto sesamahānikāyānampi mūlaṭṭhakathāsu idha viniyogakkhamaṁ atthasāraṁ ādāya evamakāsinti. **Mahāvihārādhivāsīnan**ti ca idaṁ purimapacchimapadehi saddhiṁ sambandhitabbaṁ "mahāvihārādhivāsīnaṁ samayaṁ pakāsayantī, mahāvihārādhivāsīnaṁ mūlaṭṭhakathāsāraṁ ādāyā"ti. **Tenā**ti puññena. **Hotu sabbo sukhī loko**ti kāmāvacarādivibhāgo sabbo sattaloko yathārahaṁ bodhittayādhigamavasena sampattena nibbānasukhena sukhī sukhito hotūti sadevakassa lokassa accantaṁ sukhādhigamāya attano puññaṁ pariṇāmeti.

Ettāvatā samattāva, sabbaso vaṇṇanā ayaṁ.
Vīsatiyā sahassehi, ganthehi parimāṇato.

Porāṇānaṁ kathāmagga-sāramettha yato ṭhitaṁ.
Tasmā **sāratthamañjūsā,** iti nāmena vissutā.

Ajjhesito narindena, sohaṁ **parakkamabāhunā.**
Saddhammaṭṭhitikāmena, sāsanujjotakārinā.

Teneva kārite ramme, pāsādasatamaṇḍite.
Nānādumagaṇākiṇṇe, bhāvanābhiratālaye.

Sītalūdakasampanne, vasaṁ **jetavane** imaṁ.
Atthabyañjanasampannaṁ, akāsiṁ sādhusammataṁ.

Yaṁ siddhaṁ iminā puññaṁ, yaṁ caññaṁ pasutaṁ mayā.
Etena puññakammena, dutiye attasambhave.

Tāvatiṁse pamodento, sīlācāraguṇe rato.
Alaggo pañcakāmesu, patvāna paṭhamaṁ phalaṁ.

Antime attabhāvamhi, metteyyaṁ munipuṅgavaṁ.
Lokaggapuggalaṁ nāthaṁ, sabbasattahite rataṁ.

Disvāna tassa dhīrassa, sutvā saddhammadesanaṁ.
Adhigantvā phalaṁ aggaṁ, sobheyyaṁ jinasāsanaṁ.

Sadā rakkhantu rājāno, dhammeneva imaṁ pajaṁ.
Niratā puññakammesu, jotentu jinasāsanaṁ.

Ime ca pāṇino sabbe, sabbadā nirupaddavā.
Niccaṁ kalyāṇasaṅkappā, pappontu amataṁ padanti.

Aṅguttaraṭīkā samattā.

Aṅguttaraṭīkāya tatiyabhāge

Saṁvaṇṇitapadānaṁ anukkamaṇikā